सं० - ४९८५

नाम- ब्रम्हाण्ड पुराणे ललिता सहस्रनाम भाष्यं सौभाग्यभा-
स्कर०

कर्ता- भास्करराय: भासुरानन्दनाथापराभिध० गम्भीर
रायदीक्षित सूनुः

पत्र संख्या- २२५ पत्राणि सं० x

विषयः- पुराण माहात्म्यादि

4885
#1 and 43 Missing
#55 and 114 double
F. = 225

ललितासहस्रनामभाष्यम्
सौभाग्यभास्कराभिधम्

४८८५

[illegible]कः श्रोक्तस्तथा त्र्यक्षरं पुनः॥ त्रिविधा कुण्डली शक्तिस्त्रिदेवानां च सृष्टये॥ [illegible]चपंचपर्य
[illegible]हत्रिपुरामतेति॥ कुलस्य सजातीयसमूहस्य निधिं मातृमानमेयरूपत्रिपुटी याए कत्री
[illegible]नसाजामात्र॥ घटमहं जानामीत्यत्र ज्ञातृज्ञानज्ञेयानि [illegible] जानामीति [illegible]मेवमा नमनुभासेत न्स
[illegible]त्रिश्री महाचार्यभगवत्पादोक्तेः॥ तदेव हि कुलमसजातीयैः कुलं सूत्र मिति कोशात्॥ पर
[illegible]रिस्व[illegible]रुपर्यंतो वंशो वा कुलं॥ संख्यावंशेणानेतिपाणि[illegible] [illegible]वंशो हे धा विद्यया जन्मना
[illegible]हाम[illegible]ष्यात्। आचारो वा कुलं॥ न कुलं कुलमित्याकुरा चाः कुलमुच्यते॥ आचार रहितो
[illegible]ना पुनर्नंदमीतिभविष्योत्तरपुराणात्॥ सुषुम्नामार्गो वा कुलं॥ कुः पृथ्वी तत्त्वं लीयते यस्मिं
[illegible]चक्रे तत्[illegible]सस्य संबंधात्॥ अरुणा[illegible]का श्रीः कानि यस्यास्तां कामराजेन कामेन [illegible]
[illegible]सावेन वि[illegible]सा म[illegible]सां पत्रमं यथा॥ त्रिपुरोः [illegible]मोम्ये देवी विंदुत्रय[illegible] [illegible]नु
[illegible]तो॥ [illegible]रहो देवतोऽए कामुखोतां प्रसिद्धा वा अस्य सा विद्योति कर्मधारये [illegible]व काम
[illegible]नं॥ [illegible]वा॥ अकारो [illegible] निस्वीश [illegible]मठे हि विति विष्णुः॥ इकारो मन्मथः प्रोक्तः [illegible]नेकार्थ
[illegible]व॥ [illegible]वीनेदम[illegible]जीतिनच्या॥ महाव्रज्ञी[illegible] [illegible]मोक्षस्य [illegible]मी
[illegible]ः॥ [illegible]देवनामो[illegible] [illegible]॥ त्रिपुरे मंत्रप्रकाशक[illegible] [illegible]दकारे [illegible]
[illegible]ः पदाहवरु[illegible]॥ [illegible] पिंडां [illegible]॥ [illegible]
[illegible]ति। पिंडां[illegible]स्य व्यंजन[illegible] हेवरमएवसाके[illegible]॥ [illegible]

...सुरेशेनैनैकविंश[illegible]संख्याकथितनामवति ॥ एवमुक्तरीत्या पितेजत्रिंशत्संख्याकरकपदारव्यानि

[illegible]भिनयुनेमार भ्यत्रि[illegible]णागेतंतानामेकविंशतिरेवेमर्थः ॥ निश्चयोनवनव[illegible]ग्रहहद्वारनि[illegible]

[illegible] छान्हसीयवक्त्वनात् । कुलपदारव्यानिनामानिनवकुजाभृतेकरसिकेमारभ्यकुल[illegible]

[illegible]णा[illegible]रूपा: ह्र्यो[illegible]द्वादशश्रीपदारव्यानि । श्रीमातेत्यारभ्यश्रीशिवेतंतानि । कामप

[illegible]नानिएन[illegible]सक्याकानिषोडश ॥ कामेशबद्धमांगल्येत्यारभ्यकापर्देलिनतंशितेतंतानि ॥ विद्धंगी

[illegible] महसार[illegible]मेकोनचत्वारिंशत् । विष्णुक[illegible]सोत्यारभ्यनिरालंबांतानि ॥ एकांतां तो

[illegible]रिमसुखीनेतंनामबिंदुगांविंदुमंडलवासिनी[illegible]द्वा[illegible]नाविं[illegible]तर्पणासमत्वेतित्री[illegible]महा

[illegible]पादरव्यानिद्विचत्वारिंशत् । महालावण्यसेपत्यारभ्यमहेश[illegible] ॥ २ ॥ ललितानामसहस्र

[illegible]रूतामुपाधिभ्य: ॥ परिभाषाभाग्यंतेतं[illegible]पंक्तौलिक[illegible]मेरायप । छलाक्षरनामकसह

[illegible]सविभागादे[illegible]लंबेनक्रिष्टनयात्तामसानत्वोनत्व[illegible]त[illegible]भाषा: स्वजभोपायेनद्वबोध

[illegible]सकानां[illegible]यकथ्यतहृसर्घे: । छलाक्षर[illegible]चिंलविलार्क[illegible]वजनकतंत्रतत्र

[illegible]कारिष्याम: ॥ शा पंचाशदेकस्त्राहीनामहसार्धे[illegible]ते । यद्[illegible]ति: सार्धाते मर्वविं

[illegible]श्लोका: ॥ आदौप्रथमभागेपंचादेशौकस्त्वा ॥ [illegible]सर्घे: ॥ व[illegible]मारा

[illegible]नजनुसर्वो[illegible]बद्धहिनक्रिपमारात्वपद्धे[illegible]श्लोकपाठ: ॥ क्वा राम०

[illegible]नसहपठनीयइतिवेषम्यथुन[illegible]यविप्रे[illegible]कथं[illegible]क्वशीसुत्रंरशत २

2

...॥ अंते फलश्रुत्यादि त्रिप्रकारेण सहस्रत्रीणि शतानि विंशतिश्च श्लोकोऽर्द्धं समर्थः॥ ३॥ अथ प्रथम
...दर्शयति॥ ...शः सार्धेन पालात्र ध्युष्टं सार्धेन षड ष्टुभं॥ मुनिर...नहयां बाह्यांवाक्यो
...केन॥ ...ः एकः॥ नृपालाः षोडश॥ अध्युष्टं सार्धत्रयं॥ मुनिर...॥ हयाश्वपदानि
...व परिशि॥ ...श्लोका अगस्त्योक्तिः ...पाद्मादिरी मायया ...मनुष्टुभः॥ ७ अगस्त्याख्यो
...मुनि... विद्योपासकाप्रसन्नत्वम वेगतो हयग्रीव सदेशिकेन समुखाद्ब्रह्माड पु
...जेन... पुरस्कारा होमः हस्तसो आख्यैः सग्रामः षडैः श्रीमान्तुः प्रादुर्भीवाद्वि
...तमाकां...नोऽपि परमहंसनामसहस्रमलीति तपोबलादेव निश्चितमतद्न्का पापिम
...किंचित्सु...दन मिपनुपदेशानिमित्तोपि संस्थिहानः ...नीमाह भगवान्स्तुतः॥ ॥ ॥
...समस्तवाच॥ नगरुतीमतः॥ पर्वेन संविश्वनामानेस्मापतीमगस्त्य॥ स्मानं संजामनं साचक
...श्रीतं...प्रष्ठमा॥ अं संगतलवा पनोऽसापूर्वकपापसंगसामाभ्यनस्मारयति॥ अश्रुति॥
...ननक...सर्वशास्त्रविशारद॥ कथ्यते ललितादेव्याश्चरितं परमाद्भुतं॥ २॥ ॥ देवीभाग
...ते प्रधमाकं...तावदिंपकथ्यास्मभीते॥ पुराकिलभगवान्विष्णुर्महासंरक्षणादि घनतरका
...नकतं...जागरः श्रांतः शार्ङ्गधनुषः कोटिं ग्रीवया ऽवलंब्य निद्रागतो भवेत्॥ तदा ब्रह्मरुद्रा
दयः...कायीविशेषसिबाधया...यागार्थं...वम्री नामक कृमिं सोत्पाद्य भागमिष्टं दत्वा तन्मुखो
दलं...मत्रोटयन्॥ तेन कोटि...त्वनाच्छिन्नोऽस्तु ग्रीवं कापि गतं भवेत्॥ ततः शोकाविष्टाः सुरा

लब्धी र्ष्मलभमाना त्रिपुरसुंदरी ॥ तुष्टबु ॥ लब्धात्मसनीहपशि रो यो जन्मनैनं जीव पन्नेमाज्ञाप्य
मं ग्रुव संतरधर्त ॥ ततस्तद्ध्याजी...मौविा सुहे पञ्ची वोम्ह ज्वाह पर्यी वार्थ दे सं ह तवानं रहस्य
...खिलं देवी सुखादेवलब्ध वानिस्या दि। सोयम स्थाननो विष्णुरेव त दिदंविशेष्यमुक्तं दृत्तो
...गीनं हं सनुग्रहीतास्मि प्रपगर्भ ॥ अत एवमहानुद्दइत्यादि विशेषणाद्व यं न स्तुति मात्रं
।ललितेति ॥ पद्म पुराणे हि लोकानतीत्य ललतेल ललिता तेन चोच्यनइ ति निर्वचन श्लोके च का
...स्मदपि सम व क्रिवचनमनुमतं ॥ ललितं शृंगार हावजन्मक्रिया विशेषः तद्वती ललिता ॥ जे
...शृंगार रस प्रधानेयं मूर्तिरि ति सूचितं ॥ सेपदेवी ॥ क्रीडा वि जि गी षादिशीलत्वात् ॥ तस्या श्री
...मो वादि त्ते च स मुद्रापात ॥ कथितं ॥ भवतेति शेषः । परमाद्भुता ॥ अत्युत्तमत्वात्सर्वमय्यु
...ब्दुपमत्वाच्चेतर्थः ॥२॥ अथैतद्देव विशिनष्टि त्रिभिः । इत्यमिस्यादिभिः ॥ हव्यजाहु
...तः प हाभिषेक्रो ॥ मंडलत्वपञ्च विस्तरेणात्र मेदिनः ॥३॥ प्रादुर्भवः ॥ अस
मय्य आसीत् [redacted] स देवा सोम्य दमय्य आसीत् । नास दासीन्नो सदा
...दि श्रुत्येकवाक्यतया निरीतत्सस्त्वेच्छा कालिकस्पनि विशेषचिन्मात्रस्य प्राथमिकः
...हः परिणामो गुरु मुखेकवे द्यः ॥ स च पूर्वं कृत इ प्राक् ॥ पद्माभिषेकादि भः प्रथमं वा राम०
...इतिसर्वं त्रान्वेमि ॥ अग्निकुंडात्समुद्भवत्सेवा व तारविशेषात्मा प्रादुर्भावः ॥ पट ३

सङ्गीर्त
...तसाम्राज्याभिकारस्तस्य विषयेऽभिषेचनं रवापती कुर्वतीति कर्तव्यता हूपोंगविशेषः
...मितिनुतुंसकत्वेन परिणामनीयं मंडारवोत्तरे ...लितोपाख्याने योविस्तरेणावा
...मत्स्यथेयुहेह नंविस्तरेण॥ वक्रनाशब्दाधिना॥ प्रथने चावधारितेदुत्तिपर्यु
...ललिताख्ये मिनः चिविला॥ इतिह॥ १॥ वर्णितं श्रीपुरं चापि महाविभवविस्तरं॥ श्रीमत्सं
...॥ रूपीमहिमावर्णितस्तथा॥ ३॥ निरुपपदस्य पुरपदस्य प्रवृत्तिनिमित्तभूतस्य
...पाभूरुत्साहैव्योः पुरमेव पुरस्तुरपदवाच्यं॥ अभियुक्तानां नाम श्रीपदपूर्वं प्रयुंजीतेति
...नाश्रीकारपूर्वकमिदं प्रयुक्तं॥ तच्च हृदयामलेऽनंतकोटिब्रह्मांडकोटीनां बहिः
...नत्वादिना पंचविंशतिप्राकारैरनंतयोजनविस्तृतैः॥ परिवेष्टितत्वेन वर्णितमेकं॥ मे
रोरुपरितत्समानयोगक्रमेण क्षितिले जितः॥ ...भगवताहूर्वासमसारेशिकेऽपिवर्णित
...सकलसमुद्रमध्ये रत्नद्वीपमिति तद्विद्यारत्नभाष्यकाराः॥ महाविभवविषयकः शब्दः
...पत्रेतितु वर्णनक्रियाया विशेषणं॥ श्रीबीजयुक्तायायाच पंचदशीकरी पंचदशानां स्वराणां
...समाहारः कादिविद्याहादिविद्याचातस्याः॥ तस्याः श्रीबीजयोगस्तु चतुरीतरईं बिभ्रतिक्रमयन
इति... निसिक्ता रहस्यतः सांप्रतापिकैकवेद्यः ३॥ पीठेति॥ पीठान्यासाहयोन्यासास्सव
डेतमीरिताः॥ गतोसग्रहनक्षत्रयोगिनीराशिपीठाख्यन्यासषट्कं जन्मावांतराऽऽरूर्वषट्कं

कूपस्यापूर्वसाधनीभूतो मासः षोडशमास उच्यते॥ सच भूषणामालिमादिभेदादनेकविधः॥
आदिना चक्रमासाहिपरिग्रहः॥ मासखंडे॥ समस्तमासैकप्रतिपादके ग्रंथशकले॥ मा
[illegible]मम न्त्रदेवतानां तत्तदवयवेषु वस्थापनं॥ अवस्थितत्वेन भावनेतियावत्॥ अंतरिति॥
[illegible]र्म[illegible]क्रमश्चैव बहिर्यागक्रमस्तथा॥ ४॥ महायागक्रमश्चैव पूजाखंडे प्रकीर्तितः॥ अं
त[illegible]नामाख्या॥ राज्ञाजतान्तं तं जनं ज्ञेयो विभावना॥ मानसी देवपूजावा तस्य क्रम इतिकर्त
[illegible]ता॥ बहिर्यागः पात्रासादनादिः शांतिस्तवांतः कर्मसमूहः॥ सएवाष्टाष्टकादिघटितो
महायागः॥ एते चास्माभिर्वरिवस्यारहस्ये पूजाप्रकरणे एव निरूपिताः॥ पुरश्चरणेति॥
[illegible]रखंडे तु जपलक्षणाख्यखंडे तु जपलक्षणमीरितं॥ पुरः मंत्रोपासकैरादौ दीक्षोत्तरका
[illegible]पालनीयजपस्य लक्षणमवश्यं पंचकंभूप्रचकुविप्युक्तस्य कचक्रेनवकेविभावना
[illegible]चितं॥ तच्चास्माभिर्वरिवस्यारहस्ये प्रथमेंशएवोक्तं॥ ५॥ होमेति॥ होमखंडे त्वयाप्र
[illegible] अविधिक्रमः॥ होमानां तद्द्रव्याणां च तद्विधीनां द्रव्यपरिमाणादिरूपाणां च क्रमः
[illegible]पादविकेपोनिबंधनमितियावत्॥ चक्रराजस्य विद्यायाः श्रीदेव्या देशिकात्मनोः राम०
[illegible]खंडेनाहंतयपरस्य समुदीरितं॥ चक्रराजस्येतिश्लोकस्य यांते॥ बिंद्वादिनवचक्रात्म ४

कपरमात्मतत्त्वार्थः ॥ विद्यायाः ॥ पंचदशरूपाः षोडशरूपा वा ॥ श्रीदेव्याः ॥ त्रिपुरसुंदर्याः ॥ देशिका
आदिनाथ गुरुशिष्ययोः ॥ ६ ॥ तादात्म्यं तत्तत्र ह्येव आत्मस्वरूपमस्तत्तत्त्वात् ॥ ॐ तत्सदिति
...नास्त्रि ब्रह्मणस्त्रिविधस्मृतं इति वचनात् ॥ तस्य भाववृत्तमर्थं ब्राह्मणादिनामसत्त्व ॥ सर्वेषा
...ब्रह्मरूपत्वं ॥ ओमेदइति पावत्यमंत्रस्य लिंगमर्थवर्णानावसरेव रिक्ससार हस्ये स्मा पि
...कोम्प्रकारः ॥ ॥ स्तोत्रे ति ॥ स्तोत्रत्वं वेडेबहुविधाः स्तुतयः परिकीर्तिताः ॥ ७ ॥ मंत्रिणीदंडिनी
...दयोः प्रोक्ते नामसहस्रके ॥ ॥ नत्रश्रीललितादेव्याः प्रोक्तं नामसहस्रकं ॥ ८ ॥ ॥ बहुविधाः
...च मीलव राजा दिरूपा ॥ ७ ॥ मंत्रिणी ॥ मंत्रोराज्याधिकारिणि योगिनी मननक्रिया ॥ सा सात्र
...स्थेदंडिनिः ॥ नीतत्ता न्डीप ॥ अमात्ये मंत्रस्थेः ॥ सावंतंत्रेषु राजश्यामलेत्युच्यते ॥ दंडिनी ॥
...दोरमनसाधनं ॥ नहृती ॥ सा वकंत्रे षु वाराहीति प्रसिद्धा ॥ तेच तेदेव्यौ वतयोः ॥ ८ ॥ तत्रेति ॥
...न त्रैमे सशयो जातो हयग्रीवदयानिधे ॥ तत्र अनुकौषमिभूजायां ॥ ललितासहस्रनामो
...नाविर्ति ... कः सशय इत्यर्थः ॥ स वचनुष्को टिकइत्याह ॥ किं वेमादिनासार्धेन ॥ किं वान्यया
...स्मृतं तज्ञाता वा समुपेक्षितः ॥ २० ॥ ममवा मेप्पतानो स्तिश्री तु नामसहस्रकं ॥ किं मयं भवता
...क्तं तत्र मे कारणं वद ॥ १० ॥ विस्मृतिप्रयुक्तत्वमेकः प्रकारः ॥ सर्वज्ञस्य विस्मरणासंभवात् प्रका
रांतरमाह ॥ ज्ञात्वा वेति ॥ उपेक्षा ॥ इष्टानिष्टो मयविषयकप्रवृत्तिनिवृत्त्यौदासीन्येनावस्थानं मित्र अ

५ त्वमसौदासीनमेदेन चतुर्विधे पुंजीवे पुमसकोटित्रयं विहस्याशिष्यस्योदासीनत्वायोगो मुक्ति
...निंद्यामिनार्थादिकार्यादेश्चिकोऽरूपस्यकृपालुत्वहानिः प्रेमनत्वतीयं प्रकारमाह॥ ममवेति॥ ना
...नेनेनत्वामयिकामावउक्तोनामंतताभावः। तथान्ते चतुर्थकोटेरज्ञानायोगात्त्वं अनधिका
...श्च सतुत्वेसंसत्व विघटकजापाः कृपालुत्वविघटकत्वस्यचायोगादितिभावः॥ यदुक्तं
घोर संसारे॥ तत्त्वविवेकवैराग्यमुक्तवेदांतयुक्तिभिः॥ श्रीगुरुः कृपयाप्येवनयमपियतो ज्ञा
पप्पपद्मनामेनं प्रबोधयतितत्कृपालुत्वात्॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनसेव्यं श्रीगुरुभास्कर॥ इत्युक्तं॥
नत्वनपश्यामित्येकंपदं॥ नकारेणायंसमासः॥ अयोग्येपियोग्यतामापाद्य श्रीगुरुस्वरूपो बोध
यतीतिसमुदायार्थः॥ अतो योग्यतामपिगुरुर्दद्यादिवेत्याशायेन कोटित्रयं स्वयमेव निरस
...पुनश्चतुर्थीकोटिरिमनचयायुक्तेति॥ किमर्थमिति॥ भवकर्तृकोक्तभावः किंत्वकृद
...ः॥ कारणं। चतुर्थीकोटि। इतरकोटीनांस्वेनैवनिरस्तत्वादितिभावः॥ २०॥ अथैकः श्लो
...तेकिंरूपः॥ सूत उवाच॥॥ इति पृष्टोहपर्यी...मुनिनाकुंभजन्मना॥ प्रत्युवाचवचनंश्री
...पस्कुंभसंभवं॥ २१॥ भारते॥ नष्टः कस्यचिद्रूपादितिवेदोऽनुशासनसोमितिनिषेधादष्ट
...कमपिनवकांक्षे॥ यत्तु अपद्रूलपत्तद्रूपाद्येऽस्मिनेतस्यामधर्ममितितदुक्तमर्धेतदपिअद्धा राम०
...समर्थशिष्यपदं॥ अद्धाभावेहानिस्स्मात्। यदाहबोधायनः॥ अश्रद्धापरमःपाप्मा ५

५

त्रम्यै

जिह्वा[illegible]संभवः॥ तस्मादश्रद्धया दत्तं हविर्नाश्नंति देवताः॥ इत्युक्तत्वादस्यापि वामपूर्वैः स्वगिन
[illegible]हि॥ शंकादिहितवारित्रोपः स्वामिस्रा यमाश्रितः॥ शास्त्रातिगः स्मृतो मूर्खो धर्मतत्त्वो
[illegible]नादिति॥ श्रुतिरपि॥ श्रद्धयाग्निः समिध्यते श्रद्धया हूयते हविरित्यादि॥ ततश्च श्रद्धाभा
[illegible]कृपापि न वक्तव्यं किंतु तादृशकापतत्स्वैवतु यदि शिष्यः॥ अश्रेन समर्थः तदा अश्र
[illegible]सेवया गुरुर्वै देदितिनिश्चितिः॥ अकृतेन बगतः श्रद्धालुः श्रश्रे समर्थश्च॥ अथापि किंमि
तिन दृश्यतां तिविंत यानो नादृष्टइतिनिषेधाङ्गीतो देशिकसार्वभौमो भगवान् हयग्रीवः शि ग्री०२
ष्यकृतत्वस्तु स्वयं यावच्छीकृतो विषकृत्पि भक्तिसर्वक श्रद्धाभावकृतो विलंबादियंत कालंद
:स्विन इत्या भूता श्रधुना तु जन्ता येभोहस्त्रतः॥ इति दृष्टइति॥ चतुर्थकोटिविषयकश्राक
मीमृ तइत्यर्थः॥ नहि वावाना निर्हिकर्मकतया कोटिचतुष्टयेऽपि कर्मतानात॥ अहहः॥ विलंबापगमा
दितिदोषः॥ तपोदिभिर्वाद्यादिभिः पापकर्मः समेकुरितविविदिषाकत्वादस्ति श्रद्धेतियोग्यता
[illegible]यति॥ तापसमिति॥ चित्तदृष्टि निरोधकरणो भजन वापुदृष्टि निरोधशीलत्वादृपियोग्यता
माह॥ कुंभसंभवमिति॥ कुंभस्य कुंभकस्य सम्यक्कुचिरकाले भवः स्थितिर्यस्मिन्तमित्यर्थः॥
[illegible]वकाष्टकपोः सार्वजनीन[illegible]हुलभत्वान्निरोधपदवाच्यत्वाभावाच्च तत्परिमोगेन कुंभकस्यैव
ग्रहणं॥ २२॥ अथ साधैः षोडशभिः श्लोकैर्हयग्रीवोक्तिः॥ पूर्वश्लोकस्थ हयग्रीवः श्रीहेतुक
त्वात्रेतद्दार्शं मे हयग्रीववाचेत्युक्तिः॥ एवमबाववचने पुत्रस्त्वरूपं भर्तृमिमतदेभाराधनं गहि[illegible]

६ क्रियमाणामनुकूलतांपत्रघटकंसमग्रस्यालुपास्तियोग्यतापादकमितिमंजयन्त्विवक्ष्यि
तमर्थंप्रतिजानीते॥ लो[illegible]मुद्रापतद्गृति॥ लोपामुद्रापतेगस्त्यस्तावधानमनाः शृणु॥ नात्रा
[illegible]हसयन्नोक्केकार[illegible]वदामिते॥ २१॥ अतएवमगवत्स्ववत्रिशाम्भवस्रते॥ पम्यस्यलोपामु
[illegible]किंते॥ अयंववितरांभक्तस्मादस्यवदस्वतदिति॥ अत्रभर्तृनिष्ठभक्तेः पला
[illegible]हस्यस्यमनुष्ठया थकश्चकारइतितत्रैववक्ष्यामः॥ अथवानकेवलंभक्तिवञ्चोवेवयो
ग्यतावछेदकोविद्योपास्तिरिहेतपोः सत्वेपिगपदेष्टयौमिनीशापान्नागात। अतस्तत्सा
हित्यघोतनायदविशेषणं॥ अथवालोपामुद्राशब्दस्तद्विद्यापरस्त्रिपुरसुंदरीपरोवा सेव
तात्पर्येन विद्ययोरभेदाभिप्रायेणोपपन्नेः नचविद्योपदवाच्यमोहपास्योरभेदेप्यगस्त्यलोपा
[illegible]योर्मंत्रयोर्भेदएवेतिवाच्यं॥ अगस्त्योपासितेत्यादिपौराणिकशब्दैकदेशनामेवास
[illegible]वेलभेदकत्वायोगात्। नचाक्षरन्यूनाधिकभावाभ्यांतुविरोधिवभेदः॥ तुयो
[illegible]कत्वेपिमंत्रमेदकत्वाभावात्। अतएवापूर्वतरमतमितिमत्रस्यपातुबाथर्वणावहूचैर्भि
[illegible]कालेनपाठेपिभेदानंगीकारसंप्रदायिकाणांसंगच्छते॥ अतएवचमह जपुरुषतोनजेलमराम॰
[illegible]मनेविकल्पेनविनियोगोन्यायसिद्धः॥ तदुक्तं॥ अभ्युक्तरितिमंत्रेणप्रोधयेदंबुमंडल
[illegible]मिहापुरस्ताचतहसापुरउक्षिहोति॥ एवंपुजतिहरिरुत्तिरस्येतिमंत्रोबहूचच्छंदोगा ६

६

क्रियुम [illegible] मिदेन प्रथमानोऽपि न मिद्यते ॥ अनेनैवाशयेन नार्मधारण्यसमाधिकारे ॐ अथ पुरस्तेऽस्मि
तमस्य [illegible] मिदेन प्रथमानोऽपि न मिद्यते ॥ [illegible]
तह [illegible] तेनानुहुमोनपं नीतिश्रुतौ द्वयोरपि छद्मसोऽहल्लेखः ॥ तेन तंत्र रोजे हाहिविद्याधिकारेप
[illegible] काल मित्या मंत्राणां पारायणानां चकादि विद्यांगत्वेनापि लेखः पद्धतिकाराणां संगच्छ
[illegible] दिक्षु । अथ ध्यानं विषयांतरसंचाराभावत्वं तस्य हितं मनो यस्य तादृशः संतः । इत सोऽतीनो
गप [illegible] रस्मानां च तत्रैव स्फुरितत्वेऽपि तद्विलक्षणाया; कोटेर्विविक्ततायाश्च इति त्वत्बुद्धौ स्फु
[illegible] त्वादिति भावः ॥ यत ॥ येन कारणेन ॥ निमित्तपर्याय प्रयोगे सर्वासां प्राय दर्शना
दिति [illegible] त्वादिति भावः ॥ यत ॥ येन कारणेन । निमित्त पर्याय प्रयोगे सर्वासां प्रायदर्शनात्
मितित्वाभि के सर्वाधि भक्तीनां साधुत्वाभिधानात् अकटार्थत्वेन को प्रश्नः भक्तिसद्भसद्भावा पे
क्षानावश्यकी ॥ किं त्वरहस्ये विषय एवोक्तरूपां वस्तुस्थितिरितु पसंहारं द्योतयन् भक्ति दृ
ढके मन्मत्सो पदेशस्य वोब्वयत्यतिरेकानुपदिशति ॥ रहस्यमिती ति ॥ रहस्यमिति मत्वाहे
वा केवां सेन चान्यथा ॥ पुनः श्लेष्मसे भक्त्यात तस्मान्नैव दास्यहे ॥ १३ । तेनु मे अष्टव्यते
[illegible] निःशेषः ॥ अन्यथा । वेहमे क्रिनति मित्तानि न भवंति । अत्वरसानां तत्रैव स्फुरितत्वादिति
[illegible] तमितया । भक्तिपूर्वकं ॥ तस्मात् । भक्तिपुक्तः पृष्टा भावस्तत्प्रतिबंध स्वरसानां तत्रैव स्फु
[illegible] भावित तिमावः ॥ [illegible] भक्तिपूर्वकं ॥ तस्मात् भक्तियुक्तः पृष्टाभावस्तत्प्रतिबंधस्यापग
मात् । तत्त्वलक्षितानामेतद्वहस्यं ॥ १३ ॥ उक्तार्थे संमतिमाह ॥ सूत्रादिति ॥ सूत्राद्धि ध्यायम

९ त्मायरहस्यमपि देशिकः॥ वक्त्राद्वक्त्रेण श्रोतृमिश्रत्वगुरुस्तत्त्वं नाम भवति। तत्र वक्तृमित्रः स
र्वेषि पद्यपि शिष्यास्तथापि रहस्यप्रदार्थस्य रहस्यजन वाक्ये सामाचे सतेवव क्रमत्वा दत्र शिष्य शब्दे
न दृष्टक एवाव शिष्यन्तद्रूस्ताशाये न शिष्याये तु नं॥ तथा चोक्तं वर्तितव्यमित्याह॥ भवतान प्रदेयं रहस्य
स्यकाय कदाचन॥ ॥१४ मशाठाय नदुष्टाय नाविश्वासाय कर्हिचित॥ शिष्या यिमनुवर्तन्ते॥ अ
भक्ताताविवरणार्थो श्रुतिमर्थतो नुवदति॥ नशाठायेति॥ विद्या ह वै ब्राह्मणमाजगाम गोपाय मा
शेवधिष्टेहमस्मि॥ असूयकायानृजवे शठायनमाब्रूया वीर्यवती तथास्यामिति हि श्रुतिः॥ तत्र
गुरुभक्ति समनेन तस्मैव जातमिष्ट्वयो पापिपः सर्वमेवैतद्विज्ञानतच्चमिति वा इदानीमपि नज्ञातमिति वा
त्रद्दृष्ट्यपि तुं यनतेन स शठः॥ जोतंनिष्ठ्वयं गुरवे प्रदर्शयंतमहृष्णार्थमेवेदं पर्यैणापत मानी हे मा भा
ए। सोपमासशीलो दुष्टः सूयकश्च॥ गुरुभक्तिः सर्वापि पयथार्थवे तिज्ञानं विश्वासः॥ स नास्ति यस्य सो
[illegible]सोनृ। तुष्ट्वयं वसति संप्रदायो माविच्छिदीत तत्राह॥ श्रीमात्रिति॥ ॥ श्रीमातृभक्तियुक्ताय श्री
[illegible]राज वेदिने॥ १५॥ उपासकाय शुद्धाय देयं नामसहस्रकं॥ भक्तिस्तत्रे सा परानुरक्तिरीश्वरेइ
[illegible]क रणादि षु निर्तीत लक्षणाभिन्न हेतिविशेषो भक्तिः॥ तया युक्ताये तेने नामकं निरा॥ न केवलं भ
[illegible]त्र मधिकारिताव छेदकमिति द्योतनाय विशेषणद्वयं॥ विद्याराजः पंचदशी तद्वेदनं गुरुमुखा
[illegible]न १६॥ नित्यनैमित्तिककर्माचरणपूर्वकं सर्वत्र देवमेदभावना[illegible]मानसी क्रियोपास्तिः॥ त ए।म०
[illegible]संकः॥ शुद्धइतिशाठ्यादिदोषराहित्याय॥ अथैतदुपदेशेइह शोनिर्बंधो स्पर हस्य रहस्यत्वात्त ७

७ क्रायमशीतिकात्वेनोवरुणकादितिप्रदर्श्यपितुमुक्तरोत्रेयसंभेर्नामारंभावधिकः ॥ यानीति ॥
[illegible]नामसहस्राणिसघः सिद्धिप्रदानिवै ॥ तंत्रेषुललितादेव्यास्तेषुमुख्यमिदंमुने ॥ २६ ॥
न[illegible]कोटिसंख्याकानितेषुयानिसद्यःसिद्धिप्रदानिदशसंख्याकानिएतेदशास्त्वागंगाभूपाल
[illegible]लरासभोतिसंगृहीतानि ॥ २६ ॥ ललितोदेव्यानामसहस्राणितंत्रेषुचतुःषष्टिसंख्या
[illegible]रातोषुचकथितानितेष्वपीदंललितानामसहस्रंमुख्यतममितियोजनयार्थः देवीनाम
[illegible]स्त्राणिकोटिशःसंतिकुंभजेतुतरग्रंथानुसारात श्रीविद्येवतुमंत्राणांतत्रकादिर्यथापरा ॥
१७ [illegible]पुंदेवतामंत्राःस्त्रीदेवताविद्याइतिमंत्रविद्ययोर्लक्षणाभेदेपिसाःशिवशक्तिसामरस्य
रूपत्वाद्भयात्मनेतिद्योतनायमंत्राणाममेविद्येत्युक्तं ॥ अतएवदेवताध्यानेएषिकोविकल्पः
स्मर्यते । पुंरूपंवास्मरेद्देवीस्त्रीरूपंवाविचिंतयेत । अथवानिष्कलंध्यायेत्सच्चिदानंदलक्षणा
मिति ॥ मालामंत्रेपिस्त्रीपुंस्त्रभेदेनभेदः ॥ एतदभिप्रायेणैववगुणानिधिः श्रीमातापरंज्योतिरि
त्यादीनिनामानित्रिलिंगकानिसमंतस्तते ॥ अथवा ॥ कूटत्रयात्मकत्वेपिपंचदशाक्षरंद्यटित
[illegible]न्मनशाक्षराणालितसत्वन[illegible]मंत्राणामित्युक्तं ॥ पिंडकर्तरीबीजमंत्रमालाभेदेनपंचविः
धेषुमंत्रेषुपंचदशाक्षराणांमंत्ररूपत्वात । तदुक्तंनित्यातंत्रेमंत्राएकाक्षराःपिंडाःकर्तर्योद्व्य
क्षरामताः ॥ वर्णात्रयंसमारभ्यनववर्णावधिबीजकः ॥ ततोदशार्णमारभ्ययावद्विंशतिमंत्र

८

का॥ ततऊर्ध्वंगतामालास्ताद्वमेदोनविद्यातदृत्यादि कादिः॥ ककार आदिर्यस्यां साकादिः का
दि॥ ततः लोतिशक्तिस्तदृतिं तत्र एव प्रसिद्धकादिनाम्नः शास्त्रभिन्नावा॥ अत एव कादि
संज्ञाभवद्रूपा सा शक्तिः॥ सर्वसिद्धिप्रदृत्यादित त्रैवदेवीप्रतिशिववाक्यं॥ साच कामो योनिः
कमलावज्रपाणिर्गुहा हसामातरिश्वाभ्रमिंद्रः॥ पुनर्गुहा सकलामायया च पुरुच्यैषा विश्व
मातादिविद्येत्याथर्वणेः पञ्चमानित्रैपुरसूक्तच्छायामनुहृता तत्र भेदेनोद्धृतानां विद्यानां मह
र्वं वेदं तत्र समयं स्यात्येने कोणपाशकरत्र अनुसारेणाकिंकिप्यंतं तारतम्यम प्रत्लीताह॥ परेति॥
भावार्थं प्रश्नस्यर्थानां सर्वेषां तत्रैव सामंजस्यात्॥ सप्तत्रिंशद्रूपैः षट्त्रिंशत्तत्वतत्त्वातीतरूपतया
याः। कादिविद्यात्रितिरिक्ता स्वसंभवा ह्वेति भावः॥ तदिदमस्माभिर्वरिवस्यारहस्याख्यविद्यांतरे पुन
[illegible]सामंजस्यप्रदर्शनपूर्वकं निरूपितं॥ अस्य मंजनविंदुत्रयनादत्रितयैर्भाविताकारा॥ षट्त्रिं
[illegible]न्त्यात्मातत्त्वातीता नाचकेवला विद्येति॥ किंच॥ यदाह्रे क[redacted]मात्रेपि मंसिद्धेस्सर्धतेनरः॥ र
वि तार्क्ष्येंदुकंदर्पशंकरानलविष्णुभिः॥ यदेकादशमाधारबीजं कोणत्रयात्मकं॥ ब्रह्मांडादिकटाहां
[illegible]नदृश्यापि हश्यतद्रूपादेर्गुरुमुखैकवेद्यारहस्यायोनहादिविद्यास्त्र समंजसः॥ चत्वारईबिभ्र
[illegible]मयंतदृत्यापिकादिपक्षएव स्वसेत्यके॥ हादिपक्षेपि तल्येति तु रहस्यं॥ किंच॥ त्रिपुरेप राम०
[illegible]थे तस्यपरंगहं खारव्यास्यामहृत्यादिनागायत्रीपंचदश्योरेकल्पत्वेवक्तुंतमदककारयोरेवै ८

[illegible] विमुक्तं ॥ तत्स्वरूपत्वेनैवामात्कृता ॥ त्रिपुराभ्यां कामेश्वरकामेश्वरीभ्यां प्रसूता एव वा हरः क्रियमाणो
[illegible]पते ॥ तंत्रराजे तु तारसीपकूटस्यैव प्रथममुत्पन्नत्वे तत्रैव कादिरनिवेशी नामयोः कूटयोर्लोपावे
नोद्धारा पहादिविद्यैवावर्तेति तत्पन्ना अत एव वत्रेपुरस्कृते षट्त्रिंशत्तममध्यवर्त्तिसाधपंचमिष्ट वाका
[illegible]: पश्चादेवहादेरुद्धारः स्मृता ॥ शिवः शक्तिः काम इति सौंदर्यलहरीश्लोकद्वयं तद्देशाप्यभि
[illegible]व्यापतेइति दिक् ॥ ९७ पुराणां श्रीपुरमिवशक्रीनाललितायथा ॥ ॥ श्रीविद्योपासकानां च प
रादेवो वरः शिवः ॥ ९८ ॥ उपासकानामिसंतानाश्च तत्रो निर्धारणे षष्ठ्यः ॥ उपास्त्योः परमफलमु
पास्याभेदः ॥ स च परशिवे सार्वकालिकस्वात्मीयुपासकत्वेत स्याप्यविशिष्टे ॥ कथममध्यानस्यादि
नाथत्वतत्र भेदानुसंधानमस्मादादीनां च संगच्छते ॥ देवभेदानुसंधानदार्ढ्यबललब्धाभेदेन
गुरुणा सह शिवस्याभेदानुसंधानोहि वभेदलाभस्य नाथैकहारकतायाः सिद्धांतरहस्यनादि
मा शयेनाह ॥ वरः शिवइति ॥ परमशिवइत्यर्थः ॥ ॥ तेनगुणास्तु इत्यादिनिरासः ९८ ॥ तथा ना
मसहस्रेषु वरमेतत्प्रकीर्तितं ॥ ॥ सहस्रं मुख्यत्वेहेतुमाह ॥ यथा स्येति ॥ यथा सपचल्लादेवी प्रीयते
न लितांबिका ॥ ९९ ॥ अन्यनामसहस्रस्यपाठात्र प्रीयतेतथा ॥ यथा ॥ निरवधिकमित्यर्थः ॥
९९ ॥ अन्येषां शिवविष्ण्वादीनां नामसहस्रमन्त्रबतत्रामसहस्रं च तस्येति वा ॥ अथैतत्पाठं
विधत्ते ॥ श्रीमातुः प्रीतयेतस्मादनिशं कीर्तयेदिदं ॥ १०० ॥ प्रीतयइति ताद्यर्थ्ये चतुर्थ्या सर्वैः कामे

९ प्यइत्यादिविवकीर्तनकरणकभावनाभावत्वप्रतीतिः ॥ इत्थमितितुधात्वर्थकर्मसक्तूनितिवत् ॥ अ
तएवतेननामधेयेनैवविनियोगभंगेनमत्वर्थलक्षणयानामसहस्रवताकीर्तनेनश्रीमातृप्रीतिंभाव
येदितिविधेःपर्यवसितोर्थः ॥ अथवा ॥ सोमादिद्रव्याणांयागसाधनत्वेन स्तुतीयाश्रुतेःअस्य
...धातश्रुत्यावाक्यार्थवशानेपिअनेनाम्नावर्णानितत्ववोटेना त्वोष्टपुटव्यापाररूपकी
र्तनंतत्सत्वान्नाम्नतत्ववाटेपि ध्वनेरनित्यत्वेनकीर्तनजन्यध्वमभिव्यंग्यतायावर्णात्मकइवोपुस्त्री
कारात्इतनुत्वन्नस्यानामिभ्यक्तस्यवाकीर्तनजन्यत्वयोगात्नामामिभंजककीर्तनेनेष्टंभावयेदिति
वार्थः ॥ कीर्तनंचेहवाचिकमानसोभयसाधारणं ॥ नामपठनवन्नामस्मरणस्यापिवचनांतरेपुक
लश्रवणात् ॥ तस्मादिनिहोत्रविधिकरणमात्रेणनार्थवादः ॥ अनिष्टं ॥ यावज्जीवं ॥ तेनाग्निहोत्रादिव
...त्यकाम्योभयरूपमिदंकर्मेतिसिद्धमिति ॥ २० ॥ अथकीर्तनस्यामाश्रयेणापिफलंतुवेवमाह ॥
...ल्वपत्रैरितिसार्धेन ॥ बिल्वपत्रैश्चक्रराजेयोयंपेहलिंतांबिकां ॥ पद्मैर्वातुलसीपुष्पैरभिर्नाम
सहस्रकैः ॥ २१ ॥ सद्यःप्रसादंकुरुतेतत्रसिंहासनेश्वरी ॥ वचनांतरेणप्राप्तमंतर्यागबहिर्या
गभेदेनद्विविधमपिपूजनंबिल्वपत्राद्यनुमतमकरणकंचक्रराजाधिकरणकमर्चयेदितिकेन
...पछुब्धयोगादनूद्यते ॥ तत्रतात्पर्यमाह कालिपदांतराणीति पद्मस्यमादिवाक्यद्व राम०
...प्रानकेतत्वप्रमुक्तोवाक्यभेदः ॥ नामसहस्रकैरितितुकीर्तमानामिआयंकीर्तनपर्यवसायि ९

९ ष्यइनेन विशेषाश्रितेन नाम कीर्तनेन ॥ १७ ॥ स्तवः प्रशस्तं भावयेदित्यर्थः ॥ अथ यावज्जीववाक्ये
न एवं जीवनावधित्वं कालसामान्यं विशेषेणोपसंहरति ॥ चक्राधिराजमिति ॥ चक्राधिराजम
ध्येमिजद्यापंचदशाक्षरी ॥ १८ ॥ जपान्ते कीर्तयेन्नित्यमिदं नामसहस्रकं ॥ अर्चनोत्तरं यः क्रिय
तो नित्यजपस्तदन्तरकाले नित्यं सकृत्कीर्तयेदित्यर्थः ॥ दृष्टादृष्टाभ्यामिष्टं वा सोमेन
यजेतेति वदंपकालार्थः संयोगः ॥ अर्चनजपकीर्तनानां प्रत्येकं विविधैः फलैर्विनियोगे
नार्थ्यत्वात् । अत एव जपपूजादिः कालोपलक्षणार्थत्वादनपायो हि कालस्यलक्षणं
हि पुरोडाशश्चितिमायेन तदभावोपि कर्तव्यतो प्राप्तामनुवदति ॥ जपेति ॥ जपपूजाद्यशक्तो
पि पठेन्नामसहस्रकं ॥ २२ ॥ आदिनामासादिपरिग्रहः ॥ तपास्निप्रातिजपादीनां सर्वेषामंगत्वा
त्रिसकर्मार्गेषु यथाशक्त्युपबंधस्य सिद्धान्तसिद्धत्वादशक्त्या जपाद्यकरणे तदन्तरकृत्वाभावे
नत्प्रलक्षित कालस्यानपायात् एकपुरोडाशापाभिषुद्यात्मुपायं जववन्नामसहस्रकीर्तनंक
नव्यर्थः ॥ २३ ॥ ननु किमिदं कीर्तनं शक्त्यो च्यते ॥ ॥ तदशक्तो स्तवा ॥ नाद्यः ॥ निमक
क्रमात् ततस्मात् स्तेः पुनरनुवादवैयर्थ्यात् ॥ नान्त्यः ॥ अशक्तं प्रति विधेरप्रयोगात् ॥
किमुतानुवादस्य ॥ आम्नातानामर्थं ब्रुवताशक्तिः सह कारिणीति मा पादिमत आह ॥ सांगे
ति ॥ ॥ सांगार्चनेसांगजपे यत्फलं तदवाप्नुयात् ॥ ॥ ॥ अंगैः सहितं सांगं ॥ आवरणाद्यज

१० नस्याहि प्रधानदेवताष्टजनस्य कुल्लुकास्येत्तु महास्तेत्तुजपस्य हितविद्याजपस्य च न्यासादि
[illegible]रूपस्य लं तद्धृदयेनापि पठेदित्यर्थः ॥ अयं भावः ॥ यदि न्यासार्चनं जपकीर्तने च स्मर्तुमशे
षं वा व[illegible]तो शक्तिस्तदा मायतो विकल्पे प्राप्ते तदपवादे न कीर्तनमेव विधीयते ॥ तेन यदि सत्राय
व [illegible] नासास्तु त्रिष्टुभि स्तोमममपश्च ज्य विश्वजिताय जेतेस्य त्र सत्राभावे विहित विश्वजिद्यागव
[illegible]स्य प्रतिनिधिरयं ॥ एवं तद्वचनबलात्सज्जादि फलमपि ॥ विश्वजित स्तुनसत्र फलं ॥ मानाभावा
दिति ॥ इदानीमुपासनाप्रसंगे वैकल्पिकमंगतत्वकीर्तनस्येत्याह ॥ उपासने स्तुती रम्याः पठेदभ्युद
योहिसः २४ ॥ इदं नामसहस्रं तु कीर्तयेन्नित्यकर्मवत् ॥ उपासन इति सत्रमात्र उपासनं तु क्रमा
दि[illegible] त्रेवी गित्व बोधः ॥ तदंगत्वेनेतरेषां त्रैलोक्यमोहनकवचादि स्तोत्राणां सो[illegible]त्राणां पाठेऽभ्युद
[illegible] ॥ फले विशेषः ॥ अपाठे तु नांगन्यूनत्वकृतो दोषः ॥ तेन तेषां कत्वं गत्व बोधकानां तन्त्रत्मक
[illegible]वचनानां विकल्पे पर्यवसायकमिदं वाक्यं ॥ तेन षोडशी ग्रहवदितरेषामंगत्वं ॥ नवलक्ष
[illegible] मापिनस्य विधानसिद्धाती मादितन्त्रप्रकरणस्थवाक्येषु सिद्धं पंदनं क्रमाज्जमाभ्युदयवि
[illegible] विद्याफलपरमित सोषः ॥ २५ इदं तु नताहृ शामंगं ॥ अपितु नित्यकर्मवत् ॥ संध्यावंदनवत् राम०
[illegible]ाव प्रतियोगिकविकल्पासहनेमात्राय्य को यवतिः ॥ तत स्वसंयोगपृथक्त्वन्यायेन की १०

५८ ६८

१० नम… र्थपुरुषार्थोभयफलप्रदमितिमंतव्यं॥ अर्चनादिप्रायपाठेनाप्युपासनांगत्वमेव …य
…॥ चक्रराज्ञार्चनंदेव्याजपोनाम्नांचकीर्तनं ॥२५॥ भक्तस्य ह्यात्ममेतावदन्मदंमुदयंविदुः॥
रंभाः॥ विद्यायाः॥ माकाङ्क्षिन्याप्येनोमपत्रान्वेति॥२६॥ भक्तस्य॥ उपासकस्यात्र मुदयं॥
…प्युदयकरं॥ मन्वर्थीपोचु॥ अयस्कारमितर्थः॥ अर्चनादिप्रायपाणदर्चनादित्रु लेत्वमा
…सोक्षीदत आह॥ भक्तस्येति॥ भक्तस्यावश्यकमिदंनामसाहस्रकीर्तनं॥२६॥॥ जपपूजापे
…पापीतिशेषः॥ तत्फलजनकत्वमोक्तत्वादिति भावः॥ २६ तत्फलजनकत्वेंमस्य कथमिता
शंक्य तत्रनिमित्तंवक्तुमुपक्रमते॥ तत्रेमादिना॥ तत्रहेतुंप्रवक्ष्यामिश्रृणुत्वकुंभसंभव॥
नह्यचान्यपाजाम्नस्संभवतीतिहेतुवादव तस्यार्थता मर्थकत्वद्योतनाय प्रकर्षेणावक्षामीतिप्रति
ज्ञा॥ अतएवार्थंवादविधानोपेक्षत्वेति द्योतयितुंश्रुणुत्वमितित्वाभिमुखीकरणं॥ तुलाशील
…भक्तानांहितकाम्यया २७ वाग्देवीर्वशिनीमुख्याः समाहूयेदमब्रवीत्। अवान्तसकल
…भ्याः स्वाध्यकामनाभावादाह भक्तानामिति॥ २१ मुखेस्त्रादौगतानीयामुख्या॥ व
…मुख्योपासांतावशिन्याद्याः आदिनाकामेश्वर्यादिकौलिन्यंतसमककपरिग्रहः॥ तासा
…वाहूनेपरिकरालंकाररोहेतुगर्भविशेषणा वाग्देवीरिति॥ क्रीडाविजिगीषाद्युतिस्तुतिम
वहारमोदमदकांतिगतयोत्रसर्वेदिव्यतेरर्थाः नत्तस्यमःदेवतानामस्यमत्वात् वाचाक्रीड

११ ङंतिदिजिगीषंतिद्योतंतेस्तुवंतीमादिरिमावावाग्देव्यः॥ वाङ्मयमात्रेस्वातंत्र्यास्तामेव
[illegible]पिन्स्तोत्रार्थमाख्यानमितिभावः॥ इंद्रवज्रमालाहृत्तं॥ अथाष्टुष्टोकै
[illegible]नं॥ वाग्देवतावशिन्याद्याः शृणुध्वंवचनंमम॥२८॥ हेवशिन्याद्याः यतोयूयंवाग्दे
[illegible]नोममवेचनंशृणुध्वमितियोजना युष्माकंवागीश्वरत्वान्मद्वचनश्रवणेपि
भवतीनामेवाधिकार इति प्रोत्साहनंव्यंग्यं॥ २८॥ ननुवशिन्याद्युपासकादेवता अपि
वागीश्वर्यः संतिताः किंत्वदाज्ञावाक्यश्रवणेनाधिकारिण्य इत्याशंक्याह भवत इति॥
भवत्योमत्प्रसादेन प्रोल्लसद्वाग्विभूतयः॥ ॥ यतस्त्वितिशेषः सर्वत्राप्याहृस्य योज्यः॥ प्र
कर्षेणोत्कर्षेणोल्लसंतोवाचोविभूतयऐश्वर्याणि यासांतानाहृतरयैलक्षणंप्रकर्षः सर्वो
[illegible]त्तमत्वमुत्कर्षः॥ तेनसर्वोत्तमदेवताप्रसादलब्धायाविद्यायाएवसर्वविद्योत्तमत्वात्तद्वत
[illegible]सर्वोत्तमस्तोत्रकरणेऽधिकारिण्य इतिध्वनिः॥॥ ननुनकुलीदेव्यादयोपिभगवतीप्रसा
[illegible]वागीश्वर्यःशीलाएवेनितराएवस्तोत्रकरणेपविनियुज्यंतामतआहभक्तानामिति॥॥
[illegible]क्तानांवाग्विभूतिप्रदानेविनियोजिताः॥२९॥ नकुलीवागीश्वर्यौपादपद्मलालिताभक्तैः सह रा०म०
[illegible]नानांपरेषांचाद्यैः प्रभृत्यादिषुविनियुक्ताः ततश्वसहैतानामस्तोत्रस्यापिवाग्विभू ११

ति ऽ नेनेन तस्य ललितां वाम क्रमेण एनदि क्षितं विनन कुलादेस्तत्कारणो द्विनियोजने वशिन्याद्यष्टवि
म गापतिरिति ध्वन्यं ॥ २९ ननु वशिन्यादिभिरपि स्तोत्राणि कृतानि संत्येव ॥ किमनेनेन नूतने
स्तोत्रेण आह ॥ ॥ मम चक्रस्य रहस्यज्ञा इति ॥ ॥ चक्रस्य बिंदुत्रिकोणपुरांतस्यवासनामयं शरीरं जा रस्य
नातीति तथा ॥ ॥ अथवा ॥ अस्ति चिंतामणिगृहं पारावसं विदधिषष्ठांतरानवभासिनी ॥ तस्याष्टदिक्षु स्थलनाका
रूपत्रिभोन्मत्तुनात्मकोतः परिस्पंदरूपस्तु हंसाख्य नामकस्तुर्यावस्था नामकश्च ॥ तस्य च शक्तयोनंतवि
धा तासां सामरस्य रहस्यत्वकं ॥ तस्यानुसंधानं गुरुमुखैकलभ्यं रहस्यं जानंतीति विमित्रस्य सर्वस्यापि स्वस्मि
न्नेवोपसंहारो भवति ॥ ॥ तथा च शिवसूत्रं ॥ ॥ शक्तिचक्रानुसंधाने विश्वसंहार इति ॥ गुरुरुपाय
इति च ॥ नेदं ज्ञानंतीति तथा ॥ ततश्चेतरेषु स्तोत्रेषु चक्ररहस्यं न प्रकाशितमस्ति ॥ विकारयिषितं
तु तदपि प्रकाशयन्नस्तीति भावः ननु कर्णोपनिषद्धृद्योपनिषत्त्रिपुरोपनिषदादिषु चक्ररहस्यमपि प्र
काशितमेवास्तीति किमनेन स्तोत्रेण आह ॥ ॥ मम नाम परावर्णा इति नामवृत्तात् देवतावाचकं स्तोत्रप
मेमंत्रपरश्च ॥ सौंदर्यलहर्यां शिवः शक्तिः कामइति मंत्रो हादर श्लोके मंत्रोद्धरणपुरःसरं तेम
वर्णासेतवजनतिनामाषयचतास्मितिप्रयोगात् द्विविधयोशाद्दयो रेफ शेषः ॥ तेन नामोपदेशा
द्देशेन चक्ररहस्यकथनं मंत्राणामुद्धारश्चोपनिषत्सु न लभ्यते ॥ तोदृशादूर्ध्व स्तोत्रकरणे तु भव
तीनामेव नामग्रंत्वादृष्टिकारइतिव्यज्यते ॥ ॥ मम स्तोत्रविधानाय तस्मादाज्ञापयाम्यहं ॥ ३० ॥

११ [illegible]माहं कोहं तत्पंचकात् वोसुष्मानेवाहमाज्ञापयामि नामाइतियोजना ॥ ३० ॥ आज्ञप्तव्यार्थ
[illegible]ह ॥ कुरुत्वमिति ॥ ॥ कुरुत्वमंकितं स्तोत्रं ममनामसहस्रकैः ॥ ॥ येनभक्तैस्तुतायामेस
रवा[illegible]: पराभवेत् ॥ ३१ ॥ नामसहस्रकैरितीत्थंभूतलक्षणेतृतीया ॥ सहस्रनामोपलक्षि
[illegible]मत्स्तोत्रं कुरुध्वमिति संबंधः ॥ स्तोत्रंविशिनष्टि ममांकितमिति ॥ ममनाम्ना चिन्हितमित्यर्थः
॥ ॥ अंकनेनामचरमश्लोके नामप्रक्षेपः ॥ यथाकामदेवांके राघवपांडवीये काव्येलक्ष्ये केकि
राताज्जुनीये च [illegible]तेचपद्यप्रबंधा या अनंतानि नामानि तत्थापि जलिते त्रसाधारणानामग्र
[illegible]हेश्वरादिपलीष्वपि भिदाभाद्विनामत्रयोगेराते षांसाधारणापत्तः ॥ ॥ त्रिपुरसुंदरीतिनामत्रो
[illegible] नंत्रांतरेप्रतिपत्त्रिपिनिमायाः समाता ॥ अतः सहस्रनामसमाप्तिश्लोकेफलश्रुतिचरम
श्लोकेचललितांबिकेतिनाम्नउल्लेखः ३२ ॥ अथसार्धैर्नवभिश्लोकैः पुनरपिहयग्रीवमवा
च ॥ ॥ अत्रपूर्वश्लोकार्थेनपौनरुक्त्याभावादेवमुक्तं ॥ ॥ इमाज्ञामावचोदेव्या श्रीदेव्याललितां
[illegible]म ॥ ॥ रहस्यैर्नामभिर्दिव्यैस्त्वंकुस्तोत्रमत्क्रमं ३२ रहस्यैः ॥ चक्ररहस्यमंत्रोद्धाररहस्याभ्यां
[illegible]ैः ॥ ममश्रीपोषमस्त्रयः ॥ ३३ ॥ स्तोत्रनाम्नोन्वर्थकतांप्रदर्शनापत्तन्निर्वक्ति ॥ रहस्यना राम०
[illegible]हस्यमितितत्तद्भिः श्रुतेपर ॥ इतिपदस्य चारहस्यमन्वयः ॥ रहस्यगर्भितत्वाद्देनोरहस्यना १२

म... हस्त्रमिति तद्विश्रुतं परं ॥ इति पदस्य वाक्यद्वयमन्वयः ॥ रहस्यगर्भितत्वाद्धेतोः रहस्यना
...हस्त्रमिति परं अतिशयेन विश्रुतं प्रसिद्धमित्यर्थः ॥ ॥ ततः कदाचित्सदसि स्थिता सिं
हासनेऽम्बिका ॥ ३३ स्वसेवावसरं प्राप्ता आम्नायैः पाकुंभसंभव ॥ ॥ सिंहासने अवस्थानं सर्वैः पाद
र्शनार्थं ॥ ३३ सेवावसरं ॥ ॥ सेवार्थमवकाशः ॥ ॥ सेवार्थमागतास्तत्र ब्रह्माणीब्रह्मकोट
यः ३४ ॥ नायं ब्रह्मशब्दान्ङीप् ॥ इन्द्रवरुणभवादिषु ब्रह्मशब्दपाठाभावेनानुगागमायो
गात् । अपितु ब्रह्म वेदान् आनतिशब्दापनेत्याहरतीतिपावन ॥ स ब्रह्माणं चतुर्भिर्वदनैश्चतु
र्वेदवक्ता ब्रह्मेत्यर्थः ॥ तस्य स्त्रीमित्यर्थे पुंयोगलक्षणो ङीष् ॥ तथा च स्वच्छन्दशास्त्रे प्रयोगः ॥ ब्र
ह्माणीत्यपराशक्तिर्ब्रह्मणोऽनन्यगामिनीति ॥ ब्रह्माणामानयतिजीवयतीति वा ब्रह्माणी ॥ अ
नेन पुंसां स्त्रियेत्यस्येकशेषप्रसक्तिः ॥ अथवा ब्रह्माणीशब्दो भारतीकोटिपरः ॥ तत्समेता ब्र
ह्माणी ॥ अनेन पुंसां स्त्रियेत्यस्येकशेषप्रसक्तिः ॥ अथवा ब्रह्मासीमाब्दो भारतीकोटिपरस्तत्र
...ह्मकोटयः इति शाकपार्थिवादेराकृतिगणत्वान्मध्यमपदलोपी समासः ॥ वकुवव
...टिसंख्यापरं तेन प्रकृतिप्रत्ययाभ्यां मिलित्वा कोटिगुणिता कोटिरिति सिध्यति ॥ जलधि
संख्या का ब्रह्माणीकोटिकोटिभिरिमा दिश्यन्ते ॥ ३४ लक्ष्मीनारायणानां च कोटयः समुपा
गताः ॥ गौरीकोटिसमेतानां रुद्राणामपिकोटयः ॥ ३५ लक्ष्मीकोटिसमेतनारायणकोटि

१३ नांकोटयइत्यर्थः॥ रुद्राणामितापि रुद्रकोटीनामित्यर्थकं॥ यथाश्रुतेनावदेकैकस्य रुद्रस्य को
टिकोटिगौरीसमेतत्वावगतिः स्यात् सर्वाभांशक्तिभां सह संख्यामांवै बमंच॥ यदि पुनर्बहुको
टि [illegible]कारुद्रसमुदायस्यैव विशेष्यताभिप्रायेण गौरीकोटिसमेतत्वरूपे विशेषणं॥ नन्वे
कै[illegible]रुद्रस्यादिशेष्यताभिप्रायेणेति पर्यालोच्यते तदा यथाश्रुतेमेवसाधु॥ सर्वाणि बहुवच
नानि पुनरनंतसंख्यापराणि ब्रह्मांडानामानन्त्यात्प्रतिब्रह्मांडं स्रष्ट्राद्यधिकारिपुरुषत्रयस्या
वश्यकत्वेन तेषामानंत्ये विवादाभावात्॥ तेषां युगपदाव्हानं तु सर्वब्रह्मांडेश्वरस्य प्रसिद्धि
संपादनायेत्याकूतं ३५॥ मंत्रिणीदंडिनीमुख्याः सेवार्थं याः समागताः॥ शक्तयो विविधाकारा
स्तासां संख्या न विद्यते॥ ३६ विविधाकारा इति॥ बालान्नपूर्णा बगलातारावाग्वादिनीपरा गाय
त्री चैव सावित्री सिद्धलक्ष्मीस्वयंवरा॥ नकुली त्वरिता [illegible] कुरुकुल्ला च रेणुका॥ संपत्करी च सा
म्राज्यलक्ष्मी पद्मावती शिवा॥ दुर्गा भद्रा धृतिः काली कालरात्रिः ह्यमल्लिका॥ छिन्नमस्ता भद्र
काली कालकूटी सरस्वती॥ इत्याद्या रुद्रयामलादौ प्रसिद्धाः॥ यद्यपि सर्वत्रापि कोटय इति ब
हुवचनेनासंख्यातत्वमेवोक्तं तथापीह तत्संख्यानसंख्याः प्रत्येकबालादयः सजातीयापर
स्परं विजातीयाश्च अनंता इत्याशयेन तासां नाम्नां विप्रविनिर्देष्टुमशक्यत्वात् संख्यानवि राग्र
[illegible] मुक्तं॥ अथवा॥ संख्या [illegible] नामभेयमिति अर्थः॥ न विद्यते॥ न प्रकाश्यते॥ वस्तु १३

मितिशेषः ॥ सम्यक्ख्यातीति संख्यानाम निर्दिष्टे मेघोवा २७ दिव्यौघा मानवौघाश्च सिद्धौघा
श्च समागताः ॥ ॥ दिविभवा दिव्या आदिक्षमालाद्याः स्मृताः ॥ मानवाः पुराणाब्रह्मर्षयो विश्वामित्राद्याः
॥ सिद्धाः सनकनारदाद्या योगिनः ॥ तेषामोघाः संख्याविशेषाः ॥ तथाच रुद्रयामले ॥ अनेक
कोटिब्रह्माले श्चब्रह्मार्कचन्द्रकोटिभिः ॥ सनकाद्यैश्च योगीन्द्रैः कसमर्षीणां च कोटिभिः ॥ नारदादिम
हौघानां कोटिभिः परिवारितामिति ॥ तेनौघाइति बहुवचनमनेककोटिपरं ॥ यद्यप्योघो नाम सं
ख्याविशेषो न ज्योतिःशास्त्रे ग्रहप्रपन्ने ॥ पद्मं ॥ एकदशशतसहस्रायुतलक्षप्रयुतकोटयः क्र
मशः ॥ अर्बुदमब्जं खर्वं निखर्वमहापद्मशंकवस्तस्मात् ॥ जलधिश्चान्त्यं मध्यं परार्धमिति दशवृद्ध्या गुणो
त्तराः संज्ञा इति ॥ वायुपुराणे ॥ तत्राहि शृणु संख्यां परार्धस्य परस्यापरस्य च मादिकोटिको
टिकोटिसहस्राणि परार्धमिति कीर्त्यते इत्यंत यथा पूर्वमुक्तोक्तौ ॥ परार्धं द्विगुणं चापि परमाहुर्म
नीषिणः ॥ शतमाहुः परिसंख्याय सहस्रं परिपद्मकं ॥ ततोऽयुतं नियुतं प्रयुतं चार्बुदं ततः ॥ न्यर्बुदं च
वृंदं च खर्वनिखर्वं शंकुपद्मकौ ॥ समुद्रं मध्यमं चैव परार्द्धमपरं ततः एवमष्टादश ज्ञेयानि संख्यानानि ग
णनाविधौ ॥ शतानीति चिजानीयात्पर्युनिप्रद्दिष्टानि मनीषिभिरिति ॥ तथापि रामायणे युद्धकाण्डे शत
शतसहस्राणां कोटिमाहुर्विपश्चितः इत्यारभ्य शतसमुद्रसाहस्रम् हौघइति विश्रुतमित्यं तेन शंकु
महाशंकुवृन्दमहावृन्दपद्ममहापद्मखर्वमहाखर्वसमुद्रमहौघाख्या गन्ततोऽन्नरलचलक्षणगुणिता

१४ दशसंख्याउक्ता तत्र नामैकदेशो नामग्रहणमिति न्यायेनोद्यपदमात्रं प्रयुक्तं ॥ अथ यापरत्र
काशानंदनाथाद्याः तत्र परमग्त्यबोधगगनानंदनाथाद्या आष्टौ परापरौघे भोगानंदनाथाद्या
श्चत्वारोऽपरौघस्त्वडूमोद्यत्रयं दिव्यादिपदवाच्यं ॥ इदं च कामराजसंतानाभिप्रायेणोक्तं ॥ लोपा
मुद्रासंतानभेदेन विद्याभेदेन च मित्रेशानंदनाथादीनि बहूनि मोद्यत्रयाणि ज्ञानार्णवादिषु द्र
ष्टव्यानि ॥ दिव्यादि गुरुक्रमस्तु गुरुरूपदेशादवगंतव्यः ॥ ॥ तत्र श्रीललितादेवी सर्वेषां दर्शा
नंददे ॥ ३७ ॥ अत्र सर्वेषामिति संख्याविशेषाभावेऽद्यपर्यायः ॥ बहुवचनमप्यनंतानंतपरं यजु
र्वेदे संख्याप्रापपाठे परार्धाय स्वाहेत्यस्यानंतरमुषसे स्वाहेत्यारभ्य सर्वस्मै स्वाहेत्येता अष्टौ मंत्राः श्रू
यंते ॥ तत्र माध्यभाष्ये आद्यपद्याक्षाः संख्याप्रापकाः वक्रूलकृगुणानंतरं संख्यावाचकावक्रव्याः ॥ तद
यं संग्रहः ॥ उषोव्युष्टिरुदेष्यन्नुद्यन्नुदितश्च एवच स्वर्गो लोकश्च सर्वस्मैश्चेवमाम्नाप ते श्रुतौ ॥ ए
ताः परार्धत्वितरतः संख्याल क्रूगुणानंतरा इति ॥ एवं च संतिरामायणे कवाक्यतापि लभ्यते ॥ रामायणी
यमहाशंकोऽस्यातिः शास्त्रीयपरार्धपर्यायतातः ॥ सति संभवे स्वजैमिनिनांतरगवेषणा णोत्र्ययोगात
॥ नचैवं सर्वपदस्येसंज्ञात्वमपत्वेन सर्वनामतानापत्तिः सर्वनामपदस्यानर्थकत्वपाचरमसंख्यावा एम॰
चकस्यापि सर्वपदस्य समगवाचकत्वात्तदुपपन्नेः ॥ अतएव श्रुताव पिस्मायादेशाश्च तत्स्थात्पप १४

पूरहरौ ॥ ॥ तस्य छंदस्स्खीवृतु मक्ता ते रुदाग्गमोपित थ्येवे तिष्ठेयं ॥ ३७ ॥ ते वृद्ध ह्लोपविष्टेषु स्वेस्वेषु स्था
नेषु यथाक्रमं ॥ ॥ विश्वकर्मशिल्पेन उपसृष्टेषु तः पुत्रा वामभागे ऽथ मंत्रिणाद्याः दिस्थो ऽक्रं क्रममनतिक
ममनतिक्रम्य यथाक्रमं ॥ ॥ तत्र श्रीललितादेवी कृतो ह्याक्षेपनोदिता ॥ ३८ ॥ उत्थाय वशिनी
मुखाः बद्धांजलिपुटा सदा ॥ अस्तुवन्नामसाहस्रैः स्वकृतैर्ललितांबिकां ॥ ॥ अत्र सहस्र शब्दस्य आ
त्म निवाचकत्वे पुंल्लिंगत्वेति प्रकृते वागेव नात्मपरोपि स्वकृतैरित्यत्र पुल्लिंग एव भवति सर्वनाम्नो वृत्ति
मात्रे पुंवद्भावो वा ॥ ३९ ॥ श्रुत्वा स्तवं प्रसन्नाभूल्ललिता परमेश्वरी ॥ ॥ ॥ सर्वे ते विस्मयं जग्मुर्ये तत्र
सदसि स्थिताः ॥ ४० ते सर्वे ब्रह्माणीप्रमृतयोपि । प्रासाद विस्मय पर्यो मूलं तु शाह्यार्थे पोरलंकारादि
पु द्विरुक्तदोषताय यः विष्णुसहस्रनामादि पुरुके त्रज्ञो ह्यरेवचो मादौ निरर्थकास्मयप्रयोगः पाला
व धिनाम्नोहि हृदि किः के षाचि क्लिष्ट किंच त्वक्लिष्टनतम्ये ह स्तोम प्रयोगः तु न हृत् किंचा ॥ यद्यपि भ
गवन्नामादिषु भीषेवत्रार्थ्यभेदो वर्णितस्तथा पर्यमे ऽनेनाम्नामर्थ संगीकारो नानार्थौ छंदोद्या पमान
मग जितेः अर्थोभेदेपसूत्रारराभेदादपि भेदाय त्रिष्ठा ॥ तथा च करह समंत्रोप्यारदिल्लुपरहस्यार्थो
न रारप पिवृम कृतानीति । तानिच गुरुमुखादेव पद्यपि वेद्यानि तथापि विद्वच्चित्त चमत्कारार्थं क्व
चित्किंचिद्दर्शयिष्यामः तानि चतत्र दिङ्मात्रेण प्रदर्शयिष्यामः ४० ततः प्रोवाच ललिता सदस्यान्देव
नायकान् ॥ सदसि स्थितान् सदस्यान् इति प्रोवाच । विस्मयनिरासार्थमिति शेषः । अथ षड्भिः श्लो

२५ कैरेषां वा स्यां। मम आज्ञयैव वाग्देव्यः स्वकृतस्तोत्रमनुत्तमं ४१।। अकीर्तितनामभिर्दिव्यैर्मम प्रीतिविधा
यकैः मम आज्ञयैव न तु स्वप्रतिभामात्रेण। अतो नात्र विस्मयः कर्तव्य इति भावः ४२ तस्मात्पठध्वं सदा
दरपस्तोत्रं मत्प्रीतिवर्धये।। ४३।। अयं प्राथमिको विधिः। एवं कृत्स्नस्तत्तदनुवादरूपोऽपि वक्तृश्रोतृ
भेदाद्द्विविधैव। अत एव पुनरुक्तवराशङ्का नस्य पुनरुक्ताभावेन शाखाभेदेन पुनः अग्निहोत्रविधी
नामिव न कर्मभेदकत्वं।। ४ ।। संप्रदायः प्रवर्तनीय इति विधत्ते।। ।। प्रवर्तयध्वं भक्तेषु मम नामस
हस्रकं।। ।। भक्तेषु। श्रीविद्यादीक्षितेषु। वत्स्यमानेषु काम्यप्रयोगेषु तत्तिसंभवे स्तोत्रावृत्तिः
कर्तव्येषु विधत्ते।। इदमिति।। इदं नामसहस्रं मे यो भक्तः पठते सकृत्। ४५।। स मे प्रियतमो ज्ञे
यस्तस्मै कामान्ददाम्यहं।। ।। यः सकृदेकवारमपि पठति।। ४५।। तस्मै कामान्ददामि किमिति बहु
वारमित्यनयाभंग्या काम्यप्रयोगेष्वावृत्तिविधानाभावेऽप्यसौ वावृत्तिविधानेन तामसधर्मा पापा
ज्ञविधिवत्। अन्यथा होमविधेरथ बिन्दु निपातमात्रे पापात् स्वार्थे सिद्धिवत्सकृत्पाठेनैव तत्सिद्धेः
हेन्नो मानाभावान्नमरिसंख्याद्यर्थं सकृत्वविधानस्यैवैयर्थ्यापातात्। अथ मविधानुक्तस्य सदात
नत्वस्योपसंहारार्थमाह। श्रीचक्र इति।। ।। श्रीचक्रे मां समभ्यर्च्य जप्त्वा पंचदशाक्षरीं।। ४४।। प
श्चान्नामसहस्रं मे कीर्तयेन्मम तुष्टये।। ।। उपलक्षणमपायेष्वपि लक्षीनपायइति मायवल्ल रम०
भ्यमर्थमाह। ममार्चयतु वा मा वा विद्यां जपतु वा न वा ४६ कीर्तयेन्नामसाहस्रमिदं मत्प्रीतये १५

ग

स्तदा॥ ॥ अशक्तस्सकलपाठे नार्धेः फलमित एव लभ्यमित्याह॥ ॥मत्प्रीत्या सकलान्कामान्
लभंते नात्र संशयः॥४६॥ तस्मान्नामसहस्रं मे कीर्तयध्वं सदादरात् स्पष्टं। अथ श्रीधुष्टहे
केहं हयग्रीववाक्यमयं पुष्पांस्त्र श्लोकांतमेतद्वाक्यमेव। तथापि मध्ये आनश्लोकः प्रक्षि-
प्त इति वदंती सेवमुक्तं। अबायावचनमुपसंहरति॥ ॥श्रीहयग्रीव उवाच॥ ॥इति श्री
ललितेशानी देवान्सहानुगान् ४७॥ ॥ भगवतीस्वाज्ञारूपायाः शासनाज्ञापरंपर्याय प्रव-
र्तनाया नित्त्वाच्छास्त्रीति वर्त्तमाननिर्देशोपपद्यते। आज्ञुरूपेणु त्रमध्यवान्महज्जामि
लोपि नारायणो नित्रिप्रपमारामुपैति मुक्तिमित्तिवत ४७॥ तदाज्ञया तदारभ्य ब्रह्मविष्णु
महेश्वराः॥ शक्त्योमंत्रिणीमुख्याः इदं नामसहस्रकं॥४८॥ पठंति भक्त्या सततं ल-
लितापरितुष्टये॥ निगमयति॥ ॥ तस्मादवश्यं भक्तेन कीर्त्तनीयमिदं मुने ४९॥ तत्र
हेतु प्रवश्चामि रूपक्रांतमर्थमुपसंहरन्नेव संगतिहृष्टीनपूर्वकं शिष्यावधानाय प्रतिज्ञा-
नीते आवश्यकत्वइति॥ ॥आवश्यकत्वे हेतुस्तेमया प्रोक्तो मुनीश्वर इदानीं नामसाहस्र-
व श्चामि श्रत्वया श्रत्रु ५०॥ इदानीं प्रतिबंधकीभूतजिज्ञासायागमे वश्चामि। अवश्यं पवर्ण-
यामि॥ अत एव श्रत्वया श्रृणु ५०॥ ॐ अस्य श्रीललितासहस्रनामस्तोत्रमालामंत्रस्य
॥ वशिन्यादिभ्यो वाग्देवताभ्य ऋषिभ्यो नमः शिरसि॥ अनुष्टुप्छंदसे नमः मुखे॥ श्रीम

१६ ह्रां दिग्बु ... र्नेद्र हं ... नेनमः हृदये॥ कं पंबीजायनमः ... नाभौ॥ सश्चशक्तये नमः आधा
रे हं कीलकायनमः पादयोः॥ चतुर्विधपुरुषार्थसिध्यर्थे जपे विनियोगाय नमः सर्वांगे॥ कूटत्रयादि
राद्य मावालयावा षडंगन्यासं॥ ध्यानं॥ ॥ सिंदूरारुणविग्रहां त्रिनयनां माणिक्यमौलिस्फुर
त्ताराना यकशेखर ... स्मित मुखीमापीनवक्षोरुहाम्॥ पाणिभ्यां मलि पूर्णरत्नचषकं रक्तोत्पलं बिभ्र
२४ तीं सौम्यां रत्नघटस्थरक्तचरणां ध्यायेत्परामंबिकाम्॥ ५१॥ ॥ कं पिंगुरुत्वा छिरसि ध्येयत्वा हृदेवता
हृदि॥ ... सिद्धां ... मंत्रवित्तमे रित्यादि ... रिक्तव्या हिमासनस्थाना निजपंचसा
रो ... निशेवशा ... हृमे हेनन्यासे मुद्रा विशेषा ... ध्याद्दर्शी ... सनत्वहासना ... जपत्रकराणवा
स्याभिर्विहृत्याइति नेह लिख्यंते॥ मातृका ... ध्यानस्पष्ट ... ॥ अशी आद्यहू॥ ततश्च मालिक
किरीटवतिमो ... स्फुरन्नेशोभमानकलानायकश्चन्द्रएव शेखरः ... त्रपसा ... वन्नमपरोवा
मो ... विशद ... माणिक्य ... स्फुरन्नित्यादि पूर्ववत्॥ आतमं ... तोपुष्टेवाक ... वनमापीन
मितिकोशा ... त्रोरुहो यस्यास्तां॥ अलिभिर्भ्रमरैः ... तारल मपंचषकं वादी चषकं चक्र को
टा रीचदा दिका सा रिकान्तध्या॥ कंचो ... गाश्चिका चेति नामो मे कार्थकानिवे॥ इति ... रलसमुद्धृपे रा॰
... नान॥ नहं ... तस्मम धुनः ... पितान्मधुपप ... पद्मा अलिः ... लिहोरिमिहे मको १६

शान्तश्च समाप्तिपद्वाच्यं॥ स्वलक्ष्ये तिष्ठतीति ताहशोऽरक्षचरणाः पंचमोऽङ्घ्रेवोपस्वाह्नाममिति॥ ५२॥ एवं प
रिभाषा पंचाशद्भिः श्लोकैः सहस्रनाम्नः प्रथमो भागो निरूपित इति शिवम्॥ ॥ इति श्रीभास्कररायकृते
सौभाग्यभास्करे॥ उपोद्घातपरैः श्लोकैः प्रथमा तपिनी कला॥ ॥ इति श्रीमत्पदवाक्यप्रमाणपारा
वारपारीणधुरीणसर्वतंत्रस्वतंत्रश्रीमन्नृसिंहयाज्वचरणारविन्दकेन भास्करपनामकश्रीमद्गंभीररा
यदीक्षितसूनुना भास्कररायेण भासुरानंदनाथेति दीक्षानामशालिना प्रणीते सौभाग्यभास्करे ल
लितासहस्रनामपरिभाषामंडनभाष्ये उपोद्घातप्रकरणे प्रथमा कला॥ ॥ श्रीगुरुभ्यो नमोऽस्तु
॥ ॥ अथ परिभाषामंडले नामां रंभकवर्णान् विभाजकोपाधीन् प्रदर्शयन्नादौ त्रिंशद्विधानि वक्ष्यमाणा
नि नामानि विवेचयितुमेकपंचाशन्मातृकास्वाद्यावर्णान्विविनक्ति॥ अकुशराछरवर्णास्तु
नः सानं नतिमोतिर्विचयोः॥ अथ मध्यामास्तु यथा हितीयमंत्रे स्मजेन्नवमं॥ अकु षोडशस्वराणां मध्ये
: शांतान् आद्यमिकपंचा हुना रोमकु हीन्वा लसञ्ज्ञोपपंचमी॥ मास्वर्णान्॥ षष्टाद्धि हशमांतान् पंचव
र्णी स्ते होत्ः नकुः॥ अवशिष्टा नामकाद्याः षोडशानां नाम मध्ये समानः॥ हा दश चतुर्दशषोडशान्॥
कचयोः॥ कवगवर्गयोः तपयोः॥ तवर्गपवर्गयोः द्वितीयप्रकारं फकारं च॥ अनेना मवर्गीयदशान्न
र षुना नव मलकारस्तेजेत्॥ तन्नद्रकुनाहि नामध्ये पाशाम माघादिति भावः॥ ५॥ इह शिष्टास्तु ष्टवर्णा
नु रख्येपुनाम कुत्र सख्या॥ अर्वनन्तत्रिद्वीपेक द्विचत्वः कंज पानरधीरः इत्यः॥ एकोनविंशोनवर्णा

१७ नांत्यागेन ।येशिष्टाश्चतुष्टनु ब्वर्णा द्वात्रिंशत्संख्यान्मकराणि तैरारब्धेषु तनामसु संख्याक्रमस्पष्टः॥ त
दाहरणैनं। अत्रैकैकं पदमेकैकाक्षराणि नाम्नां सख्येति क्रमः॥ तत्था हि। अर्व। अकारादीनि
चत्वारिंशत॥४०॥ नठ। अकारादीनि दश १०॥ इकारादीनि त्रीणि॥३॥ ईकारादीनि द्वे॥२॥ उ
कारादीनि पंच॥ ६ इत्युत्राह्रस्वाराणां पराणि तदर्थकत्वात्॥ एकारादि निद्व ओकारादीनि
द्वे २ अकारादीनि चत्वारि ४ कंङकंकारादीन्येकाशीतिः ८१ पान॥ खकाराद्येकं १ पकारस्त्वर्व
नकारा स्पादिमुले खलु शेनुसारादनिष्टाभावाद्योक्तः॥ वर्गकारादीनि चतुर्विंशतिः २४ धीरः
चकारादीन्येकोनत्रिंशत २९॥ ६ किं सूर्पाङ्कुलं मध्छुलभयमांसेपदेवरःसंगः॥ मकटगया जल
वीदीधुं सिधर्ममास्व खोलकटीकाधीः किंछकाराद्यमेकंनाम १ सूपा॥ जकारादीन्येकोनविंश
तिः॥ २९ उकारादिनी द्वे २ लम॥ नकारादीनि षट्चत्वारिंशत ४६ छल॥ दकारादीनिस
प्तत्रिंशत् ३७ भय॥ धकारादीनि चतुर्दश १४ मांसे॥ नकारादीनि षट्चत्वारिंशत ४६ छ
ल॥ दकारादीनि सप्तत्रिंशत॥ ३७ भय॥ धकारादीनि चतुर्दश १४ सप्ततिः ७५ पदे॥ प
कारादीन्येकाशीतिः॥ ७२ वरः॥ बकारादीनि चतुर्विंशतिः २४ संगः॥ भकारादीनि सप्तत्रिंश एम०
त ३७ मकट॥ मकारादीनि द्वादशोत्तरशतं ११२ गया॥ यकारादीनि त्रयोदश १३ जल॥ १७

17

।रेफादीनि नामान्यष्टत्रिंशत् ॥ ३८ वाटी ॥ लकारादीनि चतुर्दश १४ ॥ धूम्रा ॥ वकारादीन्येकोना
शीतिः ॥ ७९ ॥ धर्मे ॥ शकारादीन्येकोनषष्टिः ५९ मा ॥ षकारादीनि पंच ५ खखोल्के ॥ सका
रादीनि द्वाविंशत्युत्तरशतं १२२ टीका ॥ हकारादीन्येकादश ११ धीः ॥ क्षकारादीनि नव ९ नामा
नीत्यर्थः ॥ ७ ॥ इत्थं नामसहस्रं साधकलोकोपकारकं विहितं ॥ गुणागणासहस्रभावा वाश्रित
ब्रह्मणो बाधया ॥ इत्थं सर्वोक्तप्रकारेण ॥ साधकानां ॥ ततेन्मा तत्कामिमामम्नता कर्षिणां
रापादिकं मा वर्त्तं तद्देवता ॥ मिथ्यापि पूर्णा लोकानामुपकारकमस्माभिर्विहितमुक्तमित्यर्थः ॥ त
त्सहस्रं ख्वनामसहस्राख्यानेन तद्देवतातुष्टिरिति भावः ॥ तदुक्तं देवीपुराणे ॥ अप्येकं नाममेव
ति धाम ये निगमाहुरे ॥ स श्रीमात्प्रसादेन सद्यः पापाद्विमुच्यते इति ॥ ॥ अत्र श्रीमातृशब्देन ल
लितैव प्रायः श्रमात्तत्कास्मरत्वमुक्तं भिन्नानामरूनादीनामपि संग्रह इति तत्ववचं ॥ अथवा ॥
हे आत्मंन्ते पुनामसहस्री श्री साधकोपकारकत्वेन कृतमेव नामानि वाग्देवताभिरिह संगृहीतानी
त्यर्थः ॥ ननु निर्गुणो ब्रह्मणि तत्र मे लेशाराहित्याद्गुणक्रियाजातिरूढीनां शब्दप्रवृत्तिनिमित्ताना
मसंभवाद्ब्रह्मस्यापि शब्दानामप्रवृत्तिर्न तत्र पुंज तद्ग्यत आह ॥ गुणागुणेति ॥ ब्रह्मणोभयाद्भिन्ति
समानाधिकरणोपष्टयो ॥ ८ ॥ अयमभावः ॥ ब्रह्म द्विविधं सकलं निष्कलं चेति ॥ द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये
परं चापरमेव चेति श्रुतेः स्मृतेश्च ॥ तत्र सकलमपरं तद्द्विविधं ॥ जगन्नियामकं जगदात्मकं चेति ॥॥

१८ तदुक्तं ॥ जगच्चित्रं प्रतानं गुणात्मकस्येति ॥ अन्यत्रापि शिवः कर्त्ता शिवो भोक्ता शिवः सर्वमिदं जगदिति
॥ ॥ देवी दात्री च भोक्त्री च देवी सर्वमिदं जगदिति च ॥ स्थितिसंयमकर्त्रा च जगतोस्य जगन्मयाइति
च ॥ सोकामयत बहुस्यां प्रजायेयेति ॥ श्रुतिश्च ॥ अकामयतेति निमित्ततया बहुस्यामिति परि
णामरूपादानतया श्रुतिश्चोक्तेः प्रकृतिश्च प्रतिज्ञादृष्टान्तानुपरोधादित्यधिकरणे आत्मकृतेः प
रिणामादिति ब्रह्मसूत्रं च तत्र जगदात्मकेप्येतच्चराचरभेदाद्द्विविधं द्विविधमपि हिरण्यगर्भा
दिभेदाद्द्विपदादिभेदाच्चानेकविधं तं गंगत्रिपंत्रेपि निपनस्य सृष्टिस्थितिलयतिरोधानानुग्रह
भेदेनानेकविधत्वाब्रह्मविष्णुरुद्रादिभेदेनानेकविधमेव तद्रूपं केः कस्मत्कानुजिघृक्षयात्मत्र
ह्रासनानुसारेणाकार्यभेदेनानेकविधमेव तद्रूपं केः कस्मत्कानुजिघृक्षयानन्तह्रासनानुसारेणाका
र्यभेदे न च ग्रहीतानां रूपाणामनन्तत्वात्तत्तद्विशिष्टविशेषेणानन्त्यमेव ॥ ॥ तदुक्तं सप्तभेदे ॥ छ ॥ यन्त्री
णां मंत्रिणां चैव योगिनां ज्ञानिनां तथा ॥ ध्यानस्य ज्ञाननिमित्तहितं तु रूपं ह्यातिमायपेति ॥ कालि
कापुराणे ॥ मायेकाभिन्नरूपेण कमला वा सरस्वती ॥ सावित्री सा च संध्या च भूतानां येस्य भेदतनइ
ति ॥ ब्रह्माण्डीयेपि ॥ जगत्कर्त्री शक्तिं प्रकृतेभिमतिकेचिदाहस्तां शक्तिं ललितां तथापरे ॥ भारतीम राम०
परे दैना गिरिजेत्यंबिकेति च ॥ दुर्गेति भद्रकालीति चंडी माहेश्वरीति च ॥ कौमारी वैष्णवी चेति वारा १८

हीति तथापरे ॥ ब्राह्मीति विद्याविद्येति मायेति च तथा परे ॥ प्रकृतिश्च परा चेति वदंति परमर्षयः इति ॥
श्रुतिश्च ॥ एकधा चैव बहुधा दृश्यते जलचंद्रवदिति ॥ देवीपुराणेऽपि ॥ देव्यावारघमि ध्रोतः परमार्थो महा
मते ॥ एषा वेदाश्च यज्ञाश्च स्वर्गश्च सकलं जगत् ॥ देव्या व्याप्तमिदं विश्वं जगत्स्थावरजंगमं ॥ इज्यते पूज्य
ते देवी सर्वरूपा नानाविकाचसा ॥ सर्वत्र शांकरी देवी तनुभिन्नाभिमिश्रसा ॥ पूज्ये पूज्यंति यावा योवोमन्त्राश्च
नो च सर्वं प्राह इति ॥ निष्कलं तेकविधमेव ॥ ॥ तदेतत्सर्वं कूर्मपुराणे ॥ हिमवंतं प्रति देवीवाक्येन स्प
ष्टीकृतं ॥ अशेषे यद्दिमं व्याप्तमेमूरं परमं पदं ॥ तदा मे सकलं रूपं कालाद्येऽनंतमेदिनी ॥ यदेव
रूपमेतन्नाम न सोगोचरमेव ॥ तन्निष्ठस्तत्परो भूत्वा तदर्चनपरो भव ॥ यत्तु मे निष्कलं रूपं चिन्मात्रं
केवलं शिवं ॥ सर्वोपाधिविनिर्मुक्तमेकमेवामृतं परं ॥ ज्ञानेनैकेन तल्लभ्यं क्लेशेन परमं पदमिति ॥
एवं स्थिते सगुणोपासनाश्रितानां शास्त्राणां महत्तिर्निराबाधैव ॥ जहति निर्मितत्व तानां धर्माणां सत्ता
तु ॥ निर्धर्मके तु शब्दाल क्षणायाः प्रवर्तते ॥ विशिष्टे केवले पीतादात्म्यरूपस्य शक्यसंबंधस्य सं
भवात् ॥ निर्गुणेऽपि ब्रह्मत्वस्य संबंधस्य स्वीकारेपि ब्रह्मसमानसत्ताकधर्मभूतस्वरूपनिर्धर्मकता यात्र
स्मर्णा ऽन पायात् ॥ अतीतानामतद्वृत्तादिविषयकज्ञानीयविषयतासंबंधेन वान्यतरस्मिन्नपि ष्टत
मात्रे रौवता सान्यसापि संबंधस्यांगीकारसंभवात् ॥ अत एव त्रिशतीव ज्ञाते ॥ लक्षार्थे लक्षणागमेति ॥
अनेपादरीत्या भगवत्यानामानंतानेव ॥ वक्ष्यति च हयास्यः ॥ देवीनाम सहस्राणि कोटिशः संति कुं

१९ मजेति॥ सौरसंहितायां याज्ञवल्क्यं प्रति सूर्यवचनं॥ मायां प्रकृत्य अस्या नामान्यनंतानि तानि वि
ता निवर्ता। यितुं मया न शक्यानि मुनिश्रेष्ठ कल्पकोटिशतैरपीति॥ देवीभागवते। पि॥ असं
ख्यातानि नामानि तस्या ब्रह्मादिभिः स्मृतैः। गुणकर्मविधानाद्यैः कल्पितानि च किं ब्रुवे इति॥
॥ किं बहुना शब्दमात्राणि तस्या ब्रह्मादिभिः स्मृतैः। गुणकर्मविधानाद्यैः कल्पितानि च किं ब्रुवे
इति॥ ॥ किं बहुना शब्दमात्रं ब्रह्मपरं॥ अत एव महता तेऽपि कानिचिन्नामानि जीवावस्थाभेद
पराणि दृश्यंते॥ विश्वरूपा तैजसात्मिकेत्यादीनि कानिचित्तु जीवविशेषपराणि मालिन्यादी
नि। स्थावरविशेषपराणि स्थाण्वादीनि। सगुणब्रह्मपराणि मुकुंदेत्यादीनि। तत्तच्छक्तिपराणि
रमेत्यादीनि। तत्तदवतारविशेषकृतगुणक्रियादिद्योतिविशेषणानि भंडासुरेंद्रनिर्मुक्तशस्त्रवर्षिणी
त्यादीनि। निर्गुणब्रह्मपराणि परंज्योतिरादीनि दृश्यंते॥ एवमन्येष्वपि बहवो भेदा ऊह्याः॥ एवं सति
यद्यपि शब्दजातं सर्वमपि देवीनामैवेति सहस्रनामगणनप्रयासो व्यर्थ एव। तथापि तेषु शब्देषु
यैर्यैर्नामभिस्तावत्सु नाम्नां महामहिमानो देवीभक्ता देवीं कृतार्थां प्रसादितवंतः स्वात्मनो ध्यानसा
धितवतो देवीमुखान्नाम्नोऽस्य महात्म्यं भवतीति विनानुदापितवंतः सर्वमेव वा वदन्त ततः तामे एम०
वनामानि संगृहीतं गणनाप्रयासः सार्थकः॥ ॥ स चायमेवापि सहस्रनाम हत्वं ल्याख्य एव। अ १९

स्यात्तु तेभ्योपि महत्तममधिकजनपरिग्रहदृष्टयशीघ्रफलकत्वेनत्वरासाध्यफलकत्वादिभिर्बहुभि
र्हेतुभिरितिरिक्तं सर्वमेवव्यक्तीकृतमुत्तरत्रापि करिष्यते। तदेतत्सर्वमभिप्रेत्याह विष्णुधर्मोत्त
रे॥ एकस्यैव समस्तब्रह्मणो द्विजसत्तम। नाम्नो बहुत्वं लोकानामुपकारकरं शृणु॥ निमित्तश
णु॥ निमित्तश्चाक्षयो नाम्नां भेदेऽस्मिन्हृदि रागतः। विभिन्नान्येव साध्यन्ते फलानि द्विजसत्तम। प
श्य किंमन्त्रामयुष्यतत्रस्मिन्नव वस्तूनि॥ साधकं पुरुषव्याघ्र सौम्य क्रूरेषु वस्तुष्विति॥ तेनेदम
पि सिध्यति। अन्नकामो नदायै नम इति वस्त्रकामो वस्त्रदायै नम इति भीतो भयापहायै नम
इति बन्धोर्बन्धमोचन्यै नम इति जयेदित्यादि। यद्यपि वायुपुराणे। आरण्ये प्रान्तरे वापि जलेवा
पि संकुले। पिशाचाद्युकुंभीरचौरेभ्यो भयसंस्थो नेविशेषतः। आपत्सु पि च सर्वेषु दुर्गानाम नि
कीर्तयेदिति वचनेन देवीनामसामान्यस्य यस्यकस्यापि कीर्तनेन भयनिवृत्तिरुक्ता॥ पद्म
पुराणेपि॥ स्वपन्तिष्ठन्व्रजन्मार्गे प्रलपन्भोजनेरतः। कीर्तयेत्सततं देवीं स वै मुच्येत बन्ध
नादिति देवीनामकीर्तनमात्रस्यैव बन्धनिवर्तकत्वमुक्तं॥ वामकेश्वरतन्त्रेपि॥ मनसा
संस्मरन्स्तापदिनामापि साधकः। तदेव मातृचक्रस्य विदितो भवति प्रिये॥ इति नामस्मरणा
सामान्यस्य मातृचक्रान्तः सिद्धिः फलमुक्तं॥ तथापि वक्ष्यमाणन्यायेन विष्णुधर्मोत्तरवच
नैनैतेषां सुपरिहारादन्नमो नामवश्तो भयापहे स्यादिना मविशेषपरत्वेन व्यवतिष्ठते॥ ● अत

२० एवंनामविशेषाश्रयेण फलविशेषः काशीखंडे समर्प्यते। उमानामाम्बुजं पीतं येनेह जगतीत
ले।। न जातु जननीस्तन्यं स पिबेत्कुंभसंभव।। उमेति द्व्यक्षरं मंत्रं योहर्निशमनुस्मरेत्।। न स्म
रेच्चित्रगुप्तस्तं कृतपापमपि द्विज इत्यादि नन्वेवं सत्यादिनावक्ष्यमाणस्य सर्वफलकत्वो
क्तेरस्यानेनैवेवमायेनोपसंहारः प्रसज्यते।। ततश्च सर्वरोगप्रशमनमित्यादिनावक्ष्यमा
णस्य सर्वफलप्रदत्ववचनस्य नातीव सार्थक्यं।। न चार्थवादत्वेन सार्थक्यं।। वेदे तथा
20 स्तु वक्तव्ये पि पुराणेषु संभवात्।। तदुक्तं बृहन्नारदीये।। पुराणेष्वर्थवादत्वं ये वदंति द्वि
जाधमाः।। तैरर्जितानि पुण्यानि तद्वदेव भवंति वै।। समस्तकर्मनिर्मूल्यसाधनानि नरा
धमः। पुराणान्यर्थवादानि ब्रुवन्नरकमश्नुते इत्यादि इति चेत् मैवं। तत्तन्नामग्राशक्तिभेदे
न फलभेदसिद्धेः तत्समस्यानुवादकत्वेन तत्सार्थक्यसंभवात्। न चानुवादस्याप्यर्थवादतः प्राप्ति
त्वेनोक्तनिषेधवाक्यविरोधः।। तत्रत्यार्थवादपदस्यात्मवपोत्खेदनादिवाक्यसमानयोगक्षेमगु
णवादपरत्वात्। प्रतिमासु शिलाबुद्धिं कुर्वाणो नरकं व्रजेदित्यादौ शिलात्वमात्रे शिलाबुद्धिनिषेध
स्य शिलात्वमात्राधारणादेवतात्वाविर्भावबुद्धिनिषेधपरत्वात्।। वस्तुतस्तु।। सर्वेभ्यः कामेभ्यो दर्शपूर्ण
मासाविति वाक्यस्य दर्शपूर्णमासाभ्यां स्वर्गकामो यजेतेत्यनेन फलांशेनोपसंहारः। न हि स्यात्सर्व राम०
मूलत्वानीति निषेधस्य नरकाहननाहम्यादि अनेनापि नोपसंहार इति सिद्धांतः।। विशेषकाकांक्षापासमा २०

मेवोपसंहारावतारात्॥ अनयोर्विधिनिषेधयोः सर्वपदघटितत्वेन विशिष्टविशिष्टैव सर्वेषां
फलानां प्राणिनां चोपस्थितिः साभावनात्वेपे कीदृश फलं किं जातीयः प्राणीति विशेषाकांक्षायामत्र
तु दयात्॥ तदुक्तं तंत्रवार्त्तिके सामान्यविधिरस्पष्टः संह्रियेत विशेषतः॥ स्पष्टस्य तु विधेर्नान्यैरुप
संहारसंभव इति॥ तथाच व्रतखंडेपि सर्वेभ्यः कामेभ्य एकैकं नामेति विधिपर्यवसानस्यावश्यप
कत्वाच्च॥ किं नाम पठेदिति विष्णुधर्मोत्तरवचनस्य पाद्मवायवीयदेवीनाममहात्म्यमात्राश्रितं विष्णु
पसंहारकतायानामांशे स्वीकारेपि फलांशे न तत्स्वीकारः॥ सर्वपदघटितस्यैव विधिपर्यवसान
स्य बहुभिर्वचनैः सिद्धत्वात्॥ तथाच देवीवचनं॥ कीर्त्तयेन्नाम साहस्रमिदं मत्प्रीतये सदा
॥ मत्प्रीत्या सकलान्कामान्लभते नात्र संशय इति॥ कालिकापुराणेपि॥ येत्र कुर्वंति जगन्मातर्भ
वती मंबिकेतिच॥ नगान्मपीति मायेति सर्वं तेषां प्रसिध्यतीति॥ याज्ञवल्क्यस्मृतौ॥ विनायक
स्य जननीमुपतिष्ठेदंबिकां॥ दूर्वासर्षपपुष्पाणां दत्वार्घ्यं विनिवेदये विधायोपस्थानमंत्रलिं
गं च समर्प्यते॥ रूपं देहि यशो देहि भगं भगवति देहि मे॥ पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वान्कामांश्च देहि मे इति॥ दे
वीभागवतेपि॥ नतदस्ति पृथिव्यां वा दिवि वा प्राप्यं सुदुर्लभं॥ प्रसन्नायां शिवायां यदप्राप्यं नृपसत्तमा
।तिमंदाः केऽतिदुर्भाग्या रोगैस्ते समुपद्रुताः। येषां चित्ते न विश्वासो भवेदंबावचनादिष्विति॥ हरिवंशेपि
॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च चंद्रः सूर्योग्निमारुताः॥ अश्विनौ वसवश्चैव विश्वे साध्यास्तथैव च॥ महें

२१ न्द्रः सहपर्जन्यो धाताम्र्मिर्हरिः शोदश ॥ मावोनक्षत्रवंशाश्च ग्रहा नद्यो ह्रदास्तथा ॥ सरितः सागराश्चैव
नानाविद्याधरोरगाः ॥ तथा नानागाः सुपर्णाश्च गंधर्वाप्सरसां गणाः ॥ कृत्स्नं जगदिदं प्रीतं देव्या नामा
नुकीर्तनादिति न चैवं पर्यवसन्नस्य विधेस्तं दा वसुदादि नाममंत्रेण बहुरूपतां सर्वेभ्यः कामेभ्यो
न्नदेति नाम कीर्तयेदिति विधिनैव सिद्धे विष्णुधर्मोत्तरीयस्यानकामोन्नदेति नाम कीर्तयेदिति विशेषवि
धेर्वैयर्थ्यापत्तिरिति वाच्यं ॥ अस्य पर्वानुयोगस्य स्वर्गकामविधावपि तुल्यत्वात् ॥ अनेन विधिनैव
स्वर्गफलकत्वज्ञानात्वानुष्ठानेस्वर्गो नाम्नैवेत्यमुस्य पत्रिरत्कतादिरूपसमाधानस्यापि तुल्यत्वात् ॥
परमार्थतस्तु ॥ तन्त्राणां स्मृतित्वाविशेषेपि मन्वादिस्मृतीनां कर्मकांडशेषत्वं तन्त्राणां तु ब्रह्मकांड
शेषत्वमिति सिद्धांतानुसारश्रीमासोपदेवताधिकरणमायेन देवताविग्रहादेस्तात्विकेरणीकारात्तत्र
कामनायाः स्वरूपकत्वादिरूपं गुणाकं ब्रह्मज्ञानमिति द्योतनमेव विशेषविधेः प्रयोजनं ॥ तथाच श्रुतिः ॥
अनादौ वसुदानो विंदते वसुपर्णे वेदेति अनमासुमताहं नेडुसंमोदः ॥ वसुनो धनस्य दानं यस्मात्तस्य
वसुदानस्य परमेश्वरस्यैव प्रकारेणायो वेदोपासितत्वं तं च विंदत इति तद्योजः ॥ किंच ॥ अनेका
येन महुतिमंत्रेणाभादेकाम्यवचनेन भयहरणाकामप्रयोगे क्रियमाणो गोणमुख्याधिकरणमे
येन तस्य मंत्रस्य जयः स्वहस्ताभयापहत्वप्रकारक स्मृतिनकतायाः सिद्धवेप्यन्नकामप्रयोगे मु
स्यनुसेवान्नप्रदत्वप्रकारकस्मृतिजनकतया देवताया अपि पिष्टाडिमस्थापसिद्धिरिति तत्प्रसादोपि
रामं०
२१

ज्ञाद्विसृष्टिवस्यादितिविशेषेष्टोनतमपिप्रयोजनं। अतएवकारेस्थतगीतायांनामस्वगौणमुख्यभेदेनफल
भेदः स्मर्यते॥ नामानिहर्वाणितुकलितानिस्वमापपानिमन्त्रत्वात्मकत्वे॥ तथापिमुख्यान्यष्टशिवा
दिशाष्टाभवंतिसंकल्पनमात्रेणशिवस्यामुख्यमाहनृपतोमुनीश्वरः सत्यमेवपरमेश्वरोभवेत्॥ तस्यवक्त्र
कमलेसदापियोनमानिनित्यंपरमेशशास्मसहेतलंवितरेण॥ ॥इदानींछलकृत्सचौक्रमीसेवक्रानि
नामधेयमकृतानीमसचिवाख्याः श्लेषेणागुरुमर्पणति॥ ॥मंत्रोद्योजयतिगुरौनवचरणास्त्रिंश
त्पदीमः। एकोर्थस्त्रयपदेहोमस्मरहारीतसमर्पणहोमः॥ ॥९॥ मंत्राणामघोषमूलकारणं॥ श्रीगुरु
णार्वभौमोजयति॥ एवौकारेणावर्तते॥ मोक्षस्यमूलपद्मानंतस्यमूलमहेश्वरः॥ तस्यपंचाक्ष
रोमंत्रोमंत्रमूलंगुरोर्वचनमितिवचनात्॥ तमेवविशेषणैर्विशिनष्टि। गुणीपरमार्थतोनिर्गुणोपिवि
द्यावतारसिद्ध्यर्थंलीलयातोनेकविग्रहः॥ नवेनितसनूलेचारणेरकोपकलाव्याप्यस्यसः तनुकः॥ ॥वंदे
गुरुपदद्वंद्वमवाङ्मनसगोचरं॥ रक्तशुक्लप्रभामिश्रमतर्क्यंत्रैपुरंमहदिति॥ अथवा॥ पवित्रचर
णंचक्रलोकद्वारंसर्वदर्शनमितिकोशानववक्रात्मकः। त्रैलोक्यमोहनादिसर्वानंदमयांतचक्राणजो
भिन्नइतिपावत्। विशतामर्थपचदशाक्षराणीश्रीविद्यांतर्गतानितरामलस्तुलसलङ्पङ्सर्थः॥ नि
रंजनः परमसाम्यमनुपैतीतिश्रुतावभेदेपितुलसतोर्दिदर्शनात्। एकोमुख्यश्रोसावर्थस्त्रपदेहष्टु
अर्थश्चत्रयंचा। अष्टमितिपावन॥ नाहशीसार्धत्रिवलयाकाराकुंडलिन्येवसर्वदेवतारूपादेहआ

२२

णायस्तत्: कृत्तिवासो महादेवो महापद्मस्य संहरति॥ यद्वा मस्माद्ब्रह्मानंदसंदत्ते ऽ तएव हारीम
नोहर:। ये वै भू मातन्न वेत्ति निश्चते:। सा जटा:। ताभि: सहित:। सत्र: परमशिवस्तस्मा दोलाति
आदत्ते विषयीकरोतीति सत्र पाह्वा शिवपदभक्ति:। इत्या मासा सत्र पाह्वापेन स: अतएव शः
पाक्षित: शिवभक्तिवललब्ध तद्भेद इति समुदितार्थः। ना इत्येकाक्षर एस जटावाचकत्वं सत्राः
सत्रा ष्ठानुग्रा फलाकिरणानिमा: पानविश्वत्रिनेत्र इति प्रयोगप्रसिद्ध॥ आदित्यपुराणात्र सि
द्ध पश्चिमो दक्षिणे तीरस्थ सप्तकोटीश्वर नाम निर्वचन श्लोकेपि। अद्याप्यास्ते दिपश्चितामपि मह
त्संदेह कोटिह्वयपः कस्मात्सप्तकोटीश्वरो निगदित: सदा: किम मोघस:। तत्रेशः प्रथमेव कोटिरि
ति किनि स्थापना पस्कृत नाम्नैव प्रथितो भवसनोशिव: श्रीसप्तकोटीश्वर इति। अत्र सप्ता मश
ह्रो सजट निर्जट वा विनोसंतो शिवविवस्पुपरो। ईदृशा चरितो त्र श्लोकानामपि प्रकृतो: प्र
कृतो वार्थो वर्णयितु शक्योपि ग्रंथविस्तारभयात्संक्षिप्ते हितं शाक्यत्वाच्च निष्प्रयोजनत्वाच्च त
मुपेक्ष्य नामविभागपरत्वेनैव व्याख्यातं प्रक्रम्यते॥ मंत्राद्योजपति॥ मंत्राणामादावुच्चारणी
य: प्रणवो जपति॥ ओंकारविनैव व्याख्यातं प्रक्रम्यते॥ मंत्राद्योजपति॥ नोवर्तुलत्वेनो रोमं त्र्याद्य :एम०
प्रणवो ॐ वदिति मातृकाकोशात्॥ कालिकापुराणे॥ सवत्सनोक्तं तत्पूर्वं परत्वाच्च विशीर्यतइ २२

मनेनादौ वैतिचोच्चार्यत्वेन प्रणवस्य विधानात्॥ अतस्वधाग्पायनः दानयज्ञतपः स्वाध्यायजपध्या
नसंध्योपासनप्राणायामहोमदेवपित्र्यमंत्रोच्चारणब्रह्मारंभादीनि प्रणवमुच्चार्य प्रवर्त्तयेदिति
।कात्यायनोपि। प्रणवं प्रक्षिप्य ब्रह्मारंभविरामे च यागहोमादिषु शांतिपुष्टिकर्मसु चास्येष्वपि का
म्यनैमित्तिकादिषु सर्वेषु विनियोगोऽस्येति। हारीतपरिशिष्टेपि। ब्रह्मयज्ञो जपो होमो देवर्षिपितृ
कर्मसु च। अनोंकृत्य कृतं सर्वं न भवेत्सिद्धिकारकमिति। अत एवोंकारेण सर्वो मंत्र एषोऽतिक्रांतिः
।सर्वो मंत्रः संपुटितश्चेदनर्थः।उत्तादि[illegible]हिंसानादरयोः प्रतिपत्तोः समुपस्थितेत्र भयमेव तुना
र्थकता यादीर्घसोमेसंत्वाधादितिविधानेन सततगामसंतत्रोहिहव इति निषेधेपि प्रयोगदर्शना
त्॥ ननु सहस्रनामहोमस्य मंत्रे प्रणवपुटितत्वपुरेता तदेव तु न संभवति॥ मानाभावात्॥ अ
त एव निशासामंत्रत्वस्वाहान्तविधिः केवलेनामबुद्धिलेन काम्येषु कुंभजामंत्रात्मकत्वेमतेषां नाम्नां ना
मात्मतापि नेति चेत्। न तच्छोदकेषु मंत्रात्होमशिकरणोमत्र[illegible]सिद्धिविषयत्वस्यैव मंत्रलक्षणत्वोक्ते
ः। अत्र च तां त्रिकाण्डमालामंत्रत्वे भात्रं॥ केवलेनामबुद्धिस्तेइजिनीह[illegible]संदर्भस्य परिसंख्यापकेन
पुनः सहस्रनामसमाख्यातस्य। अत एव सहस्रनाममंत्रोपजपितमः शुभात्मपद्मादिवचना निर्माणो
[illegible]शिवहूपमधुनाशिवपदेन[illegible]तपोः तत एवाघोऽवधिष्णुषस्य कालिकापु
राणे सोमेश्वरशतनामि[illegible]जातीनां[illegible]स्वनुदानकः। प्रचितश्चोहजातामनसापि तथा स्मरेत्। चतुर्द
४१

२३ शः स्वरोपोसौ पो व ओकौर संज्ञकः। स चानुस्वार चंद्राभ्यां शृङ्गाणां सेत्र रुच्यते॥ शृङ्गाणामदिसे
त्तु वा द्विस्तु वर्णावं बह्वृचा॥ द्विसेतवः समाख्याताः सर्व एव द्विजातयः इति॥ द्विजातीनां ब्राह्मणानां
ब्राह्मणानां राज्ञां क्षत्रियाणां तु रुजातानां वैश्यानां मनसापीति वैश्यमात्रान्वयि॥ चंद्रो नादः
सेतुः प्रणव॥ द्विसेतवः आद्यं नमणावोच्चारणशीलाः॥ द्विजातयः त्रैवर्णिका इति तदर्थः
। यत्वाथर्ववणा ब्राह्मणो वेदभेदे न स्वस्ववद्धा श्रूयते॥ सरितो दात्त एकाकृत ठंकारकम्वेदे त्रैस्व
र्ये दात्त एकाकृत ठंकारो यजुर्वेदे दीर्घप्लुतो दात्त एकाकृतः सामवेदे ह्रस्वोदात्त एकाकृत उंकारो
ऽथर्ववेदे तो वेदविषयिणं प्रवेति नात्रोपयुज्यते। एवं प्रणवं प्रदर्श्य श्रीमाते सादीनि त्रिष
ष्टि नामानि विभजते॥ पुराणीमाह्निनापद्य पत्रमष्टलकारैः स्वशास्त्रोप पुष्कप णिभाषाम्नाय
मूलत्वेन विद्रुमालभाइ स्नानश्रयेनेकीकृतमदर्शितास्तेषां पृथिविष्वानुजिद्भुक्तयाः स्माभि
रत्र कथ्यंते॥ कटपयवर्गभवैरिति इ वीकश्लोके नकार जकारयोः शून्यसंकेतः श्रोतः इह
तु दशात्व संख्यो पांक्रियते न स्मात एवापे कृ णान्त॥ पूर्वस्थानपेक्षणाद्या ककारादि भिर्द्योति
त संख्या पा श्राश्रयात्स्वेकेकनामान्तर्गताक्षराणि स्वरस्पाणि च त्रयस्त्रिंशत्ताबाद्य कृत्लो राम०
पश्लोति पाणिनि सूत्रेण एषवै सप्तदशः प्रजापतिरित्यादिश्रुति षु च संख्यायाः स्वरमात्रा त्प्र
यत्नदर्शनात्॥ एकद्वित्रिमादि संख्यावाचकपदानि त्रयपत्रपादोर्ध्वं वा विशेषभावेन निर्दि २३

परार्द्धांतिमकनामसंख्यापना ॥१॥ यत्र च विशेष्यनिर्देशमंतरेणैव प्रयुज्यते तत्र सप्तसंख्याकाहर
नामसंख्यापराणि ॥ तत्राष्ट धेसार्धयोरर्धानां वा समासे पर्यंतं यानि नामानि तत्स्थानेष्वेव ॥
न पुनः क्वि पादपंचपादार्धे तन्नामपराणि ॥ एकद्वित्रिचतुः पादाद्यंतर्गतत्वरणानां लक्षाकेति
कार्ये मयेत्यादि इति एतदुदाहरणं ॥ विन्याख्यावृत्ताव सरए वक्ष्यामि विष्यंति ॥ गुणी ॥ गकारणकारो
कतिभिर् ... कैकं नामे साकां ख्याय आनिराने ... विधानं ज्ञाप इति सोमवमेनेष्ट धि
के रावनादश्वः स्कसनाम स्त्रीणपवाहर ॥ इत्यादि रेवार्थः सिध्यति ॥ चतुरूनां तर्गता
इ यच संख्या हरनिष्टा ॥ हलमि एकासंख्यातनाम निष्टा ॥ तत्रष्व प्यिइत्यकरूएकं नामत्र करमि
सर्वे इति ... नो निरसे ॥ इहतेषांकत्वादेवैकं नामेष्वर्थे सलाभाग प्रथमं नामेति त्रुवर्णप्राय
स्पादेवापित्रनेर्निं ... क्रम स्त्रेष्ट आदि समानं ॥ नव चरणाय स्मिवाक्ये महेस नव चरणाः ॥ तस्य
न व धाति ... निर्देशव लाद्देकैकस्य चरणस्यैकैक ... नामकतं स्वमते ॥ तथा च नवपश ष्टोदि
गासंख्या ... नेवा ने तिना हो षु ॥ अत्र नवशाष्टा नवतस संख्यायाइव नकारवका दोदि तरष्ठे

२४ चतुःसंख्यमोऽष्टाविति न प्रतीतिः। अतः प्रतीतिशेषमाप्य पर्यायसंख्यावाचकपदाहरणमि
हसंभूयैकार्थप्रमायकमेव वा एकत्र चरणादिष्वाष्टसमवधानमहिम्नात्संख्यावाचकशब्दा
नानामधेयान्वितस्वार्थकत्वमेव नाहरणान्वितस्वार्थकत्वमिति सिद्धे चरणादिविशेषसमर्पके
पदाभावेऽपि नामान्वितस्वार्थकत्वं कुतो न दृष्टं न परगणयुक्तो। एकत्र निरीतिः शास्त्रार्थेऽसति
बाधके नस्त्रापत्तिन्याप्यात्॥ आदितः प्रयरणीयपयसि चरहरिनि विधेरच्छलीवच्चनस्यापि
चरणाष्टस्यादिति मोदनेनेति वाक्यशेषवशादोदनार्थकत्वे निर्णीते सौर्यं चरुमित्यादौ वाक्यशे
षाभावेऽप्योदनार्थकत्वामपायात्॥ इदं शास्त्रार्थसिद्ध्यर्थमेव वाहुसंख्यापायान्यायगु
णादिष्वाष्टान्तनामेव प्रयोगो न पुनरेव दशादिसंख्यापदाहरणमिति न च [illegible] विशिष्य
ति। त्रिंशत्पदार्थीः। समासस्यापि शब्दमात्र विवक्षायाम नियतलिङ्गो ऽर्धशब्दः। अर्धं नपुंसका
मिति सूत्रे कः पुनः पुल्लिङ्गइतिभाष्यस्यानियतलिङ्गपरत्वे नैवकैयटेन व्याख्यानात्। वा पुंस्य
र्ध इति कोशाच्च। तेन षोडश षोडशाक्षराणि त्रेशब्दाभानीत्यर्थः। भकारस्य चतुरक्षरा
त्मकमेकं नामेति। एकपदस्य तदुत्तरमेकं नामेत्यर्थे सिद्धे मापाद्याहशाक्षरमिति सिद्ध
ति। एकस्मिन् वैतावतपवपरिशेषात्॥ अर्धी तरतोऽर्धजिरयहणोन तन्मध्ये नाम सतमास्यपो राम॰
गान्त॥ यतिर्विच्छेद इति पिङ्गलसूत्रे॥ यतिः अवसानं विधानात्। अवसानस्य च परस्य २४

माशिवाप्यवात्। न चार्थान्तरमेव नाम समाप्यतामिति वाच्यं। तथात्वे पेकपदत्वे पपत्तेः। रू
पपदे न द्वादशार्णं स्याद्यात्क्रपरिभाषानुसारेण वक्तुं शक्यते पि द्वाक्षरैकाक्षरे द्वे नामनी
इति भ्रमो मा प्रसंजीति तथा नोक्तं। अत एव द्वादशाधिकार्णस्यापारिभाषिकाने काक्षरसाध्यत्वा
न्नेह परिभाषया निर्देशस्तत्क्रमपि नियमो दृष्टव्यः। ततोर्धत्र्यंशत्रीणिनामानि। ततो ष्टभिर
ष्टभिरक्षरैर्द्वे। ततश्चतुर्भिः पंचभिः षड्भिर्वा म्यां षड्भिर्वाक्षरैः षण्णामानि। ततः सप्तभि
स्वरैः सप्तातन्त्रिभिः पंचभिर्द्वे नामनी। इत्येवं श्लोकार्थः॥ १॥ अथ नाम्नामर्थः प्रस्तू
यते॥ तत्रादौ प्रणवस्य समस्तस्य ब्रह्मैवार्थः॥ ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृ
त इति भगवद्वचनात्॥ अकारोकारमकारनादबिंदुमिलिते ब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वरसदाशि
वानां कथनात् तत्स्वरूपमिति वा॥ ॥ तदुक्तं बृहन्नारदीये॥ अकारं ब्रह्मणो रूपमुकारं विष्णु
रूपवत्॥ मकारं रुद्ररूपस्यादर्धमात्रं परात्मकं॥ वाच्यं तत्परमं ब्रह्म वाचकः प्रणवः स्मृतः
॥ वाच्यवाचकसंबंधस्तयोस्यादौपचारिक इति॥ रूपपदं वाच्यवाचकयोरभेदाभिप्रायेण
मिन्नपरं॥ अत एव भेदघटितो वाच्यवाचकभावसंबंधश्चौपचारिकः॥ अमुख्यः॥ व्यावहा
रिक इत्यर्थः॥ अनेनैवाशयेन पुष्पदंतोप्याह॥ समस्तं व्यस्तं त्वां शरणद गृणात्योमिति
पदमिति॥ यद्वैवमन्यत्रैव तन्नानाविधाः अर्था वर्णिताः॥ ज्ञाताज्ञातमित्येवं वक्ष्ये

२५ सति। तद्विना॥ ॐमिति प्राह लोकोयं तेन ज्ञातस्य वाचकः॥ अज्ञातार्थे तथाज्ञातमिति प्राप्ते तु वाचके॥ ॐमि
ति प्राह लोकोयं तेनाज्ञातस्य वाचकः॥ संदिग्धार्थे तु संदिग्धमिति प्राप्ते तु वाचके॥ ॐमिति प्राह लोकोयं
तेन संदिग्धवाचकः॥ आकाशादिपदार्थानां येन शब्दा वाचकास्मृति॥ विना ज्ञानखिलान प्रश्नान् लोक ॐ
मिति भाषते॥ अतः प्रयोगबाहुल्यादस्यात्कुड्यादिशब्दवत्॥ आकाशादिपदार्थानां वाचकः प्रणवः स्मृ
तः। सर्वविभासकत्वेन ब्रह्मणा सदृशः स्मृतः॥ सर्वविभासकं मंत्रमिमं जपति यो द्विजः॥ सर्वमंत्रजप
स्योक्तफलं स लभते चिरादिति॥ ॥ इहत्पराशरस्मृतिः॥ प्रणवो हि परं तत्त्वं त्रिवेदं त्रिगुणात्मकं
॥ त्रिदैवतं त्रिधामं च त्रिप्रज्ञं त्रिस्वरं स्थितं॥ त्रिमंत्रं च त्रिकालं गं कवयो विदुः॥ सर्वमेतत्त्रिरूपेण प्राप्तं
हि प्रणवेन तु॥ अग्निः सोमश्च सूर्यश्च त्रिधामेति प्रकीर्तितं॥ अंतःप्रज्ञं बहिःप्रज्ञं घनप्रज्ञमुदाहृतं
त्वकंठ तालुके चेति त्रिस्थानमिति कीर्तितं॥ अकारश्च उकारश्च मकारश्च त्रिमात्रकः अंते स्मृतः॥ कर्मीरमेषु स
र्वे श्रुतिमात्रं तं प्रकीर्तितं। त्रिकुक्षाब्देषु सर्वेषु पुर्वं प्रणवेन हि॥ न तेन हि विना किंचिद्वक्तुं प्रा
तिगिरा पतत इति॥ गोपथब्राह्मणेपि॥ ॥ ॐकारं पृच्छामः को धातुः किं प्रातिपदिकं किं नामाख्या
तं किं लिंगं का विभक्तिकः स्वरइत्यादिना महता खंडेन तत्स्वरूपनिरूपणं॥ ॥ प्रपंचसारे प्रणवपट राम०
ले आख्यातृभिः पद्मपादाचार्यैरपि प्रणवार्थदीपिकादिग्रंथांतरे च कृतो भूमानस्तु विस्तरेणैश्चतः २५
श्रीमान् श्रीमहाराज्ञी श्रीमल्लिहासनेश्वरी॥ ॥ विदग्धकुंडसम्भूतादवकार्यसमुद्यता॥ ५१॥ श्रियो

ल ह्मी माता ॥ श्री रिति गीह पलक्षणं ॥ तथा च श्री गीतं नव का जन्म यंतत्समान कोटि भूता हृद्ध राशी किं
तु न क्रित पजन पित्री वर शिव महिषी प्राम ह्वा रिकेस्तु कं भवति ॥ यद्वा ॥ श्रियं लक्ष्मीं माति परि
छिनत्ति परिछेद्यापेक्षया पाछिदक स्याधिक्या वर्णं भावादनवधिक श्री ल्लसो मो कृष्ट स्यार्थः ॥ श्रियं
विषं माति कंठे स्थापयती ति वा ॥ अनयोः पक्षयोर्नाम पुल्लिंगं भवति ॥ शिव शक्त्योरभेदान्न काश्चो
विमर्शो वा विशेषः ॥ श्रीमात्रे नम इति मंत्रे विशेषणाभावेप्यानुरां येन विशेषः ॥ अथवा ॥ श्रीमि
तु कानां नाम श्रीपद पूर्वं प्रयुजीत श्री चक्र श्री शैल श्री विद्या श्री फलादिकवदित्यभियुक्तमसि द्धे
र्माते तिपद मात्रा स्यो मादि केत्येवार्थः ॥ विनिगमनाविरहात्सर्वेषामितिनाभव ॥ यतो वाइमा नि
भूता निजायंत इत्यविशेषश्रुतेश्च ॥ अत एवानिरूपण्या एवेश्वरे शामादिशब्दाः य शिववाचकाः
अत श्रेष्ठ या नो भूत भूत्यस्य ना हावि वर्जनाम्नाते निकवित्य ति संबधी निर्देशो पिमात्र पद मात्र स्य
त्रिपुरसुंदरी वाचकत्वेन विह मेते ॥ यद्वा ॥ हसकलरडें ति अंजनषट्क स्य बालायाः स्वरत्रये णांते
योजनेकूटत्रयात्मको जायमानो मंत्रो मातेत्युच्यते ॥ मायाकुंडलिनी क्रियामधुमती तिमंत्रपारा
यणोत्थारे श्लोके मातृप रस्यैतना हृस्थेन्याख्यानादिति मंत्रोद्धारपरा मारख्याऽ वगंतव्या ॥ ॥ शि
वायनमः ॥ राजशब्दात्रां तत्ता न्डी पिकते पक्षे त्र्यम्बह छन्दे मसमासे आन्य हत इ मात्वेश्री सुकाम
हाराज्ञीति मध्यमपदलोपसमासे रूपं न तु महाराजशब्दो टित्वान्ङीप् ॥ तथा त्वे महाराजी स्यात्

२६ तेः॥ सकलप्रपंचजातपालनेऽधिकृते त्वार्थः॥ राजशब्दश्शक्यतावच्छेदकन्तपत्रकोटौपालनस्पनि
विष्टत्वात्॥ तथाच श्रुतिः॥ येनजातानिजीवंतीतिश्च श्रीविद्यायांनिगूढसाकूतत्रयस्योद्धारः॥ त
त्रैकंतावत्सोऽहं शीतलेत्युच्यते॥ सच्छिष्यायोपदेष्टव्यागुरुणाक्रपयसाकलेतिवचनात्मायेपाशुनिर्के
बैकृभिर्गुरुमुखाद्ज्ञातं॥ तत्रशिवःशक्तिःकामइतिविद्योद्धारश्लोकेसौंदर्यलहरीव्याख्यानेलल्ल
नप्रकटीकृतं॥ चतुर्लक्षीमनुष्ठाप्यमार्कोमंत्रइति॥ इत्यर्हृर्थंप्रकाशविमर्शरूपंतदुक्तंसंके
तपद्धतौ॥ अकारः सर्ववर्णाग्र्यः प्रकाशः परमः शिवः॥ हकारोंत्यः कलारूपोविमर्शाख्यः प्रकी
र्तितइति॥ अनयोरपिरहस्यत्वादेवमथ्यविंदुविसर्गांतः समाख्यानमयेपरे॥ कुटिलारूपकेत
स्याः प्रतिरूपंवियत्कलेइत्यादिभिर्ग्रंटार्थैरेवश्लोकेयोगिनीहृदयेस्वरूपनिष्कर्षः कृतः॥ तत्प्र
काशानंदात्माभिर्वरिवस्यारहस्यएवद्रष्टव्यमितिनेहप्रतन्यते॥ राज्ञीत्यंशेनमायाराज्ञीमंत्रोद्धा
रः॥ अतएवनटचक्रमयांतत्तलेनप्रयोगः॥ नृपाधिष्ठितमासनंसिंहासनमुच्यते॥ आसनेषुसिं
हः श्रेष्ठामितमर्थेराजदंतादित्वात्पूर्वनिपातः॥ श्रीमत्प्रपंचसाम्राज्यलक्ष्मीवन्नतासिंहासनंचत ष्म०
स्येश्वरीइंशित्रीसिंहाभिश्चासनमितिवा॥ देव्याः सिंहारूढत्वात्॥ तदुक्तंदेवीपुराणेनामनि २६
र्वचनाध्याये॥ सिंहमारुह्यकन्यातेनिहतोमहिषोनया॥ महिषघ्नीततोदेवीतयासिंहासनेश्व

री॥ यद्वा सिंहशब्दो हिंसार्थकः॥ तदुक्तं वैयाकरणैः हिंसिधातोः सिंहशब्दो वशकान्तौ शिवस्मृतः॥
वर्णव्यत्ययतः सिद्धौ पश्यकः कश्यपो यथेति तेन सिंहेन हिंसयाऽसनं क्षेपणं निरास इति यावत्॥
अत्र केचित् परा इति धातोर्ल्युट्॥ सिंहार इति समुदायार्थः॥ तत्रेश्वरी समर्था तथा च श्रुतिः॥ यत्रासे
मे भिसं विशन्तीति॥ यद्वा मकारः पंचसंख्यापरः॥ संति सिंहासनसमाख्याता श्चेतमभैरवादिसंप
त्प्रदाने रक्षेतार्थ श्रेष्ठी मंत्राः॥ तेषु त्रयं युग्मरूपं द्वयमेकैकरूपमित्येवं पंचेव वाद्यसाध्यभेदेन सिं
हासनानि ज्ञानार्णवे कथितानि पंचसिंहासनगता कथ्यते सा त्रिपुरा परा॥ कथयस्व महेशान कथं
सिंहासनं भवेदिति दृष्टे प्रथमं प्रणु देवेशि ब्रह्मास्त्रं पूर्विकोऽयदा॥ निष्ठो तनोपि देवेशि तदा त्रि
पुरसुंदरी॥ समाराध्या भवत्कर्ता सृष्टेस्तु परमेश्वरी॥ ब्रह्मा तांतसमाराध्य तपसा महता प्रिये॥
शक्रो भूदेवराजो यं पूर्वं पूर्वस्यां दिशि पालकः॥ तदा प्रसन्ना त्रिपुरा पूर्वसिंहासनस्थिता स्मृता दिना॥
तेषां पंचानां सिंहासनानामीश्वरी तेन न मंत्रोद्धारः॥ एवं त्रिभिर्नामभिः सृष्टिस्थितिः संकल्पत्वेन ब्र
ह्मलक्ष्य यित्वा प्रकृतपुराणोक्तमात्रमातृभावादिकथाक्रमं प्रायेणाश्रयन्त्रेव निरोधानानुग्र
हो परपर्याय एवं क्रमो क्रमद् तेनापि सर्गपंचकं लक्ष्ययित्तु सपक्रमते॥ विदृश्रीता दिना शिवशक्ते
क्यरूपेणाति संतेना। चितैव वलब्रह्म तदेवाग्निकुंडं॥ अविद्यालक्षणानमो विरोधित्वात्॥ अंतर्निरंत
रनिरिंधनमेधमाने मोहांधकारपरिपंथिनी संविदग्नौ विभावो चिद्वन्योत्यक प्रयोगदर्शनात्॥

२७ शक्तिरूपमपि ॥ चिद्वह्निरिखरोऽहप्रदेहेष्वन्तोपि चिन्मात्रपरमेयमनुमुष्पतीति ॥ तदुक्तं च ॥ चितिरेव
विश्वग्रसनशीलत्वाद्वह्निरितितत्रसम्यक्कुक्तभेदेनभूताह्निता ॥ चेतनामात्मधर्मरूपेणावस्थिता ॥
नतुजाता ॥ तत्रजातः तत्रभवइतिपाणिनीनाभूज्ञनिधानोभेदेनकीर्तनात् ॥ शक्तिशक्तिमतो
रभेदाच्च ॥ तदुक्तं संकेपशास्त्राकाचार्यैः ॥ चिद्वह्निः ॥ परमेश्वरस्यविमलाचैतन्यमेवोच्यतइति
॥ यद्वा प्रसिद्धमग्निकुंडमेव चित् रूपवह्निरग्निपदयोरेवोपमितसमासः ॥ ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणिभ
स्मसात्कुरुतेर्जुनेत्यादौ रूपकदर्शनात् ॥ तस्मात्कुंडात्संभूताप्रादुर्भूता उत्पन्नेत्यर्थः ॥ धुंधुमा
रसंततोऽभवद्दिमादौ भवतेरुत्पत्तावपि प्रयोगात् ॥ तदुक्तं रेणुकापुराणे ॥ रेणुनामाभवत्सुत्र
हृत्साकुलवर्धनइत्यारभ्यतस्यतपोदेवीवरचक्रवर्तीप्रियाया नतस्मिन्नंतरेयद्गेवह्निकुंडाछनैर्द्धि
जा ॥ दिव्यरूपान्विताना रीदिव्याभरणभूषितेत्यारभ्यवज्रेः शीतांशुबिंबाभासहसानिर्गत्यब
हिः ॥ एकैवतत्रजगद्धात्री द्वितीयानास्तिकाचनेत्यंतेनब्रह्मांडपुराणेपि ॥ भंडासुरपीडितेशक्रे
निर्वाणकुंडं योजनविस्तारं सम्यक्कृत्वा तिष्ठोपमनमित्यादिना चिदग्निकुंडे देवैः कृतं स्वस्वमांस
होममनुक्त्वोक्तं होतुमिच्छत्सु देवेषु कलेवरमशेषतः ॥ प्रादुर्बभूवपरमं तेजःपुंजमयं महत् ॥ राम०
कोटिसूर्यप्रतीकाशं चंद्रकोटिसुशीतलं ॥ तन्मध्यतः समुद्भूच्चक्राकारमनौपमं ॥ तन्मध्यतो २७

महादेवी मुख्याकसामग्रमामित्याग्रमपतां विलोमा महादेवी देवाः सर्वे सवासवाः । अरोमुर्मुदिता
ग्नौ नोभूयोभूयो खिलात्मिकामित्यंतं निषाया तत्तत्सभवमाशंक्य समाधत्ते ॥ देवकार्येति ॥ देवा
नां कार्यं त्रिभंडासुरमहिषासुरवधादि निमित्तं दर्थं समुद्यता ॥ आविर्भूता । प्रकृतिविकृतिभावाभा
वेन तादर्थ्यं चतुर्थ्यंते न सह समासाप्योगे पि शेषषष्ठ्या समासः । तदुक्तं मार्कंडेयपुराणे ॥ देवानां
कार्यसिद्ध्यर्थमाविर्भवति सा यदा तदोत्पन्नेति तदा लोके सा नित्याप्यभिधीयते इति । कूर्मपुराणेपि हि
मवंतं प्रति भगवत्योक्तं ॥ अहं वै याचिता देवैः संभूता कार्यगौरवात् । विनिंद्य दक्षं पितरं महेश्वर
विनिंदकं धर्मसंस्थापनार्थायतया राधनकारणात् । मेनादेहसमुत्पन्ना त्वामेव पितरं श्रितेत्या
दि ५२ ॥ उद्यद्भानुसहस्राभा चतुर्बाहुसमन्विता । रागस्वरूपपाशाढ्या क्रोधाकारांकुशोज्ज्वला
॥ ५३ ॥ एवं चिद्रूपत्वेन प्रकाशात्मकतामुक्त्वा विमृशात्मकं रूपपाशाढ्या क्रोधाकारांकुशोज्वला
॥ ५३ ॥ माह ॥ उद्यदिति ॥ भानूनां किरणानां सहस्रं यस्य स भानुः सहस्रांशुः सूर्यः । न सोद्यत्वं विशेषणं
। वर्तमानकालिकोदयत्वं वक्तव्यं वर्तमाने लटः शतृशानचोर्विधानात् । तेन लौहित्यं लभ्यते । उद्यतां
भानूनां रक्तस्फीतीनां यत्स्वरूपं मानं सृतेन तत्त्वमिति वा । अतिलोहितेति फलितोर्थः । उक्तं हि स्वतंत्रतंत्रे
॥ स्वात्मैव देवता प्रोक्ता ललिता विश्वविग्रहा । लौहित्यं तद्विमर्शः स्यादुपास्तिरिति भावनेति । वामकेश्वर
तंत्रेपि ॥ ॥ स्वयं हि त्रिपुरादेवी लौहित्यं तद्विमर्शनमिति । ईदृशप्रकाशप्रकाशविमर्शसामरस्यापन्ना

१८ पादे व्याख्या॥ तद्रूपाणि॥ स्थूलं सूक्ष्मं परं चेति। करचरणादिविशिष्टं स्थूलं। मंत्रमयं सूक्ष्मं। वासनाम
यं परं तत्तु त्रैपोगवासिष्ठेत्युगहृता। सा मा नं परमं चेति हृद्ध्येह विधिमेन घरापदियुक्तं सामा
न्यं यत्तु मुद्रा रूपा स्मृते॥ परं रूपमनाद्यन्तं यन्मे कममनामयं॥ ब्रह्मात्मपरमात्मादिशब्दैर्नेतहृदी
28 पतइत्य। हि सामान्येन त्रिविधं प्रोक्तं स्थूलसूक्ष्मविभेदतः इत्यन्यत्रापि॥ यत्तु गंगादीनां तेलादि मपह
पं ततस्थूलतरं चतुर्थं। तेषु स्थूलं निर्दिशति॥ चतुरिति॥ ध्यानोक्तावयवमात्रोपलक्षणमेतत्।
बाहमात्रपरमेववा। बाह्मप्रसंगादायुधानां त्रिविधं रूपमाह। रागेति चतुर्भिः। नागो नुरक्ति
श्चित्तवृत्तिविशेषः इच्छैव वा। राग एव सं वासनामयं परूपं पपस्य स्थूलस्य पाशस्य तेनाद्या वामाधः
के रे पुक्ता। क्रोधो द्वेषाख्या चित्तवृत्तिः। आकाशश्चादर्श आद्यं वि आकारं सविषयकं ज्ञानमिस
यं। घंगोपमित्याकारकं ज्ञानमित्यादौ विषयपरस्तेनाकारपदं प्रयोव्यात। द्वेषज्ञानोभयात्मके
नं कुप्राणोत्वलाशोभमानंदक्रोधः फरा॥ तथा चोक्तं पूर्वं चतुःशती शास्त्रे॥ पाशांकुशौ तदीयो
वु रागद्वेषात्मकौ स्मृताविति॥ तत्र राजेपि वासनापटले॥ मनोभवेदिक्षुधनुः पाशो राग उ
दीरितः। द्वेषस्यादंकुशः पंचतन्मात्राः पुष्पसायकाः इति। तत्र चतुःशतीशास्त्रे तु॥ इच्छाश
क्तिमयं पाशमंकुशं ज्ञानरूपिणं। क्रियाशक्तिमयं बाणधनुर्दंडज्वलान्मिस्कं॥ ५३ रामं०
मनोरूपेक्षुकोदंडा पंचतन्मात्रसायका। निजारुणप्रभापूरमज्जद्ब्रह्मांडमंडला ॥५४ संकल्प १८

विकल्पात्मकमित्याहुः रूपं मनस्तत्त्वं यस्मादिदं शामिकं तु रूपं दृष्टे यो मध्यं कोदंडे धनुर्पस्तः वामो ध्वंक
रे स्मात तथोक्तानां च संख्यानि तन्मात्राणि शब्दादीनि विषया ॥ तद्देवं तितन्मात्रं पंचकं तानामेतदेव
रूपमित्यर्थः ॥ तदुक्तं महास्वच्छंदसंग्रहे ॥ सूक्ष्मं तन्मात्रमसहस्पोर्थविशेषाणां निरूपकः ॥ शब्दस्तु
शब्दतन्मात्रमन्त्र सूक्ष्मकविनिश्चयः ॥ विशिष्टस्पर्शो रूपस्य स्पर्शतन्मात्रसंज्ञकः ॥ नीलपीतसमु
ज्वलत्वविशिष्टरूपमेव च ॥ रूपतन्मात्रमित्युक्तं मधुरत्वाम्लतायुतं ॥ रसतन्मात्रसंज्ञं तु सौरभ्या
दिविशेषितः ॥ गंधस्तन्मात्रं तन्मात्र तेभ्यो वै भूतपंचकमिति ॥ एतानि तन्मात्राणि पंच सायकाः बा
णाः यस्मात् कोदंडकेन तथोक्ता ॥ तदुक्तं वामकेश्वरतंत्रे ॥ शब्दस्पर्शादयो बाणा मनस्तस्याभ
वेद्धनुरिति कादिमतेपि ॥ बाणास्तु त्रिविधाः प्रोक्ताः स्थूलसूक्ष्मपरत्वतः ॥ स्थूलाः पुष्पमयाः सू
क्ष्मा मंत्रात्मानः समीरिताः ॥ परास्तु वासनाप्रोक्ताः स्थूलान् शृणु प्रिये ॥ कमलं कैरवं रक्तक
ल्हारेंदीवरे तथा सहकारकमित्युक्तं पुष्पपंचकमीश्वरीति ॥ तेषां नामानि तु कालिकापुराणे ॥
हर्षणं रोचनाख्यं च मोहनं शोषणं तथा मारणं चेत्यमी बाणा मुनीनामपि मोहदा इति ॥ ज्ञानार्ण
वे ॥ क्षोभणं द्रावणं तद्वदाकर्षणसुसंज्ञकं ॥ वश्योन्मादौ क्रमेणैव नामानि परमेश्वरीति ॥
तत्र रागे तु ॥ मदनोन्मादनौ पश्चात्तथा मोहनदीपनौ ॥ शोषणं चेति कथिता बाणाः पंच पुरोदिताः ॥

इति॥ अंथात्रुधमंत्रोद्धारः॥ स्वश्च अगश्च स्वं च तेषां समाहारो रागस्वं॥ अगशब्देन स्थाणुर्हकारः॥ हः शिवोग
गनेस्थाणुरिति कोशात्॥ स्वं सविंदुकईकारः॥ तेन रेफहकारेकारविंदुसमाहारो रूपत्र्यक्षरं यस्य पाश
स्येत्यादि॥ हकारो नर्मिहिरे फो वगनलः॥ संप्रदायात्॥ कोचवस्य आच्च कोधाः॥ तदुपरि भ्रूयमाणाः का
रत्नरूपो ह्रं ह्रां नलान प्रतेक संबध्नाति॥ कोकारधकाराकारा द्युत्यर्थः॥ तेन नंकुशेनोज्वलाः॥ अनुस्वारेरा
शोभमानाः॥ कौशे। न इति कुशाः॥ अकाराभिन्नः कुशो कुशः मन इति थकारस्य संज्ञा॥ थकाराधिका
रे रूदेन। साधिपो मन इति कोशात्॥ कोदंडो नुस्वारः॥ अकारश्च चुको दंड इति कोशात्॥ मनो रूपः कोदं
डः थकाराभिन्नो कार/ कोधाकोरेत्यादि नाम ह्रदकार रेफ ककार लकार यकार सकार वकार आ ई ऊ स्वराः
स बिंदुका विवक्षिता॥ इतर द्विविवक्षितं॥ तेषांच च्यासं प्रत्येकप्रयोगे बाराबीजानि सिध्यंतीति॥ आयु
ध बीज विभाग स्तु गुरुमुखादवगंतव्यः॥ निजः स्वकीयो यो ऽरुणाप्रभाया रक्तिम कांतिः पुरः प्रवाहस्तस्मि
न्मज्जंति॥ तद्भेदेन भासमानानि ब्रह्मांडानां मंडलानि यस्याः सा॥ प्रातःकाले सौभाग्यादिमासवि
शेषेषु याहक्षाध्यानं विहितं मस्ति ताह्रश रूपवतीत्यर्थः॥ ५४॥ चंपकाशोकपुन्नागसौगंधिकलस
त्कचा॥ कुरुविंदमणि श्रेणीकनत्कोटीरमंडिता॥ ॥५५॥ इदानीं अग्निकुंडात्प्रादानकस्थूलरूपमा
हमावेशीर्षस्य प्रथमतात्देवी मुखाभिन्नवाग्भवकूटस्य पंचदसां प्रथमतां च शीर्षमाभ्येवी पादपमा

तं वर्णयितुमारभते ।। चंपकादि शब्दास्तद्देशत्वात्पतितत्पुष्पेष्वपि निरूढलाक्षणिकाः ।। द्विहीनं प्रसू
वे सर्वं स्मितं अग्निपुराणकोशात् ।। चंपकानि चेत्यादि द्वंद्वः ।। सौगंधिकानि ।। कल्हाराणि तैः पुष्पैर्लसं
तः शोभमानाः कचाः शिरोरुहा यस्याः सा ।। कुरुविंदमणयः पद्मरागाख्याः शोणाः कामानुरागा
दिवर्द्धकगुणशालिरत्नविशेषाः ।। तदुक्तं गरुडपुराणे सौगन्ध्यायो ।। तस्याश्चैव पुज्वलचारुरागा भवं
ति तोयेषु च पद्मरागाः ।। सौगंधिकोत्थाः कुरुविंदजाश्च महागुणाः स्फाटिकसंप्रसूताः ।। बंधुकगु
ञ्जाशकलेन्द्रगोपजपाशशास्रक्सम वर्णशोभाः ।। भ्राजिष्णवो दाडिमबीजवर्णास्तथापरे किंशुकव
र्णभास इति ।। अत्र तत्स्याद्भुतस्य रावणगंगापार्श्वमार्धः ।। येन रावणगंगायां जायंते कुरुविंदक
ः ।। पद्मरागाद्भूनाकारं बिभ्राणाः स्तब्धस्फुटा विषइत्तु पक्रमातः ।। गुणातिशयोपित त्रैव ।। कामानुरा
गाः ।। कुरुविंदजेषु शानैर्नताहकूस्फटिकोद्भवेषु ।। मागल्यपुत्राहरि भक्तिदास्यूहद्विप्रदासे स्मरणा
द्भवंतीति ।। ईदृशानां श्रेणी पंक्तिस्तया कनता दीप्यमानेन कोटीरेण मुकुटेन मंडिता ।। ईदृश विशे
षणविशिष्टां देवीं ध्यायतां ममन्नपायं मिहद्धिर्भवतीति ध्वनिः ।। अष्टमीचंद्रविभ्राजदलिकस्थलशो
भिता ।।।। मुखचंद्रकलंकाभमृगनाभिविशेषका ।। ५६ ।। शिवा ।। चंद्रस्याष्टमी कला यस्यां तिथौ वर्द्ध
ते ह्रसति वा सा तिथिरष्टमी त्युच्यते ।। तत्संबंधीय श्चंद्रो ऽष्टकलायुक्तः समचंद्रार्धमिति यावत् ।।
तद्वद्विभ्राजता विराजमानेनालिकस्थलेन ललाटदेशेन शोभिता ।। ललाटमलिकं गोधिरित्यम

३० पुराणी॥ यकोशात्॥ मुखमेव चंद्र इति रूपकं॥ तत्कलंकेन तु सो मृगनाभेः कस्तूर्या विशेषकस्तिल
कोयस्यास्तयोक्ता॥ कलंकतिलकयोरुपमानोपमेयभावः॥ ५६ वदनस्मरमांगल्यगृहतोर
णावलिका॥ वक्त्रलक्ष्मीपरीवाहचलन्मीनाभलोचना॥ इति रूपकं॥ चिल्लिकेति तु आर्वाचीनः
॥५७ वदनमेव स्मरस्य कामराजस्य मांगल्यगृहं हतस्य तोरणो बहिर्द्वारमेव वल्लिको भ्रूलता यस्याः॥
॥ परंपरितरूपकं॥ चिल्लिकेति तु प्राचीनः पाठः॥ आभुग्नमिसृष्टा चिल्लीतिललितास्तवरले
खपोग्रा चिल्लीशब्द एव भ्रूपर्यायः॥ वक्त्रलक्ष्म्या मुखकांतेः परीवाहे जलप्रवाहे चलद्भ्यां चंचलाभ्यां
मीनाभ्यां तुल्ये लोचने यस्याः॥ ॥५७॥ नवचंपकपुष्पाभनासादंडविराजिता॥ ताराकांतितिरस्का
रिनासाभरणभासुरा॥ ५८॥ नवं नूतनं यच्चंपकस्य पुष्पं न तु केवलकलिका॥ ईषद्विकसिता गंध
फलीति यावत्॥ तेन तुल्यो येन नासादंडस्तेन विराजिता॥ तारा॥ मंगला बाभ्रुकाख्या च तारका॥ दे
वी विशेषो वा॥ तस्याः कांतितिरस्कारिणी तिजयतीति तथा॥ तादृशेन नासाभरणेन माणिक्यमौ
क्तिकाभ्यां घटितेन भासुरा शोभमाना॥ ५८ कदंबमंजरीक्लृप्तकर्णपूरमनोहरा॥ ताटंकयुगली
भूततपनोडुपमंडला॥ ५९ कदंबमंजर्या नीपवल्लर्या क्लृप्तः कल्पितः कर्णपूरः कर्णोपरिभाग आ
बध्यमानः शेखरस्तेन मनोहरा रमणीया॥ ताटंकयुगलं कर्णाभरणद्वयं॥ तत्स्वरूपीभि राम०
भूतेस्य प्रकृतेः भावात्॥ अभूततद्भावे च्विः॥ तथा संपद्यमाने तपनस्य सूर्यस्योडुपस्य चंद्रस्य ३०

चंद्रस्य च मंडले यस्याः ॥ तदुक्तं ॥ सूर्यचंद्रौ स्मृतौ देव्यास्तावेव नयने स्मृते ॥ उभौ ताटंकयुगलमित्ये
षा वैदिकी श्रुतिरिति ॥ ५९ ॥ ॥ पद्मरागशिलादर्शपरिभाविकपोलभूः ॥ नवविद्रुमबिंबश्रीन्यक्का
रिरदशनच्छदा ॥ ६० पद्मरागशिलेवातिनिर्मलः त्वात्प्रतिबिंबग्राहित्वाच्चादर्शो दर्पणस्तं परिभवत्य
वजानाति ॥ ततोप्यतिशयेन कामेश्वरस्यातिबिंबग्राहित्वशोभाशालित्वात् ॥ ईदृशी कपोलभूर्गंडभित्ति
र्यस्याः ॥ नवौ नूतनौ विद्रुमबिंबयोः पक्वप्रवालतुंडीफलयोः श्रियं कांतिं न्यक्कुरुतोऽधःकुरुतस्त
तोप्याधिक्येनोन्नतात् ॥ तादृशौ रदनच्छदावोष्ठौ यस्याः सा ॥ ६० ॥ ॥ शुद्धविद्यांकुराकारद्विजपंक्तिद्व
योज्ज्वला ॥ कर्पूरवीटिकामोदसमाकर्षिदिगंतरा ॥ ६१ ॥ शुद्धा पापाद्यविद्यामलप्रतिस्पर्धिनी या विद्या
याः षोडशीरूपायाः अंकुराणामिवाकारः स्वरूपं यस्य तेन द्विजपंक्तिद्वयेन दंतपंक्तियुगलेनोज्ज्वला
शोभमाना ॥ श्रीमातृका हि मूलाधारादिस्थः परापश्यंत्यादिक्रमेण वैखर्यात्मना मुखान्निःसृत्य सती बा
हशी विद्यापश्चात्करणीकरणोपदेशेन वितन्वताम् ॥ तत्र शब्दब्रह्मरूपस्य बीजस्योच्छूनतावस्था परा ॥
स्फुटितावस्था पश्यंती ॥ मुकुलितावस्था दलद्वयं मध्यमा सम्यग्विकासमनप्राप्तं तेमिथः संसृष्टमूल
दलद्वयं वैखरी ॥ तदेवांकुरपदवाच्यं ॥ तादृशी यादंतैः साम्यमप्यस्त्येव ॥ षोडशाक्षर्यां कुराणाम
त्रं कुरदलद्वयेन द्वात्रिंशदंतसंख्यासंपत्तिरपि ॥ अतस्तान्यंकुराण्येव मूर्तिमंति दंतरूपाणीति तात्पर्यं ॥
द्विजशब्दश्लेषेण समासोक्त्यलंकारेणार्थांतरमपि ॥ वेदादयो विद्या हि ब्राह्मणेष्वेव प्रतितिष्ठंति ॥

३१ विद्याहृदैब्राह्मणाम्भोजगामेभिःश्रुतेः॥११॥ तेनोपदिष्टाः सप्तोऽत्र विस्तरं प्राप्नुवंति॥ अतो हेतोर्ब्रा
ह्मणा एवंविधाः कुरुरूपाः॥ ततः श्रुद्धा निर्मला सती विद्यांकुरकारणं च सती या हि ज्ञानं ब्राह्मण
नां पंक्तिस्ताद्दृये लोजना॥ आह्मणानाम पंबामुखान्धिः स्नतत्वेन एतव मूर्तिमंतो दंता इमिताम
ये॥ यद्वा श्रुद्धविद्या चबाला वद्वादशार्धा पञ्जगिनीत्याहिक्रमेण ग्नानुत्तरपर्यंताद्वात्रिंशद्दीह्मालं
त्रेषु प्रसिद्धा स्त्रा द्विजपंक्तिपदेनोच्यंते दीक्षायां प्रियजन्मरूपत्वात्॥ तपनयनापेक्षया द्वितीयत्वा
त्व॥ दीक्षाजन्मतृतीयं स्यादिति इतिवचनसमात्रुरुत्रयाजन्मनेलनाभिप्रायकत्वेना विरोधात्॥
श्रुद्धविद्यात्र्यकुरीसेवांकुरमारंभोपस्यामाता श्रुद्धविद्यांकुरा। आकारे सत्राऽङ. परतोऽकारप्रश्ले
षणाऽङ.कारयोरभिविध्यनुत्तरवाचकत्वेनानुत्तरपर्यंततेमध्यैः। शुद्धविद्यांकुराचसाऽत्राऽकाराचसा
द्विजपंक्तिश्चेतिकर्मधारयोऽतरं तस्याद्दपोनोज्वलाभासमानेतिविग्रहः संप्रदायक्रमापातद्वा
त्रिंशद्दीक्षादीक्षितोतः कर्तोः पुरुषधौरेयैरेवलभ्यानाम्नैरितिभावः॥ तेयेकालवंगकर्पूरक
स्तूरीकेशरादिभिः जातीफलदलैः प्रगेलंगिलक्ष्वणनागरैः। इत्तोः खदिरसारैः स्वयुक्ताकर्दे
रवीटिकेतिलक्षणालक्षित स्तांबूलस्यामोदं परिमलं समाकर्षतिस्वस्वाभिमुख्येनप्रसारयंति राम०
यादृशः प्राच्यादौदेशदेवतान्तरवांतरं परिधानं यस्यास्ता॥ ताभिर्देवताभिरलाभु मुखकमलवि ३१

गलतां भूलबूबलनापेक्षिणी गिरपि तदलामात्रमयमनिमतपरिमलएवाहं पूर्विकमायोगपद्येन
समाकृष्य सर्वा गिर्गृह्यते। तत्रिक्षप्येवाहिंता आहंतपरितोऽ हष्पपचेषेण। स्थितार्इ तिता सर्वगम्य
न्ये क्वाण्वननादिहवल्लुनालंकारध्वनिः॥ २५॥ निजसल्लापमाधुर्यविनिर्भर्त्सितकच्छपी। मंदस्मि
तप्रभापूरमज्जत्कामेशमानसा॥ २६ निजसखीयस्य स्वतंशो भनस्यत्रस्त्रविषयकस्य वाला
पस्य वर्णात्मकशाब्दस्य माधुर्येणामंजुलतया विशिष्यनिःशेषेण भर्त्सिता तिरस्कृता कच्छपी
वीणा यया सा। लोके हि वर्णाभिव्यक्तेरभावेपि षड्जादिस्वराभिव्यक्तिमात्रेणाज्ञातचेरानेवव र्णातन्त्री
यमंजुलमात्रं लिङ्गयेवीणाभादेहविरित्यनुभवेः। स्पष्टतरवर्णाभिव्यक्तितदधिकमाधुर्यशालिनः स
ल्लापस्य तु सर्वातिशायित्वेनाविवाद इति। स्मितमीषद्धासः। सोपि मंदः। तस्य प्रभा कान्ते लावण्य
प्रवाहे मज्जतीति मज्जन्तनन्तमानुमेएकत्र मयस्यावयवान्तरसंचारविलोपपत्तेः। इदंसवयवान्तरसं
चारणंथ्यपतने चनस्मात्रिःसन्तु नामिवांछन्ति चेति वर्त्तमाननिर्देशेन ध्वनितं॥ कामः कामकला
शरीरस्थूलकोबिन्दुरग्रीषमार्कोर्विः। तदुक्तं कामकलाविलासे॥ बिंदुरहंकारात्मा रविरेतन्मि
थुनसमरसाकारः। कामः कमनीयतया कलाचदहनेंदुविग्रहौ बिंदू इति। स एव सर्वेश्वरो राजरा
जेश्वरसमस्तसमानसंपन्नाः सा तथोक्ता। मीमांसकमते विभुनोपि मनसो मज्जनकथनेन प्रभापूर
स्य निरवधिकाधिकावेवसूच्यते॥ २७॥ ॥ अनाकलितसादृश्यचिबुकश्रीविराजिता॥ कामेशब

३१ ह्रु मांगल्यसूत्रशोभितकंधरा॥ ६३॥ वाग्देवतामारभ्योद्द्यावद्वर्णयिष्यत्प्रद्वैः काश्चिभिरन्यकालि
तै आसमंताद्दिभिर्व्याप्य नकलितं समस्तकनलब्धं॥ स्र सोपमानस्यालाभात॥ अपितु मुखमुकु
रहत्तत्स्यपत्किंचिदुपमानेनलब्धं प्रायं यस्माहृश्यमोपमं यस्मान्माहृश्यपाचित्तु काश्रियाविरात्ति
॥ कामेशेनपरमशिवेनबद्धंयन्मांगल्यसूत्रं कामोज्जीवनहेतुभूतं सौभाग्याभरणं तेन शोभिता
कंधरा ग्रीवा यस्याः॥ ६३ कनकांगदकेयूरकमनीयभुजान्विता। लग्रैवेयचिंताकलोलमुक्ताफ
लान्विता॥ ६४॥ अंगदस्तातीतिअंगदंशरीरयष्टिकमित्यर्थः॥ कनकमेवांगदं येषां तैः सुवर्णोकशरी
रकैः केयूरैर्दोर्भूषणैः चतुर्भिः कमनीयाः रमणीयाः ये भुजाः तैरन्विता युक्ता॥ ॥ अंगदकेयूरयोराकृति
वैलक्षण्यमाश्रित्याभरणद्वयपरं वा व्याख्येयं तत एव ब्रह्मोत्तरखंडे सप्तमेध्याये शिवध्यानप्रकार
णप्रयोगः॥ ॥ दधानं नागवलयकेयूरांगदमुद्रिकाइति॥ अन्यत्रापि केयूरांगदहारकंकण
मुखालंकारविभ्राजितामिति॥ केयूरमंगदं दोर्भूषे सग्रिपुराणांतु भुजभूषणत्वेनानुगमप्यक
र्थं न परं॥ नहनु सारित्वादमरसिंहोपि तत्र एवमदोषः॥ रत्नखचितग्रैवेयमेग्रीवाभरणेन चिं
ताकेनान्यादोलोवर्णो न लोलेश्चंचलैः हारभावमापन्नैः मुक्ताफलैश्चान्विता॥ रत्नमयग्रीवासू
त्रबधीचयच्चिंताकं तदधसिर्यक्मंडितलंबमाने मुक्ताफलेरितिकाभरणपरं वा॥ ग्रीवायामेव चिं एम०
तादानं एयातेग्रैवेयचिंताका॥ ॥ उपर्युपर्यापततएव ध्यानं ये कुर्वंतिनपुनर्देहनकुहरांतर्देवता ३१

पिक्षुट पितं क्रमात्तेमध्यमाधिकारिणाइत्यर्थः॥ लोलाःस तत्क्षात्र्यवमाधिकारिणः॥ लोलश्चलस
त्त्वहृपयोरित्याद्धिपुराणागानुयायमरः मुक्ताऽन्नमाधिकारिणः। एते पांत्रयाणामपियानिरलभू
तान्या फलानि॥ अग्र फलानामधिकफलानिच॥ आडीषदर्थेऽभिव्याप्तावितिकोशात॥ तेन विद्यानन्द
नेनसरइतिप्रकृतोमयविषयकक्षेपः॥ ६४॥ ॥ कामेश्वरप्रेमरत्नमणिप्रतिपणस्तनी॥ ॥ नाभ्याल
वालरोमालितनलताफलकुचद्वयी॥ ६६॥ कामेश्वरस्य प्रेमैवरत्नमणिः रत्नोत्तमः॥ तत्पणनविषये प्रति
पणभूतोस्तनौयस्याः सेतिशेषः तत्परः स्तनयोर्विशेषणं वा॥ स्तनरत्नेविक्रीयप्रेमरत्नक्रीत
वतीतिभावः॥ तेनदृढगुणभूतस्तेनेनरूपविक्रयाभावच्चतुर्णांपरस्परत्वतापायेनप्रेमपूर्णहृत्वभावः
॥ पातिव्रत्यातिशयश्चध्वनितिविनिमयालंकारेणावस्तुध्वनिः॥ नाभिरेवालवालो लतावापस्थ्यं ओयस्याः रोमा
त्पिन्निलतायास्तस्याः फलभूता कुचद्वयीयस्याः सेतिपरंपरितरूपकमुत्प्रेक्षा संबंधातिशयोक्तिश्चे
तिसंकरः॥ ६६॥ लक्ष्यरोमलताधारतासमुन्नेयमध्यमा॥ स्तनभारदलन्मध्यपट्टबंधवलित्रया॥ ६६
॥॥ लक्ष्यस्थितुयोगाल क्षज्ञापमानेतियावत्॥ ज्ञाप्यमानसेवलिंगस्यानुमितंप्रतिकारणत्वात॥ लिं
गंज्ञानमात्रस्यकारणतावादेऽपिलिंगज्ञानयोर्विशेष्यविशेषणभावेविनिगमनाविरहेणोभयप्या
ऽपकारणतायाद्धुर्निवारत्वात॥ अनागतादेरपिवोद्धाकारसत्त्वात॥ तथाचगोतमसूत्रं॥ बुद्धि
सिद्धंतद्सदिति॥ लक्ष्यापारोमलताधारतालेमात्ररलिहत्पवत्वावापद्धानतं॥ आधारतासंबंधेनरो

३३ मलत्वैव लिंगमिति पादपपववान्॥ रोम[illegible]तावत्यादिति प्रयोगः॥ मध्यमस्य रोमलतया सामर्थ्यात् काव्यलिं
गालंकारः॥ यद्यपि निराधारो हारो [illegible]थपकस्याद्यपुरतः इत्यादाविव स्थानान्तर भागानेकवर्णापाः
पदमध्ययतेः साधुतायाः समुन्नाद्यतस्मात् परत्वेनैव अस्थित्वात् पातादंतयतेः अगामत्तमववं धक्रे श्लाना
शायनारायणावैरणसरोजद्वंद्वमानंददायी मादाविवाधार तेम्यस्य मध्येन साधुत्वं॥ तथापि गतमं
डव्यादिमुनीनां छंदः शास्त्रप्रवरमिति प्रदर्शितं छंदोभास्करे स्माभिः॥ ता न यो भीरेणागौरवेणादल
नइवमध्यस्य दार्ढ्यार्थं कृतः पट्टबंधः कनकपट्टिकाभिः बंधरवलित्रयं यस्याः सेतु त्रिवल्यातिशयो
क्ति॥ ६६॥ अरुणारुणकौसुम्भवस्त्रभास्वत्कटीतटी॥ रत्नकिंकिणिकारम्यरशनादामभूषिता॥ ६७॥
॥ अतिशयेनारुणामरुणासरा॥ कांतायाः क[illegible]ग रक्ता तु इति वदतिशयस्वीकृपाद्योतनार्थ॥
कुसुम्भेनरक्तं कौसुम्भं च यद्वस्त्रं तेन भास्वती भासुरा कटौ यातटी यस्याः॥ रत्नमयीभिः किंकिणीकाभिः
क्षुद्रघंटिकाभीरम्यरशनाः भिन्नेन दाम्ना मौर्वी मेखला सूत्रेण भूषिता॥ ६७ कामेशज्ञातसौ
भाग्यमार्दवोरुद्वयान्विता॥ माणिक्यमुकुटाकारजानुद्वयविराजिता॥ ६८॥ कामेशेनैव ज्ञाते तदे
कसाक्षिके सौभाग्यमार्दवे लावण्यकोमलत्वे ययोस्तयोरुर्वोर्द्वये नान्विता॥ माणिक्यमुकुटं अखंड
माणिक्येन निर्मितं मुकुटं टोपिका नाम कन्नु आभरणं मावरणं पत्रस्वाकारो ययोस्तयोर्जानुनोरूरु राम०
पर्वणोर्द्वयेन विराजिता॥ ६८॥॥ इंद्रगोपपरिक्षिप्तस्मरतूणाभजंघिका॥ गूढगुल्फा कूर्मपृष्ठजयिष्णु ३३

प्रपदान्विता॥ इत्यर्थः॥ इन्द्रगोपकः ॥ रक्तवर्णा कृमिविशेषाः॥ ते परितः क्षितौ खचितौ यो स्मर
सकामशास्त्र सूत्र रोगेन पंगोता भ्रांतु ल्लेनं श्रेस्म जं धिक्के यशाः॥ यदिनैः खचितौ स्यातां तदोपमा संभा वे
नेत्थु पमा या मभृ जानां शङ्कनि॥ गृ हीं मांस लोलु लोौ पालीय स्याः कूर्म योः दृष्टे जय न इति जयिष्णुनी ये
प्रपंदे पाश्रे ता भ्यां मन्विताज यिष्णु पद मिराग्रह स्यानें॥ नत्वस्याजि। स्वस्व स्तु रिति लुप्त मस्यानं जिष्णु
रिमापतेः इस्तु चेविधानं तमु वक्तुति स्तत्रोष्ठकाः स्यानुकामत्तु वर्यार्थं तकेन हृदि कृताख्यानान्नत
लूत्रे छ दसीत्य इत्ति सुन कार्या म स्नुर्मितिहम नितंसंम क्तोऽपि प्रयोगात्। यमोगभारणावे पाक
रणा इति माघात् तस्मात् कृयिष्णु भ्राजि स्नु वज्रादि सुर पिसा चुरेव दीधिति सद्गन्न नमज्ञान तमो गुणा
पदं हृ प्रभाजा लपराहोत सरोरुहा॥ ७० ॥॥ न दत्ता न पादन्नू रव चंद्राणां दीधितिभिः। किंरागैः स
म्य क्कृ छन्नो लोपितो न मतो ब्रह्म विस्मादिजनानां तमो गुणोः ज्ञानं न यशाः। पादध्यानेना ज्ञान नाशः इतिभा
वः॥ यद्वा अस्या श्लगलस्येन खवंदे पुनमज्ञान कीटम रोग राग छाया प्रतिबिंब बाकृत्ये न दीधि
तीनां विशेषमानाभावे नेता सात मोनाशा ध नमज्ञान हृदयान्तः प्रवेशा उत्ते उत्ते कविभिरिति भावः॥ तथा
च मत्स्य पुराण पद्म पुराणयो॥॥ यावेस्ताः ता मुह्निकलह्रूणा मिह श्वतोनोरदस्य वाक्यं॥ नजातो स्मा
प ति मे ह्रे लक्षणौ च विवर्जिता॥ उन्ना नहसा स्त त्तेव रांगैर्म मि चाभिः॥ सद्भावपाप विश्वेषं किमन्य
वृद्ध भाषते इति मे नाम स्तुकेनल्लक्षणा मे दे मा निकथितानीति धामया हिम वता सह तः संदृष्टो नारदः

३५ वाच॥ हर्षेणाधिक्येनेऽपि महति त्वयापाङ्गः स्वंनिवेद्यते॥ अपरिछिन्नधीःकवामार्थेर्मोहं पासि महागिरे॥
इन्द्रादिनां नज्ञातीस्याः पतिरिन्द्रादिवाक्यानामर्थं निर्वर्तनेन कल्पितं। प्रोक्तं न्तु कं मया पादौ स्वच्छा
याव्यभिचारिणौ॥ आस्याः शृणु मम माता पिता वो यद्युक्तो लसन्तम्॥ चरणौ पद्मसंकाशावस्यास्वच्छ
नखोज्वलौ॥ सुरासुराणां नमतां किरीटमणिकांतिभिः विचित्रवर्णौ हीं स्यति स्वच्छायां प्रतिबिंबितैः
त्र विभूषणाशयिष्यंति तेषां हार्दं न मे गुरणामिति॥ ॥ पदद्वयस्य चरणयुगलस्य प्रभाजालेन सौष्टवा
दिगुणासमूहेन पराकृते निरस्तसरोरुहे कमले यस्याः सा॥ ७० सिंजानमणिमंजीरमंडितश्रीपदांबुजा
॥मरालीमंदगमना महालावण्यशेवधिः॥ ७१॥ ॥सिंजाना भूषणाजन्यशब्दविशेषं कुर्वाणा मणयो ययो
स्ताभ्यां मंजीराभ्यां पादकटकाभ्यां मंडिताश्रीर्ययोस्ताहशे पादांबुजे यस्याः॥ नद्यृतश्चेत्यविकल्पितोऽपि
कप्रत्ययः समासांतविधेरनित्यत्वान्नेह भवति॥ मंडिते श्रीयुक्ते पदांबुजे यस्या इति त्रिपदबहुव्रीहिर्वा॥
मरालो हंसः स्वभावतो देवमंदगतिः॥ तत्रापि स्त्रीजातीया विशेषत इति मराल्येवोपात्ता॥ तस्या इव मंद
गमनं यस्याः॥ महतो लावण्यस्यातिशयितसौंदर्यस्य शेवधिर्निधिः॥ निधिर्ना शेवधिरित्यमरः पुराणा तु॥
अतएव परवल्लिंगं द्वंद्वतत्पुरुषयोरिति पाणिनिस्मृत्वात्तु ल्लिंगमिदं नाम॥ तेन शेवधेपेन महदृत्येव प्रयोगे
नपाक्षिकः शेवध्येनमहदिति॥ ७२ सर्वारुणानवद्यांगी सर्वाभरणभूषिता॥ शिवकामेश्वरांकस्थाशि राम०
वास्वाधीनवल्लभा॥ ७३॥ ॥वसनाभरणकुसुमाकामादिकं सर्वमेवारुणं यस्याः॥ अवद्यानिंद्यानि ३५

न्भवंतीत्यनवद्यानि सलक्षणान्यंगानि अवयवा यस्याः॥ सर्वैः श्रृंगारमणिप्रभृतिपादांगुलीयकांतैः
कालिकापुराणोक्तैश्चत्वारिंशद्भिरलंकारैः पितांबराणैर्भूषिता॥ एवं स्थूलं रूपमुक्त्वा इते वक्ष्यति
स्थानामाह॥॥ शिवकामेशांकिता॥ कमनीयत्वात्कामः॥ कामः कमनीयतयेत्युक्तेः॥ कामं यथे
च्छं रूपमस्येति वा कामः॥ ईदृशशम्भुमन्मथैवमन्मथेकामदत्रज्ञाते॥ कालिकामः कमनीयतयेत्यु
क्तेः॥ कामं यथेच्छं रूपमस्येति वा कामः॥ ईदृशशम्भुमनसैवमन्मथेकामदप्रसिद्धे॥ कालिकापुराणो
मदर्शनात्॥ जगन्तु कामरूपत्वेन तत्समो नैव विद्यते॥ अतस्तं कामनाम्नापि ख्यातो मन्मथनामभवेति॥
प्रज्ञानमेव वा कामः॥ तथा च श्रुतिः॥ यदेतद्धृदयं मनश्चैतत्संज्ञानमाज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं मेधा दृष्टि
र्धृतिर्मतिर्मनीषा जूतिः स्मृतिः संकल्पः क्रतुरसुः कामो वश इति सर्वाण्येवैतानि प्रज्ञानस्य नामधे
यानि भवंतीति॥ अत्र प्रज्ञानशब्देन शिव एवोच्यते॥ स्कांदे ब्रह्मगीतायां तथैवोपबृंहणादर्शनात्॥
शंकराख्यं तु विज्ञानं बहुधा शास्त्रकोविदैः केचित्त्वदयमित्याहुरात्मत्ववशाइ मास्तिकाः केचित्सर्वाण्ये
तानि संततं॥ प्रज्ञानस्य शिवस्यास्य नामधेयान्यसंशयमिति तत॥ जगन्नियंत्रा भवानीश्वरः कामपद
वाच्यः॥ तथा च बृहदारण्यके श्रूयते॥ आत्मैवेदमग्र आसीदेक एव सोकामयत स्याद्येतावान्वै का
मइसंतं॥ शिवश्चासौ कामश्चासौ वा ईश्वरश्चेति कर्मधारयः॥ गुणिरूद्धमदनयोर्निरासायपदत्रयी
॥ तस्यांके वामोत्संगे तिष्ठतीति निषण्णा अत एवाह॥ शिवा॥ वशकांतो शिवः स्मृतः॥ कांतिरिछाप

३५ परिशिवे द्वारूपेणार्थः ॥ इच्छारूपायाः शक्तेः शिवाधारकत्वादिति भाव ॥ शिवाभेदाद्व्हा शिवा ॥ तत्र
शिवपदं न हि किंतु शैवागमो हेतुः साक्षितपाद त्रिप्रागभावस्यैव स्थितः ॥ बुभुत्सायास्त्वथ्याज्ञोऽस्मी
त्यायात ज्ञानवस्तुनः ॥ असत्त्वालंबनत्वेन सतः सर्वजडस्यच ॥ साधकत्वेन चिद्रूपः सदाऽऽत्मा सद
नतः ॥ आनंदरूपः सर्वार्थसाधकत्वेन हेतुना ॥ सर्वसंबंधवत्वेन संपूर्णः शिव संज्ञितः ॥ जीवे
शत्वादिरहितः स्वप्रभः केवलः शिव इति ॥ तदभेदस्य प्रवृत्तिनिमित्तत्वाच लिंगपुराणोदर्शिता ॥ य
था शिव न तथा देवी यथा देवी तथा शिवः ॥ तस्मादभेदबुद्ध्यैव शिवेति कथ्यं त्वमामिति ॥ तत्रैव
स्थलांतरे ॥ उमा शंकरयोर्भेदो नास्त्येव परमार्थतः ॥ द्विधासौ रूपमास्थाय स्थितस्त्वेको न संशयः
॥ इतिः ॥ परमात्मा शिवः प्रोक्तः शिवा सैव प्रकीर्तितेति च ॥ पद्मे वै भपर्वखंडेऽपि ॥ चिन्मात्राश्रयमायाया
याः शक्त्याकारे द्विजोत्तमाः ॥ अनुप्रविश्य या सविन्निर्विकल्पा स्वयं प्रभा ॥ सदाकारा परानंदा स
संसारोच्छेदकारिणी ॥ सा शिवा परमा देवी शिवाभिन्ना शिवंकरी ॥ त्रारभ्यकरुणामामराभूतायः प्र
तापः प्रजयति शंकरी ॥ किं न सिध्यति तस्येह तस्याएव प्रसादतः इसंत ॥ अथवा ॥ वायो भार्या शि
वा नाम्नी ॥ उक्तं च लैंगेः ॥ समस्तभुवनव्यापी भर्त्ता सर्वशरीरिणां ॥ पवनाख्या बुधैर्देव ईशान इति
कीर्त्यते ॥ ईशानस्य जगत्कर्तुर्देवस्य परमात्मनः ॥ शिवा भार्या बुधैः प्रोक्ता पुत्रश्चास्य मनोजव इति ॥
वासं तु शोखरो वायुः शिवाशिव मनोरमेति च ॥ वायुपुराणेऽपि ॥ ईशानस्य मनोजव इति ॥ चेत् राम० ३५

धीयात्तत्त्वं वायुरिति स्मृतः ॥ तस्य पत्नी शिवा नाम पुत्रश्चास्य मनोजव इति ॥ यद्वा शिवं मोक्षं ददातीति
शिवा ॥ तदुक्तं देवीपुराणे ॥ शिवा मुक्तिः समाख्याता योगिनां मोक्षदायिनी ॥ शिवाय यजते देवी
ततो लोके शिवा स्मृता ॥ ॥ आगमे तु ॥ पावके सोष्णतेवेयं भास्करस्येव दीधितिः ॥ चंद्रस्य चंद्रि
केवेयं शिवस्य सहजा शिवेति ॥ एवमिच्छादिधर्मरूपापि न धर्मिणां प्रतियुता भूजेत्याह ॥ स्वा
धीनेति ॥ स्वस्यात्मनोऽधीन आयत्तो वल्लभो भर्त्ता कामेश्वराख्यः ॥ शिवस्य शक्त्यधीनात्मलाभकत्वा
द्धर्म्यैव धर्माधीन इत्यर्थः ॥ तदुक्तं कालिकापुराणे ॥ नित्यं वसति तत्रापि पार्श्वस्था सह नर्मकृत ॥ मध्ये
देवीगृहे नत्वत्र तदधीनस्तु शंकरः ॥ इति ॥ आगमेपि ॥ शक्तो यया स शंभुर्भुक्तौ मुक्तौ च पशुगणस्या
स । तामेतामपि चिद्रूपामाद्यां सर्वात्मना स्मि नत इति ॥ स्कांदेपि ॥ जगत्कारणतामाप्तः शिवो यो मुनिसत्त
मः ॥ तस्यापि सा भवेच्छक्तिस्तया हीनो निरर्थकः इति ॥ श्रीमदाचार्यभगवत्पादैरप्युक्तं ॥ शिवः श
क्त्या युक्तो यदि भवति शक्तः प्रभवितुं न चेदेवं देवो न खलु कुशलः स्पंदितुमपीति ॥ स्वाधीनो वल्ल
भो यस्येति वा ॥ शर्यातिकन्यायाः सुकन्यायाः पतिरश्विभ्यां सह समानरूपः कृत इति तद्विशिष्टा जानता
न पायं भगवत्या भेदं स्वाधीनीकृत इति देवीभागवते सप्तमस्कंधे कथा स्मर्यते ॥ शरणांते जगन्मातः
पाह्यस्मिन् भक्तं खिन्ना ॥ रक्ष मे स्वसतीधर्मं नमामि चरणौ तव मा दिशार्थनोत्तरं एवं स्तुता तदा देवी
तपा त्रिपुरसुंदरी हृदि तस्या ददौ ज्ञानं येनाधीनः पतिर्भवेदित्याद्युक्तेः ॥ एवं शा आद्यं हृत्रिपिषष्टस्कं

३६ पीठे होदाहर्तव्या ॥ ७१ ॥ ॥ यद्यपि मन्त्रिमी [illegible] पीठवदिति सत्त्रेग होतिष्ठति
पीठे तिष्ठती ति यच्छगविप्रो प्राङ्गणयोर [illegible] लानलमाकाशंर पासंबंधाधिरू
प नारनाम्पीठमभागसाधिगज्ञातंगतत्वादि [illegible] पिठहेकति ष्टती तिवत्सी ठेकतिष्ठ
ती त्याका काणुदयामी ठमूपे ब्रह्मरे पामधिकरणा [illegible] मनुभवसि त्यमस्त्वेव। तेनमाये
न मु [illegible] त्वा त्वामेश्वरवामोत्तमप्रथमपू [illegible] हमेरुम ध्ये मादि ना ॥ सुमेरु
मध्य शृंगमध्ये श्रीमन्नगरनायिका ॥ चिंतामणि [illegible] नाश्चिता। सुमेरोहेंमाद्रे
र्मध्य शृंगे तिष्ठतीति तत्रस्था ॥ श्रीमन्नेमरुमध्य शृंगे [illegible] उर्द्धे तेहि शिवत्रिकोणा व श्रीणि
शृंगा णि जे षाम ध्ये चतुर्थ शृंग म स्ति। तद् क्तं ललिता [illegible] सममहामुनिभिः सजपति
सुवर्णशीलाः सकलजगद्धेकसंघटित मूर्तिः। [illegible] कुंजवाटीकंदलदमरीप्रपंचसंगीत
॥ हरिहयनैरृत मारुत हरितामंतेष्ववस्थितं तस्य ॥ विनुमः सानुत्रितयविधिहरिगौरीशविष्ट
पाधारं ॥ मध्ये पुनर्मनोहररत्नचितनलवकरं [illegible] तदिगतं ॥ उपरि चतुःशतयोजनमुत्तुंगंश्रृं
गंपुंगवमुपासे इति ॥ श्रीमत्सूची वघनं [illegible] रूपपद्मवलनगरपदं विद्यानगरवाचकं वकं
तस्य नायिका त्र्याधिपतिः तद्धनगरं द्वितीयं [illegible] कांतावनैर्मध्यगतः ॥ तदुक्तं ललितास्त
वराजे ॥ तत्र चतुःशतयोजनपरिणाहं देवशिल्पिना रचितं ॥ नानासालमनोज्ञं नमामहं नगर राम० ३६

मादिविद्यापाइति॥ तत्रमध्यशृंगे॥ चत्वारिंशत्तानीतिविग्रहः॥ ननुचतुःशतमुक्तमितिरितिपिंगल
सूत्रेइवचतुरधिकंशतमिति॥ तत्रश्लोकेप्रथमप्राकारस्यप्रथमंसहस्रपूर्वकषट्शतसंख्याक
योजनेपरिनइतिपरिमाणोक्तिविरोधात्॥ नानासालैः पंचविंशतिभिः॥ प्राकारैरितितदर्थः॥
अपरंसकलब्रह्मांडेबहिर्ब्रह्मागेसुधासागरमध्यगतरत्नद्वीपस्थं॥ तदुक्तंरुद्रयामले॥ अ
नेककोटिब्रह्मांडकोटीनांबहिरूर्ध्वतः॥ सहस्रकोटिविस्तीर्णसुधासिंधोस्तुमध्यमे॥ रत्नद्वीपे
जगद्दीपेशतकोटिप्रविस्तरे॥ पंचविंशतितत्वात्मपंचविंशतिवप्रकैः॥ त्रिलक्षयोजनोत्तुंगैश्रीविद्या
याःपरंपुरमित्यादि॥ विद्यारत्नभाष्येतु॥ क्षीरसमुद्रमध्येएकंपुरमस्तीत्युक्तं॥ परंतुतस्यचतुर्विंशतिः
प्राकाराइत्यस्तुक्तं॥ नत्वेकस्यप्राकारस्यन्यूनतायाम्लेगचेषणीयं॥ श्रीमन्नगरशब्दः श्रीचक्रप
रोवा॥ चक्रंपुरंचसदनमगारंनगरंगृहेतिविश्वाभ्योक्तेः॥ कगजदशारेत्यादिगौडपादीयसूत्रेश्री
पुरपदस्यचक्रेपरत्वेनतद्भाष्येव्याख्यानाच्च॥ नैतनमर्षिविदित्वानगरंप्रविशेतत॥ देवानांहृदयोप्रा
मृतेनाहृतांपुरीमित्यादिश्रुतिपुनगरादिपदानांचक्रेप्रयोगदर्शनाच्च॥ नगरचक्रयोरभेदाच्च॥ त
स्यनामिनीलयोः॥ चिंतितार्थप्रदाश्चिंतामणिनामकालविशेषास्तेरेवरचितस्यगृहस्यांतस्ति
ष्ठति॥ तद्गृहंहिब्रह्मांडेसहस्रयोजनं॥ सहस्रयोजनायामंचिंतामणिमयंगृहेइतिरुद्रया
मलात॥ नेयंतस्यपरिमाणं॥ श्रृंगारवर्णनायेसोत्तस्ततः सकलविबुधसंसेव्यं॥ चिंतामणिग

॥ ॥ चिंतावितांहरीकरोतु मे सदनमिति ललितालयस्य लाजा॥ गौडपादीयसूत्रभाष्येतु सर्वं चिं-
तितार्थं उत्र मंत्रार्थं निर्माणस्थानं तद्देवेति तत्र चिंतामणिगृहस्य सिद्धकान्तं निर्माणप्रकारो विस्ते-
रेण च लिखितः॥ पंचभिर्ब्रह्मभिः निर्मितमासनं मंचकरूपं तत्र संस्थितम्॥ तदुक्तं बहुरूपाष्टकतंत्रे
मे रत्नद्वीपमलं तत्रेच॥ तत्र चिंतामणिमयं देव्या मंदिरमुत्तमं॥ शिवात्मके महामंचे महेशानो-
पबर्हणे॥ अतिरम्यतले तत्र कशिपुश्च सदाशिवः॥ भूतकाश्च चत्वारः पादा मुहेशं च पतद्ग्रहः
॥ तत्रोपरि परमेशानी महात्रिपुरसुंदरीति॥ भूतकाः स्तासु हिणहारिरुद्रेश्वर ईश्वराः॥७३
महापद्माटवी संस्था कदंबवनवासिनी॥ ॥ सुधासागरमध्यस्था कामाक्षी कामदायिनी॥ ॥७४
महीति पद्मानि यस्या मी ह प्रणामेत भावने सप्तकिरणति॥ पद्माटवीस्वरूपे महत्त्रिलक्षयोजना
यामं महापद्मवनं नाहत इतिरुद्रयामले लोकमेकं॥ ललितालयलोकमध्यं तु॥ मणिसहस्रस्तालयो-
रधिमध्यं सुधाजलभूमिरुहदीर्घैः पर्णैः पयोदपूरैः कुंकुमाकांडैः च योजनोत्तुंगैः मिलितैस्तालैः
पंचकमालिभिर्मिलितां च केसरैकंदैर्वैः संततगलितमरंदस्त्रोतोनिर्मलिलिंदसंदोहां॥ पाटीरपवनबाल-
धाटीनिर्[illegible]पिंजरितां॥ पद्माटवीमजस्रं महः परिमलकल्लोलपल्लवोपांतामिति॥ ब्रह्मांडस्थि-
तसहस्रदलपद्ममपि पद्माटवीसु स्यते॥ उक्तं च [illegible] दंतच्छे॥ तस्मोहर्षकुलं पद्मं सहस्रारं स धीमुख राम०
खमिति भक्तैः ममहापद्मवनं चेदं समनान्तस्य चोपरीति॥ ब्रह्मांडपिंडांडयोरेकरूपात्वं॥ इदं चाहरो ३७

१निषङ्गाख्ये श्रोडीमवजमामुङ्करीतिवा क्वचाख्यानावसरे स्पष्टीकृतं॥ कदंबानां नीपानां वने वसती
ति तथा॥ चिंतामणिगृहं परितो मणिमंडपं तत्परितः कदंबवनं॥ तदुक्तं भैरवयामले॥ बिंदुस्थानं
सुधासिंधुः पंचयोन्यः सुरद्रुमाः॥ तत्रैव नीपश्रेणी च तन्मध्ये मणिमंटपं॥ तत्र चिंतामणिमयं
यमिमादि॥ सुधासागरः पीयूषार्णवः॥ स चोर्द्धस्थ एकः पिंडांडे बिंदुस्थाने सहस्रारकर्णिकाचं
द्रमध्येन्यः॥ अपराजिताख्ये सगुणब्रह्मोपासनाप्राप्ये नगरे अरण्यनामकौ द्वौ सुधाहृदौ साग
रप्रतिमौ शारीरकभाष्ये, नावृत्तिः शब्दादिति सूत्रे कथितावमौ॥ अविशेषात्सर्वे यहि गृह्यंते॥
तेषां मध्ये तिष्ठतीति तथा॥ कामेकमनीये॥ अक्षिणी यस्याः समासांतष्टच्॥ कामेश्वरस्य नेत्रे य
स्या इति वा॥ नेत्रविषयत्वान्नेत्रत्वमुपचर्यते॥ कांचीपीठाधिष्ठात्र्या इदमसाधारणं नाम॥ कामा
न्मनोरथान्ददातीति कामदायिनी॥ कामेश्वरमेव वा भक्तेभ्यो वितरति शिवाभेदज्ञानाभिप्रायेण वा का
मदायिनी॥ कामं मन्मथं यच्छति स्वधयतीति वा कामदः शिवस्तेन अयिनी शुभावहविधिमती॥ अ
यः शुभावहो विधिरित्यमरः॥ अथवा॥ दायो नाम पित्र्यादिपरंपरार्जितं स्वं॥ ततश्च कामेश्वरे
ण दायवती॥ तदभिन्नानादिसिद्धस्ववती सेधीः॥७८॥॥ अथ परिभाषायां चतुःषष्टिनामानि
विभज्यंते॥ अर्द्धं च तुर्विंशतितनु द्रोहोहुवगुणागणोदशपात्॥ इभाचेह सोमे सभावे हि चतुर्गु
णा गलैर्गिरा॥॥१०॥॥ अर्धानां चतुर्विंशतिः ततस्तकारात्षडक्षरमेकं नाम॥ ततो नकाराद्दशाक्ष

३८ रां॥ नकारः समृत्येसंदेहे तितत्वेपितावन्मात्रस॰ ॰ ॰ संख्यात्वायोगादेकांतरस्ताहित्यापेक्षापांप्रथ
38 मोपास्थिति न्यायेनैकांतस्मानेदशदशसंख्यावाचकत्वसिद्धेः॥ टवर्गेरिशमत्वादेपिनसिध्येः॥ द
शपा॥ इति तत्रैकादशानांपादानांक्रमोन्यासत्वेपि छंदोनुरोधात्त्वदुमान्यथैकादशःपादः प्रथ
गुत्तरार्धदिकारोक्तानिदिष्टः चत्वारि॥ चत्वारिनामानीत्यर्थः॥ ननु चतुरक्षरमेकंनामेतितत्रयात्वे
ए केनैव चत्वारिकारा ग्रहणेरोसिद्धेऽधिकंकेवैयर्थ्यात्॥ एकाद्यादि संख्यावाचकपद
संबंधिभिन्नेरेनवरौरसंख्याप्रवक्तारस्मात्संकर्षार्थमंगीकारस्योक्तत्वाच्च॥ ततश्चत्वारि
नामानि किंत्विकारहरस्तासाकांक्षामापरस्सराकृरसंख्यावेपमेमानाभावात्संमस्साहश्रु
तत्वादितिमायेन समसंख्याकाकृरस्तीतिसिद्धेर्थसाध्यपारथीनांवामध्यएव त्वपिनियमोत्र
त्वारिचत्वार्यष्टावष्टोवाकृताप्येतिसिध्यतिनतन्नवनवेत्यादि॥ अर्धासिरतो द्वितीयनामस
माप्तामतेः॥ छंदःस्वविरोधेन नत्वानिष्टता॥ चतुरष्टसंख्ययोरन्यतरन्निय मस्तुभक्तिपि
यामुक्तिं गम्यो भक्तिवश्यपाम पापहेत्वर्थ॥ पालोचनेष्टतोस्तु प्रतिमतोचतस्र ज्ञानएव॥ न
ह्ययंपञ्चमः सहस्रनामाकृरस्तारमगुरुरचयितोः कृतः॥ किंतुज्ञातहृरानप्रतिविभाताम॰
गसूक्ष्मीनापा श्रुतश्लोककृतज्ञानमार्गे कृतानन्तनेष्वतु चतुरक्षराणीतिज्ञातंनशक्यमेवा॥ ३८
नचैतेरन्यत्राप्येवमेवज्ञाता अन्यत्राकृरैवैयर्थ्य॥ कुम्रनानामपिसंदेहहस्यप्रचुरप्रद

शंपि स्वमात्मतादन्यथा ब्रह्मलाकात्सत्वाणामपि विषयपर्यापत्तेः ॥ अथापि यद्यदनुष्ठोऽरेद्वे नामनी विमले
तेन दत्तगुरोरिति गकारेणाशरवंद्र विभानने सवेशरवमिति स्म कुंदस्वामिन्नामत्वापतिः ॥ तत्रापि स्व
मादिष्टापलिंवंदनस्तु नात्राधिकारिणः ॥ तत्कथं योगवासिष्ठे ॥ नामानमन्नोनोस्तं तुः सोस्मिन् शास्त्रेधि
कारवानिति ॥ तेष्मात्विमो पर्यनुयोग समाधी सर्वशास्त्रेष्वपीति ॥ १० ॥ अथ यदे मा स्वरूपस्यका
यौणिस्य छतमानदन्नेवरहस्यभूतं परंहन्यं परहस्यां कि मिरेववर्णौ पितृमारे मेत ॥ देवधीमादि
ना ॥ देवादिगणसंघातस्वरूपमानात्मवैभवा ॥ मंडलस्य बहिर्युक्तो शिक्षिसेनासमन्विता ॥ ७५
॥ ॥ देवगणरूपाविगणानां स्वरूपसमयोः संघातेन महासमुदायेन स्वरूपमानं आत्मा स्वरूपं यस्य ता
दृशो वैभवं यस्याः ॥ स्वरूपमानमात्मावैभवमात्मनो यासां पक्वेस्वपस्य वासां ॥ अथवा देवदिगणो
: संघातस्तु स्वरूपमानं बहुप्रकारेण स्वरूपमानमित्यर्थः ॥ यद्वा संघातो नरकविशेषस्तन्निरासार्थं
स्वरूपमानमित्यादि ॥ पापस्यप्रायश्चित्तमित्यादौ पक्षानाशनाशकभावसंबंधार्थकत्वदर्शनादिहा
पि षष्ठीसमासः ॥ यद्वा सत्यकुद्यातो मंडलस्य बहुवत्सडुहेमा न स्वरूपमानमित्यादि ॥ अतएवोत्तर
नामनि तत्तु त्ररभावितद्धयोद्योगकथने अतएव प्रस्मोड पुराणे मंडलस्य रपीडितेर्देवैः स्तनजयदे
विजगन्मातरित्यादिना देवीस्तवं निर्वर्त्यैव यावत्स्वराणुस्वमिमकेदे वानां वाक्यं । यदिन्तु शासिकस्य

३९ णिवपंदेतेदं पीतागदुर्लभजीवितं चापितेवांगताः शरणार्थिन इत्यादि। अमृत्वापि ततः कदाचिदागत्य ना
रहो भुवनं [illegible] यापरमं दासं किं मुधा चरिन आनित इत्याह भ्रांत्यापंमंडाखुरीहे विवाधतेजगतां त्र
यं। [illegible] मेवदेवो [illegible] लपरैः स्तुरैर्सिद्धिः [illegible] स्तुत [illegible]॥ देवा ब्रह्मादयः॥ सषयो वसिष्ठादयः
॥ देवर्षयो नारदादयः॥ देवर्ष [illegible] देव [illegible] तिगणाः [illegible] गणाः आदित्यादयः॥ आदित्यवि श्वव
सवस्तुषिताभास्वरानलाः॥ महाराजिकमा [illegible] देवताः इत्याग्निपुराणात्॥ तेषां संघा
तः समुदायः॥ अनेककोटि [illegible] कोटि [illegible] दिरूपा मूलोकं स्वेनरूपमानाम
न्यैः॥ तेनव्यराशां ध्यातारो भ्यापो [illegible] शंभुनीयः॥ अथ पूर्वरूपपरत्वपके देवादिरूपमा
नत्वविशेषणात् रविलासुमतेऽखिलपारि [illegible] दिल [illegible] देचेतन्यमेवात्मेति शैवशास्त्रोक्तेः स्वरू
पं ध्वनितं॥ आद्यिपुरोलिपि॥ तस्य चेतन्यस्य [illegible] प्रथमं स्वरूपमाहितं॥ ज्ञानं बंधइतीदं तु ह्रितीयंस्व
त्रमीशिवसूरिति। ततः सर्वादिमितरूपमात्मै [illegible] नमात्मनः स्वात्मैव देवताप्रोक्ता ललिता वि
श्वविग्रहेति वंगराजोक्ता पाशा [illegible] मि त्वदे [illegible] भवं विभुत्वमनंतशक्तिसंयुतं तव रूपं प्रभवं परस्याः
सेतिवर्णितो नीयं [illegible] देवकार्यसमुद्यते [illegible] रूपस्य कार्यमुक्तं तत्प्रपंचयति॥ मंडनामकोऽ राम०
सुरलघुत्यादिके [illegible] तत्र [illegible] सिद्धांतरत्ने उक्तं तत्रैव ब्रह्मांडपुराणे। मन्मथदा ३९

हं त्रक्रमं। अथ तद्रस्य संवीक्ष्य विक्रकर्मा गतो ऽभूत्। तद्रस्य नातपुरुषं चित्राकारं चकार सद्यस्मार
म्यैत दृष्ट्वा उद्गरितं धाता भंडि तिभंडिति। यद्वा वाचतं तो नाम्नां भंडो लोकेषु कथ्यत इत्यंतेन तस्यास्त्वरत्न
मपितत्रैवोक्तं। रुद्रकोपानलाज्जातो यस्माद्भंडो महाबलः। तस्माद्भंडस्वभावश्च दानवश्चाभवत्ततः इति।
तस्य दैत्यस्य वधे हननेन उद्युक्ता नाशकीनां श्रीदेवतानां सेनाभिः सैन्यैः सम्यक् कृत्वा हननिर्माणेन नाविता
युक्ता॥ सम्यग्भेदेना विनिता वा॥ तथा च गौडपादीयसूत्रे॥ भंडासुरहननार्थमेकैवानेका इति॥॥
यद्वा भंडो निर्लज्जः। स च सकलजीवभावापन्नो देहीति दाक्षः॥ सच्चित्सुखात्मापि जडो ऽहं दुःखा
दिभिः क्लिष्टो ऽस्मि भंडिमाय मिति॥ तस्यास्तु स्वप्रकाशानन्दात्मा देनेतत्सर्वं स्वतन्त्रतो यस्मिन् भंडिमेति याव
त॥ ज्ञानं बंध इति सूत्रोक्तो बंध इति भावः। अस्याकारस्य शाश्वतोपाध्यामात्ममात्मतत्त्वज्ञानाभावो ना
त्मन्यात्मतत्त्वज्ञानं च आणवमलपदवाच्यं तेन प्रसिद्धो बंध इत्यर्थः॥ तस्य वधोपस्मात्तद्युक्तमुद्योग
उद्यम इति यावत्॥ तस्याः शक्तिरूपः सामर्थ्यनितास सेनयास्मृ हेन समन्विते ति रहस्यार्थः॥ तथा च
शिवसूत्राणि॥ उद्यमो भैरवः। शक्तिचक्रानुसंधाने विश्वसंहारः॥ शक्तिसंधाने शरीरोत्पत्तिः॥ भूतसंधा
नभूतपृथक्त्वविश्वसंघट्टाः इत्यादीनि॥ तद्वार्तिकानि यथा॥ योयं विमर्शरूपायाः प्रसरंत्याः स्वसंवि
दः॥ स्फुटित्सुच्छलनाकारप्रतिमोन्मज्जनात्मकः॥ उद्यमोतः परिस्पंदः स्फुराहंभावनात्मकः॥ स एव स

४० विशालीनां समरसास्वादोपमः ॥ दिग्व्रजो भरितत्वेनेति कल्पानां विभेदिनां ॥ अलं कवलनेनापि स्वप्नवर्षा
देवभैरवः ॥ ...यसुक्ष्मसंस्थितेन्दुयोगो भैरवात्मकः ॥ अस्यास्ति महती शक्तिः पातित्वात्क्रमाक्रमा
॥ निःशेषविनिर्जयाच्छक्तिर्नाक्रमणालयः ॥ क्रमाक्रमक्रमप्राकारशेषेनैतदूर्ध्वलीयते ॥
तथैव स्वात्मविश्रान्तो भैरवो ह्यात्मादिनः ॥ परमात्मावि...र्पतसंदर्शया ॥ सृष्टिच्छिन्नि लया
नां स्वाभासाधाक्रिप्रसरणात् ॥ ...वपुर्विमर्शवचसत्वच्छतां प्रपंचितं ॥ तया प्रसारितस्यास्य शक्तिच
क्रस्य पञ्चसुम ॥ संधानमत्र ...मकम्मरि...णः ॥ तस्मिन्समरसस्यविश्वस्य कालग्रासादिक
लाविधेः ॥ संहारस्यात्मसंवित्तिवह्निसद्भावलक्षणः ॥ इच्छाशक्तिरूपमेतादृक्सद्बोधाशक्तिरस्य
या ॥ संधाने योगिनस्तस्या जन्मयेभावेन सः ॥ तद्वशात्तदिच्छार्हशरीरसन्निरिष्यते ॥ भूतानां दे
हधीप्राणशून्यानां ग्राहकात्मनां ॥ आत्मत्वाभिमानात्संधानं परिपोषतां ॥ एषत्क्रमप्रविश्ले
षोव्याध्यादिक्लेशबंधनाते ॥ विश्वसारे शक्तालादिविभ्रक्रूपस्य पसुनः ॥ संघट्टमुद्राद्यक्रमसरू
पसदीकरणादिकं ॥ एतत्सर्वमवेद्यक्रिलत्वानेसातियोगिनाइत्यादि ॥ पुंसशक्तिर्बाल्ये तिरोहिता
पि यौवने ॥ यथाससमुल्लसति तथाविविधा शक्तिसमूहाजीवे विद्यमाना अपज्ञानवशान्तिरोहितापुन
उद्योगे सति तु सर्वाश्रिपिताः समुल्लसन्तीति तु समुदायार्थः ॥ ७५ ॥ संपत्करी समारूढ सिंधुरव ४०

नसेविता॥ अश्वारूढाधिष्ठिताश्वकोटिकोटिभिरावृता॥ ७६॥ अस्ति संपत्करीनामकाचिद्देव
ता॥ या तावत्स्वतंत्रे संपत्करीतिकाप्याख्या त्रिविधा सा ऽचिंत्यवैभवेतारम्पे वंत्रिवर्णा सा विद्या
विधानं चाथ कथ्यते इयं तेन चरीति॥ साहि त्रिपुरसुंदर्या गजे बुद्धिकृते नित्यक्लिन्नाया व्याख्याने प्र
सिद्धा॥ ललितापरमेश्वर्या अंकुशास्त्रात्समुद्भूता संपत्करीनाम्नी देवी सा रभसा कोलाहलं ना
म साहरोहमतंगजप्रमुखादिकेसुक्यानाम नगायमुः कोटिसंख्याकाः कुंजरास्तन्मादयंतेन
या सम्यग्गजशास्त्रकथितोपायैरारूढानामारोहणादिना नियमितानां सिंधुराणां भद्र
मंदमृगादिभेदभिन्नगजानां गजेन्द्रहास्तिकेन सेविता॥ अथवा तु त्वसंपन्मयी चित्रहस्ति
संपत्करी समुत्पन्ने॥ तस्यां समाहृदैर्विषयीभूतैः सिंधुरव्रजैः शब्दादिविषयसमूहैः सेविता॥
तध्यायकादिमते॥ ॥ इति प्रार्थनिगजानां पूर्वेन त्रामेव समर्चयेदिति॥ एकस्मिन्नज्ञानेवि
पयीभूतायास्त्रिपुटयाविविच्यतेवं षड्ज्ञानरूपा चित्रहस्तिः सुखसंपत्करी॥ तदुक्तं प्रत्यभि
ज्ञायां॥ ग्राह्यग्राहकसंवित्तिः सामान्या सर्वदेहिनां॥ योगिनां तु विशेषोयं संबंधे सावधान
तेति॥ तदिदं लोकानंदः समाधिसुखमिति शिवसूत्रव्याख्यायां स्पष्टं॥ मात्रास्वप्रत्ययानु
संधाने नष्टस्य पुनरुत्थानमिति सूत्रेऽवरदराजेनोक्तं॥ मात्राः पदार्थरूपा ग्रासेषे मिथ्यकृ

४१ यादिभिः [illegible]के [illegible] नामतात्व [illegible]थर्वे [illegible]मंत्रसमलंतदहमित्यनुसंहितिः॥
अनुमिनस [illegible] सहस्रा [illegible]गि [illegible]त्यानं भूमनेन्मज्जनं भवेत॥ए
कस्य सं [illegible] समीगांड्ठ्[illegible] तिष्ठि [illegible] स्त्वाच्छेका विद्धेवतातंत्रे प्रसिद्ध
॥ यस्मात्स्वयो [illegible] ग्रा [illegible] सामात् [illegible] नालङ्केनब्रह्मांडपुराणे। अथश्री
ललिता [illegible] पाशायुध [illegible] कांतिरश्वारूढा। चलस्तुरङ्गमारूपा
परा [illegible] नामा [illegible] पंश्च [illegible] नावाजिनस्तां समनपुरिसंतं अ
न्तः [illegible] सिद्धांते नामानि [illegible]॥ [illegible] सा अश्वारूढेति गीयत इति॥
तथाऽ [illegible] नां स्वाय [illegible] नाम [illegible] कोटिगुणितकोटिभिर्जेलाधिसंख्याभिर्ब
हीभि [illegible]॥ यद्वाइंद्रियाण्य [illegible] तत्र [illegible] मनो [illegible] कादिमनेव चनाद
[illegible] [illegible] पदेनोद्रिया [illegible] कथ्यते॥ तदारूढमनः॥ मनम इंद्रियद्वारे वृत्तिनिर्गमात् [illegible]
केन मनसा संख्याता नीद्रियाण [illegible] निष्ठनक्षत्रस्थः॥ अश्वारूढेति त्रिवक्त्र
वचनातेन [illegible] पदं [illegible] द्रिया [illegible] त्रीस्वर्थः॥ आत्माख्य देवतारूपो
योगी [illegible] त्रिणा सर्वशरीराभिमानीभवतीति भावः॥ तथा एम
च [illegible] वहूत्रा [illegible]॥ विस्मयो [illegible] का॥ इच्छाशक्तिरुमाकुमारी॥ इयं [illegible] ४१

रमिति ॥ तद्वार्त [illegible] निच ॥ स ध्यामा [illegible] मानं देतस्य चिद्दिमय यो भवेत ॥ तथास्य योगिनो
नि त्यं तत्त द्वद्यावलोकने ॥ नि: सा [illegible] नदो नु [illegible] मि तैर्द्दिये ॥ परेस्वात्मन्यन
स्ये वयस्या [illegible] विस्मय: ॥ समदाव लुयोगस्य परमैकरूपिण: ॥ भूमिकास्तत्कुमारो
ह पा विश्रांतिस्त्वचिका: ॥ इ ह वि [illegible] तद्योग [illegible] चेतस: ॥ परमे स्व तंत्रा सुत्स्था
ऽस्य समानस्य शाश्वती ॥ [illegible] सेव भव सुमा ॥ परा महा रिका से
व कुमारि [illegible] कीर्तिता ॥ सदा [illegible] सर्गादि लीलया ॥ कुमारी कुंमलामा
या भू [illegible] ॥ कुमारि [illegible] योगिनो मे स्वात्मन: ॥ कुमारी नाम्न भो
ग्य स्य मो [illegible] नातिष्ठति ॥ [illegible] सर्व संग्राम हे शितु: ॥ आराधन यए
त द्व दि [illegible] शक्ति: स्य योगिन: ॥ [illegible] हृष्टो मुनेर देशिके: एव मीह क्र
मा [illegible] शक्तियुक्त स्य योगिन: ॥ [illegible] शरीरं चा पि दृष्टता मिति ॥ स्व
[illegible] स्फुटी भूतास्वतंत्रता ॥ यथा
न [illegible] भवति योगिन: ॥ [illegible] हिंता स्वरूपिणी ति ॥ ७६
॥ ॥ [illegible] आ हृदयं मे त्रिलोपरि सेविता ॥ ॥

४२ ७७ चक्रराजैकिरिचक्रगेयचक्र [illegible] रथश्चास्तिललितोपाख्यानेच वर्णिताः॥
आनंदभैरवाख्यिजसंभुक्तोनव [illegible] पीजरमुत्तमस्यतद्यजिनविरजनः
।महाराज्ञ्याश्चक्रराजरथेंद्रः [illegible] महाचक्रेगीतचक्ररथोत्तमोसम
[illegible] वीतिप्रोक्तानितानिदेवश्च [illegible] सपंचपर्वस्तमाश्रमाः देवता
श्चमृणाञ्चाज्ञनामयपद्यावतां यः पं [illegible] परश्चोत्तमः।पचगेपरथस्तत्रकि
रिचक्ररथोत्तमः।एतद्रथेचपतितत्रैव [illegible] मसारादिपु तेषुचक्रराजाख्यरथ
माहृदैः सर्वैरायुधैः परिष्कृतमलंकृतं॥ [illegible] रथसमीपेदेव्याः सर्वाण्यायुधा
निचक्रराजरथेपरिपूर्यस्थापितानिसं [illegible] श्रीचक्रराजंश्रीचक्रमेवरथस्तमारुह्य
निधायानिसर्वायुधानिसर्वाण्यात्मज्ञानसाधनानि [illegible] इत्यादि॥ यद्वायुधानिसंमरतीमादौ
साधनेष्वायुधशब्दप्रयोगदर्शनात्॥ अत्रा [illegible] मायपञ्चाभवेपापादयः शैवशास्त्रो
क्तसाधनविशेषापायोगश्चा [illegible] चक्राण्याम [illegible] तद्रूपत्वः॥ तथाच सूत्रं॥ नाभिको
तंमेध्यस्तयमाकिमत्रसम्यापमन्म [illegible] भूमीच्छिति॥ चक्रसिद्धोमनं योगमार्गेकिमपिनाम
वशिष्यतद्रूपत्वं॥ अथवानवचक्राजेत्ररंध्रद्वारोयस्मतच्चक्रेशताख्यासिद्धिरितियावत् ४२

42

वतमनामाहुहंतद्वानेद्धिष्टानं यत्सर्वापृथ्वंसर्वाणिकर्माद्दिस्थ्यपाप्पायुधानिसाधनानियस्मिंस्त
स्मेवैकर्माखिलंपार्थज्ञानेपरिसमाप्यतइतिवचनाद्ज्ञाने॥ तुष्यविद्येसर्थः॥ तथापरि
कृता॥ तथाचशिवसूत्रे॥ शुद्धविद्योदयाच्चक्रेशत्वसिद्धिरिति॥ वार्त्तिकामपि॥ यदापरि
मितोसिद्धिमनिच्छन्पुनरिच्छति॥ वैश्वात्मप्रथनाकांक्षीसंधत्तेशक्तिमात्मनः॥ यदायो
गीनत्वात्स्वसंस्वशिवपदस्पृशः॥ ईश्वरोबहिरुन्मेषोनिमेषोन्तःसदाशिवः॥ सामाना
धिकरण्यंचसद्विद्याहमिदंधियोः॥ इतिनीत्याजगत्सर्वमहमेवेतिभावनेः॥ सातुशुद्धा
निर्मलाविद्यानंदीयाद्धंदयास्फुटाभ्यते॥ उन्मज्जनात्सविच्छक्तिमात्मनोनितमाम्पृशा
त॥ यदायोगीतदातस्यचक्रेशत्वमनुत्तरं॥ माहेश्वर्यैः समावेशोवर्णोसिद्धोतियोगि
नइति॥ ॥मेवचक्रात्मरथमाम्भुशोत॥ यदायोगीतदातस्यचक्रेशत्वमनुत्तरं॥ माहेश्व
र्यैः समावेशोवर्णोसिद्धोतियोगिनइति॥ ॥एवंचक्रोत्थंरथमाहृदयामंत्रिपाश्वपा
मलाहैवापरिमितः सेविता॥ यद्वा॥ मेवंग्रसितंचक्रंयस्यताहृशोरथोयस्यसूर्यमंडल
स्यतत्रदाभिर्मंत्रिणीभिर्विद्याविद्याभिर्योगिनीभिः परिसेविता॥ अथवामेमामुखेस्व
काखेरथोयस्याः सात्रिपुरसुंदरीतस्याआरूढमारोहणंबुद्धौविषयीकरणमनुसंधा

४४ नामिति [illegible]वत॥ तेनमोघमंत्रिणीः॥ मंत्रो[illegible]ति मंत्रिमत्रवीर्यं॥ नन्नमतिविषयीकरो
मीति [illegible] [illegible]सेवितम॥ अ[illegible] [illegible]वेदेनानुसंधानान्मंत्रवी
र्यानुभव [illegible]॥ महाद[illegible] प्रोक्ता[illegible]॥ अनुसंधानमित्युक्तं तन्नादा
[illegible]विमर्शनं॥ मंत्रवीर्यमिति[illegible] [illegible]श्रीकं[illegible]विसो[illegible]टीहातं॥ ७१
किरिचक्र[illegible]दंडनाथा[illegible]पुरस्कृता॥ ज्वालामालि[illegible]नि[illegible]वन्हिप्राकारमध्यगा
॥॥ ७२ ॥॥ किरिविरा[illegible]॥ कोल[illegible] [illegible]भरानं॥ तदाकृती निनदाकृ
[illegible] [illegible] [illegible]पादेभ्यापुरस्कृतासे
विता॥ [illegible]दंड[illegible] [illegible] त्रिपुरासिद्धां नेदंडनामति
[illegible]जातम॥ अ[illegible] [illegible]निपावना॥ इदमुपलक्षणं स्थि
तिलयपोः॥ तेषांच [illegible]॥ तथा[illegible] पदंडनाथेन कृतातेनापुरस्कृ
तान [illegible]॥ स[illegible] [illegible]गिन[illegible]मयातनाविषयः
अलप्रानुसंधानइति[illegible]॥ तथा [illegible]विराम[illegible]संवेद्यभावाराम॰
इति॥ [illegible]॥ तेषांस्व[illegible]भावाना [illegible]नारतें
॥ [illegible]ज्ञानेपि [illegible]विरा[illegible]॥ अविरामः स्वसंवेद्यभावादप्र ४४

त्सु निर्निजानना उद्यन्तूर्यचमत्काराद्युपलब्धि स्वभावतद्रूपि । ज्वालामालिनीनाभिका
चतुर्दशीतिविनिमा ।। तथा श्रीमः नमेमितोवह्निमयः प्राकारो निर्मितः ।। तथाहि तस्या
निर्मितस्य वह्निमयस्य प्राकारस्यान्तराले स्वमध्यगा ।। मध्यभागे स्थिता तथा च ब्रह्मा
तो ज्वालामालिनी प्रतिदेवी वचनं । बाह्ये तं वह्निरूपासि ज्वालामालामलामयाकृतिः
। तथा विधीयतां रक्षाबलस्यास्य महीयसः । शतयोजन विस्तारं परिहृत्य महीतलात् । त्रि
शं योजनमुन्नम्र ज्वालामालाकारं तावज्जेमादि मद्धा ननु परस्पर विलक्षणास्ते स्यादिसं
हतस्याग्निज्वानिलः कथमद्दे नानुसंधान लोपाभावइत्यत आह ।। ज्वालेति ।। ज्वाला
नां मालिनी फामस्ता: तास्त्र आश्रि तामस्फुरत्तत्त्वानां स्ववह्नेः प्राकारः प्राकारः स्फु
लिंगादयस्ते वा न ध्यानात्र तद्रूपचेतनत्वरूपे न चमच्छवर्तिनी विवर्द्धमानयोर्द्वयोर्मध्य
स्थवन्निर्विकाराः ।। सत्त्वादिभिर्विकारितेऽपि तद्धि कारूप्य विकारित्ताविद्यावेत ।। तदुक्तं स्पन्द
शास्त्रे ।। अवस्थायुगलं चात्र कार्यकर्तृत्वशब्दितं ।। कार्यता क्षयिणी तत्र कर्तृत्वं पुनरक्ष
यं ।। कार्योन्मुखः प्रयत्नो यः केवलं सोऽत्र लुप्यते ।। तस्मिंल्लुप्ते विलुप्तोऽस्मीत्यबुधः प्र
तिपद्यते ।। न तु योऽन्तर्मुखो भावः सर्वज्ञत्वगुणास्पदः ।। तस्य लोपः कदाचित्स्यादन्यस्या

४५ नुपलंभनादिति॥ निह्न ह्रि त्वस्य नाम्नो विस्फुलिंगज्वालादितुल्यजगतः कार्यस्यना
शो भिवहृि वाह्यप्रकाशकत्वस्यप्रकाशात्मकत्वस्यानकृतिरिति फलितार्थः॥ नच
स्रष्टकार्यस्य हृद्धि सुखेन शिवनिष्ठकार्यत्वस्य नाशाभावे साधकस्य योगिनः किमा
पातमितिवाच्यं॥ अस्यापि शिवतत्त्वलेन तथापर्यनुयोगानर्हत्वात॥ शिवत
त्वेजापत्तिरिति स्तुवात्॥ उक्तंच स्वशक्तिप्रचयोस्य विश्वमिति सत्त्वेवार्तिककारैः॥ शा
क्तोपि स्वजगत्कृत्स्नंशक्ति मांस्तु महेश्वरः॥ इत्यागमविशारदा विश्वं स्वशक्तिप्रच
योऽस्य था॥ शिवस्यतत्समस्यापितथास्य परयोगिनइति॥ अथवा॥ ज्वालामालि
निकाख्यशक्तित्रिकोणेषु पंचस्वशक्तिभानां समरसभावभापन्नानां वन्हिप्राकाराणां
शिवत्रिकोणानां चतुर्णामपभ्येबिंदुरूपेणतिष्ठतीति॥ तदुक्तमुत्तरचतुःशतीशा
स्त्रे॥ तच्छक्तिपंचकस्यस्थालयेनाग्निवत्तुष्टयं॥ पंचशक्तिचतुर्वन्हिसंयोगाच्चक्रसं
भवइति॥ ॥३९॥ ॥ भं उ सोम्यवपुः॥ कृशानोदिक महर्षिता॥ ॥ तिमापरा अमा
टोपनिरीक्रुणामसमुत्सुका॥ ॥ ४०॥ ॥ भं ताम्र२९ क्षेमस्यचतुरंगबलस्य वधे राम०
उद्युक्तानां सपत्नानां शत्रूणां विक्रमेणापराक्रमेणाहर्षिता॥ यद्वा भं डो जी ४५

वभावमास्यास्तैमेयं जडतुल्या द्वैतविषयिण्योऽहं कृपणस्य सर्वे घेरघुक्ता नाम द्वैतनष्टात्रिरूप
शक्तीनां विशेषेणाक्रमः पार्श्व विक्षेपस्तेन तत्यिता॥ सा चांशांशे आवरणा नाशान्ता॥ तदि
दमुत्तं शक्तिस्त्वे॥ तदपरिज्ञाने स्वशक्त्यैवामोहितनासंसारित्वमिति॥ तत्स्वरूपकार
कपं चविविधकामसापरि ज्ञानेरावाभिः शक्तिभिः खेचरीगोचरीदिक्चरीभूचरीसंज्ञाभि
र्व्यामोहितत्वेन संसारित्वमिति निर्दर्थः॥ तासां च शुद्धानां पशुभूमिकायतिभूमिके
तिभूमिका हे विशेषेण प्रमातृतः करणाबहिःकरणाविषयभावाद्यापतिसंज्ञाभ्येद्रष्ट
का॥ न स्वधा युक्तश्च कर्पश्चैतद्व्यवस्थेव कथिताः॥ तत्परिज्ञाने चित्तमेवान्तर्मुखी
भावेन चेतनपदाध्यारोहाच्चितिरिति॥ अन्तर्मुखीभावश्चैतेन हृत्विविशेषरूपाः
शक्तयस्तु च्यन्त इति॥ कामेश्वर्यादिविचित्रा ताः पंचदशतिथि नित्याख्या देवताः॥ यासां
मंत्राज्ञानार्णव तंत्रराजे च भेदेनोक्तानि॥ तासां परतरमस्या टोपे विस्तारो दमनकादि
चेन्द्र त्रुम्भेतथा च शासेनानीवधपर्यन्तया स्वनिलीकृतो सम्पुटमुद्रिका॥ पट्केविस्तारत्र
ना द्विरिश्रियाः स्वात्मशाक्तपाञ्जन्यमराक्रमे कृतो अन्तरोन्नरमुद्रिका॥ सकृज्जाता पिज्ञान
कलान्तर्मुखत्वनायामे चोल्लासा हंजनपतीत तनीवर्धते॥ तदुक्तं च योगवासिष्ठे॥ सर्वा एवैक

४६ लाजंतीरत्नप्रासेनन्नश्रपाति॥ [illegible] ज्ञान [illegible] नः सकजातापिवर्धतइति॥७९॥॥
भंडपुत्रवधोद्युक्तबालाविक्रमनंदिता॥ मंत्रिण्यंबाविरचितविषंगवधतोषिता॥
॥८०॥ भंडासुरस्यपुत्राणांचतुर्बीकादि [illegible] तानांत्रिंशत्संख्यानांवधेउद्युक्ताया
बालाख्यदेव्यानवकुमारिकाया: [illegible] तिथाह्लादरूपकंचब्रह्मांडे नाभिनि
वेद्यमानानिसारेवीलसितोविका: [illegible] पु: पाभुजा: प्रदानानिभृतामीजिसमायपावि
जिमंत्रिणापेबपाश्याम [illegible] लांबुयाविरचितेन विषंगा [illegible] सहैससस्ववधेनतोषिता॥विष
गविशुक्रौभंडासुरस्यभ्रातरौ। तद्भंकं ब्रह्मांडे। पुराभंडासुरोनामसर्वदैत्यशिखा
मणि: सर्वदेवान्बहुविधान्स: [illegible] खिन्नयाप [illegible]: । विशुक्रोनामदैत्यसर्वगीसंरक्षण
कर्म। शुक्रतुल्यविचारं दृष्ट्वा सेनेश्वर्ज्ये स: । वामीसेनविषंगंचसत्यएवत्रानेभ्रात
रानुमाविमादि॥८१॥॥ विशुक्रप्राणहरणवाराहीवीर्यनंदिता॥ कामेश्वरमुखा
लोककल्पितश्रीगणेश्वरा॥॥८२॥॥ विशुक्र:कर्मेणादैत्यस्यप्राणान्हरतीतिह
रणंतात्हर्षेणवाराहीनाम [illegible] दिनीदेव्यावीर्यंसामर्थ्येणानंदिता॥ त्रिपुरासि राम.
भोतेवाराहीमर्दनि [illegible] सेनासाध्यम [illegible] स्यसर्वत्वाम्महेश्वरी॥ वाराही ४६

निश्चसिद्धेयंवराहवदनेनमिति॥ पद्मे मंत्रपुत्र्या आत्मत्वादयोमलाः विरुद्धसंमोविपं
मोविषम्यामिलाप॥ विपंगच्छतीतिलेदिषामदन्तिभावत॥ अतएववयोविषच्छोज्ञा
नशक्तिहेतच्छेतिस्तेचिषविरुद्धत्वात्दृशिध्राङ्गोमाहे सूर्याविदिशाक्तिमंडलयश्च
नदेसमाजश्चनैष्याख्यातः॥ विरुध्यंमुक्तेनेदरूपज्ञीवभावः॥ विशेषेण मुंच
श्लोकं तलिकामतीतिरा॥ अपनक्तमाविवान्तुशोरशक्तिनाह्रापद्म छयेशाहृसिम्नि
॥ बालाग्रविशीबाराह्यांतरद्विपिशुपाः तापिलेपांकृयेणात्मदेवताति
ष्ठतीति॥ नरदिदमुक्ता॥ ललनालेविश्वमानेशक्तिरोतीतिशक्तिस्त्रे॥ चितिरव
वलं॥ तत्ज्ञामेहन्मयत्रव्रह्माकृतेपोविभुंमेहेत्मासमतीतितज्ञाणं॥ तथात
दाहत्पमनितेलकृयांतीनहेमन्तिशिवहत्वेयातिककारैः नदिमुक्तचरैधा
म्निसंवेलनहहपिशि॥ आहश्चत्रभिति॥ सत्कृताह्निमर्शीनतमरा॥ यस्यतस्या
स्पातद्दृतिघोत्ताः तावमलात्मनः॥ आश्चिन्नापस्थलूटस्पकृपाङ्गीवस्पसंकृपद्द
तिश्रसरनिर्मितैर्नानाविधैर्विघ्नैर्ग्विनानदेवानवीक्ष्यश्रीमात्रातदातएवंखम
र्जेशु बालोकनमात्रेणाशाविश्वान्तराणं महागरापतिरुसारितस्तेननदीयंविघ्न

४७ पंत्रं निर्मिथरेनामोचिताः उक्तं चक्रराजोडपुराणे ॥ ततः सा ललिता देवी कामेश्वरस्वंजनि । द
त्तापांगासमहसन्नातिब्रह्मरूपावलीः नम्रा मंदस्मितरुचः कुंजराकृतिमान्मुदे । कटक्रो
डगलद्दानः कश्चिद्द्वेदोऽअद्भुतेनासुरि नदिशं नामद्वयेनाह ॥ कामेश्वरमुखस्य प्र
शिववदनचंद्रस्यालोकात्सांसाकूतवीक्ष्या चंद्रिकाभांकस्मितवंशादिजः ॥ श्रीमा
नमहागणेशोऽभ्युदयमयासा ॥ यद्वा सत्त्वोत्तीर्णजीवरूपो निःसत्तात्मपुरुषतद्माशंक्य नीव
मा वृषहृयपरत्वेनसमाधत्ते ॥ कामेश्वरेति ॥ कामेश्वरः केवलो निर्गुणः शिवस्तन्मु
खालोकेनतदनुभवेन कलितश्रीगणेश्वरत्वं पुर्यष्टकाधीश्वरत्वमयासा ॥ पुर्यष्टकप्र
मातृता हंतामिमानविशिष्टस्यजीवपदवाच्यत्वेनतन्नाशात्माभिमानस्य स्वात्मस्वरूपवि
स्मृतजनन्येन पुर्यष्टकेश्वरत्वज्ञानेन नाशेविशेषणाभावप्रयुक्तो विशिष्टाभावइ
तिभावः ॥ तदुक्तंभ्रतकंचुकानिदाविमुक्तोऽम्यः पतिसमः पर इति शिवसूत्रेवार्ति
ककारैः ॥ तदेमुक्ताभिलाषस्य प्रशमाज्जीवस्य कयपुर्यष्टकप्रमातृताभिमानगल
नात्स्वोहिहारंभकभैर्न्नेस्पष्टशङ्खिरहपदं ॥ कंचुकोच्चविशेषणामुक्तो निर्वाणामाग्यतः राम०
॥ भूयोऽनाङ्कस्ततः पत्तास्तमापंपरमेशिनातत्वरूपसमाविष्टश्चिद्दानंदघनात्मकंत ४७

ततएवपरः पूर्णाः सम्यकृतन्मयतांगतइति॥ अयमेवार्थः शाक्तिसूत्रेप्युक्तः॥ चि
दानंदलाभेदेहप्राणादिष्वचेत्यमानेष्वपिचिदैकात्म्यप्रतिपत्तिदार्ढ्यंजीवन्मुक्ति
रिति॥ मध्यविकासाच्चिदानंदलाभइत्युत्तरसूत्रेतुमध्यविकासोमध्यचिदानंदत्त्वेनो
क्तः सइहचसमावेशमहारागरोशप्रदेनग्राह्यः मध्यमभूविकासस्तूपायस्ततोप्यु
त्तरसूत्रेविकल्पक्षयादिहस्योदर्शितसहकामेश्वरमुखालोकपदेनोक्तः॥ प्रहर्षिते
सेनेनतुचिदानंदलाभउक्तः॥ एतेषांस्वरूपनिष्कर्षस्तुप्रत्यभिज्ञाहृदयेऽनुसंधेयो
विस्तरभयान्नेहोच्यते॥॥ ५० ॥॥ महारागरोशनिर्भिन्नविघ्नयंत्रप्रहर्षिता॥ भंडासु
रेंद्रनिर्मुक्तशस्त्रप्रत्यस्त्रवर्षिणी॥॥ ५१ ॥॥ महारागरोशेननिःशेषेणाभिन्नेनोच्छ्रिते
विघ्नयंत्रैःप्रत्यहहसमूहप्रचंडरोषैःप्रकर्षेण। हर्षिता॥ गद्धतिमात्रायामेशिलाप
हेअलसादिदेवताधिकपूजितभूलाभकोपेनदिग्गजकंजयविघ्ननामयंत्रंविलिख्यदे
वीसैन्येविघ्नकेपानिक्षिप्तेनमहारागरोपतिनाचूर्णीकृतमितिललितोपाख्यानेप्र
सिद्धंभंडेनासुरेंद्रेणादैत्यराजेननिर्मुक्तानांशस्त्राणामस्त्राणांचप्रतिकूलान्यस्त्राणि
शस्त्राणिचवर्षंतीतितथा॥ शस्त्रास्त्रयोर्भेदोधनुर्वेदेप्रख्यातःप्रहरणांशस्त्रंमुक्तानत्वस्त्रमि

तीरितमिति ॥ पद्मेमहागणानामीश्वत्वेनानात्मत्मातन्ताज्ञानाभावादविघ्नकर्त्तृत्व
पाराणां विघ्नानां ग्राह्यत्वाणांच पराहंतानुसंधानयाएतस्मिन्नर्थे मीनेननामद्वयमध्या
त्मरीमाप्यिवात्वेयम् ॥ ७३ ॥ करांगुलिनखेषु सत्रनारायणादशाकृतिः ॥ महापापाश्रु
पनाशत्वाग्निनिर्दग्धाहरसं नका ॥ ॥ ७४ ॥ करांगुलयो वामकोद्वयस्यांगुलयो दश ॥
तासां नखेषु विष्णुमन्त्राणां रायणास्य दशाकृतयो मत्स्यादिदशावतारायस्याः सायं
उाद्वरेशा सर्वाश्वरास्त्व नाम्नस्कलदेव्योत्पादनमस्त्वप्रयुक्तं । तेन सोम्मकरावणाबलि
हिरण्यकश्यपकृष्णयवनत्राः संतोष्युद्धं तत्ततो देवादरूहहमौनुमादिपामहस्लक निष्क
कोतांगुलिनखेभ्याक्रमेणमत्स्यकूर्मवराहनृसिंहवामनभार्गवदाशरथिहलधरकृ
ष्णकल्किरूपदशावताराननुमाभ्यतेनिषूदिताः ॥ तदंकेदरूहसांस्तुषेन खोम्महारा
ज्ञाः समुत्थिताः महामत्स्याकृतिः श्रीमानादिनारायणो विष्णुरिमानम्दशावतार
नाथा लभ्कतेन्यकमेडकौरलसिंतावानमस्कृत्सवद्वांजलिपुटाः स्थिताइत्यनेनप
रेजीवसंबंधिमोजाग्रदाद्यवस्थाः पंचेश्वरसंबंधीनिरस्तादीनिकृत्वानिवृत्तपंचेश्वे एम०
दशाकृतयोदिनसमानेणत्यन्त्राभवंतीति ॥ अनापाते नोलंघनद्वइसत्रतात्पर्यं ॥ ना ४८

रा करांगुष्ठहोजीवेश्वरयोरुपलक्षकः ॥ दशाशहोद्वत्स्वापरः क्रतिशाद्वः क्रस्यपरोवा
। षडक्षरः पाशुपतास्त्रमंत्राद्यं मित्रो महापाशुपतास्त्रमंत्रः ॥ ब्रह्मवई ईश्वरदेवर्यातः
सदाशिवदेवत्सः ॥ रुद्रादयः पिशाचांताः पशवः परिकीर्तिताः ॥ तेषां पतित्वात्सर्वेशो भ
वः पशुपतिर्मत इति लैंगात् ॥ पशुपतेः ईश्वरस्य सदाशिवस्येदं पाशुपतं ॥ अथ पशुपत्या
दिनान्नपत्सूत्रपटलहरोपाधिश्चापयः ॥ महत्त्वतत्पाशुपतं च महापाशुपतं ॥ सदाशि
वास्त्रेतत्साग्निना निर्दग्धा असुरस्य भंडस्य सैनिका यया सा ॥ पञ्चाशत्तारमेनोत्तरो
स्तत्राउत्कृष्ट अद्वैतत्त्वनिय एव महापाशुपतास्त्राद्यः असुरसैनिका आविद्यकल्प
नयः ॥ ८३ ॥ ॥ कामेश्वरास्त्रनिर्दग्धसभंडासुरसैनिका ॥ ब्रह्मोपेंद्रमहेंद्रादिदेवसंस्तु
तवैभवा ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ कामेश्वरस्येदं कामेश्वरं महापाशुपतादस्त्रादप्यधिकमस्त्रं तस्या
ग्निना निर्दग्धा भंडासुरेण सहिताः सभंडासुराः सैनिकास्तत्समीपवर्तिनो मुख्यसैनिका
यस्याः सा वस्का तत्सैनिकशून्यस्तकारस्मत दीपनगरं शिवाश्रिजनपरः । तथा च ब्रह्मां
डे । अथैकशेषं तं दुष्टं निहताशेषबांधवं । क्रोधेन प्रज्वलंतं च जगद्दिक्षवकारिणं महा
सुरं महासत्त्वं भंडं चंडपराक्रमं । महाकामेश्वरास्त्रेण सहसा ?लमात्रमपिशिष्णनश्च

४९ दिनवर्द्धमानगतानाहमकरोन्मानाललितापरोमेध्रुरी॥तदस्वप्रहितैर्जालैः शून्यकं तस्यपट्ट
रां.सस्त्रीकंचसबालंचसगोष्ठधनधान्यकं॥ निर्दग्धमासीत्सहसाच्छलमात्रनिशिष्य
ता॥ शून्यकं तत्पुरंलोमशून्यमासीद्यथार्थतइति॥मभंडासुरशून्यकेतिपाठेशिवे
छकैः यद्वा आत्मात्मदेवतायाजीवहृदशायामेवसायुज्यमुक्तिं प्राप्तस्यशिवकृत्ल
क्षितिमिपतास्वंधेनकथयित्वासांप्रतप्रारब्धवशात्स्थितस्यदग्धपटाभासस्य
द्वैतभानस्यतत्तुल्येनलिंगशरीरादिनासहनाशमात्मज्ञानेनवदन्नशिवमात्राव
शेषमाह॥ कामेश्वरायाश्चित्ताग्निः॥ भंडासुरोद्वैतभानकरोजीवभावः॥ सैवत्रि
कालिंगशरीरादयः शून्यकेतिपाठेदग्धपटाभासद्वैतभानमध्यैः शून्यवादिसंमतं
शून्यमेववाजीवभावसहितस्यशून्यभावस्यविद्वच्चित्तिनापरमेचिन्मात्रमवशिष्य
तइतिसिद्ध्यतिएवंभंडासुरपीडितैर्देवैः स्तुतासतीभंडहननंतद्देवकार्यंकृतवती
देवैः संस्तवंदृष्टैर्देवैः पुनः स्तुतेत्याह॥ ब्रह्मेति॥ ब्रह्मविष्णुशक्राद्यैर्देवैः सम्यक्स्तुतंवै राम०
भवंपराक्रमोयस्याः भंडासुरहननानंतरंब्रह्मादिभिः प्रार्थितयाललितांबयापुनर्म ४९
न्मथोजीवित इतिकथायाब्रह्मांडपुराणेस्मरणात्स्वपदेब्रह्माद्यैः संस्तुतंपरिचितवि

मूलमपरिच्छिन्नत्वं यस्या आत्मरूपदेवतायाः सा ॥ ८४ ॥ हरनेत्राग्निसंदग्धका
मसंजीवनौषधिः ॥ श्रीमद्वाग्भवकूटैकस्वरूपमुखपंकजा ॥ ८५ ॥ हरस्य तृती
यनेत्ररूपेण अग्निना सम्यक् दग्धस्य भस्मीकृतस्य कामस्य मन्मथस्य संजीवनौष
धिः जीवातुः विरक्तस्यापि कामेश्वरस्य स्वाभिमुखीकरणात् ॥ ब्रह्मविष्णुपुरोग
माङ्गल्यादिब्रह्मांडपुराणात् स तेन पित्राभिभक्षितो बालोपान्त्ये वा स्थापितेति किलेति
मायोप्यनुगृहीतः ॥ अनेनैवाशयेनोक्तं ब्रह्मवैवर्ते ॥ हरौ रुष्टे गुरुस्त्राता गुरौ रु
ष्टे न कश्चनेति ॥ न चात्र हरिपदस्योपास्यदेवतोपलक्षणत्वेन त्रिपुरसुंदरीकोपा
त्त्राणकर्तृत्वं परमशिवस्यैव गुरुपरंपरावधित्वाद्रक्षकत्वेन पुनर्वैपरीत्यमिति शं
क्यं ॥ परमशिवस्यापि श्रीविद्योपासकत्वेनोपासनायाश्च गुरुमंतरेणायोगात्तद
पेक्षायां त्रिपुरसुंदर्या एव तत्कृतस्वीकारात् ॥ अत एव योगिनीहृदये शिवेनैव पा
र्वतीं प्रत्युक्तं ॥ आम्नायेन न दातव्यं नालिकानां महेश्वरि ॥ एवं त्वयाहमाज्ञप्तः श्रीमद्दि
व्यौघरूपया प्रभो इति ॥ वाग्वृत्तिश्चशक्तिरिच्छायाः कारणत्वाच्छिवस्य प्रवर्त्तिका भगवत्से
वेति सिद्धं तस्या गुरुत्वं ॥ अत एव गुरुमूर्तिरिति नाम वक्ष्यते ॥ प्राक् तस्याविनाभावे

५० स्वदेहेनामध्यासनविषयत इति वा तत्र शांतीशास्त्रोदिष्ठा शक्तिर्विशिष्टा सैव परशिव
स्वात्मिनाथमेन नत्तत्रैषु गतानाम् त्रिपुरसुंदर्या गुरुमंडलांतर्गतादिनाथान्तर्वेगरा
नन्दकानाथापि त्रिचोध्यावकाशाः ॥ तथा च महास्वच्छंदतंत्रे ॥ गुरुशिष्यपदे स्थि
त्वा स्वयमेव सदाशिवः ॥ अघोरात्परमो वीरस्तत्रैसंभवतारयादिति ॥ स्वयमेवेत्यने
न मकारात्प्रविसर्गोर्धिशायो विभजनेन रहस्यं गुरुशिष्यभावः सूचितः ॥ प्रवर्तकत्वप्र
वृत्ते देही निष्पयोर्व कृतेष धर्मत्वे शिवनिष्पयो गुरुत्वशिष्यत्वमोरवच्छेदके इति त
द्वैदाद विशेषः ॥ एतदेव द्योतयितुं पदि कालमपयेति विशेषणं प्रभुपदेन संबोध
नं च ॥ तत्प्रभुतमस्तु ॥ आदिनाथादयो गादिशा न्यंपवानामाद्वितीयस्थानेन रूपेन ए
वेति न तत्तः पूर्वं नमोस्तनापर्जि ॥ सदाशिवनामकारजी पगुरुप्रसादिनाथाव
च्छिन्ना या आदिशक्तेरेव गुरुत्वाद्वितीयस्थानएवगराने यतयानंतयोः पौर्वापर्ये
विनिगमनाविरहो पीतिदिक् ॥ पञ्चाहरणं हरः आत्मस्वरूपापहारः ॥ हरंतीति
वा हराः ॥ आत्मापहर्तारिकेषां नेतानापकः समवा समंता द्यामेश्रिः स्वस्वरूपामपरप्र०
थाकरणात् ॥ मूलाज्ञानमिति यावत् ॥ तस्यैकत्वाद्ज्ञानाधिकत्वात् ॥ तेन समप्र ५०

म्योपः कामः जीवभावापन्नः कामेश्वरस्वरूप आत्मा तस्य सम्यगावरणापगमात्तस्य भाव
पूर्वकं जीवने स्वस्वरूपावाप्तौ औषधिमूलिका॥ एतदुपासनयाविद्यारूपयाः विद्या
निवृत्ता स्वस्वरूपावाप्तिलक्षणो मोक्ष इति भावः॥ मन्मथस्य दाहात्पूर्वं शरीरस्य
जीवनमेव पश्चाद्दशरीरजीवनाहृष्टाजातात्मनो विष्णुर्वै ब्रह्मणा एव सतोः विद्यावशा
त्मशरीरस्यैव स्थितस्य तच्छिवत्त्वावशरीरतापूर्वकब्रह्मैक्यप्राप्तिर्ध्वन्यते॥ ध्वनितं
चैवमेव श्रीनृशास्त्रान्तिमाधिकरणे॥ भूयश्चान्ते विश्वमायानिवृत्तिरिति॥ वार्तिकेपि॥ पुन
श्चैव प्रोक्तं चैतन्यस्वरूपमिलनात्मकं॥ दृश्यो गान्धिरूदयस्य भवेत्परमयोगिनः॥ स्वस
स्यादिदिवात्मप्रस्फुटस्वावायमा शक्तः॥ यच्छिवतमसुष्मो कं नापूर्वेन तु योगिनः
॥ स्वभाव एव तन्माया शक्तिः सौम्यापि नाम्निजात॥ नाना विकल्पैदोरात्म्यात्परमेजमि
वस्थितः॥ विमृष्टं गुरुनिर्दिष्टप्रोक्तोपायक्रमेणानन॥ शिवत्वं मुक्तमेतीति शिवेनोदी
रितं शिवमिति॥ शक्तिशास्त्रान्तिमाधिकरणेपि॥ निजसंविद्देवताचक्रेश्वरत्वं प्राप्तिरि
तिसूत्रावयवेन निजपदेन तथैव स्फोरितमिति॥ इयता प्रबंधेन देव्याः परस्वरूपस्यान
रत्नास्तु स्वरूपात्परतो भेदकत्वमपि परहस्यो क्तिविषयतात्तल्लरूपकार्यतामंडाद्भाव

५१ धेनसहस्रेणापि निश्रेयसाय सर्वमेवोक्तक्रमप्रापंचं लक्षपंचलक्षलक्षपापिनत्वे नवशायति ॥
श्रीमद्वाग्भवेत्यादिना ॥ श्रीमद्ज्ञानप्रदायकत्वादिमाहात्म्यशीलं वाक्भवत्तस्मादिति
लुप्तमत्वाग्भवनामकं कूटपंचाक्षराणां समुदायरूपं चैकमक्षरं स्वनिजरूपं यस्यास्तादृशं मुख
पंकजं यस्याः ॥ तदुक्तं ॥ नेत्रोघापरागलवराशिशालिबोधांसंभूतिर्मुखमितिवाग्भवा
ख्यकूटमिति ॥ ॥ ८४ ॥ कंठाधः कटिपर्यंतमध्यकूटस्वरूपिणी ॥ शक्तिकूटैकता
पन्नकट्यधोभागधारिणी ॥ ॥ ८५ ॥ कंठस्याधः कटिः पर्यंतो यस्तस्य भागः ॥ स
एव मध्यमस्थैकामराजाख्यस्य कूटस्य षडक्षरस्य मध्यमकूटस्य स्वनिजरूपं यस्याः ॥ पठज्यो
तिष्मती लोचने इति वक्ष्यमेधारयोदपिमत्वध्येयः ॥ सर्वज्ञशक्तिमत्त्वाच्छक्तिनामकेन
कूटेन च चतुरक्षरस्य महेनैकतामभेदमापन्नकट्यधोभागधारयतीति तथा ॥ तदुक्तं
॥ कामस्तेहादिचक्षतीतिकामराजस्मृतास्तनस्तुतयोबभ्रशक्तिकूटमिति ॥ ८६ ॥ ॥ मूलम
त्रात्मिका मूलकूटत्रयकलेवरा ॥ कुलामृतैकरसिका कुलसंकेतपालिनी ॥ ८७ ॥ ॥ चतु
र्विधपुरुषार्थमूलकारणत्वान्मूलं पंचदशाक्षरी ॥ सैव मननात्त्रायत इति मंत्रः आत्मा राम०
स्वरूपं यस्याः ॥ ॥ तदुक्तं ॥ ध्यानाहतानुसंध्यानात्मास्फूर्जन्मननधर्मतः ॥ संसारक्षपणत्त्रा ५१

गाय मंत्रोमंत्र उच्यत इति॥ मूलमंत्र [illegible] मेवैकः स्यात्कलेवरं स्थूलरूपं यस्याः कृष्टत्र
पर्णे नृपालेव [illegible] सूक्ष्म [illegible] इति॥ एवं ब्रह्मांडांतर्गते रूपमुक्त्वा पिंडांडांतर्गतं कुंडलि
न्याख्यरूपं कुसुमपत्र [illegible]॥ साहि [illegible] चक्रे सार्धत्रिवलयाकारे सा तत्र प्रसुप्ती
योगिभिः [illegible] षट्चक्र [illegible] निर्दिष्टं भेदयंतीसहस्रारं नीता सती तत्र
लीका [illegible] ब्रह्मांड [illegible] तत्र [illegible] इति॥ [illegible] भावनामात्रेण सर्वोपाप
क्रि [illegible] चैतन्य [illegible] मा [illegible] कुला [illegible] दिना॥ कुलसजातीय समू
हः॥ एवं [illegible] ज्ञानविद [illegible] ज्ञानरूपत्रयात्मकः॥ घटम
हं जानामी [illegible] ज्ञानी [illegible] ज्ञानं [illegible] रूपं ज्ञातादीप्रभासनायदी
यं तत्र [illegible] एकं चार्थमवस्थादेः॥ जाना [illegible] तमनुभात्येतत्समस्तं
जगदिति॥ [illegible] कुल [illegible] तत्र [illegible] चंद्रिकायां॥ मेयमा
त्र [illegible] कुलं [illegible] इति॥ ऊर्ध्वाधरभावेन विद्यमानेषु स
केंदसंपद्य [illegible] पुष्टी [illegible] धाभावादकुल
मुच्यते॥ [illegible] कुल [illegible] कुः पृथ्वीतत्वं लीयते पत्र तत्कुलमाधार

52

स्वकान्तामेवं धात्रहं [illegible] सुमखमार्गे [illegible] सहस्रार [illegible] सम्बरमंतं कुलान्तात्र मुख्य
तमारमिकामन्द्दहसादा [illegible] मयासी [illegible] कमय [illegible] जात स चिति न सा जामाति तमुहाप व
तिपादकं शास्त्रमपि कुलं [illegible] त [illegible] ॥ कुलपुस्तकानि च गोपयेदिति ॥
न कुलं कुलमित्याहुः [illegible] कुलमुच्यते [illegible] विष्णोत्रस्य [illegible] वचनात्तदाचारोपि कु
लं ॥ तयोः संकेतात्तत्त्वतारह [illegible] प्रकाशमुतिसां प्रदायिकपरं पर
यै प्रकाशपतेत प्रव [illegible] प्रतिवेदितः ॥ ॥ [illegible] आगमाकुलं तत्त्वाकौलिनी कुल
योगिनी ॥ अकुलाख्या [illegible] ॥ कुलं पातिव्रत्यादिगुणान
शिशीलोधे शस्तत्वेबक्षि [illegible] विद्या अब निकया गुप्त त्वात्कुलं
गता ॥ नाहं कं कुलार्णवे ॥ [illegible] अकहा मणिका इव ॥ इयं तत्र श्री
भवी विद्या [illegible] कुलवस्तु [illegible] ॥ [illegible] विद्या वेश्या इवेति प्रकटा
इतरा हि कुल [illegible] मा [illegible] सा कुलशास्त्र समन्द्रे पतेन
वाच्छिता ॥ [illegible] स्वकीयेवालं [illegible] नेति श्रुतिः ॥ कुलं जनपदे गृहे
॥ सजातीयगणा [illegible] कदितं कुलं [illegible] विश्वः ॥ [illegible] विश्वान्तरं पुराणं ॥ इजनो

पाजनैर्देवी स्थाने स्थाने पुरे पुरे ॥ गृहे गृहे शक्तिपरैर्ग्रामे ग्रामे वने वने इति ॥ ईदृग यस्य
कुलपदस्य परतः संबंधस्तामामार्थे तत्क्षिते कौलं तत्र ह्युती कौलिनी ॥ अथवा ॥ बाह्याकाशा
वकाशेच कथिलिखित त्रपुजादिकं कौलमिति ॥ हृदयोच्यते ॥ कुले तन्मध्यके योगः ॥ संब
धोस्या इति कुलयोगिनी ॥ छलाक्षरस्य चकारैः कौलिनी कुलयोगिनी तत्र छाक्षरस्यैकना
मत्वं पदक्रमेणोपपत्तिं दशमे शतकेषु आमः स्वगुमाथः छितं तस्य हस्तारपममकुलमि
त्युच्यते ॥ तथा च स्वछंदे तंत्रे ॥ कुंडे चाधःसुषुम्नायाम् [illegible] दलसंपुटमध्यमं पंक
जं हृद्यमीशानि कुला कुलमयं शुभं स्मितं ॥ तद्रूपत्वात् त्रिष्टत्वाद्वा कुला न विद्यते कुलं दे
हवंशादिकं यस्या इति वा ॥ [illegible] काशेच [illegible] जादिकं समपद्य इति हृदयो
च्यते ॥ स च सर्वैर्योगिभिरेकमत्येन निरोधितो [illegible] समयः ॥ तत्येति पादक
[illegible] चकमपि समयपदेन अवह्रियते ॥ तदेते
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] समयः शिवः समया देवी [illegible]
शेषः ॥ [illegible] विधा ॥ अधिष्ठानसाम्यमनुष्ठानसाम्यमवस्थासाम्यंना
मसाम्यं रूपसाम्यं चेति ॥ अधिष्ठानं [illegible] चक्रादि ॥ अनुष्ठानं [illegible] ॥ अवस्था
[illegible] क्रिया ॥ नाम [illegible] पादि ॥ अस्य चाविलरीवास्तना [illegible]

५३ नेलक्षेनक्षतः॥ तयोरंतेस्वरूपोतिष्ठति॥ अंतःप्रांते तिर्केनाशोस्वरूपेतिमनोहरइतिविख्या
ः॥॥ रुद्रयामले दशभिः पद्यैस्तत्पीठस्थावारः समस्तावारइत्युच्यते॥ पद्म॥ हीन्हितस्य गु
रुकरा कुचशास्त्रं इष्टं धैर्य्यं च तत्र विधेयं मनः [illegible] नसंतानदोदैयमहावेधाख्यसंस्कारे चमहाम
नुष्यां जातनसत्निपत्रा मूलाधारात्सुस्थितादेवीमणि पुरं यस्य ज्ञाभवति॥ तांतत्रैव पादादिभूष
णानैरुपचारैः संपूज्य आनाहतं नीत्वा तां [illegible] विष्णुस्विच्छकनी त्वान [illegible] कलाह
पै मंगिणिभिः पूजयित्वा आज्ञाचक्रेनीत्वां तां नि [illegible] दलकमले [illegible] धामध्ये सदाशिवेन संयो
ज्यतिरस्कारिणी प्रसादयेत् संमीपमंदिरस्थं पंक्ति [illegible] मायात्तद्गवती पुनर्निर्गतासतीमूलाधारकुं
डं प्रविशति॥ तावत्तेषु वसमयंपश्यतो [illegible] केतेन [illegible] शिपूरुषम् [illegible] विकंदृष्टः समस्तपाचारः॥ तयोरूम
यविषयेरोपितसरात्रासक्तो॥॥ १२॥॥ मूल [illegible] कमलमाद्यहृदग्रंथिविभेदिनी॥ मणि
पूरांतरुद्रितां विष्णुग्रंथिविभेदिनी॥॥ १३॥॥ [illegible] वतुर्दलपद्मं तत्कर्णिकायां
मध्यबिंदौ कुलकुंडनामके मुखमाच्छाद्य कुंडलिनी [illegible] तिष्ठति॥ अतएव तेन दोधा
रता तु पुनर्मूलमाध्यसमलाधारइत्युच्यते॥ सर्वैवकोमु [illegible] निलयोवाप्रस्थानं यस्याः॥ षट्
चक्रेषु प्रति [illegible] तयोर्ह्हौ ग्रंथी॥ तत्र ब्रह्मग्रंथिद्वयं [illegible] विशेषेणाभिनत्ती राम०
तितया॥॥ इति श्रीभास्करानंदकृते सौभाग्यभास्करेत्याद्येन [illegible] केनाम्नद्वितीयातापिनी कला ५३

इति श्रीमत्सुंदरभास्करमहाभाष्यपारावारपारीणधुरीणमर्द तंत्रस्वतंत्रश्रीमत्प्रकाशानंदना
थचरणारविंदकेवलापेक्षाप्रत्याकारश्रीमद्गंभीरराजदीक्षितसूरिसूनुनाभास्कररायेणभासुरा
नंदनाथदीक्षानामशालिना ... लितासहस्रनामपरिभाषा
भाष्येपञ्चमंनामशतकं नाम द्वितीयाकला॥ श्रीगुरुपादुकाजयति॥ ॥ नाभौ ... प्रेमा १००
मयीत्वं पूज्या ... तेदेवी ... पदवाक्ये॥ तस्यां ...
... तंत्रे ... मिनतीतितथा॥ विद्यो
... संज्ञेत्रपिज्ञेये॥ ॥
८८ ॥ ॥ ... पंचविमिनतीतितथा॥
अनुष्ठानेनतद्वैयानसमुच्चये॥ ... पंचमीकन्या
र्थानं॥ महाश्रीविद्यापंचदशाक्षरी ... चंद्रकलाख्याः॥ तएववाग्भव
कामराजशक्तिरूपाख्या ... त्रयाः॥ ...
मेत्यानंदविष्णुब्रह्मसंज्ञकाः॥ ... पंचसंख्याः॥ सहस्र
स्याकाशाद्यष्टदलानि ... कर्णिका चंद्र

५४ मेवं विद्या आसारो धारासंपातस्तमभिवर्षति॥ ॥ ८० ॥ ॥ तडिल्लतासमरुचिः षट्चक्रोपरि
संस्थिता॥ महाशक्तिः कुंडलिनी बिसतंतुतनीयसी॥ ॥ ८१ ॥ तडित्सौदामिन्येव लताव
त्तां तयासमा रुचिः कांतिर्यस्याः॥ षट्च तच्चक्राणि च [illegible]णीति मध्यमपदलोपी समासः॥ तेन
लिंगारिति डीप् मतस्य [illegible]॥ तानि च मूलाधारस्वाधिष्ठानमणिपूरानाहतविशुद्धा
ज्ञाख्यकानामकानि॥ तेषामुपरि सहस्रारे समष्ठ्य कुस्थिता॥ महेन्द्र संबेतत्र स शिवशक्ति
समायोगरूप आसन्ति॥ तन्नामपस्याः॥ महत्त्वस्वरूपस्वेसमग्र॥ वह्नितेजस्याप
क्रियेस्वायाः॥ महत्त्वं चेतेत्रसेरितिविग्रहः॥ महती आसमंतात् शक्तिः सामर्थ्यं यस्याः॥
कुंडलाख्या प्राणाकारा यस्येतस्याः॥ महत्तमभुजगाकारा त्रिरावर्ता महाद्युतिः मायाशी
र्षानदंती नामुष्वेरन्तिशंतवेसे॥ एतु मानमध्ये देशे सा परा कुण्डलीरूपस्ते॥ विद्यापन
नसंरोधेन नध्वनितस्य तु तानि तिरित्यादि॥ योगवासिष्ठे चूडालोपाख्याने॥ पुर्यष्टका
पुराच स्पमनसो जीवनाडीः कोचित्स्य कुंडलिनी मंतणमोदसेवमंजरीमिति॥ नामनिर्व
वे संचदेवीपुराणे॥ यतः शृंगाटकाकारा कुंडलिन्युअतेत तदृति॥ यद्वा वाग्भवबीजस्य कुंड राम०
नीति सज्ञा॥ तद्रूपा बिसं कमलनाल तद्देवीपुराणे॥ यतः शृंगाटकाकारा कुंडलिन्युच्य ५४

तेनतरति ॥ यद्गुणाभिलीनास्कुंडलीनीतिसंज्ञा ॥ तद्रूपामिलंकमलनालंतद्वत्तनुसूक्ष्मा।
दतनीयसीअतिशयेनसूक्ष्माशक्तिः ॥ कुलाम्भैतेकरसिकेत्यारभ्यैतत्पर्यंतमुक्तमायशक्तियाः
सर्वापिस्पष्टीकृताबामकेश्वरतंत्रे ॥ भुजंगाकाररूपेणमूलाधारेसमास्थिता ॥ शक्ति
:कुंडलिनीनामबिसतंतुनिभाशुभा ॥ मूलकंदंफणाग्रेणदंष्ट्वाकमलकंमलकंदव
त् ॥ मुखेनपुच्छंसंगृह्यब्रह्मरंध्रसमन्विता ॥ पद्मासनगतास्वस्था गुदमाकुंच्यसाध
कः ॥ वायुमूर्ध्वगतंकुर्वन्कुंभकाविष्टमानसः ॥ वाय्वाघातवशादग्निःस्वाधिष्ठानगतो
ज्वलन् ॥ ज्वलनाघातपवनाघातैरुन्निद्रितोहिराट् ॥ ब्रह्मग्रंथिंततोभित्वाविष्णुग्रंथिंभि
नत्यतः ॥ रुद्रग्रंथिंचभित्वैवकमलानिभिनत्तिषट् ॥ सहस्रकमलेशक्तिःशिवेनसहमो
दते ॥ साचावस्थापराज्ञेयासैवनिर्वृतिकारिणी ॥ अरुणोपनिषद्यपिस्मर्यते ॥ उत्तिष्ठ
तमास्वप्त अग्निमिच्छध्वंभारताः ॥ राज्ञःसोमस्यतृप्तासःसूर्येणसयुजोषसः ॥ इति
बोपनिषत्सर्वापिभगवतिपरैव ॥ उपष्टंभपारशीनामा ॥ अरुणोपनिषद्वीक्षितस्याम
लास्रहस्रनामसुपाठश्च ॥ पुष्टिर्नामकालामुणासकानांपरस्मरमुक्तिविंदा ॥ भारतीसरस्व
तीविद्येतियावत् ॥ तत्संबंधिनोमारमाः ह्रींविद्योपासकाः उत्तिष्ठतउपालिकमसवतीध्रुं

५९ मांसलग्नघ्रमतामाभूत॥ अंतर्भाष्यितायधौर्वाकुंडलिनीकमेकाविमोधयान्दुतोजनीयो॥
अग्निंस्याधिष्ठाचगताग्निततोभर्याकुंडलिनीमिछधं॥ इच्छा इंगतुनाहत्योल्पायधं॥
मूलेएलमपुत॥ चिमुध्यना हलचक्रयोर्मध्यवर्निर्म्यसहितन तेनानुषमोदयस्मदु
नस्थोतांजिलता॥ सोमस्य॥ उमयागजरोजस्पर्मासहितस्य॥ राज्ञोगतराजेमरस्यमहस्रा
रीबचंद्रमंडलांतर्गतस्यवार्याद्दृष्टातेनमगासोभवतत्प्यतां अग्निकुंडलिन्यामंयो
ज्यनीमृत्याध्यम्मध्येकुंडलिताभ्यांचंद्रमंडलशिवशक्तिसामरस्यनुभवमित्वातदुत्था॥
मृतधाराभिर्विसिञ्चतिसहस्त्रनाडीमार्गेनापूर्णतृप्ताभवतेत्यर्थः॥ तृप्तासहस्त्रआज्ञुसे
रस्तुगागमः॥ तथाघ्रुकुमारीमहत्पते॥ यद्योविघत्पनिवृता॥ अरिष्टंयत्किंचत्क्रियते॥ अ
ग्निस्तस्तुवेधति॥ कुप्यथ्वीतत्वमिषतेलीयते॥ यस्मिंस्तत्कुलकुंडकुमार्यांतत्संबंधिनीकु
मारीकुलकुंडलिनी॥ मंडुयंतमंत्रस्वेरणानंद निगगन गनरोस्नानस्यासाहित्यात्कुलकुं
डकुत्यापनस्यात्मनिकृत्पल्याघुमघुडत्मन्त्राकुमारीत्युच्यते॥ यापिनकुगीतारुणयलक्षणा॥
सर्पगानाहलाडुपरिभागेसाहित्या॥ २॥ एनिवृतापतिंब्रह्मरंध्रस्थं॥ कामेश्वरंव्रतयन्ति॥
मुक्तेः॥ पयोव्रतयोर्हिमस्येत्यादि॥ एवंकोमारताहाय्यसंभोगेरिष्टंमुभंपीपूषवर्षाणा॥ ६० राम:

५९

55

तेन तद् इति ॥ यद्वा वाग्भवबीजस्य कुंडलीति तद्द्वा ॥ तद्रूपा बिलं कमलनालं तत्तद्वत तत्त
द् तेनीयसी [illegible] ति [illegible] इति ॥ कुलामृतैकरसिके त्वा [illegible] मुक्ता शक्तिपा
स [illegible] ॥ भुजंगाकाररूपेण मूलाधारे समाश्रिता ॥ शक्ति
: कुंडलिनी नाम बिसतंतुनिभा शुभा ॥ [illegible] शादं [illegible] कमलकं मलकंद
वत ॥ मूलेन पुष्कं [illegible] मूलाधारगुदमाकुंच्य साध
क ॥ वायुमूर्ध्वगं तं कुर्वन् कुंभकाविष्टमानसः ॥ [illegible] स्वाधिष्ठानगते
[illegible] ॥ [illegible] ग्रंथिं ततो भित्वा विष्णुग्रंथिं भि
नत्त्यतः ॥ रुद्रग्रंथिं विभिद्यैव कमलानि भित्त्वा षट् ॥ सहस्रकमले शक्तिः शिवेन सह मो
दते ॥ सा चावस्था परा ज्ञेया सैव निर्वृतिकारिणी ॥ [illegible] पुनि षट्चपि [illegible] ॥ उक्ति
एतन्मालस्य [illegible] ॥ [illegible] सर्वेषाम पुंजो [illegible] ॥ इति
[illegible] भगवती परेव ॥ [illegible] ॥ [illegible] निषदीति शामा
ला सहस्रनाम [illegible] ॥ [illegible] मुक्तिरिये ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] पामका [illegible] प्रवर्तं

५५ मास्वप्रभ्रमला मा भूत ॥ [illegible] जितात्म [illegible] तिनी कर्मकाविमोधान्मोज्ञनी गौ ॥
आश्रितास्ति [illegible] ॥ [illegible] इच्छादंडेनाहमो त्याप्यच्छं ॥
सर्वेशास्त्रयुक्ता ॥ [illegible] हितेन तेनात्तपसो स्वसहु
न स्येति [illegible] ॥ [illegible] महिनस्य ॥ गङ्गोराजराजे श्वरस्य सह
स्रारी [illegible] पत्ता ॥ अग्निकुंड लिमासंयो
ज्यनी [illegible] विक्रमस्सेन ह्नावयित्वा तद्रुत्या
म्व तथा [illegible] ॥ तस्मात्सुहस्तत्र आजाते
र ह्णगागमः ॥ तथा पुनः कुमारमंडपते ॥ य [illegible] ॥ अरिष्टपक्तिचक्रिपते ॥ अ
[illegible] ॥ पाम्मितातुलकुंडकुमारं ॥ तत्संबंधिनी
कुमारिकुलकुंडलिनी ॥ मंडपते [illegible] ॥ एतत्पवर्तिनावच्छास्ता हि मातुलकुं
डा [illegible] कुमारीसुद्यते ॥ योषित्तरुणीता ह राप लहुता
[illegible] ॥ पतिव्रता पातिंव्रस्त्वं [illegible] ॥ कामेश्वरं व्रत पति ॥ राम०
मुता ॥ [illegible] ५५

पमम्मरूपिपर्किचित्साक्रियते॥ करोति॥ सर्वबध्निः स्वाधिष्ठानगतोनुवेधति॥ साधयति।
अग्निज्वलनेनैव चंद्रवाहिलिप्यादः॥ एतत्पद्मं ह[illegible]सनत्कुमारतंत्रे॥ एष्वयोनामसुन
यः श्रीविद्योपासकामिथ्यः संभ्रमोपा[illegible]तामत्याप पतमाचिरं॥ कर्णिकायामधिष्ठा
नैव व्हिम्बिछुच्यमारता॥ [illegible]मह विद्यास्य[illegible]सोमस्यत्र पतेमाह्यपा तिष्ठसेभुंजे
गंम्याश्राम्भिरेवमहा पवतानिसंतेः॥ [illegible]तोकस्य[illegible] बिंमतत्त्व विवंअोति प्रद्युम्न मानम
हलन॥ अमृतस्य धारावक्त्रधारा हमा[illegible]लोके[illegible]चिंतादयाति तिमंत्रोपि॥ लो
कास्य ब्रह्मलोकस्य[illegible]गमायूनं॥ [illegible] श्रहप चंद्रकलावाचकाः
॥ चर[illegible]करोति[illegible]कुंडलिनी[illegible]॥ सामान्येन पुंसके॥ ह
स्थिताना॥ [illegible]॥ हकार[illegible]देशो[illegible]पञ्चछादशः॥ कुंडलिनी॥
अग्न्याधिष्ठानमागता[illegible]तिसध॥ तदिदं सुपद्मं हितेषु
कर्म हितायं॥ पा[illegible]निधाय[illegible]॥ होहमानाहधाधारा द्विमन्न
तिसहद्वधी॥ गुम[illegible]नमस्य[illegible] अत्रगुप्तं पश्चात्तथा चरतीतिवर
रापदरूपार्थः॥ एवंच[illegible]दशा[illegible]हणावद्ध एकानि॥ ॥[illegible]॥ ॥ भवानीभवनाग

५६ स्यः भवानामत्र कुठारिका॥ भक्त [illegible] मोक्षप्रदायिनी॥ ॥ ८४॥ भवं महादे
वं संसारं वा केचित्॥ आनयति [illegible] नीति भवानी॥ [illegible] देवी पुराणे॥ निर्वचनादाये [illegible]
ज्ञो भवो भवः कामो भवः संसार [illegible] देवी भवानी परिकीर्तितेति॥ यद्वा
जलमूर्तिः परमेश्वरस्य भव [illegible] तन्नाम [illegible] ना। स्त्री पुंसः प्रकारश्च॥ तदुक्तं लिंग
पुराणे॥ [illegible] नलोकानां भवस्य परमात्मनः
॥ उपासकी [illegible] पत्नी पि॥ भवस्य पत्नीति याव
तेन रूपः स्मृतेति वै॥ नस्मे [illegible] शाना स्मृतेति॥ भवशब्द
निरुक्तिरपि तत्रैव॥ [illegible] भावयतीति च॥ भवनाद्भावनाद्वैव भू
तानां संभवः स्मृत इति॥ अत्र [illegible] पत्नी [illegible] इत्यर्थः॥ तस्मादापो भवः स्मृता
इत्युक्तेः [illegible]॥ भवं जीवनं [illegible] नयति जीवयतीति भवानी॥ यद्वा भवस्य ब्र
मर्थं पुंयोगलक्षणो ङीप्॥ [illegible] इत्यादिना नुगागमः॥ इयं च [illegible] नेस्थूणालपीठ
धिष्ठात्री देवता॥ तदुक्तं पद्मपुराणे॥ [illegible] ष्टोत्तरशत देवी तीर्थ माला ध्यायेः स्थाने स्थूले भवा राम०
मार्गमालिनिलिके नामपत्रिके ति॥ [illegible] विद्या॥ शाब्दी भावना आर्थी भावना चेति। ५६

56

तत्र शाब्दी वैदिकशब्दनिष्ठाचार्यैर्ज्ञा समानयोगक्षेमा ॥ ईश्वरेहैवैतितु मीमांसकवा
दकौतूहले निरूपितमस्माभिः ॥ आर्थी तु प्रवृत्तिरूपा ॥ कारकाणां परस्परसंबंधरूपेति
तत्रैव निरूपि ॥ तं तामप्यगम्यागम्या वा ॥ कथं मार्गो विषय इति वा तत्स्मचित्तशुद्धिरूपा
वेत्यर्थः ॥ यद्वा भावना त्रिविधा ॥ तदुक्तं कूर्मपुराणे ॥ ब्राह्मी माहेश्वरी चैव तथैवाक्षरभा
वना ॥ तिस्रस्तु भावना रुद्रे वर्तंते सततं द्विजा इति ॥ अन्यत्रापि ॥ त्रिविधा भावना ब्रह्मन् प्रो
च्यमानां निबोध मे ॥ एका मद्विषया तत्र द्वितीया व्यक्तसंश्रया ॥ अन्या तु सगुणा ब्राह्मी विज्ञे
या त्रिगुणाश्रितेति ॥ इदं मैंदसंग्रुं प्रति कूर्मावतारस्य भगवतो वचनं ॥ एतत्त्रयकृतां निष्क
र्षस्वस्वरूपमपरिज्ञापकदृष्टितेः कृतत्वत एवाचार्यो नमः ॥ यद्वा आज्ञांतसकलस्यो
केंतेः सकलनिष्कलं ॥ उन्मन्यंते परे ज्ञाने निष्कलं च त्रिधा स्थितमिति योगिनीहृदयोक्तसकल
कृणात्मिका भावना ॥ नाभिर्यस्या इत्येषा ॥ भवः संसार एवारण्यं मतिगहनत्वात् ॥ तस्य कु
ठारेव कुठारिका ॥ द्वयोः कुठार इति कोशात् स्त्रीलिंगता ॥ ज्येष्ठ इत्यर्थः ॥ मंदमंगलंत्रिंप
पस्याः ॥ ॥ महीगतविशेषज्ञजीतानां यानाः प्रिया यस्या इति वा ॥ भगाभगा मूर्तिरू
पमस्याः ॥ भगः श्रीकाममाहात्म्यवीर्ययत्नार्ककीर्तिषु इति विश्वः ॥ मात्स्ये पुराणे कामभगपदार्थाः श्रो

५१ मनायसांसाह्मगादक्षितैवत्स्याभावःसै भागयतत्रमेदद्वतियावत्॥ पन्नपमत्रउरारो॥ इक्षुवस
रुराजेश्चनिध्यावादीरथान्यके॥ विकार[illegible]ःक्षीरंकौसुमकुसुमंतथा॥ लवणंचाष्टमंतद्वत्सोभा
ग्याष्टकमुच्यते॥ तिवसमेदेरिगं॥ तेः॥ नद्दिमंगलकापोपपुक्तनाष्ठीकरत्वात्सौभाग्यमेव॥
तद्दृमान्यनिलतिर्येस्पतन्म[illegible]बासोभ[illegible]॥ भकेभस्मानिदद्यानीतितथा॥ अत्रेदंदेछं॥ म
हास[illegible]मेनसर्पंत॥ निलचण्मानिबडाइतिछलाहारस्त्रणानिर्दिष्टानि॥ तथाहि
॥ वारुचिसकेनेपचवर्गो[illegible]नामि[illegible]॥ काझाद्य॥ ठ्योचेतिस्त्राम्॥ कका
रमार[illegible]कार मभिव्याप्य[illegible] भवति॥ ट्यांपवर्गादष्वेवमितितद्[illegible]ः पिबुः॥ पव
र्गद्वयसंापे चानासञ्ज्ञा॥ एतामहृ[illegible]नाम संस्मा[illegible]कानि॥ अन्त्राट॥ अचोराजः षोड
शांतत्सेखावाचकाभवति॥ एतामे[illegible]पुयत्ता॥ ऋकारआदौनततउकारः एनद्वयंयस्मा
द्[illegible]सः॥ अकारौ गा[illegible]हिंतनदोनाम॥ यथाकिकुइत्सनपोः कइतिसं
ज्ञा[illegible]॥ फाणान्हडव॥ [illegible]कारात्परतः ट कार श्चेत्तद्युगलस्य डकारः
संज्ञा॥ [illegible]तद्युगलस्य बकारः संज्ञा॥ पुटौण॥ संपुटीकरणौ समताइतिसंज्ञा॥ एवं
एवंचबडा[illegible]सडकार[illegible]कारद्वयमर्थः॥ तेनडबडइतिसिध्यति॥ ततश्चफी ५१

57

इति पुष्पीकृद्दशाष्टौ वर्णा भवंति ॥ द्वितीयं नाम नवाक्षरं ॥ तत्र प्रथमनाम्न आद्यमक्षरं पवर्गी
यं ॥ तृतीयं नाम षडक्षरं ॥ तदाद्यमक्षरं पवर्गीयं ॥ ततो द्वे त्रिपंचाक्षरे ॥ तदाद्ये पवर्गीये
॥ ततः षष्ठं नाम षडक्षरं तदाद्यमक्षरं च पवर्गीयं ततो द्वे चतुरक्षरे तयोराद्यं नाम पवर्गीया
दिमाक्षरकं ॥ ततोष्टाक्षरमेकं नाम ॥ तदाद्यमक्षरं च पवर्गीयमिति ॥ एवं नव नामानीमे
तावान्नेत्रत्रायं दृतिरिक्तु ॥ ६९ ॥ ॥ भक्तिप्रिया भक्तिगम्या भक्तिवश्या भयापहा ॥ शांभवी
शारदाराध्या शर्वाणी शर्मदायिनी ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ॥ भक्तिर्द्विविधा ॥ मुख्या गौणी चेति ॥ तत्रे
श्वरविषयकानुरागात्मिका प्रीतिविशेषो मुख्या भक्तिः ॥ तथा च भक्तिमीमांसासूत्रं ॥ सापरा
ऽनुरक्तिरीश्वरे इति ॥ अथातो भक्तिजिज्ञासेति सूत्रोपात्तभक्तिपदार्थः ॥ तस्याः परेति वि
शेषणं ॥ परा मुख्या भक्तिर्मुख्यानुरक्तिरिति क्रियात्वेन द्वितीयपरादेति तदर्थः ॥ अत एव परेति
गौणीं व्यावर्तयतीति भाष्यं ॥ गौणं तु समाधिसिद्धिरिति सूत्रे गौणी भक्तिः सेवारूपा क
थिता ॥ तथा च नारदपुराणे ॥ भज इत्येष वै धातुः सेवायां परिकीर्तितः ॥ तस्मात्सेवा बुधैः
प्रोक्ता भक्तिः साधनभूयसी ॥ इति ॥ ॥ रुद्राः स्मरणादीर्नानादेया बहवः ॥ सैन भक्तिरेव वि
धा ह्येतस्मिन्स्तोत्रेपि वर्त्तते ॥ भक्तिप्रेम्णोपयतिः श्रीमान्मुनिः सच पंडितराजादिना

५८ गरुडपुराणीयवचनं ॥ भक्तिर्नवविधा [illegible] इत्यादि भागवतवचनं ॥ भक्तिर्दशविधा ज्ञेया पा
पारं प्राप्तवोपमेति ॥ दशविधत्व[illegible] हृच्च ममम द्वैतात् प्रमस्य सुख
तानुवादश्च ॥ ईदृशो भक्ति[illegible] द्वितीय स्वामी ॥ तथा च शिवपुराणे ॥ कृतकृत्यस्य
त्वतस्य मम किं क्रियते नरैः । [illegible] रेवापि मया भावो हि निगद्यत इति ॥ अत्र भावश
हेन बाह्यपाचैर्णाभ्यंतरो मि [illegible] ॥ भक्त्या हेताराधने नगोपांगनासक्ता ॥ तथा च
श्रुतिः ॥ पराञ्चि खानि व्यतृणत्स्वयंभूस्तस्मात्पराङ् पश्यति नांतरात्मन् ॥ कश्चिद्धीरः प्रत्य
गात्मानमैक्षदावृत्तचक्षुरमृतत्वमिच्छन्निति ॥ स्मृतिरपि ॥ योगिनस्तं प्रपश्यंति भगवंतं
सनातनमिति ॥ ईश्वराराधने हेतिभोग [illegible] एवं ॥ आराधनपदस्य भक्तिपरतयाऽऽ
जमार्तंडे व्याख्यानात ॥ ब्रह्मसूत्रमपि ॥ अपि संराधने प्रत्यक्षानुमानाभ्यामिति ॥ अत्र
कामपि ब्रह्म भक्त्या प्रत्यक्षं भवति श्रुतिस्मृतिभ्यां तथाऽवगमादित्यर्थः ॥ भक्त्या त्वन
न्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ॥ ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतपेति भगवद्वचनमपि
॥ अत एव भेदमितरे [illegible] सोऽपि भक्तैकवलभ्य इत्यर्थः ॥ तेन भ ग्रा०
क्तेर्गम्यपरं ब्राप्य [illegible] ॥ [illegible] संसारे जन्म मेतीति श्रुतेर्निषाप [illegible] ५८

क्ति वा चिन्नामसंस्कृता पदेन तथा प्रतिपदनात्॥ अत एव भक्तिमीमांसायां तत्र तत्स्यामृतत्वो
पदेशादिति सूत्रं॥ आद्यमीमांसायां तन्निष्ठस्य मोक्षो पदेशादिति सूत्रं च॥ निरुक्तंत्रेपि॥
भक्तिलक्षणाकथनपूर्वकं तत्स्याखिलपुरुषार्थप्रदत्वमुक्तं॥ तत्र लक्षणं संपन्ने गुरौ तन्म
के योस्नेहा॥ विद्यानुष्ठानयोर्मध्ये धिमः हृंशयन्नाशनः॥ नारकत्वात्प्रमन्नत्वे भक्तिलक्ष्मा
खिलार्थदा॥ यया विहीना निपतन्ति इहामुत्र च पशुः शिलाइति॥ अथवा॥ भक्तिर्लक्षणा
नयागम्याबोध्या॥ विशिष्टशक्तिकानां सम्यज्ञानादिपदानां विशेषैकत्र ज्ञानवाचकत्वोपो
गात्॥ अत एव त्रिषु ज्ञानं च मते॥ लक्षणाशीलक्षणागम्येति॥ सर्वेषामेकमंत्रमेति शापन
स्य भक्तिपानतात्स्वनाधिकारो हीति दैशिनिरुक्तेभक्तेः पदस्य लक्षणायां प्रयोगः॥ अस्मा
कीने त्रिवसन्तेपि॥ नमे श्राद्धं श्रीमत्पादैर्मपरमात्मायापि तत्तोत्तत्रापि वद्ध्रिं तत्तन्न च
मव इष्म किमपि॥ नमे यः कोंतिप्रवचनमथापि अवश्यं तत्र यथा लोके भक्ता परशिव
नश्यामा भगत ये हि भक्तेः क्रमलक्षणायामार्थयापरधीना॥ भक्त्यावश्यपतिवा॥ स्वतंत्रा
पि शिवे भक्तिपारतंत्र्यं तेषामस्य पद्मितिवेदनात्॥ यथा निजलक्षणा शिवश्च भक्तादीनिमिवोपा
पहंतीतिमयापहा॥ तथा च वा पुष्पुष्पं॥ अस्रस्पर्शात रेवापि जले चापि स्थले पिवा॥ या

59

५९ घृ कुंभ रवौ रिष्योमयस्थानेदि ... ॥ अपिच सर्वेषु देवीनामानिकीर्त्तयेदि
ति॥ शंसेदि ... श्रीशांभवा न ... तावाशं ... ॥ देवीभागवते॥ अष्टवर्षा च शां
भवी तिकन्याविशेषस्य नामो ... कीर्त्तयेदिति ... ओरि मंत्री शांभवानामियं मातावा
शांभवी॥ देवीभागवते॥ अष्ट ... विशेषे ... मोक्तं॥ नद्रूपावेम
र्षः॥ शारदस्या ... आशारदे ... देवी॥ आराध्या॥ अपशरत्सम
: संवत्सरइत्यत्रिपुराणात्॥ शरत्काले महापूजा ... पा च वार्षिकी तिमार्कंडेयपुरा
णे वर्षस्यादौ भवा वार्षिकी सम्यक्॥ वासंतेन ... पदं क्रंदंति कामि जि ... पाम
लात्॥ शारदैर्विशारदैः ऐंद्रिलैः शाला ... विशेषशीलैर्वा राध्या॥ शारदः पी
तमुद्गः स्याच्छालीनेष्वप्रतिभः वन्नीतिमेदिनी॥ अकालेवासुदेवस्यादकालेतुपितामहइत्यने
कार्थः॥ ... भिधाना ... ॥ शारदा चा
... धारयेत्॥ नन्वशारदीयानि ... कालीपुराणे॥ शरत्काले पुरा यस्मात्
... शारदा सा तमाख्याता पीठे लोके च नाम इ ते ति॥ हितिमू तेः परमशिवस्य राम॰
शर्व इति संज्ञा॥ तस्य स्त्रीसंबंधिनी ... अनुगामः॥ मंगलस्य माताह केशीनाम्नी त्व ५९

र्यग्रातद्वक्ते लौंगे ॥ चराचराणां भूतानां धाता विश्वंभरात्मकः ॥ शर्व इत्युच्यते देवः सर्वशास्त्रार्थ पा
रगैः ॥ दिगंबर आत्मन स्तस्य शर्वस्य परमेष्ठिनः ॥ सुकेशी कथ्यते पत्नी तनुजो ऽंगारकः स्मृतः इति ॥
पार्वत्यपि ॥ शर्वस्य पत्नी पात्तुनामभूमिरितन्नु स्मृता ॥ पत्नी तस्य सुकेशी ति पुत्रश्चांगारको मत
इति ॥ शर्म सुखं ददातीति तिलक्षा ॥ शर्मशान सखानि वेश त्रिपुराणीव कोशः ॥ सुखं ददाति भक्ते
भ्यस्ते नैषा शर्मदायिनी ति देवी भागवतात ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ शांकरी श्रीकरी साध्वी शारदेंदुनिभानना
शांतेहीशांतिमती निष्पापा निरंजना ॥ ॥ ९४ ॥ करोतीति करः ॥ पचाद्यच् ॥ शं सुखस्य करः
॥ शंकरोऽयस्य चाप्रशंकरः ॥ तस्य स्त्री शांकरी ॥ तथा च कालिकापुराणे ॥ प्रतिसर्गादि मध्यांत
मह शंभु नितकुले ॥ स्त्री रूपेणानुयास्यामि प्रास्यर स्वदहं मनुः ॥ ततस्तु विष्णुमायामा
मोहे ने निशंकरा नन्दयी ॥ शांकरीति स्तुविष्णु तिरुन्नारीति तिरिवांकसदूति ॥ करोतीति करी श्रियः क
री श्रीकरी ॥ श्रीकरो विष्णुः श्रीधरः श्रीकरः श्रीमानिति विष्णुसहस्रनामसु पाठात ॥ तस्येयं श्री
करीति वा ॥ अथ परिभाषा यावद्बला रिपुना नामानि विभजते ॥ राजा चले चेलं द्रोभूता लवलिए
गमान्निर्दशा ॥ गुणानसामोसागतोनामागेमा गेभूमेगा भवेत् ॥ ११ ॥ चतुरिमे कस्मिन्नर्थे चतुष्ट
त्वदसूतीनिच त्वारिनामानि निर्दिष्टानि ॥ द्वित्वहिनार शब्दे ऽर्थव ये रातादशानि नामानि द्वादशास
श्वसन्नेन ॥ सा श्रीपतिव्रता ॥ सती साध्वी पतिव्रते त्यमरः ॥ कालत्रयेपि परस्परो गाभावाद नित
रसाधारणां पातिव्रत्ये ॥ तदुक्तं श्रीमद्दाचार्यभगवत्पादैः ॥ कलत्रे दैव वीतक तिकति भजेतेन

६० कवयः श्रियोदेव्याः कोवानभवतिपतिः पौरुषिप्रमाणैः॥ महादेवंविज्ञातव सतिसतीनामचरमेकुचा
म्पांभासंगः कुरवकाणारपम्तु जमद्दृशि॥ देवीमागवतेपि॥ साक्षीत्वनमस्तामाम्नपातिप्रमेनगीय
सेइति॥ शरत्कालिकेनचंद्रेणातुल्यमाननंमुखंयस्याः शोतन्हकरणो॥ श्यानंकृशं॥ श्रीदेवउ
पदेशोऽ शानीमानं॥ उदरंमध्यः साशानोदरी॥ पूर्णोदरस्थानंतथुहस्य हिमवतोऽ पत्यंहेमवती
त्यर्थोवा शांतिरस्या अस्ती निशांतिमती॥ भक्तेषुश्रमाभावात्॥ निर्गतआधारः अधिष्ठा
नं॥ तदंयस्याः॥ स्वयंमात्रशेषानस्यहृत्पद्मेनाधारांतरापेक्षात्॥ अथवा॥ निराधाराख्यपू
जास्वरूपा॥ तथाचसूतसंहितायां॥ पूजाशक्तेः परायास्तु द्विधाविधेप्रकीर्तितेत्युपक्रमबाह्या
भ्यंतरभेदेनद्वैविध्यमुक्त्वावाह्याया वैदिकतांत्रिकभेदेनद्वैविध्यंसाकारूपावर्णयित्वोक्तं॥ पूजाया
भ्यंतरासापिद्विविधापरिकीर्तिता॥ साधाराचनिराधारानिराधारामहत्तरा॥ साधारामातुसाधारेनि
र्माणातुसंविदि॥ श्रीमहादेवपर्वतसंभूतविग्रहेपरमेश्वरी॥ आराधयेदतिश्रीमद्गुरुहस्तोक्तेन
वर्त्मना॥ यापूजासंविदिश्रोक्तासाप्रत्तसंमनोलयः॥ संविदेवपराशक्तिर्नेतरापरमार्थतः॥ अतः
संसारनाशायसाक्षिणीमात्मरूपिणीं॥ आराधयेदनंतशक्तिंप्रपंचोल्लासवर्जितां॥ स्वानुभूत्या
स्वयंसाक्षात्स्वात्मभूतांमहेश्वरीं॥ इत्यनयेदादरेणेवपूजासाशुरुषार्थदेति॥ श्रेजनं नामकालिमा राम०
अविद्यासंबाद्दृतिभावना॥ तमोरूपेणेनावरतेःघर्मः॥ साहदृश्यन॥ तथाचयोगवासिष्ठेभावाभावे ६०

परशुभ्रां नाहर्षामर्षविकारदा॥ मलिनावासनारूपसंसर्गशब्देन कथ्यंत इति॥ निर्गतमंजनं यस्याः सा
निरंजना॥ अविद्यासंपर्काभाववती मर्थः॥ मिथ्याज्ञानापरपर्याया अविद्या पापाख्याधिष्ठाने ऽभावान्तप
तिपन्नो या श्री त्रैकालिकनिषेधप्रतियोगित्वं सेवं मिथ्यात्वात्॥ यद्वा॥ निरंजनं रागो रक्तिमा
संतो यस्यां वा यस्याः॥ १४ निर्लेपा निर्मला नित्या निराकारा निराकुला॥ निर्गुणा निष्कला शांता नि
ष्कामा निरुपप्लवा॥ १५॥ लेपः कर्मसंबंधः स निर्गतो यस्याज्ञानेन सा निर्लेपा॥ तदुक्तं यदुच्चैर्भ
वखंडे॥ कर्मभिः सकलैरपि लिप्यंते न ब्रह्मविदं वरश्च न मर्त्यवत्॥ पद्मपत्रमिवाद्भिर्होपरब्रह्मवित्त्व
वरस्तु वैभवं॥ गीतास्वपि॥ लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवांभसेति॥ नित्यशुद्धेश्रितो मालिन्यश्र
माधायकत्वादविद्यैव मलास्तदभाववत्वान्निर्मला॥ मलस्य मिथ्यात्वात्॥ तदधिष्ठानं तु न तथेत्याह
नित्या कालत्रयेऽप्यबाध्या॥ तिथिनित्याकालनित्यामंत्ररूपा वा॥ आकारस्य सगुणरूपस्य कल्पि
तत्वान्निराकारा॥ तदुक्तं विष्णुभागवते॥ स वै न देवासुरमर्त्यतिर्यङ् न स्त्री न षंढो न पुमान्न जंतुः॥ ना
यं गुणः कर्म न सन्न चासन्निषेधशेषो जयतादशेष इति॥ आकुलेति भावप्रधानो निर्देशः॥ अवि
द्यासंपर्काकुलत्वाभावान्निराकुला॥ निर्गता आकुला चिंता यस्या इति॥ नाहं प्राणो हरेति पाव
न॥ गुणाः सत्त्वाद्यास्त्रिगुणा॥ साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्चेति श्रुतेः॥ गुणानां शरीरधर्मत्वेन चिद्धर्म
त्वाभावाद्वा॥ तदुक्तं मत्स्यपद्मपुराणयोर्हि मंथं तं प्रतिनारदेन॥ यदुक्तं च मया देवी लक्षणो वर्जितेति
च मया गुणसा शिवा स्वस्य स्वस्य गात्रे विचारणात्॥ लक्षणानि हि कीटोद्यकः शारीरकाश्चयोगुणाः॥ इयंतु

६१ निर्गुणा देवी नैवलक्ष्यितुं केमे ति॥ निर्गताः कला अंशा वास्त्र विकाय यस्याः। अंशो नानाव्यपदेशादि ति सू
त्रे ममैवांशो जीवलोक इति स्मृतिश्च कलितां शाभि प्रापत्वादि विस्तविभ्रे॥ निर्गुणा चिंता वा निष्कलेत्युच्य
ते॥ तदुक्तं॥ विज्ञानभैरवभट्टारिके॥ ध्यानं या निष्कला चिंता निराधारा निराश्रया॥ न॥ शाकारेतो
मस्यनद्रूपा॥ अमृतबीजात्मिकेति प्रयावत॥ निर्गतः कामेइच्छा यस्याः सा निष्कामा॥ अवाप्ताखि
लकामाया सत्त्वमाकिं विषमाम वेदि ति दैवीभागवतात्॥ एतैमर्ः पूर्णमिदमिति श्रुतेश्च॥ निष्प्रम
मती तिवा॥ अमगमादिषु॥ उपप्लवो नाशः स निर्गतो यस्याः॥ निःशेषेणातिशयेन उपप्लवी प्रपंच
विंडाइएव मलवो भूतस्य वरोः यस्याः सा निरुपप्लवा॥ निर्बधादि पदेष्वतिशयार्थे निरः प्रयोगात्॥ तथा
चाह गोपनिषदि॥ आप्लवस्व प्रप्लवस्व अप्लवस्व॥ आंडीभवज मा मुहरिति॥ ॥६५॥॥ नित्यमुक्ता नि
र्विकारा निष्प्रपंचा निराश्रया॥ नित्यशुद्धा नित्यबुद्धा निरवद्या निरंतरा॥ ॥६६॥॥ नित्यमुक्ताः यस्याः
भक्ताः सा नित्यमुक्ता यथा तथा मुक्ता वा॥ नित्यं मुंचतीति मुक्ता वा नित्यमुक्तस्य भावस्तत्तावा॥ मोक्षसपेत्यर्थः
निर्गता विकाराः सांख्येप्रसिद्धा महदाद्याः त्रयोविंशतिर्यस्याः॥ तदुक्तं सांख्यतत्त्वकौमुद्यां॥ मूलप्रकृ
तिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त॥ षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष इति॥ नि
र्गताः प्रपंचाः क्रियादि त्रयप्रत्नाराः विशरणा यस्याः सा निष्प्रपंचा। प्रपंचः संचयेप्रोक्तो विस्तारे विप्र
तारणे इति विश्वः॥ प्रपंचोपशमं शिवमद्वैतं चतुर्थं मन्यंत इति श्रुतेः॥ सर्वाश्रयस्या अयां नरापो राम०
ग्या निराश्रया॥ विश्वस्य तिष्ठति मरर्यातस्याः कुत्र प्रतिष्ठिता इति वचनात्॥ कालत्रयेपि मालिन्या ६१

मावाच्छिन्नशुद्धा।। छिद्रूपत्वाच्छिन्नबुद्धा।। शुद्धबुद्धौ जिनविशेषौ।। तौ निसौ यस्याः प्रसादादितिवा।। षड्दर्श
नशक्त्यायां जैनदर्शनोपासत्वेनापि देव्या।। द्रष्टा दर्शनमात्र।। तदुपासनात्प्रनामके देवीरूपेतियावत्।।
निर्गतं अवद्यं गर्ह्यं मायिकविकारजातं यस्याः।। निरवद्यं निरंजनमिति श्रुतेः।। अवद्यान कान्निर्गता
यत्प्रसादादितिवा।। तथा च कूर्मपुराणे।। तस्माद्हर्निशं देवीं संस्मरेत्पुरुषोयदि न यात्यवद्यं नकं सं
क्षीणाशेषपातक इति।। लिंगपुराणेपि मायाना श्चैव घोराद्या अष्टाविंशतिकोटयः।। नरकाणामवद्यं
नाम् पच्यंते तेतास्तु पापिनः।। अनाश्रितामवानीशं शंकरं नीललोहितमित्यादि।। अवकाशावधिभेदरहि
तो निरंतरपदार्थो।।।। तैर्विरहिता निरंतरा।। अंतरमवकाशावधिपरिधानान्तर्धिभेदतादर्थ्ये
।। छिद्रात्मीयविनाबहिरवसरमध्येंतरात्मनिचेत्यमरः यएतस्मिन्नुदरमंतरं कुरुते अथ तस्य भयं भवती
तिश्रुतेः।।।। ४६।।।। निष्कारणा निष्कलंका निरुपाधिर्निरीश्वरा।। नीरागा रागमथनी निर्मदा मदना
शिनी।।।। ४७।।।। सर्वकारणस्यकारणांतराभावान्निष्कारणा।। सकारणाकरणाधिपाधिपो न चास्य
कश्चिज्जनिता न चाधिप इति श्रुतेः।। निःशेषं कारणं मध्यमं स्वीयं यस्यामिति वा।। नतस्मान्नरं रवती
त्यर्थः।। मध्यमपंचकांतस्कारणानरविग्रहामिति वचनात्।। कलंकः पापं तदभावान्निष्कलंका।।
शुभ्रमपापविद्धमिति श्रुतेः।। उपसमीपे आदधाति स्वीयं धर्ममित्युपाधिः।। उपसर्गे घोः किः।। स्वी
यं लौहित्यं सामीप्यमात्रेण स्फटिके समर्पयन् जपाकुसुममुपाधिः।। तद्धिते भेदेन भाने; विद्येवो
वोपाधिस्तद्रहिता निरुपाधिः।। यद्वा।। निष्कलंकत्वाद्यसाधारणधर्मेषु साध्येषु दृष्टान्तात्मनेन हे

६१ तुले निरुपाधि त्वं नाम मत्वा प्यलातिशयभावात्॥ सत्वेन तुरितमर्थः॥ रागखंडो पाधि खंडो पाधिश्चेति द्विवि
धेरपि धर्मैः स्पृश्यते इति वा॥ मीमांसाशास्त्रे तांत्रशास्त्रे च द्विविधं॥ सेश्वरी निरीश्वरं चेति॥ तदुभय
रूपता निरीश्वर मीमांसकैरीश्वरांतराभावात्॥ रागद्वेषा तदभावादुवा नैसकल कर्म त्वा
न्नीरागा॥ अथवा वेदप्रमितिपर्कृ भावात् सशब्दोच्च रागइति शांडिल्यसूत्रे भक्तेराग पद वाच्यता
62 भिधानात् भक्तिः तेष्वर्थः॥ नीरजलमगः पर्वतस्तु भय रूपाया॥ भक्तानां वैराग्यदानेन रागं मथ्ना
ती निरागमथना॥ इह रागद्वेषाभिनिवेशाः क्लेशा इति योगसूत्रोक्तो रागोत्र गृह्यते॥ मदरहिता निर्म
दा॥ मदं नाशयति॥ मदनं धत्तूरमश्नातीति वा मदनाशिनी॥ ६७॥ निश्चिंता निरहंकारा निर्मोहा
मोहनाशिनी॥ निर्ममा ममताहन्त्री निष्पापा पापनाशिनी॥ ६८॥ चिंताशब्दः स्मृतिः सामा
न्यवचनोपि दुःखजनक स्मृति विशेषे निरूढलाक्षणिकः॥ चिंता चितासमा ह्येया चिंता वै बिंदुनाधि
का॥ चिता दहति निर्जीवं चिंता दहति जीवितमिति प्रयोगात्॥ चिंतासुखे बुद्धिकायामिति विश्व
कोशात्स्कलमप्यर्थः॥ तदुभयरहिता निश्चिंता वैकारिकतैजसभूतादिश्चेत्यहं त्रिधेति
वचनात् त्रिविधोहंकारस्तद्रहिता निरहंकारा॥ मोहो वैचित्यं तदभावान्निर्मोहा॥ मोहमेकत्व
ज्ञानदानेन नाशयतीति मोहनाशिनी॥ तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यत इति श्रुतेः॥ राम०
ममशब्दो ममेदमित्याकारकबुद्धिपरः॥ सा च मेदृश्यंते स्ववधं संस्रतो विषयीकरोति॥ स्वाभि ६१

त्रैतत्क्षमावान्निर्ममा॥ अनंतापापशाहृश्यणबुध्या हंत्री॥ पापपरा हिंसा नित्र्यं पापा॥ पापंनाशयतित्वीयविद्या
जपादिनाभक्तानामितितथ्या च वसिष्ठस्मृतिः॥ विद्यातपोभ्यांसंयुक्तं ब्राह्मणं जपनैत्यकं॥ सदापि
पापकर्माणमेनोनप्रतिमुज्यते॥ जापिनांहोमिनांचैवध्यायिनांतीर्थवासिनां॥ नपरिवसंतिपापा
नियेचस्नाताःशिरोव्रतैरिति॥ पाद्मेपुष्करखंडे॥ मेरुपर्वतमात्रोपिराशिःपापस्यकर्मणः॥ कात्या
यनीसमासाद्यनश्यतिहरिणामातः॥ दुर्गार्चनरतोनित्यंमहापातकसंभवैः॥ दोषैर्नलिप्यतेवी
रपद्मपत्रमिवांभसेत्यादि। देवीभागवतेपि॥ ॥छित्वाभित्वाचभूजानिहत्वासर्वमिदंजगत्॥ प्रणा
म्यशिरसादेवींनसपापैर्विलिप्यते॥ सर्वावस्थागतोवापियुक्तोवासर्वपातकैः॥ दुर्गांदृष्ट्वानरःस्तनः
प्रयातिपरमंपदमित्यादि। ब्रह्मांडपुराणेपि। वर्णाश्रमविहीनानांपापिष्ठानांनृणा
मपि। यद्रूपध्यानमात्रेणदुष्प्राप्तंसुलभंतापतइति॥ ॥९८॥ ॥ निःक्रोधाक्रोधशमनीनिर्लोभा
लोभनाशिनी॥ निःसंशयासंशयघ्नीनिर्भवाभवनाशिनी॥ ९९॥ द्वेष्यस्यैवाभावान्निःक्रो
धा॥ समोहंसर्वभूतेषुनमेद्वेष्योस्तिनप्रियइतिभगवद्वचनात्॥ भक्तानामरिषड्वर्गनिर्गतंक्रोधंशमयतिनाश
यतीतिक्रोधशमनी॥ क्रोधस्पृहेहतमापस्तम्बेनोक्तं॥ क्रोधयुक्तोयद्यजतियज्जुहोतियदर्चति॥
सृततस्यहरतेसर्वमामकुंभंपयथोदकमिति॥ अप्रमत्तमोहयोगान्निर्लोभालोभः सर्वंगुणान्हंतीतिनिदि
तंलोभंभक्तानांनाशयतीतितथा। लंकराने गुहलक्रमेणाकथयन्नदृशायामस्तशापः संशयछिन्निर
पेहोगुरुर्मतहन्तुकानपोविशेषाणपोलेदृणामुक्तं॥ अप्रसंशयात्मनविवितंवनश्छिन्नसंशयात्मनापादना

९३ ह्निति ॥ तादृशसंशयभेदादिदं नामद्वयं ॥ निःसंशया संशयघ्नीति ॥ अथ परिभाषायामेकोनपंचाशन्ना
मान्नि विभज्यन्ते ॥ गुणात्सुखिनोमृगयक्षंगेभ्रूलमध्यामोगगौ स्वाभावे ॥ छूरांगमहंभोक्षिमेवहृषित
वाक्कान्तुर्विभाज्योऽष्टो ॥ १९ ॥ ह्निरितिपंचाक्षरं नामद्वयं ॥ एकस्मिन्नर्धे दशाक्षराणामेव परिशे
षात् ॥ चक्रराष्टपदे चतुरक्षरकनामधेयद्वयमष्टपोष्टकपरे ॥ साष्टममत्र ॥ १५ ॥ उससिन्निराहिमा
63 निर्भवा ॥ अनादिमत्स्यं ब्रह्मेति श्रुतेः ॥ भवं संसारं नामधेयं चतुष्टयोष्टकपरे ॥ साष्टमन्मूतरीश
पतीति नथा ॥ तथा च शाक्तिरहस्ये ॥ नवम्यां शुक्लपक्षे तु विधिवच्चण्डिकां नृप ॥ द्वे ते नस्तपेद्धस्तु
तस्य पुण्यफलं श्रृणु ॥ दशाश्वमेधानां शपरानान्मानेन च विशेषतः ॥ मत्वा रोगवान्समुद्धृत्य गते लोके
महीयते इति ॥ कौर्मेपि ॥ मेधाधात्री विधात्री च परमानंदमिक्षिता ॥ संसारतापानखिला निहंती
श्वरसंज्ञयोति ॥ देवीभागवतेपि ॥ अहं वै मम रान्ने भक्ते नेश्वरं योगमाश्रिता न संसारसागरा
दस्माद्धराम्यचिरेणातितिभगवतीवचः ॥ पद्मो ॥ भवनाशिनीतटं नृसिंहमगमदितिह सजाबा
लोपनिषत्स्वपि भ्रमनदीविशेषस्य हृपा ॥ ९९ ॥ ॥ निर्विकल्पा निराबाधा निर्भेदा भेदनाशिनी ॥ निर्ना
शा मृत्युमथनी निष्क्रिया निष्परिग्रहा ॥ १०० ॥ ॥ विकल्पः शून्यविषयकशब्दजमज्ञानं ॥ तथा
च योगसूत्रं ॥ शब्दज्ञानानुपाती वस्तुशून्यो विकल्प इति ॥ खंडनखंडखाद्येपि ॥ अन्तं तासम
पि ग्रंथज्ञानशब्दं करोतिहीति ॥ फलपरीक्षायां गौतमसूत्रमपि बुद्धिसिद्धं तदसदिति ॥ तेन नि राम०
र्विकल्पा ॥ अनादयः कौताद्यर्थे द्वितीयपदेन समासः ॥ तदनिक्रमस्य शब्दजन्यत्वांश ॥ तेन नि ९३

र्विस्तु यत्कनिष्ठज्ञानस्येति फलितं ॥ अथ वा विकल्पः प्रकारो न विद्यते यस्यां सा तथा महतोस्तद्रूपेण ॥ यद्वा वि
रुद्धः कल्पः पक्षो विकल्पस्तच्छून्या भगवती ॥ सविकल्पकज्ञानगोचरत्वाभावात् ॥ सर्वस्य स्वाभिन्नत्वाद्वा ॥ निर्विशे
षेति पर्यवसितोर्थः ॥ अत एव देवी विज्ञानप्रधानतादिति सूत्रीयार्थके ब्रह्ममीमांसाधिकरणे निर्विकल्पैक
लिंगता या ब्रह्मणः साधितत्वात् ॥ नेदं रजतमिति ज्ञानेन रजतबाधेपीदंपदार्थस्येव बाधाभावा
न्निराबाधा ॥ अन्योन्याभावस्य प्रतियोगित्वसंबंधेनानुयोगित्वसंबंधेन चाभावान्निर्भेदा ॥ तदुक्तं
कौर्मे ॥ त्वं हि सा परमा शक्तिरनंता परमेष्ठिनी ॥ सर्वभेदविनिर्मुक्ता सर्वभेदविनाशिनीति ॥ तत्रै
व स्थलांतरे ॥ शक्तिशक्तिमतोर्भेदं वदंत्यपरमार्थतः ॥ अभेदं चानुपश्यंति योगिनस्तत्त्वचिंतका
इति ॥ भेदज्ञानं भेदं भेदमेव वा व्यावहारिकं तत्त्वज्ञानेन नाशयतीति तथा ॥ नाशो जन्मादिभा
वान्निर्नाशा ॥ ससंज्ञात्मनं न मृत्युमिति श्रुतेः भक्तानां मृत्युमथ्नातीति तथा ॥ अथ कस्मादुच्यते
मामृतादिमन्तनं प्राप्नोति मृत्युमप्रत्येति वचनं हि शोभवतीति त्रैपुरोपनिषदुक्तेः ॥ विहितनिषि
द्धरूपक्रियारहितत्वान्निष्क्रिया ॥ अशरीरं वाव संतं न प्रियाप्रिये स्पृशत इति श्रुतेः ॥ यद्वा ॥
क्रियान्वयमंतरेणैव कर्तृत्वादिकारकभावमापन्ना ॥ तदुक्तं विष्णुपुराणे ॥ यथा सन्निधिमात्रेण गं
धः क्षोभाय जायते ॥ मनसो नोपकर्तृत्वात्तथासौ परमेश्वर इति ॥ निर्गतः परिग्रहो यस्याः ॥ प
रिग्रहः पाणिजने पत्नीस्वीकारमूलयोरिति मेदिनी ॥ ॥ ॥ निस्तुला नीलचिकुरा निरपाया निरत्य
या ॥ तुलं भवतु मार्हः स्वहस्त्रीलवपदा ॥ ॥ १०१३पमामात्राभावान्निस्तुला ॥ हेतुर्दृष्टांतवा

६४ नामेति त्रिपुरोपनिषत् ॥ नीलाश्चिकुराः कुंतलापस्माः ॥ अपायोऽपपश्च नाशस्तद्रहिता ॥ अ
त्ययोऽतिक्रमे दंडे विनाशे दोषकृच्छ्रयोरिति विश्वकोशानुसारेणातिक्रमादिरहिता निरत्यया
॥ दुर्गमा योगिनामप्यसाध्यत्वात् ॥ अत एव दुर्गमा ॥ अधिगंतुमशक्यत्वात् ॥ अदुर्गमेति वि
च्छेदः ॥ न विद्यते दुर्गमो यस्याः इति तदर्थः ॥ दुर्गमाख्यदैत्यनाशकत्वेनाजिंकेतियाचत ॥ अत
एव दुर्गा ॥ तदुक्तं मार्कंडेयपुराणे भागवतेऽपि च ॥ तत्रैव च वधिष्यामि दुर्गमाख्यं महासुरं ॥ दुर्गा
देवीति विख्यातं तन्मे नाम भविष्यतीति ॥ इयं च भीमरथीतीरे संनिहितेऽत्र वासिनी ॥ दुर्गा
पदनिरुक्तिर्देवीपुराणेऽपि ॥ सुचत्वादिभये दुर्गे तारिता रिपुसंकटे ॥ देवाः शक्रादयो येन ते
न दुर्गा प्रकीर्तितेति ॥ इयं च वामाराध्या सुवाद्दुर्नाम्ना राज्ञे वरदानेन तेन प्रार्थिता सती देअनेनना
म्नात्र सिद्धा सती स्थिता ॥ तदुक्तं देवीभागवते ॥ तस्मै वरदानोत्तरं तत्प्रार्थनाप्रकारो ॥ नमस्ते त्वया
मातः स्थातव्यं सर्वदा शिवे ॥ दुर्गा देवीति नाम्ना वै त्वं शक्तिरिह संस्थितेति ॥ नववर्षा कन्यापि
दुर्गेत्युच्यते तदुक्तं स्कंदे ॥ नववर्षा भवेद्दुर्गेति ॥ तद्रूपा वेत्यर्थः ॥ दुःखस्य सांसारिकस्य
हंत्री ॥ सुखा ऽ ऐहिकामुष्मिककैवल्यरूपाणि तस्य कर्त्री ततादेत्तत्र सुखप्रदा ॥ एतत्सुविस्तरं पाद्मेपु
वर्णितं हे वरम भाग पदि रक्षार्थे हं ध्वलं ॥ ॥ १०॥ दुष्टदूराद्दुरा चारशमनी दोषवर्जिता ॥
सर्वज्ञा सांद्रकरुणा समानाधिकवर्जिता ॥ १०॥ ॥ दुष्टानां दोषवतां हरा ॥ अत्याप्या ॥ नभ राम०
जनीति कुतके ज्ञात्वे वीवि स्फथ्य ॥ शिवामिति देवीभागवतात् ॥ दुराचारश्चाद्विविरुद्धाचार श ६४

मपत्नीतितथ्या॥ वस्मातिपुरस्ता[illegible]॥ निम[illegible]कर्लानिनुद्दानाकिंचिद्ध करणादपि॥ यमापंजायतेपुसा
तत्सर्वं वक्ष्ये नित्युक्तमिति॥ [illegible]रि मिर्वर्तिता॥ सर्वं जानातीति सर्वज्ञा॥ यः सर्वज्ञः सर्व
विदिति श्रुतेः सर्वे ज्ञात[illegible] किंचि[illegible]दि[illegible]पुर[illegible]॥ सांद्राद्यध्याद[illegible]णाय[illegible]॥ न तस्म मधा
[illegible]धिक[illegible] दृश्यत इति श्रुतेर्दर्शनादि[illegible]धेन[illegible]विनिषधात्समानाधिका मंत्रर्जिता।
१०२॥ सर्वशक्तिमयी सर्वमंगला सद्गतिप्रदा॥ सर्वेश्वरी सर्वमयी सर्वमंत्रस्वरूपिणी॥ १०३
वालाबगलादि निखिलवर्णाश्रमभेदान्सर्वशक्ति[illegible]पंजग दिता[illegible]विवमप[illegible]दार्थं को
पि॥ सर्वाणि मंगलानि[illegible]॥ देवीपुराणे[illegible]॥ सर्वा[illegible]मंगलानि शुभानि च। ईक्षिता
नि[illegible]तेन[illegible]सर्वमंगला॥ शोभनानि[illegible]॥ भक्तानामात्रिदि[illegible]
न यं सर्वमंगलेति॥ ॥ इति श्रीनाम[illegible]शतकेनाम[illegible]त्रिका
कला॥ ॥ इति श्री[illegible]नाम[illegible]द्वितीयेशतकेना
मतरमीयाकला॥ ॥ श्रीगुरुपादुकेभ्यो नमः॥ ॥ सर्गो[illegible]तः सर्वतोब्रह्मणो वा[illegible]
नि[illegible]॥ ॥ [illegible]मे कामयानी[illegible]॥ यो[illegible]
त्रिका[illegible]सर्व[illegible]मत्र[illegible]पत्रदेवी[illegible]
जोपकरणा[illegible]॥ [illegible]इमंते[illegible]

(२००)

२००
तृतीया

६५ येः सद्गुपदांसुरा कामविधिभि [illegible] क्रमेण समस्तलोकगतिप्रतिपादकानि वचनानीहोपदिष्टमक
त्वेन नयोजनीयानि॥ अतस्तु [illegible] त्वात् [illegible] स्मरी॥ असंकुचितस्वामित्वममेहं विनाप्य निर्व
हतीत्याह॥ सर्वमयीक्रियादि [illegible] ॥ [illegible] एतदेवावमुग्धानुवदति त्रिभिः॥ सर्वसम्र
कोटिसंरक्षामंत्राः स्वरूपमद [illegible] ॥ [illegible] पनीये॥ स्त्रीं [illegible] विद्यायाः अनेकाः प
रिकुमाड्हि॥ स्वकृतं [illegible] विद्या [illegible] माद्गिमिवहप्रमि। सर्वैः
सर्वमंत्रात्मकत्वं दर्शितं [illegible] ॥ तत्रै [illegible] तंत्राणि तिस्रश्चेवर्णितं प्रमे
यमाह॥ ॥१०३॥ सर्वयंत्रात्मिका सर्वतंत्र [illegible] मोन्मनी॥ माहेश्वरी महादेवी महालक्ष्मीमंड
प्रिया॥ १०४॥ सर्वेषांचदगंगलाहीनां [illegible] पेमेधात्मिका॥ [illegible] दितीत्व
॥ वामकेश्वरादि सर्वज्ञान [illegible] स्थानं [illegible] ॥ मनोन्म
नीति कथितेन रूपा॥ [illegible] कारणत्वेन तदूर्ध्वं चोन्मनी [illegible] ॥ ना
च कालकला [illegible] ॥ [illegible] शिवशक्तिरिति स्था
ना निर्विकल्पा निरंजनेति॥ त्रिपुरे [illegible] ॥ निरस्तविषयासंगं संनिरुद्धं मनो हृदि॥ पदा
नस्मरं संपद्यमिति॥ [illegible] निर्भरं॥ तदोन्मनीभावं राम०
नस्मरं संपद्यमिति॥ [illegible] निर्भरं॥ तदोन्मन ६५

त्वंमवतिज्ञानामृतनिषेचणादिति॥ मनोस्तु ममनेत्रत्वय ज्ञानपुष्पाणि कुरुष्वेति वा॥ संधिरार्षः॥
महेश्वरपदस्य त्रिगुणातीततत्वंशक्यतावच्छेदकं॥ तदुक्तं लैंगे॥ तमसा कालरुद्राख्यो रजसा कनकांडजः
॥ सत्वेन सर्वगो विष्णुर्निर्गुणत्वे महेश्वर इति॥ अवच्छिन्नत्वमत्र तृतीयार्थः॥ महेश्वरपदस्य तद्वाच्ये
लक्षणा॥ कालरुद्राख्येरूपकमनुमानात्॥ तेन तदवच्छिन्नो महेश्वरस्तस्येयं माहेश्वरी॥ महती
चसा देवी च महादेवी॥ महत्तेच समाप्तागमस्य शरीरकं तत्॥ तदुक्तं देवीपुराणे॥ महद्देवशरीरं पद
यमेयं प्रमाणतः॥ यान्महेति ष्टजायामा महादेवी ततः स्मृतेति॥ अथवा॥ वेदमूर्तेः शिवस्य महा
देव इति संज्ञातस्य पत्नी॥ बुधस्य माता रोहिणी नाम्नी देवी स्मृथः॥ तथा च लैंगे॥ सप्तमस्सोमवत्सना
प्रकृतितेन विश्रुतः॥ सोमात्मको बुधैर्देवो महादेव इति स्मृतः॥ सोमात्मकस्य देवस्य महादेवस्य
सूरिभिः॥ दयिता रोहिणी प्रोक्ता बुधश्चैव शरीरज इति॥ वायवीयेपि॥ नाम्ना देवस्य महतश्चंद्रमा
स्तनुरष्टमी यत्र तनुरोहिणी तस्य पुत्रश्च सबुधस्मृत इति॥ देवीपंचांडकांचकांतीयौचिशत्रीदेव
ता॥ शालग्रामे महादेवीति पाद्मे पुष्करखंडे देवीतीर्थेषु परिगणनात्॥ तत्रैव करवीरे महालक्ष्मी
रिति परिगणितां देवीमाह॥ महालक्ष्मीः॥ महती चसा लक्ष्मीश्च॥ महाविष्णोरियं पत्नी॥ करवी
रं कलौ कोल्हापुरमिति प्रसिद्धं॥ अथवा॥ अंबिकांशसंभवेयं॥ तदुक्तं शिवपुराणे॥ शिवं मल्ल
सं॥ तस्यां कमंडलात् अंगशक्तिर्माहेश्वरी परा॥ महालक्ष्मीरितिख्याता शुभा सर्वमनोहरेति॥ त्र
योदशवर्षात्मककन्यारूपा वा॥ कंनाप्रकरणे त्रयोदशे माहालक्ष्मीरितिद्योम्येन कथनात्॥ म्र

९९ मखनेइतिधातोर्विष्णुस्थितिकर्तुः सत्वगुणावतः शिवस्समुद्रइतिसंज्ञा ॥ जनहृष्टक्षुतेमस्तोह्निक्नोम
उायंनमोनमइतिमहिम्नस्तवात ॥ तस्यप्रिया ॥ २०४ ॥ महाहत्यामहापराध्यामहापातकनाश
नी ॥ ॥ महामायायामहासत्वामहाशक्तिर्महारतिः ॥ ॥ २०५ ॥ महत्तत्वरूपचत्वष्टयमपेक्षोत्तमु
ष्टरूपंयस्याः ॥ तदुक्तंविष्णुपुराणे ॥ परस्यब्रह्मणोरूपंपुरुषः प्रथमंद्विज ॥ व्यक्ताव्यक्तेतथै
वान्येरूपेकालस्तथापरं ॥ प्रधानपुरुषव्यक्तकालानांपरमंहियत् ॥ पश्यंतिसूरयः शुद्धंतद्वि
ष्णोः परमंपदं ॥ प्रधानपुरुषव्यक्तकालास्तुप्रविभागशः ॥ रूपाणिस्थितिसर्गांतव्यक्तिसद्भावहे
तवइति ॥ महतीचसाहत्याचमहाहत्या ॥ हत्यानांशिवादीनामपिस्वेत्यर्थः ॥ तथाचपा
द्मेदेवीभागवतयोः शिवब्रह्मविष्णुकुबेरविष्णुदेवस्वायंभुवमनवः रागाग्निकशोसस्यपिशाचमयमहाहत्य
सपिशाचमातृगणादिभेदेनतत्स्सृजनीयदेवीमूर्तिभेदेनतत्रशोभेदेवीलक्षणारोप्यपित्रलको
स्यस्यदिक्पालाक्पममयीभेवप्रतिमांपूजयति ॥ इतरस्याख्यासंख्यायोजनीयं ॥ महांतिब्रह्मह
त्यादीनिपातकानिनाशयतीतितथा ॥ तथाचब्रह्मांडखंडे ॥ बहुनात्रकिमुक्तेनश्लोकोर्धेनवदाम्य
हं ॥ ब्रह्महत्याशतंवापिशिवपूजाविनाशयेदिति ॥ महापातकशब्देनवीरहत्यैवकथ्यतइतित्वर्थरत्ना
वल्यामुक्तं ॥ अत्रैवसौभाग्यरत्नाकरादिपुस्तकेषुपश्चिमप्रकरणोपापतारतम्येनपंचप्रायश्चित्तजपसंख्यायां एम०
तारतम्यवचनान्युपदृष्टभक्तैर्नपोजनीयानि ॥ ब्रह्मादीनामपिमोहकत्वान्महामाया ॥ तदुक्तं मा ९९

र्कंडेयपुराणे॥ ज्ञानिनामपि चेतांसि देवी भगवती हि सा॥ बलादाकृष्य मोहाय महामाया प्रयछति॥
कालिकापुराणेपि॥ गर्भेनिर्ज्ञानसंपन्नंप्रेरितंसूतिमारुतैः॥ उत्पन्नंज्ञानरहितंकुरुतेयानिरंतरं
॥ पूर्वातिपूर्वसंघातसंस्कारेणनियोज्यवा॥ आहारादौततोमोहममत्वज्ञानसंशयं॥ क्रोधोपरोधलो
भेषुक्षिप्त्वाक्षिप्त्वापुनःपुनः॥ पश्चात्कामेनयोज्याशुचिंतायुक्तमहर्निशं॥ आमोदयुक्तंव्यस
नासक्तंजंतुंकरोतिया॥ महामायेतिसंप्रोक्तातेनसाजगदीश्वरी॥ति॥ यद्वामायापदंमेरुपापावे
तिकोशात्कृपाबहुला॥ सत्वोत्मावाबलेगुणाः॥ प्राणिनिचसत्वपदार्थाः॥ सत्वंगुणेपिशाचादौब
लेद्रव्यस्वभावयोरितिविश्वः॥ महीतिसत्वानियस्याः॥ महतीसर्वजगन्निर्वाहकत्वादिरूपाविस्तृ
ताविविधाचशक्तिःसामर्थ्यंयस्याःसा॥ शक्तिर्बलेनसामर्थ्येतिसत्वानियस्याः॥ महतीसर्वजग
न्निर्वाहकत्वादिरूपाविस्तृताविविधाचशक्तिःसामर्थ्यंयस्याःसा॥ शक्तिर्बलेचसामर्थ्येतस्याप्र
हरणांतरेइतिमादघः॥ बलाद्युधपक्षावपीदृश्योज्ञे॥ उक्तंचविष्णुपुराणे॥ एकदेशस्थित
स्याग्नेर्ज्योत्स्नाविस्तारिणीयथा॥ परस्यब्रह्मणःशक्तिस्तथेदमखिलंजगत्॥ तत्राप्यासन्नदूरत्वा
द्बहुत्वंस्वल्पतामयः॥ ज्योत्स्नाभेदोस्तितच्छक्तेस्तद्वन्मैत्रेयविद्यते॥ इति॥ महाशक्तिःकुंडलिनीस्व
रूपदितवतीयाकुरस्तालमतनिष्कृपसत्तदाचाकारमक्षेपः॥ कर्तव्यइतिनयोनरुक्तं॥ नविद्यते
महतीशक्तिर्यदपेक्ष्येतिबहुव्रीहिः॥ ननत्समश्चाभ्यधिकश्चदृश्यतइतिश्रुतेः॥ बलाद्रूरात्

६७ त्रेपश्चिमा याचोचानयो श्वतरक्षस तोक्ति वलाक्षि चित्तु तके छ्पलंभाश्वमहास्त्रनामहाशनायदं
मो विभेदमंगीकृत्यास्माभिस्तथा व्याख्यातं ।। नद्येत द्विस्तुत हस्वनामा दिवस्तुनरु क्तिशता क्रा
तंयेनार्थभेदमात्रमंगीकृत्य शद्वते ए कंसोदथ्यस्यादिति ।। महती विषयरीति र्मोधिकारतिः ।। प्रीति
र्ज्ञी निर्नायसंस्ता महाकामसुंदरी त्वाह्वामहारेतिरूच्यते ।। १०५ ।। महाभोगा महैश्वर्या महावीर्या म
हाबला ।। महाबुद्धिर्महासिद्धिर्महायोगेश्वरेश्वरी ।। १०६ ।। महानाभोगः क्रिमादिरूपो विस्ता
रो यस्याः भोगः सुखं वा धनं वा महद्यस्या इति वा ।। ऐश्वर्यमीश्वरता विभूति र्वेश्वर्यमहद्य
स्याः ।। महांति वीर्याणि शुक्रादीनि यस्याः ।। वीर्यं शुक्रे प्रभावे च तेजः सामर्थ्ययोरपीति विश्वः ।।
महांति बलानि गंधादीनि यस्याः ।। बलं गंधे रसे रूपे स्थामनि स्थौल्यसैन्ययोः ।। बलो हलायुधे
दैत्य भेदे च बलिनि वायसे इति विश्वः ।। वायसपक्षे भुशुंडादयो यत्प्रसादान्महांतो जाता इति योज
।। तथाच योगवासिष्ठे ।। वसिष्ठं प्रति भुशुंडाख्यस्य वायसस्य वाक्यं ।। आज रश्चुंउन न यावायसाएक
विंशतिः ।। आनमिः सहहंसीभिर्ब्राह्मी भगवतीतथा ।। चिरमाराधितास्माभिः समाधिविरमा
सतो ।। तस्मात्परलोकाले मगरयालनः स्वयं ।। तथ्योवानु गृहीताः स्मोयेन मुक्ता वयं स्थिता इत्यादि
।। आयपरिभाषायां च त्वां ज्ञा मामि विभजते ।। सुचिहि चन्द्र देहा धं च ज्ञुप दाधं भेवे द विभो रामं
।। पादत्रय गुरादेहि र्गीता हीं द्वि र्विभाग शरवीरः ।। ३ ।। आत्म प्रायश्चिकं च तद्रिति पदद्वहरिति ६७

परब्रह्मपंचैकैकार्यविभागपरं ।। तेनाद्ये चत्वारि नामानि पंचब्रह्मरूपाणि ।। अंसपोरष्टाकारे द्वे द्वे ना
मनीह ति सिध्यन्ति ।। चतुष्पदेस्त्र यपदश ब्दः पादपरः ।। स्तष्टमम नत ।। १३ ।। महती च सा बुद्धि
श्च महाबुद्धिः ।। यस्यां बुद्धौ बुसन्नो यां ज्ञातव्ये नावशिष्यते सा महती ।। यस्मिन्विज्ञाते सर्वमिदं वि
ज्ञातं भवतीति श्रुतेः ।। महती बुद्धिर्यस्याः सकाशादिति वा ।। एवमेव द्वेधा महासिद्धिपदं व्याख्येयं ।।
सिद्धयश्चाणिमाद्याः अभिधाः ।। अन्याश्च पुनः स्कंदपुराणे ।। रसानां संततं ज्ञानं प्रथमा सि
द्धिरीरिता ।। द्वन्द्वैरनभिभूतिश्च द्वितीया सिद्धिरुच्यते ।। अथ मोक्षमनोभाववन्ती या सिद्धिस्तृतीया ।। च
तुर्थी तुल्यता तेषामायुषः सुखदुःखयोः ।। कांतेर्बलस्य बाहुल्यं विशोका नाम पंचमी ।। परमात्मप
रत्वेन तपोध्यानादिनिष्ठता ।। षष्ठी निकामचारित्वं सप्तमी सिद्धिरुच्यते ।। अष्टमी च तथा प्रोक्ता प
त्रक्क यत्र तत्र शयितेति ।। महतां योगेश्वराणामीश्वरी निरूपा ।। ।। १०६ ।। महातंत्रा महामंत्रा महा
यंत्रा महासना ।। महायागक्रमाराध्या महाभैरवपूजिता ।। ।। १०७ ।। महांति वक्रफलप्रदानि
तंत्राणि कुलार्णवज्ञानार्णवादीनि ।। मंत्रा बालाबगलादयः यंत्राणि राजयंत्रपद्मचक्रा मत
घटमेरुलिंगादीनि यस्याः सा लावण्यातत्वा ।। प्रत्यासतं गाणेशं तंत्रं श्रीविद्याख्यो मंत्रः सिद्धवक्त्राख्ये
चैषं त्रे महत्सर्वोत्तमं यस्याः ।।। एतेन गस्यामानमपेक्षया महत्वं ।। तदुक्तं तत्रैव ।। भगवन्सर्वतंत्रा
णि भवतोक्तानि बहुधा ।। तेषामस्मोमसमाप्ते ज्ञातापनेमति विभ्रमः ।। तस्मात्तु निरपेक्षं मे तंत्रं
तासां वरं मयोद्दिष्टं ... ग्रहं ग्रहणं कांदिमतं तत्र पूर्णं मम न पेक्षया ।। गोपनं सर्वप्रयत्नेन गोपनं तत्र

६८ चोदितमिति॥ सोऽहंपर्लहर्यामप्युक्तं॥ चतुःषष्ट्यातंत्रैः सकलमभिसंधाय भुवनंस्थितस्तत्तत्सि
द्धिप्रसवपरतंत्रैः पशुपतिः॥ पुनस्त्वंनिर्बंधादखिलपुरुषार्थैकघटनास्वतंत्रंतेतंत्रं क्षिति
तलमवातीतरदिदमिति॥ मंत्रविषयेतु श्रीविद्यैवतु मंत्राणामिष्टादीनिकुलार्णवशक्तिरहस्या
परःसहस्रवचनानिद्रष्टव्यानि॥ मिहवक्ष्यमाणपंचदशवर्णमन्त्रिमातंत्रेसमर्पिते। ललितविद्याविद्या
द्यामन्त्रोपंचदशवर्णात्मना॥ यंत्रमप्यनन्तर्गतंवेदितियोसोस्माभिरुद्देशतस्तद्दर्शितं॥ महदासनक्रमोदि
षट्त्रिंशत्तत्त्वरूपमस्याः॥ एषाभगवतीसर्वतत्त्वात्मामाश्रित्यतिष्ठतीतिदेवीभागवतात्॥ ब्रह्मा
द्येशभूतात्मकोमांदिचतुःषष्टियोगिनीष्टनासहितोमहायोगः सर्वक्रमः॥ तदितरस्यसर्वस्या
पिविलंबितफलप्रदत्वेनाक्रमत्वात्॥ तेनात्स्याशक्तोचपरिपाट्यांचक्रमस्खलनकंपथोरीति
शास्त्रतः॥ भरताग्रमतावमनुक्रमेलिस्टछित्रिस्थितिसंहृतिकारी परशिवोभैरवः सएवमहाकालेन
महाभैरवेणापूजिता॥ तदुक्तंपाद्मे॥ शंभुःपूजयतेदेवीमंत्रशक्तिमयीशुभां॥ अकुमार्का
करेकृत्वामासेनैवभवोद्भवइति॥ १०७॥ महेश्वरमहाकल्पमहातांडवसाक्षिणी॥ म
हाकामेशमहिषीमहात्रिपुरसुंदरी॥ १०८॥ महाकल्पेमहाप्रलयेपरमेश्वरस्यमहा
तांडवंविश्वोपसंहारात्मकंशेषसमुत्तीर्णनंदनत्वतत्कालेऽस्यैकस्याप्यभावदिपमेवसाक्षि
णी॥ तदुक्तंपंचदशीकल्पे॥ कल्पोपसंहरणकल्पितताण्डवस्यदेवस्यखंडपरशोःपरभैरवस्य॥ राम॰
पाशांकुशैक्षवशरासनपुष्पबाणैः सासाक्षिणीविजयतेतवमूर्तिरेकेति॥ एषांसहस्रसकलवि ६८

68

स्वं क्रीडति र्मिकृपये॥ लिंगानिसर्वजीवानांस्वशरीरेनिवेश्यचेतिदेवीभागवते॥ महतः कामस्य
परमशिवाभिन्नस्येशस्यस्वपस्य महिषीत्युनामिषेकापली॥ त्रयाणांमातृमानमेयानांपुरंनग
रं नदात्मिकावसामहतीचसासुंदरीचेतितथा॥ ॥ १०८ ॥ चतुःषष्ट्युपचाराढ्याचतुःषष्टिक
लामयी॥ महाचतुःषष्टिकोटियोगिनीगणसेविता। १०९॥॥ चतुरधिकाषष्टिः चतुः
षष्ट्युपचाराढ्याचतुःषष्टिकलामयी॥ महाचतुःषष्टिकोटियोगिनीगणसेविता॥ ये त
त्संख्याउपचाराः पूजाप्रकरणेस्माभिरुक्ताः॥ तैराढ्याश्वनिनीतदभिन्नघनशीला॥ चतुः
षष्टिकला श्रीमिमिर्विष्णुभागवतटीकायांशैवतंत्रानुसृत्योक्ताः। यथा। गीतं। १ वाद्यं २
नृत्यं ३ नाट्यं ४ आलेख्यं ५ विशेषकच्छेद्यं ६ तंडुलकुसुमवलिविकाराः ७ पुष्पास्तरणं ८ दशन
वसनांगरागाः ९ मणिभूमिकाकर्म १० शयनरचनं ११ उदकवाद्यं १२ उदकघातः चित्रयो
गाः १३ माल्यग्रथनविकल्पाः १४ शेखरापीडयोजनं १५ नेपथ्ययोगाः १६ कर्णपत्रभंगाः १७
गंधयुक्तिः १८ भूषणयोजनं १९ ऐंद्रजालाः २० कौचुमारयोगाः २१ हस्तलाघवं २२ चि
त्रशाकापूपभक्ष्यविकारक्रियाः २३ पानकरसरागासवयोजनं २४ सूचीवापकर्म २५ सूत्र
क्रीडा २६ वीणाडमरुकवाद्यानि २७ प्रहेलिकाः २८ प्रतिमालाः २९ दुर्वचकयोगाः
३० पुस्तकवाचनं ३१ नाटकाख्यायिकादर्शनं ३२ काव्यसमस्यापूरणं ३३ पट्टिकावे
त्रवाणविकल्पाः ३४ तर्ककर्माणि ३५ तक्षणं ३६ वास्तुविद्या ३७ रूप्यरत्नपरीक्षा

६९ ३८ याज्ञवाद ३९ मतिरागज्ञानं ४० आकारज्ञानं ४१ हक्रायुर्वेदप्रयोगाः मेषकुक्कुटला
वकयुद्धविधिः ४३ शुकसारिकाप्रलापनं ४४ उत्सादनं ४५ केशमार्जनकौशलं ४६ अक्षर
मुष्टिकाकथनं ४७ म्लेच्छितकविकल्पाः ४८ देशभाषाज्ञानं ४९ पुष्पशकटिका ५०
निमित्तज्ञानं ५१ यंत्रमातृकाधारणमातृकासंवाच्यं ५२ मानसीकाव्यक्रिया ५३ अभिधा
नकोशः ५४ छंदोज्ञानं ५५ क्रियाविकल्पाः ५६ पलिनकयोगाः ५७ वस्त्रगोपनानि
५८ द्यूतविशेषाः ५९ आकर्षक्रीडाः ६० बालक्रीडनकानि ६१ वैनायिकीनां वैजयिका
नां वैयासिकानां च विद्यानां च ज्ञानं ६४ तत्रचतुरा॥ कलाशास्त्रतंत्रपरा वा॥ तास्वपि च
तुःषष्टिर्वामकेश्वरं तंत्रे गणितानि॥ तत्र यीतत्प्रधाना॥ ब्राह्म्यादीनामष्टानां मध्ये ए
कैकस्या अंशभूता अष्टौ ब्राह्म्यादिशक्तयोऽष्टावष्टाविति चतुःषष्टिर्योगिन्यः॥ तासा
मपि प्रातिस्विकमंशभूताः कोटिसंख्याका गणाः तैर्महद्भिः सेविता नवत्रैलोक्यमोहनादिचक्रे
षु प्रतिचक्रं भिन्नाभिन्नाश्च ताः षष्टिकोटिसंख्याका योगिन्यः संतीति तंत्रराजे प्रसिद्धं ताः सह सं
पन्नाज्ञानिसमाकुलानि षट्कोटयो भवंतीति तदिदं द्योतयितुं सहस्रपदं कोटेरपि विशेषणं वाम
हं त्वं च नवगुणितत्वं १०९॥ मनुविद्या चंद्रविद्या चंद्रमंडलमध्यगा॥ चारुरूपा चारुहा राम०
सा चारुचंद्रकलाधरा॥ ॥११०॥ मनुश्चंद्रः कुबेरश्च लोपामुद्रा च मन्मथः॥ अगस्तिरग्निः ६९

सूर्यः खंड्रदंस्कंदः शिवस्तथा ॥ क्रोधमहाशेको देव्या द्वादशामी उपासकाइतिवचनेसंग्रही
तो द्वादशप्रकारः श्रीविद्याप्रकारः ॥ तद्धारस्य ज्ञानार्णवेद्रष्टव्यः ॥ तेषु मनुचंद्रविद्यो
भयरूपेणैव मुख्या तु वादेनामहृदयं ॥ चंद्रमंडलस्य मध्यंगछतीतितथा ॥ सांपरस्याव
र्तनेऽप्यायुष्करप्रयोगादौ च चंद्रमंडलेध्येयत्वात् ॥ चंद्रमंडलेन श्रीचक्राभिन्नमितिर
हस्यं ॥ चारुहसंदर्हरेपंजावरांप्रहासस्य प्रपस्यः ॥ चारु श्यधिरूपरहितापासुंचंद्रकलापाः
सादाख्या याम्निरूपायायाअवधारयित्री ॥ पद्मा चंद्रकला भोएजूकन्यादेवीभागवतेप्र
सिद्धा ॥ तस्याः स्वमे कामराजनवीजोपासकः सुदर्शनाख्यो एततुत्रेणवतन्यावरणीयइ
त्येवयाकथितं ॥ तेनचास्याप्यानयाचंद्रकलायाः धराश्यावरभूतेस्थः ॥ तद्कंतत्रैव
वतृतीयस्कंधेएतस्मिन्समयेपुत्रीका शिराजस्यसतमा नाम्नी शशिकलादिव्यासर्व
लक्षणासंयुतेषु पत्रकाम्यस्वप्रेतस्याः समागत्यजगदंबानिशांतरे ॥ उवाचवचनंचेदं
संमोदयंस्मृवदंकिना ॥ वरंवरयसुश्रोणिममभक्तेसुदर्शनं ॥ सर्वकामप्रदंतेऽस्तुव
चनान्ममभामिनी स्यादि ॥ ॥ ११० ॥ ॥ चराचरजगन्नाथाचक्रराजनिकेतना ॥ पार्वतीपद्मनय
ना पद्मरागसमप्रभा ॥ ॥ १११ ॥ ॥ अंगमस्थावरात्मकस्यजगतोऽधीश्वरी ॥ त्रैलोक्यमोहना
॥ पद्मरागरत्नमालेनार्केणसमाततुल्याप्रभाकांतिर्यस्याः तथा ॥ पद्मविशेषस्य कोकनदस्य

७१ रागेशी क्रियाः समेतादिवा ॥ २३ ॥ एवं प्रेतासनासीनां पंचब्रह्मस्वरूपिणीं ॥ चिन्मयीं पर
मानंदां विज्ञानघनरूपिणीं ॥ २४ ॥ ब्रह्माद्याः पंचापि वामादिस्वशक्तिविरहे सति का
र्यीकृमत्वाद्ब्रम्हंशेन प्रेतता ॥ तैः कल्पिते आसने मंचके आसीना ॥ तदुक्तं ज्ञानार्णवे ॥ पंच
प्रेतासनमहेशानशक्तिहीने धीरत्वकारणं ॥ निर्जीवाश्च विनाशाश्चो नित्यरूपाः कथं वदे मादिना
देवा ब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वरा देवाः ॥ माया पुष्टं बंधामहे पर प्रेतारूपं कथं ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्र
श्च ईश्वरश्च सदाशिवः ॥ पंच प्रेता वरारोहे निष्कलाए वृते सदा ॥ ब्रह्मणः परमेशानि क
र्तृत्वे सृष्टिरूपके ॥ वामाशक्तिस्तु मा ब्रह्मा प्रेतो न संशयः ॥ शिवस्य करणं नास्ति श
क्तेस्तु करणायत्तद्सारस्य सदाशिवो महाप्रेतः केवलो निष्कलः प्रिये ॥ शक्त्या विना कुतो दे
वी कथंचिदपि न हेमट्टं संनं ॥ ब्रह्मादिसदाशिवान्तानां पंचानामपि ब्रह्मकोटावंतर्भावोस्त्व
ब्रह्मणोस्वरूपमस्याः ॥ तदुक्तं त्रिपुरासिद्धांते ॥ निर्विशेषमपि ब्रह्मस्वस्मिन्मायाविलासतः
॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च ईश्वरश्च सदाशिवः ॥ इत्याख्यावशातः पंचब्रह्मरूपेण संस्थितमि
ति ॥ यद्वा ॥ ईशानतत्पुरुषाघोरवामदेवसद्योजाताख्यानि पंचब्रह्माणि ॥ तथा च लैंगे ॥
क्षेत्रज्ञं प्रकृतिं अहंकारमनो श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वापरस्पर्शानि शब्दादि पंचतन्मात्राणि च राम०
पंचब्रह्मस्वरूपाणि उक्तानि आकाशादि पंचमहाभूतेजनकत्वमुक्तं ॥ तादृशस्वरूपवतीम् ७१

र्थः ॥ यत्त्वैभवद्रस्वंप्युक्तं ॥ एक एव शिवः साक्षात्सत्यज्ञानादिलक्षणः ॥ विकाररहितः शुद्धः स्वश
क्त्या पंचधा स्थित इति ॥ सृष्टिस्थित्यादिपंचकृत्यसशक्तिभिः सद्योजातादिपंचब्रह्मोजातइत्यर्थः ॥ ग
रुडपुराणेपि ॥ लोकानुग्रहकृद्विष्णुः सर्वदुष्टविनाशनः ॥ वासुदेवस्वरूपेणानन्यासंकर्षणेन
च ॥ प्रद्युम्नाख्यस्वरूपेण ॥ निरुद्धाख्येन च स्थितः ॥ नारायणस्वरूपेण पंचधा ह्यद्वय स्थित
इति ॥ आचार्यैरप्युक्तं ॥ तुंभावलीलापुरुषास्तु पंचयो हृष्टिकं संलपितं त्रयीते ॥ अंबतदर्शो
रणुरं प्रमालीन वै वमंदाम्मि तविद्धिहिंराति ॥ विद्भेदा चिन्मयी ॥ परमउत्कृष्ट आनंदो यस्याः
स्वरूपं सा ॥ विज्ञानचैतन्यमेव घनमेकं तदेकरस रूपमस्याः ॥ विज्ञानघन एवैते भ्योभूतेभ्यः
समुत्थायेत्यादिश्रुतौ विज्ञानघनपदस्य चिदेकरसपरत्वेन व्याख्यानदर्शनात ॥ अथवा विज्ञान
शब्दो जीवपरः ॥ यो विज्ञाने तिष्ठा विज्ञानमंतरो यमयती सं । यंतयो भिन्नाह्मणेन व्याख्याना
त ॥ तैर्घनं संमष्ट्यात्मकं रूपमस्याः जीवसमष्ट्यभिमानिहिरण्यगर्भात्मिकेत्यर्थः ॥ एतस्माज्जी
वघनादिति श्रुतौ जीवघनपदस्य तथा व्याख्यानात ॥ ११५ ॥ ॥ ध्यानध्यातृध्येयरूपा धर्माधर्म
विवर्जिता ॥ विश्वरूपा जागरिणी स्वपंती तैजसात्मिका ॥ ११६ ॥ ॥ ध्येचिंतायां ॥ चिंता मानसं ज्ञानं
॥ ज्ञानज्ञातृज्ञेयाख्यत्रिपुटीरूपेत्यर्थः ॥ इष्टानिष्टप्रापके कर्मणी धर्माधर्मौ ॥ तदुक्तं मत्स्यपुराणे ॥
धर्मेति धारणे धातुर्महत्वे चैव प्रपद्यते ॥ धारणेन महत्वेन धर्म एव निरूप्यते ॥ तेनेष्टप्रापको धर्म
आचार्यैरुपदिश्यते ॥ इतरो निष्टफलदस्त्वाचार्यैरुपदिश्यतेइति ॥ संपत्तेस्मृतिरपि ॥ देशादे

७१ शेय आचारः परं परपर्यक्रमागतः ।। आम्नायैरविरुद्धश्च सधर्मः परिकीर्तित इति ।। याज्ञवल्क्येपि ।। इ
ज्याचारदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणां ।। अयं तु परमो धर्मो यद्योगेनात्मदर्शनमिति ।। जैमिनिर
पि ।। चोदनालक्षणोऽर्थो धर्म इति ।। अत्रैवाधर्मस्तत्प्रकारप्रश्ने यथा विहिता निषिद्धक्रिया
त्वेन लक्षणोक्ते ।। नाम्नां विवर्जिता ।। निर्यन्नधिकरणान्यायेन देवतानाकर्मानाधिकारित्वा
त् ।। शास्त्रस्याविद्यावद्विषयत्वाद्वा ।। यद्वा ।। धर्मोधर्मौ बंधमोक्षौ ।। धर्माधर्मस्य वाच्यस्यवि
षाम्तमपस्य चेति निमाह इत्य श्लोके तथात्मज्ञानदर्शनात् ।। तदुभयपरिहिता ।। तथा च
त्रिपुरोपनिषदि श्रूयते ।। न निरोधो न चोत्पत्तिर्न बद्धो न च साधकः ।। न मुमुक्षुर्न वै मुक्त इ
त्येषा परमार्थतेति ।। अथवा धर्मशब्दो मत्वर्थलक्षणया धार्मिकपरः ।। अधर्मशब्दो बहु
व्रीहिणा धर्मपरः धर्माधर्मभावेन रहिता जगतां सुहोमंता मित्रेसमर्थैः ।। धर्माधर्मशब्दोक्त
क्रियाणां पापकर्माणाचकौतानां चिरविंतापंचदशी लतेति तुरहस्यार्थः ।। याह नामनेकार्थ इ
त्यर्जनमभितस्त्रिः ।। तत्राकारहपंनिमाहृदयेकथितं ।। मध्यप्राणाय्यादूस्पंद्वौ भ्रूमध्ये
ता पुनः ।। मध्यमे मंत्रपिंडे तत्तनीयपिंडके पुनः ।। एककूटाह्वयस्फूर्जीदिति ।। एतस्यार्थो गुरु
मुखादवगंतव्यः ।। त्रिस्थिता पुनः ।। मध्यमे मंत्रपिंडे तत्तनीयपिंडके पुनः ।। एककूटाह्वयस्फूर्जी
दिति ।। एतस्यार्थो गुरुमुखादवगंतव्यः ।। विस्तारहस्येवाप्रपंचितोस्माभिरिति तत्तोवगंतव्यः ।। राम॰
अथैकोनविंशतिनिनोमाभिजीवे [illegible] दानविभजसंदात्मकत्वेन देवीस्तोत्रमुपक्रमेते ।। वि ७१

स्वरूपेणादिना॥ सृष्टिक्रमे हि प्राथमिकस्तमःसर्गस्ततो महतःसर्गस्ततोऽहंकारस्तत्रात्मक
स्य ततः पंचतन्मात्रापरपर्यायाणि सूक्ष्मभूतानि शब्दादीनि भवंति। तेषु च पंचज्ञानशक्तयः पं
चक्रियाशक्तयश्च संति। तत्सात्त्विकांशा व्यष्टिवेषेण श्रोत्रादिज्ञानेन्द्रियपंचकं जनयंति॥ समष्टिवे
षेणांतःकरणं॥ अथ राजसांशा व्यष्टिवेषेण वागादिकर्मेन्द्रियपंचकं समष्टिवेषेण प्राणं जन
नयंति॥ धर्मिभूताः शब्दादयस्तु गगनादिस्थूलभूतपंचकं च जनयंति। इति वस्तुस्थितिः॥ त
त्र व्यष्टिभूतैः स्थूलभूतोपाधिभिः सूक्ष्मभूतोपाधिभिः कारणोपाधिभिश्चोपहितं चैतन्यं क्र
मेण विश्वतैजसप्राज्ञपदवाच्यं भवति॥ समष्टिभूतैस्तैरुपहितं तत्तत्क्रमेण वैश्वानर
हिरण्यगर्भसूत्रपदवाच्यं॥ अंतःकरणाकारणोपहितः परमात्मा हिरण्यगर्भः॥ प्राणकारणो
पहितस्तु सूत्रात्मा॥ उभयांशकारणमानविभक्तो मायासगुणमय्योपहितस्त्वंतर्यामीत्युच्यते
त्रयएव ब्रह्मविष्णुरुद्ररूपैः क्रमादभिधेया भवंति॥ एतद्व्यष्टिजीवात्मसमष्टिजीवात्मप
परमात्मनां सातिसाकं त्रैविध्यमौपाधिकं नाममात्रमवलंब्योक्तं॥ तेषां मते तावद्ग्रन्थस्य प्रस्तुतु
मीनाम[illegible] सृष्टिस्थितिसंहाराणां हेतूनां च त्रयस्य त्रयस्यैवांगीकारात्॥ तांत्रिकाणां
मते तु तुर्यैत्यघ्नीनयोरवस्थयोः पोषितिरोधानानुग्रहयोः क्रमेण योऽस्य द्वयोर्द्वयोराधिक्येन तदव
स्थाकृतापन्नमो जीवपरमात्मनोरुपाधिभ्यामात्मानि विविक्तं पाचविध्यं॥ नवैतावता वैमत्यं त्रि

७३ वृत्तकरणापंचीकरणात्मक्रियपयोरिवस्थूलसूक्ष्मदेहभेदेनबंधस्योपपत्तेः॥ परंब्रह्मतुसदैवस्वा
वेवप्राप्तस्वस्वरूपभावसंपन्नात्तदंतीतावस्थाद्वयापन्नस्यात्मनोनजीवभावः॥ अविद्यालेशानु
वृत्तेः सत्वाच्चनपरमात्मभावोपि॥ अतएवतत्तुर्यदशापन्नजीवोपाधेः कारणशरीरत्वेनेवातु
र्यदशापन्नजीवोपाधेर्महाकारणशरीरत्वेनव्यवहारः॥ तस्यस्थः शिवस्तुसोऽपमइतिशिवस्तत्वे
नादृशः शिवतुल्यत्वेननिर्दिष्टः अर्धमात्मात्मकेशिवइतितदर्थः॥ अतस्यवचनतोपिपरस्यनि
72 रंजनः परमंसाम्यमुपैतीतिश्रुतावभेदस्यपरमसाम्यपदेननिर्देशउपपद्यते॥ अनेनैवाशयेन
पूर्णजीवतायाः पूर्णशिवतायाश्चतद्दशायामभावान्नपृथग्गणनमौपनिषदानां॥ अतएवमुग्ध
ध्वंसपत्तिः परिशेषादिमधिकरणेमूर्छावस्थायाः पार्थक्येनगणनाभावयमेवहेतुस्तेरुपमस्तः
॥ अत्रैवववगणनं॥ पंचविधजीवोपाधीनांपंचकोशपदेनव्यवहारदर्शनात्॥ परमात्मनस्तु
तिरोधानानुग्रहापरपर्यायबंधमोक्षदानोपाधिकत्वेनेश्वरोवहि हि तस्मैषोंत सदाशिवइति
शैववृत्तेकोक्तलक्षणानुसारेणारूढांतरतोभेदद्वयमक्षुणपरां॥ एवंसतिविश्वस्थूलभुजोपहि
तजागरावस्थापन्नचैतन्यमात्मकजीवात्समष्टिभूतोविश्वानरोरूपचैतन्यमहद्ध्यात्मेवयस्याः सा
विश्वरूपेत्यर्थः॥ यद्वाद्वैधंधर्मधर्मिभावविवर्जितेत्युक्तं॥ तेनजगदभेदः सिद्धइत्याह॥ विश्वरूप०
रूपेति॥ विश्वमेवयस्याः स्वस्वत्वविश्वाधारत्वेनधर्मिभूतमन्यद्रूपमस्तीत्यर्थः॥ नह्युक्तं॥ बे.न.ज. ७३

विष्णुपुराणे। पश्चाद्धि कलिना मत्स्य [illegible] नाम्ना [illegible] इत्यपि।। एवं विष्णुस्तनाम संवत्सरान्यायी स्तु
रद्युप्रतद्गतिः।। देवीभागवतेपि।। प्रथमस्कंधे वटपत्रशायिनामपि विष्णवे बालरूपिणे।। श्लोकार्धे
न तन्नाम्नोक्तं भगवत्या खिलार्थदे।। सर्वं खल्विदमेवाहं नान्यदस्ति सनातनमिति।। अथवा।। साक्षा
द्रूपेण सा देवी भासते [illegible] चंद्रमसि जिष्णु [illegible] कल्प [illegible]।। एतस्य वनीच सेवात्म [illegible] इति सं
ज्ञा।। नीचतरः पशुभावद्गति [illegible]।। तादृशः स्वरूप [illegible] प्रसादाः प्रसादात्मा विष्णुरूपा।। अ
थवा षोडशात्मककलात्मिका त्रिपुरसुंदरीम विवादं।। तदुक्तं वासनाद्युपमगोदये।। दर्शाद्याः पूर्णिमां
ताश्च कलाः पंचदश [illegible] षोडशी तु कला ज्ञेया सच्चिदानंदरूपिणीति।। चंद्रमंडलो हि साद्याख्या क
ला [illegible] ह्रासरहितैका।। अमाः पंचदश [illegible]।। तद्भिन्नायाः श्रीदेव्या अपि चिद्रूपाक
ला त्रिपुरसुंदरीपदवाच्यैका।। अमा [illegible] तिथि भेदेन विपरिवर्तमाना।। तद्भि
न्नायां पंचदशवर्णमध्ये [illegible] गुरुमुखैकवेद्यं चिद्रूपं।। षोडशाक्षरस्याः श्रीविद्येति संज्ञा।। अमाविच
पंचदश [illegible] रूपात्मके [illegible] निमित्तरूपिणा।। एवं चंद्रमंडलदेवी पंचदशी
नाम [illegible] कला [illegible] मेव।। अतएव पंचदशाक्षरस्या [illegible] श्रीनाम [illegible] म
पि शिव [illegible]।। यथा [illegible] तिथि [illegible] भेदेन [illegible] वादि कूट भेदेन च।। अ
त एव खंडत्रयं [illegible] पंचदशानां नामान्यपि [illegible] नेति।। दर्शोद्दिष्टा दर्शी
ना विष्णुरूपा सुदर्शना।। आप्यायमाना प्याययमाना प्याया [illegible]।। आपूर्यमाणा पूर्ण

माणापूरयंती पूर्णापौर्णमासीति।। एकोनत्रिंशत्संख्यानामपि खंडत्रयेतेति कनामान्याम्नायंते।। संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जा
नं जानद भिजानत्।। संकल्पमानं प्रकल्पमानमुपकॢप्तं कॢप्तं।। श्रेयो वसीय आयत्संभूतं भूतमिति।। अ
नयोरनुवाकयोः आदिवसा रात्रिनामत्वमित्यपि तैत्तिरीयाम्नातं।। संज्ञानाद्विज्ञानदर्शा दृष्टेति।। एतावनुवाकौ
पूर्वपक्षसाहोरात्राणां नामधेयानीति अत्र यद्यपि खंडत्रयमपि समानं संख्यमेव तथाप्येकादश्यप दृश्यमा
त्वाडपोष्या ह्यादृशीसुदृष्टेति वचनाद्द्वादश्या एवैकादशी तास्वरमखंडांतर्गतेति शेषमध्यमखंडे प्रवेशान्मध्यत्रे
द्वितीयतृतीयखंडयोश्चतुरक्षरो भवतः।। यतएव पंचदशाभावपक्षाभिप्रायेणाहर्नामादिविद्यांतरे पुरुषमानाह
तस्ये वन्नी रिरामू दानि।। अतएव द्वाशायोः केनशुभ गोरुपटीका गोलक्षेनात्मनेः।। आदर्शी माणापाः कलापाशुक्लखंडो
तः स्थिता याश्चापि सोमखंडेतर्भवः।। इराकलाप्रभेदस्तादिरा पूर्यमाणायोरैक्यमनुसंधेयमिति।। उक्तं स्मो
केरुदर्शाद्याइतिपदस्याशुक्लप्रतिपदाद्याइत्यर्थः।। उदाहृतश्रुतौ प्रतिपदो दर्शनात्मकत्वोक्तेः।। नां सां तिथी
नां मेत्राक्षराणां च प्रातिस्विकं शिवकुक्तिमायाशुद्धविद्यादितत्त्वात्मकत्वं लौकिकसामयिकमतभेदेनत
तडपासनाप्रकारश्चचंद्रकलाधीदृष्टव्यः।। एवं च परस्परात्मेतो शुक्लपक्षचतुर्थी रात्रेः संज्ञाभूतमपि वि
श्वरूपापदं वाम्यवकृष्णचतुर्थीदृष्टत्वमुदाविद्यातत्त्वस्याच प्रतिपादकमितिततित्रिपाभिन्नेत्यर्थः।। अथवा
विश्वरूपमिति नपुंसकं पदं। तस्य च मिथ्याजगदधिष्ठानेति वस्त्रीलिंगता।। तद्धकृष्णपक्षपंचमी दिवसवाचकं
।। तथा च श्रूयते। असनुतं विष्णुतं सन्नुतं कलांणं विश्वरूपं श्रुक्ममनं तं तेजस्विते जः समिद्धं।। अरुणां भानुम
न्मरीचिमदमिनपत्रपश्यत।। सुतां सवतीं प्रसूतां सूयमानाभिषूयमाणा।। पी।। तीप्रपां संपात्त्विक्षरूपंतीं।।

कांताकांम्याकामजातातामुष्णतीकामदुघा॥ अस्तुनंविष्टतंहुताशुवतीति॥ एतोपनुवाकोवपसक्रस्मा होरा
त्राणांनामधेयानीति॥ तेनतद्रूपेसमर्थः॥ एवं रात्रिविशेषस्यदिवसविशेषस्य चोपलक्षणार्थस्याशेषविशेषपाते
कस्यैवोपादानेपिसर्वरात्रिरूपासर्वदिवसरूपा चसमर्थाः॥ पर्यवसानि॥ अतएवेहदृशज्ञानेफलविशेषः ऋ
पते॥ सपोहवाएतामधुकृतस्तमधुकृषांश्चवेद॥ कुर्वंतिहास्येताअग्नौमधु॥ नास्येष्टापूर्तंधयंति॥ अ
यपोनवेद॥ नाहास्येता अग्नौमधुकुर्वंति॥ धयंत्यस्येष्टापूर्तमिति॥ अत्रमधुकृच्छब्दोरात्रिपरः॥ मधुकृषशब्द
श्चदिवसपरः॥ याएताः पूर्वपक्षापरपक्षरूपारात्रयस्तामधुकृतोयामहानितेमधुकृषाइतिवाक्यशेषात्॥ मधु
कुर्वंतिवर्धयंतिचेमवपवशकेष्टु॥ एतामेवेदनस्यैतारात्रिदिवससंहिताऋत्रयः अग्नौवेदवस्त्वानौ ब्रह्मरूपाग्नौम
धुकुर्वंतिस्वावयंति॥ अस्येष्टापूर्तंकर्मजातंनधयंति पीलानलोपयंति॥ अंतिरेकेनिष्टमाह॥ अथमदृमा
दमा॥ कुंडविंत्स्याप्यनेनमधुआवरोनद्॥ किम्माहिं ङुलाखावन्रूपा न केमेलासनेभवाद्या निपन्ना
हिकर्माशासफलाजिभेवंनितद्भावेतमस्मिन्कालेकर्माणि॥ किंतस्येसकालएवतेषांकर्मणांकालमृत्युरू
पोभवतीतिफलितार्थः॥ तदिदमुपदृहितं ब्रह्मज्ञानंतेन॥ अंतर्येमधुमावकुर्वंतो॥ शिशिरात्मनो॥ इष्टापू
र्तिकर्माणि लेलिह्यकालतः॥ अग्नेः ताप्रतिलोंमासदासंतमस्येतसां॥ कर्माणिक्रियमाणानिकालो
ग्रसतितद्वाणात्॥ कालकर्षाणिकेवातः कांतितमधुवर्षतिइतियोवेदतस्यस्मार्द्दस्यरक्षात्मधातुति
वेदेहीजनयाप्राससरुद्ध॥ कालकर्षिणी॥ अहोरात्रेरमासिद्धाद्रशापंचभिरहरेरिति॥ अत्रनती
यचतुर्थ्योःकथोरयमर्थः॥ कालकर्षिणापाद्योदेवीमधुकरोतीतिमधुकृतारात्रिरूपा॥ मधुवर्ष

तीतिमधुसूदना॥ अहोरूपाच॥ इतिप्रकारेण॥ त्रिविधसाभिन्नां देवीमोवेदसादि॥ कितोदेहोयस्यसवि
देहो नमः कामेशस्सर्वसंबंधिनी वैदेही कामेश्वरी अहोरात्राभिन्नेति। पंचदशाभिर्वर्णैरिमांपंचदशीं विद्यांज
नया मास॥ तथा च श्रुतिः॥ जनकोऽह वै देहः। अहोरात्रैः समाजगामेति॥ इयमेव च मधुकर्तृत्वात्स
रघ्या॥ सरघा मधुमक्षिकेत्यमरः॥ श्रुतिरपि इयं वाव सरघा॥ तस्या अग्निरेव सारघं मधेती मलंवि
सरेरा॥ जागराख्यावस्थाः सकृता सुकर्मा भुरमनभिज्ञानां सर्वेन्द्रियगोचरत्वेन पालवाछनपास्थि
रा॥ सृष्टिः साधारणी सर्वप्रथानामापेस जागरइति॥ तद्वान् जागरी विश्वाख्यः स्थूलशरीराभिमानी जी
वः॥ तदभिन्ना नामगिरीणी॥ स्वेनेप्योडीपु॥ स्वकल्पकृत्याकपिपसमभिज्ञायां॥ मनोमात्रपथेप्यक्षीविष
त्वेन विभ्रमात्॥ स्पष्टावभासभावानां सृष्टिः स्वप्नपदं मतामिति॥ स्वपितीति स्वपन॥ स्वप्नेदशापन्नस्तेज
साख्यः सूक्ष्मशरीरस्याभिमानी जीवः तदभिन्ना स्वपती॥ उमितस्थितिडीपु॥ तैजसात कालकृत्याजीवा
लत्समष्टिभूतो हिरण्यगर्भ आत्मास्वरूपं यस्याः साकेन सात्विका॥ ११३॥ सूत्रामात्रात्मिका तुर्या सर्वाव
वस्थाविवर्जिता॥ सृष्टिकर्त्री ब्रह्मरूपा गोप्त्री गोविंदरूपिणी॥ ॥ ११४॥ सुप्तं संप्रमादावस्था॥ तत्त्वातृरां
च शिवसूत्रेऽप्यविवेकोमायासौषुप्तमिति॥ सुखमहमस्वाप्सं न किंचिदवेदिषमिति स्मरणान्यथानुपपत्त्या
कल्पितानिसिद्धेः विद्याद्वययोः ज्ञानाहंतास्वविषयिरूपः संतियत्र तत्सौषुप्तमित्यर्थः॥ तद्वान्प्राज्ञाख्यः
कारणशरीरस्याभिमानी जीवः सुप्तः॥ अर्शआदिभ्योच्॥ तदभिन्ना सुप्ता प्राज्ञा तत्कालकृत्याजीवा
स्तत्समष्टिभूत ईश्वर आत्मास्वरूपं यस्याः सा प्राज्ञात्मिका॥ एतदवस्थात्रयस्य तद्भोक्तृणां चावि

विघज्ञानजन्यः स्वप्न विघोरपा[illegible] [illegible]तुर्या[illegible]स्था॥ ततकं स्पंदशा स्वा॥ त्रिपुधामसुपज्ञोयं भो
कायस्व प्रकीर्तितः॥ विघातद्रुमयपस्तुं[illegible]नो नलिप्यतइति॥ वरदराजेनापि॥ तुर्यनाम परंधा
मतद्भोग स्वमत्क्रिया॥ भेदेपित्ता प्रदादीनां यां भिन स्तस्यसंभवेदिति॥ शिवसूत्रमपि॥ जाग्रत्स्व प्र सु
सुप्तिभेदेपि तुर्याभोगसंभवइति॥ पूर्वतर्यां ते न दशासे च मितिच॥ न हान्महाकारणा शरीराभिमानी
जागस्तुर्यः॥ तस्य आप्ता सम[illegible]स्वाभिज्ञा तु[illegible]॥ तुर्यावस्था प्रामा उपायः शिष्विनोक्तः॥ मनस्त्वचित्ते
न प्रविशेदिति॥ प्रारा या मादिकं स काल्ये[illegible]पायं विकल्पके॥ अविकल्पकरूपेण स्वचित्तेन स्वसंवि
विदा॥ अंतर्मुखपरामर्शचमत्कारसमाना॥ [illegible]तुर्यं[illegible]नावहेदाहि प्रमाल्ततो॥ मन्त्रेनेन प्रशाम
यन प्रविशेत् स्वमानिशेदिति॥ यद्वा शिवसू[illegible]त्र[illegible]मनस्तत्तनुश्रुति च सिद्धस्वरूपा॥ तुर्याया कापि
देवतेति पाकिरहस्यात॥ तुर्याया कापि[illegible]: हो महिमेति भगवमार्दकि स्त्र॥ त्रिपुरा
सिद्धांतेतु॥ तुर्यापानं दना ध्य[illegible]॥ तुर्या[illegible] विघ्नातं तस्या देवाभिरे तर मिते
त्कं॥ अथ चत्वारिंशत्नामानि परिभाषा यां [illegible] दिविमा त्मनुचित्ताः ध्य[illegible] जगमभो वदाये
दिया॥ वाकु[illegible]॥ तदेतव[illegible]॥ १७ स्व[illegible]॥ अस्ति पंचमीजीवस्था
तस्या स्वहृदयपानामेनत प्रायात्रुर्यं वस्था मतिर्म[illegible] स्यात्तु याती ते सेव योगिकी व्यवहारद्वामाशयेनाह॥
सर्वेति॥ तुर्यावस्थामतिक्रांते पुरुषे प्राप्यमिकावस्थात्र या तिक्रमस्यावश्यकता तस्य वी मिसूत्रतस्यपर
वस्था विदिशेषतो पुनरारूढस्या भावरूपैवकं वर्जितो रहितो जीवन्मुक्तो तीतमस्त्र[illegible] प्रसमेदा दिपमपि

७५ सर्वावस्था विवर्जिते सर्वथः॥ सा चतुर्थावस्था शर्मा इव्यते॥ तुर्या वृंहं मनोजन्मं तु पतीतं पदं पदमिति व
चनात्॥ वरदराजोप्याह॥ तुर्याभ्यासभक्त्यैराज्जनौतमात्मकं पदं॥ संप्राप्य साधकः साक्षात्सर्वज्ञो
कांनराममना॥ तत्वतः शिवे न चिन्मात्रस्थ दृष्टिरामं दृष्टा सिनेजि॥ एवमवस्थापन्नास्य स्वरूपकथना
य स्वरूपत्रयं॥ शरीरस्थनिर्मितं॥ कथानतः॥ स्वनमात्मज्ञानमिति॥ स्वात्मानुसंधानरूपशिवध्यजा सा
धनत्वात् शरीरखारंगात्मतत्वरूपं न तु छं॥ अतएव महोत्मलेन शरीरस्वारणा प्रार्थितं॥ अंतरुल्लसि
त स्वच्छशक्ति पीयूषमीषितं॥ भवत्स्युजोपभोगाय शरीरमिदमस्तु मे इति॥ सैषाभिलाप मात्रं ज
पः॥ नश्चित्रस्यसमयाहितावात॥ तदुक्तं योगस्वच्छंदे॥ निर्विचारं वैशारद्ये अध्यात्मप्रसाद इति कृतंभरा
तत्र प्रज्ञेति॥ यद्विमनसा आपतिततद्वाचावदतीमिश्रुत्वा तदुक्तः॥ सर्वदा अपि यथार्थरूपत्वेन मं
त्ररूपत्वात्॥ योगवासिष्ठे॥ सच्चासतोभिगंमु आयच्छमुपदिशंति नो॥ या हि स्वैरकथा स्तेषामुपदेशा
भवंति ता इति॥ परेमं आत्मोपदेशस्य वचने॥ उक्तं चकुश्रीदासेन प्रोक्तं चैतन्यरूपस्य हाकाकारामा
तामः॥ यत्नतः ज्ञानं तदेवा सदानं पवनेन हीपतइति॥ एतत्स्वरूपत्रयमुपलक्षणपरत्वेन आत्मेयमि
तिमन्त्रानेकं भगवत्पादैः॥ जपो जल्पः शिल्पं सकलमपि मुद्राविरचनमिन्मादि॥ वार्हिकेपि॥ इति
प्रोक्तं प्रतं कुर्वन्न जपं चर्यां च पालयन॥ शिवतुल्यः सदा स्वात्माशिवाराधनतत्परः॥ अयमेव म
हायोगी महामंत्र ईश्वरः॥ अंतेवासि जनस्यांतस्तत्वज्ञानबोधक इति॥ एवमविद्यावशीकृत रामं
स्पर्शी यस्यां च विध्यमुक्ता वशीकृतमायावधिश्रसेमद्रासस्कल्पमेदेनतयात्तमाह॥ स्पष्टमा ७५

दिना॥ सृष्टिर्जगन्निर्माणं रजोगुणप्रधानस्येश्वरस्य कार्यं॥ तत्कर्ता ब्रह्मा चतुर्मुख इत्याह शङ्करः॥
स एव रूपं यस्याः सा॥ तदुक्तं विष्णुपुराणे॥ ब्रह्मविष्णुशिवा ब्रह्मन्प्रधाना ब्रह्मशक्तय इति॥ गोपनं जग
त स्थितिः सा च सत्वगुणप्रधानस्येश्वरस्य कृत्यं तस्य कर्त्ता क्षोभ्री॥ गोविंद इत्याह शङ्करो विष्णुः॥
सः स्वरूपमस्याः तथा च हरिवंशे नारदवाक्यं॥ प्रकृताः प्रथमो भाग उमो देवी च शम्भुनी॥ एकः
सर्वमयो विष्णुर्ब्रह्मसंज्ञो लोकभावन इति॥ भारते मोक्षधर्मे पि॥ नष्टां वै धरणीं पूर्वमविंदं गो विंद पद
निरुक्तिर्विष्णुभागवते॥ अहमिंद्रो हि देवानां त्वं गवामिंद्रतां गतः॥ गोविंद इति नाम्ना त्वां प्रभु विगास्यं
ति मानवाः॥ इति॥ भारते मोक्षधर्मे पि॥ नष्टां वै धरणीं पूर्वमविंदं वै गुहां गतां॥ गोविंद इति तेनाहं
देवैर्वाग्भिरभिष्टुत इति॥ हरिवंशे पि॥ गौरेषा तु यथा वाणी तां च विंदयते भवान्॥ गोविंदस्तु त
तो देवमुनिभिः कथ्यते भवानिति॥ गोविंदो वासुदेवे स्याज्जवाध्यक्षे बृहस्पताविति विश्वप्रकाश
कोशाद्बृहस्पतिरप्येषेति वा॥ १२४॥ ॥ संहारिणी रुद्ररूपा तिरोधानकरीश्वरी॥ सदाशिवानुग्र
हदा पंचकृत्यपरायणा॥ १२५॥ संहारो जगतः परमाणावादि सावशेषो ध्वंसस्तमोगुणप्रधान
स्येश्वरस्य कृत्यं॥ तत्कारिणीति संहारिणी॥ रुद्र इत्याह शङ्करः॥ रुजं द्रावयतीति वा रोदितीति वा॥
संवर्तकालीना पापिष्ठेरेत ससूर्याद्यग्नेत्रजन्मत्वेनाश्रुरूपत्वात्॥ सोरोदीद्यदरोदीत्तद्रुद्रस्य रुद्रत्व
मिति श्रुतेः॥ रुजं द्रावयते तस्माद्रुद्रः पशुपतिः स्मृत इति शिवरहस्याच्च॥ स एव रूपं यस्याः सा

७६ था॥ तिरोधानमाच्छादनं निरवशेषो ध्वंसः॥ यस्मात्कारेऽपि भक्तौ लयो दीपनाशवत्सोऽपि न नरस्तु भ्रस
संत्वप्रधानं सेश्वरः स्वत्वं न करोतीति तिरोधानकरी॥ तिरस्करिणि यक्षेश शक्तिविशेषरूपा वा॥ तदुक्तं त्रि
पुरासिद्धान्ते॥ अभक्तानां वस्तवेषां तिरोधानकरी॥ यतः॥ अतिरस्करिणीत्यस्मात्प्रोक्ता समेव रानने इ
ति॥ ईश्वरपदेन ह्यनन्तरस्तु भ्रसत्वप्रधानं ईश्वर उच्यते॥ ईश्वरपदस्य मायाधापा इव नाहृत्वा सत्त्वगुण
स्यापि शुद्धसत्त्वावच्छेदकत्वे नाने कार्यत्वात्॥ तदभिन्नत्वादीश्वरी॥ यतो वचेतिवा करबं तत्वा हार्दश॥
परा हंतैवेश्वरं तंत्र छतान्नर्थिः॥ उक्तं च विरूपाक्षपंचाशिकायां विश्वशरीरस्कंधे॥ ईश्वरता कु
र्वत्स्वतंत्रता चित्स्वरूपता चेति॥ एते चाहंतायाः पर्यायाः सद्भिरुच्यंत इति॥ विरलतरस्तु भ्रस
त्वप्रधाने ईश्वरः सतु शिवसदभेदात्सदाशिवा॥ अदंतत्वाहा श॥ अनुग्रहो निरवशेषध्वंसमा
पन्नस्य जगतः स्वष्टादौ पुनः परमात्मावाप्तिरूपतापत्तिः॥ सातावद्धक्ते विश्वसेश्वरत्वं न हृदाति
कुलत्वमनुग्रहहता॥ तिरोधानानुग्रहौ बंधमोक्षौ वा॥ एतस्य हे बहितेलन्मेषनिमेषक्रपा
यौ रीश्वरसदाशिवयोरेतत्पदत्वं स्वारसिकं भवति॥ पंचविधानां मुक्तरूपाणां कृत्यानां परायणी॥
आ स्वपक्षेषु तत्परा वा॥ तासुभीष्टानियस्मादिति वा॥ यापूरामूभीष्टस्मा तत्परा अपयोरपीति विः
श्वः॥ उक्तं च मृगेंद्रसंहितायां॥ जगज्जन्मस्थितिध्वंसतिरोधाने कसारता॥ भूतमौक्तिकभावानां एम०
नियमस्तेन देवहीति॥ आगमांतरेऽपि॥ पंचविधं तत्कृत्यं सृष्टिः स्थितिसंहृती तिरोभावः॥ त ७६

76

तदनुग्रहकारणं जगतः सत्त्वमोहितस्याह्येति ॥ देवीभागवतेपि चतुर्थस्कंधे ॥ मा विष्णुकृतेकामेसा पालयति
पालितं ॥ कल्पांते संहरत्येव त्रिरूपा विश्वमोहिनी ॥ तयायुक्तः सृजेद्ब्रह्मा विष्णुः पाति तयान्वितः ॥ रु
द्रः संहरते कामं तया संमिलितो जगत् ॥ सावस्थान्निजगत्कृत्स्नं माया पाशेन मोहितं ॥ अहं ममेति पा
शेन सुदृढेन मराक्षिप ॥ योगिनो मुक्तसंगाश्च मुक्तिकामा मुमुक्षवः ॥ तामेव समुपासंते देवीं विश्वे
श्वरीं शिवामिति ॥ शक्तिस्तन्मपि ॥ तथापि तद्वशं चाविद्यकृत्यानि करोतीति ॥ कमलकरांस्येन
उत्तरसूत्रे ॥ आभासनरक्तिविमर्शेन बीजावस्थापनविलापनत्पानीति ॥ एतदर्थः प्रत्यभिज्ञाहृद
ये दृष्टव्यः ॥ ॥ ११६ ॥ ॥ भानुमंडलमध्यस्था भैरवी भगमालिनी ॥ ॥ पद्मासना भगवती पद्मनाभ
सहोदरी ॥ ११६ ॥ भानुमंडलस्वरूपे मंडलमध्यस्थेति एतौ निततथा ॥ संध्यासमये देवास्तत्रध्ये
यत्वात् ॥ अंतरादित्यकरणोयमेषोंतरादित्ये हिरण्मयः पुरुषो दृश्यत इति श्रुतौ प्रतिपादितस्य हृद
स्य पाशेषु स्त्वनिर्णयाच्च ॥ तथा च कूर्मपुराणेपि मवत्काते देवीस्तवे ॥ अशेषवेदात्मकमेकमेवं यं
स्व तेजसा पूरितलोकभेदं ॥ त्रिलोकहेतुं परमेष्ठिसंज्ञं नमामि रूपं रविमंडलस्थमिति ॥ भैरवस्य प
राशिवस्य स्त्री भैरवी ॥ यद्वा ॥ भीषणा [illegible] भैरवी ॥ तस्य [illegible] ॥ तथा च
लैंगे ॥ अर्थः शंभुः शिवा वाणी दिवा शंभुः शिवा निशा [illegible] आदीनां गौरी स्व
रूपं तं वि शिवशिवशिवोत्कांते उपसंहृते ॥ स्त्रीलिंगशब्दवाच्या याः सर्वागोपीविश्व[illegible] इति ॥

७७ त्रिपुरांबाचक्रेश्वरीमंत्रेमध्यकूटेरेफानिष्कासितस्यभैरवीतिसंज्ञा॥ तन्मंचासिकेतिवा॥ द्वादशवर्ष
कन्यास्वरूपावा॥ द्वादशाब्दातभैरवीतिकन्याप्रकरणेधौम्योक्तेः॥ भगंयाज्ञतुलंपमलतिधारयतीतिभ
गमालिनीमलमस्याधारत्वादितिधातुः॥ भगंकवचमुमात्रस्वरूपावा॥ तथाचलैंगदेवीभागवतयोः॥
येयेपदार्थाःलिंगांकास्तेतेशार्वविभूतयः॥ अर्थाभगांकितायेयेतेतेगौर्याविभूतयइति॥ तिथिनि
त्याविशेषस्वरूपावा॥ असोमंत्रेनेत्रराजज्ञानार्णवेत्तोबोध्रतत्प्रकारमध्येस्पदक्षिणामूर्तिसंहितोक्त
का अरेवहवोभगशब्दाः प्रयुक्ताः॥ तदावरणेदेवतानामास्व दिप्रायेतोभगशब्दपूर्वास्तयेवेतिनद्वाकु
रुवाङ्गमालिनीवेयं॥ अन्नेहन्नामचासना॥ अहतिमयपत्रविकारमयकेसरसंविन्नालादि
शेषरूपाशीलंपद्ममेवासनंपीठंयस्याः॥ पद्मालक्ष्मीसनतीभक्तोभ्योविभज्यददातीतिवा॥ वन
षणासंभक्तो॥ तदुक्तमपमिपुक्तेः॥ असेभ्यपवनेपरमात्मस्वभेगासहमयंविचित्रंतच्छेहंभव
तिदृष्टुकांतस्थस्मृतं॥ निविष्टः पलंकेसफलपतिकांताकरणाप्रसादंकोपवाजननिभवतीपत्रकु
लनेइति॥ प्रसादप्रकं॥ असौतुतिच्छेदः कांतस्वरंस्ववर्णी॥ पंसकोमेचा कांतारस्वकरणामिति॥
कोपपद्मे आसीत्मापमिलेकं॥ पंर्श्च पंइतिछेदः॥ विगतचित्रदृष्टुकानामार्तःस्वरः॥ पल्याअंकेकां
तापारतेरणामितिश्रेषरणायोजं॥ पद्मः श्रूयपमात्सलमस्यतिहिपतीतिवा॥ बिंदौहिंसंभवदंधी पद्म०
तरमपिपोजं॥ पद्मः सोऽहंवुजवदहनिधिमवोऽहिंबिंदुस्थितिरमसः॥ ऐस्वर्यस्यमहमयस्पध ७७

मेस्य पश्चात् स्त्रियः ॥ ज्ञानविज्ञानयोर्वैराग्यस्याथ भगइतीरणोति पुराणो ॥ भगमैश्वर्यमहात्म्यज्ञा
न वैराग्ययोनिषु ॥ यशोवीर्यप्रयत्नेच्छाथ मेश्रीरविमुक्तिश्चितिकोशेवश क्तिश्चाभगपर्यायत्रस्कोसं
नीति भगवती ॥ देवीभागवतेतु ॥ उत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानां गतिमागतिं ॥ अविद्यां विद्यया स्वंतं
वेत्तीति भगवन्मसावितुकं ॥ शान्तिरहस्येतु [illegible] हरे सर्वे साक्षेव भजते यतः ॥ सेवायां भ
जतिधीत्रभगवस्नेवसा [illegible] ॥ पद्म नाम [illegible] सहो हरी ॥ एकोदरभवाभाविनी ॥ एकमे
व ब्रह्म धर्मार्थमीनि [illegible] ॥ एतत्त्रयमपि मिलित्वे कमंडलेव ब्रह्मेति शेषमतरहंस कूर्म
पुराणादिषु [illegible] त्रयपरीक्षायां दीक्षितैर्दिक्षितान्निरूपितं ॥ एतदभिप्रायेणोव ब्रह्मपुराणे
पुरुषोत्तमक्षेत्रमहात्म्ये यामेनाकुक्षिसंभूता [illegible] सर्वजन्मनि ॥ कस्मिन्न [illegible] सा ॥ स
वज्जन्म निकुक्षिणो ॥ मोदिस्मपितेः ॥ [illegible] जगन्नाथाय पमं पलमिति तत्रै
व पठ्यते [illegible] लक्ष्मीपरं [illegible] कश्चिद्द्वितीय इति ॥ मार्कंडेय
पुराणेपि [illegible] मानि [illegible] पिवदामिते ॥ विष्णुः
[illegible] ॥ [illegible] भगाष्टु मे [illegible] ३ ॥ अत्रैका
दि विद्या [illegible] ॥ [illegible] सन्नः [illegible] कारः ॥ मगह कारः ॥ तदुत्तो मन्त्रकामकलाम्बाः
ज [illegible] ॥ पद्म नाम [illegible] होलाकारः ॥ [illegible] होदे ॥ हकारबिंदू ॥ ना
[illegible] ॥ सहोदरा [illegible] इति रहस्यं ॥ २२६ ॥ [illegible]

त्रविपत्रभुवनावलीः॥ सहस्र[illegible] [illegible]दनासहस्राक्षीः सहस्रपात्॥ ॥ १२७॥ ॥ उन्मेषनिमिषोने
त्रविकासंसंकोचौ॥ [illegible]यांमे[illegible]क[illegible] [illegible] त्राविपत्राथ्रत्सस्थानस्थ[illegible] भुवनानां ब्रह्मांडानामा
वल्य[illegible] [illegible]यस्या[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] प्रा[illegible] कर्मवशेनतयोरस्य त्रिसंभवात्॥ इच्छा
मात्रेता[illegible] [illegible] तदुक्तं[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] संदिग्धिमुद्धिरस्त्यपीति॥ इच्छामात्रप्रभो
:सृष्टिरिच्छा[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] स्मरमाए देसिञ्चणा हसस्रजेतिपो[illegible]
वसरोकात्पदस्य[illegible] विस्मयीम[illegible] [illegible] [illegible] हा[illegible] इति। द्यायावि श्योन्मेषदशायां देशि
कनाम्यसपावान व ससकः कालावसा[illegible] [illegible] [illegible] प्र[illegible] उन्मेषेपितावो नेवभवतीति॥ सहस्र
शीर्षापुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] नेनरः॥ शीर्षादिशब्दोमुखास्य
पलक्षणं॥ लिंगत्वविव[illegible] [illegible] सर्व[illegible] [illegible] पाणिपादं[illegible] सर्वतोक्षिशिरोमुखं। सर्वतः श्रुतिम
ल्लोके सर्वमावृत्यतिष्ठती[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] नाश्रिमाश्रयेनाह॥ सहस्रशीर्षवदनेति॥
बहुव्रीहौ सकब्रह्मौदि[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] सहस्राक्षीसिहस्रास्तिपादापस्याः सहस्र
पात्॥ सहस्रपदेनप्र[illegible] इतिप्र[illegible] [illegible] [illegible] देतिपदादेशः॥ देवीभागवतेत्तृतीयस्कंधे॥
सहस्रनयनाराम[illegible] सहस्रकरसंयुता[illegible] [illegible] [illegible] पंचरात्रभातीह राद्रसंपापमिति॥ अत्रभुव
नस्यावलीमनन्नभुवने[illegible] [illegible] [illegible] हीत्यनेनलकारः सहस्रशब्दोहकारसको

रसाह्निमपरः ॥ तेन हितं यत्स्थीयकूटपोहं भ्रमः ॥ १४७ ॥ आब्रह्मकीटजननी वर्णाश्रमविधा
यिनी ॥ निजाज्ञारूपनिगमात् पुराणात् पुराणफलप्रदा ॥ ॥ ब्रह्मा सर्वजीवसमष्टिः स्थूलतमो हि
रण्यगर्भाख्यो जीवः ॥ कीटः अतिक्षिप्ततरः कर्मभिर्कृतो वैधं तं तत्रैककर्मकामकेरुकेति द्वैवि
ध्येन प्रतिपादितः सं वा ख्यो जीवविशेषः ॥ आद्यं तत्र ग्रहणेन प्रमाहारमायेन जन्मधृपजिताः
सर्वे भिन्नश्रमपरिमाणकशरीरधारिणो जीवा गृह्यन्ते ॥ आङ् अभिविधौ ॥ ब्रह्मादितत्तत् जीव
जातजननी त्रीमत्र्ये ॥ एवं निमितानां जीवानां सन्मार्गप्रदर्शनाय स्वाज्ञारूपवेदात्मिका जा
ता ॥ तत्र कर्मकाण्ड ब्रह्मकाण्ड भेदेन द्विविधे वेदे कर्मकाण्डे नमानेवतत्त्वधर्मानपि मवस्थायपा
मासेत्याह ॥ वर्णाश्रमेति ॥ तथा च कूर्मपुराणे हिमवत्कृते देवीस्तवानन्तरं ॥ अथ सा तस्य वच
नं निशम्य जगतो रणि ॥ स्मितं प्राह पितरं स्वं तपस्वि पतिं पति ॥ शृणुष्व चैतत्परमं गु
ह्यमीश्वरगोचरं ॥ उपदेशं गिरिश्रेष्ठ सेवितं ब्रह्मवादिभिः ॥ यं विदित्वा नासाद्यनामुञ्चा ॥ ध्यानेन क
र्मयोगेन भक्त्या ज्ञानेन चैव हि ॥ प्राप्याहं ते गिरिश्रेष्ठ नान्यथा कर्मकोटिभिः ॥ तुष्पसंहस्तक
र्मयोगिभिर्विरलपाते गौं ऽ शुरु लर पुत्रं ॥ श्रुतिस्मृत्युदितं ॥ सम्यक् कर्मवर्णाश्रमात्मकं ॥ अध्यात्म
ज्ञानसहितं मुक्तये सततं कुरु ॥ धर्मात् संजायते परं ॥ श्रुतिस्मृतिभ्यामुदितो धर्मो यज्ञादिको म
तः ॥ नान्यतो ज्ञाम सहितं मुक्तये सततं कुरु ॥ धर्मात् संजायते भक्तिर्भक्त्या संज्ञायते परं ॥ अ

७९ पनेष्वर्मीचेदाश्रमेष्विनिर्दिष्टो॥ [illegible] चतुर्वर्गार्थमद्रूपं वेदमाश्रोपत॥ मदाज्ञयैव [illegible] र्थ वेदानां
भेगयामज्ञः॥ आज्ञाकारी नसस्सर्जी [illegible] यदित्यादि॥ निजांस्त्रीयामाज्ञां वेदविड्
: [illegible] सानैतिकर्तव्यतात्मकं पायाचपविशिष्टमर्थमाव
ज्ञार्थवादादिभिः कुर्वन्ति नो [illegible] निगमाः [illegible] वेदापस्मान्य॥ अतएवतन्त्र
नां किं पार्थं नसमाम्नाय इति जैमिनिः॥ कौर्मे पि॥ ममैवाज्ञा पराशक्तिर्वेदसंज्ञा पुरातनी॥
ऋग्यजुः सामरूपेण सर्गादौ संप्रवर्तत इति॥ अथवा॥ संति वेदानुयायीनि शैवतंत्राणि कानि
कानि स्पष्टा विंशतिः॥ वेदविरुद्धानि कापालभैरवादीनि च॥ [illegible] वैदिकानि निगमपरत्वाचानिपरस्मे
[illegible] वेदविरुद्धानि [illegible]॥ तदु
क्तं देवीभागवते [illegible]॥ सद्योजातमुखाज्जाताः पंचाद्याः कामिकादयः॥ वामदेवमुखाज्जातादी
प्ताद्याः पंचसंहिताः॥ अघोरवक्त्रादुत्पन्नाः पंचाभिविजयादयः॥ पुंवक्त्रादपि संभूताः पंचैरोव
नादयः॥ ईशानवदनाज्जाताः प्रोद्गीताद्यश्च संहिताः॥ ऊर्ध्वस्रोतोभवा एते [illegible] स्रोतसः परेइ
त्यादि॥ एवं व्यवस्थापिते वर्णाश्रमधर्मात्मके वेदे विहिताचरणनिषिद्धाचरणाभ्यां सदसत्फलमपि राम०
व्यवस्थापादर्थयाते वेदातीताह [illegible] पुण्यपापयोः फले स्वर्गनरको प्रददातीति ७९

तथा ।। तदुक्तं कौर्मे । येन कुर्वंतितं धर्मं मत्तद्व्यर्थं त्रसरामकृताः ।। निष्या सेवधु शामन पातयेत्तान्मदाज्ञया
।। धर्मं कुर्वंति वेदोक्तं ये मद्भक्तिपरायणाः ।। स्वर्गादिषु शचीशाद्यास्ता न्नयंति मदाज्ञयेति ।। अन्यत्रापि
ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गं वाश्वभ्रमेव वेति ।। श्रुतिरपि एष एव साधु कर्म कारयति यमुन्निनीषत एष
एव साधु कर्म कारयति यमधो निनीषतीति ।। फलमत उपपत्तेरिति ब्रह्ममीमांसाधिकरणोप्यप मे
वार्थः ।। साधितः ।। वैषम्यनैर्घृण्ये अपि कर्मसापेक्षत्वान्नेश्वर इति च तत्रैवोक्तं ।। सौरसंहितायामपि ।। ननु धर्माधर्मयोः स्वस्वफलं कर्तृसन्निधिं विना ।। अन्तरेण महादेवं फलं कर्तुं प्रयच्छति ।। इ
ति चेत्तन्न साधूक्तमिमा हि नो तयो भिन्नयोः कर्तृ हरात्पूर्वं कं समर्थोपसंहृतं ।। श्रुतमनुग्राहके
ण शिवाहा साकंणशो करः ।। अतः सर्वान्मना साक्षाद्धर्माधर्मफलप्रद इति ।। ।। १९८ ।। ।। अतिसी
मन्त्रसिंहरिक्षतपादनग्रन्थमुद्रितान्तराद्वयेत्रिस्याद् ।। अतीतो सीमनाह्व ब्रह्मामासाम्याप्तु पनिषदो
भागा द्वितीयपुरितिद्वयेव नदंतनेत्तरः ।। हेतार्थयत्स्मेप्यमाना कृता याराद्य द्वलिश्रुरस्ताकमलजो यया
सा न प्रोक्ताः ।। अथ विष्वक्सेनोपनिषदादेर्निगमणं द्वय कानि श्रुतयोक्तिः ।। अतिशयह्रस्वत्त्री लिंगतादि
षशारभ्रक्त तेना मिकामंतुम मतिरे अत्र समासोक्तिः । त्रामांमलकारभ्रां वरूं नोऽनि ।। वेदा अपि भ
गवमास्य लपश्रेगयाहिक याविविमु स्वेन प्रतिपाद्यपितृमसमर्था एव ।। इतरानिषेधमात्रं कुर्वंतस्त
हून्ताद्रेवल शिन्नाइव भांतिं तूष्यथा कथं चित्प्रतिपाद्यं मीवनादिदं प्रतिपादनमिदमित्यमितिज्ञाना

८० द्रतं जननात्‌ मलान्नमक्ति [illegible] दलद्वमतो। [illegible] मयं [illegible] सा मयूर्धादपितृमातृराद्वयेवोति
ह्वि प्रतमयेन धमनत्रुति। तदिदमु [illegible] सामि; शिवक्षावे। [illegible] ष्क्रलयो। पिपाः परशिवत्वप्रमाहूपाः
डि [illegible] कस्याद्विकयाव्रपा [illegible] शनभक्षा [illegible] ।। श्व [illegible] भेवल्तुनेतिबद्भ शोबाचानिषेधंति
चेत्कोम [illegible] विधुरव्रेन प्रतिपादयंत स्वागमा स्थूलांरु
धतीन्या [illegible] स्थूलक्रु [illegible] नेव निरि शंतीनां [illegible] ।। सर्कंजाश्चते श्रागमावेदा श्रुते षांसंदोहा
:समूहा एव श्रुकनयः सामि; संपुटं पुटितां गर्भ [illegible] मोक्तिकं नासामरपांपस्तः सा
तथोक्ता।। मौक्तिकपदं समीपवृन्निस्थ [illegible] पलक्रुकं [illegible] सा [illegible] यस्मास्कंच।
व्रंवा मुखसमीपवर्तसा [illegible] मोक्तिकाद्येव वेदैः प्रतिपाद्य [illegible] स्वरूपं।। यतो वाचो नि
वर्तंतइत्यादि श्रुतेरिति भावः।।पद्य।। [illegible] मोक्तिकमिति
न [illegible] रूपहि [illegible] यममेवातां [illegible] पेड [illegible] संज्ञाहं रसोर्व
रूल मिति [illegible] घटिकेति वन्मौक्ति [illegible] लिंगमपि रूपं भवति मौक्तिकव दाचर
तीत्यर्थौ [illegible] नेनाकार [illegible] वमेव भि [illegible] जगद [illegible] शनेमा
दिव [illegible] माषानामसु [illegible] तेनागमसंदोह [illegible] संपुटःसमुद्र कलत्रमौक्तिकेवमौ राम०
क्तिकेतितनुरुपएवेतिनपरवा [illegible] गता विरोव [illegible] पेनबद्भवी [illegible] यइति रूपकोत्र [illegible] ८०

॥ २९ ॥ ॥ पुरुषार्थप्रदा पूर्णा भोगिनी भुवनेश्वरी ॥ अंबिकानादिनिधना हरिब्रह्मेन्द्रसेविता ॥ ५० ॥ ॥ धर्मा
दीश्चतुरः पुरुषार्थान् प्रददातीति तथा ॥ पुरुषो वै रुद्र इति श्रुत्या रुद्रः अर्थप्रदः पुरुषार्थदात्
त्वं वा भाग्यार्पितविवा ॥ निष्कलस्य ब्रह्मणोऽनुपास्यत्वेन फलप्रदत्वं च शक्त्यापत्नमिति भावः ॥ देशकालवस्तुकृ
तपरिच्छेदराहित्यात् पूर्णा ॥ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ॥ पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्ण
मेवावशिष्यत इति श्रुतेः ॥ चंद्रमंडलस्य मासि पंचदशी तिथिः स्वरूपा वा ॥ शुक्लपक्षचतुर्दशी रात्रिस्व
रूपा वा । नदीविशेषरूपा वा ॥ हस्ते खानि भगानि देवतास्वरूपा वा हस्तो खास्य [illegible] भवा ॥ त्रिभुव
नेश्वरी तेन ॥ भुवनानंदनाथस्य [illegible] महेश्वरी ॥ भुवनेषु तिष्ठति [illegible] भवी भुवनेश्वरी भुवनं
भुवनानंदनाथो नाम मानवौघोत्तमोत्तमो गुरुविशेषः ॥ दक्षिणाम्नायसंहितायां ॥ तद्दत्तमंत्रं लयं
त्रपटलेष्वकाक्षरेषु [illegible] भुवनानि [illegible] महत्त्वात् घटकाक्षरेषु हकारादिषु ओ
म बीजे महेशाः [illegible] लासादि प्रतिष्ठितमित्यादिना [illegible] भुवना दिसृष्टावप्रतिपाद्यात एव
महेशानी भुवनाधीश्वरी [illegible] नुपसंहार [illegible] कारणो मत्त [illegible] रेणा निलसंभव [illegible]
ना [illegible] नक [illegible] ॥ तस्य महेशानभुवने शी [illegible] इत्युपसंहार [illegible] निरू
पणं ॥ अंबिकाकेतवे सिद्धे निद्रा पौनिष्ठि कीर्तितः इति विष्णुः ॥ उत्कंचनवरा [illegible] पेत्कंदरे ।
[illegible] महादेवादि [illegible] महेश्वर इति ॥ हरिवंशेपि ॥ यां दृष्ट्वा जगन्हरी मायानिद्रेति जगत

८१ छिता।तसा ततुल्लमोद्दारिनिशादिवसनाशनी॥जीविंधतीहरीघोरासर्वत्रात्तीम्भ तांमुवि।मे
तयाकश्चित्रिजंभमा तोमुहुर्मुहु॥ सक्तः प्रसाहि तुंवंगेमन्तनिवमहार्णवे॥देवेषपिद
धारेगान [illegible] तदृते॥ [illegible] यपुत्रापे।पि।विषेव्रजागधात्री छितिसंहार
रुकारिणी। [illegible] महतोरतुलेतेजसदुमादि॥ ॥आदिर्जननं निधनंमरणं चनवि
81
घतेयस्याः साऽनादि निधना॥ अथवा॥नादिधः।दैः।दिशाह्वाद्दावरुचिपरिभाषानुसारे
राशीतिसंख्यो च्यते॥ आदिसंख्याकानिचता निनिधनानिउग्रापु द्येजमितिवन्सावमलकृ
कृतायामगणासाथनाम्नाम्न तत्वविघातकानी तिगावत॥ नचिंद्यंतेआदि नि धनानियस्या
उपासनयाऽसाऽनादिनिधना॥ निधनमाधनानितावसाशावंधेभेदेन द्विविधानि॥ तत्र
विधा अष्टाविंशतिविधाः॥ अहंहता हमाना अष्टाविंशाद्ध्यात्मकोइति। विष्णुपुराणा
त॥ पाशास्तु द्विपं चाशद्विधा॥ द्वापंचाशद्मीमाज्ञा अविद्यापर्वसंभवाइतिलिंगपुरा
णात् एवमशीतिः नेष्ववधनिरूवतं सांख्येनन्त्रे॥ तत्रसमाससत्राणि अष्टाविंशतिधाऽशक्ति
नवधातुष्टिः॥ अष्टधासिद्धिरिति एतेषामर्थस्ता कारिकाभिरुक्तः॥ एकादशेंद्रियवधाः सहवु राम०
द्धिवधेरशक्तिरुद्दिष्टा रुसप्तदशघातवु भेदविपर्ययपातुष्टिसिद्धीनां॥ आध्यात्मिकाश्चतस्त्रः
प्रकृत्युपादानकालभाग्याख्याः॥ बाह्याविषयोपरमात्पंचाम्मासुषपोमिहिता॥ ऊहः शब्दो ८२

धं चानेन॥ खविद्यातात्रयः स्वहृतास्तिः॥ दानं च सिद्धयोऽष्टौ सिद्धेः पूर्वोऽङ्कुशस्त्रिविध इति॥ अयमर्थः॥ मुक्तेः॥
पूर्वोङ्कुशः प्रतिघातकस्त्रिविधः॥ अशक्तिस्तुष्टिः सिद्धिश्चेति॥ तत्राशक्तिर्नामेन्द्रियाणां स्वार्थग्रहणा
सामर्थ्यं मांध्यबाधिर्यादिभेदात्तु चतुर्धा॥ अष्टविंशतिभेदकल्पकृतं॥ सा चेन्द्रियाणामेकादशत्वादेकादशधा॥ तु
ष्टिस्तावद्द्विविधा॥ आध्यात्मिक्यश्च बाह्यभेदात्॥ तत्राद्याः प्रकृत्यादिभेदाच्चतुर्धा॥ अत्राद्या विधा प्रकृ
तेर्विकारान्मुक्तोऽस्मीति तुष्टिः प्रकृत्याख्या॥ सन्यासवेषमात्रोपादानात्कृतार्थोऽस्मीति तुष्टिरुपाद
नाख्या॥ कालत एव संस्मृतिं किंध्यानक्लेशेनेति तुष्टिः कालाख्या॥ दैवोदयादेव सेत्स्यतीति तुष्टिर्भा
ग्याख्या॥ एताश्चात्मानमधिकृत्य भवन्तीत्याध्यात्मिक्यः॥ बाह्यास्तु शब्दादिविषयपंचकभेदेन पंच
धा॥ अर्जनरक्षणक्षयभोगहिंसादिदोषदर्शनाद्विद्यमानानां कतिपयेषां चादर्शनेन त
त्द्विषयेष्वलंबुद्धिरूपाः॥ एवं नवतुष्टयः॥ एतासां सलिलाद्युत्तमाम्भःपर्यन्तानि नामानि तारादिप्रमुदि
तान्तानि सिद्धिनामानि चाकरएव द्रष्टव्यानि॥ सिद्धिरष्टविधा॥ ऊहादिभेदात्॥ उपदेशानपेक्षमेवार्थो
त्पन्नमूहसिद्धिः॥ शास्त्रनिकाशस्वश्रवणादर्थज्ञानं शाब्दसिद्धिः॥ गुरूपदेशादेव तत्त्वविवेकार्थज्ञा
नमध्ययनसिद्धिः॥ आध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकरूपदुःखत्रयविघातात्मिकास्तिस्रः सिद्ध
यः॥ सुहृत्प्राप्तितोऽर्थसिद्धिरेका॥ विहततपस्विशुश्रूषया लब्धार्थसिद्धिरेकेत्यष्टौ सिद्धयो नवतुष्टयश्च
एतासां सप्तदशानां विपर्ययोऽपि सप्तदशविधः॥ अतो मोदप्रमुदितान्तानि तन्नामान्यक्ते द्रष्टव्या

६१ नि॥ एते प्रशक्तितुष्टिविधप्रदत्वा आख्येतिसमदर्शी॥ एकादश मिति द्विया शक्तिभिः सहाष्टा विंशति
र्वधाइति॥ एते षांचभ्रवचक्षो कौ वायुगतो॥ अष्टमोनुग्रहः सर्गः स चतुर्धा मवस्थितः॥ विपर्ययः
येगाचाशक्त्या सिद्धात्तुष्टात्मनयेवच॥ स्थावरेषु विपर्यासास्तिर्यग्योनिषु शक्तितः॥ सिध्यात्मनाम
नुष्येषु तुष्टाादेवेषु कृत्स्नशाङ्गितिदिक्॥॥ हरिब्रह्मेसहेशं विष्णुविधिशक्तेः सेविन्नोपासिता॥ श्रीन
गरेष्टादशसप्तदशप्राकारे योमध्ये विष्णोः सप्तदशषोडशप्राकारेयोमध्ये ब्रह्मणः पंचदशचतुर्दशा
योमध्ये चेंद्रादिलोकपालानां देवीसेवार्थं निवासस्मरणात्॥ देवीभागवतेपि॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथा
शंभुर्वासवो वरुणो यमः॥ वायुरग्निः कुबेरश्च त्वष्टा पूषाश्विनौ भगः॥ आदित्यावसवो रुद्रा विश्वेदे
वा मरुद्गणाः॥ सर्वे ध्यायंति तां देवीं सृष्टिस्थित्यंतकारिणीमिति॥ एतेन विष्णुब्रह्मादिमात्रविषयको
गम॥ इष्टदां विश्वादिविषयकततज्ञानाभावात्तदुपासनायां प्रवृत्ताविपिदेव्या गमदर्शिनो विष्णो
पदर्शीनान्नतदुपासनायां प्रवृत्तिः॥ नहि भिक्षुको भिक्षुकम्याचितुमर्हतिसत्यस्मिन्नभिक्षुकइति
न्यायविरोधादितिकश्चितैते॥ तदिदमुक्तं स्मृत्याभिः शिवकदेवे॥ नदेवं बुभुर्यमभागं परमेशि कथं कारम
मानमर्त्यां वेदे हीतिशास्त्रं तु हि प्राह हरिमुखान्भिक्षुकान् भिक्षुकोहम॥ अन्नापि द्वादशाह क्रतु
विश्वजितिशतो क्ष्मगम्नजोपिवे कोऽसाति प्रमो क्ष्मधर्मान्नुभिलषन्नित्तद्वादशाहो क्ष्मधर्मा मिति
१२० मारायणीनाद्रूपानामरूपविवर्जिता॥ ॐकारोंह्रीं महाहृद्या हेयोपादेयवर्जिता॥ १२१ राम.
नारायणपत्पदनिहनिष्ठावन्मनुस्मृतो॥ आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः॥ अयनं तस्य ६१

नायस्मात्किन्नरायणास्मृतत्वविरुक्तो गुणां देभोवा त्रिगीर्तौ द्धिः॥ द्विर्द्विरिति चतुश्चत्वारे करो दैवेन मामी
२१॥ हरिभवाह्मघामुनिष्ठन्निवासिनी॥ रमणीयावा॥ हानुमुपादानं च पोष्पेहेयो यादृशे॥ रांभ्यां
वर्जिता॥ सहत्रिनिष्ठत्रिबोधक शास्त्राणामविद्यावद्धिषयत्वात्॥ १४२॥ राजाराजार्चिता पासिता॥
राज्ञी रम्या राजीवलोचना॥ रंजिनी रमणी रस्या रणत्किंकिणिमेखला॥ ॥१४३॥ राजराजो मनुः
कुबेरश्चताभ्यामर्चिता पासिता॥ कुबेरादिविद्याल्पका॥ अनएव चतुर्दशपंचदशाकारयोर्मध्य
मधिवर्णौपतोक्तं ईर्वी समुनीना॥ तल्लोकस्थविभागेधनरंध्यापामिशेवधिकुलेषु॥ अपिमाणिभ
द्रमुखानं बाचरणावलंबिनो यक्षीनिति॥ तल्लोकेतिनत्सदस्यवायुर्यः॥ राजाराजेश्वरस्यपद्ममहि
षीत्वाद्राज्ञी॥ रम्या सौंदर्ययुक्ता॥ राजीवशब्देन पद्मो हरिणो मत्स्यो वा गृह्यते॥ तद्वल्लोचनेय
स्याः सा राजीवलोचना॥ राजीवाख्यो मृगो मत्स्यपद्मो राजोपजीविनीति विश्वः॥ राजोपजीविनो लो
चयति पश्यतीति वा॥ भक्तान् रंजयतीति रंजिनी॥ शुभ्रस्फटिकसंकाशपरशिवमहणादेवीजपा
कुसुमवल्लोहितप्रतिबिंबमात्रेण रंजयतीति वा॥ भक्तान्रमयतीति तैः सह क्रीडतीति रमणी॥ जक्षन् क्रीड
न्रममाण इति श्रुतेः॥ रसयितुमास्वादयितुं योग्या रस्या॥ रसो वै स इति श्रुतेः॥ रणन्त्यः किंकिणयः
क्षुद्रघंटिका यस्यां तादृशी मेखला रशना यस्याः सा॥ १४४॥ रमा राकेंदुवदना रतिरूपा रतिप्रिया
रक्षाकरी राक्षसघ्नी रामा रमणलंपटा॥ ॥१४५ रमते हि लक्ष्मीवागादिरूपेणानन्त...वि

भातियेत्युक्तेः॥ सा लक्ष्मीस्वरूपत्वाद्रमा॥ कलाहीने सानुमतिः पूर्णे राका निशाकरे॥ इत्यादेयु
८३ पुराणादिषु कोशबलाद्राकेंदुवत्पूर्णचंद्रवद्वदनं यस्याः॥ रतिरिव रूपं यस्याः कामपत्नी नाम॥ रमाई
कारः राकेंदुवदना अनुस्वारसहिता चेइति रूपा कामकलाभवतीत्युक्ताः॥ इति॥ कामपत्नीर
तेर्वा प्रियं यस्याः॥ रकारकृशांगांभस्मवा॥ तत्कर्तृत्वाद्रुद्राकरी॥ स्थितिसंहारकर्त्रीरिकाऽऽस्येव
रूपासाऽऽज्ञानहेतित्वादाकृपत्वी॥ रमा॥ स्त्रीमात्रस्वरूपा॥ स्त्रीलिंगमखिलं गौरीति लैंगात्॥ तत्रैव
83 वच्छलान्तरे॥ शंकरः पुरुषाः सर्वे स्त्रियः सर्वा महेश्वरी॥ पुंल्लिंगशब्दवाच्या ये ते च रुद्राः प्रकी
र्तिताः॥ स्त्रीलिंगशब्दवाच्या याः सर्वा गौर्या विभूतयः॥ एवं स्त्रीपुरुषाः प्रोक्तास्तयोरेव विभूत
इति॥ विष्णुपुराणेपि॥ देवतिर्यङ्मनुष्यादौ पुंनाम्नि भगवान्हरिः॥ स्त्रीनाम्नि लक्ष्मीर्मैत्रेय नाना
नानयोर्विद्यते परमिति॥ ब्रह्मवैवर्तेपि॥ यत्किंचित्त्रिषु लोकेषु स्त्रीरूपं देवि दृश्यते॥ तत्सर्वं त्वत्स
रूपं स्यादिति शास्त्रेषु निश्चय इति॥ अत एव बृहन्नारदीये स्मर्यते॥ स्त्रियः तुष्टाः स्त्रियो रुष्टास्तुष्टा
रुष्टाश्च देवताः॥ वर्धयंति कुलं तुष्टा नाशयंत्यपमानिता इति॥॥ निखिलस्त्रीरूपत्वादेव स्वस्व
रमणेषु पतिषु रमणे संभोगे वा क्रीडायां वा लंपटा लालसा॥॥ १२३॥॥ काम्या कामकलारूपा
कदंबकुसुमप्रिया॥ कल्याणी जगतीकंदा करुणारससागरा॥ ॥१२४॥॥ ज्ञानेन प्राप्यत्वे राम॰
न मुमुक्षुभिः काम्यमानत्वात्काम्या काम्यपदं द्वादशीत्रिरूपा वा॥ बिंदुत्रयं हार्धकला चे ८३
त्यत्र प्रथमो बिंदुः कामाख्यः चरमा कला चेति असाहारस्याये न कामकलेत्युच्यते॥ तस्याः स्व

त्संस्फुरच्छिवशक्तिसमागमबीजांकुररूपिणी पराशक्तिरित्यारभ्य कामः कमनीयतया कला
च दहेनेंदुर्विग्रहौ बिंदुरित्यंते उन्निर्णीतं कामकलाविलासे॥ तद्रूपेत्यर्थः॥ कामपीठकलेति वा॥
तदुक्तं त्रिपुरसिद्धांते॥ तस्य कामेश्वराख्यस्य कामेश्वरी च पार्वती॥ कलाख्या सविलासा च ख्याता का
मकलेति सा॥ कामा चासौ कलारूपा चेति वा॥ कामपदमात्रवाच्यतायाः कालिकापुराणे प्रति
पादनात्॥ कामार्थमागता यस्मान्मया सार्धं महागिरौ॥ कामाख्या प्रोच्यते देवी नीलकूटरहोगता
कामदा कामिनी काम्या कांता कामांगदायिनी॥ कामांगनाशिनी यस्मात्कामाख्या तेन कथ्यत इति॥ कं
दंबकुसुमानि नीपपुष्पाणि प्रियाणि यस्याः सा॥ कदंबकुसुमप्रियेत्यर्थः॥ पाद्मे देवीपुराणे च
कदंबमालामलयाचलहृतिप्रियश्रितिविशेषकस्मात्॥ ॥उगमलाः कदंबहरणामहसंवामसांसाः
कंदत्वात्तत्र लोमसमूलेन लध्वेरयिपंचत्रेयात्स्वः॥ कनूरोत्सोपेथुताहशाः॥ सागरपसांसा
गरे मो प्रासिकतमहाराशीलेतिप्राह्नः॥ तदुक्तं कदंबसागरपदयोः परवल्लिंगतया पुंस्त्वा
त्रिः॥ ॥१९६॥॥ कलावती कलालापा कांता कादंबरीप्रिया॥ वरदा वामनयना वारुणीमदविह्वला
१९७॥॥ चतुःषष्टिसंख्याः कला अस्यां संतीति कलावती॥ कलाएवालापो भाषणं यस्याः॥ क
लो मंजुल आलापो यस्या इति वा॥ ध्वनौ तु मधुरास्फुटे केलटूत्समरः॥ कं ब्रह्म तस्य लालावत् लघू
ता यस्य अतिसुलभः आपः माप्तिर्यस्याः॥ कलालापं जालाजल प्रापंपथे ति वा॥
अपां समूह आपं आपं न स्पृष्टयुक्ति समामासांता कांतिक मनीपत्वात्॥ कं ब्रह्मैवांतः सिद्धांतो

८४ तोय स्यात् तिवा ॥ क्लेश्कैकादः [illegible] नि रूपावा ॥ [illegible] कृत्वा । उक्तमामदिरा सैवप्रियायस्याः ॥ अ [illegible]
[illegible] स्तुतिः ॥ पशि [illegible] तं च षमा [illegible] [illegible] निये लिः हपरि क्रता नि निवेद्यं पं देवताये म हं मे
[illegible] [illegible] [illegible] दिमुउपासके भ्योव रान्यमइ तिवरदा ॥ तदुक्तं
[illegible] [illegible] [illegible] नकर्त्ता सदा ॥ उक्तनो वरदः पाशि रेषदेवाः
सदे [illegible] ॥ [illegible] मु नि [illegible] [illegible] नीति [illegible] दान स्य आये शाहस्तकरशाकत्वा हु
रदः [illegible] रितु क्तं ॥ वस्तुतो [illegible] [illegible] ॥ नतुवरमुद्रा धारे शोपि ॥ भगवस्या
द्वा चा र्ये स्तद् मः पा शा [illegible] [illegible] [illegible] क्षिप्रकटिन वशा भीस्वभिने ये तु
कैः ॥ वरा श्रिभ्यः [illegible] कामाम [illegible] [illegible] दूर्वं चरणे श्रोक स्तेन साबर दास्मतेति
देवीभागवता द्य ॥ वा [illegible] [illegible] [illegible] मया [illegible] निवा मस्याः ॥ वामं मार्गं विशे
षेन [illegible] तिवा ॥ [illegible] [illegible] ॥ एष उ एव वाम नीरिति श्रुतो हे पद्मा मा
दि श्रुतौ व वा म प द स्तल [illegible] [illegible] [illegible] जितिशापती ति वामनयना ॥ वरुणस्ये यं वारु
णी ॥ [illegible] [illegible] ॥ [illegible] विष्णु पुराणे ॥ उपास्मै ते स्वयं कांता यो
[illegible] चमृ तं [illegible] ॥ [illegible] [illegible] वि [illegible] बजित हृद विह्वला ॥ पद्मारवर्नु रीसमुद्र राम०
[illegible] [illegible] [illegible] नेन चिद्व्लाबाह्य पदार्थ विस्मरणशीला ८४
॥ [illegible] [illegible] ॥ आविद्ध्याय पेतिवा ॥ वारुणारम्भा वायु देव मां

मांडी जितवंतो वाहनमिति तदुक्तं पुष्पदंते ॥ उक्तं च योगशास्त्रे ॥ अधस्तादूर्ध्वं स्थिता नाडी वाहनी सर्वगामिनी
॥ इत्यादिगे स्वता प्रोक्ता वाहनी वासुदेवतेति ॥ २२५ ॥ ॥ विश्वाधिका वेदवेद्या विंध्याचलनिवासिनी ॥ विधा
त्री वेदजननी विष्णुमायाविलासिनी ॥ ॥२२६॥ विश्वस्मात् त्रिगुणादिशिवांताद्धिकोत्कृष्टा ॥ विश्वाधिकोह
मोम० हरिरिति श्रुतेः ॥ वेदैः ऋग्यजुः सामाथर्वणैर्वेद्या ज्ञेया ॥ वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्य इति श्रुतेः स्म
तेश्च ॥ यद्वा चिंतामणिगृहस्य चत्वारि द्वाराणि च तुर्वेदरूपाणि ॥ द्वारि प्रवेशमंतरेण देवता दर्शनाभा
वाद्वेदैकवेद्यत्वं ॥ तथा च श्रुतिः ॥ ऋग्वा प्राची महती दिगुच्यते दक्षिणामाहुर्यजुषामपारां ॥ अथ
र्वणामंगिरसां प्रतीची मुहूर्तादिगुच्यतेति ॥ गुह्य विद्यादिभिः सोमग्यादिभिर्लोपामुद्रादिभिस्तु
न या च पापेदेवी क्षेत्रगणानां कौ त्रिकूटे चक्रस्थाली मत्रिषेधे विंध्याद्रिवासिनीति ॥ विदधातीत्यारय
ति पोषयतीति ॥ जगदिति विधात्री ॥ धात्री माता समाख्याता धारणात्पोषणादपीयत इति देवीपुराणात
जननी उत्साहिका ॥ अस्य महतो भूतस्य निश्वसितमेतद्यदृग्वेदो यजुर्वेद इत्यादि श्रुतेः ॥ सर्वः सामानि
जज्ञिरे इत्यादि श्रुतेश्च ॥ देवीपुराणे तु ॥ यतः शृंगाटकाकारकुंडलिमाः समुद्गताः ॥ स्वराश्चव्यंज
नानीति वेदमाता ततः स्मृतेत्युक्तं ॥ विष्णोर्व्यापनशीलस्य देशकालादिभिरनवच्छिन्नस्यापि मायापा
शावरणकर्त्री परिच्छेदिकेति यावत् ॥ मलबंधिनी मायेति वा ॥ देवीपुराणे पञ्चपीयमममायाद

८५ रूपं यैति भगवद्वचनात्॥ कालिकापुराणेप्युक्तं॥ अष्टकव्यक्तरूपेण रजः सत्वतमोगुणैः विभज्य या
र्थं कुरुते विष्णुमायेति सोच्यत इति॥ बिलासोपि च्छेद्यमाक्तिरस्या अस्तीति तथा॥ पीठशक्ति विशेषरू
पा वा॥ निम्नाविलासिनी दोग्ध्री सादिनानारूपपरिणामात्॥ बिले ब्रह्मरंध्रे आस्त इति वा बिलासि
नी॥ तदुक्तं स्वच्छंदतंत्रे॥ तत्र ब्रह्मबिलं ज्ञेयं रुद्रकोटयर्बुदैर्वृतं मिति प्रस्तुतब्रह्मराणी सपराशक्ति
र्ब्रह्माणोन्तंगगामिनी॥ द्वारं साप्यो ऋमार्गेस्सरोधयित्वा व्यवस्थितेति॥ १९६॥॥ अथ परिभा
षायामष्टात्रिंशन्नामानि विभजते॥ मृगजौहिबीलः खजीवाभं पंचपादार्धं॥ गुणामुदन्तेजोर्थरति
गुणालेशोहहेहृराडुरितं॥ द्वि॥ सप्ता क्षेत्रेदे नामनी॥ १८॥॥ क्षेत्रस्वरूपा क्षेत्रेशी क्षेत्रक्षे
त्रज्ञपालिनी॥ क्षयवृद्धिविनिर्मुक्ता क्षेत्रपालसमर्चिता॥ ॥१९७॥॥ क्षेत्रं कामरूपादिकं वस्तुव
दिशिवात घटत्रिंशत्तत्वात्मकं शरीरं वा॥ तत्वनिजरूपमस्याः सा॥ तथा च भर्गः॥ विभूति
क्षेत्रतां देवी चित्रिपुरांतक वल्लभा॥ क्षेत्रतत्वमहं तावदेव भगवानेतत्कांतक इति॥ क्षेत्रस्य शरीरस्येश्वरः
शिववल्लभैषं क्षेत्रज्ञी॥ क्षेत्रज्ञो जीवस्तं क्षेत्रं च पालयतीति क्षेत्रक्षेत्रज्ञपालिनी॥ तथा च विष्णु
स्मृतौ॥ इदं शरीरं वसुधे क्षेत्रमित्यभिधीयते॥ एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः॥ क्षे
त्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भामिनीति॥ गीतास्वप्येवमेव कौंतेय भारतेत्यसंबोधनामात्रादि
नमिदमेव॥ लैंगेपि॥ चतुर्विंशतितत्वानि क्षेत्रशब्देन सूर्यः॥ आद्यक्षेत्रज्ञशब्देन भोक्तारं पु राम०
रुषं तव कौंतेय भारतसंबोधनामात्राद्वितमिदमेव॥ लैंगेपि॥ चतुर्विंशतितत्वानि क्षेत्रशब्देन स ८५

रयः॥ आङ् क्षेत्रशब्देन मोकारं पुरुषं तथेति॥ वायुपुराणे तु॥ अथ वक्ष्ये क्षेत्रमुद्दिष्टं ब्रह्मा क्षेत्रज्ञ उ
च्यते तत्त्वमुक्तं॥ ब्रह्माण्डपुराणेपि॥ क्षेत्राण्याहुः शरीराणि तेषां चैव यथासुखं॥ तानि वेत्ति स योगात्मा
ततः क्षेत्रमुदाहृतमिति॥ मत्स्यपुराणे॥ यो वेत्त्यात्मनः कायं पितरं तं क्षेत्रज्ञं प्रचक्षते॥ यः करो
ति तु कर्माणि स भूतात्मोच्यते बुधैः॥ जीवसंज्ञोंतरात्मान्यः सहजः सर्वदेहिनां॥ येन वेदयते सं
र्वं सुखं दुःखं च जन्मसु॥ तावुभौ भूतसंपृक्तौ महान् क्षेत्रज्ञ एव च॥ उच्चावचेषु भूतेषु स्थितं
तं व्याप्य तिष्ठतः॥ असंख्या मूर्तयस्तस्य निःपतंति शरीरतः॥ उच्चावचानि भूतानि सततं चे
ष्टंति या इत्युक्तम्॥ क्षेत्रपस्त्वाः क्षेत्रसंबंधिभावविकाररूपत्वेन तदधिष्ठातृत्वेपि तन्मायावि
निर्मुक्तो नैनं छिंदंति शस्त्राणीत्यादिस्मृतेः॥ कर्मकृतात्मोपाततांमां विनिर्मुक्ता॥ एतन्निसोमहिमा
ब्रह्मणा स न कर्मणा वर्धते नो कनीयानिति काठकश्रुतेः॥ स न साधुना कर्मणा भूयान्नो एवासा
धुना कनीयानिति वाजसनेयिश्रुतेश्च॥ दारुकासुरवधार्थं शिवेन काली निर्मिता सती दारुकं
हतवती॥ तदनंतरमप्यशांतेन तस्याः क्रोधाग्निना जगदाकुलमालोक्य शिवस्तत्क्रोधनिरासाय
बालो भूत्वाऽरोदीत्॥ सा तं बालं स्तनाववपाययत्॥ स पयोद्वारा तस्याः क्रोधाग्निमपि पपौ॥ सोयं
क्षेत्रपालः शिवावतारविशेष इति कथा लैंगादिषु प्रसिद्धा॥ क्षेत्रपा गायतनं पालयतीति तु मत
त्रेः तेनं समप्यगर्विता॥ १७१॥ ॥ विजया विमला वंद्या वंदारुजनवत्सला॥ वाग्वादिनी वामकेशी
वह्निमंडलवासिनी॥ १७२॥ विशिष्टो जयो यस्याः सा विजया॥ संविद्रूपा वा॥ देवीपुराणे॥ एषपि

८६ शिवतीर्थे तु विजयं चैव काशमीरइति गणितइति शिवस्वरूपा वा॥ तत्रैव निर्वचनाध्याये विजिमपग्रना
मानंदैस्तु राजे महाबले॥ त्रिषु लोकेषु विख्याता विजया चापराजितेति॥ विश्वकर्मशास्त्रप्रसिद्ध
विजयाख्यगृहं यस्यां सिद्धिरिदं इति॥ रत्नकोशेतु ईषत्संध्यामतिक्रांतः किंचिदुन्निद्रतारकः॥ विजयो
नामकालोयं सर्वकार्यार्थसाधकः॥ एकादशो मुहूर्तो यो विजयः परिकीर्त्तितः॥ तस्मिन्मा
त्रा विधातव्या सर्वैर्विजयकांक्षिभिः इति॥ तादृशीकालरूपेण च॥ विगतो मलत्रयो विद्य
को यस्याः सा विमला॥ पाद्मे विमला पुरुषोत्तमे इति देवीतीर्थेषु परिगणितमूर्त्ति विशेषरू
पा वा॥ गृह विशेषरूपा वा॥ तदुक्तं विश्वकर्मशास्त्रे॥ गृहानथ विक्रमं॥ ध्रुवं धन्यं जयं कांते॥
विपुलं विजयं तथा॥ [illegible] विमलं नंदं निधनं च मनोरममिति॥ वंदितं यो [illegible]॥ यो गणना
मे या ह॥ वंदा विति॥ वंदने नैव शारदः॥ [illegible] घोरा हरित्वा [illegible] प्रमयः॥ तो हि शान्तजनानन्तव ह्वाम
नुग्रहणाति॥ वाग्भवदतीति वाग्वादिनी काचिद्देवता तद्रूपा॥ याचवाचस्पती। तिवा॥ एतन्निर्वच
ने च त्रिपुरासिद्धांते सर्वेषां च सभक्तानां वादरूपेण सर्वदा॥ ख्यिरत्वाद्वाचि विख्याता लोके
वाग्वादिनीतिसेति॥ वामा [illegible] केशाः प्रसाः सा॥ वामा एव वामकाः तेषामीशः प्राबोदेवी
पुराणे [illegible] शिवतीर्थे पुनः देवा [illegible] तिप्रतिपादितं [illegible] स्वस्त्री वा॥ वामकेश्वर प्रोक्ते
तंत्रे वामकेशं तत्र प्रतिपाद्यतया तत्संबंधिनी वा॥ वन्हेर्मंडलमूलाधोर पद्मका शेवा षिद्यमाने राम०
तंत्रं व सतीति तथा॥ वन्हिशब्द [illegible] त्रयरोधा तिन सोमसूर्याग्निमंडलत्रयवासिनी ८६

त्यर्थः १५८॥ ॥भक्तिमत्कल्पलतिका पशुपाशविमोचिनी॥ संहृताशेषपाखंडा सदाचारप्रवर्तिका॥ १५९
भक्तिमतां डोनानां कल्पलतिकेव। अभिमतार्थदातृत्वात्॥ अथवा॥ ईषदसमाप्तौ कल्पप्रत्ययेनापूर्णा
भक्ता भक्तिमत्कल्पाः। तेषां लतिकेव विस्तारकारिणी॥ कस्तूरिकेवामोदयित्री वा॥ ज्योतिषमांचक
ल्हं यामार्धवीहर्षयोर्लतेति निघण्टुः॥ अर्धभक्तानां भक्तिर्दृष्टिदानद्वारा संतोषिकेति यावत्॥ तदु
क्तं शाक्तरहस्ये॥ अक्रमे रागार्धभक्त्याप्यभवान्नाः श्रुतमपैनं॥ जन्मान्तरे क्रमप्राप्ते पूर्णा भक्तिर्भवेत्कल
तद्दृति॥ अभेदज्ञानरूपविद्याविहीनाः पशवः॥ तदुक्तं बृहदारण्यके॥ योन्यां देवतामुपास्तेऽन्यो
सावन्योऽहमस्मीति न स वेद यथा पशुरिति॥ इह योमांत्रिकोणचक्रादृश्यर्थः॥ तस्मिन्हिरण्यपे
कोशे त्र्यरे त्रिप्रतिष्ठिते इति श्रुतेः तत्रात्॥ ईदृशानां पशूनां विद्याविहीनानां पाशं पिपासाशनाये
शिष्यमोचयतीति तथा॥ पिबतेरश्नातेश्च धातुद्वयस्य पाशपदेन निर्देशः॥ पातेरश्नातेश्च क्वि
पिपाश्च रू॥ हलंताद्दाप् इति तयोः समाहारः पाशमिति रूपं॥ तावन्मात्रवृत्तादेव हि पशुत्वं निविद्या
रूप तिलविधि हृस्वहननलोकालोकाविति॥ अथवा॥ पशुपतयप सम्यगर्थे॥ तो धनेयंति पशुमम
मानादेरिति श्रुतेः तत्र या व्याख्या जरदर्शनात्॥ पशुर्यथा भवति तथा पाशान्वरुणपाशान् विमोचय
तीति॥ यद्वा॥ समस्ताशान ज्ञानात्तपतीति॥ शिवेन सह द्यूतक्रीडायां समस्तज्ञानफलके पातयि
त्वा शिवं जयतीति यावत्॥ अथवा॥ पशुपस्य परशिवस्याशा प्रेमाये यानिति पशुपाशाः तान्विशेषेण मो

८७ चयतीत्यामशिवाध्वनो तीति ॥ अथ वा ब्रह्मादिस्थावरांताः पशुसमानधर्मत्वात्पशवः ॥ तेषां बंधसाधन
त्वाद्विविधेः पाशाः ॥ तदुक्तं सौरसंहितायामविद्यानाम निर्वचनप्रकरणे ॥ सर्वाधारजगाधारः पाशो
बंधस्तु है तत इति ॥ तद्विकारास्तत्वादयो वा पाशास्तान् शिवभक्त्या मोचयति ॥ तदुक्तं लैंगे ॥ ब्रह्माद्या
स्थावरांताश्च देवदेवस्य शूलिनः ॥ पशवः परिकीर्त्यंते समस्ताः पशुवर्तिनः ॥ चतुर्विंशतितत्वानि मा
या कर्मगुणा इति ॥ विषया इति कीर्त्यंते पाशा जीवनिबंधनात् ॥ तैर्बद्धाः शिवभक्त्यैव मुच्यंते स
र्वदेहिन इति ॥ अथवा ॥ अविद्याऽस्मितारागद्वेषोऽभिनिवेशश्चेति पंचविधः क्लेशः ॥ आत्मानात्म
त्मविवेकाभावोऽविद्या ॥ अनात्मनि देहादावात्मत्वविपर्ययोऽस्मिता तेन च देहोपभोगकरणेषु स्रक्चंदनादाव
भिलाषो रागः ॥ तस्मिन्प्रतिपंथिनि क्रोधो द्वेषः ॥ तदिदं न हितमिति ज्ञात्वा पुनरपि तत्त्यागाऽभिनिवेश
इति ॥ तदिदं योगसूत्रे प्रथमपादे पातंजलसूत्रेणोद्देशमात्रेणाभिहितं यथा द्वेपंचभिः सूत्रैः मलरूपाणामुक्तं
॥ यदुक्तं देवीभागवते ॥ तमोऽविवेको मोहः स्यादंतःकरणविभ्रमः ॥ महामोहस्तु विज्ञेयो ग्राम्यभोग
सुखैषणा ॥ मरणं त्वंधतामिस्रं तामिस्रं क्रोध उच्यते ॥ अविद्या पंचपर्वैषा प्रादुर्भूता महात्मन इ
ति ॥ तत्र तमःप्रभृतीन्यविद्यादीनामेव नामांतराणि मरणशब्दोऽभिनिवेशपरः ॥ तदिदमुक्तं लै
गे ॥ अविद्यामस्मितां रागं द्वेषं च द्विपदां वर ॥ वदंत्यभिनिवेशं च क्लेशान्पाशत्वमागतान् ॥ तमो मोहो एम०
महामोहस्तामिस्रमथ पंडिताः ॥ अंधतामिस्रमित्याहुः क्लेशान्वै पंचधा स्थितान् ॥ अविद्यां तम इत्याहु ८७
रस्मितां मोह इत्यपि ॥ रागं चैव महामोहं द्वेषं तामिस्रमित्यपि ॥ अंधतामिस्रकं मिथ्याभिनिवेशं प्रचक्षते

87

द्यादि ति॥ एतेषां पंचानां क्लेशानां प्रभेदा अपि तत्रैव तमसोऽष्टविधो भेदो मोहश्चाष्टविधः स्मृतः॥ महामो
हप्रभेदास्तु दशैव शास्त्रविनिश्चिताः॥ अष्टौ विधास्तथा प्रोक्तास्तामिस्रस्य विचक्षणाः॥ अंधतामिस्रभेदाश्च
तथाष्टादश कीर्तिता इति संहत्य द्विपंचाशत्॥ तामिस्रस्याप्यष्टादशविधत्वमाश्रित्य द्विषष्टिः पाशा इ
ति केचित्॥ एतेन क्लेशा वैवर्णिकपाशित्वं मलरूपपशुत्रैविध्यं तेषां स्थानमतिविलक्षणाः॥ तदुक्तं देवीभा
गवते॥ प्रसुप्तास्तत्त्वविदां दग्धदेहास्तु योगिनां अविच्छिन्नोदाररूपाः क्लेशा विषयसंगिनामिति॥ य
त्तु कुलार्णवे॥ घृणा शंका भयं लज्जा जुगुप्सा चेति पंचमी॥ कुलं शीलं च जातिश्चेत्यष्टौ पाशाः प्र
कीर्तिता इति॥ तदविद्यादिक्लेशपंचकस्योक्तेष्वेव द्विपंचाशद्भेदेषु कति पंचमी॥ कुलं शीलं च जा
तिश्चेत्यष्टौ पाशाः प्रकीर्तिता इति॥ तदविद्यादिक्लेशपंचकस्योक्तेष्वेव द्विपंचाशद्भेदेषु कतिपयेषा
मनुवादः॥ तेच मे दृष्टिसारस्य प्राप्तो न का॥ इत्थं च मूले पशुशब्दः स्वकपरिभाषयैकपंचाश
त्संख्यापरोऽपि प्रसक्तसन्निसंबंधेन लक्षणया द्विपंचाशत्परः॥ नित्यानंदवपुर्निरंतरगलत्पंचाशदर्णैः
॥ क्रमादिति शारदातिलकश्लोके पंचाशत्पदस्येह लक्षणयैव हर्षदीक्षितादिभिरेकपंचाशत्परत्वे
न व्याख्यानात्॥ तेन पशुसंख्यानं द्विपंचाशत्पाशान्विमोचयतीत्यर्थः॥ तदुक्तं शिवर हर्षदीक्षिता
दिभिरेकपंचाशत्परत्वेन व्याख्यानात्॥ तेन पशुसंख्यानं द्विपंचाशत्पाशान्विमोचयतीत्यर्थः॥ तदु
क्तं शिवरहस्ये॥ पंचक्लेशो द्विपंचाशत्पाशैर्बध्नाति पशून्। स एव मोचकस्तेषां मंत्रसम्यगुपा
सितः इति तु पौराणिकरीत्या निष्कर्षः॥ अथवा॥ अणुर्भेदः कर्म चेति त्रयः पाशाः तत्राज्ञानमः

८८ णुः तत्र चैतन्यस्वरूपे आत्मन्यात्मत्वेज्ञानाभावो देहादावनात्मन्यात्मत्वज्ञानं चेति द्विविधं द्विविधमप्येतत्तत्
मूपाणवमल मित्युच्यते ॥ अणुपदवाच्यत्वं चास्य परिच्छिन्नस्याप्यात्मनः परिच्छेदकत्वात ॥ तदुक्तं
सौर संहितायां ॥ आत्मनोऽणुत्वहेतुत्वादणुमीत्यभिमतो मलमिति ॥ एक एवात्मनो नानात्वंतु भेदः
॥ तत्र मूलकारणमायास्यात्तेषु षष्ठमेकं ॥ तत्त्वं मस्तमादिषट्त्रिंशान्ततत्वं इदमेव सृष्टि ॥ द्वि
विधमपि मायीयंमलमुच्यते ॥ विहितनिषिद्धक्रियाजन्यशरीरदानक्षममदृष्टं तु कर्म ॥ तदपि
पुण्यपापभेदेन द्विविधमपि संभूय कार्ममलमुच्यते ॥ एतेषु त्रणुकर्मभेदे पूर्वस्यैतर पूर्वं पूर्वं
व्याप्य सर्वमिदमभिहितं पत्यभिज्ञाशास्त्रे ॥ स्वातंत्र्यहानिर्बोधस्य स्वातंत्र्यस्याप्यबोधता ॥ द्विधाणवं मल
मिदं स्वस्वरूपापहारतः ॥ भिन्नवेद्यप्रथात्रैव मायीयं जन्मभोगदं ॥ कर्तर्यबोधे कार्मं तु मायाशक्त्यै
व तत्त्रयमिति ॥ स्पष्टतरमुक्तं ॥ शैववस्तुत्ववार्तिके ॥ ननेवं विशुद्धविशुद्धस्य चैतन्यस्य चेद्रूपस्य दा ॥ कथं बंध
स्य संबंध इति शंकामपोहितुं ॥ अशेषाश्रेयपाशान्मोक्ष उच्यमाहमहेश्वरः ॥ अज्ञानबंधः ॥ अज्ञान
मिति तत्राद्यं चैतन्यस्यास्वरूपिणि ॥ आत्मन्यनात्मताज्ञानं ज्ञाने पुनरनात्मनि देहादावात्ममानित्वं
द्वयमप्येतदाणवं ॥ मलं स्वकमितं तस्मिन बंधः स्वेच्छाविभाविनः ॥ किमाणवमलान्येव बंधौ प
नेत्युदीर्यते ॥ योनिवर्गः कलाशरीरं ॥ योनिर्भेदप्रथाहेतुर्मायाकर्मस्तदुच्यतः ॥ कालादि क्षिति
पर्यंततत्वराशिस्तदात्मकः ॥ मायीयाख्यंमलंतत्तद्भिन्नवेद्यप्रथामयं ॥ कलेतिकायमाविष्णुपरि राम०
च्छेदकरी तया ॥ आवृत्तिः पुण्यपापात्माशरीरप्रसवस्तु नः ॥ कार्ममलमेतस्मिन्नहमेवं बंधोत्र ८८

88

वर्त्तत इति॥ एवं मलेषु त्रिषु पाशेष्वेकेनद्वाभ्यां त्रिभिर्विशेषयुक्ता जीवा आपि त्रिविधाः पशुपदेनो
च्यते॥ यद्यपि त्रयाणां प्रजारे घेकृ काश्च यो हि का श्चयत्रिकएककद्वित्रिसम्बन्धिजीवाः संपद्यंते तथा
प्यणुकर्ममेदानाम्भुज्यत्वे तु तस्य प्रवर्त्तकत्वाभावात्तत्तनिपमाद्वित्रयस्यैव पशोर्विधाः॥ ते च पशवो निम्ना ह
द्येयाणुरिव मिश्रा शुद्धपदे संयद्विपर्य्ये॥ स्वच्छंदतंत्रादौ तु विज्ञानकेवलाः प्रलयाकलाः॥ सकला
इति अववहृताः॥ तथाचोक्तं॥ पशवस्त्रिप्रकाराः स्युर्ल्लेखेकेसकलामताः॥ प्रलयाकलनामान
स्तेषां केचिन्महेश्वरि॥ विज्ञानकेवलास्तेषामेते पाशः पृथक्प्रमाषु पु धेति॥ तेषु त्रिविधपिपाशैर्ब
द्धः सकलः॥ तदुक्तं॥ अनादिमलसंछन्नो मायाकर्मावृतो विभुः शरीरस्थित्वतद्धस्तोभेदैकरसि
को लघुः॥ सर्वदाकर्मकर्त्ता च स्वकर्मफलभोजकः॥ नित्यं विषयसंरक्तः सकलः पशुरुच्यतइ
ति॥ अत्र मलमायापाशस्त्रीवराभेदयो॥ एते च सकलाः पशवो मलेपाकापाकाभ्यां द्विविधाः
॥ तत्र पक्वमलत्वपायेषां अष्टादशोत्तरशतसंख्याकाः सिद्धाः परिपूर्णशिवानुग्रहव
शान्मत्रेश्वरतामाभावर्त्तते॥ ते च शतरुद्राख्याः अष्टौ शतमंडलिनोऽष्टौ क्रोधमहाकारकादयो
वीरेश्वरः श्रीकंठश्चेति द्वाविंशति पञ्चाननपञ्चाचार्य्यत्वेन शिवस्यवानुग्रहत्वाति च परिपक्वमत्रे
लेषां तु भोगेन मलपाकापनोभावो निष्वपिनि युंक्ते॥ सोऽपि चानुग्रहस्यैव॥ तदुक्तं॥ मलादीना
म॥ वैतुसामाप्यानुग्रहोभवेत्॥ आधिकारिकमेस्वयं शिवानुग्रहे पात्रतः पशवस्त्रिप्रकारा
स्तु प्रागुपुः परमेश्वरीति॥ नानायोनिषु पाकापनियुक्ते स्तुजिघ्रकपेतिच॥ आणुकर्ममायाख्यपाश

८९ बद्धास्तु मलयाकलाः ॥ तेपि तयोः परिपाकतदभावाभ्यां द्विविधाः तेषु तत्र कर्मवशाज्जन्मयोनि
षु जायंते ॥ आद्येषु तदनेनानुगृह्य ते भुवनेश्वरा भवंति ॥ तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे ॥ भिन्नाः क्रमात्
तु पाशास्तु मलपाककलंकिकाः ॥ [illegible] शरीराश्च [illegible] कर्मशान्तये ॥ सर्वयोनिषु संप्राप्य
भोगान् [illegible] कर्मणां [illegible] भोगान्निते तेषां कर्मसंक्षये शिवत्वं ॥ स्वपक्वमलकर्माणां स्यात्
किंचिदनुग्राह्यं च ॥ [illegible] इति ॥ आणवमलमात्रबद्धा विज्ञा
89 नकेवलाः ॥ तदुक्तं ॥ मलमात्रेण संबद्धः पशुर्विज्ञानकेवलः ॥ स्वपक्वमलविज्ञानकेवलः
स्वयं [illegible] इति ॥ तेपि समाप्तकलुषा असमाप्तकलुषाश्चेति द्विविधाः ॥ तत्राद्या विद्येश्वराः ॥
अनंतसूक्ष्मकोटिमहामंत्रात्मकाः ॥ न च तेषां जडत्वमिति शंक्यं ॥ शुद्धरूपशरीराणां जडत्वे पिश
रीरिणामस्माकमिव चेतनत्वोपपत्तेः ॥ [illegible] संहितायां ॥ अथानादिमलापेतः सर्व
ज्ञः सर्वदृक् शिवः ॥ [illegible] पाशजालापोहनीति ॥ आगमिकाश्चाप्याहुः ॥
भक्तिः मुक्तिमनस्थानां [illegible] जडवर्गस्य विधिवत्तेषां सर्वानुग्राहकः [illegible] इति ॥ अप
[illegible] मंत्राणां [illegible] ॥ एवं च द्विधानामपि पशूनां मलपाकतारतम्या
[illegible] अनंता भेदाः ॥ तेषां च [illegible] तारतम्यात् [illegible] मलपाकार्थतामा
[illegible] विशेषात् [illegible] अनुसारम
[illegible] ॥ [illegible] ८९

तिवाच्यं ॥ मोचकत्वशक्तिमं तरेणा शिवस्य तद्योगेन मोचनकर्तृत्वायात्रान्वयव्यतिरेकाभ्यां शक्त्यावे
व स्वीकर्तुं युक्तत्वात् ॥ तदुक्तमभियुक्तैः ॥ शक्त्यो यया स शंभुर्भुक्तौ मुक्तौ च पशुगणस्य ॥ तामे
नां चिद्रूपामाद्यां सर्वात्मना स्मि नताङ्गिनि ॥ किंच ॥ स्वातंत्र्यं हि कर्तृत्वं ॥ स्वतंत्रः कर्तेति पाणिनिस्मृ
त्वात् ॥ तच्च शक्तिगतमेव ॥ तथा च शाक्तिसूत्रं ॥ चितिः स्वतंत्रा विश्वसिद्धिहेतुरिति ॥ यत्तु चैत
न्यमात्मेति ॥ शिवसूत्रं ॥ तत्स्वातंत्र्यानिर्देशात् पुंसकलिङ्गबलाच्च कर्तृत्वाद्विधर्मीभावपरम् ॥
यत्तु चितिः स्वतंत्रा विश्वसिद्धिहेतुरिमा यस्य चक्रिलिङ्गात्क्लिशात्वे ॥ चेतन्यमात्मेति तु शैव शास्त्रे
शिवस्य शक्तिरूपचिदेव तस्मादिस्मभियुक्तैरुच्यते ॥ तन्नु शक्तिशक्तिमतोरभेदाभिप्रायेणेति तु शैवरह
स्य निष्कर्षः ॥ संहृतानानामंता अशेषाः समस्ताः पाखंडा यत्र यया सा तथोक्ता ॥ पाखंडस्वरूपं चलै
गे ॥ वेदबाह्यव्रताचाराः श्रौतस्मार्तबहिष्कृताः ॥ पाखंडिन इति ख्यातास्तेन संभाष्या द्विजातिभिरिति ॥
ब्रह्मवैवर्तेऽपि ॥ पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्रागममिश्रिताः ॥ वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च च
तुर्दशेति परिगणितानि विद्यास्थानान्यतिक्रम्य ॥ एतत्स्वामिनमाश्रित्य पाखंडं बुद्धिकल्पितं ॥ दे
ता नामोहनार्थाय मया मोहेन निर्मितमिति ॥ पाखंडेन तु वेदार्थः पाखंडास्तस्य खण्डकाइ तिव
निरुक्तिः ॥ अनघ वाह ॥ सदाचार प्रवर्तिके ति ॥ सत्तु नमः सतां शिष्टानां वासतोऽन्यस्य लोकाचारा
रः सदाचारस्तस्य प्रवर्तिका ॥ कर्मकांडोक्ते धर्मे ब्रह्मकांडोक्तेऽद्वैतब्रह्मणि चाभिरति पूर्वकं तत्तत्सो
मसाधनानि पुराणादिरूपादिश्य मनुष्या प्रवर्तयतीति यावत् ॥ उक्तं च ॥ कूर्मपुराणे भगवत्येव ॥ अष्ट

९० दशाङ्गुशतानि व्यासेन कथितानि तु ॥ नियोगाद्ब्रह्मणो राजंस्तेषु धर्मः प्रतिष्ठितः ॥ अन्यास्तु पपुरा
णानि तेषु [illegible] कृतानि तु युगे युगे तु सर्वे षां कर्ता वै धर्मशास्त्र विना ॥ शिक्षाकल्पो व्याकरणं निरु
क्तं छन्दः [illegible] ज्योतिः [illegible] मायविद्या सर्वे षामुपबृंहणं ॥ एवं चतुर्दशैतानि विद्यास्थानानि सत
तम ॥ चतुर्दशैः [illegible] निधर्मो नाम मत्र विद्यते ॥ स्वयं पितामहं धर्मं मनुष्यासादयः परं ॥ स्थापयंति
ममादेशा [illegible] ॥ ७९ ॥ ॥ तापत्रयाग्निसन्तप्तसमाह्लादनचन्द्रिका ॥ तस्यै
तापसाराध्यास्तनुमध्या तमोपहा ॥ ॥ ८० ॥ ॥ आध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकाख्यो नाना
त्रयं यस्स तेनाग्निना संसारदहनेन सम्यक् [illegible] नानां जनानां सम्यगाल्हादनेत्तापहरणात्पूर्वकाले
दन विषये चन्द्रिकेव ॥ [illegible] तापसैस्तपस्विभिरारा
ध्या ता [illegible] संसार [illegible] सारभूता [illegible] ध्या [illegible] नपसा इति वा ॥ तनुः कृशो मध्यो
यस्याः ॥ ॥ कांचिदेशे तनुमध्याख्या देवी प्रसिद्धा ॥ यदाह ॥ [illegible] निवापात्सीरे निवसंति ॥ विल्वे
श्वरकांता देवी तनुमध्या ॥ तनुमध्या [illegible] ॥ तथा च पिंगलसूत्रं ॥ तनुमध्या
तौ ॥ [illegible] प्रतिपादमिता सानुष्टुभा प्रतिपादितगणाय [illegible] तनुमध्येत्युच्यते
[illegible] सत्यार्थः ॥ पूर्वोक्तरहस्यं [illegible] छंदसा महमिति कौर्मे देवीवचनात् स्पष्ट [illegible] राम०
[illegible] विद्यानंदसंततिः ॥ ८१ ॥ ॥ चितिः ॥ अविद्यापरिपंथिज्ञानस्वरूपा ॥ चि
तिः स्वतंत्रा विश्वसिद्धिहेतुरिति [illegible] स्वरूपेम [illegible] ॥ तत्त्वमस्यादिमहावाक्यघटक ९०

मद्रूपजगज्जन्मादिकर्तृत्वविशिष्टोपि च [illegible] असंभवाद्योऽर्थः तदेव हरूपमानं ॥ धर्मिमात्रं तु शु
द्धं ब्रह्मलक्ष्योऽर्थः ॥ अनयोश्च विशिष्टकेवलयोस्तादात्म्यसंबंधः तदेतदाह ॥ तदिति पदेन लक्ष
णीयोऽर्थः यस्याः स्वमाहात्म्याद्वज्ञः स्यात् स्मरलक्ष्मीर्यया ॥ धर्मिमात्रपर्यवेतु तन्मुख्यापनमापरवाल्लिं
गं दृष्टं तत्स्वरूपयोरिति मिथस्तु लिंगात् [illegible] ॥ ननु केवलमपि हरूपमानं दादिधर्मविशिष्टमे
वेति वाच्यमेवास्ताम् आह ॥ चिंतामहेकोऽस्मः स्वरूपयेयं विदेवमुख्योऽस्मो येषां तान् निर्विदे
कारस्यानिरूपणात् यानंद [illegible] मादिधर्मो अस्याः संतीति विदेकारस्वरूपतां ॥ स्वाभिन्नधर्मवती
ति यावत् ॥ उक्तं च पंचपादिकायां आनंदो विषयानुभवो नित्यत्वं चेति संति धर्मा अपृथक्त्वेपि चै
तन्यात् पृथगिवावभासंत इति ॥ तथा च [illegible] कर्तृत्वादिधर्माणां स्वरूपान
नंतर्गतत्वात् स्वांतर्गतधर्माणां चा [illegible] नपाकात [illegible] त्वाभावाद्गतागलक्षणाव श्य
कीति भावः ॥ यद्वा केवलं ब्रह्म [illegible] धर्मि [illegible] योर्भेदाद् [illegible] संबंधो न घटत इत्यत आह ॥
चिदेकरसं [illegible] भिन्नं [illegible] ॥ तयोर्भेदे प्यभेदस्यापि सत्त्वाद् दूरसमाना
[illegible] भेदस्येव तादात्म्यरूप [illegible] संबंधोपपादनमेवेति भावः ॥ ननु [illegible] कर्तृत्वादिध
र्माणां स्वरूपानंतर्गतत्वेपि [illegible] संभवान्न हि विशिष्टस्येव तस्य तेन प्रतिपादने अभेदए
व नास्मात् [illegible] विशिष्टयोस्तादात्म्यस्वीकारसंभवात् ॥ योयं [illegible] सएव स
इत्यादिवचनानामुपास्योपासककर्तृत्वादिधर्म [illegible] विशिष्टयोरेवाभेदप्रतिपादने स्वारस्यात् ॥ एतेन

९१

तस्मयथानुपपत्त्याकल्प्यमानस्यनिर्गुणस्याविनाशिनः । विशिष्टकेवलयोः संभवन्नपि संबंधोप्रयो
जकाभावेखास्यास्तिर एतेनैतदप्यथानुपपत्त्याकल्प्यमानस्यनिर्गुणस्याविनाशि
विशिष्टकेवलयोः संभवन्नपि संबंधो नप्रयोजकाभावेनेसन आह ॥ स्वात्मेति ॥ स्वस्य आत्मरूपो
यआनंदस्तस्यास्वादोनुभवस्तेनानंदलक्षणेनपायासागरायमाणात्तेनात्तवापि दे
आनंदसागरस्यलवाः लेशाः ब्रह्मादीनां सृष्टिकर्तृत्वादेधर्मविशिष्टानां ब्रह्मविष्णु
रुद्राणामानंदानासत्तयः समस्ताः ॥ मानुषानंदमारभ्योत्तरोत्तरशतगुणितः मे नरश्मा
नानाभानंदानांमध्येपरिच्छिन्नत्वेनापरिच्छिन्नत्वेनापरिच्छिन्नब्रह्मानं
दतोल्पत्वेनपुरुषार्थत्वायोगेनापरिच्छिन्नानंदस्यनिर्गुणस्यसिद्धत्वाच्च ॥ पुरुषार्थसाध
नज्ञानोपक्रमादिनात्मपरनिर्गुणपक्षप्रमाणादिबोधायतत्पदस्यनिर्धर्मकालमलदृक्तत्वमेव
युक्तमितिसाशयः ॥ लवोलेशोविलासश्चेतिविश्वः ॥ १३ ॥ ननु ग्राह्यार्थयोगादात्मस्यैवशक्ति
यदार्थस्यापिनिर्गुणस्यापिब्रह्मणः शाहब्रह्मस्यापि कथमितितत्र समाधिं शंकमं वेदरवर्क
ल्पकः पदानांविराट्पुरुषस्यैवसहतातादात्म्येनान्वयब्रह्मतातादात्म्येनान्वयवेतिसमाधित्सयावांच
विभजते ॥ ॥ परात्मस्तकुषि ॥ परदेवता ॥ मध्यमावैखरीरूपाभिक्रमानसहंसि
का ॥ ॥ १४ ॥ ॥ अत्रेदंबोध्यं ॥ अग्निपरस्वरूपमानप्राणिकर्मणामपिपरिपाकदशायांनादृशके राम॰
नेमित्रमायावच्छिन्नब्रह्मणं ... श्रुतिः ॥ कालदशाकर्मणांपरिपाकेसतिविनप्रप ९१

देवस्य ः परिपाकप्रागभावो विचिकीर्षेत्युच्यते॥ ततः परिपाकदशोन्मुखमायायां वृत्तिरित्युच्यते॥ तादृशं
पक्वकर्माकारपरिणतमायाविशिष्टं ब्रह्माव्यक्तपदवाच्यं॥ अतएवतस्योत्पत्तिरपिविस्पष्टयते॥
तस्मादव्यक्तमुत्पन्नं त्रिगुणं द्विजसत्तमेति॥ सएवजगदंकुरत्वात्कारणबिंदुपदेनव्यवह्रियते॥
तदुक्तं प्रपंचसारे॥ विचिकीर्षुर्घनीभूता सा चिदभ्येति बिंदुतामिति॥ अस्माच्चकारणबिंदोः स
काशात्क्रमेणकार्यबिंदुस्ततो नादस्ततो बीजमिति त्रयमुत्पन्नं॥ तदिदं परापरसूक्ष्मस्थूलपदैरपु
च्यंते॥ चिदंशश्चिदचिन्मिश्रोऽचिदंशश्चेतिभेदतः॥ पाशितद्रुक्तं रहस्यागमे॥ कालेन भिद्यमान
स्तु स बिंदुर्भवति त्रिधा॥ स्थूलसूक्ष्मपरत्वेन तस्य त्रैविध्यमिष्यते॥ स बिंदुनादबीजत्वभेदेन च नि
गद्यत इति॥ एतेच कारणबिंद्वादयः पंच ब्रह्मरूपाः॥ शिवैरेव ब्रह्मविष्णुरुद्रहिरण्यगर्भविराट्स्वरूपाः
॥ शांतावामाज्येष्ठारौद्रीरूपाश्च अंबिकेच्छाज्ञानक्रियारूपाश्च॥ अधिभूतं तु कामरूपपूर्णगि
रिजालंधरौड्याणपीठरूपाः इति हृदयेस्थं॥ अध्यात्मं तु कारणबिंदुः शक्तिपिंडकुं
डल्यादिशब्दवाच्यो मूलाधारस्थः॥ शक्तिकुंडलिनीति विश्वजननव्यापारबद्धोद्यमां ज्ञात्वेत्थं
न पुनर्विशंति जननीगर्भेऽर्भकत्वं नरा इत्याहुः श्रीमदाचार्यैर्बहुत्वात्॥ सोयमविभागावस्थः का
रणबिंदुः॥ अयमेव च परानाम बिंद्वादित्रयजननोन्मुखो भिद्यते तद्दशायामयमव्यक्तः श
ब्दब्रह्मेत्यभिधीयते॥ तदप्युक्तं॥ बिंदोस्तस्माद्भिद्यमानादव्यक्तात्मारवोभव
त्॥ स रवः श्रुतिसंपन्नैः शब्दब्रह्मेति गीयत इति॥ सोयं रवः कारणबिंदुतादात्म्यापन्न

९१ त्वात्सर्वगतोपि अंगजकपवनसंस्कृतपवनवशात्प्राणिनां मूलाधार एवाभिव्यज्यते । तदुक्तं देहेपि मूला
धारेस्मिन्समुदेति समीरणः ॥ विवक्षोरिच्छयोत्थेन प्रयत्नेन सुसंस्कृतः ॥ स व्यंजयति तत्रैव शब्द
ब्रह्मापि सर्वगम् इति ॥ तदिदं कारणबिंद्वात्मकमभिव्यक्तं शब्दब्रह्म स्वप्रतिष्ठतया निष्पंदं ॥ तदेव
च परा वागित्युच्यते ॥ अथ तदेव नाभिपर्यंतमागच्छता तेन पवनेनाभिव्यक्तं विमर्शरूपेण मनसा
युक्तं सामान्यस्पंदप्रकाशरूपकार्यबिंद्वात्मकं सत् पश्यंती वागुच्यते ॥ अथ तदेव शब्दब्रह्म तेने
नैव वायुना हृदयपर्यंतमभिव्यज्यमानं निश्चयात्मिकया शब्दरूपकार्यबिंदुमयं सत्पश्यंती वा
गुच्यते ॥ अथ तदेव शब्दब्रह्म तेनैव वायुना हृदयपर्यंतमभिव्यज्यमानं निश्चयात्मिक
या बुद्ध्या युक्तं विशेषस्पंदप्रकाशरूपनादमयं सत् मध्यमा वागित्युच्यते ॥ अथ तदेव वदनप
र्यंतं तेनैव वायुना कंठादिस्थानेष्वभिव्यज्यमानं अकारादिवर्णरूपं परश्रोत्रग्रहणयोग्यं स्प
ष्टतरप्रकाशरूपं बीजात्मकं सत् वैखरी वागुच्यते ॥ तदुक्तमाचार्यैः ॥ मूलाधारात्प्रथम
मुदितो यश्च भावः ॥ पराख्यः पश्चात्पश्यंत्यथ हृदयगो बुद्धियुङ्मध्यमाख्यः ॥ व्यक्ते वै
खर्यथ रुरुदिषोरस्य जंतोः सुषुम्नाबद्धस्तस्माद्भवति पवनप्रेरिता वर्णसंज्ञा इति ॥
नित्यानंदेपि ॥ मूलाधारे समुत्पन्नः पराख्यो नादसंभवः ॥ स एवोर्ध्वतया नीतः स्वाधिष्ठाने
विजृंभितः ॥ पश्यंत्याख्यामवाप्नोति तथैवोर्ध्वं शनैः शनैः ॥ अनाहते बुद्धितत्त्वसमेतो मध्य राम०
माभिधः ॥ तथा तयोर्ध्वं नुन्नः ॥ स विशुद्धौ कंठदेशतः ॥ वैखर्याख्य इत्यादि ॥ इत्यथ ९१

व विधोस्तु मातृकास्तु परो द्वि [illegible] ते [illegible] स्थूल दृशो वैखरीमिव वाचं मन्वते ॥ तथा च श्रुति
: ॥ तस्माद्यदृचो नान्येत तन्मनुष्या उपजीवंतीति ॥ अनाश्रुत्य दृशो तिसृभिर्विरहितमिमर्थं इति वेदभाष्ये ॥
अयंतरेण ॥ चत्वारि वाक्परिमिता पदानि तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः ॥ गुहा त्रीणि निहिता नेंगयं
ति तुरीयं वाचो मनुष्या वदंतीति ॥ स्कांदे यज्ञवैभवखंडेपि ॥ अपदं पदमापन्नं पदं चाप्यपदं भवेत् ॥ प
दापदविभागज्ञः पश्यती स पश्यतीति ॥ अपदं निर्विशेषं तन्निःशेषशब्दब्रह्मैव परादिपदचतुष्टयं ज्ञा
ते ॥ नोदिष्टं पदचतुष्टयमेतदात्मसदपदं ब्रह्मैव मध्ये दृष्टिरिति दर्शितं ॥ एवं श्रुतिस्मृतिभ्यां तदिति पदस्य वा
च्यविमर्शात्मकमानंदमयं पितृगुणात्मकमा [illegible] नेति निर्गुण ब्रह्मतादात्म्याभा
वेनैव स्वात्मकतत्सदस्यैके मुक्तिकर्माये न [illegible] त्मति शब्दार्थ योसावात्मैव शक्ति
ति पदस्य केवलेन कृगोवत्सीकार्यं [illegible] भावः ॥ [illegible] पुतिस्थः परत्वात्तरां ॥ त्रिपुरासिद्धां
ते [illegible] कांतरे पिनिह क्रिकृ ॥ श्रीपरानंद [illegible] लोभ [illegible] मा ॥ परानंदाभिधेतत्त्वप्रसिध्द्वात्स्व
[illegible] ॥ प्रसादहृपिशी चेति परासा [illegible] मवी [illegible] रेति ॥ प्रतिकूलं स्वरूपमाभिमुखमंचतीति प्रतीची ॥ साच सावि
[illegible] ह्विनी ॥ अथ [illegible] त्वप्रमाणा स्तु याचि ना कैः किं जंताकृदिकारादिति डीप् ॥
[illegible] ति पश्यती ॥ [illegible] संज्ञा ॥ [illegible] धीरयो ॥ पश्यति सर्वं स्वात्मनि करणा
ना [illegible] ॥ [illegible] पुदीर्घं ने माने ति ॥ परा उत्कृष्टा चासौ देवता च परा देव
ता [illegible] ॥ [illegible] मा ॥ नडंक्रे ॥ पश्यंती वन के वलमुन्नीर्वाना

९३ पिबे[illegible]वबाह्नि ॥ र[illegible]स्तनर्पि [illegible] [illegible]पदर्थ[illegible]पाम ध्यमात पोर्स्मादिति ॥ विशेषेण खरः कठिन
क[illegible] [illegible]ले[illegible] [illegible] प्लेतियावत ॥ वे निश्चयेन त्वंक णिविवर्णनिगच्छन्तीति
का ॥ [illegible] ॥ कामे सूर्[illegible] [illegible] [illegible]कामहृ[illegible] ॥ श्रृंगाररस संकुलानि यानि जंबुराश्छिन्ना ॥
[illegible] ॥ कामेश्वर सशिवका[illegible] [illegible] [illegible]डीका ॥ [illegible] क्रमा चार्पमागवमार्द ॥ करा
लंब कैफलवे लितवतः फालेम [illegible] [illegible]निर्देश ॥ [illegible]सुभा[illegible] ह कर्मणो नवसाक्षिणाइ सु
क्नवे का[illegible] श्रेतिया ॥ [illegible] [illegible] [illegible]ता ॥ कृतवत ज्ञा ज्ञानंयस्माइतिया ॥
कृत[illegible]सुपुवि[illegible]षड्[illegible] [illegible] [illegible]यातिरांज्ञानंताह श ज्ञान यतीमर्थः ॥ म
द्वा[illegible] [illegible]क्रनत्रे[illegible] [illegible] [illegible]प्राणि ॥ नान्विवत्रस्त्रिद्येको कद्य
रि[illegible] [illegible] षटुश्रेव हि पाणि[illegible] [illegible] [illegible]घृतानामंतमोवान ॥ नथाश्च प्रपते ॥ ते
ने वा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]त्स्वकृत घूतं जितवतो त्रेता दिद्यू तत्र
यम पिजितभवती ति घू[illegible] [illegible] [illegible] ॥ [illegible]विजिता याध्वरे पासंयतीति ॥ अपो
घूतक्रीडा ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]दधलना आयास्वेनादिक्रीडाः सं पंतित प्रनं पं
ती ति ॥ अयो घूतक्रीडा ॥ [illegible] [illegible] [illegible] अधरे तस्य लना अयाश्वेतादिक्रीडाः संपंति
वषमसं ते जिता भवंतीतिते दर्थात ॥ तेन [illegible] यामर्वणा एकमेव सर्वविषयकं ज्ञानं यस्मा इ सर्थः ॥ एम०
कृतं जानातीतिवा ॥ शिवेन सह घू[illegible] [illegible] [illegible]हाइ[illegible] दीह वा एव जपइतिछंम ॥ कामेन ९३

मन्मथेन रतिजितोपासिता॥ आतस्मारु गोपनिषदि॥ पुत्रो निर्ऋतासावे देहः॥ अचेतापश्च चेतनः।
सतंमरणिमविंददितिस्त्र पते॥ लक्ष्मा पुत्रो नगो विंद्यारलं प्राप्नवानितस्थैः॥ श्रृंगारएकारसेन सम्प
र्णं पूर्णो अथवा॥ श्रृं गं अथानन्मतेअरंकवाटं आपरका विद्येतियाग्वतयस्याः साश्रृंगाररा। संपू
र्णा नत्र ह्लणासहितासमसपूर्णाजभयेः कर्मधार येश वलब्रह्म श्रुद्धब्रह्मामयपवतीतियावत॥ जप
स्वरूपत्वान्मया॥ पामेज यावराह शैलो विति परिगणिता॥ जालंधर पीठ विष्णोर्वेष्टिता॥ पामे
जालंधरे विष्णुमुखीति प्रतिपादितविष्णुमुख्योख्या॥ १३३॥ अथ नाम परिभाषा मंडले चतोरिश्रा
सदानिविभजते॥ द्वे द्वे बद्द्वे द्वे भचदो हदमुविले प्राशीलजजमो हैः॥ ध्यर्थचतभवगाःस्मोमु
विजलशोभाभमोलः खे॥ अत्राप्ती पिंद्व इतिपदं पूडं ऊरनाम मंद्ब डलवासिनी रहोयागक्रमा
राध्यारहस्यपराजर्पिता॥ ॥१३४॥॥ ओड्याणपीठ मेवनिलयोवास स्थानं यस्याः विं
दुरेवमंडलं सर्वानंदमयात्मकं चक्रंघालं तत्रव सति॥ रहसिविविक्ते क्रियमाणो यागश्चिदग्नौ
अनक्षकुंडलिन्मधिष्टिते पुष्पदिहोमापृकरूपेभ झेयागस्तस्यक्रमेणाम्र योगेणाराध्या॥
यमाराणोयागश्चिदग्नौ अनक्षकुंडलिमधिष्टितेपुष्पादिहोमापृकरूपो रहोयागस्तस्य क्रमे
णाग्रयोगेणाराध्या॥ यजदेवपूजासंगतिकरणदानेष्विति धातुपाठदेवतासंगतिरेवबारे
ववारहोयागः॥ तत्र क्रमेणापादपिक्रेपेणाराध्याप्राप्या॥ पवाहापसंबः॥ नशाकृशाल्वा
भिरतस्मी ह्रीनंबेतस्मावसघश्रियपस्य॥ नमोजनाञ्चदनतमरसमनलोकचिन्मग्रहरोरत

९४ स्य॥ एकांतसौहि[illegible]सद्दष्टमतस्समो क्षोभवेच्छौ लिलि निर्वर्तकस्य। अध्यात्मयोगेनिरतस्य सम्यगुमो
क्षो भवेच्छि त्यमहिंसकस्येति॥ प्रकाशामर्शहस्ता ध्यामवलंब्योन्मनी स्त्रुचं॥ धर्माधर्मकला
स्नेहं पूर्णांवह्नौजुहोम्यहमिति॥ मंत्रोक्तार्थदि[illegible]भावनमंत्र निरंतर निरिंधनमेधमानेमोहां
धकार परिपंथिनि संविद्रमौ॥ कल्पितं शब्दादिनमरीचि विकासं कृमौ विश्वंजुहोमिवद्वधा दि
शिवावृत्तानमितिमंत्रार्थविभावनंचरकु[illegible]संतोलकर्षिनः॥ ॥२३४॥ ॥ सद्यः प्रसादिनी वि
श्वसा क्षिणीसक्रिचर्जिता॥ षडंगदेवता[illegible]पूरिता॥ ॥२३५॥ ॥ नादशयाग
गर्प्रया॥ मांसघस्ता सातस्नवमसीदनी लिल्या॥ विश्वमध्यूद्रीसाक्षादस्यवधोनेनस्वरूपात्म
कजो ध्वेनेतिविश्वसाक्षिणी॥ सा क्षीकृत[illegible]नेन। सर्वसाक्षिण्याः सा इंतरायो
गात्साक्षिवर्जिता॥ षडंवयवकाने[illegible]नेत्रकवचास्त्रारीतातेषांदेवता
भिः शक्तिभिर्युक्ताश्चाहृत्[illegible]शक्तिं[illegible]तोकुर्यात्छौविद्यामनुसंभवं॥ षडं
गावरणाद्वाद्यसंम[illegible]क्रमेतो चपल[illegible]रिवर्णचं[illegible]पश्चादाद्यंगावृत्तिः त्रिपंइमाध्वि
वहारदर्शनेननो[illegible]मपण्नरणादेव[illegible]दिः सहैननवावरणासंख्यापूर्तैः संभवाद्या
॥ षरापणामगानामधिवाश्रीदेव[illegible]एवतनमुक्ता॥ उक्तंचदेवीभागवते॥ सर्वे
ज्ञातात्रभिरनादिबोधः[illegible]लुप्तशक्तिः॥ अनंतताचेतिविधेर्विधिज्ञाः षडा रम०
ङ्गंगानिमहेश्वरस्यति॥[illegible]कृदेवीनावसमाप्रयाणांकामदकौकाना ९४

मेऽथ्रुर्यधेर्मयघ्नः श्रीज्ञानवैराग्यदाणांपुराणांपुराणमभि ध्यानांचावराणां गुणानांसमूहः षाड्गु
ण्यंतेन परितः हरितो ॥ २३४ ॥ ॥ नित्यक्लिन्ना निरुपमा निर्वाणसुखदायिनी ॥ नित्या षोडशि
काह्रूपा श्रीकंठार्धशरीरिणी ॥ ॥ ३५ नित्यं दयया क्लिन्ना सार्द्रा ॥ न तीयाति स्थिति त्यानित्यक्लि
न्नेत्युच्यते ॥ इयं च गरुडपुराणे ॥ नित्यक्लिन्नाम यो वक्ष्ये त्रिपुरां भुक्तिमुक्तिदामित्यादिना प्रपंचि
ता ॥ तद्रूपा वा ॥ निर्गतोपमा सादृश्यं यस्याः सा निरुपमा ॥ न तस्य प्रतिमा अस्तीति श्रुतेः ॥ निर्गतं
वाणं शरीरं यस्मिंस्तदशरीरं ॥ एतदानंदमयोऽभ्यासादिति श्रुतौ वेदांतिभिर्गीर्वाणपदे च मीमांसके
र्वाणशब्दस्य शरीरपरत्वेन व्याख्यानात् ॥ शरीरं वाणं पुद्गला विस्मयमहत्त्वोपात्त ॥ अशरीरं द्वय
मता न च छिन्नं तत्सुखं मे न क्षयं ददातीति तथा ॥ कौर्मे हिमवंतं प्रति देवीवाक्यं ॥ मामनाहृत्य म
परं मंनिर्वाणममलं पदं ॥ प्राप्यते न हि शैलेंद्र ततो मां शरणं व्रज ॥ एकत्वेन पृथक्त्वेन तथा
चोभयतोऽपि वा ॥ मामुपास्य महाराज ततो यास्यसि तत्पदमिति ॥ षोडशैव षोडशिकाः ॥ नित्याश्चताः
षोडशिकाश्च कामेश्वरीत्रिपुरसुंदर्यंता नित्याः सा रूपाणि यस्याः सा ॥ उक्तं च तंत्रराजे ॥ आद्या
पालक्षिता याः स्युर्नित्याः पंचदशांगगाः ॥ ललितांगिस्वरूपेणासर्वासामात्मविग्रहेति षोडशै
व षोडशिकेति वा नित्या विकल्परहितत्वात् मंताः षोडशिकाः ग्रहयोगाभ्यास विशेषा ये पुक्कसेषु
तैरासंमंताद्रूप्यते श्रीयतइतिवा ॥ अतिरात्रे विकल्पितत्वात्षोडशिग्रहस्तोत्रे हन हिरात्रेस्मग्र
ह्यातइत्यादि वचने हन्तरक्रतुषु नित्यत्वात् ॥ उक्तं च शाक्तिरहस्ये ॥ कोटिभिर्वाजपेयानां पश्चाशो

९५ इच्छाकोटिभिः॥ श्रीपतेर्वा तथैकेन षोडशस्वरात्मकेनेति॥ श्रीर्विषं कंठे यस्य स श्रीकंठः शिवस्त
स्यार्धं शरीरमस्याः श्रीकंठेनार्धशरीरवतीति वा॥ तद्भिन्नार्धशरीरशालिनीति यावत्॥ आत्म
नैकस्यैव द्वयात्मकत्वं बृहदारण्यके श्रूयते॥ आत्मैवेदमग्र आसीदिति प्रक्रम्य स इममेवात्मानं
द्वेधाऽपातयत्ततः पतिश्च पत्नी चाभवतामिति॥ अथवा॥ श्रीकंठवदर्धशरीरं अस्याः श्रीकंठस्य
यथा किंचिच्छुक्लं शरीरं तद्वदभयत्वमस्तीति यावत्॥ तदुक्तं वायुपुराणे॥ तत्र या सा महाभागा शंक
रस्यार्धकायिनी॥ कार्यार्थं दक्षिणांशं तस्याः शुक्लं वामं तथाऽसितं॥ आत्मानं विभजस्वेति प्रोक्ता दे
वी स्वयंभुवा॥ तद्वैविध्यधाम्नाताद्गौरी तु कालीति सा द्विजा इति॥ यद्वा॥ अ श्रीकंठः सुरेशः स्थू
लललाटके श्रावोमन्तेति मातृकाकोशात् श्रीकंठोऽकारः स एवार्धशरीरमस्या वाग्रूपाया इत्यर्थः॥ इ
ति॥ यद्वा॥ अ श्रीकंठः सुरेशः स्थूलललाटके श्रावोमन्तेति मातृकाकोशात् श्रीकंठोऽकारः स एवा
र्धशरीरमस्या वाग्रूपाया इत्यर्थः॥ तथा च श्रूयते॥ अकारो वै सर्वा वाक्सैषा स्पर्शोष्मभिर्व्यज्य
माना बह्वी नानारूपा भवतीति॥ अकारस्य परमात्मप्रथमावाग्भवे स्वर्णैस्त्रिकाजातेति फलि
तार्थः॥ उक्तं च सनत्कुमारसंहितायां॥ वागुत्पत्ता परा शक्तिर्वाचिद्रूपा परामिधा॥ वंदे तामनिशं भक्त्या
श्रीकंठार्धशरीरिणीमिति॥ यद्वा॥ एकार्धह्रस्वादेर्मात्रार्धीनरः श्रीकंठः षिरिहर्त्तिकार इति यावत्
तद्रूपिन्त्वेवोक्तं॥ इच्छा श्रीकंठार्धशरीरिणीमिति॥ यद्वा॥ एकार्धहृत्पायादेर्मात्रार्धीनरः श्रीकं राम०
ठः षिरिहर्त्तिकार इति यावत्॥ तद्रूपिन्त्वेवोक्तं॥ इच्छासंज्ञा च पाशक्तिः परिहर्णा शिवो हरेति ९५

ति।। शैवीमातृकाम्नासिद्धं प्रसोदर्यो दिशा किमिर्थं श्रीकिंच्छादिशिवेः पूर्यंत इति फलितोर्थः।। यद्वा
। अकारस्य पल्लोवेन दशायां कामकलो समानजातीयम् अर्धं नरमित्र शरीरवत्तीति।। ।।१३६।। प्रभा
वती। प्रभारूपा प्रसिद्धा परमेश्वरी मूलप्रकृतिर् अव्यक्ता व्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी।।।। १३७।। ।। प्रभा अ
णिमाद्या आवरणदेवताः।। अणिमादिभिरावृतां मयूखैरिति वचनात्।। तद्वती ताभिरावृता।। कि
रणा ज्ञावकुरणास्वरूपा न धुनन्ध्यांनतराणीति प्रभा चापरूः।। किरणा गुणा नदन्त्वंते पुष्पयासौ गुणेन
सोदृष्टो इति।। धर्मसंग्राहिणपदे संग्रह रश्मिप्रादिभिर्जैनह रश्मिस्वर्ग्दकितः।। किरणा गुणानन्द्यंते
पुष्पकाशो गुणो न सप्तकमिति तेजश्छाया।। ततश्च गुणागुणिनो रमेदादाह।। प्रभारूपा अणिमाद्या
देवता स्वरूपमेव यस्याः। मनोमनो भास्वरूप इति श्रुतेः।। सर्वेहमितिवेद्यत्वात्प्रसिद्धा।। तथा च
देवीभागवते।। तामहं अवमप्रयोजनात्सर्वे जानन्तिजनवइति।। तत्रैव प्रथमस्कंधारंभे सर्वचैतन्य
रूपां तामाद्यां विद्यां च धीमहीति।। परमा उत्कृष्टा च सा ईश्वरी स्वामिनी च। मूलस्य आविद्यायां तस्य प्रकृ
तिः।। कारणात तन्मूलकृतयः सप्त षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष इति।। मूलं गेइ संहि
तायां तु।। महदादि समस्तकस्तय सुधूमावेष्टितां कुंडलिनेवा ष्ठ प्रकृतिरूपा मूलप्रकृतिरित्युच्यते तत्र मु
के।। तेन तद्रूपता।। अप्रपंचाद्युपञ्चभूतादीनामाकाशोनानाम प्रथमो सर्वेषां सर्वस्य विकृतिभूत तस्यो तत्त्वांतरा
रंभूतेन प्रकृतिः।। आकाशस्य तु ब्रह्मैव प्रकृतिः।। आत्मन आकाशः संभूत इति श्रुतेः।। तस्य तु तन प्र
म्नतराम् अतो मूलप्रकृति यापथमा प्रकृतिरित्यर्थः।। अतएव पंचरात्रागमे शिववाक्यं।। प्राडुणामी
जगन्माता वेदसाना सरस्वती।। यस्मान्न प्रकृतिः सम्यमूलप्रकृतिसंहिता।। तस्मान्महत्तत्त्वमुन

९६ तस्तत्त्वैस्तैर्णितद्धदिमित्यर्थः ॥ अथ पृथ्वी ॥ नियतकालपरिपाकानां हि कर्मणां मध्ये परिपक्वानामु
पभोगेन क्षयादितरेषां चापक्वानां भोगानां मध्येनान्तर्दृष्टियात्स्त्वेरनुपयोगात्प्राकृतप्रलयो भवति ॥
तत्राप्यत्र समन्तात् भवं तत्र प्रतिपरमशिवे निष्कले विलीना सती मावदवशिष्टकर्मपरिपा
कं प्रतीक्षते इति ॥ तदुक्तं प्रलये प्रपञ्चे सर्वं चराचरमिदं जगदिति ॥ विष्णुपुराणेपि ॥ जगत्प्र
तिष्ठा देवर्षे पृथिव्यप्सु प्रलीयते ॥ तेज आपः प्रलीयन्ते तेजो वायौ प्रलीयते ॥ वायुः प्रलीयते
व्योनाशः ॥ किंतु सूक्ष्मरूपेण मायायामिव मायायां लीना मलं तत्स्यादतस्तत्र निर्विकल्पात्मनः प्र
ध्यानमकाशस्य बलादुदसत्वे प्रपञ्चं तन्मात्रमायम ॥ सर्वथाभानाभाव एव वस्तुनष्टत्वाभावापत्तेः
॥ दृष्टापन्नामुक्ता असर्गोनुपपन्नेः ॥ अथ वशिष्टैः प्राणिकर्मभिस्तत्तन्मायापायाविलीयैव कर्मणा
माम परिपाके स्वफलमदानाय परशिवस्यापि सिसृक्षात्मिकामायायाद्वन्निरूप्यते ॥ तेषां मायया
दत्तकाद्द्रष्टा कामरूपो विविदिकीर्षा दिशो देवतात्मसृष्टं हतलोकान्नुसृजइत्येतरेये ॥ नदैक्षत ब
हुस्यां प्रजायेयेति छान्दोग्ये ॥ सोकामयत बहुस्यां प्रजायेयेति तैत्तिरीये ॥ येत पसा चीयते ब्रह्मे
ति मुण्डके ॥ तादृशसृष्टिविषयतयास्य विकल्पकत्वेन मायायायत्स्फुरणो सोयम बुद्धिपूर्वकस्तम
सः सर्गः प्रथमः ॥ नासदासीन्नो सदासीदिति नासीद्रजो ... आसीत्तमसा गूढमग्रे इत्यन्तं श्रुतिरस्मा
द्व्यक्तमुपन्नमिन्नादिस्मरति रयेतन रेव ॥ एतस्मात् विभागायपन्नगुणत्रयाद्व्यक्तत्तमः पदवा
च्यादंतर्विभागत्रयगुणात्रयात्मकत्वमव्यक्तसमहतः सर्गो द्वितीयः ॥ तदुक्तं ॥ अव्यक्तादंतराम
हदितत्रिभेदयह ... कमहत्त्वमभयत्वं समहतो हेतुतित्थतेति ॥ तस्माद्धि विभागगु ९६

रात्र याव्यद्धसाहंकारस्य सर्गस्तृतीयः ॥ वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्चेत्यहं तामसः ॥ त्रिविधोयम
हंकारो महत्तत्वादजायतेतिवचनात् ॥ अत्र भूतादेस्तामसस्य तेन विशेषण राजसयोः सात्विकराजस
योस्सूचिते ॥ तत्र भूतादिनामकात्तामसादहंकारादुत्पन्नः विष्टब्धश्च तन्मात्राणां सर्गश्चतुर्थः
॥ वैकारिकनाम्नः सात्विकादहंकारादुत्पन्न एकादशेन्द्रियाणां सर्गः पंचमः ॥ राज
सात्तैजसादहंकारादुत्पन्नाधिष्ठातृदिग्वातार्कप्रचेतोऽश्व्यादिदेवतासर्गः षष्ठः ॥ यदाहुः सांख्याः
॥ सात्विक एकादशकः प्रवर्तते वैकृतादहंकारात् ॥ भूतादेस्तन्मात्रं तैजसादुभयमि
ति ॥ शैवमते तु ॥ सात्विकादहंमो मनो राजसादहंमो दशेन्द्रियाणीति विशेषः ॥ यदाहुः शैवाः
॥ सात्विकराजसतामसभेदेनासौ जायते पुनस्त्रेधा ॥ स च तैजसवैकारिकभूतादिकनामभिः समु
त्सर्गिः तैजसतस्त्वत्र मनो वैकारिकतो भवति चाक्षाणि ॥ भूतादेस्तन्मात्राण्येषां सर्गोयमेतस्मादि
ति ॥ एते च षट् सर्गाः प्राकृताः ॥ वृक्षादिरूर्ध्वस्रोतोरूपः ॥ पश्वादिस्तिर्यक्स्रोतोरूपो भूतप्रेता
दिरर्वाक्स्रोता ॥ होतेइति त्रयो वैकृताः ॥ प्रोक्तनवैकृतात्मकः एकः कौमारसर्ग इति ॥ तदुक्तं विष्णुभा
गवते ॥ आद्यस्तु महतः सर्गो गुणवैषम्यमात्मनः ॥ द्वितीयस्त्वहमो यत्र द्रव्यज्ञानक्रियोदयः
भूतसर्गस्तृतीयस्तु तन्मात्रो द्रव्यशक्तिमान् ॥ चतुर्थ ऐन्द्रियः सर्गो यस्तु ज्ञानक्रियात्मकः ॥
वैकारिको देवसर्गः पंचमो यन्मयं मनः ॥ षष्ठस्तु तमसः सर्गो यस्त्वबुद्धिकृतः प्रभोः ॥ षडिमे
प्राकृताः सर्गाः वैकृतानपि मे शृणु ॥ रिविमादि ॥ अत्राव्यक्तात्व्यतमः सर्गस्य षष्ठत्वोक्तिः या

८१ ठक्रमानुसारेण॥ आर्षं च नामानुतस्य प्रथममत्वमेव॥ अस्मिन्नेवार्थे वायुपुराणादीनामप्युदाहार्या
णि॥ एवं चाव्यक्तादिसर्गाणां मध्ये तत्त्वेतरस्य सर्वस्य सर्वप्रकृतिः॥ अव्यक्तस्य तु स्वस्यैव प्रकृतिरिति
सर्वसृष्टीनां मूलभूतत्वात्समूलोपाभावाद्वा मूलप्रकृतिरित्यर्थः॥ अत एव श्रुतौ॥ इन्द्रि
येभ्यः परा ह्यर्था नुमारम्भ महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः॥ परः॥ पुरुषान्न परं किंचित्सा का
ष्ठा सा परा गतिरिति॥ अथवा॥ मूलकारः पञ्चसंख्यानां तन्मात्राणां लकारत्वं अव्यक्तमहदहं
[illegible]त्रमाणां बोधकः॥ तेनाष्टविधा प्रकृतिरित्यर्थः॥ तथा च समाससूत्रं॥ अष्टौ प्रकृ
97 तय[illegible]ते॥ अथ क्रमेण सर्वासां स्वरूपैः लोमुमुपक्रमते॥ अव्यक्तं॥ प्राथमिकमायास्तु त्रिह
[illegible]पा॥ तां[illegible]ते प्रधानमकृत्वादिपदवाच्यमव्यक्तं तत्स्वरूपावान्तरं क्रमसांख्यसमतं॥ हृद्म
मत्रिगमचेतनमनन्ता इति ध्वनंतथा च सर्वधर्मिनिखिलपवमेकमेव हि साधारणमेतद्व्यक्तमपि
नि[illegible]शिखा[illegible]रपि॥ अनादिमध्यं महतः परं ध्रुवं प्रधानमव्यक्तमुशन्ति सूरय इति॥ न
न्तु गुणत्रयमात्रम[illegible]रूपमेवेति सत्त्वादीनामतद्धर्मत्वं तद्रूपत्वात् इति सांख्यप्रवचनसूत्रे स्पष्टं॥ ब्र
ह्मैव वा अव्यक्तपदेनोच्यते॥ तदव्यक्तमाह हीमधिकारेण न चक्षुषा गृह्यते नापि वाचा नामे
हैवैतत्पसाकमेणावेत्तादि श्रुतिभिस्तत्यानिरीमात्॥ विष्णुस्वरूपत्वेति वार्थः॥ प्रधानमव ए०म०
येषो निरव्यक्तप्रकृतितत्त्वम्॥ विकारेतानि नामानि नित्यं प्रभवधर्मिणा इति लैङ्गात्॥ अव्यक्ते ८०
महत्तत्त्वं सर्वस्मादपि अल्पकालान्महत्त्वाच्च॥ आसमन्ताद्व्यक्ता अव्यक्तात्तत्त्वं मोऽहंकारः॥

तदभयस्वरूपिणीति चैकं परं [illegible] रत्वे स्त्रीकामोत्तरतन्त्रे श्रीजननीति नामस्वरूपस्यैकम
प्येकर्तृ (ऽहंकार) मुक्तं ॥ पौन [illegible] प्रमाणात् ॥ अस्तु तव ककारबकारादि नाम साम्यपाठा
नुसारेण ॥ अस्मिन्नर्थे व्यर्थं [illegible] समस्याद् इति चेत् ॥ परा हंता यावद्विपुरसुंदरी
रूपत्वात् ॥ अहंकारात्मतत्वेनादिमिव [illegible] स्वरूपे अस्माइति वा मूलमाववि
कारस्याहिमराहि स्वतीनस्वशः ॥ तत्स्व [illegible] कारेणाद्वितीयेनसद् उच्यते ॥ अर्कं
ते नवविहीनत्वाद् अक्रमहदिति अपीति [illegible] विमाश्रः ॥ अक्रमक्रमस्य अर्के अर्कक्रमेणु
ाहं तामिति मत्स्यपुराणात् ॥ सम [illegible] नक्ष्टिविंडरथे कंपष्टिमुनीश्वराद्
नि नृसिंहपुराणात् तत्रमो विशु [illegible] भावा ॥ तमो विंशतितत्वानि यत्क्रमशब्देन
स्वरूपः ॥ वहं तेयक्रमशब्देन [illegible] ब्रह्मांडपुराणात् ॥ अथ वा अक्रम
[illegible] अक्रं चेति त्रिविधलिंगरूपे
[illegible] ॥ स्वायंभुवं बाणलिंगं शैललिंगमिति त्रिधा
कीर्तितं अक्रं [illegible] ॥ अर्कं मुक्तिप्रदं मुक्तिप्रदमक्रं मुच्य
ते ॥ मुक्तिप्रदं लिं [illegible] समाहृद्धि मेति निहीयते ॥ तद्बाणलिंगमुद्दि
तेशेष [illegible] पाशबंधे अक्रस्वरूपमस्याः तदक्रमेशी

९८ क्रिय[illegible]सो[illegible] [illegible]वहरो॥ आपिनी[illegible]सा शक्तिः पतितेषु अनेकधा॥ ऊर्ध्वादधो
न [illegible]तेः पातेभ्य[illegible] [illegible]आपिनी[illegible] [illegible]क्ता शिववर्जिता॥ किंत्वियं मलकर्मादि
पाशा[illegible]पुरुस्कृता॥ [illegible] [illegible]र्पी॥ नेतुं प्रवर्त्तत इति॥ १३७॥ ॥ आपिनीं विविधाका
रविधा[illegible] विश्व[illegible] [illegible]री॥ महा[illegible] [illegible]दाह्लादकौमुदी॥ ॥ १३८ अहंकारत्रय कार्यरू
पं [illegible]हरो॥ आपिनी परमा शा[illegible] [illegible]ञ्चितपात्मकतपापरिपिनी॥ स
र्ग[illegible]आपिकाव॥ इति[illegible] [illegible]न्तुर्थशतकेनाभूत् पंचम[illegible] ज्वालि
नीकला॥ ॥ इति श्री महाललिता[illegible] [illegible]कं नाम पंचमी कला॥ ॥ श्री ४००
गुरुभ्यो नमः॥ [illegible] [illegible]कारम्यस्या सा॥ विद्यां च अविद्यां च
य[illegible] [illegible]॥ अविद्यया मृत्युं [illegible] [illegible]॥ इति श्रुतौ प्रसिद्धे विद्याविद्ये॥
विद्या[illegible]ज्ञानं॥ अविद्या[illegible] [illegible]अस्वरूपमस्याः॥ उक्तं च [illegible]
[illegible]स्पृशन्[illegible] [illegible]विद्या[illegible] [illegible]॥ [illegible]स्वरूपा सा विद्याविद्ये तिगीयत इति
॥ देवीभागवते [illegible]॥ [illegible] [illegible]विद्याविद्यास्वरूपिणीति॥ तत्रैव वक्ष्यमाणांतरे॥ विद्या च
विद्ये ति देवो द्वे रूपे जानी[illegible] [illegible]तु अनेजन्तुरमपाव्रजनेपुनरिति॥ पद्म॥ विद्येव एम०
रमवृत्तिरूपं ज्ञानं॥ [illegible] [illegible]॥ स्वः परत्[illegible]त्मकज्ञानं॥ सपदस्यात्मबावित्वात् ९८

सोऽज्ञानाद्वात्मनीतिकोशात्॥ एतत्प्रपंचरूपमस्याः॥ उक्तं च लैंगे॥ भ्रांतिर्विद्या परं चेति शिवरूपमिदं त्रयं॥
अर्थेषु भिन्नरूपेषु विज्ञानं भ्रांतिरुच्यते॥ आत्माकारेण संवित्तिर्बुधैर्विद्येति कथ्यते॥ विकल्परहितत
त्वं परमित्यभिधीयत इति॥ महाकामेशो कामेश इति वा माहाकामो महेशो महाशयस्यासादीशश्चेति वा
महत्कामशासनस्य नयनेन वकुमुदे कैरवे रक्तपंकजे वा तयोराल्हादविकासे ह्रस्वानिशापक्वत निमील
नेवा कौमुदी चंद्रिकेव कांतिकटाक्षनिरीक्षितिर्वा॥ कुमुदं कैरवे रक्तपंकजे कुमुदः कपौ॥ कौमुदः का
र्त्तिके मासि चंद्रिकायां च कौमुदीति प्राट्वेऽ थ वा॥ कुत्सितान् दुष्टान् बाधिकद्रुः स्वसंमिश्रनादिहे
त्तभिर्निघ्या॥ मुत्प्रीतिर्येषां ते कुमुदा वैष्णविकाः॥ एतत्सर्वेषामनुक्तं स्वत्वाभिप्रायेणाक्षपरो कुमुदे कुमु
दितिशाश्वतः॥ स्वकुमुत्स्वरूपणः स्वच्छितिविवृश्च॥ तेषामासमंतात्प्रत्योल्हादः॥ मुख्यातिशयो मो
हरूपहृतिया वत्॥ स च महाकामेशनयनेन त्वापरोनेतिर्जनीयास्समासः॥ शिवप्रापणात्मस्य
वैषयिकनिष्टस्य हेतुत्वस्य कौमुदी प्रकाशिका॥॥३८॥॥ भक्तहार्दतमोभेदभानुमद्भानुसंततिः॥ शि
वदूती शिवाराध्या शिवमूर्तिः शिवंकरी॥॥३९॥॥ भक्तानां हार्दभवानिया नितमां स्यावरणा शक्तिमं
संज्ञानात्मितेषां भेदं नाशने भानुमतः सूर्यस्य भानुसंततिः किरणपरंपरेव॥ शिवो दूतो यस्य यथा भवति
तथा संदेशप्रापको यस्याः सा शिवदूती॥ दुर्जनोपतापेष्वौद्धत्य कृद्दूतोपशुपतापकः दूती संचारिको स
मे इति कोशे संचार श्लोपि संदेश संचारणपरः॥ इतो नैनिंष्ठां पांडुतनिमोदीर्घस्त्वेति दीर्घः॥ को
ह स्याव्योमायामिति डीप्॥ बहुव्रीहेः कादीतां दत्तस्वेधोमोहिपांडी बितितदर्थः॥ उक्तं च मार्कंडे

९९ यपुराणे।। यतो निमुक्तो दोसेन नतपादे व्या शिवः स्वयं।। शिवहूती ति लोकेस्मिन ततः साख्याति मागंते
ति।। एतच्चाख्या कालायाः स्कंदे शिवेन संदेशं प्रापयतीति शिवहूती गौरदेहा कृतिगणान्वा डीश।। बकुश्री
हीनतुदाश।। स्यादिमाङ्कः।। तच्चिंतं।। इयं च पुष्कराख्ये शिवेन संदेशं प्रापयतीति शिवहूती गौर
देहा कृतिगणान्वाडीश।। बकुश्रीहीनतुदाश।। स्यादिमाङ्कः।। तच्चिंतं।। इयं च पुष्कराख्ये तीर्थे स्थि
ता।। तत्क्रमम पुराणे।। पुष्कर खंडे।। अथ ते मा: प्रवक्ष्यामि पुष्करे याम वाह्नि ताड इति प्रक्रम शि
वहूती तथा चेदी है मा हे सकरी सदे म्मादि।। शिवेनाराध्यो पास्या।। तदुक्तं ब्रह्मांडपुराणे।। शिवो
पि षा समाराध्य ध्यान योग बलेन च।। ईश्वरः सर्व सिद्धीनाम र्धनारीश्वरो भवदिति। शिव एवमू
र्तिः स्वरूपं यस्याः। शिवशक्त्योरभेदात् तदुक्तं।। एकोरुद्रः स सर्वमूर्त्तेषु गूढो मायया रुद्रः सकलो
निष्कलश्च।। स एव देवी न पतति हि भिन्नो शे ज्ञात्वा मृतत्वं व्रजंतीति।। शिवा मंगलमयी मूर्तिर्यस्याः इ
तिवा। शिवमोक्षरूपं एव स्वरूपं यस्याः वा।। मोक्ष स्वरूपा वा स्वरूपत्वात्।। तदुक्तं सौरसंहितायां चतुर्दशे ध्याये
।। अथ मुक्तेः स्वरूपं ते प्रवक्ष्यामि समासतः तदुक्तं स्मृतस्मादात्मस्वरूपेव परा मुक्तिर्विद्यया। ज्ञातिव्या
विमुक्तः स्वविद्यया स्वमते नेदं सेन।। मक्तिः शिवमेव करोति। अविद्यापाश निरासेन मुक्त आपंव्रजे
करोति विज्ञनुप चारात्।। मंगलं करोतीति वा शिवंकरी।। शिव शमरिष्टस्य कर इति मुन।। ३९ ।।। शि
वप्रिया शिवपरा शिष्टेष्टा शिष्ट पूजिता।। अप्रमेया स्वप्रकाशा मनो वाचामगोचरा।। ।। ४० ।।। राम०
शिवस्य प्रिया।। शिवः प्रियो यस्या इति वा।। शिवा मरा शिव सशक्त्यधीनात्मलाभकत्वात्।। शि ९९

वः परोपस्याऽइति वा ।। अविद्यमतिपादकत्वाद्वाशिवपदं ।। अयं शब्दः शृतत्वरूपमंत्रे वमेवमाख्यादर्शन
न ।। शिष्टाम्नुशिष्टानिविहितकर्माणि तु ष्टानिइ छाविषयाः त्रियाणियस्यासः शिष्टेष्टा ।। इषुइछा
यामितिधातोः कर्मणि निष्ठायामिष्टमितिसिद्धं ।। यद्वा ।। शिष्टे विहितकर्मणि शिष्टा पूजिता ।। यज
ते जिष्टायां संप्रसारणे वष्टेस्तिषत्वे चरूपं ।। स्वस्ववर्णाश्रमे धर्मैः शम्भगवद् र्पितैः ।। यस्य जन
न तत्र धमाज्जादीनां सर्वतो रिति वचनात् ।। आचाराप्रभवो धर्मो धर्मस्य प्रभुरच्युत इति महाभा
रतस्य हस्ताद्दीपयोर्वैन नाशः ।। पूज्यता ।। न पाशिकादवपलोलनेत्रचपलो भवेत ।। न च वागंगच
पलइति शिष्टस्य गोचरः ।। पारंपर्यागतो यो यः स वेदः स परिकीर्तितः ।। ते शिष्टा ब्राह्मणाः [illegible] श्रुति
प्रत्यक्षहेतवः इति मिश्र [illegible] लक्षणाः शिष्टप्रस्यः [illegible] ।। शिष्टेरिष्टा पूजिता ।। इम
मेवार्थ [illegible] शिष्टपूजिता ।। [illegible] ।। अकारार्थे ब्रह्मवि
ष्ण्वादिभिः [illegible] ।। [illegible] ।। त्वः आत्मा भिन्नः
प्रकाशोयस्य [illegible] ।। मनोमिच वाच
श्च मनोगाच [illegible] ।। अविषयः यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सहेति श्रुतेः
।। विष्णुपुराणे [illegible] ।। ज्ञानि ज्ञानपरि छे
द्यावंदे [illegible] ।। स्त्रीशूद्रद्विजबंधूनां त्रयी न श्रुतिगोचरा [illegible] शब्द
स्त्रीलिंगत्वं ।। न विद्यते गोचरो यस्या इति वा ।। वाङ्मनसविषयः कोपि पदार्थो यस्यां नास्ति

१०० स्तितन्तु [illegible] या नं मेन [illegible] [illegible] नेभावमाय नु त्रं स्वाइन्स विकल्पतिमम [illegible]
क्तिष्टे [illegible] इति श्रु बाकार स्व [illegible] [illegible] [illegible] क्तिः ष्टा। इस्येन रहऽएंतानिनामानि द्विद्विप
ध [illegible] न भवं नी तित [illegible] [illegible] [illegible] पपरं।। आ प्राप्नेवा कामर्थ्यं वदिति स्मा
येन नाह शाच्छलप नैनामदयु [illegible] [illegible] शाक्षिवपा न। यथापरंस्मोतिः परंधामपराष्ठा
[illegible] नरा निष्टेति।। इदं तु मित्रविमि [illegible] [illegible] [illegible] येप दोषः ।। यद्यपि मनश्चवा
[illegible] मनो बाचे। ते च तेन्या मच [illegible] [illegible] [illegible] ।। [illegible] परां विष्णो छेता बकुलमिन्तु
[illegible] जिपात्रः।। तेन भवतइस [illegible] [illegible] [illegible] कपवमेवेहं नाम स्तुवचं।। यतो
[illegible] वर्तते इति श्रुतेर्वैदे कवैद्य त्व [illegible] [illegible] अइत्मादि श्रु मा च सहविरोध
[illegible] शान्तिलक्षणापरत्पाप [illegible] [illegible] अवस्था कल्पनेनेपरिहृतत्वात्।।
[illegible] पाइटीठकाष्ट राइति [illegible] [illegible] तस्यच छायाष्ट किंकुरवी रिवपा
इ [illegible] पेकोइ शमिर कुर्म [illegible] [illegible] [illegible] कृतं नामारभ्य पंचकोशांतरा श्रि
[illegible] निवह [illegible] नामानि प्रतिपाद [illegible] [illegible] [illegible] छाकूरनामध्यांस्फुटीकृता निद्दा
इग्नानामानीमर्थः।। [illegible] [illegible] [illegible] नेनवा [illegible] वस्त्र एदिवं चस्रादितिनाद्दशेन संपु राम०
टीकाराणामावाइवतिस्व विरो [illegible] [illegible] पिहष्टो पापनिबंधनमात्र त्वपवेन नजडको १००
पापक्षोपायांतरा [illegible] [illegible] [illegible] प्रह [illegible] वएवमस्मत्रापिद्रष्टव्य।। ।।२५०

चिच्छक्तिश्चेतनारूपा जडशक्तिर्जडात्मिका ॥ गायत्री व्याहृतिः संध्या द्विजवृंदनिषेविता ॥ ॥ १४१
चिच्छक्तिरौपम्यशक्तिः ॥ चिदित्युपमायामिति यास्कस्मृतेः ॥ चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमान इति पाणि
निस्मरणाच्च ॥ अविद्यानिवारकत्वरूपं साम्यं चैतन्यापरपर्यायं वा चिच्छक्तिः ॥ देवीभागवते पंच
मस्कंधे ॥ चैतन्यं सर्वभूतेषु शक्तिः सर्वात्मना नृप ॥ शक्त्वच्छक्तिहीनस्तु प्राणी भवति सर्वथा ॥ चिच्छ
क्तिः सर्वभूतेषु हस्वं तत्स्यात्तदेवहीति ॥ तदेवाह ॥ चेतनारूपा ॥ चिच्छक्तिः परमेश्वरस्य विमलाते
चैतन्यमेवोच्यत इति सिद्धेः पञ्चपादिकाचार्याः ॥ चैतन्यं सत्त्वरूपा शक्तिरिति गौडपादीयसूत्रं च ॥ देवीभा
गवते प्राथमिकस्कंधेपि ॥ सर्वचैतन्यरूपां तामाद्यां विद्यां च धीमहि ॥ बुद्धिं या नः प्रचोदयादिति ॥
इयं तत्त्विचरणा गायत्री ॥ अतएव मात्स्ये गायत्र्याश्च समारंभस्तद्भागवतं विदुरिति ॥ सैषानंद
रूपा मीमांसा भवतीति श्रुतिरपि ॥ आनंदरूपत्वं च सा सैषा चिद्रूपा शक्तिर्मीमांसा भवति विमर्श
रूपिका भवतीति शंकराचार्यचरणैर्विद्यारत्ने व्याख्यानात् ॥ तच्च सज्जनदात्मकशब्दजातमोगिको
मो पापरिणामविशेषो जडशक्तिः ॥ तज्जडशक्तिमात्रोपलक्षणमेतत् ॥ उक्तं च विष्णुपुराणे ॥ भवंति
शक्तयः सर्वभावानामचिंत्यज्ञानगोचराः ॥ शतशो ब्रह्मणस्तास्तु सर्गाद्या भावशक्तयः ॥ भवंति
तपसां श्रेष्ठ पावकस्य यथोष्णता ॥ निमित्तमात्रमेवासौ सृज्यानां सर्गकर्मणि ॥ प्रधानकारि
णीभूता यतो वै सृज्यशक्तयः ॥ निमित्तमात्रं मुक्त्वैकं नान्यत्किंचिदपेक्षते ॥ नीयते तपसां श्रेष्ठ स्वश
क्त्या वस्तु वस्तुतामिति ॥ नं तं हुम्रामाम्यात्मस्वरूपं यत्स्वमायया ॥ सा जडात्मिका ॥ चतुर्विं

१०१ शन्पके [illegible] गदची ॥ [illegible] श्री छंद [illegible] हमिति गीता ॥ गायत्री छंदसामसमिति कौमें देवी
तदेव ॥ यद्वा गायत्र्या [illegible] ॥ तदकं प्रपुराणे ॥ पुष्करे
त्रै ब्रह्मणि [illegible] कर्दनः तिसमाहूता [illegible] लक्ष्म्यादिका अथापि नागता स्ताभिः सा
हागच्छता सुन्दर मदात ॥ तेन [illegible] पितामहो ब्रह्मा धाक्क इहस्तात्का चिद्रहे पि फ मामाना
य दि [illegible] प्रयुक्तवा [illegible] ॥ [illegible] देवीचैषा महाभागा गाय
त्री नामतः [illegible] एवमुक्ते तदा विष्णु [illegible] नामुद्वह स्वाद्य मपादत्तां नवत्र
मे ॥ गांधर्वेण विवाहेन विकल्पमा कृथा [illegible] पराभाषा अस्याः पाणिमनाकुलं गांधर्वे
ण तातो गोपीमुपयमे पितामहः ॥ इत्यादि ॥ [illegible] गोपकन्या [illegible] ॥ अथवा ॥ गायंतं त्रायते
यस्मात्गायत्री तेन कथ्यत इति गायत्रीकल्पोक्ते [illegible] स्मात्मेव प्रसिद्धो गायत्री [illegible] भेदाद्देवा
पात्र पिवाचकः ॥ तदप्युक्तं पद्मपुराणे ॥ [illegible] येन्मां वेदमातरं ॥ [illegible]
नाहं जगद्धपा [illegible] पाविदमिति ॥ देवीपुराणे [illegible] वसमुपस्थिता ॥ तेन ब्राह्मति
[illegible] वनामति [illegible] तस्य चाभेद भावनं सध्याप
दार्थः ॥ [illegible] महाभारते ॥ [illegible] ब्रह्मसंधानाद विभागतः ॥ रम्म०
[illegible] सोहमस्मीति [illegible] दात्मनः [illegible] दासोहमस्मीति पामतिः भवेद्दुःपा १०१

सकस्येति ह्येवं वेद विद्वे विदुरिति ॥ तदभेदादपि मपि संध्या तथाच व्यासः ॥ न भिन्नां प्रतिपद्येत गाय
त्रीं ब्रह्मणा सह ॥ सोहमस्मीत्युपासीत विधिना येन केनचिदिति । अत एव संध्या कालोपास्यदेवताप
रोयं शब्द इति माधवः ॥ सम्यग्ध्येयत्वात्संध्या ॥ आतश्चोपसर्ग इति कर्मण्यङिति पारिजातकारः
॥ इयं च ब्रह्मणो मानसपुत्री ॥ तदुक्तं कालिकापुराणे ॥ तदात्मना ॥ अतः संध्येति लोकेस्मि
न्ख्यातिर्भविष्यतीति ॥ भगवतीपुराणेपि ॥ या सा संध्या ब्रह्मसुता मनोजाता पुरा भवत् ॥ तपस्त
प्त्वा तनुं सा त्यक्त्वा सैव भूता ह्यरुन्धतीति ॥ पि ॥ रेणुकापुराणे तु ॥ इडेकास्य महाकाली महालक्ष्मीस्तु
पिंगला ॥ एकवीरा तु सुषुम्णा परमं वस्तु मात्रया त्रिके स्तुतं ॥ एकवर्षा भवेत्कन्या रूपा वा ॥ एकव
र्षा भवेत्संध्येति कल्पप्रकरणे वीरम्यवचनात ॥ अथ परिभाषा पां षट्त्रिंशन्मदानि विभजते ॥
दिविक्रूदेहदितेत्रेद्विर्हिंगोणी क्रिया तिनदी ॥ चत्वारो हृद्व्फलाः शंभुर्भोजो बलीराजा ॥ द्वे इति पं
चाहरे नामानी ॥ चत्वार इति घ्रकरणः शब्दाः एकस्मिन्नर्थेऽवशिष्टे पुंस्यमस्मादिति साये नतृतीये
व पर्यवसानात ॥ नकारस्य दशाकृनोमेत्ययिः ॥ स्पष्टमम्मत्रः ॥ १८ द्विजहंदै स्त्रे वर्णिकसमूहेर्नि
पे द्वितीयपाश्वा ॥ संध्यात्वाद्वितके चरेणुकापुराणे ॥ संध्येका सर्वदा देवी द्विजैर्ध्येया महात्मभिः ॥ आ
सने शयने याने भोजने रेणुके वहीति ॥ अथवा ॥ माहत्माद्दिनामत्रयमवस्थात्रयवर्तनं ॥ माहात्मि
र्षाग्ध्या धारेणाग्रह्वस्थोपलक्षकः ॥ संध्यशब्दोऽवस्थेयोः संध्योजात इति युग्मप्याहे ध्येसंदृश्य

१०२ हीतिप्रासंसदेवप्रयोगात्स्वतंत्रपरः ॥ अस्मनेशयेनेयानेभोजनेरोगुकेवहीति ॥ अथवा ॥ आह
त्यादिना मंत्रपमूच्छात्रयवत्सेरः ॥ आहूतिर्वाग्ध्या पात्रेजात्प्रदष्टछोपलक्षकः ॥ संप्रश
द्वोः चक्षुषोः संधीजोतदूर्तिद्युम्नत्वासं छेत्स्थिराह हीतिप्रासंसदेवप्रयोगात्स्वतंत्रपरः
॥ अत्र स्थाविशेषणत्वाभि आयेणानवलच्छिन्नदेशाभि प्रायेणाच द्वीलिंगः ॥ द्विजाः पक्षिणाश्च
व हिजाजीवा स्तेषांहृदेननितराम भेदेन संवितासंबंधेति स्तुशुचिर्हृद्यशोक्तिः ॥ यथा पक्षिणः
संचारेणाश्रांताः पक्षौ संकोच्य नीडे नीयंते तथा जीवा अपि श्रांताजोगरस्वप्नेसंकोच्य पर
ब्रह्मणि निलीयंत इत्युक्तेः ॥ पुरुषं तं ह्यहृदारण्यके ॥ तद्यथास्मिन्नाकाशे श्येनो वा सुपर्णो वा वि
परिपत्य श्रांतः संहृत्य पक्षौ संलयायैव ध्रियत एवमेवायं पुरुष एतस्मा अंताय धावति यत्र
सुप्तो न कंचन कामं कामयते न कंचन स्वप्नं पश्यतीति ॥ सतासोम्यतदासंपन्नो भवती तिश्रु
तेश्च ॥ तद्भावो नाडीषु तच्छ्रुते रात्मनि चेति तात्तीयीकाधिकरणे तत्थानिर्णयाच्च ॥ ॥ ॥ १८५
तत्त्वासना तत्त्वमयी पंचकोशांतरस्थिता ॥ निःसीममहिमा नित्ययौवना मदशालिनी ॥ ॥ ॥
१८६ ॥ शिवादिक्षित्यंतानि षट्त्रिंशत्तत्त्वान्येवासनं योगपीठात्मकमासनं यस्याः ॥ तत्त्वमसि
ति छिपतीति वा ॥ तत्पदस्य बुद्धिविपरिहत्तिविषये शक्तिः ॥ भगवत्यपि च सर्वं यावद् द्यौ विपरिव
र्तत एवेति भवति तत्पदवाच्या ॥ एवमेव च योक्तं यत्तत्पदमनुत्तममिति विष्णुसहस्रनामभाष्येऽ आ राम० १०२

चार्यभगवत्पादैः ॥ तत्र ब्रह्मत्व पदे [illegible] नम इति केषांचित्तु ध्येयतमं त्र्यक्षरं नेति चिंत्यं ॥ प्रत्ययम दशाक्ष
त्वावच्छेदका परिणामेनैव ब्रह्मणि प्रवृत्तेः ज्ञात्वा भावेन मर्चनामत्वान पापात ॥ किंच तत्र वर्णा या
रक्षचतुष्टया मूलमंत्र नेपि च तैन पञ्चपदा मंत्र हि तो पपत्तेर्दकारांतत्वमेव चेति तयोः प्राति पदि
कयोर्ङ् रूपपाठ ॥ तस्माद्य स्मै नमः [illegible] नमः इत्येव प्रयोगः ॥ ब्रह्मो विशेषणत्वाभिप्रायेणान पुं
सकलिंगोपपत्ति ॥ एवमेव तत्त्व पदे [illegible] नम इत्येव प्रयोगः ॥ यदा तु तत्त्व
मसी त्यत्रेव निर्गुणब्रह्म विशेषणत्वाभिप्रायेणान पुंलिंगे तोपपत्तेर्दकारांततत्वमेवेति तयोः प्रा
तिपदिकयोर्ङे रूप पाठ ॥ तस्माद्यस्मै नमः [illegible] प्रयोगः ॥ यदा तु तत्त्व मसी त्यत्रेव नि
र्गुणब्रह्मलक्षकेत्व पदे [illegible] नामत्वान पापा [illegible] प्रयोगः ॥ न हि संकुचितशक्तिक
मपि [illegible] परं विष्णुर्देवा इत्यादौ [illegible] ॥ अपि [illegible] मंत्रस्तोत्र [illegible] ॥ गोराद रा
[illegible] ॥ [illegible] ॥ अपः शुभावहो ति
विलैः [illegible] ॥ [illegible] ॥ अयपपयगतावित्ति धातुपाठ
नगत [illegible] ॥ [illegible] प्रयोगः ॥ चरम शतकोनगेतेन नाम्ना यो नरु
[illegible] एव [illegible] ॥ पंचसंख्याकाः कोशा
पंचकोशाः [illegible] ॥ तेन पंचपंचिकाफलने [illegible] मंत्रविशेषाः त
रमेदात्तद्देवता अपि ॥ [illegible] ज्ञानार्णवे ॥ [illegible] पर ज्योतिः परा निष्कलशांभवी ॥ अज

१०३ पासाज्ञला चेति पंचकोशाः प्रकीर्तिता इति॥ एतासु पंचसु देवतासु श्रीचक्रराजे र्थमानासु परंज्यो
तिरात्मा स्तु [illegible] देवता अपितु [illegible] आदिचक्रेषु सुसुरिमध्ये मेदेन प्रवृत्तंते। श्रीविद्यातु म
विद्धि तिस्थिति ॥ [illegible] पंचकोशात्मा मंतारेमध्ये स्थितेत्यर्थः॥ यद्वा॥ संततितावद स्यादि
देरी बन्नमय प्राणमय मनोमय विज्ञानमय [illegible] आनंदमयाख्या अंतरंतः क्रमेण पंचको
शपदवाच्याः पदार्थाः एतेषां पंचानां [illegible] आनंदमयः कोशस्तत्रो मेदेन स्थिता॥ आ
नंदमयाधिकरणे [illegible] [illegible] ब्रह्मरूपतो
क्ते.॥ आचार्यैर्भगवत्पादैस्तानंदमय [illegible] ब्रह्मतानोपप
द्यते [illegible] पितृः॥ तन्मते पंचानामंतरे म
ध्ये स्थितेत्यर्थः॥ सुक्तंचैतत्॥ [illegible] दर्शनात्॥ ते उक्तं॥ तथा नंदम
यस्यापि ब्रह्मत्वे नसाक्षि [illegible]॥ [illegible] आमेनकेनचित्॥ यदिदं ब्रह्मपु
छाख्यं समस्तज्ञानाद्व [illegible] पुंगवाइति॥ निष्क्रांतः सी
मानं सीमोत्ता निःसीमा निःसीमोदानि [illegible] इति निषेधानडीश॥ य
स्या चरणा [illegible] इत्यादिः प्रयोगः॥ सचोदसः॥ अ
तोनिःसीम महिमेत [illegible] प्रयोगः॥ [illegible] विरहात्रिपुयौवना॥ विषयां रामं०
तरसंपर्क [illegible] बोमरस्मन शास्त्रे शोभ तरतितया॥ ॥ १०३

१४३ ॥ मदाघूर्णितरक्ताक्षीमदपाटलगंडभूः ॥ चंदनद्रवदिग्धांगी चोपमेकुरुष्व प्रिया ॥ ॥ १४३
॥ मदेन घूर्णितानि रक्तानि चाक्षीणि यस्याः ॥ बाह्यविषयवैमुख्यं घूर्णनं ॥ मदेन पाटलेन श्वे
तरक्ते गंडभुवौ कपोलभित्ती यस्याः ॥ मदो मद्यं ॥ लक्षणया मत्तत्वं ॥ यद्वा ॥ मदः कस्तूरी ॥ पा
टलं पुष्पविशेषः ॥ मत्वर्थीयोच् ॥ तद्वती मकरिका निर्मिते कपोलवंस सत्वेच गंडभुवौ यस्याः ॥ मदे
नेति रिक्तकस्तूरीगर्वे हर्षेभयान्नयोः ॥ मद्येपि मदः आख्यातः इति विश्वः ॥ चंदनस्य मलजस्य द्रवे
ण घृष्टसारेण दिग्धानि लिप्तान्यंगानि यस्याः ॥ चोपेमकुशलं मेना नागकेसरपुष्पं च पाशं बध्नि तुषं
चा प्रिया यस्याः ॥ ॥ १४४ ॥ कुशला कोमला कारा कुरु कुष्ठ कुलेश्वरी ॥ कुलकुंडालया कौ
लमार्गतत्परसेविता ॥ ॥ १४५ ॥ ॥ रक्षादिनिर्माणा कौशलवत्वात् कुशला ॥ कुशं जलं लाति
आदत्ते इति वा ॥ कुत्सितः शलश्चंद्रमा यस्याः श्रेयेन्नरं धिककांतिमत्वादिति वा ॥ शलं तु शल्ल
कीलोम्नि शलो भृंगीमरोविधाविति विश्वः ॥ कोमलः सुकुमार आकारो वपुर्वविग्रहो यस्याः
कुरुकुल्ला खाटे चीत्री पुरे हंकारचिन्नमय प्रकारयोमिश्छे विमर्शमयवाप्यामधिकृता ॥ त
ङ्के ल लिता लवरलेवा पीम क्रमः ॥ कुरविंदतरोर्गा निलयाकुलाच लस्पर्द्धि कुचनमन्मथुर्या
॥ कुंकुमविलिप्तगात्री कुरुकुल्ला मनसिकुर्महेस्तनतनमिति ॥ तंत्रराजेच ॥ ङ्कां विशेपुटले
मिहृयिता ॥ तद्रूपा ॥ सजातीयानां मातृमाननमेयानां समूहः ॥ कुलं ॥ तस्येश्वरी ॥ मू

१०४ लाधारकर्णिकामध्यगतो बिंदुः कुलकुंडं कमलकंदमध्यस्थितं तच्छिद्रं तु लसं।। तदेवालयः स्थाप
स्थानं यस्याः तस्मिन्नासमं नालयः सुषुम्नारिव मस्या इति वा सा कुंडलिनीति पावत।। तदुक्तमा
चार्यैर्भगवत्पादैः।। अवाप्य स्वां भूमिं भुजगनिभमध्युष्टवलयं स्वमात्मानं कृत्वा स्वपिषि कु
लकुंडे कुहरिणीति।। स्वस्ववंशपरंपरया प्राप्तो मार्गः कुलं संबंधित्वात् कौलः।। तदुक्तं प्रतलखंडे
।। यस्य यस्याहि यादेव कुलमार्गस्तास स्थिता।। तेनमनेन च सा प्रायो बलिगंधानुलेपनैरि
ति। नैवेद्यैः विविधैश्च वटजपैः कुलमार्गतस्तुतिष्वाद्यहा। समयमतं कौलमतं मिश्रक
मतं चेति विद्योपासनामतत्रयं।। शुकवसिष्ठादि संहितापंचकोक्तं वैदिकमार्गकरंबितं मा
र्गं।। चंद्रकलादि तंत्राष्टकोक्तं तु परम।। कुलमसमयो भयानुसारित्वात्।। एतद्भिन्नतंत्रोदि
तं कौलमार्गं।। कौलैर्भृग्यतइत्यर्थे कर्मणाद्यंत्र।। तत्तदुपास्तिभेदो ऽधिकारभेदश्च तत्तत्तंत्रेष्वेव
व स्पष्टः।। तस्मिन् स्मरे राम्यकेः सेवित।। १४४ ।। ।। कुमारगणनाथांबा तुष्टिः पुष्टिर्मतिर्धृ
तिः।। शांतिः स्वस्तिमती कांतिर्नंदिनी विघ्ननाशिनी।। ।। ७५।। ।। कुमारस्कंदो गणनाथो ग
जाननस्तयोरंबा माता।। कुत्सितो मारः गणाः स्मरविकारसमूहो येषां तन्नाथा न बतेब भा
तीति वा।। अविंबधनइति धीहः।। कुमारशब्देन तदेहवतो ऽहंकारो वा गृह्यते। तदुक्तं वराह पु एम०
राणे।। पुरुषो विष्णुरित्युक्तः शिवो वा नामतः।। अव्यक्तं तु उमा देवी श्रीर्वा पद्मनिभेक्षणा १०४

तत्संयोगादहंकारः स्कंदः सेनापतिर्गुह इति ॥ तदुक्तं सौनीथ्यानतीवाहं तां विष्टानं ब्रजद्रुति ॥ तु
ष्टादीनि सप्त नामानि तेजोषपोषञ्जानध्वे यद्भ्रमकसाणावल्ककमनीयतायाचकानि संति तादृ
शभगवतीस्वरूपत्वाभिप्रायेणानामभ्यभिदधाति ॥ तथा च मार्कंडेय पुराणे ॥ या देवी सर्व
भूतेषु तुष्टिरूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः इत्यादि ॥ मल्लारिम
हात्म्येपि ॥ यो देवः सर्वभूतेषु तोषरूपेण संस्थितः ॥ नमस्तस्मै ०३ नमो नमः इत्यादि ॥ देवी
भागवते तृतीयस्कंधे ॥ पुष्टिः कीर्तिर्धृतिर्लक्ष्मीः शक्तिः श्रद्धा मतिः स्मृतिः ॥ सर्वेषां प्राणिनां
सांबा प्रत्यक्षं तन्निदर्शनमिति ॥ पद्मपुराणे देवीहेतवः स्थानान्यवसरे ॥ तुष्टिर्वस्त्रेश्वरे तथा
देवदारुवने पुष्टिः धृतिः पिंडारकवने [illegible] इत्येवं [illegible] त्राधिष्ठा आभगवसाना मेत्युक्तं ॥ म
तिस्तु वास्तु [illegible] निरूच्यते ॥ लिमार्तिमानमनुते विभागं भ्रममतेपि च ॥ पुरुषभोगसंबंधः तेन
चासौ ख्यातिः ख्यातेति ॥ [illegible] देवी [illegible] हितायां ॥ यानुभूतिरहिता मतिः ॥ प
रावेदमाननिरतः [illegible] ॥ तामसी [illegible] शिवां केशवादिजनसेवितां नुम इ
ति ॥ शांतिः [illegible] कलाविशेषो वा कथ्यते ॥ तदुक्तं शैवागमे ॥ मलमायाविका
रोघशांतिः पुंसः पुनर्यया ॥ सा कलाशांतिरित्युक्ता साधिकारास्पदं पदमिति ॥ बृहन्नारश

१०५ रस्मिन्नावपि॥ दशांगुलं पंचांगुलमात्रं नासिकाया बहिः स्थितं॥ जीवोपत्रविशुद्ध्येत साकला षोडशी स्मृते
ति प्रक्रम्य साच शांतिः प्रकीर्तितेत्यंतं॥ स्वधा॥ अस्ति। सत्त्वेन जातत्वेन वास्त्यस्तिमती॥ सत्त्वा या। शो
भनत्वं च यारमा र्थिकत्वं वा व्यावहारिकसत्ताधिकत्वं॥ प्राणा वै सत्यं तेषामेष सत्यं। तत्सत्यस
त्यमिति च श्रुतेः॥ कोनिघंटे नेत्राणां शक्तिर्दोग्ध्री। इयं नित्यवा नंदिनी। कामधेनुवंशोद्भवो
गोविशेषो वा॥ गंगास्वरूपा वा॥ विशेषेण घ्नंतीति विघ्ना विद्योतमाना या तान्नाशयन्तीति तथा
१८५॥ तेजोवती त्रिनयना लोलाक्षी कामरूपिणी॥ मालिनी हंसिनी माता मलयाचलवासि
नी॥ ॥ १८६॥ तेजः सोमादित्यादीनां प्रधारभूतत्वात्तेजोवती॥ एतस्मिन्खलु अक्षरे गार्गि सू
र्यामा तामलयाचलवासिनी।) ॥ सूर्याचन्द्रमसौ विधृतौ तिष्ठत इति श्रुतेः। त्रीणि सोमसूर्या
ग्निरूपाणि नयनानि नेत्राणि यस्याः॥ कन्नोरे नोक्तानि गणोत्नाक्संज्ञा शब्दे पिणां भावः॥
चोपडिति शब्दस्य त्रिनयने ति संज्ञा नामपारम्पर्ये प्रसिद्धा। तद्रूपा वा॥ यद्वा। नयनशब्दो
लक्षणया प्रमाणपरः नयति प्रापयति प्रमामिति व्युत्पत्तेश्च॥ तथा च शाण्डिल्यसूत्रे प्र
योगः॥ त्रीण्येषां नेत्राणि शाब्दजन्मा या प्रमाणपरः। नयति प्रापयति प्रमामिति व्युत्पत्ते
श्च॥ तथा च शाण्डिल्यसूत्रे प्रयोगः॥ त्रीण्येषां नेत्राणि शब्दलिंगाक्षभेदाद्रुद्रवदिति॥ त्रीणि प्र
त्यक्षानुमानशब्दरूपाणि प्रमाणानि यस्याः॥ यद्विषयकप्रमाजनने त्रिविधमेव प्रमाणं॥ श्र एम०
वणरूपशाब्दज्ञाने॥ मनननत्वयोक्तिकलादानुमानिकं॥ निदिध्यासनं तु स्वानुभवरूपं प्रत्यक्षम १०५

तेष्वेवान्येषु तु द्विजातीयमतस्यैकदा विज्ञ धर्ममधीत प्रतं ॥ एतदभिप्राये पेरोवशांडिल्यमुनि
नाशास्त्रमारभ्यैव प्रमाणानि गणितानि ॥ उपमानस्य शक्तिग्रहमात्रविषयकत्वेन प्रकृतान
नुपयोगात् ॥ अतएवोक्तं मनुस्मृतौ ॥ प्रत्यक्षं चानुमानं च शास्त्रं च विविधागमं ॥ त्रयं सुविदि
तं कार्यं धर्मशुद्धिमभीप्सता इति ॥ [illegible] ॥ समासस्त्रयमपि विविधं प्रमाणमिति ॥ योगस्त्रयमपि ॥
प्रत्यक्षानुमानागमाः ॥ प्रमाणानि [illegible] ॥ श्रीमार्गौ [illegible] कारिणोनपतीनिचा ॥ दक्षिणोत्तरमा
र्गौ ब्रह्ममार्गश्चेति त्रयो मार्गाः [illegible] विशेषचिह्नैः ॥ तथा चोक्तं देवीपुराणे ॥ दक्षिणोत्तरमार्गौ
ब्रह्ममार्गश्चेति त्रयो मार्गा [illegible] विलिंगते ॥ [illegible] चोक्तं देवीपुराणे ॥ दक्षिणं चोत्तरं लोके तथा ब्र
ह्मीयमनपरं ॥ नयं सन्मार्गमुद्दिष्टं [illegible] मुनामतेति ॥ [illegible] लाकिनीदीक्षां पः कामो मन्मथस्तद्रूपि
णी ॥ शिवकामनिराशायपलो [illegible] कामविशेषतो ॥ कोमाभिमानि येणोच्यु रहिता वा ॥ तदु
क्तं वाराहपुराणे ॥ कामः क्रोधस्तथा लोभो मदो मोहश्च पंचमः ॥ मात्सर्यं षष्ठमित्याहुः पैशून्यं सप्तमं
तथा ॥ असूया चाष्टमी ज्ञेया [illegible] मातरः ॥ कामं योगेश्वरी विद्धि क्रोधं माहेश्वरीं तथा ॥ लो
भस्तु वैष्णवी प्रोक्ता ब्रह्माणी मद एव च ॥ मोहः स्वयंभूः कल्याणी मातरः ॥ कामं योगेश्वरीं विद्धि क्रोधं
माहेश्वरीं तथा ॥ लोभस्तु वैष्णवी प्रोक्ता ब्रह्माणी मद एव च ॥ मोहः स्वयंभूः कल्याणी मात्सर्यं चेन्द्रजां वि
दुः ॥ यमदंडधरा देवी पैशून्यं स्वयमेव च ॥ असूया च वराही च [illegible] स्मृताः परिकीर्तिता इति ॥ माला
वर्णाक्षा जिनी [illegible] दिभ्यादिलिः ॥ एकपंचाशन्मातृकाभिमानि देवतायामालिनीति संज्ञा ॥ तद्

१०६ पावा॥ गृह्य॥ अस्मिं देव्याः सखी मालिनी नाम्नी तद्रूपावा॥ तदुक्तं वामनपुराणे॥ पार्वतीविवाहप्रक
रणे सप्तपदीक्रमणात् क्रम॥ ततो हरांघ्रि मालिन्या गृहीतो दापकारणात्॥ किं प्रयच्छसे देहि मे वमु
चलेति हरो ब्रवीत्॥ मालिनी शंकरं प्राह मत्तः ऐश्वर्यं देहि शंकर॥ सौभाग्यं निजगोत्रीयं ततो मोक्ष्य
म्यहं प्रभो॥ अथोवाच महादेवो दत्तं मालिनि मुंच मामित्योदितं वै विशेषहृपां मंदाकिनी हृता
वा॥ मालिनी हन्तमेदे सा न्मा [illegible] कार [illegible] पाम [illegible]॥ तं पानग्यं गोर्या च मंदाकिन्यां च मालिनीति
विस्रुः॥ सप्तवर्ण [illegible] पि मालिनी [illegible] तितद्रूपावा॥ सप्तभिर्मालिनी मास्पादिति कन्या प्रकरणे धो
[illegible] ताचमात्तका परमेश्वरीति [illegible] वर्षे क्ष पुत्रिंगंगा॥ प्रकाशो त्रविशेषः अथवा॥ दश
नीति पिपिनि [illegible] मत्तस्स मा [illegible] ना [illegible] पा [illegible] प्रतीत स्पादर्शनात्॥ तद्रूपेत्सर्गः॥ कायावरो
हणे॥ व्यक्ते त्रात्रिविष्ठाचायं॥ [illegible] तिपात्रात्॥ लक्ष्मीबीजस्यापि मातेति संज्ञा
श्रीर्भा रमा च कमला मा [illegible] मंगल [illegible] विष्णोः [illegible] के॥ द्यावर सिता मत्तो प्रसि श्रामलपा
लपभगवती तद्रूपेत्सर्गः [illegible] हे॥ व्यक्ते त्राक्षिष्ठात्रीयं॥ माता का पावरोहणइति
पाभाव॥ ल [illegible] ती [illegible]॥ श्रीर्भा रमा च कमला मा नाम लक्ष्मी मंगलेति विष्णो
र्व्यक्ते॥ [illegible] भगवतीति तत्स्था॥॥ १७६॥॥ अथ परिभाषा पा
पंचत्रिं [illegible] मा नि [illegible] गः श्रीमोर्वेद चतुर्होमः॥ मूर्द्धि स्वाहा जे कामोद्री एमं
गणाव सतो नति [illegible] जत्सनेलाध्ये समाल्पुत्तरमेकपदेने कंनामेमेताचक्रो १०६

क्वापि परत्वमोदं करोतीति पंचाक्षरनामकीर्तनबलात्मध्यमस्यैकादृष्टान्तन्तत्वलाभो मोप
गम्यः॥ तावत्तत्र वषाम्॥ चरमेतिकारस्य लयो गाभा बान्नाक्षर संख्यापरता॥ सुमुखीनलिनी
सुभ्रूः शोभना सुरनायिका॥ कांतकंठि कांतिमती शोभिनी हरि हरि ॥ ॥ १६७ ॥ ॥ शो
भनं मुखं यस्याः सा सुमुखी ज्ञानेन मुखी कांतेत्यादि ॥ शोभते सुमुखे पंचवंशे देति श्रुतेः
ब्रह्मविद् ब्रुवते सौम्य मुखे माभातीति श्रुतेश्च पादपद्मेन तेलौ पासे देवताविशेषो वा सुमुखी
कारचरणामुखनेत्राद्यवयवानां कमलरूपत्वात् ... नलिनी मामीरथी रूपतार्द्दी॥
॥ शोभने भ्रुवो यस्याः सा सुभ्रूः॥ ... शोभना॥ सुभ्रुमे साधु शोभनमिति कोशः॥
... केसरी॥ ... कंचवामपुरारो॥ पश्यतो दे
... पिशाचोरगरक्षसां॥ ... सतोऽस्पृहमिति॥ देवी पुरालो
... शिवतीर्थे ... ॥ तेन तत्केत्राविशिष्टात्रीसमर्थः॥
का... कंठे यस्याः ... त्विवा॥ ... पोवाडी ... ॥ दारुकादुर्वधार्थी ... कालीका
... ॥ सर्व ... पाकल परा ...
... दर्थः॥ कांतिरस्या अस्तीति कांतिमती॥ परमेश्वरं स्वस्थेन मुखेन शोभ
यतीति शोभिनी॥ ... विस्तु पुरातो॥ ... पापहरि॥ शो

१०७ मयामास भगवान्सर्गकाले व्यपाश्रितदूतिः॥ यद्वामनः क्रोधात्कांश्चिद्गणान्जनयदिति क्रोधभैरवी
तद्रूक्तं वराहपुराणे॥ मूर्तित्रयपराक्रमस्य। यामं द्रंगतादेवीतपसा हंतुं वैष्णवी॥ तस्यास्तपंत्याः काले
न महता क्षुभितं मनः॥ तद्रूक्तं वाराहपुराणे॥ मूर्तित्रये पराक्रमस्य। यामंद्रंगतादेवीतपसां हंतुं वैष्ण
वी॥ तस्यास्तपंत्याः काले न महता क्षुभितं मनः। तस्मात्क्षोभात्समुत्पन्नाः कुमार्यः सौम्यदर्शनाः
॥ नीलकुंचितकेशांतास्विंबोष्ठ्यः पद्मलोचनाः॥ इंदीवरसमाभासा नूपुरास्याः सुवर्चसः
॥ एवंविधा॥ विद्यादेव्यः क्षोभितेमनसि उत्पन्नाः॥ अन्यस्य शतसहस्रकोटिशो विविधानना इ
त्यादि॥ सः सोहं इत्येवं रूपमस्याः॥ सर्वरस्मीयानिति श्रुते॥ ॥ सः स इति होमविशेषस्य संज्ञा॥ ते
त्राजे निमो निमोदितो मूलाधारमध्ये सिपादक इत्यादिमे पंचदशधा होमम क्षरैः साहदी
रेनेति संतेन तंत्रे घेनोक्ता न देवस्य वास्यादितिवा॥ देव्यांश्च पित्रीरिताहूणा शोच्छूनस्य परमे
दातस्तेवैतित क्रमेव॥॥ १८६॥ दन्नो श्रीवामदेवी व यो वस्था विवर्जिता॥ सिद्धेश्वरी सिद्ध
विद्यासि श्रमानायप्रापिर्वनी॥॥ १८७॥ षष्ठी तिथि मित्र जालंधरपीठाधिष्ठात्री वज्रेश्वरी त्र
यवा॥ श्रीपुरस्य द्वादशः प्राकारो वज्रमणिमयः तस्ये मध्ये दशास्यवमध्ये वज्रा आनदीतद
धिपतिः॥ उक्तं च दुर्वाससा॥ तत्र सदा प्रवहंती तटिनी वज्राभिधा चिरं जीयात्॥ चटुलोर्मिजालनृत्यत् राम०
कलहंसीकुलकलक्वणितपुष्टा॥ रोधसि तस्या रुचिरे वज्रेशी जयति वज्रभूषाढ्या॥ वे १०७

[illegible] गोवननी योदेवो वामे देवः मंदेवा अष्टुवंत्र
[illegible] ॥ वामेन मागेन दीप्यती सर्वनारी क्षोवा
[illegible] नाना वा देव धिष्टा मदेवता ॥ वा
[illegible] कालिका पुराणात्। तेषां देवी ति
[illegible] ॥ वामेन सुखदा देवी वामदेवी तत
[illegible] विवर्जिताः सदातन त्वात ॥ गोरक्ष
[illegible] । प्रसिद्धा ॥ सिद्धा च सा विद्या च सि
[illegible] ॥ कादिमते ॥ नित्यानां सिद्ध म
[illegible] पाः सिद्धोपि च क्रशो धोना स्त्री
[illegible] मयहृति। सिद्धानां माता ॥ रक्षक
[illegible] धा [illegible] बितिः ॥ ॥ १४८ ॥ ॥ विशुद्धि चक्र
[illegible] नैकसमविता ॥ १४९ ॥ ॥ अथ द्वि
[illegible] स भव चक्राधिष्ठात् डरलकसह मोद्यमे [illegible] स
[illegible] ॥ तत्रैव डाकिनी ध्यानं ॥ [illegible] वी
[illegible] लौः खट्वांग खड्गौ त्रिशिखम पिमहा

१०८ तर्हि [illegible] श्रुतं न भगवं पापसात्रेकसत्कौ त्वकुष्ठां पंदेऽमृतौ दैः
[illegible] निमुद्रिति नक्षं षोडशदलकमलस्य कर्णिकेव नि
[illegible] दु [illegible] नम॥ आडीषदर्थे॥ तेन श्वेतरक्तस्तु पाटल
[illegible] ॥ लाकिनी प्रकरणागत नाम्नापो नरुक्मा
[illegible] ॥ तदा विये
[illegible] पूर्वकाले केति समासः॥
[illegible] पायसान्नप्रियात्वकुष्ठाप श्रु
[illegible] श्रुती॥ ॥१५०॥ ॥ पपोक्किाटः पा
[illegible] ॥ तदभिमानिवातु
[illegible] गस्मा शक्तिए दिपी सातामिः षो
[illegible] कैकदलानिष्ठाभिः संहृता॥ उ
[illegible] षोडश [illegible] अगाडाकिनीबाह्यपत्रे षुपर
[illegible] तइति॥ नवानां विशेषणानां। विशेष्यना
[illegible] मा के श्रुतीसर्थीः॥ ॥१५०॥ अनाहता ज्यनिल एम०
[illegible] मालादिष्वपनविसंक्लिना॥ ॥१५१॥ हृदयेद्वा १०८

दशादल कमले नाहतारव्ये कोकिनाम्नी योगिनी तिष्ठति ॥ तस्या ध्यानं यथा ॥ हृ
त्पद्मे भानुपत्रे द्विवदनलसितां दंष्ट्रिणीं श्यामवर्णाम् अक्षं शूलं कपालं डमरुमपि भुजैर्धा
रयन्तीं त्रिनेत्राम् ॥ रक्तस्थां कालरात्रिप्रभृतिपरिवृतां स्निग्धभक्तैकसक्तां श्रीमद्वीरेश्वरं चा
नमिमतफलदां राकिणीं भावयामः ॥ इति अनाहतां ॥ सकारादिकानि लयो मन्त्राः ॥॥
श्यामा आषोडुग्धा वार्षिकी ॥ नयात्यस्मि इयामा भा ॥ श्यामा कांतिर्यस्या इति वा ॥ वदनयोर्द्वयं
यस्याः ॥ दंष्ट्राभिर्विराजमानं दंष्ट्रिरुज्ज्वलाः शोभमानाः अक्षमाला आदिर्येषां तेषां चतुर्णा
मायुधानां धरा ॥ पञ्चाद्य चं ॥ कमलपत्रसदृशाक्षी इति स्यात ॥ रुधिरे शोणिते संस्थिता तत्रभिमानि
त्वेन ॥॥ ॥ ५२ ॥ ॥ कालरात्र्यादि शक्तिभिः परिवृता स्निग्धभक्तानां प्रिया ॥ महावीरेश्वरं दातारं कि
सं नवा स्वहृदपि रागी ॥॥ ॥ ५३ ॥ अस्मिन्कमले नगरात्मा लोकाचन शक्तिः तत्र केवराह पुराणे ॥ मूर्तिस्त्र
यं मम ह्रा स यामसानी नागिनी प्रोता तपसि चारमा भावना ॥ रौद्री तमोभवा शक्तिस्तस्याः भृगुधे
ष्ठेन मिमानुरूपा रौद्री तपोर तेन देवी साम्यमी शक्तिरुत्तमा ॥ संहारकारिणी नाम्ना कालरात्रीति
सा विदुरिति ॥ लोकास्वादिर्या सा ता सांवकार्यं तत्स्थाद्वादशशक्ती नाम्नो ग्रन्थ सह हेनस्तता ॥
पात्रेषु वेष्टितास्ता आहारनञ्जनमोदनः प्रियो यस्याः विविधाई शवाद्यपवा येषां ते वीरा ॥ पक्
दम्पच मातृकनाडीकाः स्यावकानाति मावनः ॥ अपत्यकाम हावीरं सोमिकः पात्रविशेषणः
महावीरं ऋविचारायम जीवमिन्मारश्रुति सिध्नः लक्षणापाचपानपात्रपरः ॥ नस्य

१०९ मानर्थीपो ऽचु ।। ब्रह्मरस्तान्मृत पानशीला इतियावत ।। अतएवं ब्रह्मपिंदः इहमिनाप
रोह्लेतायेन क्रिया: ह्यात्मभूजंवह्ला यमसमीतिषाह्यनुर्वंतितेइं ह्या ।। तथाच श्रूयते ।। इदम
रर्शामिहं तीनस्मादिद्रो नामेति ।। अथकश्चित्तपामोक्षावीरेशाइतिशैवसूत्रोक्तलक्षणाजा
गराद्यवस्थात्रयेपित्रपीनुसंधानपरावीरेंद्रा: ।। उक्तंच वरदराजेनवीरेशाइतिवीरेशाइति
शैवसूत्रोक्तलक्षणाजागराद्यवस्थात्रयेपित्रपीनुसंधानपरावीरेंद्रोनामेति ।। अथ
कश्चित्तपामोक्षावीरेशाइतिशैवसूत्रोक्तलक्षणाजागराद्यवस्थात्रयेपित्रपीनुसंधा
नपरावीरेंद्रा: ।। उक्तंच वरदराजेनवीरेशाइतिवीराणांभेदव्यसनकारिणांअंतर्बहि
र्विसरत्तामिंद्रियाणांमध्येश्वरइति ।। अथवा महावीरः मल्हारइंद्रकथाप्रथा ।। देवीभाग
वतेचतत्कथा संक्षेपेण क्रमञ्छादयोरिर्योश्रमेशांतनुर्वेजातेपश्चाद्भामास्तुताभगवतीह
योरव्यवरमथादितिकथानकस्मरणात ।। तेभ्योवरंददातीतितथा ।। अथपरिभाषा
योमेकोनचत्वारिंशात्त्रीमानिविभजते ।। पंचपदीभाविचतुष्पदाद्विवरवर्णाद्वंशंभो
वीकृ ।। चतुरष्टिर्वशेपंचांघ्रिर्भवेद्वेकंचतुष्पदेचममम ।। षट्पदीतिवक्तव्यचतुर्णांद्वयोष्व
विभज्योक्तिः छंदः हरणाय ।। एकपदेनद्वादशाक्षरमेकंनोम ।। अर्थेनावतत्वपरिभा एम०
षात ।। २० ।। एकिराणीनामिकायाअंवायाःस्वरूपमस्माः ।। ।। २५२ ।। मणिपूरत्रवनि १०९

तयावदनत्रयसंयुता॥ वज्रा[illegible]धोपेता डामर्यादिभिरावृता॥ ॥२५३॥ मणिपूराख्ये द
शदलं नाम पद्मं तत्र [illegible] तिष्ठति॥ तदुक्तं॥ दिक्पत्रे नाभिपद्मे त्रिवदनवि
लसद्दंष्ट्रिणी रक्तवर्णा शक्तिं दं[illegible]मभयममृ[illegible] धीरयंती महोग्रा। डामर्याद्यैः
परीता पशुजनभयदा मांसमत्तेक[illegible] सकलसुखकरी लाकिनी भाव
याम् इति॥ मणिपूराख्य[illegible] येणासंपुता॥ वज्रादिकैश्चतुर्भि
रायुधैरुपेता॥ डामर्याद्याभिः [illegible] शक्तिभिरावृता॥ ॥ २५३॥ ॥रक्त
[illegible] मांसनिष्ठा गुडान्नप्रीत[illegible] सुखदा लाकिन्यंबास्वरूपिणी॥ ॥
२५४॥ रक्तवर्णा मांसः [illegible] वितनेनेति तथा॥ इति श्रीभासु
जनदक्षिणे सौभाग्यभास्करे पंचमि[illegible] शतके [illegible] राशीन्या[illegible] कला॥ ॥ इति श्रीललितासं
ह[illegible]नामभाष्ये पंचमशतकं [illegible] कला॥ ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः॥ ॥ गुडेन मिश्रमन्नं गुड
न्नं॥ [illegible] तेन प्रीतं मानसं यस्याः॥ समस्तेभ्यो भक्तेभ्यः सुखं ददा 500
तीति [illegible] लाकिन्याः स्वरूपं [illegible] स्वरूपमस्याः॥ २५४ स्वाधिष्ठानांबुजगता चतुर्वक्त्रमनोहरा
शूलाद्यायुधसंपन्ना पीतवर्णातिगर्विता॥ २५५॥ स्वाधिष्ठानाख्ये षड्दलपद्मे काकिन्याख्या यो
गिनी तिष्ठति॥ तदुक्तं॥ [illegible] नाड्यांबुजे [illegible] स्वदलल सितेवेदवक्त्रा त्रिनेत्रा हस्ताभ्यां धारयंती त्रि

१८० शिखा गुरा [illegible] र्णे [illegible] मेदीधातगविष्ठाम लिमदमुदितांबंधिनीमु ख्यपुक्तांपी
तांटकोर [illegible] किनी [illegible] यामइति ॥ स्वाधिष्ठानाख्यमंबुजंगताजाम्रां ॥
चतुर्भिर्वक्त्रै मनोहर [illegible] बेरा ॥ [illegible] दिभिरकेसंख्याकामुधैः संपन्ना ॥ पीतोवर्णोयस्याः
सा । अतीवलौंदर्यादिइ [illegible] सजातेगर्वधातोर्निरूपावातिगर्विता ॥ ॥ १५५
[illegible] मेदो निष्ठामधुक्षीताबलिम [illegible] जा [illegible] दध्यन्नासक्ताहृदयाकाकिनीरूपधारिणी
१५६ । मेदसिधौत विशे [illegible] रूपा [illegible] मधुनाम [illegible] न क्रौडेताबाप्रीता ॥ तथाच
श्रुतिः ॥ यन्मधुना जुहोति [illegible] हतीमेवत [illegible] प्रीणातीति । महादेवी प्रीणायतीत्यर्थः । बंधि
न्यादि [illegible] र्देवीभिर्युताभिः षड्भिः [illegible] अन्नेन व्यंजनमिति समासः ॥ द
[illegible] लिके श्रो [illegible] नइ [illegible] यावे [illegible] काकिमा रूपं स्वरूपं धारयन्ती
[illegible] ॥ १५६ ॥ मूलाधाराम्बुज [illegible] हि समस्थिता ॥ अंकुशादिप्रहरणाव
[illegible] दिनिषेविता ॥ ॥ १५७ ॥ [illegible] चतुर्दले कमले सा किमाख्यायोगिनी तिष्ठ
ति ॥ [illegible] पंचवक्त्रात्रिनेत्रा [illegible] मस्थिसंस्थात्सृणि रम०
[illegible] हृदंडैः सुललितवरदाद्यैर्युक्तापाशहंतांताम [illegible] ११०
[illegible] कनीमाव यामइति ॥ मूलाधाराख्यंबुजे आरूढाल

मारां रवे वुजे आरू[illegible]तका[illegible]किा[illegible]तं[illegible]संस्थानि वक्त्राणि पश्याः ॥ अस्थि संस्थि

ता ॥ अंकुशादीनि चक्राणि प्रहरणानि पद्मनः । वरदादिभिः सरहायं सततामि श्रुतस्थिः श्र

क्तिभिर्निषेविता ॥ ॥ २५७ मुखौदनासक्ति[illegible]साकिं संज्ञा स्वरूपिणी ॥ आज्ञा चक्राज्वा

निलमाश्रु कृश वर्णा षडानना ॥ २५८ ॥ ॥ [illegible] स्वरूपा [illegible] ओदने आसक्त चित्ते पश्याः ॥

साकिं संज्ञायाः स्वरूप मस्याः ॥ [illegible] [illegible]मद्विदलं पद्मं तत्र हाकिन्याख्या

योगिनी ति इति ॥ तद्रुक्ते ॥ [illegible] कवितेश्रु कृश वर्णा करा ब्जो बि

भ्राणा ज्ञान मुद्रांऽमरुक्तमवेला [illegible] लोक पाल ॥ षट्चक्राधार मध्यां त्रिनयन

[illegible] सितां हंसवंमादि युक्तां हारि[illegible] [illegible]करी हाकिनी भावयाम इति

[illegible] चक्रोज्वमेव निलयो पश्या ॥ [illegible] पश्याः । षट् संख्यानि नयनानि पश्याः ॥ ॥

२५९ ॥ ॥ मज्जा संस्था हे [illegible] [illegible] कि सम निता ॥ हरिद्रान्ने करसिका हाकिनी

[illegible] ॥ [illegible] सुत्रिंगल संतारी मजानरी नमरात ॥ कुन्नुर

माड़ [illegible] मत्ता [illegible] क्रिष्टनी नितिय ग्रहे मज्जा धात्व भिमानिनी नमर्याः ॥

मधु [illegible] मुख्या आदिर्यस्याः सा शक्तिर्मा हे सवती कुमाव

ष्यानंनोयान [illegible] या विद्धि[illegible]मक्षेयंचिन्मज्ञाल्पमखलनिज्ञमज्ञा च मकृतिरि
[illegible] नानव [illegible] रं [illegible] मामविना॥ ह रिज्ञामिषेत्रेए कोमुख्यारसे
[illegible] नोनुक्षिः [illegible] खोये [illegible] आहृपंधारयनी निनथ्या॥ ॥ १५९
[illegible] हस्वस्लपद्मस्थामूर्द्धवरोपपश्ला [illegible] वश्वरास्तकृसंस्थितासर्वतोमुखो
॥ ॥ १६० ॥ ॥ अयमूर्द्धेसंहस्रवस्लप [illegible] पोगिनीतिष्टति॥ तउक्तं
[illegible] नुउक्षेमस्व [illegible] नदिन्केकं [illegible] ह्रसंस्थोरेतोनिष्टांसमस्तासुधक
[illegible] नकरासर्वतोवक्रूपद्मं॥ अ [illegible] करपरिहितासर्वेबर्णोभवा
नीसर्वाचासक्रुचिनापश्चि [illegible] मइति॥ सहस्रदलेपद्ये
तिष्ठतीनिनथ्या सर्वैर्वर्णै [illegible] नादिरूपैरूपशोभिता चित्र
वर्णेतिप वरपुद्मासर्वा [illegible] कारान [illegible] चुर्णारापक्रूपालिपांसानामि
१मनादिकूभावमना मिः [illegible] मिरुपसमीदेदनेपुरोभिता आहना॥ अ
नुलोमविलो [illegible] दशवारंदलेषुस्थितामिः॥ पारिहतेनिपावन॥

उपशाहेसोक्तपरिभाषया शतसंख्याबोधकत्वसंभवात्॥ अत एव योगिनीनां सेदशावा
रंतासां मासंके चिदिछंति॥ सर्वेषामायुधानां धराधारयित्री शुक्लेवीयरूपधातो सम
करभिमानित्वेनस्थिता॥ भविष्योत्तरपुराणे॥ मरणकालीनध्यानविशेषः शुक्लसंज्ञः
कश्चित्तत्रस्थितावा॥ सर्वतः सर्वाहृदिहमुखानियस्याः सा॥ १६०॥ ॥ अथ परि
भाषायांद्वात्रिंशन्नामानिविभजते॥ हेदारः फलरेखारंभविवादे तमोशोलि॥ खे
दोदहेभीमोदवेवा आंघ्रिलिंगफले॥ सप्तार्थः॥ ॥ ३२॥ सर्वेदिनप्रीतचित्ता याकिंस्व
बास्वरूपिणी॥ स्वाहास्वधामतिर्मेधाश्रुतिस्मृतिरनुत्तमा॥ ॥ १६१॥ सर्वैः पायसादि
भिर्हरिद्रान्नांतैरविशेषादन्नैर्धेरपोदनैः प्रीतहृष्टचित्तं यस्याः॥ याकिनीस्वा
या अंबायाः स्वरूपमस्याः॥ एवं योगिनीस्वरूपतयावर्णयित्वा प्रकारांतरेणापि वर्णा
यितुमारभते॥ स्वाहास्वधेत्यादिना॥ स्वाहा देवहविर्दाने श्रौ षडू वौषड् वषट्
स्वधेतिकोशाद्देवताहेशपकहव्यसागयचतुर्नो स्वाहास्वधाशब्दौ॥ तद्रूपापि
देव्येव॥ तदुक्तं मार्कंडेयपुराणे॥ सोमसंस्थाहविःसंस्थाः पाकसंस्थाश्च सप्त
या॥ तास्त्वदुच्चारणाद्देवि क्रियंते ब्रह्मवादिभिरिति॥ अमत्रापि यस्याः समस्त

११२ रताः समुदीरितोनलः मित्र यातिसकलेषु मखेषु देवि॥ स्वाहा सिवे वै पितृगणाः स्वधया च तृ
प्तिहेतवः आयेमे त्वमतः प्रवदन्नेः स्वधा चेति॥ अस्मिन्मंत्रे नमोस्य पतात्स्वाहानमः
स्वधायै नम इति प्रयोगः॥ स्वाहा सकीयानलाजिह्वांगतेति स्वीयत्वेन सम्यग्ज्ञानं
नातिवा स्वाहा॥ हेतुः अपितामहं जिह्वा तं इति वा॥ इयं पंचवाह्निमूर्ते। शिवस्य
मा पीसंकरमाता॥ तदुक्तं लिंगपुराणे॥ स्वाहा वह्न्यात्मेनलस्य प्रोक्तापशुपते
: प्रिया॥ षण्मुखो भगवान्देवो बुधैः पुत्र उदाहृत इति॥ वायवीयेपि॥ नाम्नापशु
पतेर्मूर्तिस्तनुरग्निर्द्विजैः स्मृता॥ तस्य पत्नी स्मृता स्वाहा स्कंदश्चापि सुतस्तथेति॥
एवाच माहेश्वरपीठ शिश्रा॥ स्वाहा माहेश्वरे श्वर इति पाश्यान॥ हेतुः ओविश्वं
स्वान्वारधातिपोषयतीतिस्वधा॥ अस्मिन्मंत्रे स्वाहायै नमः॥ स्वधायै नमइति
पाश्यान॥ हेतुः अविश्वं स्वान्वा दधाति पोषयतीति स्वधा॥ अस्मिन्मंत्रे स्वाहायै
नमः॥ स्वधायै नमइति प्रयोगः॥ धन्येयेति तदर्थ यमिमामाथर्वणाश्रुजैनमेती
ति स्वधा॥ अस्मिन्मंत्रे स्वाहायै नमः। स्वधायै नमइति प्रयोगः॥ यन्त्र येति तद राम०
र्थयमिमाथर्वणाश्रुतेन [illegible] मस्या लिंगसाम्यो को॥ कस्मान्नस्तत्र यमीनग ११२

गृ[illegible]ह्लानीति वा [illegible]नेन [illegible] र्थ[illegible] सार्थकत्वात् ॥ अमतिरिति अहं नाम अविद्ये
[illegible]र्थः ॥ न[illegible] सार्थकत्वमा[illegible] त्मकज्ञानरूपेति वा ॥ पद्माद्पूर्वोक्तेः सृष्टिक्रमे प्राथ
मिकी सृष्टि[illegible]रूपेति वा ॥ तद्रूपा[illegible] प्राप्तत्वाद्व्यष्टिपूर्वकसृष्टिरूपापि देव्येवेत्याह ॥ मे
धा ॥ या देवी सर्वभूतेषु मेधारूपेण सं[illegible]ता इति वचनात् ॥ धीर्धारणावती मेधेत्यग्निपुराणवचनाद्बु
द्धिविशेषरूपा ॥ मेधा [illegible] मंडल इति पद्मपुराणोक्त देवीरूपा वा ॥ वेदा मनवादिस्मृ
तय श्रुतरूपा एवेत्याह ॥ श्रुतिः स्मृतिः ॥ श्रवणात्मरणा[illegible]ज्ञानरूपा वा ॥ वायुपुराणे तु
॥ वर्तमानानामतीतानां तथैवानागतानां [illegible] स्मरते सर्वं [illegible] नासौ स्मृतिरुच्यते इत्यु
[illegible] देवी श्रुतोक्ति ॥ स्मृतिः संस्मरण[illegible] देवीति ॥ यदपेक्षया [illegible]त्तमम् [illegible] नास्ति मातु
[illegible]ना ॥ न जन्त्यमस्या अधिक[illegible] इति श्रुतेः ॥ न त्वत्समोऽस्ति अभ्यधिकः कुतोऽन्य
[illegible]स्ते भ्यु ॥ देवीभागवते [illegible] वि पि ॥ रुद्रहीनं विष्णुहीनं न वदंति जनास्तथा
श[illegible] हीनं यथा ॥ शक्तिहीनं यथा [illegible]र्वे प्रवदंति नराधममिति ॥ १६१ ॥ ॥ पुराणकीर्तिः पु
[illegible]लभा पुराण[illegible] कीर्तना ॥ पुलोमजार्चिता बंधमोचनी बंधुरालका ॥ ॥ १६२ ॥ पुराणपु
णप्र[illegible]र्तिः पदानि ॥ पुलोमेः [illegible] ॥ उक्तं च देवीभागवते तृतीयस्कंधे ॥ प्रशंसाति

११३ पुत्रायैषैवेदांतास्तपस्विनः। रागिणो नैवपश्यंति देवीं भगवतीं शिवामिति॥ पुरश्चरणविहितक
र्महवेश्रवणकीर्तनयस्य॥ षष्ठस्थेस्वरेन्द्रारकाः संबंधः।पुलोमतोनानायाइन्द्राणाणा वि
ना॥ तथा च देवीभागवते षष्ठस्कंधे कथा स्मर्यते।नहुषे स्वाराज्यं शासति शक्रस्य सर्वथा मं
द्राणी भगवतीमाराधितेति। इत्युक्ता मानता तेन शक्रपत्नी हि मानसा जयाह मंत्रविधिव
द्गुरोर्देव्याः स साधनं विद्यां प्राप्य गुरोर्देवीं त्रिपुरसुंदरी॥ समाराधयामास बलिपुष्पार्च
नैः शुभैरित्यादि॥ बंधमाविद्यकं मोचयति॥ कारागृहादपि मोचयति॥ तदुक्तं हरिवंशे
निगडबंधनेन॥ एभिर्नामभिरन्येश्च कीर्तितासि मया शुभे॥ त्वत्प्रसादाद्हं विघ्नेन हि प्रमुच्येय
बंधनात्त॥ अपि च क्रूरस्तविशालालाक्षियादौ नेशरसाव्रजे॥ सर्वेषामेव बंधानां मोक्षिणी कन्ने
मूर्हे मीतारभ्येवं स्तुतानलादेवी दुर्गा दुर्गपराक्रमा॥ बद्धं बाणपुरे वीरमनिरुद्धं व्यमोचयदि
ति। एवं देवीभागवते षष्ठस्कंधे। एकावली नाम्नि कापराजकन्या कालकेतुनादानवेन बद्धा
यशोवत्या तत्सख्या सोपासित भगवतीमंत्रबलान्मोचितेति कथा स्मर्यते॥ मोचोदाहृते
बर्बरालकेति त्रस्मंत्रटायोगतः पाठः। बर्बरश्च सह संकुचिताग्रह स्वकेशेषु हृत्वः। अनी राम०
लक्षि गुच्छनर्बनकुचानामि तिललिताः स्वनते श्रयोगात्। दाहनेऽस्या॥ बंधुरास्त्रताः नता ११३

113

अलकाम्बरीकुंतलाख्यस्याः ते २०६४॥ ॥विमर्शरूपिणी विद्या वियदादिजगत्प्रसूः॥
सर्वव्याधिप्रशमनी सर्वमृत्युनिवारिणी॥ ॥२६५॥ ॥प्रकाशात्मकस्य परब्रह्मणः स्वाभा
विकं। स्फुरणं विमर्श इत्युच्यते॥ तदुक्तं सौभाग्यसुधोदये॥ स्वाभाविकी स्फुरत्ता विमर्शरू
पास्य विद्यते शक्तिः॥ सैव चराचरमखिलं जनयति जगदेतदपि च संहरतु इति। स एव रू
पं शक्तिरस्याः॥ विमर्शो वाचकः शब्दो वा॥ स एव रूपं निरूपकं निरूप्यं वास्याः तदुक्तं मातृ
काविवेके॥ वाचकेन विमर्शेन निनः किंदाप्रकाशाति॥ वाच्येनापि प्रकाशेन विना किं वा विमृ
श्यते॥ तस्माद्विमर्शविस्फूर्तौ प्रकाशं समपेक्षते॥ प्रकाशश्चात्मनो ज्ञाने विमर्शं समपेक्ष
त इति॥ मोक्षप्रदज्ञानस्वरूपत्वाद्विद्या॥ तथा च गौडपादीयसूत्रं॥ सैव विद्येति॥ चैत
न्यस्वरूपा शक्तिरिति पूर्वसूत्रोपस्थितायाः शक्तेस्तत्पदेन परामर्शः॥ तेजोनिष्ठकलावि
शेषरूपा वा॥ तल्लक्षणं च शैवतंत्रे॥ मायाकार्यविवेकेन वेत्ति विद्याप्रदर्यथा॥ सा कला पर
मा ज्ञेया विद्यापदं यया॥ सा कला परमा ज्ञेया विद्या ज्ञानक्रियात्मिकेति॥ वियदाकाशमत्रा
दिर्यस्य तज्जगत्प्रसूते॥ आत्मन आकाशः संभूत इत्यादिश्रुतेः॥ सर्वेषां व्याधीनां ज्वरादीह

११४ पातांत्रत्रामनीनाशकारणं॥ अपमृत्युकालमृत्यादिकंपसर्वमृत्युर्निवारयति॥ ॥ १६३
॥॥ अथगणपा॰ चिंतसहस्राकलिकल्मषनाशनी॥ कात्यायनीकालहंत्रीकमलाक्षनि
षेविता॥ ॥ १६४॥॥ सर्वस्यजगतोमूलकारणत्वात्स्यैत्रथमतोगणपानामपितुमही
मंसालक्ष्मीगणपेया॥ अग्राचसागणपाचेतित्रा॥ यनगणालब्धेतिपतमसमयः॥ पुराणं
परिकंसृष्ट्वाताराचित्तं॥ चिंतयित्वमशक्यंमहंपं ॥ कलियुगेकल्मषापाविष्मसावश्यपकता
त्त्र शमनसमाधामेवैदकरोति॥ तदुक्तं कूर्मपुराणे॥ शमायालंजलंवन्हेस्तमसोभास्क
रोदयः॥ शांतेकलेरघौघस्यदेवीनामानुकीर्तनं॥ नवकरोति॥ तदुक्तंकूर्मपुराणे॥ शमायालंजल
जलेवन्हेस्तमसोभास्करोदयः॥ शांतेकलेरघौघस्य देवीनामानुकीर्तनमिति॥ कतीनामर्षिः
तस्यापूरसद्वीमर्चेगणादित्वात्प्रजिकाख्यः॥ तत् सर्वत्रलोहितादिकंतंतेभद्दतिभः पित्नात्तडी
ष्ठ॥ सर्वदेवतेजःसमूहात्मिकाद्याद्वयाइयसंज्ञा॥ तदुक्तंवामनपुराणे॥ तच्चापितेजोवर
मुत्तमंमहनाम्नास्फपद्माभवद्विपिधृकात्यायनीवेवदावभौसोनाम्नाचतेनैवजगत्प्रसिद्धे राम॰
ति॥ इयंचोडयानपीठाधिमानिनी॥ तदुक्तंकालिकापुराणे॥ कात्यायनीचोडियानेकामाख्या ११४

कामरूपे॥ पूर्णेश्वरी पूर्णगिरौ चंडी जालंधरे स्मृतेति॥ देवीपुराणोक्त॥ कं ब्रह्म कं शिरः॥ प्रोक्तं मस्म
सारं च कं मतं॥ धारणाद्ब्रह्मनाद्यापि तेन कात्यायनी मता तेसु क्ते॥ कालस्य मृत्योर्हंत्री कमला
क्षेणा विष्णुना नितरां सेविता पापनाशिनी॥ उक्तं च पद्मपुराणे॥ इंद्रनीलमयी देवी विष्णु
र्थं यं तेपरा॥ विष्णुत्वं प्राप्नवां स्तेनेमादि॥॥ २६४ नां चूलपूरितमुखी दाडिमीकुसुमप्रभा
॥ मृगाक्षी मोहिनी मुख्या मृडानी मित्ररूपिणी॥॥ २६५॥॥ नां चूलेन पूरितमुखं यस्याः
मोहयतीति मोहिनी॥ उक्तं च लघुनारदीयपुराणे॥ यस्मादिदं जगत्सर्वं तत्पादुदरि मोहि
अ॰ फलो विरहितः पुष्पमात्रशाली दाडिमीत्यप्यजातिमान्वृक्षः विशेषस्तस्य कुसुम
स्येव प्रभा यस्याः मृगस्येवाक्षिणी यस्याः मोहयतीति मोहिनी॥ उक्तं च लघुनारदीयपुराणे
यस्मादिदं जगत्सर्वं तत्पादुदरि मोहितं॥ मोहिनीत्येव तेनाम स्वपुराणेत्यं प्रविष्यतीति अथ
ने यद्विष्णुनामोहिनीरूपं धृतं नत् रस्या एवाभेदेनामवनया ब्रह्मिमापन्नं तदुक्तं ब्रह्मांड
पुराणे। आदौ माडरश्रूछक्ति ब्रह्मणा ध्यानयोगतः। प्रकृतिर्नाम मायाख्या नाता देवाना मि

११४

२२४ ष्टसिद्धिदा दिविः॥ यमुद्रमद्रूपं प्रवृत्ते मतमंथने। सर्वसंमोहजनकमभवद्यः मनसागोचरय
दर्शनादस्मदीशः सर्वज्ञोपि विमोहितस्तस्मादि तत्रैवाध्यायांतरे मोहिनीरूप प्रक्रमः। य
मानवैसमवाहोर्ध्वाद्रूपमद्वैतमद्भुतं तं मेवानमनसा ध्यातासिद्धिविद्विहसमइमादि
मुखेमर्दीदोमवामुत्मा॥ मडहृखने। तुरंमन्दस्यामडस्य परमशिवस्य पत्नी सर्थंच्छानु
गागमविशिष्टा डीष्॥ ॥ शेयपरिभाषायां नैकविशस्मदा निविभजते॥ शंभोर्भालेमडलजी
वामेदाच्वरे सेघ्नि॥ अवहठमंजोमंदोगोरणाः धीमृशिलाघाटे॥ ११ मित्रारूपीणामि
वरूपमस्याः सविहृत्सरूपेति वा॥२६५॥ विसर्गभामकुनिधिनियंत्री निखिलेश्वरी मैत्र्यादिवा
सनालभ्या महाप्रलयसाक्षिणी॥ ॥२६६॥ नेसंसर्वकालतरुमा॥ नितेनखरूपानन्देन वा
तेऽस्मा॥ भक्तानांनिधिविंवाक्रोमसप्तरकनात॥ नात्रधाक्विकोपिनिषेध्ये नमइतिप्रयोगः ज
गत्रियामकर्त्ता त्रियंत्री निखिलस्यैकालस्य पंचस्येश्वरी॥ मैत्रीकरुणामुदितोपेक्षावेरामं
तिचततोवासोनाः सुखिषु मैत्री दुःखिषु करुणा पुण्येषु मुदिता॥ पापिष्ठुपेक्षेति अवासि २२४
ता॥ इति विष्णुभागवतंजसिभाः॥ एतानिश्चितस्पशोधिकाः॥ तडक्रमभिमुक्तैः॥ मैत्र्यादि

[illegible] लिङ्ग परिकीर्णा [illegible] अयक्लेशाम्यहाणामिहलब्धसबीजयोगा ।। ख्यातिं च सत्त्वपुरुषा
न्यता [illegible] याहं तिनात्मचित्तसमाधिस्तो निरोधभूमिति ।। तथा च योगसूत्रमपि मैत्री
करुणामुदितो[illegible]पेक्षाणां सुखदुःखपुण्यापुण्यविषयाणां भावनातश्चित्तप्रसादनमि
ति [illegible] दिशा [illegible] तः प्रतिपादिताद्विताज्ञमातेङ्ग ।। मेऽत्र आदिमिश्रुतस्तमिथ्या
मन [illegible] परमेशिपस्य महाप्रलयकालीने नांडवे ब्रह्मविष्ण्वादेरपि नाशाते दे
वतत्वा [illegible] ।। उक्तं च [illegible] लोपसंहरणाकारिणी तत्तु वस्येमादि ।। १६६ पराशक्तिः प
ने ष्टा [illegible] नयन्नहस्पृ ।। माश्रुपानालसाम्यज्ञामातृकावराहरूपिणी ।। ।। १६७
[illegible] गान्तः पराशक्तिः [illegible] ।। तडनः कामिकागमे ।। त्वगहङ् मांसमेदोस्थि
[illegible] मूलकाः ।। [illegible] प्राणाजीवधातवः शिवमूलकाः ।। नवधान्तरयंदे
[illegible] समुद्भवः ।। [illegible] धान्तरकेव पराशक्तिरितीरितेति ।। यद्वा परा उत्कृष्टा शक्ति
[illegible] रूपता दैवी त्कर्षः ।। परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयत इति श्रुतिः ।। लैंगे पि
[illegible] राधं स्याः पाशक्तिमात्रस्वरूपतादैवीत्कर्षः ।। परास्य शक्तिर्विविधे

११५ वक्ष्यत इति श्रुतिः लैंगेपि ॥ यस्य यस्य पदार्थस्य या या शक्तिरुदाहृता सा सा विश्वे
श्वरी देवी शक्तः सर्वो महेश्वरः ॥ शक्तिमंतः पदार्था ये ते वै शर्वविभूतयः पदा
र्थशक्तयो या या स्ता स्ता गौरी विदुर्बुधा इति ॥ परानिष्ठा उत्कृष्टा समाप्तिर्ज्ञानवि
115 शेषरूपा ॥ सर्वकर्मणां सर्वजगतां चात्रैव समाप्तेः ॥ उक्तं च गीतासु ॥ सर्वं कर्मा
खिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यत इति ॥ स च ज्ञानविशेषः सूतगीतायामुक्तः
॥ शास्त्राचार्योपदेशेन तर्कैः शास्त्रानुसारिभिः ॥ सर्वसाक्षितयात्मानं सम्यङ्नि
श्चिरूप्य सुस्थिरः ॥ स्वात्मनोऽन्यतया भातं समस्तमविशेषतः ॥ स्वात्ममात्रतया
बुद्ध्वा पुनः स्वात्मानमद्वयं ॥ शुद्धं ब्रह्मेति निश्चित्य स्वयं स्वानुभवेन च निश्चयं
च स्वचिन्मात्रे विलाप्याविक्रियेऽद्वये ॥ विलापनं च चिद्रूपं बुद्ध्वा केवलरूपतः ॥
स्वयं तिष्ठेदयं साक्षाद्ब्रह्मवित्प्रवरो मुनिः ॥ ईदृशीयं परा निष्ठा श्रौती स्वानुभवात्मिके राम०
ति ॥ अत्र परस्येशस्यैव नमः ॥ परायै निष्ठायै नम इत्याकारकः संयोगः अत्रापि पदमाला ११५
पदभिन्नादादिविभ्यत्र चतुर्थ्यंततया मायामन्नमनोत ॥ पराशक्तिमित्रनुमः पंचवक्त्रमिति

भगवत्पादानां च योगाद्यधेकं पदं तत्पदपराशक्तेर्न मह्यमेव प्रयुज्यताम्॥ परमं तत्त्वं लपाश
क्तिस्वरूपेमत्पर्थः॥ महत्कृष्टेन हृत्स्रिमित्रेन निर्मलेन ज्ञानेन यद्यं वं चिरं जम्मविद्यालेशोनाप्य
स्पृष्टं स्वरूपमस्या॥ तथा च कराये प्रयुज्यते॥ सप यामैश्च वद्यनोनं नरोवाद्यः क्रन्तोर सद्यन
एवैव वा त्रारेप मात्मनं तत रोवाद्यः कात्स्नं प्रज्ञानघन एवेति॥ माध्यान्ह्नाह्ना जन्मम दिरामाः पानेना
लस्या अन्तरेक निष्टतया शीतला॥ अत एव मतेव मता॥ यद्धामस्त्रहोऽ मर्थकः तस्यैमा वो मता॥
परशिवनिष्ठपराहंतारूपेमर्थः॥ मातृकाक्षकारादिक्षकारान्ता त्तासां वर्णाः शुक्लादिरूपा एतन्ता
स्येव रूपं स्वरूपमस्या॥ तानि च मनन कुमारसंहितायां॥ अकाराद्याः स्वराधूम्राः सिन्दूराभास्तु काद
यः। डादिफान्ता गौरवर्णा अरुणाः पंचवादयः॥ लकाराद्याः कांचनाभा हकारान्तौ। तटित्प्रमा विति
तेत्रां तरेण। स्फाटिकाभाः स्वराः धूम्रकाः स्पर्शाः विद्रुमसंनिभा॥ यादयो जवापीतास्तुः हकार स्वरूपतो
मत इति॥ सर्ववर्णाः शुक्ला इत्यपि क्वचित॥ मातृकाविवेके तु॥ अकारं सदेव तं रेतं सर्ववशी
करमित्यादिना॥ अस्य स्वरवर्णादिध्येत कः॥ यद्वा एकपंचाशन्मातृकावर्णा एव रूपमस्या इति
अथवा॥ वर्णा एव देहरूपा निरूपका वाचकाय स्याः॥ तदुक्तं पद्मवैभवविंदु॥ यस्या परतरः शंभुर्हि धा
शक्तिशिवात्मना॥ तस्यैव मातृकादेवी हि द्विधा तन्नामसतीस्वयं॥ एकाकारेण शक्ते स्तु वाचिका चेत
रेण तु॥ शिवस्य वाचिका साहो द्विधेयं परगामिनीति। अकारादयः श्रीकंठादिवाचकाः हकारादि

११६ र्यादिवाचकाक्षसमस्यार्थत्वकस्य ह्रींकार्या॥ अक्षमालारूपिणीतिवा अक्षं च ज्ञानार्णवे॥ अका
रः प्रथमो देवि क्षकारोंत्यस्ततः परं॥ अक्षमालेति विख्याता मातृकावर्णरूपिणी॥ शब्दब्रह्म
स्वरूपे यं शब्दानां तं तत्र जपेत इति॥ मातृकावर्णान्त्यस्य तिजनयनीतिवा॥ अनुत्तरस्य शि
वस्येच्छाशक्त्यायोगादिक्रमेणवर्णोत्पत्तिप्रकारः सौभाग्यसुधोदये द्रष्टव्यः॥ मातृकावर्णानामे
व श्रीचक्रात्मकत्वं मातृकाविवेके षष्ठे पटले विस्तरेण प्रतिपादितं अत एव सनंदनसंहितायां मा
तृकाचक्रयोरैक्यविभावने कैलासप्रस्तार इति व्यवहृतमित्येतद्दृशा रूपवतीतिवा॥ प्रचंडाज्ञेतिव
देमाणनाम्नोरन्योन्यं वै स्यं मुरीकृत्य नश्यति सौदेनमातृकेतिदेवीपुराणे निरुक्तिदर्शनाच्च॥ मा
तृकेत्यवर्णरूपिणीति च नामद्वयमेव च॥ ॥ १६७ ॥ महाकैलासनिलया मृणालमृदुदो
र्लता॥ महनीया दयामूर्तिर्महासाम्राज्यशालिनी॥ ॥ १६८ ॥॥ महाकैलासो नाम कैलासादनी
वपरतो लोकः परमशिवावासस्थानत्वेन शिवपुराणादौ प्रसिद्धः॥ पूर्वनामोक्तभेदभावना वि
शेषो वा कैलासः॥ सचपूर्णमादितादात्म्यनिर्माताशक्त्याभिन्नज्ञानात्मनापेक्षयोन्नतत्वान्महा
न सएवनिलयो यस्याः॥ मृणालबिसतंतुस्तद्वन्मृद्व्यो दोर्लता यस्याः एतत्वान्महनीया दये
व मूर्तिः॥ स्वरूपं यस्याः॥ महाकैलासाधिपत्यमहासाम्राज्येनशालिनी॥ ॥ १६८ ॥ आत्मवि रामः
द्या महाविद्या श्रीविद्या कामसेविता॥ श्रीषोडशाक्षरीविद्या त्रिकूटा कामकोटिका॥ ॥ १६९॥ ११६

आत्मज्ञानरूपत्वादात्मविद्या। अतएव महाविद्या। महती च सा विद्या च सर्वानर्थनिवारक
त्वान्महत्वं। वनदुर्गाविद्याया अपि महादुर्गेति संज्ञा। तद्रूपत्वा। श्रीविद्या। पंचदशी स्वरूप
उक्तं च विष्णुपुराणे। यज्ञविद्या महाविद्या गुह्यविद्या च शोभने॥ आत्मविद्या च देवि त्वं विमु
क्तिफलदायिनी॥ आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दंडनीतिस्त्वमेव चेति॥ अत्र व्याख्यानारः॥ कर्म
विद्याविद्या च देवि त्वं विमुक्तिफलदायिनी॥ आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दंडनीतिस्त्वमेव चेति
॥ अत्र व्याख्यानारः॥ कर्मविद्या विश्वरूपाद्युपासनामंत्राविद्या ब्रह्मविद्या चेति विद्यापद
चतुष्टयार्थः वार्त्ताकृषिप्रशास्त्रा युवैदादिः। दंडनीती राजनीतिरिति॥ कामो महाकामेश
स्तेन सेवितोपासिता॥ महाकामोऽनंगस्तेन हे चित्तास्वरूपा सेवनं सेवनं स्फूर्तिरिति को
शात्॥ क्रमपानेवाक्षगोपनिषदि पुत्रो निस्तेसावदेहः। अदेवाय यश्चचेतनः सततं मरिमम
र्विंदत॥ सोऽनंगुलिरावयत॥ सोऽग्नीवममनुचत॥ सोऽग्निहोत्रमसश्चेता नेनमरूपं विदितान
गरं प्रविशेत्॥ यदि प्रविशेत्॥ भिक्षाचरितां प्रावृषेत॥ तत्संभवस्य व्रतमिति॥ निर्मलां दा
पुत्रो वैदेहो विदेहोऽनंगो मन्मथः। अनंगत्वादेवाचेतानेत्राणुलीग्रीवाज्जिह्वारहितश्चसोऽयो
मरिणां विद्यारलमविंदत॥ ततआवयत॥ असीमत॥ ततोऽग्नीवापाहन्यानाख्यादितवां
श्च॥ तेनमंगडुहुत्तादयमेवर्षिः। आत्मज्ञानोत्तमंनगरं बाह्यचक्रेऽप्रवेशः एजोटोपाकर्ष

११७

117

त्वात्सा[illegible]र्यता सुनकार्यः। यदि सर्वथा सृजनेच्छा तदा शिवशक्तिसामरस्यात्मैकमिथुनीभा
वं विज्ञाय कुर्यात्॥ तस्मात्सामरस्यमेव चित्रसंभवस्य मन्मथस्य रहस्यतरं जतमिति सूत्रार्थः॥
शिवशक्तिसामरस्यम[illegible]नुपक्रियमाणं सृजनं न तथा फलतीति तात्पर्यार्थः॥ षोडशा
नामा[illegible]नमाहारः ष[illegible]हरी श्रीयुक्ता च सा षोडशाक्षरी च सा विद्या चेति तथा
॥ यद्वा [illegible]पि षोडशपादीयस्तत्र मथ्यवि[illegible]द्या विंशतिवर्णा विशिष्टेति पठ्यते॥ तथापि तत्र सम
त्कृष्टत्वप्रयस्य षोडशाक्षरत्वस्य तत्सा विभक्तुगतानामभिप्रायो भिन्न विरोधः॥ श्रीमिति षोडशमक्ष
रं यस्यां सा षोडशी च सा विद्या चेति वा। गौरादेराकृतिगणत्वान्ङीष्॥ त्र्यपारगां ब्रह्मादीनाम
वस्थापीठलोकगुणादीनां वा कूटसमूहो यस्याः। वाग्भवादिकूटत्रयाभिन्नाङ्गा॥ कामः परशि
व एव कोटिरेकदेशो यस्याः सैव कामकोटिका। शिवशक्तिसामरस्यस्य परब्रह्मरूपत्वा
त्॥ ॥ २६९ ॥ ॥ कटाक्षकिंकरीभूतकमलानालश्रीणांकोटिभिः सेविता॥ यसेविता॥ शि
रःस्थिता चंद्रनिभा भालस्थेन्द्रधनुःप्रभा॥ ॥ २७० ॥ ॥ कटाक्षस्य हगेकदेशपातस्य किंकरी
भूताभिः कमलानां लक्ष्मीणां कोटिभिः सेविता॥ यस्मिन्नीषद्दृष्टे लोकनन्तपारे परार्धलक्ष्मी राम०
हृतानद्दिता तात्पर्यं। शिरसि ब्रह्मरंध्रे गुरुरूपतया स्थिता ब्रह्मरंध्रस्याधोभागे चंद्रो त्रिसे ११७

प॰ विद्यायास्तृतीयकूटात्मकं इत्याशयेनाह ॥ चंद्रनिभा ॥ मालेहृल्लेखाबिंदुरूपेणातिष्ठतीति
मः लक्ष्या । तद्रूपमर्धचंद्ररूपेणातिष्ठतीति द्योतनायाह । इंद्रधनुःप्रभा ॥ उक्तं च नित्याहृदे
॥ दीपाकारोर्धमात्रश्च ललाटे वृत्त इष्यते ॥ अर्धचंद्रस्तथाकारः पादमात्रस्तु हृद्धनः इति ॥ ॥
१७० ॥ ॥ हृदयस्थारविप्रख्या त्रिकोणांतरदीपिका ॥ दाक्षायणी दैत्यहंत्री दक्षयज्ञविनाश
नी ॥ ॥ १७१ हृदये ध्येयत्वेन तिष्ठतीति तथा । यद्वा हृदयस्य सर्वजगद्बीजत्वात्तच्च जगद्रूपेणा
स्थिता ॥ तदुक्तं मनुतंत्रे त्रिपुराकाशाखे । यथा न्यग्रोधबीजस्थः शक्तिरूपो महाद्रुमः ॥ तथा
हृदयबीजस्थं जगदेतच्चराचरं इति ॥ अथ परिभाषायां पंचत्रिंशन्नामानि विभजते ॥ भेदभुवि
ऋं द्विभवेगगनगराज्यार्धविमेनेर्थं । भर्गो हेलोलोको मूलं गुरोर्ददे डैमुंडशिला ॥ अत्रैकपदे नै
कादश्यान्तर्भवेन्नामैकमर्थः ॥ ॥ १३ हृदयेनाधस्तात्सूर्यमंडलमस्ति तत्तु विद्याद्वितीयकूटरूप
मित्याशयेनाह ॥ रविप्रख्या ॥ अत्र प्रख्याशब्दः सादृश्यपरः रविप्रभा पीत्वतीयद्वितीयकूटयोरुभ
योरमेव्यपरो ॥ एवं स्मिन्नेव माहेश्वाः ऊहत्व इति प्रवहारदर्शनात् । सूर्यसमानकांतिमती
तिवा ॥ मूलाधारपद्मकर्णिकामध्ये त्रिकोणमस्ति तदंतरग्निमंडलं तच्च प्रथमकूटस्वरू
पं तदेतदाह ॥ त्रिकोणांतरे मध्ये दीपवद्दीपिका तदभिन्नेत्यर्थः ॥ तदुक्तं तंत्रराजे ॥ नित्यानि
त्योदितं मूलाधारमध्येस्ति पावकः ॥ सर्वेषां प्राणिनां तद्वद्धृदये च प्रभाकरः ॥ मूर्ध्नि बिंद्वंतं

११८ ष्ठाधश्चंद्रमाश्चावस्थितः॥ तत्रयात्मकमेवस्थानत्रयानिमात्रिखंडकमिति॥ अथवा॥ द्वर्वी
कं रवितत्वमुपमानोपमेयलिंगयोर्वस्तुनोर्भिन्नयोरपि धर्मः श्लेषभित्तिकाभेदाध्यवसा
येनैकीकुर्वन्साधारणधर्मो निर्दिशति॥ त्रिकोणेति॥ देवीपक्षे तु॥ पूर्वयोजनेवरविपक्षे यथा
॥ मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नादिरष्टकोणात्मकस्य मेरोस्तीक्ष्णमेवकोणानवभासयति॥ तथाहि॥
ईशपुरे मध्याह्ने सूर्ये स्थिते सौम्यपाश्चपुरयोरस्तमयोदयौ। एवं कोणत्रयगतया स्थित्या तु
रत्नत्रयमेवभासयति। ईशाग्निकोणे त्रितत्रिकोणरेखा न भासयतीतिचितितद्ज्ञानमर्थोपा
त्तौ॥ ईशानतदानीं नैर्ऋत्यामाग्नेय्यां प्रथमोपमः॥ एवं दिक्त्रयं भासयतीति तथाहि दि
क्त्रयं पंचभासयति। अग्निपुरे यदा मध्याह्नः तदेशानिर्ऋत्योरस्तमयोदयौ॥ ईशानयमपुर्यो
स्तुतीयप्रथमपादौ॥ एवं कोणत्रयगतया स्थित्या दिक्त्रयं तन्मध्यस्थानापन्नदिग्द्वयं पंच
भासयति॥ एवं याम्यादिपुरे स्वमध्याह्नकाल ऊह्यः॥ तदुक्तं विष्णुपुराणे॥ शक्रादीनां पु
रे तिष्ठन्स्पृशत्येषपुरत्रयं। विकोणौ द्वौ विकोणस्थस्त्रीन्कोणान्द्वे पुरे तथेति॥ स्वाव
स्थितिकोणाएकस्वदक्षवामकोणौ द्वौ एवं त्रीन्कोणान् तदंतरे च तन्मध्यास्थितेनाथ
दक्षिणवाममेरुरवेचेति पुरपंचकं दीपयति॥ प्रकाशयातीति त्रिकोणांतरदीपिका॥ दक्ष राम०
सकंपादिदोषेणा॥ लोहितादिवाग्ध्युः॥ अग्निमादिरूपावा॥ दाडिमपर्णीत पर्णायां रो ११८

रोहितएतन्नामकाश्च चेति विष्णुः ॥ दैत्यानां मेन्द्राणां हुरन्दीनां हंत्री ॥ दक्षो द्विविधः ॥ एकः प्र
जापतिस्तेन प्रसिद्धः ॥ अन्यो मानुषो राजा मन्वैवावतार विशेषः ॥ उभयोरपि यज्ञं वि
नाशयितुं शीलमस्याः ता दक्षी ॥ सोपानिः ॥ शिवकृते पिय ज्ञनाशे देव्या निमित्तत्वात्क
र्तृत्वव्यपदेशः ॥ तदुक्तं ॥ ब्रह्माण्डपुराणानां पुराणां ताम्रोः ॥ अभिव्याहृतस्सम्यगर्थीनद्दहंसो
म्यश पनुनः ॥ भविता मानुषो राजा चाक्षुषस्य तु मन्वये ॥ प्राचीनबर्हिषः पौत्रः पुत्र
श्चैव प्रचेतसः ॥ दक्ष इत्येव नाम्नोऽतं मारिषायां [illegible] मसाभकन्यायां ॥ शाखिनां चैव प्रा
नेवे चाक्षुषेतरे ॥ अहं तत्रापि ते यज्ञं हनिष्ये [illegible] ॥ त्रिरेष प्रायेति यप्यत्रोपाप्य स्वरोऽका
र.प प्रतेत दाविनाशन ब्रह्माहालं [illegible] ॥ पोठे उशिम्भं तात ॥ एवमन्यत्राप्य
ह्य ॥ १७१ ॥ ॥ इति भास्करराया ॥ इते हे [illegible] पभास्करे षष्ठे नशतेके नाम्नस्तु पुन्नाम स
प्तमी कला ॥ ॥ ६०० ॥ ॥ इति श्रीललितासहस्रनामभाष्ये सप्तमी कला ॥ ॥ श्रीगुरु
पादुकायै नमः ॥ ॥ द्रांद्रीं क्लिं [illegible] ह्रां सौं द्रहासोज्वलन्मुखी ॥ गुरुमूर्तिर्गुणनिधि
र्गोमाता गुहजन्मभूः ॥ दरमीषद्धास्यास्यान्ते ध्यां श्रीदोलिता भिचंचला ॥ निदीप्ता श्रा
कसौ तिक विश्रान्तीम ह्रौं णिपस्या ॥ यद्वा द्रंभयमां दो जितमस्ति रीकृतं नाशिने ये

११९ ज्ञादृशा निरीक्षितो शिष्यस्याः॥ कटाक्षपातमात्रेण भयनाश इति यावत्॥ दरहासे
न घोतितेनोज्ज्वलशोभमानं मुखं यस्याः गुरुरेव मूर्तिः शरीरं यस्याः॥ अत एव सुंदरीतापि
नीये रूप्यते॥ यथा घटश्च कलशः कुंभश्चैकार्थवाचकाः॥ तथा मंत्रो देवता च गुरुश्चैकार्थ
वाचका इति॥ गुरुपदनिरुक्तिर्यथाज्ञिरहसे॥ गुकारस्त्वंधकारः। स्याद्रुकारस्तन्नि
वर्तक इति॥ अन्यत्रापि॥ गुकारः सदितिप्रोक्तो रुकारो ज्ञानवाचकः॥ ब्रह्मज्ञानैकरू
पत्वाद्गुरुरित्यभिधीयत इति॥ तामिच्छाविग्रहां देवीं गुरुरूपां विभावयेदिति निसा
ह्रदयेपि॥ गुणानां निधिः शेवधिः॥ कर्मत्पधिकरणोचेति किः॥ सत्वादिगुणानां सत्
त्वादिजातिभिन्नत्वेपि व्यक्त्यात्मसमिति सांख्याभिधानात्॥ अत एव सांख्यप्रवचनसूत्रे
लघुत्वादिधर्मैरन्योन्यं साधर्म्यं वैधर्म्यं च गुणानामित्युपपद्यते॥ सत्वादयश्च द्रव्यत्वेपि
पुरुषोपकरणत्वाद्गुणा इत्युच्यंते॥ ईदृशानां गुणानां निधिर्वा॥ यद्वा गुणा व्यूहरूपा नि
धिसंख्या यस्याः॥ नवव्यूहात्मकत्वरूपगुणावतीति यावत्॥ यदाहुः॥ नवव्यूहात्मको दे
वः परानंदः परात्मक इति॥ कालव्यूहः कुलव्यूहो नामव्यूहस्तथैव च॥ ज्ञानव्यूहस्तथा ऽहं०
चित्तव्यूहः स्यात्तदनंतरं॥ नादव्यूहस्तथा बिंदुव्यूहः स्यात्तदनंतरं॥ कालव्यूहस्तथा जीव ११९

गुहस्यादित्तिनेन[illegible]निघं ॥ [illegible]लक्षणानि च सौंदर्यं जलहर्यो तनाज्ञा च कच्छमिति
[illegible]कथाख्यानावसरे लक्ष्मन[illegible]चितानि ॥ यद्वा गुरुणो रज्जुः सा चेह नौकाबंधनी वटी
रिका नाम्नी लक्षणा[illegible] मानि तगंधीपते स्वामि ति गुणानि[illegible]थः ॥ एवं हि मात्स्य
कालीपुराणयोः कथास्मर्य[illegible] ॥ गलयकाले मनुना भगवदाज्ञानुसारेण सर्वौषधिबी
जान्य[illegible]नौकायां निवेश्य[illegible]ष्यावतारस्य शृंगे सा नौका रज्जाबद्धा ॥ सा रज्जु
रेव पा[illegible]स्थिता[illegible]पेदइति ॥ तदुक्तं ॥ नवयोजनदीर्घा तु मामत्र यद्भवि
[illegible]कुरुष्व[illegible]दिं ॥ जगद्धात्री महामाया लोकमाता जगन्म
[illegible]यति पृथ्वानयेति ॥ मनुराप्तिविशेषो वचनेन ॥ तत्रैव वस्त्र
लोन्तरे ॥ सोम[illegible]समाहरि[illegible]हरीति कोपि तिगवांधे कृतांमातातुरभि हृष्य
स भवेतः [illegible]गोप[illegible]स्याः[illegible]वाग[illegible]गोष्ठ्याः ॥ तथा च विश्वः ॥ गोः स्वर्गवृषभेरश्मौ
जलेक्षीणि ॥ स्वर्गमान[illegible]गोकुले सर्प[illegible]नगोष्ठानि रिति ॥ गुहस्य स्कंदस्य जन्मभूः स्थान
विशेषः ॥ यद्वा ॥ गुह संवरणे इति धातोरविद्यासंवृता गुहा हपिंडात्मा स्कुलिंगका
सकाशात्मनस्तद्वदात्मनः प्रभवति हीति ॥ ॥ १७३ ॥ देवेशी दंडनीतिस्थादहराकाश

१२० रूपिणी ॥ ॥ प्रतिपन्मुख्यराकांततिथिमंडलपूजिता ॥ ॥ २७४ देवानांब्रह्मविष्ण्वादीना
मीशा ईश्वरी ॥ दंडनीतावर्थशास्त्रे तिष्ठतीति तत्स्था ॥ नीतिशास्त्रोक्ताज्ञापि देव्या एवेति या
व॰ः नडकं देवीपुराणे ॥ नयानयगतालोकानविकलेन यो नयेत् ॥ दंडनाद्दमनाद्वा
पि दंडनीतिरिति स्मृतेति ॥ दहरमल्पमाकाशाहृदयपकुहरवर्तितदेवरूपमस्याः दहर
रुत्तैरेस्मिन्नुत्तरमीमांसाधिकरणे ऽ थ यदिदमस्मिन्ब्रह्मपुरे दहरं पुंडरीकं वेश्म दहरोस्मि
न्नंतराकाश इत्यस्मिन्यदंतस्तदन्वेष्टव्यमिति श्रुतौ दहराकाशः स एव परब्रह्मेति निरूपणात् ॥
प्रतिपत्तिथिर्मुख्या आद्या यस्मिन्राकांते राका पूर्णिमा तिथिरंते यस्मिंस्तस्मिंस्तिथिमंडले
पंचदशतिथिसमूहे पूजिता ॥ नित्याभेदेन पूजाभेदस्तंत्रेषु कथनात्तादृशप्रकार
विशेषैरर्चितेत्यर्थः ॥ यद्वा प्रतिपदाकाशवाक्कामेश्वरी चित्रापर्यंतेति तिथिशब्देन नित्यामंड
लेन पूजिता ॥ त्रिकोणांतरत्वात्त्रयरूपेण वृत्ता ॥ अथवा ॥ प्रतिपन्मुख्या राकांत स्तिथ्य
यो यासां देवतानां तासां मंडलेन समूहेन पूजिता ॥ तदुक्तं वराहपुराणे ॥ कथमग्ने
ः समुत्पत्तिरश्विनोर्वा महामुने ॥ गौर्या गणपतेर्वापि नागानां वा गुहस्य च ॥ आदित्यस्य राम०
च मातॄणां दुर्गायाश्च दिशां तथा ॥ धनदस्य च विष्णोर्वा धर्मस्य परमेष्ठिनः ॥ शंभोर्वा १२०

पिनाःगाना[illegible]हस्याथ॥ आदिमास्य चमात्रा तांदुर्गायायावादिशांस्तथा॥ ध्वनदस्य च विस्मो र्वोध
मस्य परमेष्ठिनः॥ शंभोर्वापि विट्ट्राभा वास्तथा चंद्रमसो मुने॥ शरीरे देवतास्त्वेताः कं थमू
र्तित्वमागताः॥ किंचतास्तां मुने मोऽसंकार[illegible] ज्ञासिद्धिस्थका इति प्रश्ने षोडशभिः श्लोकैः
प्रतिपदादितिथि देवतात्वेन क्रमेण [illegible] नामुसन्नयत्युक्तः॥ अत्र परमेष्ठिशब्दो विशे
षेणमात्रं॥ आतस्य वोऽकारादिमनेऽपि [illegible] न्देहे ज्ञोव मानिद्रो भुजंगः षण्मुखो रविः॥ मा
तृश्चात्र दुर्गा दिग्गोधनदकेशवौ॥ [illegible] हरः शशी चेति तिथीशाः परिकीर्तिताः
इति॥ तत्र त्रमासस्यायं चशब्द [illegible] नेग [illegible] ता पूर्णिमाद षोडशस्थाने अत्र तु राकैवपं
चदशीति विशेषः॥ मद्हतेनास्ति शोषाः [illegible] होक्ताः षोडशापि देवता गृह्यंते॥॥ एवं
कलात्मिका कलाना [illegible] नी॥ स चामरसमाश्रितः षष्ठिसंख्याकता
दिनाप्र[illegible] आ॥ अतः [illegible] कलाशु [illegible] दर्शकलाः सूर्यस्य द्वादशकलास्त्वंद्रस्य षो
डशकलास्त्वतः षष्टिसंख्याकत्वादिनादिसृष्टा॥ अमास्थकला गृह्यंते॥ तस्मिन्निर्गग
णे वैश्योव्याहृतिर्मनसः सदा॥ कला च तत्र यं जायत् स्वस्थायामवस्थितं॥ जाग्रत्सर्वगु
णः पुं कांके चलशक्ति [illegible] णीति॥ तद् ॥॥ मरणाविस्मृति [illegible] निद्रा च तमसा हता

१२१ दशसुप्रेतेषु कलाज्ञेयाः ताः कलाः श्रीशिवात्मिकाः ॥ तथा ॥ अखिलाषोडश मशिंमा
विषयेषु पुनः स्मृतिः ॥ कलाचतुष्टयं देवि स्वभावस्था विधीयते ॥ शिवरूपाः शक्ति
रूपास्ताः कौली त्रिपुरात्मिका ॥ तथा ॥ वैराग्यंच मुमुक्षुत्वं समाधिर्विमलं मनः ॥ सुदृश
दृस्तु निर्धारस्तु यीवह्यकलाइमाः ॥ इति योगप्रकरणे षोडशात्मककलाउक्ता ॥ आनंद
हृती प्रकरणे श्रीविद्यायाः षोडशकलाउक्ता ॥ एवं विष्टर्थ चंद्रगोधिमादीनां पार्थक्ये
नकाद्युनकलाः स्वस्वरूपे स्थाप्य बुक्ता स्ता हृशनि खिलकलास्वरूपेण स्थः ॥ एतासां
कलानां नाथा स्वामिनी च ॥ पंचमंडलस्थ श्रीचक्ररूपत्वा चंद्ररूपेण विशिष्यमोदते
इति तथा ॥ चामरमा सहिते सचामरे नाहृ शीर्ष्णारमावाणीभ्यां लक्ष्मीसरस्वतीभ्यां
सव्यदक्षिणे च क्रमेण सेवि । तावीजिता ॥ १७४ ॥ ॥ आदिशक्तिरमेयात्मा परमा पा
वनाकृतिः ॥ अनेककोटिब्रह्मांडजननी दिव्यविग्रहा ॥ ॥ १७५ ॥ सर्वजगतामुत्पादकत्वा
दादिः कारणभूता च सा शक्तिश्च ॥ प्रमातृप्रमेया त्राप्रमेया ॥ नविद्यते मेयं यस्याइति वा ॥
येद्वेपञ्च्याः तिरिक्तं मेयं नास्तीसर्थः ॥ तदुक्तं लिंगपुराणे ॥ स्वर्गपाताललोकांतब्रह्मा राम०
डावेरणाष्टके ॥ मेयं सर्वमुमारूपं माता देवो महेश्वर इति ॥ आत्मशब्देन जीवः परमेश १२१

द्वेऽन्तरं चात्मपदानुषंगात्परमात्मा चेति नामद्वयेन कथ्यते ॥ उक्तं च लैंगे ॥ विफुलिंगा य
था तावदग्नौ च बद्धाश्चात्मतः ॥ जीवाः सर्वे तथा शर्वः परमात्मा च सस्मृत इति ॥ शिव
पुराणेपि आत्मा तस्याष्टमी मूर्त्तिः शिवस्य परमात्मनः ॥ व्यापिकेतरमूर्त्तीनां विश्वं तस्मा
च्छिवात्मकमिति ॥ अस्मिन्नर्थे आत्मने नमः परमायात्मने नम इति नामद्वयप्रयो
गः ॥ नमो भवाय च रुद्राय च नम इत्यादि मंत्राणाम् पशुपतेर्नमस्कारत्वपक्षेस्तु
ष्ठ तस्यापि नमः शब्दस्य रुद्रशब्दश्च शर्वशब्दश्च भयशोषनेन पुनरावृत्तिर्वदात्मशब्दस्या
वृत्तिः यद्वा आत्मशब्देन ब्रह्मैव । यत्र [illegible] नेपद्याति विषयानिह । यद्वास्य सत
तो भावस्तस्मादात्मेति कीर्त्यत इति वचनात् ॥ आत्मशब्देन शरीरमेव बोध्यते ॥ तथा च
वासिष्ठलैंगे ॥ गौरीरूपाणि सर्वाणि शरीराणि शरीरिणाम् ॥ शरीरिणस्तथा सर्वे शंकरांशा व्यव
स्थिता इति ॥ एवमात्मा देहमनो ब्रह्म स्वभाव धृति बुद्धि धिति विश्वप्रकाशोक्तोन्यर्थे नराणप
पि कोस्मानि । दृष्टो सर्वे मनुजेषु बुद्धिरूपेण संस्थिते त्यादि वचनात् ॥ परं ब्रह्मात्मा तिपरिच्छिन
नी [illegible] यद्वा परब्रह्मणो रूपं चतुष्कमस्ति तस्मात्परमोत्कृष्ट

१२२ तदुक्तं विष्णुपुराणे ॥ परस्य ब्रह्मणो रूपं पुरुषः प्रथमं द्विज व्यक्ताव्यक्ते तथैवान्ये रूपे कालस्त
थापरं ॥ प्रधानपुरुषव्यक्तकालानां परमं हि यत् ॥ पश्यन्ति सूरयः शुद्धं तद्विष्णोः परमं पदं ॥
प्रधानपुरुषव्यक्तकालास्तु प्रविभागशः ॥ रूपाणि स्थितिसर्गान्तव्यक्तिसद्भावहेतवः इति पा
वनी पावयित्री आकृतिः शरीरं वरिष्ठं श्रेष्ठं ज्ञानं वा यस्याः तथा च याज्ञवल्क्यस्मृतिः ॥ भूतात्म
नस्तपोविद्ये बुद्धेर्ज्ञानं विशोधनं ॥ क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिः परमा मतेति ॥ अनेका
अनंताः कोटयो ये ब्रह्मांडास्तेषां जननी जनयित्री ॥ यद्वा अनेककोटयो ब्रह्मांडा येषां
ते तथा ॥ अभिमन्यमानत्वादिरूपः संबंधः षष्ठ्यर्थः ॥ तेषां विराडादीनां जननी कार्यषो
डशकांतरवर्त्ति पंचीकृतताछूलभूतकार्यो हि ब्रह्मांडः तदभिमानी विराडुच्यते ॥ ब्रह्मांडांत
र्वर्त्ति समष्टिलिंगशरीराभिमानी स्वराट् ॥ तदुभयैककारणमायाकृताभिमानी सम्राट् ॥ त
दुक्तं ॥ माया मेना विराडात्मा ब्रह्मांडमभिमन्यते स्वराट् सूत्रमुभयं सम्राडित्यब्रवीच्छ्रुतिरिति
ति ॥ दिव्यौरमत्यो विग्रहो देहो यस्याः ॥ दिव्यं तात्स्त्रिं भवो दिव्यो विग्रहो रवो रूपसो वा ॥ नम
त्रा पिता निराधारा पुष्पुष्टेनेन चंडिके ॥ इति मार्कंडेयपुराणात् ॥ विस्तारः प्रविभागो विग्र १२२

रूपदार्थः ॥ विग्रहः समरे देहे [illegible] कारप्रविभागयोः ॥ इति मेदिनी ॥ ॥ २७५ ॥ ॥ ह्रींकारी केवलागुह्या
केवल्यपददायिनी ॥ त्रिपुरा [illegible] गद्यद्या त्रिमूर्तिहिरण्यगर्भेश्वरी ॥ ॥ कामबीजं करोतीति वा काम
बीजस्वरूपेति वा ह्रींकारस्य [illegible] व [illegible] मस्या स्वीति वा ह्रींका ॥ ॥ निखिलधर्मराहित्येनैकाकित्वात्केवला
न हि मुक्तास्तु केवलीति त्रिकाण्ड [illegible] शेष इति प्रज्ञानं [illegible] वा केवलं ॥ कात्स्न्र्ये निर्णीतार्थः स्वके
लं वमन्त्वधीये चित्तद्वती [illegible] चा वा केवलं ज्ञानभेदः स्यात्केवलश्चैककृत्स्नयोः ॥ निर्णीते
केवलं प्रोक्तं केवलः कुहके [illegible] दिनि [illegible] ॥ रहस्यप्रविष्टागुह्या ॥ अतिरहस्यार्थ इति
यावत् ॥ केवलं चोक्तं केवलः [illegible] कुहकेनैकविदि [illegible] ॥ गुहा प्रविष्टा गुह्या ॥ अतिरह
स्या [illegible] इति यावत् ॥ [illegible] धर्मि [illegible] स्वरूपः ॥ केवल्यं पंचमी मुक्तिः सैव प
दं [illegible] अथवा कैवल्यं [illegible] च [illegible] वदाति शीलमस्याः ॥ केवलस्य शब्देन यो
गेश्वरत्वं तिमरुत्वेशानं [illegible] नेन प्रतिपादितस्वरूपो मोक्ष
उच्यते ॥ चितिशक्तेर्हि [illegible] निष्ठेनोस्य [illegible] स्थानं केवलमुच्यत इति भोज
राजसूत्रे ॥ पदशब्देन [illegible] दिमुक्तिचतुष्टयं । तासां स्थानविशेषरूपत्वात् ॥ अत्रे

१२३ बोध्यं ॥ प्रतीकाद्युपासनया सालोक्यं ॥ अंतरेण प्रतीकं स्वात्मनः पृथक्त्वेनैश्वर्यविशेषवि
शिष्टतयो देवताया उपासकस्य च स्वरूपतः सामीप्यं सारूप्यं इत्यमेव सार्ष्टिरित्युच्यते ॥ समान
र्धितैश्वर्यः ॥ सगुणां देवतास्वरूपमहं ब्रह्मेत्युपास्य देवतानां तादात्म्यं प्राप्नोति ॥ तदिदं सायु
ज्यं । उक्तं चैतत्सार्ष्ट्या सामीप्यं सर्मोक्तयः समनुष्ठानवतां सामीप्यं ॥ एतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां
समानलोकतामाप्नोतीति तैत्तिरीयश्रुतिः क्रममुक्तित्रये प्रमाणं । चतुर्थ्यां तु मुण्डकश्रुतिः ।
तपः श्रद्धे ये ह्युपवसंत्यरण्ये शांता विद्वांसो भैक्षचर्यां चरंतः सूर्यद्वारेण ते विरजाः प्रया
ति यत्रामृतः स पुरुषो ह्यव्ययात्मेति ॥ सूर्यद्वारेणेत्यस्य सूर्योपलक्षितेनार्चिरादिमार्गे
णागत्वा यत्र तस्मिन्लोके स पुरुषो ब्रह्मा वर्त्तते तत्र ते यांतीत्यर्थः ॥ एताः कर्मफलभूता अनि
त्याः सातिशया मुक्तयः । अत एव स्थानवाचिना पदपूर्वेणेह निर्दिष्टाः ॥ या तु ज्ञानफलं
निरतिशयानंदलक्षणा कैवल्याख्या मुक्तिः सा सा तु तैत्तिरीयश्रुतिरेव प्रमाणं ॥ य एवं वि
द्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं गत्वादित्यस्य सायुज्यं गच्छति अथ यो दक्षि राम॰
णे प्रमीयते पितॄणामेव महिमानं गत्वा चंद्रमसः सायुज्यं सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्याचं १२३

चंद्रमसो महिमानो ब्राह्मणो विद्वानभिजपति तस्माद्ब्राह्मणो महिमानमाप्नोतीति ॥ अत्र
केवलकर्मणां चंद्रलोकगमनात्ः यएवंविद्वानिति विद्वच्छब्दाभिहितज्ञानीकाद्युपासनात्र
पचतो देवानां महिमानमित्यनेन सोको स्मादि अयं ब्राह्मणो विद्वानित्यनेन ब्रह्मज्ञान
वांस्तु एतौ कर्मोपासने ... सूर्याचंद्रमसो महिमानौ सातिशय ... वादि ... एवं तौ बुद्ध्वा
ऽभिजय समितिः परा करोति तस्मादधिकं निरतिशयं ब्रह्मणो महिमानमाप्नोतीत्यर्थः
तदिदमुपदिष्टं हितं ॥ ... ओं मनु ... अनीकेनमात्स्व ... पेहं विधं ॥ कर्मणो
विभजन्मातः केवलपदमप्युक्तमिति ॥ निहस्य भोमूर्तिभ्यः पुराणनतात्रिपुरा । तदुक्तं ॥
मूर्तित्रयस्यापि ... त्वं ... काय त्रिपुरेति नामेति ॥ गौडपादीयसूत्रमपि ॥ त
त्त्वत्रयेणाभिरे ... एकमेवब्रह्म तत्त्वत्रयेणाभिधीयते इत्यर्थः ॥ तद्भाष्ये तु ॥ तत्त्वपदं गुण
मूर्तिलीजजगेली ठं ... त्वेन बहुधाभासात्मि ... गुणादिभ्यः पुरेत्यर्थः ॥ का
पुरं ... ॥ त्रिकोणमंडलं चास्याभूम्यादिप्रस्तुतं सर्वतंत्रं यत्रं पर्य स्मात्तस्मात्तु त्रिपुराम
ते ... मर्थ पटले ... त्रिपुरापरमा शक्तिरिमाख्या त्रिपुरा ख्याति मायातेन
तेन ग्रंथेना ... त्रीमनिर्वचनामुक्तानामानि तु नही कायामे वास्माभि र्व्यस्य
तइति तत्रैव ... या नित्रिभिर्जगद्भिर्विधात्रयो जगद्धेयास्मात् ॥ ऐवर्णिककन्मात्त

१२४ पत्वात्त्रिमूर्तितत्वं॥ त्रिमूर्तिस्तु त्रिवर्षा स्यादिति कन्या प्रकरणे बोधवचनात्॥ यद्वा॥ ब्रह्मा॥
दिमूर्तित्रयं वन्दे मां दि त्र्यम्बि छाद्दिमूर्तित्रयं चास्या एव रूपमिति त्रिमूर्तितं॥ तदुक्तं वाराह
पुराणे॥ एवमुक्त्वा स्वयं ब्रह्मा वीक्ष्यांचक्रे पिनाकिनं॥ नारायणं च मनसा सस्मार परमेश्वरः॥
ततो नारायणो देवो ध्यात्वा तन्मध्ये ऽवस्थितः॥ एकीभूय तु तत्तेजो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः॥ पर
स्परं तु ज्ञ दृष्ट्वा वीक्ष्यां चक्रुर्मुदान्विताः॥ ततस्तेषां त्रिधा दृष्टिर्भूतावेसमजायत॥ तस्यां
दृष्टौ समुत्पन्ना कुमारी दिव्यरूपिणी॥ सा दिना तां वर्णायित्वा त्र्यधीं तां वीक्ष्य कमं तु ब्रह्म
विष्णुमहेश्वराः॥ ऊचुः कासि महि ब्रूहि किं वा कार्यं शुचिस्मिते इति प्रश्ने त्रिवर्णा च कु
मारी सा कृष्णा शुक्ला च पीतिका॥ उवाच भगवद्दृष्टेर्मेन जाता ऽस्मि सत्तमाः॥ किं मां न वेत्य
हु श्रोणां स्वशक्तिं परमेश्वरीमित्युन्नेरिते॥ ततो ब्रह्मादयस्तस्यै त्रयस्तुष्टा वरं ददुः॥ नाम्ना
सि त्रिकल्या देवी पाहि विश्वं च सर्वदा॥ अपराणि च नामानि भविष्यंति तवानघे॥ गुणो
त्थानि महाभागे सर्वसिद्धिकराणि ते सोऽप्युक्ते॥ अन्यच्चकारणं देवि पद्य स्माभिः प्रप
श्यत॥ सितरक्तकृष्णवर्णा त्रिवर्णासि वरानने॥ मूर्तित्रयं पंचभिर्वर्णा [illegible] कुरु देवि स्वावि
ग्रहे॥ एवमुक्ता तदा देवी चकार त्रिविधां तनुं॥ सितां रक्तां तथा कृष्णां त्रिमूर्तित्वं जगाम हे राम०
नाघु स्त्रीऽ ब्राह्मी वैष्णवी रौद्री तां श्वेतमंदरनीलपर्वतेषु तपश्चर्यादिकमुक्तं॥ अन्यात्रापि १२४

एषा त्रिमूर्तिरुद्दिष्टा नपसि ध्वांतगामिनी॥ एषा स्तुता पराशक्तिः सात्त्विकी ब्रह्मसंस्थितिः॥
एषैव रक्ता रजासि वैष्णवी परिकीर्तिता॥ एषैव कृष्णा तमसि रौद्री देवी प्रकीर्तिता॥ परमात्मा
यथा देव एक एव त्रिधा स्थितः॥ प्रयोजनवशाच्छक्तिरेकैव त्रिविधा भवेदिति॥ गौडपादीयं
सूत्रमपि॥ शांभवी विद्या श्यामा इति॥ देवीभागवतेपि॥ शांभवी सु कृष्णरूपा च श्रीविद्या रक्तरू
पिका॥ श्यामला शुभ्ररूपा सा इत्येता गुणशक्तय इति॥ त्रिदशानां देवानां जित्वरीणां वाद
शानामवस्थानां त्रिपुर्कदशानां त्रयोदशानां विष्णुपां देवानां वा त्रिगुणात्तदशानां त्रिपुरां
लंकृणयात्र यस्त्रिंशकृशानां वेश्वरी स्वामिनी॥ १७६॥ अर्कहरी दिमगं धाटयासिं हुरजिल
कांचिता॥ उमा शैलेंद्रतनया गौरी गंधर्वसेविता॥ १७७॥ अपाणाम हृएणां वा कामश
क्तिबीजात्मकानां समाहारः॥ उक्तं च वामकेश्वरतंत्रे॥ वागीश्वरी ज्ञानशक्तिर्वाग्भवे मो
क्षरूपिणी॥ कामराजे क्रियाशक्तिः कामेशी कामरूपिणी॥ शक्तिबीजे पराशक्तिरिच्छैव शि
वरूपिणी॥ एवं देवी त्र्यक्षरी तु महात्रिपुरसुंदरीति॥ शुद्धविद्या कुमारी मंत्ररूपा वा॥ तथा
च गौडपादीये॥ अक्षरी शुद्धविद्या कुमारी चेति॥ हृदयरूपा मन्त्ररूपा वा॥ तदेतदक्ष
रं हृदयमिति तदेतदक्षरं सत्यमिति बृहदारण्यकात्॥ आर्ई पद्ध विनयुगाहरमा सा दे

१२५ रनि शाकृत्स्य [illegible] हारोवा ॥ अथ परिभाषायां पंचत्रिंशन्नामानि विभज्यन्ते ॥ मंदिर चर तो
वि भव भूदेवे [illegible] गौमोक्षानहितेषु [illegible] ॥ गौः शिलायां कोलाद्री भावार्थे विभेरामवेदे
व ॥ संख्यः ॥ २६ ॥ दिवि भवा दिव्या दैवोदय ष्ठोतनाचेतनात्मकपदार्थसमूहाः ॥ ते
षां गृहैः संबंधैः [illegible] ॥ परिहर्षाः ॥ [illegible] जाः दिव्य भोमैः पदार्थैः परिहृते ति पावन ॥
दि [illegible] योह रिचं दिव [illegible] परि [illegible] लोवा ते [illegible] ठया ॥ अथवा ॥ श्रोत्राकाशयोः संबंधे संय
मा [illegible] इस म ति योगसूत्रे श्रवणो [illegible] काशयोः संबंधे कृते संयमस्य योगिनो दिव्यं
श्रो [illegible] भवति तेन दिव्यश [illegible] श्रवणो [illegible] तीयुक्ते ॥ तुल्यम्याये [illegible] वेङ्कि पाणामुपल
क्ष [illegible] नेमा [illegible] गधा [illegible] ठया [illegible] पत्रा म पाप [illegible] ॥ सिंहरस्य रक्तचूर्णस्य
गो [illegible] नाया वा तिलके न चित्रके [illegible] ॥ तिलकालक पत्रे वा तिलकशब्दः ॥ तस्य
हे सिंदूरतिलकस्याधाम ति विग्रहः ॥ [illegible] सिंदूरं लोचना [illegible] चूर्णो धातु [illegible] तिरहस्यः ॥ तिल
के [illegible] तिलकालके इति विश्वः ॥ नागे [illegible] परिहृते ति वा ॥ सिंदूर तिलको ना
गे सिंदूर तिलकाह्वयामिति विश्वः ॥ सिंदूरतिलको हस्ती सिंदूरतिलकां गने ति हेमचंद्रः ॥ गज राम०
गामिनी [illegible] तिते मिल ॥ उकारः शिववाचकस्तस्य माल स्त्रीः ते परा शिवमाति परि [illegible] का १२५

125

ष्ठितेती तिवा॥ अतसीकुसुमसुमसंकाशत्वादभेदोपचाराद्रुमा वा॥ हरिद्रावर्णा वन्ता इत्ये
वं वा॥ कीर्तिकांतिस्वरूपत्वाद्वा॥ यदेवी सर्वभूतेषु कांतिरूपेतो स्थादिवचनात्॥ उमा तसी हे
मवती हरिद्रा कीर्तिकांतिस्त्विति विष्णुः॥ उ इत्यामंत्रणे॥ मेति निषेधे॥ बाल्ये तपस्यंती भ
गवती मात्रा मेनया निषिद्धेत्युमा वा॥ तदुक्तं कालिकापुराणे॥ यतो जननी रमा तपसे वनं गं
तुं मेनया॥ उमेति तेन सा मेति नाम प्राप तदा सतीति॥ ब्रह्मपुराणेपि॥ अपर्णा तु नि
राहारा तां माता प्रत्यभाषत॥ उ मा इति निषेधंती उमेत्येव तदा ऽभवत्॥ सा तथोक्ता त
या मात्रा देवी दुश्चरचारिणी॥ तेनैव नाम्ना लोकेषु विख्याता सुरपूजितेति॥ पद्मपुराणे
पि पुष्करखंडे॥ ततोंतरिक्षाद्दिव्या वागब्रवीद्भुवनत्रये॥ उमेति तव या मेने यदुक्तं तनया
प्रति॥ उमेति नाम ते नाम्ना भुवनेषु भविष्यतीति॥ उः उत्तमा च सा सा चित्रहृत्रिश्रुतिवा
तदुक्तं सूतसंहितायां॥ परानुभूतिर्भवपाशनाशनी सदाशिवस्याप्यतिशोभनाटयां॥
उमाभिधामुत्तमचित्तहृत्तिं नमामि नानाविधलोकवैभवामिति॥ अथवा॥ प्रणव खंड
केरकारोकारमकारैर्विष्णुशिवब्रह्मवाचकैर्घटितत्वात्त्रिमूर्त्यात्मिकेत्यादयः प्रणवाख्यो
हयोज्यो॥ अत एवास्य पदस्य देवी प्रणवइति संज्ञेति रहस्यविदः॥ उक्तं च लैंगे॥ भगव

१२६ तीप्रतिपरशिवेनैव ॥ अकारोकारमकारा मदीये प्रणवे स्थिताः ॥ उकारं च मकारं च त्वका
रं चक्रमेरितं ॥ त्वदीयं प्रणवं विद्धि त्रिमात्रं प्लुतमुत्तममिति ॥ यद्वा इच्छाशक्तिरुमाकुमा
री ति शिवसूत्रे योगिनामिच्छा या उमेति संज्ञोक्ता ॥ तद्रूपा वा ॥ उक्तं च भगवता क्षेमराजेन
परभैरवनाम्नो ऽस्य समानस्य शाश्वतीम् ॥ तस्यैव योगिनो येच्छाशक्तिः सा निगद्यते
मामिति ॥ इयं च विनायकपीठाधिष्ठात्री ॥ उमा देवी विनायके इति पाद्मात् ॥ उमा सिं
धुवने नाम्नेमपि पाद्म एव समर्थते ॥ षाड्वार्षिक कन्यारूपा वा ॥ उमा षाड्वर्षिकी मतेति कु
मारकरणाक्षौम्यवचनात् ॥ शैलेंद्रस्य पर्वतराजस्य हिमवतस्तनया पुत्री ॥ जाता शैले
न्द्रगेहे सा शैलराजसुता ततः इति देवीपुराणोक्तनिर्वचनं च गौरवर्णा वर्णा वा गौरी ॥ षिद्गौरा
दिभ्यश्चेति ङीष् ॥ वरुणस्य स्त्रिया गौरीति पाद्मे नदीभेदे पि गौरी स्याद् दृष्टैवा पार्वत्या पि बिती
ति कोशाच्च ॥ नेनग्नत्वस्वरूपेति वा ॥ देवीपुराणे हि ॥ योगाग्निना तया दग्ध्वा पुनर्जाता हिमा
लयात् ॥ शरत्कुन्देन्दुवर्णाभा विस्मितो गौरीति सा स्मृतेत्युक्तं ॥ इयं च कान्यकुब्जपीठाधिष्ठा
त्री ॥ कान्यकुब्जे तथा गौरीति पाद्मात् ॥ गंधर्वैर्विद्याधरप्रभृतिभिः सेविता ॥ गंधर्वैरप्सरोभिर्वा राम॰
सेविता ॥ श्वहाहासादीवी वा ॥ दिव्यगानमेव वा गंधर्वः ॥ ११७१ ॥ विश्वगर्भा स्वर्णगर्भा १२६

126

वरदावागधीश्वरी। ध्यानगम्यापरिछेद्याज्ञानदाज्ञानविग्रहा॥ १७८ विश्वंप्रपंचजा-
तं गर्भे यस्याः॥ स्वर्णगर्भा वरदा वागधीश्वरी॥ ध्यानगम्यापरिछेद्या ज्ञानदा ज्ञान-
दा ज्ञानविग्रहा॥ १७८ विश्वप्रपंचजातं गर्भे यस्याः॥ स्वर्णं हिरण्यं गर्भे यस्याः स्वर्ण-
स्य गर्भो वा वा॥ तदुक्तं वायुपुराणे॥ हिरण्यमस्य गर्भोऽभूद्धिरण्यस्यापि गर्भजा यस्माद्धि-
रण्यगर्भः स पुराणेष्विति निरुच्यत इति॥ यद्वा स्वर्णानां वर्णानां मातृकाणां गर्भः शोभ-
नो यस्याः सा॥ मातृका अतियाक्षुतियादवः॥ बन्धे गर्भे तः शब्द इति प्रयोगात्॥ स्वर्णाः
शोभनार्णा मंत्रा गर्भे यस्या इति वा॥ अवरदेति चतुरक्षरं नाम॥ अवरान्कार्यानस्तु-
रान्दधाति खंडयतीति वा॥ अवंतीत्यवाः कांतिमंतो रदा दंता यस्या वा॥ कामर्थकादव-
तेः पचाद्यच्॥ वाचामधीश्वरी स्वामिनी॥ ध्यानेन नवभावनेन गम्या ज्ञेया॥ अभावप्रतियो-
गित्वं परिछेद्यत्वं॥ तदभावादपरिछेद्या॥ देशतः परिछेदो व्याप्त्या तत्ताभाव एव॥ कालतस्तु
ध्वंसप्रागभावो॥ वस्तुतस्त्वन्योन्याभाव इति स्थितिः॥ ज्ञानं कैवल्यप्रदं तेनाभिमतं ददातीति
ज्ञानदा॥ तथा चोक्तं॥ तलवकारोपनिषदि॥ तस्मिन्नाकाशे स्त्रियमाजगाम बहुशोभमाना-
मुमां हैमवतीं तां होवाच किमेतद्यक्षमिति ब्रह्मेति होवाचेत्यादि॥ स्कांदेपि॥ ईदृशीप

१२७ रमाविद्याशांकरी भवनाशिनी ॥ प्रमादादेवजंतूनां शंके रेव हि जायत इति ॥ सूतसंहिताया
म पि । विद्यारूपा या शिवा वेदवेद्या समानंदानंतसंवित्स्वरूपा ॥ तस्या वाचः सर्वलोकैक
मातुर्भक्त्यैव स्यादहं विकायाः प्रसादादिति ॥ ज्ञानं ददाति खंडयतीति वा ॥ ज्ञानं बंध इति
तु शिवसूत्रे प्रथमोन्मेषे सूत्रमेकं ॥ तत्र लकारस्य प्रश्लेषोप्यस्तीत्युक्तं ॥ चैतन्यमात्मे
127 ति पूर्वसूत्रे शांकरसंहितापाठे तथा समावात ॥ द्वितीयोन्मेषे पि तादृशमेव सूत्रमपरं तत्र
तु तत्र श्लेषः संभाव्यते ॥ आत्मा चित्तमिति पूर्वसूत्रात् ॥ तद्व्याख्याते वार्तिके ॥ अंतः
स्ववोहि संवेद्य अवसायादि हन्निमतं ॥ बहिःस्त्वाग्रपनीलादि देहादि विषयोन्मुखं ॥ भेदा
भासात्मकं चापि ज्ञानं बंधोनुरूपिणः ॥ तस्माच्छिवत्वादेवासौ वराकः संसरति ध्रुवमिति ।
तदिदं संसारितापादकं ज्ञानं नाशयतीत्यर्थः ॥ अत एव द्वितीयोन्मेषसूत्रांतरं ॥ ज्ञान
मन्नमिति ॥ वार्तिकं च ॥ ज्ञानं बंध इति प्रोक्तं यत्प्राक्तस्य योगिनः ॥ अनात्मन्यात्मताज्ञा
नमेव परं व्रज ज्ञानं बंधाय चेष्यते ॥ ज्ञानात्मकमिदं विश्वं न ज्ञानाद्विद्यते परं ॥ विद्या राम०
विद्येति मैत्रेय ज्ञानमेवोपधारयेति ॥ ज्ञानस्य विग्रहो विस्तारो यस्याः सकाशादिति वा ॥ १२७
१२८ ॥ सर्ववेदांतसंवेद्या ॥ सममानंदस्वस्वरूपमस्याः ॥ अत्र सत्येति मैत्रेय पदमाश्रि मा

मेयात्मेत्येकंपदंकर्त्तृयाक्यं॥ सचसच्चाभवदितिश्रुतेः सत्याआमान्नादित्रिरूपावा॥ सदितिआता
त्मासत्त्वंयमित्यसत्त्वादिसदितिश्रुतेः॥ सन्निधत्तिविकर्षेणात्रइत्यत्रतेषुव्यारात्मेलनेनपृच्छ
स्येवतिज्ञेयं॥ इदंचइत्यादिषष्ठ्यंतइतिच्छेदः स्त्रेआत्मानावसरेछंदोभास्करेप्रपंचितम
स्माभिः। सत्त्वसाधुरीतिवासमा॥ सत्तमामामात्स्वरूपेतिवा॥ आनंदस्वरूपमस्याः इत्यानंदस्व
रूपिणी॥ अतएवोत्तरमीमांसायामानंदादयः प्रधानस्येतितार्तीयिकाधिकरणेआनंदादि
धर्मीणांस्वरूपत्वादेवविद्यांतरेषुपसंहारः साधितः॥ लोपामुद्रयागस्त्यपत्न्याकआर्चितोपा
सिता॥ नडंकेब्रह्मांडपुराणे॥ पत्न्यस्यलोपामुद्राख्यामामुपास्तेतिभक्तितइति॥ त्रिपुरसिद्धां
तेपि॥ अगस्त्यपत्नीलोपाख्यमुद्रायाः परमेश्वरी॥ प्रसन्नत्वादियंदेवीलोपामुद्रेतिगीयत
इति॥ त्रिपुरसिद्धांतेपि॥ अगस्त्यपत्नीलोपाख्यमुद्रायाः परमेश्वरी॥ प्रसन्नत्वादियंदेवीलो
पामुद्रेतिगीयतइति॥ अतएवलोपामुद्राचासावर्चिताचेत्यपरस्तुवंचं॥ लोपामुद्राख्यविद्य
याकरणेनवाप्रजिताविद्यात्तनीयखंडेनकुर्यात्सर्वोपचारकानितिकादिमत॥ लीलामात्र

१२८

त्रेणानायोसेनक्षणानिब्रह्मांडानांमंडलानियस्याः॥ तदुक्तमस्माभिर्देवीस्तवे॥ विधिविष्णुमुखामरोदयस्थितिनाशे
बुद्धिवोप्यनीश्वरः॥ जगदंबतवत्वयंक्रमः कृपामुद्दालकपुष्पभंडिकेति॥ उद्दालकेत्यादिनयाकुरंजीडाविशेषस्य
नम॥ शक्तिस्तत्रमपिस्वेच्छयास्वमित्रौविश्वमुन्मीलयतीति॥ १७९॥॥ अदृश्यादृश्यरहिताविज्ञात्रीवेद्यवर्जिता॥
योगिनीयोगदायोग्यायोगानंदायुगंधरा॥॥ १८०॥ दृश्यविलक्षणात्वादृश्या॥ चक्षुरादीन्द्रियायोग्यावा॥ नदृष्ट
र्द्रष्टारं पश्येदितिश्रुतेः॥ उक्तंचदेवीभागवतेस्तुतायसंवादे॥ निर्गुणास्यसुनेरूपंनभवेदृष्टिगोचरमितित्रकम्यानि
र्गुणादुर्गमाशक्तिर्निर्गुणश्चपरः पुमानितिमतं॥ दृश्यस्यव्यावहारिकस्यपारमार्थिकाभाववत्वादृश्यरहितानि
र्विषयापूर्यासंविद्वा विशेषेणजानातीतिविज्ञात्री॥ विज्ञातारमरेकेनविजानीयादितिश्रुतेः॥ वेद्यस्यपदार्थान्त
राणांनवश्लेषेणसर्वज्ञत्वाद्वेद्यवर्जिता॥ वेद्यस्यपारमार्थिकाभाववतीवा॥ योगएकत्वभावना॥ तद्वत्वात्तत्सद
त्वान्नयोग्यत्वायोगिनीयोगदयोचा॥ तदुक्तं॥ ज्ञानेंद्रियाणांयोगंसंविज्ञतमितिमिताद्य॥ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधइतिपातंजल
सूत्रंच॥ यद्वामंगलादिसकंठांताअष्टौयोगिनः षाड्ंशाङ्गिर्वर्षैः पुनःपुनः परिवर्तमानाज्योतिःशास्त्रेडाकिन्या
दयस्तस्त्रमंत्रशास्त्रप्रसिद्धास्तद्रूपा॥ अथवायोगोविषयसंयोगोभोगइतियावत्॥ तेनभोक्तभोगयत्वंदृश्यो
गप्रदभोग्यप्रितिनपरूपेतिनामत्रयार्थः॥ तदुक्तं श्वेताश्वतरोपनिषदि॥ भोक्ताभोग्यंप्रेरितारंचमत्वासर्वंप्रोक्तं राम०
त्रिविधंब्रह्मैतदिति॥ अत्रैवदेवीम्ना॥ मायामधानुस्यंतत्रमितिसांख्यः॥ शिवस्यप्राणाक्तिरेवेतिवेदांतिनः॥ १२८
॥ प्राकृतिरिमिनेनपरंतत्रतोऽमहालि [illegible] वरणाचार्यैः॥ सात्विगुणागुणाश्चयस्याभिभावका॥ रजस्तमश्चो

मिमूपसत्वं भवतिमात्ररजः संतत्तमश्चैवतमः सत्वं रजस्तथेतिगीतोक्तेः तेनसात्रिविधापर्यवस्यति॥ रजस्तम
सो रहितातिभवाद्विमुखप्रसन्नात्मिकैका॥ ईषद्रजस्तमोयोगेनमलिनसत्वाद्वितीया॥ अत्यंताभिभूत
रजःसत्वाभ्यामसत्त्वमायाकेवलतमोमयीतृतीयेति॥ तासुआद्यावच्छिन्नाचिदीश्वरनाम्नीभोगप्रदायोगदेत्यु
च्यते॥ द्वितीयावच्छिन्नाजीवनाम्नीभोक्त्रीयोगिनी॥ तृतीयावच्छिन्नाजडवस्तुजातनाम्नीभोग्यायोग्येत्युच्यते
इति। विवेकः॥ योगः शिवशक्तिसामरस्यमेवानंदोयस्याः॥ योगानंदाख्योनृसिंहस्तद्रूपावा॥ मोहिनी
मुख्यैस्तैकपदंस्त्रीकृतमेदं अयोगानंदीतिनामस्वरूपमुक्तं च॥ योगः संगोनविद्यतेयस्याः असंगोनहि सज्ज
त इति॥ श्रुतेः॥ अथवा पर्वतरूपावा॥ अपेद्येतितात्पर्यार्थः॥ अयेनस्वभावेनहाविधिनाउंपरशिवंगच्छती
ति वा॥ नंदाअलकनंदात्मकगंगारूपा॥ प्रतिपत्षष्ठ्येकादशीरूपावा। नंदाभगवतीनामयामविष्यति
ष्य ति नंदजेतिमार्कंडेयपुराणोक्तमूर्तिविशेषरूपावा॥ सरस्वत्याएव स्थानविशेषयोगान्नंदेति संज्ञावा
नंदाहिमवतः पृष्ठे इति पाद्मात्॥ पुष्करप्रांतस्थनदीविशेषरूपावा॥ तदुक्तं पाद्मे एवपुष्करमाहा
त्म्ये पुरापपुराजनोपेतानरीयंब्रह्मणाः स्तुता॥ नंदानामातिविपुलाप्रहृष्टाद्रक्षिणामुखी॥ अगच्छ
न्नेपिपस्तस्यानामगृह्णातिमानवः॥ सजीवन् सुखमाप्नोतिमृतोभवतिखेचर इति॥ नामनिरुक्तिस्तुवा
राहपुराणे॥ यस्मात्गतेजगत्सुदेवीस्थाप्यहिमगिरौ॥ संस्थाप्यंनंदितापस्मात्तस्मान्नंदांतुमाभवदिति॥ देवी
पुराणेतु॥ नंदतेसुरलोकेषुनंदनेवसनेऽथवा॥ हिमाचलेमहापुण्येनंदादेवीततःस्मृतेति॥ तत्स्वरूपमपिवा
राहे॥ गायत्र्यष्टसुत्नायात्तेचैत्राहरमयोधयत॥ सेवनंदाभवेद्देवीदेवकार्यचिकीर्षया॥ स्वायंभुवेहतोदैत्यो
वेत्रवामंदरेगिरौ। महिषाख्योसुरः पश्चात्तस्वैचैत्राहरोमयत॥ नंदयानिहतोविंध्येमहाबलपराक्रमः॥

ज्ञाना[illegible]न्ति[illegible]स्मादेवं महेश्वरो [illegible]नमूर्तिमान॥ अज्ञानं ज्ञाननाशं तु भवत्येव न संशय इति॥ सुगं ह
त्वा चतुर्थके पि [illegible] किमस्मादेवं महे[illegible] ज्ञानमूर्तिमान॥ अज्ञानं ज्ञाननाशं तु भवमेव न
संशय इति॥ सुगंह[illegible]त्व चतुर्थके [illegible]ज्ञानी रोगयोर्युगः॥ सुगं कृता दौ युगले वृद्धिनामौ षधे पि चे
ति विष्व[illegible] का[illegible] ह्रो[illegible]न्मारध्य [illegible] सम्प्रति[illegible] स्थूत्पषमारांशध्यसौ[illegible] निर्वाहक त्वदर्शनादिहस
कलजन[illegible]विश[illegible]॥ त्रयौ सुगंधे[illegible] व्यते॥ प्रि[illegible]शक्तियुगलस्य कृता देवी धारणा द्युगेव
[illegible]। २८॥ इ[illegible]सा[illegible] न शक्ति ज्ञानशक्ति क्रियाशक्तिस्वरूपिणी॥ सर्वाधारा स्वतन्त्रा तिष्ठास
[illegible]पकारिणी॥ २८॥ इ[illegible]ज्ञानि पलगुणा[illegible]त्रय स्वरूपमस्याः॥ उक्तं च संकेतपद्यतो
॥ इच्छा पुरः [illegible]प्रदेशा[illegible] ज्ञान[illegible]॥ क्रियापद[illegible]तः [illegible]स्या एवं शक्तित्रयं वपुरिति॥ वा
मकेश्वरतंत्रे पि॥ त्रिपुरा[illegible]रूपिणी॥ ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिरिच्छा
शक्त्यात्मिका प्रियोइति॥ अत्र ज्ञाने च्छा यलानां[illegible]पूर्वस्योत्तरोत्तरं प्रति कारणत्वस्य क्रमस्य
[illegible]शक्तित्रयस्य निर्देशाभावे पि केरोत्ते पलेशक्तत्वा देवक्रियाशब्दोपलपरः॥ उक्तं च लैंगे॥ प्र
ति[illegible]दिष्टा ज्ञानशक्तिः कृतिर्मता॥ इच्छारूपा तथा ज्ञाना देवि विद्धि च न संशय इति॥ चलनात्म
[illegible]क्रिया[illegible]था॥ सा च पंचविधेत्युक्तं॥ पद्मैवे भवखंडे॥ स्पंदश्चैव परिस्पंदः प्रक्रमः परिशीलनः राम०
॥ अथा[illegible]सर्वेषां तर्पी[illegible]ताधापास्थितेतियावत्॥ सर्वेषामाधाररूपेतिवा॥ तदुक्तं मार्कंडेयपुरा १२९

रो॥ येषां निरूपणे विनश्यंतीत्यर्थे येषां स्वलोपे च सत्त्वाश्चासत्त्वाः॥ यच्चामूर्तं यच्च मूर्तं समस्तं यद्य
ह्मनैषैकमेकं च किंचित्॥ ये धीभूमो यें तरिक्षे मतो वा तेषां देवि त्वं तत्र सर्वोपलब्धिरिति॥ नचास्मि
न्पक्षे स्त्रीलिंगानुपपत्तिः॥ परवल्लिंगं द्वंद्वतत्पुरुषयोरिति सूत्रात्॥ आधारोधिकरणमिति सूत्र
त्रानुसारेणाधारपदस्य पुल्लिंगत्वनिश्चयादिति वाच्यं॥ निर्गुणं ब्रह्म॥ णाकथनीयेप्यस्तु तत्स्यैव यु
क्तत्वात्॥ तथाहि॥ सत्त्वादिगुणत्रयस्योपचयः पुंस्त्वं॥ अपचयः स्त्रीत्वं॥ साम्यं नपुंसकत्वं॥ लिं
गं यो नितडुमपाभावस्थाराणां तु तेषां मचेतनेष्व व्याप्तिः॥ सर्वस्यापि जगतस्त्रिगुणात्मकतायाः
देवीभागवतादौ प्रतिपादितत्वे न तेषां सर्वत्र संभवात्॥ उपचयादेः सर्वाधिकत्वेन प्रतिपादार्थं
किंचिदपेक्षोपचयादयः सत्त्वेति लिंगत्रयस्यापि केवलान्वयित्वाद्यवस्थया विवक्षानु
सारेण प्रयोगः॥ सर्वमेतदपि प्रमोक्तं महाभाष्ये॥ संस्त्यानप्रसवौ लिंगमास्थेयौ स्वकृ
तांतत इति॥ संस्त्यानस्त्यायतेर्ड्ट्स्त्रीसृजेः सप्रसवस्तु मानः॥ उभयोरंतरं यच्च तदभावे नपुंस
कमिति च॥ लिंगमशिष्यमिति च॥ कोसावनुमानोनामेति प्रयोगाच्च॥ बंधुनि बंधुश्री हावितिसो
त्र प्रयोगाच्च॥ एवं सत्यपवन्हुत्वामा प्रमांही दिति लिंगानुशासनप्रवृत्तिर्नियमादृष्टमात्रप्रयोज
निकाचेतनेषु तन्न्यप्रविधलिंगसमुच्चयविवक्षयेवाजाद्यतष्टा वितादयः॥ तेनपष्ठ्येकत्वलिंगम
पि विवक्षितमिति साधयतान्तथा च लिंगमित्यधिकरणस्यानविरोधः॥ ततश्चत्रिगुणातीतायांत्व

१३० चिच्छक्तेः सर्वजगन्मातुरीश्वरत्रिपुरसुन्दर्या द्विविधस्यापि स्त्रीलिंगस्य सत्त्वाच्चेतनानां तदपेक्षा संकुचित
तदृष्टित्वेन निरर्गलत्वम् अपि अचेतनवागेव ताभिः स्त्रीलिंगमेव प्रयुज्यते। नियममाह शान्तस्ये
त्यादिना पद्यान्तर्गतत्रिलिंगानुशासनानुगुणमस्माभिः प्रदर्शितेन पुनरपशब्दत्वं निराकार्यमिति दिक्॥
॥ शोभना प्रतिष्ठा जगतः [illegible] ॥ सुप्रतिष्ठा स्वविश्रामस्थानं देविपौ [illegible] ॥ सद्ब्रह्म॥
आसन्नद्वितं जगत्॥ अनिर्वचनीयस्य जगतः सज्जायेतेत्यादिश्रुतिसंमतत्ववैलक्षण्यात्तेपि
सद्विलक्षणात् [illegible] शस्तपदेन ग्रहणं॥ असद्वा इदमग्र आसीत्कथमसतः सज्जायेतेत्या
दिश्रुतिसंमतत्ववैलक्षण्येन प्रयोगदर्शनात्॥ तयोः रूपे धारयतीति तथा॥ अथवा स्तनपा
वहारिकं सत्यं पारमार्थिकं वा॥ असत्तुच्छं॥ ते एव रूपे विषयौ धारयति मासयति॥ सदस
द्विषयकज्ञानद्वयस्वरूपेत्यर्थः॥ शब्दमात्रविषयकं च रमहत्त्विषदस्मात्रविषयिका यात्र
पित्रैर्विकल्पाख्याः सत्यात्॥ तथा च पातंजलसूत्रं शब्दमात्रानुपाती वस्तुशून्यो विकल्प
इति॥ गोत्वमस्त्वमपि॥ बुद्धिविशिष्टं तदस्तीति॥ यद्वा भावाभावपरौ सदसच्छब्दौ॥ तौ च
यो न्यूनतया सत्ताविच्छेदाभावानादिहेतोर्द्यौ॥ सत्तयनादेर्धर्मिणोः पृथक्त्वात्। अथवाध्यासादेरधिष्ठा
नरूपधर्मस्याधिकरणत्वस्वरूपत्वात्॥ भावाभावमात्रस्याधिष्ठानमिति वा॥ तदुक्तं स्कांदे यज्ञवै राम०
भवखंडे॥ यच्चदृश्यमिति तथाभाति यच्चनाभाति तथापि च॥ तत्सर्वं महादेवमात्रस्याधिष्ठानमिति १३०

वा॥ तदुक्तं स्कांदे यद्वै मवेलंडे॥ यथा दक्षिणया माति यद्यन्नाक्षिणयापि च। तत्तत्सर्वं महादे
वमायया परिकल्पितमिति॥२८२॥ अष्टमूर्तिरजाजेत्री लोकयात्राविधायिनी॥ एकाकिनी भू
मरूपा निर्द्वैताद्वैतवर्जिता॥२८३॥ पंचमहाभूतानि सूर्याचंद्रमसौ जीवात्मस्वर्गदीक्षिता
नाम यजमान एकइत्यष्टसंख्याकमूर्तयो यस्याः॥ भूतानि पुष्पवंतौ स्वरिति देवमष्टमूर्तयइति
शाकिरस्मात॥ विष्णुपुराणेपि॥ प्रथमे शे॥ सूर्योजलं मही वह्निर्वायुराकाशएव च॥ दीक्षि
तो ब्राह्मणः सोमइत्यष्टौ मूर्तयो मताः॥ पत्न्यः सुवर्चला चोमा सुकेशी चापरा शिवा॥ स्वा
हा दिक्तस्तथा दीक्षा रोहिणी च यथाक्रमं॥ शनैश्चरस्तथा शुक्रो लोहितांगो मनोजवः॥ स्कं
दस्वर्गोथ संतानो बुधश्चानुक्रमात्सुताइति॥ लैंगेतूक्तं॥ अष्टौ प्रकृतयो देव्या मूर्तयः प
रिकीर्तिताः॥ तथा विकृतयस्तस्या देहबंधविमूर्तयइति॥ कुलाष्टकस्वरूपेण मर्यादा॥ त
च्च सममपास्मारस्मृतौ॥ गणिकाशौंडिकी चैव कैवर्ती रजकी तथा॥ तत्रकारी चर्मकारी मातंगी
पुंश्चली तथेति॥ अथवा॥ खल्सांगी दीर्घकेशी या मानेग कुसुमा मते स्यादिना हृदया
मले॥ अष्टानां लक्षणान्युक्तानि॥ लक्षणानि तुत्जीया वरवोरो प्रसिद्धानि॥ तदष्टकरूपा॥
ब्राह्म्यादि वशित्वादि स्वरूपेति वा॥ अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णामित्यादिश्रुतिप्रसिद्धाया
अविद्यारूपाया अजाया जेत्री॥ ज्ञानरूपता दर्शनेनाशिकेति यावत॥ लोकानां च तुर्दश

संख्यानां यावत्तां संरक्षणां विधत्ते ॥ एकाकिनी द्वितीया तु हि मातः एकाकी हि काकिनि त्वास हाय इतिश्रुस
यः ॥ सोऽबिभेत्तस्मादेकाकी बिभेति स हायमीक्षांचक्रे यन्मदन्यन्नास्ति कस्मान्नु बिभेमीति तत
एवास्य भयं वीयायेति बृहदारण्यकश्रुतेः ॥ देवीपुराणेऽपि एकैव लोकान्ग्रसति एकैवा स्था
पयत्यपि ॥ एकैव सृजते विश्वं तस्मादेकाकिनी मतेति ॥ अथ परिभाषायां च तत्त्रिशत्त्वा मा
नि विभजते ॥ भृङ्गीणां बलत्वे दार्लब्धं भावि भावे देह्नावं ॥ हस्ती द्विवेकं वा भजते वा तत्वमंद
मृगान् ॥ एकमित्यस्य द्वादशाक्षरमेकं नाम मृत्यर्थः ॥ १५ यत्र नीन मृत्यभूपाति नाम द्वाणोनी
ती मादिनाथो वै भूमा तत्सुखमित्यं तेन श्रुतौ प्रतिपादितो भूमात्र हैवैति भूमाधिकरणो
निर्णीतरूपव त्वाङ्गमहत्पः ॥ यद्वा वहीर्णो पिभूत्वबहोरिति निष्पन्नो बहुर्थको भूमशब्द
: तत तश्च काकिन्यपि बहुरूपमर्थः ॥ तदुक्तं देवीपुराणे ॥ एकाप्युपाधितो भूमाछि वास
सर्वत्र विश्रुता ॥ यथानुरञ्जनं वर्णैर्विचित्रैः स्फटिको मणिः ॥ तथा गुणवशाद्देवी भूमा ना
मेति वर्ण्यते ॥ एकोऽप्यात्मा यथा भ स्तः स्वकीयोऽन च तिष्ठति ॥ वर्णतो रूपतश्चैव तथा गुण
वशाद्भूमा ॥ नभसः पतितं तोयं पयान्तारसंभवेत् ॥ भूमेरसविशेषेण तथा गुणवशाद्भूमा
यथा द्रव्यविशेषेण वायुरेकः पृथग्भवेत् ॥ दुर्गन्धो वा सुगन्धो वा तथा गुणवशाद्भूमा ॥ य ए.न.
था वा गार्हपत्योऽग्निरसंज्ञान्तरं व्रजेत् ॥ दक्षिणाहवनीयादि ब्रह्मादिषु तथैव सा ॥ एके १३१

तेन च भूस्वान[illegible] निरस्तौ नैः॥ तस्माद्भक्तिः परा कार्या सर्ववर्गप्रसिध्दय इति॥ कूर्मपुराणेपि॥
एव[illegible] कामेष्व[illegible] [illegible]धा[illegible]तः॥ परावरेणात्मनात्मा क्रीडते नन्यसस्त्रिधा विति॥ यत्रात्म
[illegible] तत्र मर्त्सि [illegible] अनुतो हि तदर्शनस्यानित्याविषयकता प्रतिपाद
नेनतस्पहे यत्वाभिगतं हि तं य स्यांश्मा निर्दिष्टा॥ नपुनर्द्वैतं पूर्वं छिन्नं पश्चाद्विगतं॥ मूलत
एव तु नास्तीत्याह॥ द्वैतवार्त्ता[illegible] भेदस्यानात्मकत्वेन सार्वकालिकात्वेदभावादिति भावः॥
॥ १८४॥ अत्र[illegible] अस्मात्[illegible] पिरा॥ दहनी ब्राह्मणी ब्राह्मी ब्रह्मानंदावलि
प्रिया॥ १८५॥ अ[illegible] ब्रह्म[illegible] दहतीति॥ तथा च दह हदा[illegible]के॥ स
वाएषमहान[illegible] दृढ[illegible] तेव[illegible] वेदेति॥ अत्रान्नमासमंताद्दहताति
[illegible] दायके॥ २ ब्राह्मणश्च ब्रह्म[illegible] नवंचसीति श्रुतेः॥ वेदसिगछसी
[illegible]॥ सर्व[illegible] सहश्वतादाहध्या॥ ब्रह्मणा वै तन्मेन सह ब्रह्मनो जीवा
[illegible] नित्तेन[illegible]॥ यद्वा ब्रह्मात्मनोः शिवजीवयोरैक्यमेव स्वं सर्वस्वं प्रतिपाद्यं
यस्य सहं समत्रो[illegible]मस्या इति॥ तदुक्तं[illegible]खंडे॥ अथ गाजीवमंत्रो यं जीवात्म
प्रतिपादकः॥ अहंशब्दस्य[illegible] जीवात्मवस्तुनि॥ शक्तिमंत्रः सकाराख्यः परमेश्व
रवाचकः॥ प्रक[illegible]तो[illegible] परमेश्वर॥ महादाद्यणुपर्यंतं जगत्सर्गं चराच

१३२ चरं॥ जायते विवर्ततिचैवलीयते परमेश्वरे॥ समाश्रितेन मातेहं स एव परमेश्वरः सोहमेवं न संदेहः
सोहमेवं न संदेहः स्वानुभूतिप्रमाणात इति॥ एतेन त्रिंशत्सोहसमंत्रार्थरूपिणीति नामव्याख्या-
तं॥ महतो महीयस्त्वाद्बृहती॥ षट्त्रिंशदक्षरछंदोविशेषरूपा वा॥ न च गायत्री छंदसामसी-
सीतिकौर्मवचनविरोधः॥ उभयात्मत्वांगीकारे तदभावात्॥ अत एव बृहत्साम तथा सा-
म्नामिति भगवतो वासुदेवस्य विभूतिरूपवर्णने गीतावचनस्य भगवत्या विभूतिरूपवर्णना-
र्थस्य ज्येष्ठं साम च सामस्विति कौर्मवचनेन विरोधः॥ तलवकारिशाखायां मुडसंचि-
त्रमितं चित्रमिमनयोर्व्येचोभीयमानं सामज्येष्ठसामेत्युज्वलायां हरदत्तोक्तेः॥ बृहत्सा-
मत्वसत्वं नश्विश्वेत्यस्यापि विभीयमानं प्रसिद्धमेव॥ बृहज्ज्येष्ठशब्दयोः पर्यायत्वस्य संम-
वाच्च॥ तेन ज्येष्ठसामरूपेति वा बृहत्सामरूपेति वा व्याख्या॥ ब्रह्माणी कंजिकास्यक्वादि-
जयंतीषु गिरिश्रुतेति विष्णुकोशादौ षधिविशेषरूपा द्विजस्त्रीमात्ररूपा वा॥ संविद्विशेष-
रूपा वा॥ उक्तं च समयाचारस्मृतौ॥ ब्राह्मणी श्वेतपुष्पाढ्या संवित्सा देवतात्मिकेति॥ अ-
थवा शिवस्य ब्राह्मणावज्ञातिमत्वाद्ब्राह्मणी॥ तथा च छांदोग्ये श्रूयते॥ ॥ विरूपाक्षो एम०
सिदंता विरते शिवं ब्रह्मन्॥ त्वं देवेषु ब्राह्मणोस्य हं मनुष्येषु ब्राह्मणो ब्राह्मणानुपधावस्व॥ १३२

132

पत्या धावामीति ॥ पर[illegible]राद्दिसके र्मेवाद्युमा[illegible]वीतिनमे र्मे मिमं ब्रह्मनिष्ठा विना शिव ॥ को
पादि भ्रमादिज्ञानस्य आत्मत्वं ज्ञानी केवलमिति त्वं शिवनत्वा[illegible]वेकेन्द्र इष्टव्य ॥ अविद्यानिरिक्ताजडज
निसद्भावेनाभावत्वमत आह ॥ प्राप्तीप्राप्तोजाताविति निपातनात्साधुः ॥ नागात्मिकाया ब्रह्मैवानं
दो यस्याः ॥ सगुणस्यायाः मनवर्थी[illegible] ब्रह्मानंदवती[illegible] । वलिनोः विद्यानितासमर्थाः कामादि
शत्रुजेतारः प्रियाद्यापात्रं यस्याः [illegible]लि[illegible]केरात्रौ प्रियो[illegible]स्यवामनसत्तरमिनावाय्कजोपहारः प्रि
यायस्या वा ॥ २८३ ॥ मान्या [illegible] सेनानामाभावद्विवर्जित[illegible] सुखाराध्या शुभकरी शोभना सुलभा
गतिः ॥ २८४ ॥ संस्कृत प्राकृतादिभाषाः [illegible] भा[illegible]र्निरूप्यत इति वा ॥ तदुक्तं ॥ संस्कृतेनैव
केप्याहुः केचिल्लेन्द्रादिभाषया ॥ साधारणं पनकैविंत्रा[illegible]कृतेनैव केचनेति । हरहती अपार सेनाच
तुरंगवलं यस्याः ॥ हरहसेनाप्त्यराज्ञविशेषरूपा वा ॥ भावा द्रव्यगुणादयो भावाः प्रागभावादयस्तै
रुभयैरपि विवर्जिता ॥ ननु सदेवाभावस्याप्यभाव[illegible]तत्त्वे कथमभाव विवर्जितत्वं ॥ किंच
प्रागभावध्वंसाभावा[illegible]भावादयो [illegible]द्व्याश्रिता इति यो [illegible]काल[illegible]ववक्ता आग । अकंशत[illegible]योगात्त
ध्वंस[illegible]भावाभावे[illegible]भवन्ते[illegible]भावे[illegible]भावत्वं भवापद्यत इति कथं भावाभाव विवर्जित
त्वमिति चेत ॥ न आह [illegible]दे[illegible]त्वात् ॥ तदुक्तं[illegible]देयद्वैवमवत्वंडे ॥ अधिष्ठानावशेषो हि
नाः [illegible]कल्पित वस्तुनः ॥ भावस्येव [illegible]भावत्वं नाशो भावसमावता ॥ भावाभावस्वरूपाभ्यामन्यः

१३३ वृत्तिकल्पितः॥ अधिष्ठानस्य नो शोभनसमस्तवादेषु सर्वदेति॥ अधिष्ठानसमसत्ताकपदार्थ
प्रतियोगिकाभावस्य तदभावस्याधिष्ठानाद्भेदेन तत्र इति तात्॥ अधिष्ठानविषमसत्ताकस्या
भावस्त्वधिष्ठानस्वरूप एव न भिन्नः॥ अधिष्ठानं तु समसत्वादेव न नश्यतीति समुदायार्थः
॥ दुःखेनोपवासादिक्लेशं कृत्वा केऽपि जन्मसहस्रं नियमनिमादिनो नरोत्तरेखलभ्य प्रकारोपदे
शः॥ न चैतावता पापमात्रं कर्नीयमित्याह॥ शुभकरी॥ शुभं पुण्यमेव करोति॥ मा क्रादि
पुरुषार्थस्य तत्त्वनाशात् शोभनानां सुलोपात् मात्रात् सुलभा गतिः॥ आत्मप्राप्तान्नं॥ गम्यतामिति गतिः॥
फलं ज्ञानमुपायो वा॥ गतिर्मार्गे दशायां च ज्ञाने यात्राभ्युपाययोरिति विश्वः॥ एषैव सर्व
भूतानां गतीनामुत्तमा गतिरिति कौमोरी॥ शोभनायेत्सुलभायेगमेनन मह इति चतुर्थी त्रयेणा
त्रयोगः॥ अत्र पूणां नामतिः सुलभा गतिरिति गतिपदानुषंगेणानामत्रयं स्तुवते॥ तावतैव
यो न तन्नामपरिहारसंभवात्॥ अत्र हि शोभनेति पदत्रयं प्रयुक्ते॥ स्तुतीनन्निनी स्तुत्यः शो
भनेति यद्यपि स्थितमेकं नाम॥ स्तवानिमेचैन प्रीता शोभनेऽत्र चतुरक्रमा शोभनेति द्विती
यं॥ अस्मिन्ने चाकारप्रश्लेषात् योगात्मा अयोगात्वोत्तर पदेनैकवाक्यता कल्पयिता यो नास्त्य
नुच्छिपतद् इति स्थितिः॥ मतिरमतिरित्यादि समापदच्छेदेष्वेवो॥ पपन्निर्मूलं॥ भगवत्पादैरा राम
पितिस्तुसहस्रनाममाष्येऽई दृशी मिरेवो पपत्तिभिः पदच्छेदस्य निर्णीतत्वात्॥ यथानिधिरव्ययद १३३

मत्र पदस्यैकनामत्वमप्यथः पुरुषः सा ह्रीत्यनेन पौनरुक्त्यपरिहाराय ॥ एवं स्वविरोधुवः शा
श्वतस्थाणुः सर्वविज्ञाणुर्वाचस्पतिरुन्नारैधीरित्यादिषु ॥ एवं जनेनो जननजन्मादि भीमइत्यनेन न
पुनरुक्तिपरिहि. हीर्धयाः तुलः शरभो भीमइत्यत्रा भीमइत्यकार प्रश्लेषः कृतः ॥ एवमिष्टो
विशिष्टइत्याद्विमत्र तद्वृत्तलाकुरसत्त्राणामपीह शोपपत्तिमूलकत्वेन तदुक्तारीत्यैव पद
च्छेदेनानीवादरः कर्तव्यः ॥ अनेनैव न्यायेन नामान्वेदिमिर्वेदमर्यादपापिपष्यमानरूह ग्रंथो
न्यायमूलकत्वात्सोढव्य इत्येवं तिनामविरोधेन तत्प्राप्रमाणाप्रसिद्धतिर्जेमिनीयाः ॥ प्रकृते तू
भयथापि पौनरुक्त्यपरिहारसंभवे प्रस विस्त्री प्रचंडाज्ञा ग्रालिष्टा प्रकटाकृतिरितिपकारादि
नामप्रायपाठेऽन्नेस्पृष्टभिन्नपदत्न स्वीकारे संदर्भे शुद्धसामंजस्यात्तत्र प्रचंडाज्ञेत्येकपद
त्वलिङ्गया प्रकृते गतिपदानुपंगेगाणापिनामद्वयं स्वीकर्तव्यमुचितमितिदिक् ॥ सर्वथैकमेव
नामेतिपक्षाग्रहस्तदेकमेवपदमिति निष्ठुवच ॥ शोभनाचासावसुलभाचेति विग्रहे सुदु
र्लभे मस्यर्थः ॥ सुदुर्लभा आगतिः पुनरावृत्तिर्यया जन्मच्छेत्रीति यावत् ॥ यस्तो पश्चिमं जन्म या
दिवाशंकरः स्वया ते नैव लभ्यते विद्या श्रीमच्चतुर्दशाक्षरीति ब्रह्माण्डपुराणात् ॥ यद्वात्रसु
र्लभा गतिः सुदुर्लभं जन्म मानुष्यादि तच्छोभनं यया सेत्यर्थः ॥ उक्तं च देवी भागवते ॥ येन श्रुतं भागवतं
भागवतं पुराणं नाराधिता यैः प्रकृतिः पुराणी ॥ हतं तु मुखेनैव धरामराणां तैः स्वांहृत्या जन्म

१३४ गंतं नराणामिति ॥ विष्णुभागवते तत्रैव नयाविती यैः पुरुषः पुराणादिति द्वितीयचरणः पंक्ष
न इति भेदः ॥ शोभनाऽसुरनत्यिके यत्र शोभना नामसुराणां प्रल्हादादीनामिव यथा निर्वैरप्र
कृते नामत्रयमपि स्तुवंच ॥ १८४ राजराजेश्वरी राज्यदायिनी राज्यवल्लभा ॥ राजत्कृपा राजपी
ठनिवेशितनिजाश्रिता ॥ यथा राज्ञां देवराज राजेश्वरी राज्यदायिनी एवं राज्यवल्लभा ॥ राजत्कृपा राज
स्य कुबेरस्येश्वरी वा ॥ राज्यं स्वराज्यं वैकुंठकैलासादिपदप्रादिकं दाम शीलमस्याः ॥ पूर्वोक्तानि
राज्यानि वल्लभानि प्रियाणि यस्याः ॥ राज्यशब्देन तत्पतयो राजानो वा कथ्यंते ॥ अतएव श्रीनग
रे तेषां वासः समर्पते ॥ यदाह दुर्वासाः ॥ मधुकैटभप्रमुखयोर्गेहे रुनीलात्मका निवसंति ॥ शांतो
दरी सहायान भूपालानपि पुनः पुनः प्रणुमइति ॥ अमुष्यो स्थिः सत्रयोदशचतुर्दश प्राकारयो
रिन्यर्थः ॥ राजंती शोभमाना कृपा यस्याः ॥ राजंतं न्यायाणामिंद्रादीनां च पीठेषु सिंहासनेषु निवेशि
ता निजा आश्रिता यया ॥ १८५ ॥ राज्यलक्ष्मीः कोशनाथा चतुरंगबलेश्वरी ॥ साम्राज्यदायिनी स
त्यसंधा सागरमेखला ॥ १८६ ॥ राज्याभिमानि नील श्री राज्यलक्ष्मीः ॥ कार्यस्यामंत्र सुत्रराजेप्र
सिद्धः ॥ कोशस्य भांडागारस्यादिव्यस्य नाथा स्वामिनी ॥ चत्वारि हस्त्यश्वरथपादातरूपाणि अंगानि एषां
येषां तेषां बलानामीश्वरी ॥ अंगानामेव बलं येषां ते अंगबला व्यूहाः ॥ चतुरस्य पंचकार्ये सहाय तेषामीश्व १३४
री वा ॥ तेन च वाराहदेवाद्यावेश त्वेषु पुराणेषु शिवशैवशाक्तेषु पिपुराणेषु प्रसिद्धास्तेन द्रहोदाहार्या

॥ शारीरपुरुषः छंदःपुरुषो वेदपुरुषो महापुरुष इति बह्वृचोपनिषद्व्याख्या॥ राजसूयेन येष्टा मंडले
श्वरो वा राजाधिराजो वा सम्राट्॥ तस्य भावः साम्राज्यं॥ तद्दत्ते॥ येनेष्टं राजसूयेन मंडलस्येश्वरश्च
यः॥ शास्ति यश्चाज्ञया राज्ञः स सम्राडिति अग्निपुराणीयकोशात्॥ सत्ये अनुत्कृष्टे संधे प्रतिज्ञा मर्या
देयमस्याः॥ सागराः समुद्रा एव मेखला कांची यस्याः भूमेः सा॥ ॥१८६॥ ॥ दीक्षिता दैत्यशमनी
सर्वलोकवशंकरी॥ सर्वार्थदात्री सावित्री सच्चिदानंदरूपिणी॥ ॥८७॥ ॥ दिव्यं ज्ञानं क्षिणो
ति प्रापयतीति दीक्षा॥ अथातो दीक्षा कस्य चिह्नेनो दीक्षितं इमाचक्षत इमसार भजनं वा एनद्दीक्षितं
संतं दीक्षित इमाचक्षत इत्संता दाथर्वणब्राह्मणात्॥ शिष्येभ्यो मंत्रदानेन पापं क्षपयतीति
वा॥ दीयते क्षपया शिष्ये क्षीयते पापसंचयः॥ तेन दीक्षेति कथिते ति परानंदतंत्रात्॥ सात्र
स्यां जातेति दीक्षिता तद्दभिन्नी॥ दैत्यानां भंडादीनां शमनी नाशिका॥ सर्वान् लोकान् स्ववशे कु
रुते॥ सर्वेषां चतुर्णामर्थानां पुरुषार्थानां दात्री॥ तत्तंत्रयोगेन लोके तिष्ठ्या एव निषेधात्कृष्टौ
गलक्षणा षष्ठ्या सजकाभ्यामिति समास निषेधे षिष्ठ्योषष्ठ्या समासः॥ उक्तं च देवीपुराणे॥ धर्मा
द्याश्रितिता नर्थान् सर्वलोकेषु यच्छति॥ अतो देवी समाख्याता सर्वसर्वार्थसाधनीति॥ सवितु
र्जगत्प्रसूतेः परशिवस्येयं सावित्री॥ प्रजानां च प्रसवनात्सवितेति निगद्यत इति। विष्णुधर्मोत्त
रात्॥ देवीपुराणेऽपि॥ त्रिदशैरर्चिता देवी वेदयोगे प्रपूजिता॥ भावशुद्धं स्वरूपा च सावित्री तेन सा
स्मृतेत्युक्तं॥ देवीभागवतेऽपि॥ सवर्णासंहनार्थे च धातुरेष निषास्यते॥ सवर्णेजेजसोन्यन्निःसा

१३५ वित्रीतिनकथ्यतइत्युक्तेः॥ इयंचपुष्करतीर्थाधिष्ठात्रीदेवता॥ तदुक्तंपद्मपुराणे॥ सावित्रीपुष्करेना
म्नीतीर्थानांप्रवरेशुभइति॥ अथपरिभाषायांषट्त्रिंशन्नामानिविभजते॥ देहउरणोद्भवलेखा द्वि
तोहंसंप्रदिवाभूः॥ वाणिरणोभाविगुणाहिपदलतोमायजववादाः॥ २५ सत्त्वंचितमानंदब्रह्मरूपं
स्वरूपमतएवविद्यांतरेषूपसंहार्यमस्याइतिसच्चिदानंदरूपिणी॥ ॥ १९९ ॥॥ इतिभास्कररायेे (७००)
णकृतेसौभाग्यभास्करेसप्तमेनशतेनाम्नांसप्तमीभोगदाकला॥ ॥७००॥ इतिश्रीललितासह
स्रनामभाष्येसप्तमंशतकंनामसप्तमीकला॥ ॥ देशकालापरिच्छिन्नासर्वगासर्वमोहिनी॥ सर
स्वतीशास्त्रमयीगुहांबागुह्यरूपिणी॥ ॥ १८८ ॥ देशकालाभ्यामपरिच्छिन्नातत्कृतपरिच्छेदाभा
वती॥ उक्तंचयोगसूत्रे॥ सएषपूर्वेषामपिगुरुःकालेनानवच्छेदादिति॥ सईश्वरःपूर्वेषांब्रह्मा
दीनामपिगुरुःपिता॥ कालेनानवच्छिन्नत्वादित्यर्थः॥ इहनास्तीतिप्रतीतिविषयोऽत्यंताभा
वोदेशतः। परिच्छेदः॥ पूर्वंनासीदग्रेनभविष्यतीतिविषयोप्रागभावध्वंसौकालतःपरिच्छेदः
॥ अधुनानास्तीतित्वत्यंताभावएव॥ देशेष्वंतौकालस्यकालेष्वंतौदेशस्यचावच्छेदकत्वनियमा
दिदानींगोष्ठेगौर्नमंडपायामितिप्रतीतेः॥ इहाधुनेत्यनयोरेकस्याधिकरणत्वेनान्यस्यावच्छेदक
त्वेनोल्लेखायप्रयोगइतिग्रंथांतरेषुविस्तरः॥ ईदृशपरिच्छेदाभावोनामततत्प्रतियोगित्वाभा
वः॥ प्रतियोगित्वसंबंधेनतयोरभावोवा॥ तद्वतीत्यर्थः॥ तदुक्तंसौरसंहितायां॥ उमानाका राम॰
शिवव्यापीस्वातिरिक्तमृषायतः॥ देशतःकालतश्चापिह्यनंतोवस्तुतःस्मृतइति॥ अनंतश १३५

दस्यपरिछेदस्यापरिछेदस्याभाववानित्यर्थः॥ ननु तत्र वस्तुतः परिछेदाभावोपि स्मर्यते॥ अस्ति हि
अयमयं नेति प्रतीति विषयो योन्यो न्याभावो नाम वस्तुतः परिछेदः॥ तत्र प्रतियोगित्वाभावः किमि
ति नो त्वाह इति चेत्॥ तस्य वादिविप्रतिपत्ति विषयत्वेन बहुभिर्नामभिः समर्थयिष्यमाणत्वेन अ
थाऽि नर्द्दे समाणत्वादिति ग्रहाणं॥ तदेवाह॥ सर्वगा॥ सर्ववस्तुमात्रं गच्छति अभेदेन प्राप्नोती
ति सर्वगा॥ तदुक्तं वाराहपुराणे॥ त्रिमूर्तिपुरुषाभ्यामिकां श्वेतपर्वततपश्चरंती प्रतिब्रह्मणा॥
वरो प्रियतामिति तुष्टेन्देवावचनं॥ भगवन्नैकदेशेहं नोत्सहे स्थातुमंजसा॥ अतोर्थितांवरं या
चे सर्वगत्वमभीप्सती॥ एवमुक्ता तदा ब्रह्मा स्तुष्टे देवे प्रजापतिः॥ उवाच सर्वरूपे त्वं सर्वगा
सि भविष्यसीति॥ अत्र सर्वगत्वविवरणात् रूपस्य सर्वेरूपेइति संबोधनस्य च सर्वाभिन्नत्वेइत्यर्थ
कत्वापरिकरांकुरालंकारः॥ सर्वाभिन्नत्वं च सिध्यमे वैसे सी त्युक्तं॥ अत एव साध्यत्वद्योतक
स्य भविष्यसीत्यस्य सर्वक्षेत्रेषु तव सगुणा मूर्तयो भविष्यंतीत्येतत्परत्वं अतः सर्वक्षेत्रेषु वि
द्यमानेत्यप्यर्थः॥ सर्वांतर्यामिणीति वा॥ इदंशार्थं त्रयमप्यभिप्रेत्योक्तं देवीपुराणे॥ देवा
नाएषसिद्धांतः परमार्थो महामते॥ एषा वेदाश्च यज्ञाश्च स्वर्गश्चैव न संशयः॥ देव्यामा
प्तमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं॥ इज्यते पूज्यते देवी अन्नपानात्मिका च सा॥ सर्वत्र शाकरी दे
वी ननु भिन्नामभिश्वसा॥ सूक्ष्मे चैर्मानतथाचाचोवाग्नि श्च स्वर्गीं च सर्वगा॥ एवंविधा यतो देवी स

१३६ दार्ष्टज्ञाविधानतः॥ ईदृशीवृत्तिर्यस्येनांसततस्याप्येवलीयतइति॥ ननुनित्यत्वान्नित्यत्व
त्वचित्वादिविरुद्धधर्मसमावेशात्कथममोमामावप्रतियोगित्वमस्तब्रह्मरूपमावइत्यत
आह॥ सर्वमोहिनी॥ सर्वान्आब्रह्मजनान्भेदभानेसत्यस्वमानान्मोहयतित्र
द्वैतविषयकज्ञानविधुरान्कुरुतेइतितथा॥ ब्रह्मणोजगतश्चभेदभानस्यमोहमात्रत्वाद
स्तुतोपरिच्छेद्यत्वेनकापिक्षतिरितिभावः॥ उक्तंचकूर्मपुराणेशिवेन॥ इयंसापरमाशक्ति
र्मन्मयीब्रह्मरूपिणी॥ मायाममप्रियाऽनंतायमेदंमोहितंजगत॥ अनयैतज्जगत्सर्वंस
देवासुरमानुषं॥ मोहयामिद्विजश्रेष्ठाःसृजामिविसृजामिचेति॥ अत्रैवहिमवंतंप्रतिदे
वीवचनं॥ यानिशास्त्राणिदृश्यंतेलोकेस्मिन्विविधानितु॥ श्रुतिस्मृतिविरुद्धानिद्वैतवा
दरतानिच॥ कापालंभैरवंचैवशाक्तंगौतमंमतं॥ एवंविधानिचान्यानिमोहनार्थानि
तानितु॥ येकुशास्त्राभियोगेनमोहयंतीहमानवान्॥ मयासृष्टानिशास्त्राणिमोहायैषां
भवांतरइति॥ सूतसंहितायामपि॥ ब्रह्मादृष्टीनाःपापिष्ठामोहितामाययाजनाः॥ नैवजा
नंतिदेवेशंजन्मनाशादिपीडिताइति॥ संवित्त्रैलोक्यंमोहयतीतिवात्रैलोक्यमोहनच्चक्रराम०
विद्योभयरूपेतियावत्॥ ननुघटपटयोर्भेदभानस्यापितुल्यत्वात्येनमोहमात्रत्वात्तयोरप्य १३६
भेदएवास्त्वतआह॥ सरस्वती॥ ज्ञानाभिमानिनीदेवता॥ ज्ञानसमुद्रूपेत्यर्थः॥ विष

136

पानः वछिन्नज्ञानरूपेत्यावत्॥ घटादिजडपदार्थानिर्णयेमोहस्यायोगेप्यज्ञानेनाहृतं
ज्ञानंतेनमुह्यंतिजंतव इतिवचनेनज्ञानरूपाद्वैतविषयेऽज्ञानावरणस्यावश्यकत्वात्तन्नि
र्णये सर्वानर्थनिरासकपरमपुरुषार्थरूपे पाप्मिनो भगवत्प्रसादविधुराणां मोह आवश्य
क इति भावः॥ यद्वा कृमाः अक्रमस्थद्विवर्णात्सरस्वतीतिधीस्मवचनात्तादृशकर्मरूपे सप
र्थः॥ नत्वनात्मदिङ्मोहादिरूपोमोहः॥ विरुद्धधर्मसमावेशादियुक्तिसहस्रैर्भेदस्यानु
मीयमानत्वादित्यत आह॥ शास्त्रमयी॥ प्रधानार्थोयं मयट्। सर्वं खल्विदं ब्रह्मेत्यादिशास्त्र
प्रधाना॥ अयं भावः॥ शास्त्रमेवेह प्राधान्येन गमकं न त्वनुमानादि॥ तस्य शास्त्रतो दुर्बल
त्वात्॥ अत एव शास्त्रयोनित्वादिति ब्रह्मसूत्रं॥ वेदैकवेद्यत्वबोधकश्रुतयश्च तत्त्वौपनिष
दं पुरुषं पृच्छामीत्यादयः॥ ततश्च सर्वस्य वस्तुजातस्य ब्रह्माभेदे शास्त्रेणावबोधिते मन्त्रे तती
यकूटेनाप्यनुदिते तद्विरोधादनुमितेरैकत्र मतत्वकल्पं॥ वेदांतानामैदंपर्येण ब्रह्मैकनि
र्णयायामप्रवृत्तेः॥ अतएव ताहशजोतिः शास्त्रविरोधाच्चन्द्रप्रादेशिकत्वविषयकस्य सार्वजनी
नप्रत्यक्षस्यापि भ्रमत्वकल्पनमिति न तु भेदभानेन केवलं लौकिकचंद्रप्रादेशिकत्वज्ञा
नवत्॥ किंतु शास्त्रीयमेवेति शंकते॥ गुहांवा॥ गुहायां स्थितां वा॥ छायारूपेत्यावत्॥
मध्यमपदलोपी समासः॥ ऋतं पिबन्तौ सुकृतस्य लोके गुहां प्रविष्टौ परमे परार्धे॥ छा

१२७ पातयौ ब्रह्मविदो वदंति पंचाग्नयो ये च त्रिणाचिकेता इति श्रुतौ गुहां प्रविष्टत्वेन वर्णितयोः छा
यातपयोः परस्परविलक्षणत्वेनाद्वितीयवचनबलाच्च भेदसिद्धिरिति भावः ॥ यद्वा गुहस्य स्कंद
स्यावा माता ॥ तारकासुरवधादिकार्यार्थं देवैः प्रार्थनेन ततः शिवपार्वत्योः समागमस्तत्र विघ्ना
चरणात्तेन कोपशापादि ॥ ततो भृंगीगणाधारणत्वादियोगेन एकदेशसन्निरम्यादिकथायाः श्री
शिवकगम्यत्वात् एव भेदसाधकत्वाद्द्वैतश्रुतीनामेवोपरि चेतार्थतावक्तव्या ॥ यजमानः प्रत्यगात्मा इति
श्रुतेः शिवजन्यकृतिर्भेदादिति भावः ॥ तत्त्वमस्यादिमहावाक्यैः सर्वोपि आवहारिकसत्तावलंबनः ॥
अद्वैतं तु पारमार्थिकं सकलमपि लेखकाद्यनाशापेलम्माधने ॥ गुह्यरूपिणी ॥ गुहायां स्थितं गुह्यं
परमरहस्यं आवहाद्विकहृदयपर्योगं ज्ञानमेव रूपमस्याः ॥ उक्तं च स्कांते संहितायाम् ॥ गुरुरूपं तिथं
रां गुह्यं गुह्यविज्ञानरूपिणी ॥ गुह्यभक्तजनप्रीतां गुहायां निहितां नुमह इति ॥ तथा चैकस्य ब्र
ह्मणो द्वैरूपे श्रूयते बलं आदि विविधमपि शास्त्रमुपपद्यत इति भावः ॥ गुह्योपनिषद्देवरूपमस्याः इ
ति वा ॥ तदुक्तं कौर्मे विभूतियोगवर्णनावसरे ॥ सर्वोपनिषदां देवि गुह्योपनिषदुच्यसे इति ॥ १२८
सर्वोपाधिविनिर्मुक्ता सदाशिवपतिव्रता ॥ ॥ संप्रदायेश्वरी साध्वी गुरुमंडलरूपिणी ॥ ॥ १२९
॥ ॥ ननु तर्हि शास्त्रद्वयप्रामाण्याद्वैताभेदप्रसक्तिरिति तिनाद्वैतसिद्धेरित्यत आह ॥ सर्वैः स्थूलादज्ञानकारणं
त्वच्छायातपत्वादिभिन्नपाधिभिः संबंडेरबंडे स्वधर्मैर्विशिष्टपतिः शोधितामुक्तात्मका ॥ धर्मसंबंधशून्या १२७

स्या॥ नतत्त्वधर्माणां स्वस्वं वधाभाववतिभासमानः संबंधः स्वक्रोडत तादात्म्यमिव मिथ्येवेति शास्त्रस्यस
त्पावेदकत्वरूप प्रामाण्यनिर्वाहाय सर्वेषां वेदांतानां मध्ये ते पारमार्थिके परब्रह्मणि साक्षात्परंपर
यावा तात्पर्यस्य वक्तव्यत्वाद्वेदत्रतिपादकशास्त्रस्य पंचवांगुलयामलावेदको परागशास्त्रस्येव व्याव
हावहारिकद्वैतेव प्रतिष्ठितिरिति न भेदाभेदयोः समकसत्तेति भावः॥ नन्वेवं सति त्रिपुरसुंदर्याः
शक्तिरूपत्वात्तस्याश्च पराहंतादिधर्मरूपता विशेषणानि मिथ्यात्वप्रसंगइत्यतआह॥ सदेति॥
शिव एव पतिरिति व्रतं नियमः सदा सार्वकालिको यस्याः शिवपत्नीति शिवव्रतैव सदातनं काल
त्रयाबाध्यं इति भावः॥ इतरे तु पदार्थाः कल्पितास्तेषु धर्मत्वमपि दृष्टरूपत्वाविशेषात्कल्पितमे
व शक्तौ तु धर्मत्वमात्रं कल्पितं न तु शक्तिरपि कल्पिता॥ अतएव सा ब्रह्मकोटिरिति भावः॥ स
दाशिवस्य पतिव्रतेति वा॥ ननु कथमेतदवगम्यते॥ पराहंतादिरूपाएव धर्माः कल्पिताइति॥
त्रस्तुतविनिगमनाविरहेण सर्वेषामेव धर्माणां मिथ्यात्वमेव वा सत्यत्वमेव वा स्यादित्यत आह॥ सम्यक्शि
शोम्पः प्रदीयत इति संप्रदायः॥ तत्र श्रुतिसमर्थासमर्थनक्रमा॥ न्यायैः संप्रदायेन चैतदवगम्य
तद्रूपसर्थः। यथा हि निर्धर्मके ब्रह्मणि वियदादयो धर्माः कल्पिताः वियदाद्यवच्छिन्नेपि चैतन्येपु
नः शाब्दविषयत्वरूपधर्मतादयस्तत्तदवच्छिन्नचैतन्येष्वपि पुनर्धर्मत्वादयः कल्पितास्तथा धर्मा
त्वस्यापि धर्मित्वमेव दृष्टरूपत्वान्निर्धर्मकेपि ब्रह्मणि शक्तस्यानादेः स्वधर्मधर्मिभावेनापि व

१३८ सिद्धे तत्र शिव एव धर्मी शक्तिरेव धर्म इति संप्रदायादवगंतव्यमिति भावः॥ संप्रदायसंज्ञकोमं
त्रोद्धारो विद्यो गिनी इत्यपेप्रसिद्धः॥ स च कादि विद्यायामेव स्वस्य इति तुर्यरिवसारहस्यस्योपपादि
तमस्माभिः॥ नदीश्वरीत्यर्थो वा॥ युक्तं चैतदित्याह॥ साधु ठ चितं॥ दाह काली दिशज्ञैर्वन्हिध
र्मं तायाएवलोके दर्शनात् सराहं ताशक्तौ धर्मात्वमेव वक्तुमुचितमिति भावः॥ न पुंसकमिदं
नाम तेन साधुनेनम इति प्रयोगः॥ तेन साध्वी सक्रतिदायिनी त्यनेनन पौनरुक्त्यं॥ तस्य धर्मस्य हेतुत्व
138 मिइमाह॥ ई॥ तुर्यं च रूपमेकाक्षरं कामकलासंज्ञकमिदं नाम॥ विष्णुपराभ्यम्स्य स्वरस्य पादका
रात्॥ अस्य भगिनी ई इति॥ विग्रहे एवं योगलक्षणो ङीषियस्येति चेत्यकारलोपे यष्टिशाकान्ताप्र
यमात्रात्स्यजः प्रात्यस्य हल्पोहलङ्याद्दिना लोपे हल्पसिद्धिः॥ येनमइति प्रयोगः॥ न पुनर्भ
र्यो भर्तृभावस्यैव पुंयोगः॥ पितृपुत्रीभावस्यापि पुंयोगापदेन स्वीकृतत्वात्॥ सुभद्रा वसुदेवीत्यादिति॥
नारायणीसहचरायनमः शिवायेत्यत्र नारायण्या अपि भगिनीत्वेन व्याख्यानाच्च॥ एकस्मिन्न धर्मिणि नि
त्ययोर्द्वयोर्धर्मयोः सोदरतायाएवयुक्तत्वात्॥ विष्णुसंबंधिभगिनी च विशिष्टस्य रूपार्थः॥ विष्णुरूपा
तद्भगिनी रूपा चेति यावत्॥ एकमेव ब्रह्म धर्मा धर्मीति रूपद्वयं प्रापत्॥ तत्र धर्मः पुनः पुमान् स्त्री
ति द्विधाभवत्॥ तत्र स्त्री पराशिवमहिषी तेपुमान् विष्णुः सकलजगदुपादानतां प्रापत्॥ एत राम॰
त्रयमपि मिलित्वैकमखंडं ब्रह्मेति शैवमतप्रक्रियाकुमपुरा गाथनुयामिनी रत्नत्रयपरीक्षायां दी १३८

क्रिते विस्तरेणाभिहितेत्यनुसंधेयम्। अस्याश्च कामकलायाः स्वरूपं सूक्ष्माकारेण बिंदुसर्गान्ता ह्रींङ
प्रसंदं संविद्दृश्यादिनावामके स्वरतंत्रे ईकाराद्धि स्वकत्रीयं मायात्र्यंबिकाप्रियेद्वं स्यादिनाज्ञा
नारविंदे ईकारः संगीता ह्रींच प्रसंदं संविद्दृश्यादिनावामके स्वरतंत्रे ईकाराद्धि स्वकत्रीयं माया
त्र्यंबिका प्रियेद्वं स्यादिनाज्ञानारविंदे ईकारः समनुद्दिष्टो रकपरोः अन्तापरानिमादिनावायु
पुराणे च कामकलाविलासादौ च प्रपंचितम्॥ सौंदर्यलहर्यामुखं बिंदुं कृत्वेति श्लोके स्पष्टकल्प
मुक्तं भगवत्पादैः॥ तत्स्वरूपनिष्कर्षस्तु तन्मुखादेवानुसंधेयो रहस्यनामत्वादित्याह॥ गुरवः परम
शिवादिस्वस्वगुरुपर्यंतास्तेषामेकं रूपं परात्मैव रूपनिरूपणमस्याः॥ अविच्छिन्नगुरुपारंप
र्यक्रमागतमिदं रहस्यनामगुप्तां कालमतइतिभावः॥ अनंतरोक्तं योगिनीहृदये कालीत्वकौ
पदेशेन संप्राप्तमघनीनलइति॥ १८९॥ ॥कुलोत्तीर्णाभिगाराध्या मायामधुमतीमही॥ ॥गु
णांबा गुह्यकारः ध्याकोमलांगी गुरुप्रिया॥ ॥ १९०॥ ॥रहस्यत्वमेव चतुर्भिराह॥ कुलमिति द्विपममह
मुक्तीस्तीत्यतिक्रांता॥ तेरगम्यत्वात्॥ भगोस्म विरमंडले आरोभोपास्या॥ स विनरमंडलस्य रहस्यो
पास्य ध्विकारणात्वात्॥ प्रमित्रनरस्याप्यप्रकटकरणानुकूलाशक्तिर्माया॥ देवीपुराणे तु॥ विचित्रका
र्यकरणा अचिंतितफलप्रदा॥ स्वप्नेन्द्रजालवल्लोके माया तेन प्रकीर्तिता। उक्तं॥ इदमेव च विल
रेणोक्तं वराहपुराणे॥ पृथिवीमति विष्णुवावाक्यं॥ पर्जन्यो वर्षते तत्र जलस्पर्शश्च जायते॥ दिशो

१३९ निर्जलतांयांतिसंपामायममप्रियो॥सोमोऽपक्षीयतेपक्षेपक्षेत्यापिविर्धते॥अमायांहृष्यतेने
त्र्भायेयंममहेतुदरी॥इमारम्यममममामयावुजंद्येतद्येनतिष्ठाम्यहंजले॥प्रजापतिंचरुद्रंचवरु
णोमिचहरामिच्यवयंतैः सप्तत्रिंशाङ्गिः स्रोकैर्विचित्रकार्यकर्तृत्वप्रस्तावहे दिकापामायायाः
वेतिप्रतिपादितं॥तादृशकार्यमेवचमापामदशक्यतावच्छेदकंकेभक्तितंत्रेत॥तेष्ठक्तिर्मायाज
डसामामादितिनिष्टत्रेभगवतः शक्तिरेवमायेत्युक्तं॥मधुमधंपुष्परसः क्षौद्रंवा॥स्वजनादि
समयेनहता॥महरैवाणतद्वैवेरूपधनमध्विति श्रुतेः॥यद्वाश्रादित्योवैदेवमध्विति श्रुतोवि
हितमधुमत्याख्यविद्याविशेषस्या॥अथवायोगशास्त्रेचतुर्विधायोगिनउक्तास्तेषुचतुर्थो
ऽतिक्रांतभावनइत्युच्यते॥सचचतुर्विंश्रुतस्मत्सारूपिसप्तभूमिकासुअतिक्रमणीयासंति॥ता
सुचरमाभूमिकामधुमतीत्युच्यतेतद्रूपेत्यर्थः॥तादृशभूमिकायामुत्पन्नंस्पैवज्ञानस्यतारकत्वा
त्संसारतारकेतिप्रसिद्धत्व॥तदिदंतारकंसर्वविषयंसर्वथाविषयमक्रमंचेतिविवेकजंज्ञानमि
तियोगसूत्रभाष्यादिषुस्पष्टं॥नदीविशेषरूपावा॥ईदृशार्थस्यरूपापिपृथ्वीवदितिप्रकटेमा
ह॥मही॥मह्याख्यनदीविशेषरूपावा॥देवीपुराणेतु॥महद्यापमस्थिताऽसर्वंमहीतिप्रकी
र्तितेत्युक्तं॥यत्तास्यप्रमथाद्देगंजाननस्यवांबा॥गुह्यकैर्देवविशेषैरक्षातस्यहस्यच्छेवायात्रा रामः
राख्या॥कोमलानिहकुमारार्पणानियस्याः॥गुरुः प्रियायस्याः॥गुरुपलामिन्नावा॥जग १३९

द्गुरोः शिवस्यपत्नीवा ॥ १९० ॥ स्वतंत्रासर्वतंत्रेशीदक्षिणामूर्तिरूपिणी ॥ सनकादिस
माराध्याशिवज्ञानप्रदायिनी ॥ १९१ ॥ कारकपारतंत्र्यमंतरेणैवसर्वकर्तृत्वात्स्वतंत्रा ॥ स्वतं
त्रा॰ अनित्यानंतरूपावा ॥ स्वामात्मीयानितंत्राणियस्यावा ॥ शैववैष्णवगाणपत्यादितंत्रेष्वप्य
स्याएवविभूतीनांप्रतिपादनादात्मीयत्वमितिभावः ॥ स्वआत्मीयस्याधीनःपरशिवस्तंत्रंतात
दधीनावा ॥ परस्याधीनेत्यर्थः ॥ तदुक्तंकालिकापुराणेकामरूपक्षेत्रमाहात्म्ये ॥ नित्यंवस
तितत्रापिपार्वत्यासहनर्मभिः ॥ मध्येदेवीगृहेतत्रतदधीनस्तुशंकरः ॥ ईशान्यांनाटकेशैले
शंकरस्यसदाश्रमं ॥ नित्यंवसतितत्रेशस्तदधीनातुपार्वतीति ॥ सर्वाणिचतुःषष्टिसंख्यानितंत्रा
णीष्टेसमर्थयतीति ॥ शिवस्यदक्षिणाभिमुखीमूर्तिर्ब्रह्मनारायणादेरप्यापकत्वेनप्रसिद्धा ॥
यस्यमंत्राःसंतेप्रसिद्धाः ॥ सएवरूपमस्याः ॥ सनकसनंदनादिभिः उक्तंचब्रह्मांडे । तमेवा
नादिरखिलकार्यकारणात्त्रिपुराणीनामेवहिविचिन्वंतियोगिनः सनकादयइतिशिवविषय
कंज्ञानंप्रकर्षेणाददाति ॥ शिवोज्ञानप्रदायीयस्यावा ॥ अतएववराहपुराणे ॥ त्रिमूर्तिरुद्रक्
रा ॥ एतास्तिस्त्रोपिसिध्यंतियोरुद्रंवेत्तितत्त्वतइति ॥ १९२ ॥ चित्कलानंदकलिकाप्रेमरू
पाप्रियंकरी ॥ नामपारायणप्रीतानंदिविद्यानटेश्वरी ॥ १९३ ॥ चिदेवकलासच्चिदानंदा
त्मनोब्रह्मणएकदेशइवयस्यांसा ॥ यद्वाअंतःकरणोपाधिकंचैतन्यंनिरुपाधिकायाश्चि

नरमकरे शन्द्रति॥ ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातन इति स्मृतेः॥ यच्च पुराणेपि देवीम्ह
त्तिगराने प्रकरणे॥ चित्तेषु चित्कला नाम शक्तिः सर्वशरीरिणामिति॥ एवमेवानंदस्वकलैक
देश इव पस्यां॥ शेषाद्धिभाषेतिक प्रत्ययः॥ जीवगतानंदैकदेशाहृपावा॥ स्वार्थेकः॥ एतस्से
वानंदस्य सम्यग् निभृतानि माद्यासु पजीवंतीति श्रुतेः॥ आनंदमयः कोशकोवा॥ कलिकाको
रकः कुमानितिकोशः प्रेमस्नेहो भक्तिरेवरूपं यस्याः॥ आपुद्धीनमिवरूपा मि व्यक्तिजन
के पिहृपपदस्य प्रयोगः॥ प्रियंकरोतीति प्रियंकरी॥ अआइईत्यारभ्य हः क्षाईइत्यंतानि भ
गवन्नामानि॥ अकार एकः ककारादयः पंचत्रिंशच्चेत्येवं षट्त्रिंशदक्षराणि॥ षट्त्रिंशद
क्षररूपाणि तेष्वेकैकस्य षोडशभिः स्वरैः योगे क्रमेणानावंतोमासा॥ तेन षट्सप्तस्तु त्तराणि पंच
शतानि वर्णा निभवंति॥ एतानि प्रथमाक्षराणि॥ एष्वेकैकस्य षोडशभिः स्वरैर्योगे क्रमेणानं
वंतो मासा॥ तेन षट सप्तस्युत्तराणि पंचशतानि वर्णानि भवंति॥ एतानि प्रथमाक्षराणि॥ ए
ष्वेकैकं प्रथमं कृत्वा द्वितीयवर्णस्थाने षट्त्रिंशत्क्रमेण निक्षिपेत॥ अंते च आईइति पल्लवं
योजयेत॥ ततश्च विंशति सहस्राणि सप्तशतानि षट्त्रिंशच्च नामानि भवंति॥ तदुक्तं॥ आई
पल्लवितैः परस्परयुतैर्द्वित्रिक्रमाद्यक्षरैः काद्यैः क्षांतगतैः स्वरादिभिरथ क्षांतैश्च तैः सस्व राम० १५०
रैः नामानि त्रिपुरे भवंति खलु यान्यत्यंतगोप्यानि ते तेभ्यो भैरवपत्नि विंशतिसहस्रेभ्यः परे

यो नमइति॥ देवीभागवतेपि तृतीयस्कंधे॥ अकारादिक्षकारांतैः स्वरैर्वर्णैस्तु योजितैः॥ अ
नंत[illegible]नामानि भवंति रघुनंदनेति॥ तेषां च पारायणं पंचधोक्तं॥ कादिमते॥ दिनतो
वा [illegible] क्रान्मासात्षड्विंशतादिने रित्यादिना नामानि भवंति रघुनंदनेति॥ तेषां च पारा
यणं पंचधोक्तं॥ कादिमते॥ दिनतो वा रतः पक्षान्मासात्षड्विंशतादिने रित्यादिना तदि
दं नामपारायणात्मकम्॥ सहस्रनामपाठोपि च तथा॥ योगहृदयात्पूर्वं स्येव योगिक
दं मापरस्याप्युपरि स्थितेः॥ तामोप्रीता॥ नंदिनो नंदिकेश्वरस्य विद्या तद्रूपा सित विद्या
नेटेश्वरस्य चिदंबरनटस्येयं॥ ॥२८२॥ मिथ्याजगदधिष्ठाना मुक्तिदा मुक्तिरूपि
णी॥ लास्यप्रिया लयकरी लज्जा रंभादिवंदिता॥ २८३॥ ॥ मिथ्यारूपस्य जगतो विष्ठा
नं भानाधिकरणं जगतः स्ववस्तुक्तिः॥ सूत्रात्र पापच यविवक्ष्या स्त्रीलिंगं॥ यद्वा॥ अ
धिष्ठानं व्यवधाधिष्ठानपरः ततश्च जगदधिष्ठानरूपं ब्रह्मैव चैतन्यः प्राणो यस्या इति विग्र
हः॥ यद्वा अधिष्ठानशब्दो मनस्थी यो च्युत्पत्त्यं नाद्येयपरः॥ तेन मिथ्याजगदधिष्ठानम
धिष्ठितं यस्यां इति विग्रहः॥ वस्तुतस्तु॥ जगतो ब्रह्मपरिणाममस्वीकुर्वतां मते त्रिकारणं
मते जगतः॥ सत्यत्वमेव मृद्घटयोरिव ब्रह्मजगतोरनंतभेदेन ब्रह्मणः सत्यत्वेन जगतोपि सत्यत्वावशे
भावात्॥ भेदमात्रस्य मिथ्यात्वस्वीकारेणाद्वैतश्रुतीनामखिलानां निर्वाहः॥ भेदस्य मिथ्यात्वादेव भे

२४१ घटितावाराधेयभावसंबंधोपिसिध्यैव॥ तावन्मात्रेरौवादिरोधेसर्वस्यजगतोमिथ्यात्वकल्पनं चे
रं तिना मनर्थकमेवेतिशुं भवानंदकल्पलतायाविस्तरः॥ ततस्तावन्मात्रेरौवाविरोधेसर्वस्यज
गमिथ्यात्वं तज्जगतोऽधिष्ठानं भेदघटितसंबंधेनावस्थितिर्यस्यामितिविग्रहात्स्त्रीलिंगतोपपत्ति
॥ अथपरिभाषायामंडलेचत्वारिंशन्नामनिविभज्यते॥ गौः शैवेविरतेचतुरंघ्रिजन्तुर्दृष्ट्वाबलवे
न्नुः [illegible] मेगंगामातारस्वातभावजलमहाज्ञावेः॥ अत्रनकारांभोदशाक्षरेनामानि॥ ४१॥ ॥मुक्तिं
मोक्षं ददातीतिमुक्तिदा॥ तथाचश्रीकूर्मपुराणे॥ तस्माद्धिमुक्तिमन्विच्छन्पार्वतीपरमेश्वरीं॥ आश्रये
त्सर्वभूतानामात्मभूतांशिवात्मिकामिति॥ शिवपुराणेपि॥ नामान्येमहेशस्यगृणंतस्त्वज्ञानतोपि
वा॥ तेषामपिशिवोमुक्तिंददातिकिमतः परमितिब्रह्मांडपुराणेपि येर्चयंतिपरांशक्तिं विधिनां
विधिनापिवा। नतेसंसारिणोनूनंमुक्ताएवनसंशयइतिमुक्तिरेवरूपमस्याः॥ अविद्यानिवृत्ते
र्ध्वंसरूपत्वपक्षमेमकाररूपत्वेवापरमपुरुषार्थत्वानापत्त्यानापत्यातदुपलक्षितस्वात्मानंदस्येवमो
क्षतायावक्तव्यत्वात्॥ तुक्तंचसौरसंहितायांचतुर्दशेध्याये॥ अथमुक्तेःस्वरूपंतेप्रवक्ष्यामिसमा
सतः॥ यद्ज्ञानेनपरामुक्तिः सिध्यत्यखिलदेहिनामितिसुपक्रम्यज्ञानस्यतत्रकारकहेतुतांज्ञान
नकारकं विद्धिबोधकंखलुकेवलमित्यादिनानिरस्य। कार्यत्वव्रतपानेवस्थितामविद्धमर्हतीत्या एम०
दिनामुक्तेर्ब्रह्मवरुणाकर्मसामान्याद्यात्मतामपिनिरस्यातः साक्षात्परामुक्तिः स्वात्मभूजैवकेवलमि ४१

त्यादिना सिद्धांतसंसाध्यं तस्मादात्मस्वरूपैव परा मुक्तिर्विद्यया ॥ तिरोभूताविर्भूतदेस विद्यया
प्रज्ञानेन द्वैतस्य प्रसंहारात् ॥ लास्यनर्तनं प्रियं यस्याः लयाश्रितावस्थाविशेषः दशाप्यानसमोलय
इति वचनात् ॥ तस्य करी कर्त्री ॥ या देवी सर्वभूतेषु लज्जारूपेण संस्थिता इति स्मरणाल्लज्जा ॥ हेद्ये
रवाजी जलरूपा वा ॥ रंभोर्वश्यादिभिरप्सरोभिर्वंदिता ॥ १९३ ॥ ॥ भवदावसुधावृष्टिः पापा
रण्यदवानला ॥ दौर्भाग्यतूलवातूला जराध्वांतरविप्रभा ॥ १९४ ॥ ॥ भवः संसार एव दावो वन
वह्निस्तस्य शमकत्वात्सुधावृष्टिः पीयूषवर्षमिव ॥ भवः संसार एव दावो घोररूपः ॥ दवदावौ वना
रण्यवह्नी द्रुममरः ॥ न स्यपुंस्त्वानुपुरुषतपोज्जीवनाभीपूष्पदृष्टिर्वेतिवा ॥ भवं परशिवं दहते
व हरलेध नचक्षुषे नैतादृशी दृष्टिरिति त्रिपदं नाम वा ॥ भोगमोक्षप्रदेतिपाठे वा ॥ उक्तं च रुद्रया
मले मंगलराजस्तवे ॥ यत्रास्ति भोगो न तु तत्र मोक्षो यत्रास्ति मोक्षो न तु तत्र भोग मोक्षप्रदेतिया
वत् ॥ उक्तं च रुद्रयामले मंगलराजस्तवे ॥ यत्रास्ति भोगो न तु तत्र मोक्षो यत्रास्ति मोक्षो न तु
तत्र भोगः ॥ श्रीसुंदरीसाधकपुंगवानां भोगश्च मोक्षश्च करस्थ एवेति ॥ पापान्येवारण्यानि दुःखजन
कत्वात् ॥ मेषां दवानलदूवनाशकत्वात् ॥ पापारण्यानां दवानलो यस्या नाम सेति वा ॥ तदुक्तं
ब्रह्मांडपुराणे ॥ गंगायाः पापं नाम पापारण्यदवानलः ॥ भवव्याधिहरी गंगा तस्मात्सेव्या प्रय
त्नतः इति ॥ यद्वा ॥ पापारण्यानां येदेवाः दावाग्नयो नाशनोपायमृजाउपास्मादयस्तेषामनारण्या

१४१ नलातिआदत्तेतानजीवमतीतिपावत॥ पापापहानिकर्मणि प्रथयतीसततदर्शकैश्च ह्ला
डे। कृत्स्नाखिलपापस्य ज्ञानतोऽज्ञानतोपि वा। प्रायश्चित्तं परं प्रोक्तं पराशक्तेः पदस्मृति
रिति। तत्रैव ब्रह्मायामलरुद्रे स्कंदे च श्रीगणेशदेवेन्द्र रहस्यं परमं महत्। सर्वेषामेव पापानां यौगपद्येन
विनाशनं। भक्तिश्रद्धासमायुक्तः स्नात्वा तज्जलसंस्थितः। अष्टोत्तरसहस्रं तु जपेत् पंचदशाक्ष
रीं श्रीमत्परमां शक्तिं मुच्यते सर्वकिल्बिषैः॥ इमादि दौर्भाग्यमेव तूलं कार्पासं तस्य वातूलत्वं इव
वासि वह्निरिव निरासिकेति यावत्॥ वातूलः पुंसि वात्यायामित्यमरः॥ यद्वा दौर्भाग्यं तूलं येषां
ते दौर्भाग्यतूलाः॥ दौर्भाग्यस्य तूलस्येव निरासकाधर्मविशेषाः॥ अत एव ते धर्मा एव वातू
लागौरपहृत्या॥ तेन दौर्भाग्यतूलाः वातूलायस्याः सकाशात् इति विग्रहः॥ दौर्भाग्यनिरास
काधर्मविशेषाः॥ अत एव ते धर्मा एव वातूला गौरपाहृत्या॥ तेन दौर्भाग्यतूलाः॥ दौर्भाग्य
स्यतूलस्येव निरासकाधर्मविशेषाः॥ अत एव ते धर्मा एव वातूला गौरपाहृत्या॥ तेन दौर्भाग्य
तूलाः॥ दौर्भाग्यस्य तूलस्येव निरासकाधर्मविशेषाः॥ अत एव ते धर्मा एव वातूला गौरपाहृ
त्या॥ तेन दौर्भाग्यतूलाः वातूलायस्याः सकाशात् इति विग्रहः॥ दौर्भाग्यनिरासकानि कर्मा
णि यस्याः सकाशात् भवंति यस्याः सबधी निवासेति यावत्॥ जरैवं ध्वांतमंधकारं तस्य नाश राम०
कत्वादुवेः प्रभेव॥ ॥ १९४॥ भाग्याब्धिचंद्रिका भक्ताचित्तके किद्यनाघना॥ रोगपर्वतदं ४१

मृत्युरुदाहृतः कृत्या रिका॥ ॥१८४॥ भाग्यलक्ष्मी स्याच्चैव हल्लास कान्ता चन्द्रिका मकौमुदी वा मता
नां चिन्ता स्मैव केकि नो मयूराः स्तेषां मुल्लास कः आदर्शनाद्यनामे घस्वरूपा॥ यद्वा घनपदेन
वमेघा अतेते देवी कृतानि चरित्राण्येव समस्ते चित्ते केकि घनरूपा ताः॥ जिगोरूप तेन पद्रेमचरि
त्राणि ताः कथ्यन्ते॥ मत्तो चित्त के कि घनेरामसमतादर्शना निरन्तरेस्पिर्द्धः॥ रोगाएव पर्वताः स्वच्छल
त्वान्ने षां दम्भोलिर्वज्रइव पुंल्लिङ्गस्वाय शब्दः॥ तेन रोगपर्वतदम्भोलये नमइत्येव प्रयोगो
नायात्रिकोदम्भोलसेनमइ॥ यद्वाशतकोटिः स्वरुः शबो दम्भोलिरशनिर्द्वयोस्मो त्रिपुरा
रोदम्भोलिपदस्य पुंलिङ्गबपदेन वा शनिपदेनापि स्त्रा ह्व यातस्त्री लिंगतापि स्वच्या॥ कोविधि
समुपलक्ष्येतिमो क्षधर्मी यप्रयोगा निर्वाहाय महीकाकार्यणां मार्गपद्धीनि प्रतिविधि रि
त्यत्र निपतति पुरः साह वर्णमात्र वशेन पुंल्लिंगत्वेन प्राप्तिः स्यापि विविधिपदस्य स्त्री लिंगतेति
।व्याख्यानदर्शनात्॥ एतस्मिन्पक्षे पात्रिकोदम्भोलये नमइति स्यापि प्रयोगः॥ संगच्छते॥ इत्थं पद
शक्तिसिद्धिलिङ्गभेदभिन्नान्यष्टाविंशतिर्वर्धात्रकाः॥ तेमृत्युरुदाहृत पदेनोच्यन्ते॥ दाहृपदस्य
कपरिभाषायाः ष्टाविंशतिसंख्यापरत्वात्॥ ह्येषशक्तेः काष्ठाम पिकथ्यन्ते॥ तेषां छेदकत्वात्कुं
ठारेव स्यार्थकः॥ द्वयोः कुंठारइति कोशः॥ अष्टहुनाम हारूपकालंकारः॥ ॥१८५॥ महे
श्वरी महाकालीमहामायामहाशना॥ अपराजिता चंडिका चंडमुंडासुरनिषूदनी॥ ॥१८६ द्वा॥

महतीचमेश्वरीचऽमाहेश्वरीति पूर्वं व्याख्यातं नाम॥ अनयोर्ह्रस्वदीर्घादिमत्त्वान्न पौनरु
क्त्यं॥ महती च सा काली च। उज्जयिनीपीठस्था महाकालस्य पत्नीति वा॥ महानपरिमितो
ग्रासः कवलं यस्याः॥ यस्य ब्रह्म च क्षत्रं चोभे। भवत ओदन इति श्रुतेः महत्स्वग्रासक
मेकत्वादशनं यस्याः॥ अत्र तृतीयेवर्णेलोलत्वः पूर्ववत्तत्पञ्चतीयकं नाम व्याख्यातमि
ति न पौनरुक्त्यं॥ अपगतमर्णं यस्याः साऽपर्णा॥ तदुक्तं मत्स्ये मिदं देवी सदेवे॥ ऋणा मिष्ट
मदृत्तैवत्स त्वामजपन्तो मम॥॥ शिवेकथयमपर्णेतिसंज्ञाबोधेन ब्रजसइति॥ पर्णमप्यप्र
नीयत्वेन न विद्यते यस्याः सा पर्णकृत्याद्रुति वा॥ तदुक्तं कालिकापुराणे॥ यस्माच्चंडं च मुंडं च गृ
त्व त्वमुपागता॥ चामुंडेति जनो लोके ख्याता देवी भविष्यसीति॥ वाराहपुराणेतु॥ देवी च त्रिशि
खिनाजेनाहत्त्वं समजाडयत्॥ जायमानडमाडित्येतत्स्वदैत्यस्य शुभलोचने॥ चर्ममुंडेन मे सम्य
क्कृष्टाङ्गम्पतेबन्जेवमवन्नाः॥ हरेस्तु दानवेन्द्रस्य चर्ममुंडे कृणादिवः॥ अपहृत्य वराहे देवी चा
मुंडा तेन सा भवदित्युक्तं॥ काशीमोटीतु चामुंडा चर्ममुंडा चर्चर्चिकेति कोशाच्चर्ममुंडेत्यपि दे
वीविशेषस्य नाम दृश्यते। तेन वाराहे चर्ममुंडेति सा भवदिमेव पाठः स्यात्किंतु नमीयतद्रूसम
देतत्॥॥ १९६॥ क्षराक्षरात्मिका सर्वलोकेशी विश्वधारिणी॥ त्रिवर्गदात्री सुभगा त्र्यंबिका त्र्यं०
त्रिगुणात्मिका॥॥ १९७॥ क्षराक्षरनियतसंबद्धोन्य क्षराणि वर्णा निज आत्मा स्वरूपं यस्याः॥ एकोने

काक्षराकृतिरित्यर्थः॥ उक्तंच वराहपुराणे॥ एकाक्षरेति विख्याता सर्वाक्षरमयी शुभा॥ सैव विश्वे
श्वरी देवी सैव कात्यायिनी स्मृतेति पद्मा॥ क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थो ऽक्षर उच्यते। तदुभयमा
त्मस्वरूपं यस्याः॥ सदसत्क्षरमक्षरमिति महाभारते॥ विष्णुभागवते पि॥ विष्णोस्तु त्रीणि रू
पाणि पुरुषाख्यानि ये विदुः॥ प्रथमं महतः स्रष्टृ द्वितीयं त्वण्डसंस्थितं॥ तृतीयं सर्वभूतस्थं
तानि ज्ञात्वा विमुच्यत इति॥ सर्वेषां लोकानामीशी ईश्वरी॥ विश्वंभरपत्नीति तथा॥ त्रयाणां
धर्मार्थकामानां वर्गः समूहः त्रिवर्गो धर्मकामार्थैश्चतुर्वर्गः॥ समोक्षकैरिति अमरः॥ तत्प्रदा
त्री वितरणपरा॥ पंचवत्सराकमाहुभगेत्युच्यते॥ कमात्रकरणेसुभगा पंचवर्षीस्यादिति
धौम्यवचनात्॥ तद्भिन्ना॥ यद्वा श्रीकाममाहात्म्यवीर्ययत्नकीर्तयो भगपदवाच्याः
शोभना यस्याः सा॥ भगमैश्वर्यमाहात्म्यज्ञानवैराग्ययोनिषु॥ यशोवीर्यप्रयत्नेच्छाश्रीधर्म
यत्नकीर्तयो भगपदवाच्याः शोभना यस्याः सा॥ भगमैश्वर्यमाहात्म्यज्ञानवैराग्ययोनि
षु॥ यशोवीर्यप्रयत्नेच्छाश्रीधर्मार्कविमुक्तिषु इति विश्वः॥ शोभनो भगः स्त्रीयोनिर्यस्याः वा॥ सो
रकार्ये सुसर्वे पुत्रदेतः एकताया ऋस्याः शक्तेरेव निमित्तत्वात्॥ तदुक्तं विष्णुपुराणे द्विती
येंशे॥ सर्वशक्तिः परा विष्णोर्ऋग्यजुःसामसंज्ञिता॥ सैषा त्रयी तपत्यंहो जगतश्च हिनस्ति
या॥ न केवलं रवेः शक्तिर्वैष्णवी सा त्रयीमयी॥ ब्रह्माथ पुरुषो रुद्रस्त्रयमेतत्त्रयीमयं॥ नो

देगाना। स्मैताचकदाचिद्धक्तिरूपष्ट्कृ॥ विष्णुर्विष्णोः हृदयकृतस्य गणाः सप्तमयोऽप्यमां॥ सं
भक्तदर्पणास्येव योयमास त्वंतोगतः॥ छायादर्शनसंयोगं सतं प्राप्नोत्यथात्मनः॥ एवं सा
चैत्रवीश क्तिर्नैतापेतितो द्विज॥ मासामनुमासंभाखंतमध्यासेन त्र संस्थित मिति॥ देवा
सप्तयोगश्वर्वाः श्रूरस्तोयद्राः॥ सर्पाश्च मासाश्चेति सप्तमयोगणाः॥ प्रतिमासं मियमान
स्य सूर्यस्योपकारो मूजत्वाद्विद्यते॥ शक्तिस्तु प्रधानत्वान्नियत इति समुदाचार्यः॥ यद्या
लोकत्रयं जगतं सोमाप्यंचरातमचरगतं वा श्रस्या एव रूपमिति स्तुभगा॥ अचरगतं तु
पद्मपुराणे॥ इत्युवत्सराजं च निष्प्रावाजीरधामके॥ विकारं चञ्चागोदृशीरं कुसुमं कुसुम
तथा॥ लवणं चेति सौभाग्याष्टकं छोवरमुच्यत इ॥ चरास्तु सुवासिमः प्रसिभा एव॥
पामरयैवोक्तं॥ त्रिविष्टपसौभाग्यमयी भुक्तिश्च क्तिप्रदा शुभा॥ श्रारा धयंति मंगा मक्त्या
नारी वा किं न विंदती ति॥ अत्र पूर्वविशेषणाद्वयं सुभगायस्य निराक्तिमपि वन्दनं पाति॥
वीरस्यं बकानि वा गामप्या॥ तदुक्तं देवीपुराणे निर्वचनाध्याये॥ सोमस्त्र्यान लाचि
णाय त्रेत्रा सं बकानिसा॥ तेन देवीत्र्यं बकेतिमुनिभिः परिकीर्तितेति॥ प्रसयस्युक्तास्त्र
र्वे स्पृत्सु पंगस्त्र्य काराः॥ त्रयाणां ब्रह्मविष्णुरुद्राणां मंबिका माता वा अजरवाह॥ त्रिपुराम्बि रम्म०
का॥ स्निग्धरजस्कमोहम्पगुणत्रयं साम्यविग्रहा॥ ॥१०७॥ स्वर्गापवर्गदा शुध्याजपा शु

पुष्पनिभाकृतिः ॥ ओजोवती द्युतिधरा यज्ञरूपा प्रियव्रता ॥ १२८ ॥ यन्न दुःखेन संभिन्नं न
च ग्रस्तमनंतरं ॥ अभिलाषोपनीतं यत्तत्सुखं स्वःपदास्पदमिति श्रुतिप्रसिद्धं दृष्टिसुखमेवं
स्वर्गं ॥ नित्यं तत्सुखमपवर्गः ॥ तदुभयं ददात्तेत्युक्तं ॥ आविद्यकमालिन्यशून्या ॥ जपापु
ष्पनिभा ॐ द्रपुष्पेण तुल्या आकृतिः स्वरूपं यस्याः ॥ आकृतिः कथिता रूपे सामान्यवपुषोर
पीति विश्वः ॥ अत्र आकारप्रश्लेषो जपेति पृथक्पदं स्वीकृत्य धराधरान्ते सैकं पदमित्य
पि सुवचं ॥ तत्र जपा मंत्रविशेषरूपा तन्निर्वचनं च वह्निपुराणे मूर्तिसंहितायां ॥ विना जपे
न देवेशि जपो भवति मंत्रिणः । अजपेयं पयंततः प्रोक्ता भवपाशनिकृंतनीति ॥ पुष्पवि
कारस्य श्लेषो जपेति पृथक्पदं स्वीकृत्य धराधरान्ते सैकं पदमित्यपि सुवचं ॥ तत्र जपा
मंत्रविशेषरूपा तन्निर्वचनं च वह्निपुराणे मूर्तिसंहितायां ॥ विना जपेन देवेशि जपो भवति
मंत्रिणः । अजपेयं ततः प्रोक्ता भवपाशनिकृंतनीति ॥ पुष्पविकासश्चार्तवं । धनंदस्य वि
माने च कुत्र मेने त्रः रूप्यपीति हेमकोशः ॥ तत्तुल्या कृतिर्यस्या इत्यर्थः ॥ ओजोऽष्टमधातुरि
ति वाग्भटः ॥ इंद्रियसामर्थ्यमित्यन्ये । ओजस्तेजसि धातूनामवष्टंभप्रकाशयोः ॥ ओ
जो बले च दीप्तौ चेति तु विश्वः । तामस्यां सतीमोजोवती ॥ द्युतिः स्त्रियाः पचाद्यच् ॥ द्युतेः का
न्तेर्धरा ॥ यज्ञो वै विष्णुरिति श्रुतेस्तदभिन्ना देवी यज्ञरूपा ॥ यज्ञा एव वा रूपमस्याः ॥ तद

१८५ कोहरिवंशपद्मपुराणयोः श्रुतः प्रक्रमः ॥ वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुहस्तश्चितीमुखः ॥ अ
ग्निजिह्वो धर्मरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥ अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदांगश्रुतिभूषणः ॥
स्रुवतुंड आज्यनासः सामघोषस्वनो महान् ॥ धर्मसत्यमयः श्रीमान्क्रमविक्रमसत्क्रि
145 यः ॥ प्रायश्चित्तनखो धीरः पशुजानुर्महाभुजः ॥ औद्गात्रांत्रो होमलिंगः फलबीजम
हौषधिः ॥ वाय्वंतरात्मा मंत्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥ वेदीस्कंधो हविर्गंधो हव्यकव्या
तिवेगवान् ॥ प्राग्वंशकायो द्युतिमान्नानादीक्षाभिरर्चितः ॥ दक्षिणाहृदयो योगी महा
मंत्रमयो महान् ॥ उपाकर्मोष्ठचिबुकः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः ॥ नानाछंदोगतिपथो गुह्यो
पनिषदासनः ॥ छायापत्नीसहायो वै मेरुशृंग इवोच्छ्रितः इति ॥ महाइहिपद्मार संग्राहि
र्गंधा द्रोणमदेवतां ॥ स्वभावेन समाराध्य ज्ञानतुः सोयं महामख इति ॥ सुखासनाय रहस्यो
क्तपद्मामिनं ॥ त्रिपाद्भस्मविशेषात्सर्वदेवता विषयकारणमस्याः ॥ तडक्रम विष्णो
र्न पुराणे ॥ देवं देवीं च वो हि शुपयक्ता रोति व्रतनरः ॥ तत्सर्वं शिवयोस्तुष्ट्यै जगज्जननशी
लयोः ॥ न भेदः स्तत्र मंतव्यः शिवशक्तिमयं जगदिति ॥ प्रियव्रताख्यराजसत्स्पावा ॥ १९८
डुराख्या डुराध्यर्षा पाटलीकुसुमप्रिया ॥ महतीमेहनिलया मंदारकुसुमप्रिया ॥ १९९ रम्य
चपलाक्षिया णां डुःखेनाराधितुं शक्या ॥ अशक्यस्तेवपर्यवमाना ॥ तडक्तं ॥ तत्लक १८५

...सानामहत्त्वलाभेति ॥ तुः स्वरूपं आवर्षः खायमीकारसंयपस्याः ॥ श्वेतकेवर्णा पाटलीना
मकंकुसुमप्रियं यपस्याः ॥ उक्तंच पाद्मे ॥ श्रीहृदेशंकरोदेवः पाटलायांतु पार्वतीति ॥ परमम
हत्त्वमिमाराधयन्त्याः नमहतीं ॥ वीराणां विशेषोपि महतीति स्तवः हृदयावां ॥ मेरुखेनिलयोयस्याः ॥ तं
त्रराजे ८ स्त्राविंशे पटले ॥ अथ षोडशानि मानानि लोकानामवेव दामितदृष्टस्तु पञ्च सप्तसप्त सागरद्वी
पांभुवंधरां पितृलोकं ॥ मध्यस्थं मेरुशैल लिला समदेवाः स्ते महाद्युतिः ॥ तस्याभितो जलाब्धि
नाः शोषान्त्यास्मुखात्तु दंष्ट्रा तद्बहिः परमेमोक्षितं तत्तेचिन्त्रात्मसंस्थिते तन्मादिनाव हवेवि
शेषोउक्तः स्तेगुहृत्प्रवादेवा यंगतश्राः ॥ ॥ यद्वा ॥ चक्रराजस्य त्रयः प्रस्ताराः भूमिकैलास
मेरुभेदात् ॥ तत्रवशिमाद्यष्टकेन सहामेरुभावनाभूप्रस्तारः ॥ मातृकाक्षरैश्चकैला
सप्रस्तारः ॥ षोडशभिर्नित्याभिश्च मेरुप्रस्तारः ॥ मेरुर्निमाता साम्यभावनैव निलयोयस्या
इत्यर्थः ॥ भावनाप्रकारश्च सनत्कुमारसनंदनवसिष्ठसंहितासु तिसृषु त्रिविधः क्रमेणाप्रति
पादितः ॥ अथवा ॥ भूमिश्चक्र[illegible] शिवो माया शक्तिः कृष्णाध्वमादनो ॥ अथ चंद्रश्च विंदवर्ध
श्च नवार्णो मेरुरुच्यते इति ज्ञानार्णवे उक्तेतो नवाक्षरो मंत्रो मेरुपदवाच्यः ॥ स एव निलयः
सर्वमंत्रोद्भवस्थानं यस्याः ॥ तदप्युक्तं ॥ महात्रिपुरसुंदर्या मंत्रा मेरुसमुद्भवाद्य माद्याः ॥ मं
दारादेवतरुः श्वेतार्को वकासपकुसुमप्रियं यस्याः ॥ ॥ १०० ॥ ॥ वीराराध्या विराड्रूपा वि

१४६ जाविश्वतोमुखी॥ अथरूपापराकाशा आ॥ दासा॥ हपिता। १०० अहमिप्रलयंकुर्वंत्रिदम॰
प्रतियोगिनः॥ पराक्रमपरोमुक्तो स्वात्मानमधिावापहृष्मिमादिनोऽकलकृणावीसैनाए भा
। विराजोलक्षणांमूर्वं मुक्तंतदूपा॥ अथपरिभाषायामष्टवताशिशत्रामानिविभजते॥ उणाभ
वेगार्तो द्विश्चेतु ईदाविभुगुणोभवांगमपदेवरगुणाचतुविभाजो खल्भदभावोतरंगविलविभ
वाः॥ १८ विगुनंनस्तः पापंपस्याः। विरजसेनमइतिप्रयोगः॥ उत्कलदेशस्थाविरजाख्येक्षेत्रावि
ष्टात्रीयं तदुक्तं ब्रह्मपुराणे॥ विरजे विरजा माता ब्रह्मणा संप्रतिष्ठिता॥ यस्याः संदर्शनान्मर्त्यः
पुनात्यासप्तमंकुलमिति॥ विश्वतः सर्वावच्छेदेनमुखंयस्याः। विश्वतश्चक्षुरुतविश्वतोमु
खइति श्रुतेः॥ यत्रैवोपासकैर्ध्येयत्वेनरूपंकल्प्यते तत्रैव चाविर्भवतीत्याशयेन सर्वतःपाणिपा
दं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखमित्यादिवचनानि॥ यत्र सार्थिकरूपाभिप्रायेण अपाणिपादो जवनोग्र
हीते त्यादीनामविरोधः॥ प्रतिकूलमंचतीति प्रत्यक॥ तादृशंरूपंयस्याः॥ इन्द्रियाणांविषये
भ्यो मुखत्वं बहिर्मुखत्वं पराङ्मुखत्वं चेत्युच्यते॥ तस्मिंस्त्यागेनांतरात्मोन्मुखत्वमतेमुखत्वं प्रत्यङ्मु
खत्वं चोच्यते॥ अतएव श्रूयते॥ पराचि खानि व्यतृणत्स्वयंभूस्तस्मात्पराङ् पश्यति नांतरात्म
न्निति॥ अप्यगवलोक्यमानस्वरूपेतितत्पावत॥ अतएव श्रूयते॥ पराचि खानि व्यतृणत्स्वयंभू राम॰
स्तस्मात्पराङ् पश्यति नांतरात्मन्निति॥ अप्यगवलोक्यमानस्वरूपेतितत्पावत॥ परञ्ज्योतिरूपि॰ १४६

सा व्याकाशश्च पराकाशा निर्गुणानास्त्री लिंगं ।। परब्रह्मेत्यर्थः ।। आकाश इति होवाचाकाशो ह्येवैभ्यो
ज्यायानाकाशः परायणमिति छांदोग्ये आकाशपदेन परब्रह्मैवोच्यते न भूताकाश इत्याका
शस्तल्लिंगादिति ब्रह्मसूत्रे निर्णयात् ।। कौर्मेपि यस्यसा परमा देवी शक्तिराकाशसंज्ञितेति ।। इ
त्युक्तेहि साजगतो योनिरेका सर्वात्मिका सर्वनियामिका च ।। माहेश्वरी शक्तिराहानादिसिद्धा
व्योमाभिधानादिविराजतीवेतिच । अथवा परमे व्योमन् प्रतिष्ठितेत्यादि श्रुतिसिद्धं व्योम ब्रह्मा
डपिंडांडभेदेन द्विविधम अभिधानादिविराजतीवेति च अथवा परमे व्योमन् प्रतिष्ठितेत्यादि श्रुति
सिद्धं व्योम ब्रह्मांडपिंडांडभेदेन द्विविधमपि पराकाशो ब्रह्माभिव्यक्तिस्थानं तत्स्वरूपा ।। उक्तं च चि
द्गगनचंद्रिकायां ।। हृत्क्रियात्मशशिभानुमध्यगः खेचरस्य नलदृष्टिधामयः । यन्नहृद्धि शिखरं
परं नमस्तत्र दर्शय शिवत्वमंबिके इति ।। ब्रह्मरंध्रसंज्ञे ग्रेपि द्वादशांते ललाटोर्ध्वे कपालोर्ध्वविसा
नके ।। द्व्यंगुलोर्ध्वं शिरोदेशात्परं व्योम प्रकीर्तितमिति यद्वा सप्तभ्यः समुद्रेभ्यः परत आकाशः
पराकाशः तत्र ललितापोडशवर्षवयस्किता सततं तत्स्वरूपेणोपचर्यते ।। तदुक्तं कादिमते ।। कृता
दिवर्षादारभ्य प्रतिवर्षमिति स्थिता ।। द्वितीयादिषु वर्षेषु क्रमात्ता परिवर्तिनी ।। षोडशेब्दे प
रव्योम प्रकीर्तितमिति यद्वा ।। सप्तभ्यः समुद्रेभ्यः परत आकाशः पराकाशः तत्र ललितापोड
शवर्षवयस्किता सततं तत्स्वरूपेणोपचर्यते ।। तदुक्तं कादिमते ।। कृतादिवर्षादारभ्य प्रतिवर्षमि

१४७ तिष्ठिताः द्वितीयादिषु वर्षेषु क्रमान्नाः परिवृत्तिभिः ॥ षोडशेब्दे परब्धो स्मिंल्ललितासलिलांबुधौ ॥
चित्राच भवतीत्येवंहि भंजंते परिवर्तनमिति ॥ मेरुपर्वतात् सप्त द्वीपाः सप्त समुद्राः पराकाशश्चेति षो
डशस्थानेषु कृतयुगस्य प्रथमवर्षे ललिताकामेश्वरी भगमालिनी सादिक्रमेण चित्रांताः
सप्त समुद्राः पराकाशश्चेति षोडशसुस्थानेषु कृतयुगस्य प्रथमवर्षे ललिताकामेश्वरी
भगमालिनी सादिक्रमेण चित्रांताः षोडश नित्याः स्थिताः ॥ द्वितीये तु वर्षे ललिता जंबूद्वीपे
ऽवतरति कामेश्वरी तु क्षारांबुधिं प्राप्नोति तत्र भगमालिनी तु जतो पुनः स्थानमाक्रमते ॥ ए
वं नित्या पराकाशे ज्वालामालिनी मेरौ चित्रा तिष्ठति ॥ तृतीये वर्षे क्षारांबुधौ ललिता सादिक्रे
णोन्नरोन्नरस्थानाक्रमेण जंबूद्वीपे चित्रा तिष्ठतीत्याद्यूह्यमिति तदर्थः ॥ यद्वा ॥ पराकशब्दः
कृच्छ्रविशेषवाचकः संतपोमात्रो फलहेतुकः ॥ तस्य आशादिकृतयोगस्यामार्गदृतियाव
त ॥ अथवा ॥ पराकमश्नाति पराकादिजन्यफलभोक्त्रीत्यर्थः ॥ पिरेठत्कृष्टे अर्के पापडुविअग्ना
तिनाशयतीतिवा ॥ अर्कं पापे च तुः रवेचेति विश्वः ॥ उपमार्थिक प्रतीकाशशब्दस्तिस्यर्थि पराका
शशब्दात् नुपमेति वार्थः ॥ प्रारायणं च वृत्तिकानिकादशैं द्विपारिणवादत्ते ॥ प्रारायान द्यति खं
डयतीतिवा ॥ प्राणो स्मि प्रज्ञात्मा तं मामायुरमृतमुपास्वेति कौषीतकिब्राह्मणोक्ता प्राणपदस्य ब्रह्म॰
के हल परत्वेति निर्णीत प्राणाधिकरणे ॥ तेन प्राणरूपिणी ॥ तस्य ब्रह्मस्वरूपेत्यर्थः ॥ उक्तं च मनु ८०

स्मृतौ ॥ एनमेके वदंत्यग्निं मनुमन्ये प्रजापतिं ॥ इंद्रमन्ये परे प्राणममपरे खमहेश्वरीमिति ॥ अ
श्वासानिश्वासांतं त्रैतावदृश्यषोडशानि मानं कालेन प्राणा तौ चात इत्यादिना श्वासांख्यं काले मा
रभ्यैव दिनमासादि ऋक्प्रिरुक्ता ॥ सार्धद्वाविंशति । सा श्वासाः क्रमाद्द्वादशराशय इत्यादि
नाचराशिचन्द्रसूर्यादिकलेना च श्वासमध्येवेमादि रूपाविलक्षणाप्रक्रिया प्रदर्शिता ॥
तन्नीमाचलाललितायाः प्राणात्मतेमेवस्फुटीभवतीति तद्रूपे समर्थः ॥१००॥ मार्तंडभैरवा
राध्या मंत्रिणीमुख्यराज्यसंघः ॥ त्रिपुरेशीजयत्सेनानिष्ठा गुरुस्वपरापरा ॥ १०१ ॥ श्रीपुरे च
ह्विविंशत्रयो विंशमोः प्राकारयोर्मध्यभूम्यामलिमार्तंडभैरवो देवो देव्युपासकः ॥ तथा
चोक्तं तद्दर्शनावसरे ह्वीसदेशिकेंद्रे राचक्रुस्मती प्रकाशनशक्तिछायासमारचितकेलिः
मालिकमयमुकुटरम्यमस्मे मार्तंडभैरवं हृदयइति महाराष्ट्र ॥ बुम्र सिद्धं ॥ तत्स्थानदेवाराध
नापि मल्लारिमहात्म्य एवप्रसिद्धा ॥ यद्वा मार्तंडः सूर्यः ॥ मृतं डे येन संजातो मार्तंडस्तेन न
भास्कर इति स्कांदात् ॥ शकंधास्विवान्मरूपं तत्र जातइति तच्छ्रुतेः ॥ भैरवो वटुकादिरने
कविधः ॥ तत्र सूर्याराध्यत्वं पद्मपुराणे ॥ देवाः रत्नमयीं मूर्तिं भक्त्या नित्यं दिवाकरः ॥ स्त्र
यिता प्रवान्नीं अस्त्येतं स्त्रमपुत्रमसमिति ॥ भैरवीराध्यत्वं तु कालिकापुराणे बहुशः प्रतिपा
दितं ॥ भीहरणांसमूहोवा मे रवं ॥ दुर्गेरक्ष्नताहरस्मिमीतिमशेषजंतोरितिदेवीस्तुतिप्रकर

१४ परशी मार्कंडेयपुराण[illegible]॥ सर्वे[illegible]मेकशेष[illegible]॥ अथवा उद्यमो भैरव इति शिवसूत्रेप्रति
पादित उद्योगो भैरव इत्यु[illegible]॥ सर्वमोहांधकारनाशकत्वान्मार्तंड ः॥ नडकं मोहजपाद
नेत्ता भोगात्महृज विद्या[illegible] यइतिसूत्रे वार्तिककारैः॥ मोहस्तमो निजाख्याति[illegible]
[illegible]॥ [illegible]॥ अथतो नत ः सकार[illegible]भावधिः॥ आभोगोपस्य विस्तार इ[illegible] शाहशि
[illegible]मनः॥ भवेत्सहजो॥ [illegible]पाजपो लाभोस्य योगिन इति॥ मार्तंडत्वलेन भैरवे[illegible]द्योगविशे
षरूपः [illegible] र्थः॥ मंत्रिणीशपामलीवा॥ [illegible]पयोगि विचारवाचकमंत्रशब्दादि ति
[illegible]॥ तस्मान्मतानि [illegible] राज्यभारोपणा॥ अथवा॥ मंत्रो पास
[illegible]ः मननत्राणधर्मत्वात्त्रिर्मलचित्तमेव वा मंत्रस्तद्वतो मंत्रिणः॥ तानेव पतिभग
गवे[illegible]पयतीति मंत्रिणी मपल विशेषाः॥ तस्मिन्मंत्रिणां मतानि वेशितारा[illegible]
[illegible]कोधर्मोपया॥ उपासकानां योगिनां च मपल
[illegible]इति फलितार्थः॥ तदिदमुक्तं॥ चित्तं मंत्रः॥ मपलः साध
कः[illegible]रहस्य[illegible]तिविमिः शिवसूत्रे॥ उक्तं च भगवता[illegible]दासेन॥
ना॥ [illegible]तेनेन परमं[illegible]विश्व[illegible]इति विततु स्फुरता[illegible]विमर्शनं तदेव मंत्र रामं०
[illegible]नेति मंत्रस्तेनो[illegible]शिके॥ [illegible]हतानुसंधात्मस्फूर्ज १४८

न्मननधर्मतः ॥ संसारक्षयकृत्त्राणधर्मतो रविरुच्यते ॥ तन्मंत्रदेवतामशेषामात्मतत्त्वामस्य भृ
आराधकस्य चित्तं च मंत्रतत्त्वधर्मयोगतः ॥ अस्य चोक्तस्य मंत्रस्य मननं च ह्याराधर्मिणाः ॥ तत्कं
मंत्रानुसंधानावष्टंभोद्यंत्रणात्मकः ॥ प्रयत्नोंतः स्वसंरंभः सत्त्वं स्वबलं तु साधकः ॥ यतो मं
त्रयितं तन्मंत्रदेवतैक्यस्य संभ्रमः ॥ इहक्रम साधकयुक्तेन योगिना प्रथमोदितं ॥ पूर्णाहंता
नुसंधानात्मवीर्यं मंत्रस्य लभ्यते ॥ विद्येति परमाद्वैतसंप्रवेदनरूपिणी ॥ शरीरं यस्य भगवान
शब्दराशिः स उच्यते ॥ तस्य समस्तमंत्रात्मस्वपूर्णाहंतास्वरूपिणी ॥ स्फुरत्तात्मैव मंत्राणां मन
नत्राणधर्मिणां ॥ गुप्तार्थता जनानां च रहस्यमिति कथ्यत इति ॥ क्षेमराजकृता विज्ञा विवृ
ते च कृत्स्नः ॥ सर्वाशापरिपूरकचक्राधीश्वरी पीठे त्रिपुरेशीति नाम ॥ तदहमेवादिपर्यवसापितधोवे
ते ॥ जयेत्तीभेंडा खुरादिजयिनी सेना शक्तिसमूहो यस्याः ॥ जयन्ती नारदराजवशेषस्वरूपा
वा ॥ निर्गतं त्रैगुण्यं मृगुरात्र पवनं यस्याः ॥ परशब्दोऽपरशब्दः ॥ परापरशब्दो वा यस्य वा ॥ च
कारेण स्वस्वरूपत्वात् परा मता ॥ परोन्यः ॥ अपरः कल्प्विन्नतावाक्सीयः ॥ यद्वा परः उत्कृष्टः ॥ अपरो नि
कृष्टः ॥ ब्रह्मदामाब्रह्मदाशा ब्रह्मेमे कितवा उतेति श्रुतिः ॥ परो वैरी ॥ अपरो मित्रं न मे द्वेष्यो
स्ति न प्रिय इति स्मृतिः ॥ परो हरस्कः ॥ अपरोतिकस्थः ॥ दूरस्थं चांतिके च तदिति स्मृतिः ॥ प
रस्तादुत्तमानात्मवैरिहरेपुकेवल इति विश्वः ॥ परमपरं चेति द्विविधं सामान्यं ॥ परापरात्वं त

तीयं च ॥ ब्रह्म द्विविधं केवलं श[illegible]बलमेदाक्रमेणापरमपरमुच्यते ॥ एतद्वै सत्यकाम परं चा
परं च निमुनेः पदे ब्रह्मणीवेदितव्ये परा चैवापरा तथा ॥ अपरा तत्र ऋग्वेदो यजुर्वेदो द्विजो
त्तमाः ॥ सामवेदस्तथाथर्ववेदः [illegible]र्वार्थसाधकः ॥ शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छंद एव
च ॥ ज्योतिषं चापरा विद्या पराक्षरमिति स्थितं ॥ तदक्षरं तत्परं चापरमेव चेति स्मृतेश्च ॥ यो
मा[illegible]पि परमपरं [illegible]द्विविधं ॥ विद्या द्विविधा परापरा चेति मुंडकोपनिषदुक्ता ॥ लिंगपुराणे
पि द्वे ब्रह्म[illegible]दितव्ये परा चैवापरा तथा ॥ अपरा तत्र ऋग्वेदो यजुर्वेदो द्विजोत्तमाः ॥ सा
मवेद[illegible]थाथर्ववेदः सर्वार्थसाधकः ॥ शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छंद एव च ॥ ज्योति
षं चापरा विद्या पराक्षरमिति स्थितं ॥ तदक्षरं तत्परं चापरमेव चेति स्मृतेश्च ॥ योमापि परम
परं चेति द्विविधं ॥ विद्या द्विविधा परापरा चेति मुंडकोपनिषदुक्ता ॥ लिंगपुराणेपि द्वे ब्रह्म
[illegible]दितव्याद्यात्मगोत्रेते ईश्वरी कामिमादि ॥ असंहृतं तदात्मैव परा विद्यानं चान्यथेतंतं
॥ परोऽपरश्चेति मेरागोद्विविधः ॥ तदुक्तं स्कांदेऽपि द्वैवेभव खंडे ॥ परापरविभागेन मायावो
द्विविधो मतः ॥ परः परतरं ब्रह्म मज्ञानंदादिलक्षणं ॥ प्रकर्षेणानवं यस्मात्परं ब्रह्म स्वभाव
तः ॥ अपरः प्रणवः साक्षाच्छब्दरूपः निर्मलः ॥ प्रकर्षेणानवत्वसहितत्वात्प्रणवस्ततः
परमप्रणवः ॥ सिहठ तात्प्रणवोध्यवेति ॥ परोऽपरश्चेति द्विविधो वेदार्थः ॥ तदुक्तं तत्रैव ॥

परापरविभागेन वेदार्थो द्विविधः स्मृतः ॥ वेदार्थस्तु परः साक्षात्परतत्त्वमतं परं ॥ अपरो धर्म
संज्ञस्यात्तत्परप्राप्तिसाधनमिति ॥ पराऽपरा ॥ परापरा चेति पूजा त्रिविधा ॥ तदुक्तं नित्याहृदये ॥ त
व निर्मोदिनाथजा त्रिभिर्भेदैर्व्यवस्थिता ॥ परा चाप्यपरा गौरी तृतीया च परापरा ॥ प्रथमाद्वैतभाव
स्थ सर्वप्रचरगोचरा ॥ द्वितीया चक्रपूजा च सदा निष्पाद्यते मया ॥ एवं ज्ञानमयो देवी तृतीया स
प्रथा मयीति ॥ पराऽपरा चेति वाग द्विविधा ॥ अपरा तु पश्यन्त्यादिभेदात्त्रिविधा ॥ पराऽपरा वे
ति अवस्था द्विविधा ॥ तत्र परा तुर्या ॥ अपरा तु जाग्रदादिभेदात्त्रिविधा ॥ तदुक्तं विज्ञानभैरवभट्टा
रकैः ॥ यत्र यत्र मनो याति बाह्ये वाभ्यंतरे प्रिये ॥ तत्र तत्र परावस्था व्यापकत्वात्प्रसिध्यतीति ॥ परो
ऽपरश्चेति द्विविधो होमः ॥ तत्रापरः स्थूलसूक्ष्मभेदात्तु नाद्विविधः ॥ तदिदमुक्तं स्वतंत्रतंत्रे ॥ प्रसिद्ध
स्थूलहोमं मण्डलाधारस्थविकरणके प्राणांग्निहोत्र समानधर्माणां सूक्ष्महोमं च प्रतिपाद्य तदंते ॥ चा
र्थानाम अशेषेणा वेद्यवेत्तृ विदात्मना ॥ स्थितिः परो भवेद्धोमः सर्वभेदविलापनात् ॥ सात्म्यरूपम
महावह्निज्वालारूपेषु सर्वदा ॥ निरिंधने ध्रुवरूपेषु परमार्थात्मनि स्थिरे ॥ निर्गुण्यानविलापस्तु पर
होमः समीरितः इति ॥ मंत्रपारापरणां तर्गत मंत्रविशेषः परापरेत्युच्यते ॥ देवापि त्रिविधा ॥ पराऽपरा
परापरा चेति ॥ तदुक्तं वराहपुराणे त्रिमूर्तिप्रकरणे ॥ तत्र सृष्टिः परा प्रोक्ता श्वेतवर्णा स्वरूपिणी ॥ या
त्वष्टी विशालाक्षी रक्तवर्णा स्वरूपिणी ॥ अपरा तामसमाख्याता रौद्री चैव परापरा ॥ एतास्तिस्रोऽपि

र्थमिलनेननतु चत्वार
१५० पिसिद्धांतिपार्ड वेत्तितलतदू ति॥ अत्र परपरपस्योर्विमर्जनेन पंचदशा
इत्यूनविंशतिः॥ ...पिय आला मं ...जनीयाः॥॥ २०१॥ सत्य ज्ञानानंदरूपामामरूपपरापरा
॥ कपर्दिनी कला मालाकामधुक्...पिणी॥ ॥२०२॥ ॥समं ज्ञानमा॥ नंदस्वरूपं यस्याः॥ संज्ञा
नमनंत ब्रह्मो निर्माविः...नमानंदं ब्रह्मेति श्रुतेः॥ सती सद्विद्यात द्विषये अज्ञा अनभिज्ञापेतेषाम
नामं दमानं...भः...ते मेव रूपयति॥ दर्शातीति॥ अंधतमः प्रविशंति ये विद्यामुपासत इति
श्रुतेः दारस्य...शा वासेन श्रवणान ॥ ...विद्यामिति पदकारास्ता पदपाठः॥ विद्यां ये पासनामेव
निदमाराय कश्रुतिरिति त्रिकांड पुराणोत्पद्मं दर्शांच॥ यद्वा॥ सत्या विद्यादे व्याअ ज्ञानं येषां ते
सत्यज्ञानालि यामनेदास्थान लोका नरूपयतीति श्रुत्याप कल्पवो का श्रुतेः॥ परजस्थाश्रवणा
त्र श्रनंदानामंतलोका श्रधेनतमसाहृताः॥ तांस्ते प्रेत्यभिगच्छंत्यविद्वांसोबुधाजनाइति॥ स
मा॥ त्मनानधिकारस्यापयो ह्ययोः शिवशाक्त्योभविः सामरस्यमेव पाश्चयं नेस्थानंयस्याः॥ उक्तं
चाभियुक्तैः परस्परतपः संपूर्णकला याः...स्परौ॥ प्रपंचमाता पितरौ प्रावो नाया पत्नी स्तुम इति॥ अ
नारैः सहितस्य सामरस्य लोक...परायणाया अपोवा॥ रसंपतेगीयंत इतिरसानि सामानि चतानि र राम०
स्यानि चतानि परायणानि अर्थीद्यानि यस्यावा॥ बहुलग्रहणात्रि विशेषणस्य पूर्वनिपातः॥ प॥ १५०

य॥ मा भीष्म ध्यात्वमराघ्नमयोरपीति विश्वः॥ कपर्द इत्यस्याधिक्यमभूमानिंदाप्रशंसास्वतिशययोगेऽतिशा
येन इति [illegible] मंहि तादीकाकारैर्लिखितं॥ स्मरशासनहृत्कल्पप्रमाप्रोंस्मिती॥ वराटकमालाभूषिता वा
॥ कपर्दः खंडपरशोर्जटाजूटे वराटके इति विश्वः॥ कपर्दि नामकस्य शिवस्य पत्नी वा॥ देवीपुराणेऽ
ष्टषष्टिशिवक्षेत्रगणनानन्तरं छगलांडे कपर्दिनीमिति स्मरणात्॥ कलानां चतुःषष्ट्यादिरूपाणां मा
लापरंपरा॥ कलालावण्यं पक्षो शोभं च लातीति वा॥ कामान् दोग्धीति कामधुक्॥ मनोरथानुत्पूरयती
त्यर्थः॥ कामधेनुस्वरूपा वा॥ कामः परशिवस्य बहुभवनस्या॥ सोऽकामयत बहु स्यां प्रजायेयेति श्रु
ति सिसृक्षा मनसि स्थिता [illegible] कामेश्वरः॥ तमधिकृत्य कामेश्वरी ध्यायते॥ य एवायं कामकामनः पु
षः स एव देवः॥ तस्य पत्नी का देवतेति [illegible] इति होवाचेति॥ कामं यथेष्टं वा रूपं यस्याः॥
१०१॥ कलानिधिः काव्यकला रसज्ञा रसशेवधिः॥ पुष्टा पुरातना पूज्या पुष्करा पुष्करेक्षणा॥ ॥२०३
कलानां नानाविधानां मायापूर्वं वर्णितानां निधिः॥ आत्मैवास्य षोडशी कलेति बृहदारण्यकोक्तेरात्म
कलानां जीवानां निधिर्वा॥ चंद्रमंडलरूपा वा॥ योनिवर्गकलाशरीरमिति शिवसूत्रे कलाशब्दः कर्मपर
त्वेन तद्भाष्ये व्याख्यातः॥ तेन कर्माणि निधीयंते यस्यामिति वा॥ अधिकरणे किः॥ सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञा
ने परिसमाप्यत इति स्मृतेः॥ कवेः कर्म काव्यं॥ तच्च नाटकशाटकभाणडिमप्रहसननाटिकादिभेदादने
कविधमग्निपुराणादौ प्रदर्शितं॥ तादृशकलारूपं वा यस्याः एव रूपं॥ उक्तं च विष्णुपुराणे॥ काव्यालापाश्च

१५२ येकेचिज्जीतकामाखिलानिच॥ शान्दमूर्तिंधरस्येनत्द्वपुर्विष्णोर्महात्मन इति॥ कामस्यशुक्रस्यामृतसं
जीवमात्मकलापाश्च येकेचिज्जीतकामाखिलानिच॥ शान्दमूर्तिंधरस्यैनद्वपुर्विष्णोर्महात्मन इ
ति॥ कामस्यशुक्रस्यामृतसंजीवमात्माकलारूपावा॥ रसान्शृंगारादिभेदेनदशविधान्जाना
तीतिरसज्ञा॥ रसनेंद्रियस्वरूपावा॥ रसस्यब्रह्मामृतस्यशेवधिशब्दो॥ तेनकलानिधयेनमः
॥ सशेवधयेनमइमेवप्रयोगोनपाक्षिकोनिधौशेवधेनमइति॥ कलानांरसानांचनिधिःशे
वधिशब्दो॥ तेनकलानिधयेनमः॥ रसशेवधयेनमइमेवप्रयोगोनपाक्षिकोनिधौशेवधे
नमइति॥ कलानांरसानांचनिधिःशेवधिर्यस्याइतिविग्रहेतुसोपिसंभाव्यते॥ ८००॥ इति (८००)
श्रीभास्करानंदकृतेसौभाग्यभास्करे। शतकेनाष्टमेनाभूद्विश्वाख्यानवमीकला॥ इतिललिता
सहस्रनामभाष्येऽष्टमंशतकंनामनवमीकला॥॥ षट्त्रिंशत्तत्वविग्रहशीलत्वात्पुष्टा॥ वह्निमि
ष्टितोर्ब्रह्मरसेनब्राह्मरोर्वापुष्टा॥ ब्राह्मरोः पोषितंब्रह्मेतिश्रुतेः॥ ब्रह्मासुष्पन्नब्राह्मरोरायुष्
हितिश्रुतेश्च॥ सर्वेषामादिमजत्वात्पुरातना॥ अतएवसर्वेषांपूज्या॥ पूजायितुंयोग्या॥ प्रतीक्षा
पुष्पन्नब्राह्मरोरायुष्माहितिश्रुतेश्च॥ सर्वेषामादिमजत्वात्पुरातना॥ अतएवसर्वेषांपूज्या॥ पूजयि
तुंयोग्या॥ प्रतीक्षावा॥ पुष्करंपोषणंतस्मात्तत्स्वरूपापुष्कराआतीर्थरूपावा॥ पुष्कराणीवकमलानीवदृ राम०
गानियस्यानेत्रानियस्याः॥ पुष्करंपंकजेव्योम्निपयःकरिकराग्रयोः॥ ओषधिद्वीपविहगतीर्थरा १५२

रः गोरागांतरे ॥ पुष्पुष्करां तर्यव रेचकां उरवटुगफलेपिच्चेति विश्वः ॥ एवं पुष्कराख्योयंमोपिपाद्मेत्रसिद्धः
विशाखास्कंधे यदामनुः श्रुतिकालस्तु चर्चं स्ममाः ॥ सयोगः पुष्करोनाम पुष्करे षतिडलेभइति ॥ पुष्कर
शब्दः पृथिवीपरोपि ॥ तदप्युक्तं पद्मपुराणएव ॥ यापमकर्णिकादेवा सोऽपृथ्वी परिचक्षते ॥ ये पद्मेसारगु
रवस्तान्दिव्यान्सर्वतानिह ॥ यानिपर्णानि पद्मस्यम्लेच्छदेशास्तुतेऽभवन् । यामध्येमागपत्राणि तेसर्पाणां
स्वरद्विषां ॥ एवंनारायणस्यार्थे महीपुष्करसंभवा ॥ प्रादुर्भावो ह्यपत्तस्मात्तन्नाम्नापुष्करसंज्ञितेति ॥ तेनयथा
संभवं मह्याद्विविषये कृष्णजन्मवोनिर्योपारस्थितिर्वायस्माद्वाइतिवार्थः ॥ निर्योपारस्थितोकाल विष्णुर्यो
त्सवयोः कृष्णाद्भस्मरः ॥ तन्नस्पान्सलुक ॥ पुष्करश्चाहोन्यग्रोधश्चहृदयोपि हि स्पते ॥ पुष्करद्वीपपदस्पतद्वेन
मात्स्यपुराणेोनिर्वचनदर्शनात् ॥ न्यग्रोधः पुष्करद्वीपे पुष्करस्तेन सस्मृतइति ॥ विष्णुपुराणेपि ॥ न्यग्रोधः पुष्क
रद्वीपे ब्रह्मणस्थानमुत्तममिति ॥ तत्प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णेसमभवदिति श्रुतिरपि ॥ न्यग्रोधपर्णशायिता
द्विष्णुत्वेलक्षणयागघते ॥ तदुक्तं रुणकापानिरिकृष्णापसाइतिवा ॥ तदुक्तं देवीभागवते ॥ वटपत्रशायाना
मविष्णवेबालरूपिणे ॥ श्लोकार्धेनतेहरिजांतं भगवतोऽखिलार्थदमिति ॥ श्रीमहीकृष्णापसाहृतिवा ॥
तानिवाएतानिवतार्थमांसि देवामनुष्याः ॥ पितरोसुरइतिश्रुतेः ॥ ॥ २०३ ॥ ॥ परंज्योतिः परंधामपरमाणुः
परात्परा ॥ पाशहस्ता पाशहन्त्री परमन्त्रविभेदिनी ॥ ॥ २०४ ॥ ॥ परमुत्कृष्टं ब्रह्मात्मकं ज्योतिः ॥ तद्देवा
ज्योतिषांज्योतिरायुर्होपासतेऽमृतमितिबृहदारण्यकात् ॥ न तत्र सूर्योभातिनचंद्रतारकं नेमाविद्युतो
भांतिकुतोयमग्निरिति श्रुतेः मायेनसूर्यस्तपतितेजसेद्धइति श्रुतेश्चापरत्वं ॥ परंज्योतिरुपसंपद्येतिश्रुतेः

१५२ रपि॥ मनोज्योतिर्जुषतां वाचैवायं ज्योतिषां स्तेद्रमादि प्रयोगात्मकाशकमांतं ज्योतिरुच्यते॥ तेषामात्मज्योतिः
परमिति भावः॥ दक्षिणामूर्त्तिसंहितायां पंचमपटलोक्तोऽष्टोत्तरशतमंत्रोपि परंज्योतिरुच्यते॥ परं धाम महत्त
रं तेजः॥ न तद्भासयते सूर्यो न शशांको न पावकः॥ यद्गत्वा न निवर्त्तंते तद्धाम परमं मम इति गीतासु॥ धा
म शब्दस्य वस्तुपरतया तदिति क्रांतं यत्तत्परं धाम॥ उक्तं चाचार्यैः॥ त्रिषु धामसु यद्भोग्यं भोक्ता यश्च प्र
कीर्तितः॥ वेदैतदुभयं यस्तु स भुंजानो न लिप्यत इति॥ यद्वैवमवबद्धेऽपि॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्यमेवेदं धा
मत्रयं तु यः॥ स्वात्मानमहं पश्यंतं तस्मिन्न कल्पितं॥ त्रिधामसाक्षिणं सत्यज्ञानानंदादिलक्षणं॥ त्वम
हं शब्दलक्ष्यार्थं परं धाम समाश्रय इति॥ धामशब्दः परपरो वा॥ परं पदमित्यर्थः॥ तद्विष्णोः परमं पदमि
ति श्रुतिः॥ कूर्मपुराणेपि॥ सैषा माहेश्वरी गौरी मम शक्तिर्निरंजना॥ शांता सत्या सदानंदा परं पदमि
ति श्रुतिरिति॥ परस्मै ज्योतिषे नमः॥ परस्मै धाम्ने नम इति प्रयोगः॥ परमा च साऽपरा च॥ वाकृगुणा
वचनादि त्रिविधवैकल्पिकत्वान्ङीबभावः॥ अणोरणीयानिति श्रुतिः॥ दुर्ज्ञेयेत्यर्थः॥ तार्किकलि
ताः पीलवोपसाद्यवद्रूपमित्तिवा॥ परमउत्कृष्टोऽणुर्मंत्रो वा॥ पादुकाष्टके त्वष्टविष्णुरूपा इत्यपि प
राश्रयत्वा॥ यद्वा॥ त्र्यणुः परिमाणं परमित्युच्यते॥ तस्मात्परातो ह्रस्वमाधारे देहिता॥ तत्र पर राम०
धामत्वं परमाणुत्वं च हेतुः॥ तथैव च दर्शितं कालीपुराणे॥ तत्र ब्रह्मणस्त्वहस्तस्य दिवारात्रं च पद्भवेत॥ त १५२
त्वं नाम तस्यार्धं परार्धमभिधीयते॥ स ईश्वरस्य दिवसस्तावती रात्रिरुच्यते॥ स्थूलात्स्थूलतमः सूक्ष्माद्

152

स्तुस्व्रूतमोमतः ॥ नास्याः सन्ति दिवारात्रिव्यवहारो न वत्सर इति ॥ पाशो हस्ते वामभागे यः करे यस्याः ॥ पा
शान् हन्त्यपनेहन्ते निरस्यतीति वा ॥ पाशानां हन्त्री नाशिका परे पाशो पाशक हिंसा राज्ञां मंत्रान् प्र
शुमंत्रो त्स्महाशब्दशक्तित्र्यं ताद्गतान् शक्तिविशेषान् विशेषेणाभिनन्त्रि ॥ पद्मा ॥ परैरभिचाराद्यर्थं प्र
युक्तो मन्तुः परमंत्रः ॥ पद्माः पराउक्ताशोमत्रः पंचदशीरूपमन्त्रान् भेदयति ॥ मनुश्चन्द्रः कुबेरश्च लोपामुद्रा
च मन्मथः ॥ अगस्तिरग्निः सूर्यश्च इन्द्रः स्कंदः शिवस्तथा ॥ क्रोधभट्टारको देव्या द्वादशामी उपासका
इति तन्त्रोक्तरीत्या द्वादशविधं करोति ॥ अथवा पराउक्ताप्येपमंतारो मननकर्तारस्तेषामवीन पापानि
भेदयति नाशयति ॥ अविशङ्कनेन पापानि कथ्यंते श्रुतिषु द्विजे ॥ तेमुक्तो न ममया सक्रमविष्णुक्रमतः
स्मृतमिति लिंगपुराणे ॥ विपदस्य पापपरत्वकथनात् ॥ ॥ २०४ ॥ मूर्ताऽमूर्ताऽनित्यतृप्ता
मुनिमानसहंसिका ॥ सत्यव्रता सत्यरूपा सर्वान्तर्यामिणी सती ॥ २०५ ॥ ॥ रूपवस्तु ह्येव मूर्तं ना
द्याकाशादि त्वमूर्तं ॥ तद्वयरूपेति नाम्नि द्वे पार्थः ॥ महापंचीकृतानि महाभूतानि मूर्तानि अपंची
कृतानि तन्मात्राण्यमूर्तानि ॥ द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे मूर्तं चामूर्तं चामूर्तं चेति श्रुतेः देव्याः विश्वा
त्मोन इत्यर्थात् ॥ प्रपंच ब्रह्मणी वा मूर्तामूर्ते द्वे रूपे ब्रह्मणस्य मूर्तं चामूर्तमेव च ॥ क्षराक्षरस्व
रूपे ते सर्वभूतेष्ववस्थिते ॥ अक्षरं ब्रह्म कूटस्थं क्षरं सर्वमिदं जगदिति विष्णुपुराणादर्शनात् ॥ चल
नात्मकक्रियावत्त्वं मूर्तत्वमिति तार्किककल्पनायामपि मूर्तत्वेनाप्रदेयताः ॥ अनित्येरेवोपचारे स्त

१५३ प्रेतिपंचाङ्कं नाम॥ भक्तिमात्रप्रियत्वात्॥ अथवाऽनितिश्वमितीतिजीवोऽनितिपदार्थः॥
इङ्कुशितपो धातुनिर्देशोऽयमनेन प्राङ्निर्देशो ज्ञातपो विधानेऽपि प्रकृते भावार्थपरोऽयमनि
तिः॥ यजति पुण्ये यज्ञामहं करोमीति श्रुतौ इतिकर्तव्यताविधेर्यजतेः पूर्ववत्त्वमिति जैमिनिसू
त्रेई कृतेर्नाशाहमितिकासमस्त्रेऽ अपरस्यापि प्रयोगस्य दर्शनात्॥ ननु श्वजीविरन्ने नेतस्यार्थः
॥ यस्य ब्रह्म च क्षत्रं च उभे भवत ओदन इति श्रुतौ सर्वभक्षकत्वात्॥ यद्वा इति एवं प्रकारेण।
अन्नं प्राप्तं च प्राप्तं भवतीति नाद्योऽनन्तोऽप्रकृतनमर्थ्येण मयपतेः॥ ईदृशः प्रकारो नास्ति येन त प्राप्त
स्यात्॥ अपितु सर्वैरपि प्रकारैस्तत्प्रेर्वापत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति॥ तदहं भक्त्युपहृ
तमश्नामि प्रयतात्मन इति वचनेन भक्तिमात्रेण यत्किंचिदपि दत्तं तत्प्रियकार्यमिति कथनात्॥
मुनीनां मानसमन एव श्रेष्ठान्नमा नमन्यसरस्तत्र हंसीव। स्वार्थे कः॥ यद्वा मुनीनां मानेबङ्क
मान विषये मत्तहंसिकेव। पादकटकपुत्रकेव। तेषां मानेन संतोषान्नृपतीवेति तात्पर्यार्थः
हसकः पादकटके इतिकोशः॥ समं प्रत्येव व्रतं भक्ष्यमुच्चारणस्य द्विरपेयस्याः॥ यमो व्रतं त्रा
हरणास्येति श्रुतौ व्रतपदस्य भक्षस्य प्रयोगदर्शनात्॥ समयमेव व्रतं यस्या वा॥ समोक्तिमात्रपूरि
पालनरूपव्रतेन लभ्येति यावत्॥ समानि शीघ्रफलदानि व्रतानि यस्या वा॥ कृत्स्नसाम्यर्थे गो राम०
पीभिः कृता गांधर्मायनी व्रता तां शीघ्रमेव फलवत्त्वात् विष्णुभागवते वर्णनात्॥ सकृदेव १५३

अपर्णेयमवाप्सीतिचपात्यने॥ अमर्यं सर्वव्यापतस्मैदत्तान्येतद्व्रतममेतिभगवदुक्तं व्रतममोघं प
स्याइतिवा॥ अथवा॥ शरीरवृत्तिर्व्रतमितिशिवसूत्रे शरीरधारणमपि व्रतमेवेत्युक्तं॥ शिवभ
क्तिदत्वादृशी शरीरवृत्तिरस्याः इव्रतमेतदनुष्ठेयं न तु छंदतश्वधारणमिति वार्त्तिकात्॥ तादृशं
व्रतं ससंज आवश्यकं समाचयन्नन्तत्यामास॥ अत एव शरीरधारणं प्राप्तिनं भवाव तामहोम्मलेन॥ अ
तरुक्तमितिन स्वछत्के शापियपयो धितं॥ भवन्मूर्जोपभोगाय शरीरमिदमस्तु मे इति॥ अथवास
त्यव्रतो नाम ब्राह्मणः सम्यक्करमयान ऐरो इतुन्नापेनाचनैव न पसाम महाकवि वैरीभक्तो जातस्त
द्भेदात्सत्यव्रतो॥ तदुक्तं देवीभागवते तन्नीयस्कंधे॥ अनकृतो महामूर्खो नाम्नासत्यव्रतो द्वि
जः॥ श्रुत्वा कृतं कोलमुखात्तस्यु झापरवयंतत॥ बिंदुहीनं प्रसंगेन जजाप्रोप्तो विदुभोत्तमः॥ एका
रोच्चारणादेव तुष्टा भगवती तदा॥ चकार कविराजं तं दयोद्रीपरमेश्वरी॥ त्यादि॥ सत्यं कालत्रया
बाध्यं रूपं यस्याः॥ रूपपदान्मत्वर्थीये चि सत्यं पतर इन्नीयस्तादित्सोमोवति हं सोस तद्विति॥ अथवा
सहितः सोमः इत्यर्थः॥ सर्वेषामनंतःकरणानि यमयति॥ एष त आत्मान्तर्याम्यमृत इत्यंतर्यामि ब्रा
ह्मणात्॥ एतेन यामिन्ये श्रुयोनिः सर्वस्येति मांडूक्यश्रुतेश्च॥ सर्वा च सा अंतर्यामिणी चेति वा॥ सर्वस
रूपास्ववेषामंतरस्य प्रविष्टत्वर्थः॥ तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत् तदनुप्रविश्य सच्च त्यच्चाभवदिति
श्रुतेः॥ स्मृतिश्च॥ सर्वस्य सर्वदा ज्ञाना सर्वस्य प्रभवाप्ययौ॥ सतोऽसतश्च कुरुते तेन सर्वेति क
थ्यत इति॥ पातिव्रत्यात्सत्यरूपत्वाच्च सती॥ दक्षायण्यपि इदं नाम॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे हैमवती सत्य

१५४ अगा मातुर्देवी सती पूर्वमासीत् स्वर्गाद्भूमावभवत्॥ सहव्रताभव सैव नैतया सुव्रते भवतंइति॥
॥२०५॥ ॥ ब्रह्माणी ब्रह्मजननी बहुरूपा बुधार्चिता॥ प्रसवित्री प्रचंडाज्ञा प्रतिष्ठा प्रकटा
कृतिः॥ ॥२०६॥ ब्रह्मरूपा अणी पुच्छं। अणी मांडमध्य इति संज्ञायाः स्त्रीलायश्चिह्नितनमात्रेण
मांडमधुनोमध्यत्वेः॥ अणिः क्षाग्रकीले स्याद् दृष्टिः पुच्छे स्त्रिसीमयोरिति शाश्वतः॥ आनंदम
यकोशस्य पुच्छं ब्रह्मरूपेण मर्यः॥ ब्रह्मणा आणी पुच्छ इति श्रुतिश्च॥ ब्रह्माणमानयति जीवयतीति
वा॥ ब्रह्माणी ब्रह्मजननाद् ब्रह्माणो जीवनेनेवेति देवीपुराणात्॥ ब्रह्माणीशब्दः पितामहपर
स्तस्य स्त्रीवा॥ ब्रह्मायमनुक्तगापंतत्॥ सामाभिन्नं ज्ञानं॥ तदुक्तं विष्णुपुराणे॥ प्रत्यस्तमि
तभेदं यत्सत्तामात्रमगोचरः। वचसामात्मसंवेद्यं तज्ज्ञानं ब्रह्मसंज्ञितमिति॥ सर्वप्रपंचस्यो
त्पादकत्वाज्जननी॥ अत्र ब्रह्माण्यादिनामपरायपाठस्वारस्यानुरोधादुक्तदेवीपुराणोक्तवाक्यस्व
लिख्यया ब्रह्माणीपदं निर्वचनपरत्वेन ब्रह्मजननीत्येकं पदं स्वीकर्तुमुक्तं॥ एतन्मते सर्वान्यो
मिराशिमत्र सर्वेति भिन्नपदमास्थेयं॥ नवांतर्यामित्र्यामिस्वसकारांतिनाम प्रायपाठस्यसंदर्भ
विरोधापत्तिः॥ अंतर्यामिपदमात्रेण विशेषणस्य सर्वांतर्यामित्वे सिद्धेऽपि कपदपहे सर्वपदवैय्यर्थ्या
पत्ता प्रायपाठविरोधेनान्वितत्सार्थक्यवर्णनस्योचितत्वात्॥ विश्वमाता जगद्धात्री विशाला राम.
क्षी विरागिणी॥ मादिदृक्षीनेनंतत्वापमभोगाद्येवनामछंतप्रमितिनियमस्यानित्यत्वात्॥ १५४
प्रपंचजनयित्वाद्दैवाह॥ ब्रह्मस्येति॥ ब्रह्म निरूपणीयमस्याः॥ तदुक्तं देवीपुराणे॥ अ

रूपापरभावात्वाद्बहुरूपा क्रियात्मिकेति॥ परब्रह्मभावन्यारूपामात्रपि भेदात्तु रहननात्स्वि
ष्टेः विश्वक्रियाकारित्वात्तत्तद्रूपवत्वेन बहुरूपत्वमपीतितदर्थः॥ तथाच गौडपादानां सूत्रे॥
भेदात्सुरहननार्थमेकैवानेकेति देवीपुराणे सर्वप्रद्यहकांतरे॥ ब्रह्मनिमस्याहरूपाणि
राणिच वराणिच॥ देवमानुषतिर्यंचि बहुरूपानतः शिवेति॥ सूतसंहितायांतु॥ ए
कधावद्विधाचैव तथा षोडशधा स्थिता॥ द्वात्रिंशद्भेदभिन्नावा या तां वंदे परात्परामिति॥
द्विधा स्वरव्यंजनरूपा॥ अकारादिस्वरभेदात्षोडशधा॥ ककारादिभेदेन द्वात्रिंशद्विधा॥ तत्त्व
योरभेदात्॥ हकारस्य सर्वमूलत्वेन ब्रह्मणो नानाभावाद्वेति तथा ख्याताः॥ प्रणासमा
त्र्यपाश्रित्य स्वरं द्वात्रिंशत्सद्भिमत्पिंडवर्णं॥ भागवतेपि॥ लक्ष्मीवागादिरूपेणानर्तकीव विभा
तियेति॥ वामनपुराणेपि॥ विश्वं बहुविधं ज्ञेयं सा च सर्वत्र वर्तते॥ तस्मात्सा बहुरूपत्वा
द्बहुरूपा शिवा मतेति॥ असंख्याताः सहस्राणि ये रुद्रा अधिभूम्यामिति श्रुतिप्रसिद्धानां रुद्रा
णां पत्नीत्वेनापि बहुरूपा॥ तदुक्तं वाराहपुराणे॥ या रौद्री तामसी शक्तिः सा चामुंडा प्रकी
र्तिता॥ नवकोट्यस्तु चामुंडाभेदभिन्ना व्यवस्थिताः॥ या सा तु राजसी शक्तिः पालनी चैव वै
ष्णवी॥ अष्टादश तथा कोट्यस्तस्या भेदाः प्रकीर्तिताः॥ या ब्राह्मी शक्तिः सत्वस्था अनंतास्ताः
ज कीर्तिताः॥ एतासां सर्वभेदेषु पृथगेकैकशो धरो॥ सर्वासां भगवान्रुद्रः सर्वगत्वात्पतिः

१५५ र्भवेत्॥ यावत्सत्तामहाशक्त्यास्तावद्रूपाणि शांकरः॥ कृतवांस्ताश्च भजते पतिरूपेण सर्वदा
॥ यस्त्वाराधयते तास्तु तस्य रुद्रः प्रसीदति॥ सिध्यंति तास्तदा देव्यो मंत्रिणो नात्र संशय इ
ति॥ सर्वमेतदपि प्रेम्णोक्तं नारसिंहोपपुराणे॥ उमैव बहुरूपेणापलीत्वेन व्यवस्थितेति॥
त्रिपुरसिद्धांतेपि॥ लोपामुद्रा वसोर्भार्या महाविद्या च षोडशी॥ दाराः परशिवस्यैताः क
थितास्तु वरानने॥ श्यामला शुद्धविद्या च हयारूढा परा प्रिया॥ दाराः सदाशिवस्यैते ज्ञात
व्याः परमेश्वरि॥ महार्घ्या द्वादशार्था च वाराही बगलामुखी॥ ह्रीं या भुवनेशी च श्रीपरा
शांभवी शिवे॥ दारा रुद्रस्य तस्यैव मृत्युंजयस्य संनसंशयः॥ श्रीतिरस्करिणी लक्ष्मीर्मिश्राका
मकलाप्रिये॥ विष्णोर्दाराइति ख्याता अन्नपूर्णा शिवस्य च॥ वाग्वादिनी च बाला च पत्न्यौ ते
ब्रह्मणः शिवे॥ नवदूत्योहसंमोचनवासिन्यश्च देवताः॥ इमाश्च मा[illegible]रूपाणि बहूनि
नवसुंदरीति॥ एवं बहुरूपानामनि हक्किरपि प्रतिमहापुराणां प्रत्रसुराणां प्रतितंत्रं च बहुरूपैर्वो
पलभ्यते॥ विस्तरभयान्नु न लिख्यते॥ बुधैर्ज्ञानिभिरर्चिता पूजिता॥ चतुर्विधा भजंते मां जनाः सु
कृतिनोर्जुन॥ आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभेति गीतावचनात्॥ प्रकर्षेण विपरादि राम०
प्रपंचं प्रजा वा सूत इति प्रसवित्री॥ तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे॥ प्रजानां च प्रसवनात्सवितेति निगद्य १५५
ते[illegible]ति॥ भगवतीपुराणेपि॥ ब्रह्माद्यास्थावरांताश्च यस्या एव समुद्गताः॥ महदादि विशेषांत

155

जगद्ध्वंसः समुद्भूतं॥ तामेव सकलार्थानां प्रसवित्रीं परां नुमइति॥ अथ परिभाषामंडले ए
कोन पंचाशन्नामानि विभजते॥ गुरु गीर्त्तो विभजचतुर्गु णांदं गोमृडच तुर्मितां शार्वे॥ छिद्रु
णागुणान्तां लिखितां चतुः खेचरान्तां देहेतु चिरोपात॥ अत्रतः तमिश्चतुः शब्दोष्टात्क्रमनामसंख्याप
रः॥ इतरो चतुरक्षरकमंत्रोयपरो॥ ३१६॥ प्रकृष्टाश्चंडाः कोपनायस्याहृताः सा॥ चंडिकोपे॥ अतएव
वभीषास्माद्वातः पवतइति श्रुतिः॥ न यस्य कोपो गुरुरपि प्रजामस्य न विष्यति॥ सेतां नीतिकथंस्के
त्र जाम यस्य न विष्यतीति कामंदकश्च॥ मयप्रदत्वा लिंगादे वहिमहङ्ग पंचवक्त्रमुद्यतइति श्रुतौ वक्त्रपदं
ब्रह्मपरमिसह्कंकं पनाधिकरणो॥ प्रकृष्टा स्त्री तिवि षय त्वेन चंडा शंखपुष्पी यस्याइति वा॥ अता
पशीले तिवा॥ चंडाधनहरी शंखपुष्पाश्च डोतिकोपने॥ त्र चंडोडुर्वे हेश्च त्तकारवीरे प्रतापिनीतिच
विश्वः॥ आज्ञा॥ वेदे प्रवर्तना निवर्तना पर पर्यायभगवदिच्छारूपा॥ अतएवलैंगे शिववचनं॥ न
ह्येषा प्रकृतिर्जीवो विकृतिर्वा विचारतः॥ पुरा ममाज्ञा मद्वक्त्रात्समुत्पन्ना सनातनी॥ पंचवक्त्रा महा
भागा जगतामभयप्रदेति॥ शिवपुराणेपि॥ रुद्राद्वेषाश्चिताद्देवी द्यन्यपामुक्तिं बंधयेत्ति॥ ब्रह्मेसेका
रुरम पिपदं ह्यवंचं॥ गुणाभोक्तृगुणस्तस्य [illegible]॥ कथं पतिज्ञाशाक्त्तेन पुरुषं गुणभोगिनमितिलैं
गात॥ ज्ञोविरिंचोवबुधेसोस्मइति कोशाद्ब्रह्म विधिस्वरूपा वा॥ ज्ञः कालकालो गुणी सर्वविद्य इति
श्रुतिरपि॥ सर्वजगतोऽधिष्ठानत्वात्स्थितिहेतुत्वात् विष्णुमिति प्रतिष्ठा॥ विष्णुस्स जगतः प्रतिष्ठेति

१५६ श्रुतेः॥ उक्तंच ब्रह्मगीतायां॥ प्रतिष्ठा सर्ववस्तूनां प्रज्ञैषा परमेश्वरी इति॥ षोडशाक्षरं छंदोपि प्रतिष्ठा
॥ जलतत्त्वनिष्ठकलाविशेषोपि प्रतिष्ठा॥ तल्लक्षणं चैव शैवागमे॥ शिवरागानुरक्तात्मा स्वच्छा स्वप्ने
पोषपोषकारिणी कला प्रतिष्ठा कला ... इति॥ प्रतिष्ठास्थानमात्रके। गौरवे याग निःपत्ति चतुरक्षर
पद्ययोरिति विश्वः॥ अत्र षष्ठ्यर्थ पादपूरणार्थेति निर्णीतं छंदोभास्करेऽस्माभिः॥ प्रकटा
सर्वैरनुभूयमाना आकृतिः स्वरूपं यस्याः॥ तदुक्तं सूतसंहितायां॥ तमहं प्रत्ययव्याजात्सर्वेजा
नंति जंतवः॥ तथापि शिवरूपेण न विजानंति मायया इति॥ प्रकटाख्या योगिन्यः प्रथमावरणग
तास्तद्रूपा वा॥ २०६॥ प्राणेश्वरी प्राणदात्री पंचाशत्पीठरूपिणी॥ ॥ विश्रृंखला विवि
क्तस्था वीरमाता वियत्प्रसूः॥ २०७॥ प्राणानामिंद्रियाणामधिष्ठातृत्वादीश्वरी॥ ज्योतिरध
धिष्ठानं तनुत इत्यनेनाधिकरणेन तदधिष्ठातृदेवतासद्भावस्य स्थापितत्वात्॥ प्राणस्य
पंचवृत्तिकस्याधिपतिर्वा॥ प्राणस्य प्राण इति श्रुतेः॥ प्रकृष्टो णः शब्दो वेदरूपस्तदीश्वरी
तत्प्रतिपाद्यदेवता॥ सर्वे वेदा यत्पदमामनंतीति श्रुतेः॥ प्राणानां दात्री॥ सर्वजगज्जीवयि
त्री॥ एकादशेंद्रियाणां दात्री वा॥ प्राणमनुत्क्रामंतं सर्वे प्राणा अनूत्क्रामंतीति श्रुतौ प्रा
णा इति पदस्य तथा व्याख्यानदर्शनात्॥ सप्त गतेर्विशेषितत्वाच्चेति हेतीपीकाधिकरणे प्राणम०
निर्णीयाच्च॥ पंचाशच्छब्दोयं प्रशस्तलक्षणायैकपंचाशत्परः॥ तानि च तंत्रराजे संबद्धा १५६

त्॥ अत एव निर्माणं देवपुर्निर्मितमणलां पंचाशद्वर्णैः क्रमादिति शारदातिलकश्लोके पंचाशत्पदमेक
पंचाशत्परत्वेनैव व्याख्यातं हर्षदीक्षितैः॥ प्रायेणाष्टाविंशत्यादिदशकशब्दानां शतसहस्रादि
दिशब्दानां चैकद्वित्रिन्यूनाधिकमावेव बहुत्वमात्रविवक्षया च लोके प्रयोगः प्रचुरं दृश्यते॥ अ
थ वा सहस्रे शतमिति न्यायेनावयुत्यानुवादेनं तावतारे दशावतारादि इति जगन्मतावयोऽध्या
धिपतिरिति च व्यवहारस्य कण्ठेनावान्तरोपाधिमादाय दर्शनात्॥ किं बहुना॥ द्वात्रिंशच्छन्दोपि पं
चत्रिंशाच्छन्देन श्रुयस्तत्संहिता यां प्रयुक्तः पूर्वं दर्शितः॥ तदिह पंचाशता एव मातृकाणमंतर्मा
तृकान्यासे विनियोगात् ळ्लयोरभेदात् ह्वकारस्य पार्थक्याभावात् क्षमालायान्तस्य मेरावेव
निवेशेन मातृकाणां पंचाशत्त्वात् पंचाशन्मातृकेति व्यवहारे एकपंचाशत्त्वे वक्तव्या॥
अत एव बहुद्विर्मातृकान्यासप्रकरणोऽपि पंचाशल्लिपिभिर्विभक्तमुखदोःपन्मध्यवक्षस्थलां पंचा
शद्वर्णभेदैर्विहितवदनदोःपादयुक्कुक्षिवक्षद्वमादधः कवीनां प्रयोगाः। एकपंचाशतो मास
स्तु क्षान्तं इति पंचाशद्वर्णानि हृत्य पंकेरुहे पंशक्ति भूषणोत्पादयोद्भा नारी वा दिनं नं प्रयोगा श्रीपप
द्यते॥ मातृकासमानयोगक्षेमत्वादेव श्रीकंठाद्या अपि पंचाशत्पंचाशके शवाद्या पदमाद्यो
पि मंत्रसारसंग्रहादौ प्रयोगा एकपंचाशत एव॥ तेन क्रमरूपादित्थायाः छन्दत्वानेक पंचाशत्ती
त्वानिहृपमस्यादृश्यर्थः॥ अत एव षोढान्यासादिन्यासादिस्थले लिपिक्रमसमपुक्तानलिपिस्थानेषु विम्

१५७ संतर्गते पीठन्यासे एकपंचाशत्पीठानां न्यासः । तदुक्तं ब्रह्माण्डपुराणे स्पष्टतया । ततः पीठानि पंचा
शदेकं च क्रमतो न्यसेत् । आरभ्य लिपिक्रमसमायुक्तान् लिपिस्थाने सुविन्यसेदिति मंत्रं ॥ योगि
नीहृदयेपि ॥ पीठानि विन्यसेद्देवि मातृकास्थानके प्रिये । तन्मारभ्य एते पीठाः समुद्दिष्टा मातृका
रूपकाः । स्थिता इत्यतेन मातृकास्थानो ह्येकपंचाशत्केवत्र कटीकृतं ॥ तत्र प्राणायामप्रका
रादि क्षकारांतानामेकैकं वर्णमेकैकं वर्णमेकैकस्मिन्पादाबुक्तानि तत्स्थाने सुपीठानां न्यासं कुर्या
दित्युक्तं ॥ एतेनेदृशनामस्वारस्यात् सिद्धन्यासेपि क्षकारस्थानपरित्यागेन पंचाशतामेवेति हुरस्ती
महोदयकारा राघवभट्टाः साहसमात्रमेवाग्रादर्तव्यः ॥ न ह्यस्य नाम्नो विधिरूपत्वं येन पीठन्यासे
एकस्य पीठस्य परिसंख्या स्यात् ॥ न च ज्ञानार्णवे पंचाशत्पीठसंचयात् पंचाशत्पीठविन्यासं समा
तृकावत्स्थलेन्यसेदित्युपक्रमोपसंहाराभ्यां तथा निर्णयद्वितिवाच्यं ॥ पंचाशत्सदृशैकपं
चाशत्पीठविन्यासं मातृकावत्स्थले न्यसेदित्युपक्रमोपसंहाराभ्यां तथा निर्णय इति वाच्यं ॥
पंचाशत्पीठसंचयात्पंचाशत्पीठविन्यासं मातृकावत्स्थले न्यसेत् एकस्य पीठस्य परिसं
हाराभ्यां तथा निर्णयद्वितिवाच्यं ॥ पंचाशत्सदृश्यैकपंचाशत्त्ररणायाउक्तत्वात् ॥ अन्यथा
तत्रैवैकपंचाशत्तांगणानानुपपत्तिः ॥ अत एव काले स्फुरं महापीठं प्रणवं च जपं तिके जिपाठस्य राम०
कात्स्यनिकत्वमुक्त्वा महापीठं जपंतिकेतिपाठस्यैव प्रामाणिकत्वोक्तिरपि साहसमेव ॥ ॐ का॥ १५७

157

रंचर्जयंतिकेतियोगिनीहृदयेनमस्वादात्मरणवपाठस्यैवद्वयामातारः॥ वस्तुजस्तु शैलोमेरु
स्ततोगिरिरिति ब्रह्मांड पुराणे गिरिपदस्यमेरुगः पार्थक्येनगणनमास्थेयं॥ पीठनिर्पं चाश
देकंचेतिस्पष्टोपक्रमस्य प्रकारांतरेणानुपपत्तेः॥ ततः पदेनमवधानाच्च॥ ततस्तु जले
शमलपंशैलमेरुं गिरिवरंतथेतियोगिनीहृदयेमलपंचमहापीठं श्रीशैलोमेरुकौगि
रिरितिज्ञानार्णवेपि॥ नात्संख्याशङ्किन्नपदस्यारस्यात्मेरुपर्वतइत्युक्तिस्वारस्याच्च॥ तथै
वास्थेयं॥ आस्थितं चतथैवसुभगाचारलघुभगार्चापारिजातादिपद्धतिषु प्रसिद्धंचत्र
ये पुगिरिनाथ्याख्यंपीठं॥ एतेनज्ञानार्णवएवैकपंचाशन्नरोशमामांते एतांस्तु विमर्शदे
विमातृकान्यासवत्स्थियेद्वतिवक्तामरतिन्यासांतेमातृकारोमेंसेहृविमातृकावसदानघ
इतिवज्रपीठंन्यासांतेपिमातृकावत्सदान्यसेदित्युक्तेरेकत्वप्रसंगच्छते॥ वहिर्मातृकामा
सेविशिष्टैकपंचाशतदुक्तत्वेनतन्न्याम्येनात्रापितथैवस्थितेः॥ तंत्रांतरेकवाक्यता पाःसंभ
वंमात्सागागायोगाच्चेति॥ प्रकृतेएकपंचाशन्म स्वपोक्तितमेवेतियद्यायहस्मदाहृत्पद
मेकसंख्यापरत्वेनव्याख्यायत्नां॥ रूपेष्पृन्यपिति। पिंगलसूत्रेहलायुधादीनांतथ्यामा
ख्यानदर्शनादितिदिक्॥ मंत्रेलोकमादिनिर्बंधः॥ निगडवद्धवसाधनतात्र आत्मस्थो
क्तमभिर्दुक्तेः॥ पातकप्रचयवन्ममतावत्सुलपपुंजमपिनाशलुनीहि॥ कांचनीभवतुले

१५८ हमयीवा॥ शृंखलायदिपरो न विशेष इति॥ विगताः शृंखलापाशाः विधिनिषेधानाम विद्या
व द्विषमत्वात॥ नाशेतिवा॥ अलंपुरादिपीठेषु ताहशादेवीमूर्तिदर्शनात॥ स्वयोनिदर्शना
न्मुखस्य सुवर्णाम नुस्मरेदितितिरस्कारिणीध्यानदर्शनाच्च॥ जवनिकायाजवनिकांतरानपे
क्षत्वेन ताहशध्यानस्यपुनः कृत्वाच्च॥ शृंखलापाशाः काष्ठीव स्त्रबंधेपि निगडेपि चेति विश्वः॥ वि
विक्तौ विजनदेशः॥ स एवच पवित्रोपि॥ सर्वत्र मेध्यावस्तुधायत्रलोकोनदृश्यतइति॥ हा
रो तस्मृतेः॥ विविक्तोपूतविजनाविसंमृक्कोशात्स्वजनोपि पवित्रोपि सर्वत्र मेध्यावस्तुधा
यत्रलोकोनदृश्यतइति॥ हारस्मृतेः॥ विविक्तोपूतविजनाविसमरकोशात्स्वजनोपि
पवित्रोऽपवित्रोपि विजनोदेशश्चेति द्वावपि विविक्तो॥ इहतु पवित्रत्वेसति विजनता वि
वक्षिता॥ ताहशस्थलेतिष्ठति अपवित्रेजनसंमर्दे वाध्येयप्राडभावाभावानुभवात्॥ आ
त्मानात्मविवेकशीलेषु तिष्ठतीतिवा॥ वीराउपासकधुरंधरास्तेषामभिमुखेहतावा॥ ते
तेषांमाताजननी॥ हितकर्तृत्वात॥ वीरंमद्यस्मभाजनेइति विश्वकोशात्मानपात्रतन्मातेतिवा
अथवावीराःस्मेगरोसूरतेवपापुत्रत्वेनस्वीकृतइतिवीरमाता॥ तथापद्मपुराणेवीरकंचम्क
न्यशिवनाके॥ संप्रष्टवीरकोदेविसदा मे हृदयप्रियः॥ नानाश्चर्मगुरुर्हीरंगणेश्वरगणाधिरम्य•
तद्रूमादितस्वशंसाश्रवणोत्तरंदेवुवाच॥ ईदृशस्यसुतस्यास्ति ममातंकंचपुरांतक॥ कदाह १५८

158

मीह शंपुत्रं ह ज्ञात्मांनंददायकं ॥ शिवउवाच ॥ एवमेवतु तस्मै स्तुनमनानंदहेतुकः ॥ जयापुत्रः कृ
तार्थस्याहीरकोपिलम श्रेमे ॥ स्कंद उवाच ॥ इत्युक्ता ग्रेषयामास विजयांह षंगारे ह्युकः ॥ वी
रकानयनायापुडहिताम्भ्रमतः सर्वापि मा हि ॥ वियत आकाश सम्प्रह्व जेनिका ॥ आत्म
न आकाशः संभूत इति श्रुतेः ॥ २०७ ॥ ॥ मुकुंदो मुक्तिनिलयो मूलविग्रहतत्पिपी ॥ ॥ भाव
ज्ञाभवरोगघ्नी भवचक्रप्रवर्तिनी ॥ ॥ २०८ ॥ मुक्तिं ददातीति मुकुंदः ॥ पृषोदरादिः ॥ विष्णुरू
प ह्यतो ॥ तदुक्तं तंत्रराजे ॥ गोपालमंत्रे वासरमे ॥ कदाचिद्दापाललिता पुंरूपा कृष्णविग्रहा
॥ स्ववेशनादनेन तं भावकरोद्विवशं जगत् ॥ ततः सगोपी संतापिरादितोम्नतवराक्तिमिः ॥ त
दातेन विनोदायसंघोष्ठः ॥ कल्पमद्दपुरिमाहि ॥ लविशेषादिहपाया ॥ मुकुंदः पुंडरीकाक्षे
रलभेदेपि पारदहत्ति विष्णुः ॥ मुक्तीनां पंचविधमोक्षाणां निलय आकारो यस्य ॥ वाला
बगलादिशक्तीनां मूलभूतो योऽगजराजे श्रुरी विग्रहः ॥ मएव हूपमस्याः ॥ जयाचगोडपा
दीयानिदृशास्त्रा ॥ ति ॥ सैवविद्या सरस्वस्वयमपि घी कारेतोस्मज्ञानि ॥ एकस्याएव विद्या
याः शांभवीविद्यारूपा माभेदेन त्रैविध्यं प्रतिपादितास्वैकैकस्या अनेकशक्तिजनकत्वेवि
शिष्य प्रतिपादयंति भावान् जानातीति भावज्ञा ॥ भावः सत्तात्वभावाभिप्रायचेष्टात्मजन्म
स्विह्नस्मरः ॥ भावोयोनिबुधार्थपु कृपालीला विभूतिषु चित्तस्मरःश्रेषः ॥ नस्य भावस्त्वगला

१५९ वितिसूत्रेष्वमीपिभावः॥ भावप्रधानमाख्यातमितिसूत्रेभावेनापिभावः॥ धात्वर्थः के
वलः शुद्धोभावइत्यभिधीयते॥ अस्तिजायतेवर्धतइत्यादयोयास्कोपदिष्टाजा विका
रा अपिषड्भावाः तार्किकसंमताः षट्पदार्था अपिभावाः॥ भवः संसारःस एवभावः॥
तत्संबंधिनः सांसारिका अपिभावाः॥ भवः शिवस्तत्संस्पर्शिनोवा अपिभावाः॥ भवोम
क्तिर्भजनीयोस्यभावः॥ भक्तिरितिपाणिनिसूत्रेणाख्या॥ माकांतिस्तांवांतिगच्छतीति
स्त्रीपदार्थोपिभावाः॥ भक्तिरपिभावः॥ योगिनोहृदयेकल्पितेमंत्रार्थेषट्कप्राप्यमिकोर्थो
पिभावः॥ भवः संसारएवरोगस्तंहंति॥ नामेषप्रथमेभेषजस्मंत्रराजहृषच्छ जमितिरामा
यणात्॥ व्याधीनांभेषजंपदत्प्रतिपक्षस्वभावतः॥ तद्वत्संसाररोगाणांप्रतिपक्षः शिवा
धवइतिशिवपुराणाच्च॥ भवचक्रेसंसारमंडलेप्रवर्ततइति॥ भवंचक्रवत्प्रवर्तयतीतिवा
तद्वत्संसाररोगाणांप्रतिपक्षः शिवाख्यइतिशिवपुराणाच्च॥ भवचक्रेसंसारमंडलेप्रव
र्ततइति॥ भवंचक्रवत्प्रवर्तयतीतिवातदुक्तंमनुस्मृतौ॥ एषासर्वाणिभूतानिपंचभि
र्व्याप्यमूर्तिभिः॥ जन्मवृद्धिक्षयैर्नित्यंसंसारयति॥ भवंचक्रवत्प्रवर्तयतीतिवातदुक्तंमनु
स्मृतौ॥ एषासर्वाणिभूतानिपंचभिर्व्याप्यमूर्तिभिः॥ जन्मवृद्धिक्षयैर्नित्यंसंसारयतिचक्र राम०
वदिति॥ भवंचक्रवत्प्रवर्तयतीतिवातदुक्तंमनुस्मृतौ॥ एषासर्वाणिभूतानिपंचभिर्व्या १५९

मूर्त्तिभिः ॥ जन्मवृद्धिक्षयैर्नित्यं संसारयति चक्रवदिति ॥ विष्णुर्भागवतेपि ॥ त्वमेव सर्वजगतामीश्वरो
बंधमोक्षयोः ॥ तं त्वामर्चंति कुशलाः प्रपन्नार्त्तिहरं हरमिति ॥ भवच क्रमनाहतचक्रं वा ॥ तत्र शिवस्या
वस्थानात् ॥ ननु कोणपत्रसमुच्चयस्यैव चक्रपदवाच्यत्वमिति त्रिकोणसिद्धांतादनाहते कोणाभावा
त्कथं चक्रपदेन तदुपस्थितिः ॥ अत एवानाहताब्जनिलयेत्येव प्रयोगः ॥ केवलपत्रसमुदायेप
द्मत्वं केवलकोणसमुदाये यंत्रत्वमेवेति सिद्धांतादिति चेत् । न ॥ कोणत्वाभिमेवाराणमूलाधारादिष्व
पि चक्रव्यवहार इति वदद्भिर्विद्यारण्यभाष्यकारैरेव समाहितत्वात् ॥ पत्रेषु कोणत्वासि पाञ्जोराव्य
वहार इति तदाशय इति केचित् ॥ तन्न ॥ कोणत्वविवक्षायां पत्रत्वविवक्षाभावेन यंत्रव्यवहारस्ये
वापत्तेः ॥ अत एव कर्णिकोपरि त्रिकोणस्य सत्त्वादिषेव भाष्याशयं युक्तमुत्पश्यामः ॥ बिंदुचक्रा
ष्टदलषोडशदललक्षणत्रयमहत्त्रयाणां श्रीचक्रांतर्गतानि वामवच्चक्राणि ॥ भवस्य शिवस्य च क्रमनः
प्रवर्तयतीति वा ॥ चक्रं हि मनएवेति विष्णुपुराणे ॥ चलत्स्वरूपमत्यंतं जवेनांतरितानिलं ॥ चक्र
स्वरूपं च मनो धत्ते विष्णुः करे स्थितमिति ॥ ॥ २०८ ॥ छंदः सारा शास्त्रसारा मंत्रसारा तलोदरी ॥ ॥
उदारकीर्तिरुद्दामवैभवा वर्णरूपिणी ॥ ॥ २०९ ॥ छंदः शब्दो वेदपरो गायत्र्यादिपरो वा पैंगलतंत्रप
रो वा ॥ छंदः पद्ये च वेदे च स्वैराचाराभिलाषयोरिति विश्वः ॥ सारो बले मज्जनि च स्थिरांशे न्याय्यवच
नीरे च धने च सारं ॥ वरे नवत्सारमुदाहरंतीति च विश्वः ॥ अत्र स्थिरांशशब्दो निष्कृष्टांशपरः ॥ अवि

१६० स्कंधस्यास्थिरत्वात्॥ ततश्च वेदे उपनिषद्भागो ऽस्याः सकलनिष्कर्षः। छंदःसु सारो निष्कर्षो यस्या इति
विग्रहः॥ गायत्र्यादिछंदःसु निष्कृष्टरूपा गायत्री मंत्रस्तस्यापि निष्कर्षः पंचदशी॥ तदिदमुक्तं व
रिवस्यारहस्ये ऽस्माभिः॥ तज्ज्ञानार्थमुपाया विद्या लोके चतुर्दश प्रोक्ताः॥ तेषामपि च सारभूता वेदास्त
त्रापि गायत्री॥ तस्या रूपद्वितयेन त्रैकं यत्र प्रपञ्च्यते स्पष्टं। वेदेषु चं तत्त्वं पि परमतं तं गोपनीयतरं
।कामो योनिः कमलेत्येवं संकेतितैः शब्दैः॥ व्यवहरंति न तु प्रकटं तां विद्यां वेदपुरुषो ऽपि॥ आ
थर्वणो हि त्रिपुरसूक्ते षोडशार्चके कामो योनिः कमला वज्रपाणिर्गुहा हसा मातरिश्वाभ्रमिंद्रः॥ ३
पुनर्गुहा सकला मायया च पुरूच्येषा विश्वमातादि विद्येत्यस्याः मंत्रिकादि विद्याया उद्धारः॥ पैंग
लं ते त्रेहि हिन्द्रिकोण्ठो मिश्रो चेति स्त्र उद्धयेन महाप्रस्तारः प्रतिपादितः॥ एवं चानविधिकस्यापि शि
ष्टजालस्य निःशेषणाज्ज्ञानोपायः॥ सर्वच्छंदो भास्करराय एवास्माभिः प्रकटीकृतः॥ छंदःशास्त्रे
बलं माहात्म्यमस्यां वै सर्वाः सरस्वत्या इत्यर्थः॥ यद्वाय त्र यत्र मनस्तुष्टिर्मनस्तत्रैव धारयेत्॥
तत्र तत्र परानंदस्वरूपं संप्रकाशत इति विज्ञानभैरवभट्टारकोक्तरीमोपासकधौरेयस्य यत्रेच्छा
स एव धर्मः यत्र नेच्छा स एवाधर्मः॥ उक्तं च शाकुंतले॥ सतां हि संदेहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमं
तःकरणप्रवृत्तय इति॥ समयाचाररतस्तु कौलनिर्बंधो ऽपि प्रोन्नोल्लासावधिक एव॥ प्रौढांतं समयाचा राम०
चारादिति कल्पसूत्रात्॥ सर्वमेतदभिप्रेत्य कौलोपनिषदि श्रूयते॥ धर्मो ऽधर्मः॥ अधर्मो धर्मः १६०

इति योगिनीहृदयेपि॥ पिबन्मृत्युमनस्वादनस्वैराचारपरः स्वयं॥ अहंतेदंतयोरैक्यं भावयन्विह
रेत्सुखमित्युक्तिरीदृशमनः समाधिमता सिद्धो विषयोप्यौनियमेन धर्म एव भवतीमेतदृमि प्रायः
॥स्मृतिष्वपि॥ श्रुतिस्मृतिः सदाचार आत्मनस्तुष्टिरेव चेति धर्मप्रमाणोपुमनः प्रवृत्ते गे गानमी
दृशसमाहितमनः परमेव॥ अमथ्यातिप्रसंगात॥ ईशाह स्वैराचरणं सारं न्याय्यं यस्याः इत्यर्थः॥
अभिलाष इच्छा मारो निकृष्टरूपं यस्याः इति वा॥ देव्या इच्छाशक्तिस्वरूपत्वात्॥ सारपदस्य श्रे
ष्टपरत्वे तु विशेष्यनिघ्नत्वात्तत्वासेवतो लिंगानुपपत्तिः॥ एवमुत्तरनामद्वयेपि॥ शास्त्रयोनि
त्वादिति सौत्राद्धी हि शास्त्रं यवशास्त्रमितमादीनां त्रिकाद्यव्यवहाराद्यस्त्रशास्त्रो वेदपरः॥ तदनुसा
रिमीमांसादिपरो वा॥ तर्कं कर्म भामनो॥ जगत्रिर्वा निष्टत्रिर्वानित्तेन हृतकेन वा॥ पुंसा येनोपदिश्य
तत् छास्त्रमभिधीयत इति॥ मंत्रशास्त्रेपि कास्त्रपादाममंत्रे लिटीत्वादिव्यवहाराद्वेदपरत्वात्त्रि
कमनुपरस्त्वमतिपादकचतुःषष्टितंत्रपरो वा॥ तल्लकृतत्वादितद्व्याप्तं समंचोदंतंनत्तुनु ज्वभेर्यी
दिवदुच्छूनं यस्याः॥ अकारप्रश्लेषेणाज्ञानमाख्यो लोक एवोदरं यस्या विराडूपायाः इत्यर्थः स्तुवद्॥ उ
दारा महत्तरा कीर्तिर्यस्याः॥ उत्कृष्टा आसमंताद्याप्ता च अराशी घ्रसाधीच कीर्तिर्विराडुपासने येति वा
लघुक्तिप्रमरं उत मित्यग्निपुराणीयकोशः॥ सकारो देवमातृवाचकः॥ आअरो। अरः इतिरूपा
णाः॥ उः अपस्मानि आरादेवाः॥ तानुक्रांता कीर्तिर्यति वा॥ आरंभमंगलमुक्रांता वा॥ यत्कीर्तनं मंग

१६१ लादिदुष्टग्रहदोषनिरासकमितियावत् आदित्यमंडलांतर्गतं सगुणचैतन्यमुत्तदवाच्यं ॥ य एषो
ऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुष इत्यधिकृत्य तस्योदिति नामेति श्रुतेः ॥ तस्मिन्नाराध्ये आयुधविशेषो
यस्याः ईदृशी कीर्तिर्यस्या इति वा ॥ आराचर्मप्रसेविकेति कोशात् ॥ उ सुरूपस्य हः खड्गो य
त्कीर्तिरितियावत् ॥ तत्कीर्तिजेत्री कीर्तिर्यद्रूपासनयाभवतीतितात्पर्यं ॥ आसमंताद्ध्याघ्रो
रः सुधाहारा हरस्हूडत्सृष्टा कीर्तिर्यस्या इति वा ॥ सगुणब्रह्मोपासकानां प्राप्यपरब्रह्मलनगरे त्र
पराजिताख्ये आरस्य आराख्ये इति द्वौ सुधाह्रदा वर्णाविह लोकवर्तेते इति श्रुतिषु प्रसिद्धं ॥ अनावृत्तिः
शब्दादिति सूत्रे श्रीमदाचार्यभगवत्पादैरप्युक्तं ॥ दामबंधनरज्जुः परिछेत्री ॥ तदुक्तं तमुद्दो मे
यत्रानवछिन्नं वेमेवं यस्याः ॥ वर्णाः षष्टिः संख्याकाः रूपमस्याः ॥ तदुक्तं पाणिनिशिक्षा
यां ॥ त्रिषष्टिश्चतुःषष्टिर्वा वर्णाः शंभुमते मताः ॥ प्राकृते संस्कृते वापि स्वयं प्रोक्ताः स्वयंभु
वेति ॥ ॥ २०९ ॥ ॥ जन्ममृत्युजरातप्तजनविश्रांतिदायिनी ॥ ॥ सर्वोपनिषदुद्घुष्टाशांत्यतीता
कलात्मिका ॥ २१० ॥ जन्मादित्रितयेन तप्तेभ्यो जनेभ्यो विश्रांतिर्हः खापहारात्मकं स्वात्म
सुखं ददाति ॥ सर्वास्वैतरेयादिषूपनिषत्सु रहस्यभूतासु श्रुतिशिरोभूतवाक्ये तीष्टुत्कर्षेणाघु
ष्टा प्रतिपाद्या ॥ यदेव विद्यया करोति श्रद्धयोपनिषदा तदेव वीर्यवत्तरं भवतीत्यत्रोपनिषत्पद राम०
स्य रहस्यपरत्वेन आख्यानदर्शनात् ॥ तस्य निरुक्तिः रपाचार्यैर्दर्शिता ॥ तपनीये ममा १६१

त्मानं ब्रह्मापारन्वयं ततः निर्हंसविद्योतज्ञाचतस्मादुपनिषन्मतेति॥ अत्रोत्कर्षएकत्व
पं॥ तत्रैवस्वस्वभावतैनेवलाभात्॥ तत्रैवदृष्टं तद्योपरामितिकोशात्॥ एकरूपं च श्रुति
वेदांतविहितानां सगुणब्रह्मोपासनानां भेदाभावः। तदिदं सर्ववेदांतप्रत्ययं चोदनाद्यविशेषा
दितिसूत्रिकरणोस्पष्टं॥ आकाशनिष्टाकलाशांत्यतीतेत्युच्यते॥ तत्स्वरूपं च शैवागमे॥ शां
त्यतीतकलाद्वैतनिर्वाणानंदबोधदेति॥ तदात्मिकादेतेभिन्ना॥ गंभीरा गगनांतस्था गारवि
ता गगनलालसा॥ ॥कल्पनारहिताकाष्ठा ऽकांताकांतार्धविग्रहा॥ ॥ २११ ॥॥ आनंस्माजंभीरा
॥महाह्रदस्वरूपेत्यर्थः॥ तथा च शिवसूत्रे॥ महाह्रदानुसंधानान्मंत्रवीर्यानुभवइति॥ म
हाह्रदइति प्रोक्ता शक्तिर्भगवती परा॥ अनुसंधानमित्युक्तं तत्तादात्म्यविमर्शनं॥ ॥मंत्र
वीर्यमितिप्रोक्तं पूर्णाहंताविमर्शनं॥ मदीयोनुभवस्तस्य स्फुरणं स्वात्मनः स्फुटमिति॥ अन्य
त्रापि॥ परामहाहिरेकाख्ये विरिंच्याद्याश्रिकल्पकैः॥ स्थूलप्रमेयपर्यंतं वमंती विश्वमांतरं॥ अमा
यंतं गंभीरा रूपाहृषीकविषयाध्वनि॥ अवगंतुमशक्यत्वात् गंभीरत्वादिधर्मतः॥ महाह्रदो जग
द्व्यापी देशकालाद्यगोचर इति॥ गं इति गणपतिबीजं॥ तेन गणपतिरेवोच्यते॥ तस्य भियं प
त्या हंतेनिरस्यतीत्यर्थो वा॥ गगनस्य दहराकाशस्य भूताकाशस्य पराकाशस्य वांतर्मध्ये तिष्ठ
ति॥ गगनस्यांते नाशकालेपि तिष्ठतीति वा॥ गगनं हकारः॥ अंतस्था यरलवाइति पंचभूतबीजो

१६२ ध्वारः॥ गर्वो विश्वनिर्माणाविषयिणीपराहंता॥ सास्याः संजाता॥ तारकादित्वादितच्॥ गार्न
ततान त्रस्तुषिस्वनच तुष्टयसमुच्चयात्मकं वादिवाद्यादिकं वाशारीरंगांधर्वं सामवा॥ तमोलौलु
पासत्वस्या॥ कल्पनीवास नाम ग्योद्दृष्टपवीचयस्ताभीरिहिता॥ तासंकल्पितत्वादेव॥ यद्वाक
162 ल्पेपिनाशयांहिता॥ संवर्तः प्रलयः काल इतिकोषः॥ नयनेपेइति धातोर्नयतीतिनरः श्रोकृ
परमात्मास्तनात नइतिस्मृतास्तचनरसेमेनाराजीवा॥ सकलनाशकारिणाप्रलयकालेपिजीवा
नांस्वोदरेवासनास्थापनयाच्छापनेनहितकर्त्री किमुतस्थितिकालइतियावत्॥ तत्रैचा
भावतइति॥ अष्टादशनिमेषात्मकः कालः काष्ठा॥ दारुहरिद्रापिकाष्ठा॥ काष्ठदारुहरिद्रा
यांकालमान प्रभेदयोनितिरामसः॥ तद्रूपमहत्वा॥ वेदांतवाक्यार्थतत्वनिष्ठापिकाष्ठा॥
तत्रैकं स्तनसंहितायां॥ मग्ननंतेचिद्देमोधावाश्चर्यंजीववीचयः॥ उद्यंतिघ्नंतिखेलंतिप्रविशंतिस्व
तद्रूपमहत्वा॥ वेदांतवाक्या उद्यंतिघ्नंति खेलंति प्रविशंतिस्वभावतइति॥ अष्टादशनिमे
षात्मकः कालः काष्ठा। दारुहरिद्रापिकाष्ठा॥ काष्ठादारुहरिद्रायांकालमानप्रभेदयोनि
तिरामसः॥ तद्रूपमहत्वा॥ वेदांतवाक्यार्थतत्वनिष्ठापिकाष्ठा॥ तत्रैकं स्तनसंहितायां॥ राम०
॥ गतीतमप्रतीतंवासदसच्चपरः शिवः॥ इति वेदांतवाक्यानां निष्ठाकाष्ठेतिकथ्यतइति॥१६२॥ १६२

ष्टासापरागतिरितिश्रुतिश्च ॥ पद्मागगनात्मकस्य भीमनामकस्य परशिवस्य पत्नी स्वर्गमातादे
वीति कुलस्य नात्काष्ठे तु यते ॥ तथा चलैंगे ॥ चराचराणां भूतानां सर्वेषामवकाशदः ॥ व्योमात्मा
भगवान् देवो भीम इत्युच्यते बुधैः ॥ महामहिम्नो देवस्य भीमस्य परमात्मनः ॥ दश स्वस्था
दि वपली स्वतसर्गस्य सुरिभिमिति ॥ च स्तु वुरगोपि ॥ नाम्नाषष्ठस्य या भीमा तनुराकाशरूप
ने दिशः पत्नः स्मृताः पुत्रस्तस्यां स सर्गस्तु तस्य तनुः इति ॥ अकांते तिअं हंनाम ॥ अकं पापे
तकुलं च ॥ तदोरंतो नाशोयथा तत् ॥ विग्रहस्य शरीरस्यार्धमर्धविग्रह ॥ अर्धनपुंसकमि
ति समासः ॥ कांतः परशिवस्य वार्धं विग्रहो यस्याः ॥ कांतस्यार्धं कांतार्धं ॥ कांतार्धं विग्रहो यस्या
इति वा ॥ नचैतत्स क्रेर्धकांत इति रूपापत्तिः ॥ अत्रस्यार्धपदस्यानियतलिंगत्वस्वीकारात् ॥ नि
यतनपुंसकलिंगकस्यैव एवं निपातविधानात् ॥ कस्तुनः पुंलिंग इत्यादि अन्यत्र परे महा
भाष्ये पुंलिंगत्वस्यानियतलिंगत्वेन कैयटीयेव्याख्यानात् ॥ तथा च भगवान् पिंगलनागः
त्रा पुंकस्वरार्धवायार्धमिति ॥ वस्तुतस्तु ॥ अर्धविग्रह इत्यत्र कर्मधारय एव समासः ॥ षष्ठी
तत्पुरुषे तु विग्रहार्धमित्येवापद्यते ॥ अत एव पावलिंगस्य त्रैमहाभाष्ये ऽर्धनपुंसकमिति सूत्रे
प्रत्याख्यातमित्यस्माभिरुक्तत्वात् ॥ तेन कांतार्धमिति समासे पि समप्रविभागवचनत्वमेवार्धशब्दस्य तत्त्व
र्थी ककारस्यातः कांतः स्वकारस्येनयोर्लक्ष्यते ॥ अर्धशब्दो भागमात्रपरः ॥ तेनद्यौः शरीरैक

१६३ देशोपस्याद्यर्थ इति वा ॥ पादोस्य सर्वाभूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवीति मंत्रवर्णात् ॥ ॥२२१ कार्यका
रणनिर्मुक्ता कामकेलितरंगिता ॥ ॥ कनत्कनकताटंका लीलाविग्रहधारिणी ॥ ॥२२२॥ कार्यैः क्षि
महत्तत्वादिभिः कारणैर्मूलप्रकृतिः ॥ तैश्च निर्मुक्ता ॥ चैतन्मेतेषां परमार्थतोऽभावात् ॥ न तस्य
कार्यं करणं च विद्यत इति श्रुतेः ॥ कामस्य कामेश्वरस्य केलीनां क्रीडाविनिर्मुक्ता ॥ चैतन्मेतेषांप
रमार्थतोऽभावात् ॥ न तस्य कार्यं करणं च विद्यत इति श्रुते ॥ कामस्य कामेश्वरस्य केलीनां क्री
डाविलासानां तरंगाः परंपराः संजाता अस्याः ॥ कनन्ती दीप्यमानेन कस्य सौवर्णमये ताटंके कं
र्णाभरणविशेषौ यस्याः ॥ लीलया नायासेन विग्रहान् अवतारविशेषान् धारयति ॥ पद्मराजस्य महि
षी लीलादेवी ॥ न हि विग्रहधारिणी वा ॥ सा च योगवासिष्ठे ॥ आसीदस्मिन्महीपालकुले पद्मो वि
कासवान् ॥ पद्मो नामेन्दुपकाम्य तस्यासील्लभगा भार्या लीलानाम पतिव्रतेति ॥ ॥ २१९ ॥ ॥ अ
जाक्षयविनिर्मुक्ता मुग्धा क्षिप्रप्रसादिनी ॥ अंतर्मुखसमाराध्या बहिर्मुखसुदुर्लभा ॥ ॥ १२३ ॥
जन्मरहितमादजा ॥ अजामेकामिति श्रुतेः ॥ न जातो न जनिष्यत इति श्रुतेश्च ॥ महाभारतेपि ॥
न हि जातो न जायेऽहं न जनिष्ये कदाचन ॥ क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानां तस्मादहमजः स्मृत इति ॥ जननं
हि मृत्यु समव्याप्तं ॥ जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य चेति वचनात् ॥ तदिह जननाभावरूपम॰
पव्यापकविरुद्धोपलब्ध्याप्राप्तमर्थमाह ॥ क्षयेणमरणेन विनिर्मुक्ता ॥ क्षयो गृहएव विशिष्य १६३

नि[illegible]मेति वा॥ मुमुक्षुभिर्विषयमिथ्यात्वेन त्यागः क्रियते॥ सेवादिर्मुपासके त्वनुग्रहएव मोक्षः प्रा
प्य इतितात्पर्यं॥ तदुक्तं सुतसंहितायां शिवस्तुतौ। यदिपरमिष्टसिद्धिधामरूपजमानामस्मर्कं धौम
॥ परपदनियमनदात्मरम रहदिकामद्विषोनामेति॥ मुग्धासौ दर्पवती॥ अकारप्रश्लेषेणानसं
तिमूढायस्याङ्ग्यपि सुवच॥ मुग्धः सुंदरमूढयोरिति विश्वः॥ क्षिप्रप्रसादिनी रेवप्रसीदती
ति तथा॥ अतएवोक्तं सौरपुराणे॥ क्रमेण लभ्यते मेषां मुक्तिराराधनाद्विजाः॥ आराधना
त्क्षणेनास्यास्मिन् जन्म नि मुच्यत इति॥ इदं च तीव्रतरभक्तिमत्स्वरूपधौरेयपरं॥ अमेषां तु शि
वपुराणे स्मर्यते॥ अत्यभावोपि मोमतेः सोपि जन्मत्रयात्परं॥ न योनियंत्रपीडायै भविष्य
ति न संशय इति॥ तदिदं मध्यमाधिकारिविषयं॥ मंदानां तु केनेत्रराजे॥ अन्यथा संप्रदायेन जपहोमाद
नादिकं॥ कृतं जन्मांतरे सम्यक् संप्रदायफलप्रद इति॥ अंतःस्वात्मप्रवणां मुखं च चिन्तयन्ति
येषां तैः सम्यगाराध्या॥ बहिर्विषयेकप्रवणा मुखं येषां तेषां सुदुर्लभा॥ तरलकरणाना
मप्राप्येत्यर्थः॥ तानेव लक्षयति॥ ॥२१३॥ त्रयी त्रिवर्गनिलया त्रिस्था त्रिपुरमालिनी॥ निरामया
निरालंबा स्वात्मारामा सुधासृतिः॥ ॥२१४॥ ॥ त्रयी ऋक्सामयजुर्वेदा इति वेदत्रयरूपत्वादिति
कोशाद्वेदत्रयरूपा॥ तथा च कूर्मपुराणे हिमवंतं प्रति देवीवचनं॥ ममैवान्या परा शक्तिर्वे
दसंज्ञा पुरातनी॥ ऋग्यजुःसामरूपेण सर्गादौ संप्रवर्तत इति॥ पद्मपुराणेपि॥ आन्वीक्षिकी

१६६ त्रयीशेवरहडिनीतिश्च कथ्यसंज्ञिता देवीपुराणेऽपि॥ ऋग्यजुःसामभागेन सांगा वेदगताय
तः॥ त्रयीति परपठ्यते लोके तु ब्रह्मसाधिनीति। नित्यानंतरेतु॥ अकारादिः सामवेदो ऋग्वेद
स्त्वनहरादिकः॥ यजुर्वेदस्तु कादिः स्यात्तेषां संयोगतः शुचिः॥ तेन विख्यातिं शृणु त्राज्ञे प्रोक्तान्
पूर्वापरक्रमात्। विलिख्य योस्तु वैशाब्दशास्त्रानुसारतः॥ गुणा संध्या ऋग्यजुःसामतस्तेनाप
रं तथा॥ ह्रम्निसंध्या समं मुख्यादि मुख्यत्रं मुंचेर्वेकु॥ तेन त्रयीमयी विद्याकार्यकारणयोग
त इत्युक्तं॥ अत्र श्रुतिशब्देन वाग्भवं बीजमुच्यते॥ तेन तद्रूपेण धीर्वा॥ त्रिवर्गो धर्मकामार्थैः
तस्य निलयाः स्थानं यस्याः॥ त्रिपुरभूत्त्वादिकालेषु कारो कारमकारेषु वा स्थाः स्थितिर्यस्याः॥ त्रि
पु लोकादिषु मे देन तिष्ठतीति वा त्रिस्था॥ तदुक्तं मार्कंडेयपुराणे॥ त्रयो लोकास्त्रयो देवास्त्रै
विद्यं पावकत्रयं॥ त्रीणि ज्योतींषि वर्गाश्च त्रयो धर्मादयस्तथा॥ त्रयो गुणाः त्रयः शब्दास्त्रयो
दोषास्तथाश्रमाः॥ त्रयः कालास्तथावस्थाः पितरोऽहर्निशादयः॥ मात्रात्रयं चते रूपं त्रि
स्थे देवि सरस्वतीति॥ अंतर्दशारचक्राभिमानिनी देवता त्रिपुरमालिनी॥ अथ परिभाषामंड
लेष्ठ त्रिंशन्नामानि विभजते॥ चतुरर्धभवदेवो। वदनविभेदविभागमार्गेण। गोणानंतरंगमतिः
खलु शुंभो वीरं च रेत्रं अङ्घ्रिः॥३०॥ ॥ निर्गता आमया रोगा यया॥ सर्वालंबनं नस्यालंबा निरणयोगा नाम०
निरालंबा॥ तथा तेऽनवस्थापन्नः॥ सा च मूलह्रूयकरी तस्या अनालंबत्वमेव साधयति १६६

स्वात्मन्येवारामः क्रीडनं यस्याः॥ स्वात्मानमेव द्वेधा विभज्यात्मैव क्रीडमानेति यावत्॥ तथा
च माध्यंदिना अधीयते। स वै नैव रेमे तस्मादेकाकी न रमते स द्वितीयमैच्छत् स हैतावानास यथा
स्त्रीपुमांसौ संपरिष्वक्तौ स इममेवात्मानं द्वेधापातयत्ततः पतिश्च पत्नी चाभवतामिति
। स्वात्मन्येवारामः कृत्रिमवनरूपं विचित्रं जगद्यस्या इति वा॥ जगन्निर्माणसंहारकालयोः
स्वात्ममात्रावशेषात्॥ उक्तं च वायुपुराणे॥ एकस्तु प्रभुशक्त्या वै बहुधा भवतीश्वरः॥
भूत्वा यस्माच्च बहुधा भवत्येकः पुनस्तु सः इति॥ स्वमात्मीयजगद्वा आत्मा ब्रह्म चक्रे नेयोगा
मः क्रीडनं विहरणं हृन्तितं यस्याः इति वा॥ तदुक्तं मार्कंडेयपुराणे॥ त्वमक्षरं परं देवि यत्र सर्वं
प्रतिष्ठितं॥ अक्षरं ब्रह्म परमं जगच्चैतत्क्षरात्मकं॥ दारुण्यवस्थितो वह्निर्भौमाश्च परमाण
वः॥ तथा त्वयि स्थितं ब्रह्म जगच्चेदमशेषतः इति॥ सुधायाः सहस्रारकर्णिकाचंद्रगताया स्रु
तिः स्रवणं यया कुंडलिन्या सा॥ सुधायाः स्रुतिरेव वा॥ डाकिन्यादिमंडलान्याप्याययंती सा
क्रियैव च भगवती सुधीः॥ यद्वा प्रसिद्धं चंद्रमंडलाद्बहिरप्यादित्यरश्मिजनिका पीयूषवृष्टिरे
षैवेति॥ दशभिः पंचभिश्चैव सुधामृतपरिप्लवैः॥ ह्रासपक्षे तदा पीता जायंते पीवराः सुराः
तत्त्वं वै शांभवी मायेति वायुपुराणात्॥ ज्ञानार्णवे शक्तिबीजसाधने त्वमसी सुधाधारासाधने त्व
वमी सुधाधाराभिर्वर्षंतीं विषहारिणीमिति ध्यानमुक्तं तादृशरूपवतीति वा॥ ॥२२४॥ ॥सं

१६५ संसारपंकनिर्मग्नसमुद्धरणपंडिता ॥ ॥ यज्ञप्रिया यज्ञकर्त्री यजमानस्वरूपिणी ॥ ॥ २१५ ॥ ॥ संसारल
क्षणे कर्दमे निःशेषेण मग्नानां सम्यगुद्धरणे पंडिता कुशला ॥ अतएवोक्तं कौर्मे ॥ ये मनागपि शर्वाणीं
स्मरंति शरणार्थिनः ॥ दुस्तरापारसंसारसागरे न पतंति ते इति ॥ यज्ञाः प्रिया यस्याः ॥ यज्ञो वै वि
165 ष्णुरिति श्रुतेस्तत्प्रियेति वा ॥ यज्ञस्य कर्त्री ॥ यजमानात्मको दीक्षितमूर्तिः परशिवस्तस्य पत्नी दीक्षा
ख्या संतानस्य माता ॥ तदुक्तं लैंगे ॥ यजमानात्मको देवो महादेवो बुधैः प्रभुः ॥ उग्र इत्युच्यते सद्भिरीशा
नश्चेति चापरैः ॥ उग्राह्वयस्य देवस्य यजमानात्मनः प्रभोः ॥ दीक्षा पत्नी बुधैरुक्ता संतानाख्यस्तु
ता सुत इति ॥ वायुपुराणेपि ॥ यजमानस्तु सप्तमीया दीक्षितैः ब्राह्मणैः सह ॥ दीक्षा पत्नी स्मृता तस्य
संतानः पुत्र उच्यते इति ॥ अष्टसु शिवमूर्तिषु चरमा यजमानमूर्तिरिति कश्चिद्रूपि ते क्वचिदात्मेति
तदुभयमप्याह ॥ यजमानस्य स्वरूपं यजमानसो ॥ दीक्षितात्मानौ तौ रूपे अस्या इति ॥ उक्तं च लैंगे
॥ पंचभूतानि चंद्रार्कावात्मेति मुनिपुंगवाः ॥ मूर्तीरष्टौ शिवस्याहुर्देवदेवस्य धीमतः ॥ आत्मा त
स्याष्टमी मूर्तिर्यजमानाह्वया परेति ॥ ॥ २१५ धर्माधारा धनाध्यक्षा धनधान्यविवर्धिनी ॥ विप्रप्रिया वि
प्ररूपा विश्वभ्रमणकारिणी ॥ २१६ ॥ ॥ तत्तद्देशेषु शिष्टपरंपरया प्राप्ता वेदाविरुद्धाः क्रिया धर्मपद
वाच्याः ॥ तथा च तंत्रवार्त्तिके ॥ देशे देशे य आचारः पारंपर्यक्रमागतः ॥ आम्नायैरविरुद्धश्च राम०
स धर्मः परिकीर्तितः ॥ तेषामासमंतात्सर्वदेशेषु धारा ॥ निरर्गलप्रवाहः ॥ धर्म आधारो यस्या वा ॥ १६५

धर्मनिष्ठत्वात्तु पचारात् धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितमिति श्रुतेः॥ धर्मं आधारो यस्या वा॥ धर्मस्य सर्वाधारत्वं प
ठितमिति यावत्॥ धनस्याध्यक्षा स्वामिनी॥ उपास्योपासकयोरभेदात्कुबेररूपा वा॥ धनानि
धामानि च विशिष्टपदवर्धयति॥ वेदशास्त्रादिविद्यावतो ब्राह्मणा विप्राः॥ तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते॥ ज
न्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्काराद्द्विज उच्यते॥ विद्यया याति विप्रत्वं त्रिभिः श्रोत्रिय उच्यत इति॥ ते
प्रिया आभीष्टा यस्याः॥ अविद्यो वा सविद्यो वा ब्राह्मणो मामकी तनुरिति भगवद्वचनेन विप्रेषु
केषुचित्कन्यायेन प्रीतिरिति ध्येयः॥ उक्तवचनादेव तादृशा विप्राः रूपं स्वरूपं यस्याः॥ अत एव श्रूय
ते॥ यावतीर्वै देवतास्ताः सर्वा वेदविदि ब्राह्मणे वसन्तीति तपराशरस्मृतिरपि॥ ब्राह्मणा जंगमं
तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं॥ येषां वाक्योदकेनैव शुध्यन्ति मलिना जना इति॥ अथवा॥ विप्रा
न् रूपयति पूर्ववत्स्ववतः करोत्याप्याययतीति वा॥ यस्या मंत्रजपादिना ब्राह्मणानामाप्यायनं भ
वतीति यावत्॥ तदुक्तमापस्तंबस्मृतौ॥ अपमानात्तपोवृद्धिः सन्मानात्तपसः क्षयः॥ अर्चि
तः पूजितो विप्रो दुग्धा गौरिव सीदतीति॥ आप्याय्यते यथा हस्तत्रयोरमृतसंभवैः॥ एवं जपैस्त्व
होमैस्त्व पुनराप्याय्यते द्विज इति॥ विश्वेषां ब्रह्मांडानां भ्रमणं सृष्टिस्थितिनाशरूपं यान्तःया
न्तं कारयति॥ विश्वशब्दो विष्णुपरो वा॥ विश्वं विष्णुर्वषट्कार इत्युक्तेः॥ तस्य भ्रमणकारिणी॥ स्म
र्यते तावत्कालिकापुराणेऽयमितिहासः॥ विष्णुरेकदा ममा गिरागरुडारूढो गच्छन्नत्र

९९ धः कामरूपदेशे नीलाचलवासिनी कामाख्या देवी अस्याः सन्निधिमाप्य नाहं त्यजामि मत्कृपया मेवगः
तः । ततस्तत्कोपवशात्समस्तं नृपमध्ये पतितस्तत्रैव च मन्त्रासीत् ॥ ततः कियता कालेन गवे
षयंती लक्ष्मीर्नारदमुखाद्विमतं तस्माकर्ण्य तस्याः कामाख्यां प्रसाद्य विष्णुं सावधानी
कृतस्य मरणादमोचयत् ॥ ततः सोऽपि नारायणो वैकुण्ठलोकमध्यवात्सीदिति ॥ ॥ ११६
विष्णुमाया ॥ चराचरसंहर्त्रीत्यर्थः ॥ तथा च काठकश्रुतिः ॥ यस्य च ब्रह्म च क्षत्रं चोभे
भवत ओदनः ॥ मृत्युर्यस्योपसेचनं क इत्था वेद यत्र स इति ॥ अत्र सम्मोहपसेचनतो
मृत्यान्त संहार्य चराचरजनीति शिवाश्येन ब्रह्मक्षत्रमन्ना चराचरस्य सा विष्णुमाया
वैष्णवी विष्णुरूपिणी ॥ ॥ अयोनिर्योनिनिलया कूटस्था कुलरूपिणी ॥ ॥ ११७ ॥ ॥ विष्णु
चराचरं ग्रसतीति विष्णुमाया ॥ चराचरसंहर्त्रीत्यर्थः ॥ तथा च काठकेश्रुपते ॥ यस्य च ब्र
च क्षत्रं चोभे भवत ओदनः ॥ मृत्युर्यस्योपसेचनमित्यादि ॥ विष्णुमा ३ सवालाऌदारक्रो
विष्णुमाया ॥ वितिज्ञानमेव विष्णुः तुल्यानुपुरव ... तेन तुल्येति वा ॥ विष्णोरियं वैष्
णवी ॥ तथा च देवीपुराणे ॥ शंखचक्रगदाधत्ते विष्णुमाता तथारिहा ॥ विष्णुरूपा च वी देवी वै
ष्णवी तेन गीयत इति ॥ अत्र च तत्सोऽमुष्मिन्पयः स्थिताः ॥ तथा हि तस्य विष्णुरिति विदेशान हं राम ०
नीत्यर्थः ॥ विष्णुरूपेण स्यन्द भिन्नेन स्थी तेन न प्रथमवस्तु संत्यागता र्थता ॥ तदेनाह ॥ विष्णु ९९

166

रेव सहस्रमस्य ॥ तदुक्तं ललितोपाख्याने ब्रह्माण्डपुराणे सर्वमेतमेव पौरुषं रूपं गोपिकाज
काज नमोहनमिति देवीवचनात् ॥ कूर्मपुराणेपि हिमवत्कृतदेवीस्तवे ॥ सहस्रमूर्धानम
नन्तशक्तिं सहस्रबाहुं पुरुषं पुराणं ॥ शयानमब्धौ ललितेतवैवनारायणाख्यं प्रणतो
स्मि रूपमिति ॥ कोमण्डवमेकरूपं कुर्वन्ति शिवेन विष्णुरूपे दर्शिते। किमेतद्गरनरूपं तदेवी
रेविष्णुनेत्युक्तं ॥ काचसा भवानी वा स्वमस्य शरीरमानावबच्छिनत्ति ॥ तदृष्ट्वेन शिवेन सहस्रह
पद्मभावे निर्वर्त्यपेन्नकं ॥ मममायापरमामायापुरुषं तिच्छिपुराणमिकायोअनेमुनिभिः शक्ति
र्जगद्योनिः सनातनी ॥ संएवमायापाविष्णुमक्तिं तस्माहिष्याः पद्मपुराणेपाद्यमपाद्मपार्वती म
किं वशीयित्वोक्तं ॥ एवं देव्यात्म आत्मेन रूपेणाव जनार्दनः ॥ रूपमोरेकार्यत्वादेक एव ह्नि
धार्विनदृति ॥ इह नरा शास्त्रनानुपि ॥ दुर्गाकामायपनीचैवयजन्वाद्दवतामपि ॥ चेतसा
स्वप्रसन्नेन विष्णुलोकमवाप्नुयादिति ॥ पद्मपुराणेपि ॥ चेद्विकांपी स्वपये घट्टपुरे हृदेव नरस
न च ॥ सोपरौनस पानेन विष्णुनासहमोदते इति ॥ वामनपुराणेपि ॥ पौर्णमास्यां तु योमा
घे पूजयेद्धितिविच्छिवं ॥ योनि इंद्र निषद्धे कारीति श्रुते हेइद्र नवो पवेशना यमयास्त्री
नंक्तृतमिसमर्थीत ॥ तेनमुख्यनरहिताः पीठे त्रैसर्थिं ॥ अस्य विष्णो मौनिर्जनिकासाते

१६१ तिवानि जीयन्ते जगद्भक्षामिति निलयो योनिश्चासौ निलयश्चापो योनिः शब्दः प्रकृतिपरः क
र्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिमिति श्रुतौ प्रयोगात् ॥ कर्तारं क्रियाशक्तिमंतमीशं नियंतारं पुरु
षपरमं च ब्रह्मशरीरी यो निःप्रकृतिं ध्यानेन पश्यन्तीति आख्यानात् ॥ योनिश्च हि गीयत इति
ब्रह्मसूत्रे च ॥ यद्वा ॥ यो योनिं योनिमधितिष्ठत्येक इति श्रुतौ । मायापरत्वेनापि योनिय
दस्य मानदर्शनात् । योनिर्मायैव निलयः परिच्छेदिकापरा इति ॥ योनीनां जगत्कारणानां ब्र
ह्मादीनां निलयो यस्यामिति वा ॥ योनिश्चासौ चक्रमेव निलयो यस्या बिंदुरूपापरे व्याइ
ति वा ॥ अनन्तरवाथर्वणे शौनकशाखायामाम्नायते ॥ तस्मिन् हिरण्मये कोशे त्र्यरे त्रिप्रतिष्ठिते
॥ तस्मिन्यद्यक्षमात्मन्वत्तद्वै ब्रह्मविदो विदुरिति अस्यार्थः पूर्वमष्टाचक्रा नवद्वारा देवानां पू
रयोध्या ॥ तस्यां हिरण्मयः कोशः स्वर्गो ज्योतिषावृत इति श्रुतेः ॥ अनयोरैक्यचोरर्थः ॥ देवा
नामप्ययोध्या अस्या अष्टाकुंडलिनाख्यः नगरी श्रीचक्रमिति पर्यायः ॥ चक्रं पुरं च सदनमगारं च
गुहा स्त्रियामिति शंकराचार्यप्रणीतविश्वाख्यकोशात् ॥ इयं श्रुत्यैवास्याऽयोध्यानगरीत्व राम०
मरूपी नाम योध्यादुर्मतं तद्देवानामपीमतपर्यः ॥ साकीदृशी ॥ अष्टाचक्रा ॥ अष्टौ चक्राणि त्र्य १६१
स्रारं बहिर्दशारमंतर्दशारं अष्टदलं षोडशदलं पद्ममित्र यंभूपुरं त्रयं चेति यस्यां सा ॥ नवसं

167

ख्यानिद्रारात्रिर्योनिद्राख्यत्रिकोणानियम्यासा। पंचशक्तिचतुर्वह्निसंयोगाच्चक्रसंभवइ
ति निशाहृदये॥ साभिमुखाग्रत्रिकोणां शक्तिः पराङ्मुखाग्रत्रिकोणं वह्निरिति मंत्रशा
स्त्रीयापरिभाषा॥ तस्यामध्ये आद्यां हिरण्मयपरेजोमयःकोशो निधानं त्रिकोणरूपम
एवस्वर्गः सुखरूपत्वात्॥ तेस्त्रिरीयाणां स्वर्गो लोक इति परंब्रह्मदाप्यमेवावशिः॥ तस्मि
न्हिरण्यये कूटमादिसप्तम्यंतपंचकं समानाधिकरणसप्तम्यौ त्रिकोणे यदस्ति विंदुरूपं चक्रांत
स्मिन्नरूपपूर्णमस्ति तं ब्रह्मविद आत्मनीवविदुः॥ आत्माभेदेनवाचिद्भेदेनापि ब्रह्मम
न्यंत इत्यर्थः॥ कूटयति छछलयति परमात्मानमानंदादिकमाच्छाद्य संसारे पातयतीति कूटम
ज्ञानं तत्स्थकूतयोतत्रतिष्ठति। कूटस्थमचलंध्रुवमिति श्रुतेः॥ कूटस्थज्ञानस्यच्छोहि
तिर्यस्यांवा॥ कूटोगिरिशृंगंतद्वन्निश्चित्ययतपातिष्ठति। कूटस्थमचलंध्रुवमिति श्रुतेः॥ कूट
स्याज्ञानस्यच्छोस्थितिर्यस्यांवा॥ कूटोगिरिशृंगंतद्वन्निश्चित्ययतयातिष्ठतिवा॥ अथयस्कारैः प्र
हाराधिकरणत्वेनभूमौनिखातोलोहविशेषः कूटस्तद्वन्निर्विकारावा॥ कूटानां विघ्नस
मूहानां स्थितिर्यस्यांवा॥ वाग्भवादिकूटत्रयंयत्रतिष्ठतिवा॥ कूटंपुरद्वारं श्रीचक्रांतर्गतत्रिकोणं
तत्रतिष्ठतिवा॥ कूटंयंत्रेऽनृतेराशौनिश्चलेलोहमुद्गरे॥ मायाद्रिशृंगयोस्तुच्छेसीराव
यवहेमयोः॥ पुरद्वारेचशृंगेसंतीतिविश्वः॥ कुलकौलमार्गबाह्याव्रजावंशश्चाचारोवा

१६८

168

तद्रूपिणी॥ ॥९१७॥ ॥ वीरगोष्ठीप्रिया वीरा नैष्कर्म्या नादरूपिणी॥ विज्ञानकलना कल्या विद
ग्धा बैंदवासना॥ ॥९१८॥ ॥ वीराणां गोष्ठी सभा प्रिया यस्याः॥ स्वयमपि वीर्यवत्त्वाद्वीरा॥ नि
र्गतानि कर्माणि यस्मात्स निष्कर्मा॥ तस्य भावो नैष्कर्म्यं तद्वती नैष्कर्म्या अर्शआदित्वान्मत
्वर्थीयोऽच्प्रत्ययः॥ कर्मलेपाभाववतीत्यर्थः॥ लिप्यते न स पापेनेति स्मृतेः॥ योगसूत्रम
पि॥ क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वर इति॥ इति भास्कररायकृते सौ
भाग्यभास्करे नवमेन शतेनाम्रहदामोबोधिनी कला॥ ॥ इति श्रीललितासहस्रना
मभाष्ये नवमं शतकं नाम दशमी कला॥ ९००॥ ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः॥ ॥ नादः प्रणव (९००)
शिरःस्थितस्तद्रूपा॥ तदुक्तं मनिसूक्तैः॥ आनंदलक्षणमनाहतनाम्नि देशे नादात्मना प
रिणतं तव रूपमीशे॥ प्रत्यङ्मुखेन मनसा परिचीयमानं शंसंति नेत्रसलिलैः पुलकै
श्च धन्या इति॥ नादरूपमस्या वा॥ तदुक्तं स्वच्छंदतंत्रे॥ रोधिन्यामर्धयुक्तं ते नादस्तस्योर्ध्व
संस्थितस्तद्भासादिना॥ तस्योत्संगगतामूर्ध्वं नादरूपमस्या वा॥ तदुक्तं स्वच्छंदतंत्रे॥ रोधिन्या
संस्थितस्तद्भासादिना॥ तस्योत्संगगतामूर्ध्वगामिनीं परमां शिवां॥
र्धयुक्तं ते नादस्तस्योर्ध्वसंस्थितस्तद्भासादिना॥ तस्योत्संगगतामूर्ध्वगामिनीं परमां शिवां॥ कलयितुमर्हा क राम॰
ध्यायेदिति तेन॥ विज्ञानस्य ब्रह्मसाक्षात्कारस्य कलना स्वात्मसाक्षात्कारः॥ कलयितुमर्हा क
ल्या॥ कर्मसर्जे प्रभाते च कल्यो नीरोगदक्षयोः॥ कल्या १६८
रूपः कालस्तद्रूपा कादंबर्यादिरूपा वा॥ कल्यसर्जे प्रभाते च कल्यो नीरोगदक्षयोः॥

णा वाचीस्या कार्तवीर्यामपि स्मृतेति विश्वः॥ विदग्धा चातुर्यशीला॥ मुखे रूपनिभागे हृत्तसंनिवेशो बैंदवं
तदासनं यस्याः॥ उक्तं च स्वच्छंदतंत्रे॥ डाकिनीमंडलादूर्ध्वे बिंदुरूपं तु वर्तुलमित्यादिना तत्र पद्मं शिवं
चं वर्णापि तु तत्सवामभागे समासीनं ध्यायेत्तीतामनोन्मनीत्यादिना॥ बिंदुसंबंधि वक्रे सर्वानंदमयाख्य
मेवासनं यस्या वा॥ बिंदूनां समूहो बैंदवं॥ तदेवासनं तदभिधेयार्थानानामाधारो ऽभिधायको य
स्या इति वा॥ तथा च ज्ञानार्णवतंत्रे॥ बिंदुस्थं सर्वज्ञामि बीजरूपं वरानने॥ हकारं बिंदुरूपेण
ब्रह्माणं विद्धि पार्वति॥ सकारं बिंदुसर्गाभ्यां हरिश्चाहं हरेश्वरी॥ अविनाभावसंबंधो लोके हरिहरावि
ति॥ इत्यादिना वामादीनामिच्छादीनां भूरादीनां जाग्रदादीनां पंचयंत्रयं बिंदुरूपमेवोक्तोपसंहरति
॥ एवं बिंदुत्रये योगात्त्रिपुरा नामरूपिणीति॥ ॥ ९१८॥ ॥ तत्त्वाधिका तत्त्वमयी तत्त्वमर्थस्वरूपि
णी॥ सामगानप्रिया सोम्या सदाशिवकुटुंबिनी॥ ॥ ९१९॥॥ तत्त्वानि प्रलयपर्यंतस्थायि वस्तू
नि बुद्धिशास्त्रसंख्यामेव॥ घटादीनां तत्त्वपदवाच्यताभावात्॥ उक्तं चाभियुक्तैः॥ आप्रलयं यत्तिष्ठति
सर्वेषां भोगदायि भूतानां॥ तत्तत्त्वमिति प्रोक्तं न शरीरघटादि तत्त्वमत इति॥ तेभ्यो ऽधिका तत्त्वाशोप
व वस्थानात्॥ तत्त्वमयी तत्त्वप्रचुरा॥ यद्वा तत्त्वं शिवतत्त्वं तदधिका तन्मयी चेति नामद्वयार्थः॥ सं
प्रज्ञातासंप्रज्ञातसमाधिद्वयरूपेति यावत्॥ तदुक्तं ज्ञानार्णवे॥ स्वयं प्रज्ञातसंज्ञस्तु शिवाधि
क्येन जायते॥ असंप्रज्ञातनामा तु शिवतत्त्वेन वै भवेत्॥ तल्लक्षणे ऽपि तत्रैव॥ स्वयं प्रज्ञात

१६९ मेदस्तुतीव्रतीव्रतरो भवेत्॥ असंप्रज्ञातभेदस्तु मंदमंदतरस्तथा॥ हास्यरोदनरोमांचकंपस्वेदादि
लक्षणः॥ तीव्रतीव्रतरो देविसमाधिरुपलक्षितः॥ निमेषवर्जितनेत्रेवपुस्तंभलक्षणां स्थितं। मं
दमंदतरो देविसमाधिरुपलक्षितइति॥ इदं च द्वयं तेजो विशेषेण नोच्चारणेन भवति॥ तच्चे
नः स्वनाथमुखादवगंतव्यं॥ अथवा आत्मतत्त्वविद्यातत्त्वशिवतत्त्वं चेति त्रिविधतत्त्वमयी॥ तत्स
मष्टिरूपसर्वतत्त्वरूपत्वात्त्रिविधतत्त्वाधिकावेसर्थः॥ चतुर्विधतत्त्वस्वरूपमुक्तं रहस्ये॥ मायां
तमात्मतत्त्वविद्यातत्त्वंसदाशिवांतं स्यात्॥ शक्तिशिवौ शिवतत्त्वं तुरीयतत्त्वं समष्टिरेतेषामि
ति॥ सत्तत्त्वं चित्तत्त्वमानंदतत्त्वं चेति त्रयाणां स्वरूपं॥ सच्चिदानंदाद्भ्रमणोज्जातेषु शिवादिक्षित्यं
तेषु शिवशक्त्योरानंदांशेनावृतः॥ सदाशिवेश्वरशुद्धविद्यानां चिदंशेनावृतः॥ मायादिक्षित्यं
तानां तु सदंशमात्रमनावृतं॥ सच्चिदानामुत्तरोत्तरावरणाभावस्य पूर्वपूर्वावरणाभावव्याप्यत्व
नियमाच्छिवतत्त्वेत्रयमप्यनावृतं॥ विद्यातत्त्वे सच्चिदंशावनावृतौ॥ आनंदांशे तस्यमावरणं
॥ आत्मतत्त्वे तु चिदानंदांशौ समप्यगावृतौ निष्टतः॥ आत्मशब्दो प्यात्मलाभइत्यादिप्रयोगे
षुसत्त्वं मात्रपरत्वेन प्रसिद्धः॥ विद्याशब्दो ज्ञानरूपचित्परः॥ शिवशब्दो मोक्षरूपानंदे प्रसिद्ध इ राम॰
ति॥ तेन शब्दत्रयेणैव सच्चिदानंदांशावृत्तलाभइति तत्त्वत्रयरहस्यं॥ महावाक्यस्थयोस्तत्पदयोरर्थौ १६९
शिवजीवौ स्वरूपमस्याः॥ सामगानप्रियं पदस्याः॥ सामगाः छंदोगाः अनेनवृत्ता प्यवप्रियायस्याइ

169

निवा॥ सोममर्हतीति यज्ञ इति सूत्रेण यत्प्रत्यये सोमयागा हि सोम्या॥ तन्मया सा हितः सोमो वयं वो
स्याद्रसर्थे मयवे चेति सूत्रेण वा यत्प्रत्ययः॥ अथवा॥ सोमः कर्पूरचंद्रयोः॥ सोम इवाल्हादार्थे प्रत्र
॥ महाशिवस्य कुटुंबिनी भार्या॥ वृषामलाम्बुभृद्विद्याम्भोरुहाद्दिरूपे स सर्पः॥ ॥२१९॥ ॥ सव्यापसव्य
मार्गस्था सर्वापद्विनिवारिणी॥ स्वस्था स्वभावमधुरा धीरा धीरसमर्चिता॥ २२०॥ ॥ सव्यश्चापसव्य
श्च मार्गश्च सव्यापसव्यमार्गाः॥ तेषु स्थिता अधिकृता वितरणपालनाधिकारादिदान क्रमेतिपाव
त॥ तेषां त्रयाणां स्था स्थितिर्यस्यामिति वा॥ संति हि सवितृमंडलस्योत्तर दक्षिणमध्यमार्गभेदेन
नत्रयो मार्गाः॥ अश्विन्यादिभिस्त्रिभिस्त्रिभिर्नक्षत्रैरेकैकाव यीता हि श्रीभिर्मित्रभिर्वीथीभिरेकैको
मार्गः॥ तदेतद्विष्णुपुराणोक्तं वायवीयपुराणे॥ अश्विनी कृत्तिका याम्या नागवीथीति शब्दिता॥ रोहिण्या
र्द्रा मृगशिरो गजवीथ्यभिधीयते॥ पुष्याश्लेषा तथादित्या वीथी चैरावती स्मृता॥ एतास्तु वीथयस्ति
स्र उत्तरो मार्ग उच्यते॥ तथा द्वे चापि फल्गुन्यौ मघा चैवार्षभी मता॥ हस्तश्चित्रा तथा स्वाती गोवीथीति
तु शब्दिता॥ ज्येष्ठा विशाखानुराधा वीथी जारद्गवी मता॥ एतास्तु वीथयस्तिस्रो मध्यमो मार्ग उच्य
ते॥ मूलाषाढोत्तराषाढा अजवीथ्यभिशब्दिता॥ श्रवणं च धनिष्ठा च मार्गी शतभिषक् तथा॥ वैश्वान
री भाद्रपदे रेवती चैव कीर्तिता॥ एतास्तु वीथयस्तिस्रो दक्षिणो मार्ग उच्यत इति॥ याम्या भरणी॥ आदि

१७० त्या अदितिर्देवता पुनर्वसुः मार्गो मृगवीथी ॥ सप्तमं मतं ॥ अत्र वामं शरीरं सव्यं स्यादपसव्यं तु दक्षि
णमिति कोशात्प्रकृते सव्यशब्देन नागवीथी गजवीथ्यैरावतवीथ्यात्मक उत्तरो मार्गो विवक्ष्यते ॥ अप
सव्यशब्देन त्वजवीथी मृगवीथी वैश्वानरवीथ्यात्मको दक्षिणो मार्गः ॥ मार्गशब्देन सामान्यवाचिने
वक्ष्यते ॥ अपसव्यशब्देन त्वजवीथी जरद्गववीथ्यात्मको मध्यमो मार्गो लक्ष्यते ॥ यद्वा उत्तरमार्गो मृ
गशीर्षसंबंधित्वेन मृगस्यायं मार्ग इति व्युत्पत्त्या मार्गपदेनोच्यते ॥ मध्यमस्तु सव्यपदेन । दक्षिणमा
र्गस्त्वस्थानीयत्वात् ॥ अपसव्यस्तु पृष्ठस्थित एव ॥ यद्वा सव्यं दक्षिणवामयोरिति कोशाद्दक्षि
णमध्यमार्गाविव सव्यापसव्यपदेनोच्येते ॥ उत्तरस्तु मार्गपदेनेति त्रयाणां मार्गाणां वाममतं सव्यक्रमे
ण निर्देशः संपद्यते ॥ अथवा दक्षिणमार्ग एव मृगवीथीसंबंधित्वाद्व्युत्पत्त्या मार्गपदेनोच्यते ॥
मध्यमस्त्वपसव्यमतेन । उत्तरो मार्गोऽपि पृष्ठपादक्षिणस्थानीयत्वात् ॥ सव्यपदेनोक्तः ॥ ॥ ॥ ॥

170

राम०
१७०

रश्चेतिदक्षिणार्धस्य कर्मणापि निर्देशः संपनीपघृत इमे का व्याख्या॥ एवं वा॥ सव्यो देवयानोर्चिरादिमार्गो निवृत्तिपरैः
प्राप्यः॥ अपसव्यः पितृयाणो धूम्रादिमार्गः प्रवृत्तिपरैः प्राप्यः॥ मार्गस्थ शब्दो मार्गेषु स्थास्थितिर्यस्मादिति व्युत्पत्त्या
ध्रुवावस्थितिस्था॥ लिविष्णुलोकपरः॥ आदित्यादिग्रहाणां स्वस्वमार्गे स्थापनस्य ध्रुवाधीनत्वात्॥ ईदृशमार्गत्रयप
ल्पेत्यर्थः॥ एतद्दिक्तत्रस्तु विष्णुपुराणे द्वितीयेंशे॥ उत्तरं यदगस्त्यस्य अजवीथ्याश्च दक्षिणं॥ पितृयानः स वै
पंथा वैश्वानरस्य बाह्य इह॥ तत्रासते महात्मानो ऋषयो ह्यग्निहोत्रिणः॥ भूतारंभकृतं ब्रह्म शंसंतो ऋत्विगुद्य
ताः॥ प्रारभंते तु ये लोकास्तेषां पंथाः स दक्षिणः॥ चलितं ते पुनर्ब्रह्म स्थापयंति युगे युगे॥ संतत्या तपसा चैव
मर्यादाभिः श्रुतेन च॥ जायमानास्तु पूर्वे च पश्चिमानां गृहेषु वै॥ पश्चिमाश्चैव पूर्वेषां जायंते निधनेष्वि
ह॥ एवमावर्तमानास्ते तिष्ठंति नियतव्रताः॥ सवितुर्दक्षिणं मार्गं श्रिता ह्याचंद्रतारकमिति॥ लोकालोकप
र्वतस्योत्तरशृंगमगस्त्यस्य स्थानं॥ तदुक्तं मत्स्यपुराणे॥ लोकपालाः स्थिता ह्येते लोकालोके चतुर्दिशं॥ तस्योत्तरशृंग
त्तस्य शृंगं देवर्षिहजितमिति॥ अजवीथ्या॥ मूलादिनक्षत्रत्रयस्य वैश्वानरपथात्। चरमनक्षत्रत्रयात्॥ भूतारंब्र
ह्मकृतं ब्रह्म॥ प्रवृत्तिमार्गबोधकं कर्मकांडात्मकं वेदभागं॥ जायमाना इति॥ मृताश्च पितृकुल एव पुनः पुनर्जा
यमाना इति समुदायार्थः॥ तथा तत्रैव॥ नागवीथ्युत्तरं यच्च सप्तर्षिभ्यश्च दक्षिणं। उत्तरः सवितुः पंथा देवयान
स्तु स स्मृतः॥ तत्र ते वशिनः सिद्धा विमला ब्रह्मचारिणः॥ संततिं ये जुगुप्संति तस्मान्मृत्युर्जितस्तु तैः॥ अष्टाशीति
सहस्राणि मुनीनामूर्ध्वरेतसां॥ उदक्पंथानमर्यम्णः स्थिताना भूतसंप्लवात्॥ ते संप्रयोगाल्लोभस्य मैथुनस्य
च वर्जनात्॥ इच्छाद्वेषाप्रवृत्त्या च भूतारंभविवर्जनात्॥ पुनश्च कामासंयोगाच्छब्दादेर्दोषदर्शनात्॥ इ

१७। सर्वकारिरौः श्रुभ्याशिमृतत्वं हि भेजिरे ॥ आभूतसंप्लवं स्थानममृतत्वं हि भाष्यते ॥ त्रैलोक्यस्थितिकालो
ऽयमपुनर्मार उच्यत इति ॥ नागवीथ्युत्तरं ॥ अश्विमादित्रयोत्तरं ॥ भूजारं मवि वर्जनात् ॥ वदन्ति मार्गपरि
यमपुनर्मार उच्यत इति ॥ नागेवीथ्युत्तरं ॥
सागात ॥ त्यजीय मार्गेणास्सह फलेकं मायसंक्षीदत आह ॥ आभूतसंप्लवमिति ॥ तथा तत्रैव ॥ उद्दी
त्तरमृषिम्यस्तु घ्रुवोपत्रय वास्थित ॥ एतद्विष्णुपदंहि संन्यस्येयं योगिभाहरं ॥ नष्टतद्दोषयं कानायती
नां संयतात्मनां ॥ स्थानं तत्परमं विप्रपुण्यपापपरिक्षये ॥ अपुण्यपुण्यपेपरमे क्षीणाशेषार्तिहेन
वः ॥ यत्र गत्वा न शोचंति तद्विष्णोः परमं पदं ॥ दिचीवचक्षुरातते योगिनां तन्मयात्मनां ॥ विवेक
ज्ञानदृष्टं च तद्विष्णोः परमं पदमित्यादि ॥ इत्यपरात्माख्या ॥ एवं वा ॥ उपासनाक्रमे हि द्वौ मार्गौ दृश्ये
ते । वाममार्गो दक्षिणमार्गश्चेति ॥ तत्र वाममार्गो दक्षिणमार्गश्चेति ॥ तत्र वाममार्गो नाम स्वस्व
वर्णाश्रमविहितानियावंति कर्माणि श्रौतान्यग्निहोत्रादीनि स्मार्तानि अष्टकादीनि तानि त्रिकालि
मंत्रसंध्यादीनि तेषु सर्वेषु ध्यामरेवताः प्रधानभूताः अंगभूता वा ततस्थाने स्वोपास्यामेव
देवतां सर्वत्र भावयेत ॥ ततदेवतावाचकपदोत्तरं विशेष्यत्वेन स्वदेवतायाः मार्गेऽश्रोतादिंतन्न राम०
कर्मांगदेवतास्थाने स्वोपास्यदेवतैव भावनीयेति न निर्बंधः ॥ अपि तत्तन्न देवताविशेषपकतं ७।
न पूयानिकमीणिविहिनानितदंगत्वेनैवेति सर्वकर्मणामुपरोधाभावादस्मिन्मार्गेताद्दृश

या [illegible]कनाशात्सिद्धिरिति ॥ ॥ वाममार्गे तु विलंबितः । सर्वाशोधनाभावेन किंचित्कालं प्रतिबं
धात् ॥ न चैवं सत्यनुष्ठानतोपि कठिनमोक्षांशोपि विलंबितः साधनेकथं क्षिप्रं नो वाममार्गे प्रवृत्ति
रिति वाच्यं । ऐहिककालामुष्मिकफलाना मिहैव जन्मनि भोगलिप्सया मोक्षस्य विलंबं सहमा
नानां मुमुक्षूणां किं बहुत्वेन वैषयिकशिक्षानां प्रवृत्तिसंभवात् । ऐहिकभोगविरक्तक्षिप्र
मोक्षेच्छूनां [illegible] दक्षिणमार्गे प्रवृत्तिरिति विवेकः ॥ तदिदं सविस्तरं निरूपितं का
लिकापुराणे ॥ सर्वेषु चैव मंत्रेषु वैदिकेष्वपि भैरवी ॥ त्रिपुरां चिंतयेन्नित्यं देवमंत्रेषु च क्रमात् ॥ दे
वनाम [illegible] पदं सदा ॥ कुर्याद्विशेषतो नित्यं मंत्रोद्धारे विशेषतः ॥ आपः पुनंतु
[illegible]थिवी मुक्ता त्रिपुरभैरवी ॥ कुर्यादाचमनं विप्रो द्रुपदा यातथा चरेत् । इदं विष्णुर्भैरवस्तु
[illegible] क्रमतः [illegible] ॥ [illegible] मंत्रेषु मंत्रे मंत्रे नियोजयेत् ॥ गायत्री त्रिपुरा ध्यानभैरवीमुखं रुधि
वां ॥ मार्तंड भैरवाय [illegible] निवेदयेत् ॥ उद्भूतं जातवेदसं देवं वहंति केतवः ॥ दृशे विश्वाय सू
र्यं तु [illegible] भैरवीं समीरयेत् ॥ तर्पणादौ प्रयुंजानस्तर्पणं ब्रह्मभैरवं ॥ आवाहनेष्वपि [illegible] त्वा
नि [illegible] ॥ तर्पणं भैरवी मातः [illegible] भैरवतर्पणं ॥ आदौ च त्रिपुरा [illegible] प्रयोजयेत् ॥

२

१७२ ज्योतिष्टोमाश्वमेधादीय त्रयं यं प्रपूजयेत्॥ तत्र मे रवहस्ते॥ देवीमपि च भैरवी॥ एवं तु वामभावेन
यजेत् त्रिपुरभैरवी॥ एषा वामेन मार्गेण पूजा दक्षिणा तां विना॥ न तेषां न देवा न पितृंश्चैव मनुष्या
न भूतसंचयान्॥ यो यज्ञे सर्वमिर्य यज्ञैः त्वणां नो परिशोधने॥ विधिवत् स्नान दाना स्यांस्तर्पयेद्विधि
पूजनं॥ क्रियन्ते सर हस्यं तु न ह्यक्षिणामिहोच्यते॥ सर्वत्रापि तद्देवादौ यस्माद्भवति दक्षिणा॥ दे
वी च दक्षिणा यस्मात् स्मात् दक्षिणा उच्यते॥ या देवी पूज्यमाना तु देवादीनामशेषतः॥ पञ्चभागा नव
यं तु तेषां वामाल प्रकीर्तिता॥ पूजकोपि भवेद्वाम सत्यमार्गे स तत्तरतः॥ पंचपञ्चान्त्र वा कुर्यात्तु
र्यो द्वावामपूजने प्रमस्य पूज्या भागं हि यतो गरा हातिवापि कायः पूजयेद्वामप्रभावेन तस्य संसाराशो
धनं॥ पितृदेवनरादीनां ज्ञायते क्व कदाचन॥ सर्वत्र त्रिपुरायोगः स्तेन मार्गेण गच्छतः॥ यदाज्ञाये
द्वाम्प्रभावेन तस्य संसाराशोधनं॥ पितृदेवनरादीनां ज्ञायते क्व कदाचन॥ सर्वत्र त्रिपुरायोगः स्तेन
मार्गेण गच्छतः॥ यदाज्ञायेन प्राप्नुयते दामो हेम वा मुयात्॥ विरिगाल कृते मोहं वामेन त्रै
पुरो नरः॥ संसाराशोधनजैः पापै राज्ञां तत्वेन भैरवः॥ इह लोके सुखैश्वर्यपुत्रः सर्वत्र वल्लभः॥ म
दनोपम कान्तेन शरीरेण विराजते॥ सराष्ट्रकं च राजानं वशीकृत्य समन्ततः॥ मोहयविनिताः सर्वाः रुम० १७२
कुर्वैश्च मदविह्वलाः॥ सिंहान्व्याघ्रांस्सरक्षश्च भूतप्रेतपिशाचकान्॥ वशीकुर्वन् विचरति वाम्यु

172

वेगोप्यवारितः ॥ बालां वा त्रिपुरां देवीमथवाप्यथ भैरवीं ॥ योयजेत्तारयोमन्त्रपंचवाराण्यमः इति ॥ का
मेश्वरीं तु कामाख्यां पूजयेत्तु यथेच्छया ॥ दक्षिणापद्यवा वाम्नान्सर्वथा सिद्धिमाप्नुयात् ॥ महामायां शा
रदां च शैलपुत्रीं तथैव च ॥ यथ्यानथा प्रकारेण दक्षिणेनैव पूजयेत् ॥ यो दक्षिणं पथि विना मां वेन महामाया
दिमर्चयेत् ॥ स पापः स्वर्गलोकेभ्यः स्यूनो भवति रोगहेतुकः ॥ आमास्तु शिवहूमाद्याः या हेतवः सर्वमोहिताः
॥ नादक्षिणपाद्या ह्याम्नते वा पूजनीया स्तुमाधवैः ॥ किं तु यः पूजको वामः स्रोमाशा परित्तोपकः ॥ सर्वोषा
स रक्षा यस्माद्दक्षिणात्तत्तनत्र मजुनि ॥ इति वैतालभैरवौ प्रति शिववचनं ॥ एतत्सर्वस्य वापस ओचनो
मार्गो चेति कृ मेधारयः ॥ मयोः स्थिता ॥ मार्गद्वयेन प्पु पासेत्तथा ॥ वाममार्गेणोपासना त्रिपुरभै
रव्यादि देवतानां दक्षिणमार्गेणोपासना शारदादि देवतानां सुभयथा पि विकल्पेनोपासना शि
वहूमादि देवतानां च परमार्थतस्तु त्रिपुरसुंदर्यभेदादिति यागतः ॥ इयमस्य माता अत्र द्वितीयव्याख्याने
पि मार्गपदे नैव पारिशेष्याद्वाभ्यां याथ्यु वममार्गोपादाने सति त्रिति पतृकदंद्वरूपे सव्यापसव्यमार्गपदे द्व
द्व पदकदंदगर्भकर्मधारयः पञ्चैकं पदमिति त्रयाणां पदानां पुनर्द्वन्द्वापवादे केशेषेणाव्यात्रयस
षयो, च गंगतसः ॥ ७ ॥ अथ यएते पंथानो न विदुस्ते कीटाः पतंगा यदिदं दंदशूकमित्यादि श्रुतौ
ता ये मार्गद्वयभ्रष्टाः कष्टमापदं प्राप्तास्ते वामप्यापदमनायासेन नाममस्मरणादिमात्रसाधनमात्रेणादयया
निवारयन्तीत्याह ॥ सर्वापदिति ॥ सर्वा आपदो विशिष्यानितरां वारयति ॥ तथा च कूर्मपुराणे देवी

१७३ वार्ह ॥ ये त्वसंगान्परित्यज्य मामेव शरणं गताः ॥ उपासते सदा भक्त्या योगमैश्वरमास्थिताः ॥ सर्वभूतद
याचंतः शांता दांता विमत्सराः ॥ अमानिनो बुद्धिमंतस्तापसाः संयतव्रताः मच्चित्ता मद्गतप्राणा मा
मद्ज्ञानकथने रताः ॥ सर्वभूतदयावंतः शांता दांता विमत्सराः ॥ अमानिनो बुद्धिमंतस्तापसाः
173 संयतव्रताः मच्चित्ता मद्गतप्राणा मद्ज्ञानकथने रताः ॥ संन्यासिनो गृहस्थाश्च वनस्था ब्रह्मचा
रिणः ॥ ये चो कलह्यो हीना अपि मन्नाम जापकाः ॥ तेषां नित्याभियुक्तानां नामापदां पर्वतानपि ॥ ना
शयामि न संज्ञान दीपेन न चिरादिहेति ॥ अथ परिमाषा यास म विशेत्त्वामाभि विभजते ॥ खेचरता हि मं
वदा देहे चैको भवेद्देवी ॥ भगवांश्च तु गरिमा मच्चमालशतेन गोमेदा ॥ अत्रोक्तरार्थ इत्यष्टवर्षेण्काररस्याक
कथनादेक पदे पादानां द्वादशसंख्याधिकेप क्षिप्रेन त्रयस्त्रिंशोपाक्षिप्तत्वादेकादशाक्षरं नामेति सिद्ध
मि ॥ ३२ ॥ ॥ इ ॥ एकेन तंवाच्यत्वाभावात्स्वस्था ॥ स्वस्मिन्नेव स्थिता वा ॥ स भगवः कस्मिन् प्रतिष्ठितः
स्वे महिम्नीति होवाचे ॥ … श्रुतेः ॥ स्व इति सुख इत्यर्थः स्वर्गवाचि ॥ न ते इति श्रुतः सख्यं कृतं येति वा ॥ शोभना अस्था
स्था सभा वो ममेति निहप्यत्वाग्नाम तिर्यपास्ताः ॥ स्वभावादेवो पाधिसंपर्के मं तरे सोव मधुरा सर्वाभिलषणी
या मधुरं रसवत्त्वात्तु हृतिमधे हि ति विश्वः ॥ तस्याः भावो वस्थानं यस्याः सा च सा मधुरा पुरी सर्वाभिलषणीया रामं
मधुरं स्मरत्त्वात्त्वं प्रेमपि तिति निः चेति वा ॥ मीनाक्षी निवासशालि हालास्य हेत्रे हृत्येति याव ता ॥ मद्धा ॥ १७३

ः स्वस्यात्मनोभार्यांश्चातिभार्यायांयेऽवमाः प्रथमगणनीया आत्मज्ञोत्तमा इतियावत्॥ तेषां धुरेव धुरा
॥ धूरिर्विहलेताङ्गागुरुमतेनक्वाप्॥ रथ्यस्य धूर्यपथ्यामस्यैत्तममंगतद्धृदि परमात्मज्ञानवतां निर्वाहि
केः सर्थः॥ नचावमस्य पदस्यानिष्ठ परत्वमेवेति मन्त्रमितछं॥ अवमोत्तमपदयोः प्रथमचरमप
रत्वेनश्च योगदर्शनात्॥ अग्निरग्रे प्रथमो देवतानां संयातानामुत्तमो विष्णुरासीदित्याग्नावैष्ण
वे छियाज्यानुवाक्यामन्त्रस्य सर्वदेवता प्रथमचरमदनपरस्य व्याख्याह्रूपेऽग्निर्वै देवानामव
मो विष्णुः परम इति बह्वृचब्राह्मणे प्रथमपदस्यावमपदेन व्याख्यानदर्शनेन तयोः पर्या
यत्वसिद्धेः॥ स्वभामामात्मज्ञानं येवमं तिसृजंति साधयंति तेषु श्रेष्ठत्वमेतिवा॥ तेनन भिर्धार
राइति षष्ठीसमासनिषेधस्य न विरोधः॥ पुरुषोत्तम इत्यत्रेव सप्तमीसमासस्वीकारात्॥ शो
भनाः आभावाः स्वभावाः॥ आभावेषु शोभनत्वविशेषणात्त्रस्यति यो ग्निनो भावानामशोभन
त्वमुक्तं भवति॥ तेन रागद्वेषवैषम्यनैर्घृण्यादि प्रतियोगिकैरभावैर्मधुरेतिवा॥ स्वेषु आत्मी
येषु भक्तेषु भावेन अवस्थानेन मधुरा बास्वपां आदेन भक्तस्यामधुमत्फलदानीतिवा॥ चतुरन्वेम
धुविद्धतीति श्रुतेत थैव मधुपदस्य व्याख्यानदर्शनात्॥ एवमभिप्रायावतारादयोपि भावप
दार्थाः यथासंभवं योजनीयाः॥ धीरा पण्डिता॥ धैर्यवन्तो वा॥ धियमहेतबुद्धिं ददातीति दानीतिवा

४ गाईश्वरस्तुयहारेवंस्तत्समं द्वैतवासनेतिस्मृतेः॥ धीअहाङ्कशब्दमीकिंप्यर्घस्यावावीरैः पंडितैः सम
174 र्चिता धीसंज्ञज्ञानाभिन्नेत्र समाननेरस्तुहि [illegible] र्विमावा॥ ॥ १२० चैतन्यार्घ्यसमाराध्या चैतन्यकुसुम
प्रिया॥ सदोदिता सदातुष्टा तरुणादित्यपाटला॥ ॥ १२१ ॥॥ चैतन्यं चिद्रूप आत्मा चैतन्यमात्मेति
[illegible] वस्त्रात॥ तदेवार्घ्यं पुष्पांजलादिनेन सम्यगाराध्या॥ निराधाराआयाः पूजा याश्चिद्भेदभा
वन रूपत्वात॥ उक्तंच कादे॥ स्वानुभूमात्रपंसा क्रांत्वा ममतामहेश्वरी॥ पूजयेदादरेणैव ब्रह्मज्ञातसा
[illegible] र्घ्यदेति॥ अथवा चैतन्यस्यात्मनो र्घ्यमाज्ञानेन स्वानुभूत्येपार्घ्यः॥ अर्घ्यः पूजा विद्योस्त्वेप्य
[illegible] विद्याद्भुतलयोरितिविश्वः॥ अर्घ्यसाधुरित्यर्घ्यपत्यात्मपः॥ चातुर्वीरादिदेराकृतिगतान्वा द्वासा
[illegible] र्घ्यप्रमाः। आर्घ्यमितिवक्षेदः॥ चैतन्यवाचको र्घ्यो विद्यास्ती देवास्तोमतुरीरितिवा॥ तेनभुवने स्फुरीमं
[illegible] मारार्घ्या॥ स्मृतिदेवसास्तुदिहास्तुमैत्राः पुंदेवतामतादूतिवचनात्स्तत्संहितार्घ्या॥ जपित्वा
[illegible] साहस्रंमंत्रे चैतन्यवाचकं॥ महापातकसंद्येघ्युच्यते पातकांतरैरिति श्लोके चैतन्यवाच
[illegible] नपदस्य भुवने स्फुरीमंत्रपरत्वेन व्याख्यातत्वाच्च॥ अथवा॥ चेतनैव चैतन्यं सचिद्रूपोऽसः॥ च राम०
[illegible] नविदि [illegible] कावाच्यत्वात्॥ गिनिस्मृतेतिविश्वः॥ सएवार्घ्यः पूजाद्रव्य॥ अथवा॥ चेतनैवचैत १७४
[illegible] सं [illegible] रूपोऽसः॥ चेतनंनासेविदितिओंकारवाच्यत्वात्॥ गिनिस्मृतेतिविश्वः॥ सएवार्घ्यः पूजाद्र

द्रवं॥ विशेषार्घ्यपात्रे परिष्करणेन संस्कारैः पूजायोग्यतामापादित इति पाकः॥ तेन सम्यक्कृ
तर्पणादिना राध्या॥ संविदासवयोर्मध्ये संविदेव गरीयसीतिरुद्रयामलात्॥ तां त्रिके कुंड
गोलोद्भवपदेन व्यवह्रियमाणाः पाचमिकोरसो वा चैतन्यं प्राणिभिः संभवत्वात्॥ चैतन्यं विदे
वकुसुमं॥ महाफलप्रसूतिबीजं डानां चैतन्यस्तबकमकरंदस्तुतिप्रारामादौ कुसुमत्वेन रू
पकस्य कविसंप्रदायसिद्धत्वात्॥ तत्प्रियं यस्याः॥ संविदादिपरं हृदयमिहाप्यतिदेष्टव्यं॥ त
योश्च कुसुमसन्नावाच्चैतन्यस्य कुसुममिति सैव परं हृदयेपि विग्रहः॥ सदा नित्यमुदिता उद
यवती॥ स्वप्रकाशत्वात्॥ सत्सु सज्जनेषु वा आ समन्तादतिशयेनोदिता वा॥ एवमेव सदा तुष्टे
त्यस्य व्याख्याता वर्धौ॥ तरुणो न आन्हकालिक आदित्यः सूर्यस्तद्वत्पाटलाप्युत्तरक्ता॥ न च गौरीरूपा
मेतादिभिर्विरोध उद्भावः॥ मूर्तिभेदेन ध्यानभेदेन वा व्यवस्थोपपत्तेः॥ रूपते च॥ तद्य
थामाहारंजनं वा सायं ध्यापांडु चाविकं यथेंद्रगोप इति स्मर्यते च॥ शांतादेव लवणाभा
मौक्तधर्मप्रकरणेन। स्त्रीवपुषे राजवपुषे च जनवपुषे च पाटला॥ पीताद्यतनुस्पर्शपतनौ छसा
मा [illegible] मेति॥ वसुविष्णु वरोपोक्ता श्रृंगारे पाटलाकृतिः॥ सर्ववर्णा सर्वलाभे छेयाज्ज्यो
तिर्मयी परमिति॥ ॥ २२१ दक्षिणादक्षिणाराध्या दरस्मेरमुखांबुजा॥ कौलिनी केवला
नर्घ्यकैवल्यपददायिनी॥ ॥ २२२॥ ॥ दक्षिणा मा दक्षिणैः कुशलैराराध्या। दक्षिणैः पंडि

१७५ नैरदक्षिणैर्मूर्खैश्चेतिवा। दक्षिणमार्गोपासकेन वाममार्गोपासकेन चेतिवा॥ यद्वा केवलक
र्मठजिज्ञासवो दक्षिणा इत्युच्यन्ते॥ विद्यापातदारोहेति यत्क्रामा मार्गोपासकेन वाममा
र्गोपासकेन चेतिवा॥ यद्वा केवलकर्मठजिज्ञासवो दक्षिणा इत्युच्यन्ते॥ विद्यापातदा
रोहेति यत्क्रामाः परागताः॥ न तत्र दक्षिणा यान्ति नाविद्वांसस्तपस्विन इति श्रुतौ तथा
व्याख्यानदर्शनात्॥ अदक्षिणा ब्रह्मविदः ताभ्यामाराध्या॥ चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः
सुकृतिनोऽर्जुन॥ आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभेति वचनात्॥ दरमीषद्यथा त
था स्मेरं। स्मितवन्मुखाम्बुजं यस्याः॥ मुखमम्बुजं यस्याः स्मितवन्मुखाम्बुजं ग्रीवादृष्टेः॥ दरं खर्वं ल
व स्मेरं शोभमानं मुखाम्बुजं यस्या इतिवा॥ कम्बुकण्ठीति यावत्॥ दरे भयकालेऽपि स्मेरमे
वं मुखाम्बुजं यस्या इतिवा॥ कल्पान्तादिनैमित्तिककालेऽप्यन्येषामेव भयेन मुखवैवर्ण्यं म
वा यास्तु सर्वदा स्मेरमेव मुखमिति यावत्॥ दरे भक्तानामापत्त्रो विषये स्मेरं प्रसन्नमिति
वा॥ अव्रतं वा ध्यं॥ एतच्छ्लोकोत्तरार्धे चत्वारि नामानि प्रतीयन्ते॥ तत्र रजनी या निरिक्ता निपु
नरुक्तानि त्रीणि भवन्ति॥ कुलाङ्गनाकुलान्तस्था कौलिनी कुलयोगिनी॥ अकारी केवला
गुह्या कैवल्यपददायिनी मत्र व्याख्यानविस्तरत्वात् तत्परिजिहीर्षया च छलान्तरसूत्रकारैः कौ
लिनी कुलयोगिनीत्येकपदत्वेनोक्तत्वात् प्रकृते च कौलिनीत्येकमेव शिष्टमेकमिति नाम राम०
द्वयमङ्गीकृतम्॥ यद्वा केवलस्य रहस्य रीइफिकोत्कीति॥ अक्षयापदूदाहरहीङ्किकोरीष्टकी १७५

175

इतित्रयोदशोत्तरैः छाया॥ अष्टाक्षराणि त्रीणि नामानीत्यादिरात्रैकविंशतिर्नामानि समदाष्टिवकु
ंडलिनीत्यादिप्रमानवलीत्यंतानि तत्र कथ्यंते॥ ननु किको द्व्यक्षरत्वं येन व्यक्षरमेकं त्रयोदशा
क्षरमेकमिति द्वे नामनी कवर्गीयाद्यक्षरके इत्यर्थे केन प्रकारेण तं नामद्वयं वर्ण्यत इति चेत्॥ अत्र
ब्रूहि छलाणां स्वचाणां दृष्टोपपत्तिमूलकत्वात्। एवमेवोक्त्वा बहूनि नामभिर्नामत्रयकरणमप
त्र नामचतुष्टयपरत्वेन पदच्छेदवर्णानां संयुक्ततां मत्वा नैर्मल्यकारैस्स्म शुरुचरणौरिह षड्क्ष
रमेकं नाम। अवशिष्टमपरमिति द्वे नामनी स्वीकृतं कौलिनी कुलयोगिनीत्यत्रापि द्वे नामनी स्वीकृ
ते॥ पौनरुक्त्यपरिहारस्त्वस्मिन्नन्यत्रापि तुल्य एव॥ नवैवं नामाधिक्यं॥ प्रसवित्री प्रचंडाज्ञा प्र
तिष्ठा प्रकटाकृतिरित्यत्र छलाक्षरैस्त्रकारैः प्रकटाकृतिरिमनयोर्नामद्वयत्वस्वीकारे पिगुरुचर
णैरेकनामत्वस्वीकारेणात दभावादिति॥ तस्मादिह कौलिनीकेवलेत्येकं नाम। न चैतत्स्यादेवं स
मासानुपपत्तिः॥ समानाधिकरणसमासे पूर्वकाले कसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समाना
धिकरणेनेति नियमनात्केवलपदस्य पूर्वनिपातापत्तिः॥ बहुव्रीहौ तु कौलिनीपदस्य पुंवद्भा
वापत्तिरिति वाच्यं। परं ज्योतिरित्यादावपि विभिन्नपदयोरप्येकनामत्वसंभवात्॥ कौलधर्मवती के
वलात्मज्ञानवती चेत्यर्थः॥ ईश्वरस्य ज्ञानं केवलापदवाच्यं॥ जैनतंत्रे तथा प्रयोगस्य बहुशो द
र्शनात्॥ एकलधर्मैर्विमुक्ता वा केवला॥ सखंडः ख विमुक्ताः वा॥ तद्विमुक्तस्तु केवलीति
शिवसूत्रे केवलीति संज्ञापादर्शनात्॥ तु खात्तु खयो व हि मनन मिति सर्व सूत्रोपात्तस्तु खंडः ख

१७६ योगात्मकेन परात्मशोना: प्रकृते च मत्वर्थीयस्ये निप्रत्ययस्याभावे पि ताहशस्यात्रत्ययस्य हु
प चत्वात्॥ एकक्षेत्रनिर्णीतारस्यात्र पि त्रयो योग्यइहवर्णानीया॥ तथाच विश्वः॥ केवलं
ज्ञानभेदे स्यात्केवलश्चैककृत्स्नयोः। निर्णीते केवलं चोक्तं कैवलः कुहनेकचिदिति॥ वस्तु
तः केवलकोलधर्मवतीत्येवार्थः॥ विशेषणविशेष्यभावादिनायरस्परान्वयएवमित्रापि
176 द्वयोरेकनामतत्वनियमात्॥ अथवा॥ हत्तीमार्यज्ञमत्रदानक्रियानिमित्तस्यापि तत्पदस्य
संज्ञात्वमंगीकृत्य संज्ञापूरणायोस्त्वेति पुंवद्भावनिषेध आश्रीयते वैयाकरणैः॥ तद्वदिहा
पि कौलिनीपदस्यापि संज्ञात्वात्कौलिन्य केवलाज्ञानवमीयवेति वक्तुं व्रीहिरपि संभवति
॥ कौलिनी॥ भि: केवलानिर्णीतेति तृतीयासमासो वा॥ तृतीयात्तत्कृतार्थेन गुणवचनेनेति
सूत्रे गुणोपसर्जनद्रव्यवचनपरत्वेन गुणवचनपदस्य व्याख्यानात्॥ गुणान्युक्तवानगु
णवचनत्वं। अनर्घ्यममूल्यमपरिछिन्नयत्केवलाख्यं पदं पंचममुक्तिरूपं तद्ददातीशीलमस्या
गुणवचनत्वं। अनर्घ्यममूल्यमपरिछिन्नयत्कैवल्याख्यं पदं पंचममुक्तिरूपं तद्दातुंशी
लं यस्याः॥ अनर्घ्येति दीर्घान्तपाठे आसमन्तात् घ्यातं न्नयत्केवल्यमितिवानविद्यते कैवल्यं यस्मा
त् कैवल्यमतिदृश्यापरस्वरूपमितिवा व्याख्येयं॥ १२२॥ ॥ स्तोत्रप्रियास्तुतिगतीस्तुतिसंस्तुतवैम
॥ मनस्विनीमानवतीमहेशीमंगलाकृतिः॥ ॥ १२३॥ ॥ स्तोत्रे लौकिको गुणानुवादः॥ रामः
ग्रा तमंत्रसाभ्यकगुणानिष्टगुणाभिधानं वैदिकं वा प्रियं यस्याः॥ स्तोत्र स्तुता आपस्तुस्तो १७६

ता: प्रियायस्या वा॥ सोत्री शब्दस्य पुंवद्भावः॥ देवा मनुष्याः पितरोऽसुरास्त्रोप्सरो वा आः॥ तानि वा
रतानि चत्वारि अंभांसीति श्रुतेः पंचमा मायातोयापः पुरुषवचसो भवंतीति श्रुतावपामेव मनुष्या
दिरूपतया परिणामत्वोक्तेश्च॥ स्तुतिरस्या कर्मणा संबंधेनास्तीति स्तुतिमती स्तुत्या मतिश्च
ईश्वर्यं यस्या इति वा॥ यत्तु मन्यां ज्ञाने स्थ्वर्यं फलं भवेत्तेनेति यावत्॥ श्रुतिभिः सम्यक् स्तुतं परिचिंत
वावैभवं विभुत्वं यस्याः॥ संस्तवः स्यात्परिचय इति कोशः॥ श्रुतिशब्दश्चतुःसंख्यापरो वा॥ पु
गास्थयोर्थाः श्रुतयश्चतस्र इति छंदःसुधाकरात्॥ तेन चतुर्थ्यपरिचिंतितं वैभवं यस्या इति विग्रहः
॥ शरीरपुरुषश्छंदःपुरुषो वेदपुरुषो महापुरुष इति बह्वृचोपनिषदुक्ता चतुर्व्यूहस्वरूपेणार्थः॥
कूर्मपुराणेपि॥ चतस्रः शक्तयो देव्याः स्वरूपत्वेन वाछिताः॥ अधिष्ठानवशात्तस्याः शृणुध्वं
मुनिपुंगवाः॥ शांतिर्विद्या प्रतिष्ठा च निवृत्तिश्चेति ता स्मृताः॥ चतुर्व्यूहस्ततो देवः प्रोच्यते परमे
श्वरः॥ अनया परया देवः स्वात्मानंदं समश्नुते॥ चतुर्ष्वपि च देवेषु चतुर्मूर्तिर्महेश्वर इति॥ मनो
स्याः स्वतंत्रतया तिष्ठतीति न तु पराधीनं वृत्तिकत्वेनेति मनस्विनी॥ अस्मायामेधास्रजो विनिः॥ मा
नवत्समुन्नतिरादरणं वाप्रिया पराया स्तु चिकायेष्टा वा प्रमाणं वा प्रमितिर्वा यस्यामस्तीति मानवती
महेशस्य स्त्री महेशी॥ उक्तं च देवीपुराणे॥ महादेवात्समुत्पन्ना महद्धिर्यतत्र आदृता॥ महेशस्य
वधूर्यस्मान्महेशी तेन सा स्मृतेति॥ मंगलरूपा आकृतिर्यस्याः॥ ॥१२३॥ ॥ विश्वमाता जगद्धा

१७७ त्री॥ विशालाक्षी विरागिणी॥ प्रगल्भा परमोदारा परामोदा मनोमयी॥ ॥ ११४॥ विश्वसृजगतो
विष्णोर्वा माता॥ जगन्ति भूरूपेणोति जगती धात्री॥ उपमाता वा पालकत्वात्॥ एष भूतपाल एष
षसेतुर्विधरण एषां लोकानामसंभेदायेति काण्वश्रुतेः॥ देवीपुराणेपि॥ यस्माद्धारयते लो
कान्क्रान्त्रिमे षां ददाति च॥ तुष्या जगद्धारणोद्धात्री जगद्धात्री मता बुधैरिति॥ विशाले विस्तीर्णे
अक्षिणी यस्याः॥ सा वाराणसी पीठाभिमानिनी॥ वाराणस्यां विशालाक्षीति पाद्मात्॥ विशा
लाशब्दो बदरिकाश्रमवाचकोपि हिमवत्पृष्ठे विश्व साधर्म्येणाने पालपीठ परः॥ तस्य च पीठन्यास
प्रकरणे नेत्रस्थाने न्यासो ब्रह्माण्डपुराणोक्तो विहितः॥ तेन विशालपीठमेवाक्षिस्थानं यस्याः
तिवा॥ विरागो वैराग्यमस्या अस्तीति विरागिणी॥ स्वष्ठ्यादिकर्मसु प्रौढत्वात्प्रगल्भा॥ परमा
च सोदारा च महती च देशतः कालतश्च महत्त्ववतीत्यर्थः॥ उदारो दातृमहतोरित्यमरः॥ आका
शवत्सर्वगतश्च नित्य इति श्रुतेः॥ परं प्रकृष्टं मोदमानंदमानंदमास्समन्तान्मातीति वा॥ परमा
रापुद्रांमिजनानि यस्मिन्स परमोदः समुद्रः॥ स च प्रकृतेर्भवसमुद्ररूपः॥ तस्यारान्त्रायुधवि
शेषो नाशिके ति वा॥ अकारप्रश्लेषेणापगता रमा येषां ते अपरमा दरिद्रास्तेभ्य उदारा एश्व एम०
र्यप्रदेति वा पर उत्कृष्ट आमोदः परिमलः कीर्त्तिरित्यावत्॥ आसमंतान्मोदः संतोषो वा यस्याः॥ १७७
मनः स्वधा नाम मनोमयी॥ मनसैवानुद्रष्टव्यमिति श्रुतेः साक्षात्कारात्मनेजननीयेमनसमएव प्राधान्यात्॥

२२४॥ व्योमकेशी॥ विमानस्था वज्रिणी वामकेश्वरी॥ पंचयज्ञप्रिया पंचप्रेतमंचाधिशायि-
नी॥ ॥२२५॥ व्योमेव केशा यस्या विराड्रूपायाः व्योमकेशस्य शिवस्य स्त्री वा॥ व्योमैवालंस
द्मोमकं॥ अस्येर्थेकप्रत्ययः॥ तस्येशी ततोपि आपि का वा व्योमकल्पस्येशस्य स्त्री दिग्रूपा
वा॥ विमानो व्योमयानं तत्र स्था देवानामदंभेदादंबापि॥ विशेषेण मानेन आदरेण स्था स्थितिर्
यस्या वा॥ विशिष्टा मा कान्तिर्यस्य तद्धि संतादृशं अनः शकटं किंचिच्चक्रादिरूपं रथस्तत्र तिष्ठती
ति वा॥ विशिष्य माति निष्कृष्य प्रमां जनयतीति विमानो वेदस्तत्र प्रतिपाद्यतया तिष्ठतीति वा॥ बु
पस्थानाते: शानचि विमानइति रूपं। विशिष्टेषु वेदाविरुद्धेषु मानेषु प्रमाणेषु धर्मब्रह्मरू
पेणातिष्ठतीति वा॥ विशिष्य मानेषु गुणगणाम्नायमीमांसेस्यादिनात तद्धक्तिवेनरूपेण पञ्चिणा
नयेषां तेषु चतुर्दशस्वेव विद्यासु धर्मस्थानेषु तिष्ठतीति वा॥ तदिदमुक्तं भगवता जैमिनिना शि
ष्टाकोपे विरुद्धमिति चेन्न शास्त्रपरिमाणत्वादिति॥ वज्रिणी इंद्रस्य स्त्री शचीरूपा वा॥ वज्र
धारिणी वा॥ वज्रा रत्नलेभूषिता वा॥ महद्भयं वज्रमुद्यतमिति श्रुतौ॥ वज्रपदस्य ब्रह्मपरत्वा
त्तु रिच्छेदकत्वसंबंधेन तत् ब्रह्मणी वा॥ वामकेश्वरतंत्ररूपा वामकस्य तंत्रस्य प्रतिपाद्या वा॥ वामा
वाममार्गरतास्ते एव पंचयज्ञविलोपकत्वात्कुत्सिताइति वामकाः॥ वमंति जगत् स्रजंतीति वा वाम
कादयः शक्त्याद्याः तेषामीश्वरी वा॥ पंचसंख्याकाः यज्ञाः पंचयज्ञाः मध्यमपदलोपी समासः॥ तेनन

१७८ द्विगोरिति ङीप्॥ ते प्रियाय यस्याः। नित्यसम एष यज्ञः पंचविधोऽग्निहोत्रं दर्शपौर्णमासौ चातुर्मास्या
नि पशुः सोम इति श्रुतौ कथिताः॥ स्मृतिषु प्रसिद्धा देवयज्ञ ब्रह्मयज्ञ भूतयज्ञ पितृयज्ञ मनु
ष्ययज्ञा वा॥ पंचरात्रागमे अभिगमनमुपादानमिज्या स्वाध्यायो योग इत्युक्ताः पंचविधपू
जा वा। कुलागमे केवलो यामलो मिश्रश्च चक्रयुग्वीरसंकर इति पंचविधा पूजेत्युक्ता वा॥
निरुत्तरतंत्रे हेति मिर्मं धेमाद्यं स्याद्द्वितीयं नवयोनिस्थिमारभ्येति पंचप्रकारा वा प्रोक्ताः सर्वार्थ
सिद्धिदं मंत्रेणोक्ता वा॥ बृहत्तंत्रकौमुद्यां तन्मूलके मंत्रमहोदधौ च आवरीसोनकौ देवौ बोधी
त्रासी साधनामा विनीतिकथिता वा॥ अग्निहोत्रे हूयमानादुग्धादिहव्यात् आपः सोमयुष्टथि
वी पुरुषयोषि दृष्यकुंड पंचकेपुनः पुनहूयंते तदा ता एवापः शरीरभावं भजंतीत्युपनिषत्स्व
रं हन्माद्यधिकरणेषु चरस्त्रष्टोयं विषयः। तत एते पंच यज्ञा वा॥ सर्वेषामेतेषामेकशेषः॥ ब्रह्मा
द्यश्चत्वारः प्रेताः पादाः सदाशिवाख्यः प्रेतः फलकमेतान् हंसं मंचं पर्यंकमधिशेते॥ उक्तं
च भैरवयामले बहुरूपाष्टकप्रस्तारे च॥ शिवात्मके महामंचे महेशानो बपेहरो॥ भक्तका
म्यच तुष्यार्थ कशिपुश्च सदाशिवः। तत्र शेते महेशानी महात्रिपुरसुंदरीति॥ आचार्यभगव
त्पादैरप्युक्तं॥ गतास्ते मंचत्वं द्रुहिणहरिरुद्रेश्वरभृतः शिवः स्वच्छछायाघटितकपट प्रच्छद राम०
पट इति॥ २५५॥ पंचमी पंचभूतेशी पंचसंख्योपचारिणी॥ शाश्वती शाश्वतैश्वर्या शर्मदा १७८

धूंधामुमेति स्मृता ॥ ९४६ ब्रह्मादिषु पंचसु पंचमस्य सदाशिवस्य स्त्री ॥ हरितगीतायां तस्यापंचवास
हः शतोक्तः ॥ त्रिपुरुहृद्रो वरिष्ठः स्यात्तेषु मायी परः शिवः ॥ मायाविशिष्टात्सर्वज्ञात्सावः स
दाशिवः स्मृताः ॥ सदाशिवो वरिष्ठः स्यात्तत्र कार्यविचारतोति ॥ पंचमी शुद्धाहोवारा ह्यानि हठेवासा
च यद्यपि पंचरत्नदेवतास्तु चरमेति पंचकोशादि चरमदेवता स्वियोगिक स्वसमतस्याभासते ॥ तथा
पि दक्षिणास्वर्मितसंहितायां पूजये पंचमी हुतं ॥ पंचस्या एष वी हृदि चरमदेवता स्वियोगिक ९९७
मी परमेश्वरी ॥ पंचमी शकृदयं चत्रिशूलेके पुंजयम मिनादौ बाराह्यामेव बहुतरप्रयोगदर्शनाछो
गरूते प्रवसेयः ॥ मकारेषु पंचमस्यानंदरूपत्वात्तद्रूपा वा ॥ तथा च कल्पसूत्रे ॥ आनंदं ब्रह्मणोरू
पं तच्च देहे व्यवस्थितं । तस्याभिव्यंजकाः पंचमकारास्तैरर्चनं गुप्त्या दि ॥ अत एव पंचानां मानां
मकाराणां समाहारः पंचमीति वा ॥ तेच त्रैपुरसूक्ते परिसंख्याते च यमाद्यपले चत्वारमाम्यविस्रसिध्या
भि दानसु प्सादपोगुरुमुखाद वगंतव्याः ॥ पंचम्यामामकृतावापः पुरुषवच्चमो भवंतीति श्रुति प्रसि
द्धा यो ऽषिकंडे रेतो हविष आहुति रूप क्रय इ पंच प्रकारा जातेति वा पंचमहाभूतात्मिका पंचरला
त्मिका वा वैजयंती माला तद्दीशी ॥ उक्तं च विष्णुपुराणे ॥ पंचरूपा तु या माला वैजयंती गदाभृतः ॥
सा भूतहेतु संघाता भूतमाला भवेद्विजेति ॥ अत्र पंचरूपेति पदं मुक्तामाणिक्यमरकतेंद्रनीलव
ज्रसमानवर्णेति व्याचक्षते ॥ विष्णुरहस्येपि ॥ पृथिव्यां नीलसंज्ञानमद्भ्यो मुक्ताफलानि च ॥ तेन

१७९ सा कोन्ना गोलागोवैडूर्यसंज्ञकं ॥ उक्ता तु भारा गमस्तुवेन पंन्तोहरेरिमइति ॥ पंचसं
ख्यां गंधपुष्पधूपदीपनैवेद्याख्या उपचारा अस्याः ॥ अथ परिभाषा नाम विशिष्टानि पंच ॥
भाषा नामानि विभज्यते ॥ गुणा गणा राशि चिह्न गेषां चतुर्हरं तवतुर्हट्ठामोदं ॥ गुणाहृदि विभज्य म
दाकुरुवर्णं चिनवचत्वारिंशांगहृन्मिति ॥ अत्र इति शब्दः सहस्रसंख्यासमाप्तिपरः ॥ तदि
त्यादीनि नामाङ्कुरं ख्यापयति ॥ यद्वै भवान परा शिवमारभ्य गुरुवर्गेनाङ्कसमूहे । खगु
णपर्यन्ते विशिष्य भजेत्यर्थः ॥ गुणागणाः साकृद्दविभृहत्वं ॥ खगा नाम देवानामपीशं च
तुर्विधक्लेशान् जरायुजादियोनिच तद्वृपजमानहरं तं चतुः संख्याहृणमोदाय नस्तुल्ला
ऽनुरूपाद्यः यस्मात्तं ॥ गुणाशीलेहृदिइति अनेन प्रकारेण सहस्रनामादिहृत्पेणागोदं तमु
पदिश्य ॥ नवचत्वारिंशद्भेदेनामारभेत्याख्याता ॥ ७१ ॥ शाश्वत पोनःपुन्यं तत्संबंधिनी पु
नः पुनरावृत्तिसमानस्यार्थः ॥ निमावा ॥ शाश्वतस्य ध्रुवो निःसंशमरः ॥ शाश्वतं नित्यमेव
र्ययस्याः ॥ महाद्वादशकारमहेशोपेशा शाः जगदीशाः पंचप्रेतास्तेषु भ्रूताः श्वेतं वाहनं तं
दननताहद्भुमे सूर्ये यस्याः ॥ पंचप्रेतासनाहस्वे निफलितार्थः ॥ शर्म सुखं ददन्ते ॥ शं मुमो
हसतीति निःस्पृमोहिनी ॥ ॥ ११६ ॥ धराधरसुजा धमाधर्मिणी धर्मवर्धिनी ॥ लोकातीता राम०
गुणातीता सर्वातीता शमात्मिका ॥ ॥ ११७ ॥ धरा ॥ पृथ्वी स्वरूपा सर्वस्य जगतो धारणाद्धा १७९

179

॥लंकारस्वरूपावालंकारःपृथिवीदेवीशशीलवनना॥ पंचाशत्पीठसंपन्ना सर्वतीर्थमयी
परमादिज्ञानार्णवे॥ धर्मस्य हि मङ्गलत्वं तस्य हन्ता॥ धर्माद्धनं तार्थो॥ धनाय हितावा॥ धनं
लक्ष्मीवा॥ धनेनगणालब्धेतिपरत्वात्मयः॥ मंगलापिंगलाधन्येतिज्योतिःशास्त्रप्रसिद्ध्यायो
गिनीविशेषस्साव॥ यद्वा चरमकालीनो स्थिता आर्त्तरौद्रध्यानं धर्म्यशुक्लमेदेन चतस्रो भवितो
तरपुरोशोकचिंताः। यथा॥ राज्योपभोगशयनासनसाधनेषु स्त्रीगंधमाल्यमणिवस्त्रवि
भूषणेषु॥ इच्छाभिलाषमतिमात्रमुपैति मोहाध्यानं तदार्त्तमिति संप्रवदंति तज्ज्ञाः॥ संछे
दनैर्दहनताडनपीडनैश्च गात्रप्रहारदमनैर्विनिकृंतनैश्च॥ यस्येह रागउपयाति न
चानुकंपा ध्यानं तु रौद्रमिति तत्प्रवदंति संतः॥ सूत्रार्थमार्गणमहाव्रतभावनाभिर्बं
धप्रमोक्षगमनागतिहेतुचिंता॥ पंचेंद्रियाधुपशमश्च दयाच भूते ध्यानं तु धर्ममिति त
त्प्रवदंति संतः॥ यस्येंद्रियाणि विषयैर्न विचलितानि संकल्पनाश्न विकल्पविकारयोगैः॥
तत्त्वैकनिष्ठमतियोगमनोनिरात्मा ध्यानं तु शुक्लमिति तत्प्रवदंति सिद्धाः इति॥ एतेषां फ
मेदोपि भविष्यात्तरेण॥ आर्त्ते तिर्यग्योगतिश्च निपतां ध्याने च रौद्रे सदा धर्मे देवगतिः
शुभं फलमथो शुक्ले च जन्मक्षयः॥ तस्माज्जन्मरुजापहे हितकरे संसारनिर्वाहके ध्याने

१८० मेतानरेराजा। प्रथमथनेकुर्पात्रयलंवुधइति॥ तत्रधर्म्मास्य ध्यानहत्वेति। धर्मशीलत्वा
धृत्मिरागी॥ आनंदानुभवनिमग्नादिधर्माणां विशेष्येमजाता॥ धर्मवर्धयतीतिधर्मवर्धि
नी॥ तदुक्तंवामनपुराणे॥ जितेंद्रियत्वंशौचंचमांगल्यंभक्तिरेवच॥ शंकरेभास्करेदेव्यां
180 धर्मोयंमानुषः स्मृतः॥ ध्यानतः सांवइमानधर्मानवृंर्द्धिनयतिदेहनामिति॥ वृषभछेदन
इतिधानोर्ब्रह्माधिष्ठानंकं धर्ममात्रेहृशुपंजातंछेदयतीतिवा॥ लोकानिंद्रलोकादिवि
ष्णुलोकांतानतीता। तिक्रम्यमहाकैलासाख्येपरशिवपुरेस्थिता॥ परशिवपुरस्यसर्व
लोकातीतत्वंशिवधर्मोत्तरे॥ अर्वाचीनानलोकानवर्णयित्वा॥ इयंविष्णुपदादूर्ध्वंदि
व्यंशिवपुरंमहत्॥ इत्यारभ्य इत्येतद्रूपंप्रोक्तंश्रीमच्छिवपुरंमहत्॥ देहिनांकर्मनिष्ठा
नांपुनरावर्तनेस्थितम्॥ इतिसंतेनकमंशन्ता परशिवपुरंवर्णयित्वा। ऊर्द्धंशिवपुराद्दूर्ध्वंयस्था
नत्रयमनुत्तमं॥ निःसंपरमम्बुद्धंचस्कोदोमांशकरान्मकमितारम्भ॥ येमप्राप्ताः परंस्था
नेध्यानयोगरतानराः॥ नतेषांपुनरावृत्तिर्घोरेसंसारसागरे॥ सर्वज्ञाः सर्वगाः शुद्धाः प एम०
रिपूर्णामहेश्वराः॥ शिवतुल्यबलोपेताः परंशिवपुरंगताः संतो॥ लोकानूर्जीवान्वाऽतीती १८०
ता॥ अतएवपुराणान्तीतास्यचमतीताच॥ सर्वानशब्दानतीनावा॥ उक्तंचज्ञानार्णवे

॥ शब्दातीतं परंब्रह्मगुणगणविरहितं सदा॥ आत्मस्वरूपं जानीहीति॥ शमः प्रपंचोपश
म एवात्मस्वरूपं यस्याः प्रपंचोपशमं शिवमद्वैतं चतुर्थं मन्यंत इति नृसिंहतापनीये
श्री सुखमात्मा यस्या इति वा॥ ११७॥ ॥ बंधूककुसुमप्रख्या बाला लीलाविनोदिनी॥ सु
मंगली सुखकरी सुवेषाढ्या सुवासिनी॥ ॥११८॥ ॥ बंधूको बंधुजीवको वंगदेशे प्रसि
द्धो महावृक्षस्तस्य कुसुमं पुष्पं तस्येव प्रख्या॥ अमारक्ततमकांतिर्यस्याः॥ बाला॥ कु
मारी॥ त्वंकुमार उत वा कुमारीति श्रुतेः॥ त्रिपुरासिद्धांतेपि॥ बाललीलाविशिष्टत्वा
द्बालेति कथिता प्रियदूती॥ लीला प्रापंचिकी क्रीडैव विनोदो यस्याः॥ पद्मराजस्य भा
र्या लीलाख्या योगवासिष्ठे प्रसिद्धा तां विशिष्य समत्कमेण विनोदयतीति वा लीलादेव्या त
पसा सरस्वती तोषिता मातुष्टा न स्वैज्ञानं तद्भर्तृजीवनं च प्रदादिति कथा पा विस्तरेणा
त्रैव वर्णिता नातकरी॥ शोभनेन वेषेणाढ्या युक्ता॥ सुवासिनी॥ सार्वकालं जीवत्स
निका॥ सुवासिनीजननामनिर्वाचा॥ ११८॥ ॥ सुवासिन्यर्चनप्रीता शोभना शुद्धमा
नसा॥ बिंदुतर्पणसंतुष्टा पूर्वजा त्रिपुरांबिका॥ ११९॥ ॥ सुवासिनीनामर्चनेन प्रीता
॥ आशोभनेति चतुरक्षरं नाम॥ समंततः सौंदर्यवती॥ शुद्धं मानसं यस्याः॥ बिंदौस

१८। र्वानंदरूपचक्रे बिंदुकारणेकेन वा तत्पर्यायेन सम्यक्कुर्वाणा बिंदुरिति निपातितं बिंदुपदवाच्य
ज्ञानरूपं तत्पर्यायेन तत्स्यासंतत्वष्टावा॥ सर्वजाता॥ अनुस्विष्टा सर्विकाया प्रथमा सृष्टिसृष्टिरूपा॥ अष्टपुरा श्रीवशंक
री॥ ज्ञानमुद्रा ज्ञानगम्या ज्ञानज्ञेयस्वरूपिणी॥ १२०॥ संक्षोभिण्यादित्रिखंडांता दशमुद्रात्मा भिःक
रणाभूता भिःसम्यक्कृत्य योनिबोधकवासनानुगुणेपनाराध्या॥ पंचमचक्राधिष्ठात्री त्रिपुराश्रीनामिका
देवी तां वशं कुरुते॥ सा वशंकरी यस्याइति वा॥ तर्जनीमंगुष्ठयोगरूप ज्ञानमुद्रारूपा॥ ज्ञानेन मुदं राति
ति वा॥ ज्ञानेन विद्वेशं मुद्भावं दांशं चज्ञाव यस्माद्द्रावयतीति वा॥ ज्ञानेनगम्या॥ विषयः॥ ज्ञानेन प्राप्या
वा॥ उक्तं च कौर्मे देव्या वा॥ यत्तु मे निष्कलं रूपं चिन्मात्रं केवलं शिवं॥ सर्वोपाधिविनिर्मुक्तमनंतममृ
तं परं॥ ज्ञानेनैकेन तल्लभ्यं क्लेशेन परमं पदं॥ ज्ञानमेव प्रपश्यंतो मामेव प्रविशंति ते इति॥ ज्ञानज्ञे
येद्वयरूपस्वरूपमस्याः॥ १२०॥ योनिमुद्रा त्रिखंडेशी त्रिगुणांबा त्रिकोणगा॥ अनघाद्भुतचा
रित्रा वांछितार्थप्रदायिनी॥ ॥ १२१॥ योनौ मुद्यतीति॥ नवममुद्रारूपा वा॥ योनिरेव मुद्रा श्रीचक्रादि
कायस्या बिंदोस्तद्रूपा वा॥ यद्वा॥ गुदमेढ्रांतरं योनिरित्युच्यते॥ मंत्रदोषनिरासार्थं तन्मुद्रणा प्रका
रेण गुरुमुखैकवेद्यो ऽस्ति॥ तद्रूपा वा॥ त्रित्रिखंडात्मा याश्च दशमुद्रा या ईशी स्वामिनी॥ त्रयाणां सोम
सूर्यानलात्मकमेव त्रखंडानामीशी वा॥ त्रयो गुणा यस्याः सा त्रिगुणा॥ सत्वरजस्तमसामाश्रयत्वेन राम०
सात्वासंमनाप्रकृतिरितिपाचरः॥ तदुक्तं वायुपुराणे॥ योगेश्वरीशरीराणि करोति विकरोति च ॥१८॥

181

नानाकृतिक्रियारूपनामवृत्तिस्वलीलया॥ त्रिधायद्वर्ततेलोकेतस्मात्सात्रिपुरोच्यतइति॥ विष्णुपुराणे
पि॥ सर्वेषु तेषु सर्वांशस्याशक्तिरपरा तव॥ गुणाश्रयानमस्तस्यै शाश्वतायै परेश्वरीति॥ देवीपुरा
णेतु॥ त्रिविक्रमत्रिपथगात्रिगुणानांपर्यायनाध्वनिता॥ यदुक्तं॥ पदैस्त्रिभिर्बलिर्बद्धः स्वर्गो दि
त्रिपथानगता॥ उत्पत्तिस्थितिनाशेषु सत्त्वाद्यैस्त्रिगुणोच्यतइति॥ अत्र॥ इष्टशास्यगुणात्रय
स्यापिमानाकाररूपता॥ यत्तंत्रेषु मंत्रजीवइत्युच्यते॥ तथाचतंत्रराजे॥ तेजसांशक्तिमूर्तीनांप्र
पंचस्यापिकारणं॥ गुणात्रयममीषांचप्रकारत्वामुदाहृतं॥ तत्स्वरूपानुसंधानसिद्धिः सम्यक्
मीरितं॥ तन्मंत्रवीर्यमुद्दिष्टंमंत्राणांजीवईरितइति॥ अविशेषात्सकलजगद्वाची॥ त्रिकोण
योनिचक्रंगच्छतीतित्रिकोणगा॥ अहोरुः स्वमसनामध्यानिनसंतियस्यांसाऽनघा॥ अद्भु
तान्याश्चर्यकराणिचारित्राणियस्याः॥ अद्भुतेषुभूकंपादिकोसातेषुनिमित्तेषुचरंतीमद्भुत
चारिणी॥ इष्टफलानि॥ तेभ्यस्तामनेवा॥ वांछितानर्थान्प्रददातुंशीलमस्याः॥ २३२॥॥ अ
भ्यासातिशयज्ञातापञ्चध्यातीतरूपिणी॥ अव्याजकरुणामूर्तिरज्ञानध्वांतदीपिका॥ २३३॥
पुनः पुनरावृत्तिरभ्यासः तेन प्रकृष्टेदांतचिंतनेतिविहितेनब्रह्मात्मैक्यानुसंधानादृत्तिश
येनज्ञाता॥ तथाचब्रह्मसूत्रं॥ आवृत्तिरसकृदुपदेशादिति॥ अध्वानःषट्॥ पदाद्यामुवनाध्वा
वर्णाध्वातत्त्वाध्वाकलाध्वामंत्राध्वाचेति॥ तेषुत्रयोविमर्शांशाःत्रयः प्रकाशांशाः॥ तदुक्तंविरू
पाक्षपंचाशिकायां॥ अस्यविमर्शात्मकताः पदमंत्रवर्णात्मकस्त्रिधाभवति॥ पुरतत्त्वकलात्मा

१८२ र्यो धर्मिणा द्वंद्वं प्रकाशमेति ॥ तेनाज्ञानार्णवे अस्मिन्नव्यक्ते य उद्भवा नो वर्तन्ते वीरवंदिते इत्यागमस्य सर्वं पद
स्वमपि तं श्रीचक्रे परिचिंतयेदिति तेनोक्तासौ नतीति रूपमस्याः अथवा जाड्यनोपाधिकीया करुणा
सैव मूर्तिः स्वरूपं यस्याः जयति करुणा काचिदरुणेत्यभियुक्तोक्तेः ॥ अज्ञानमेव ध्वांतं तमंधका
रस्तस्य दीपिकेव नाशकत्वात् ॥ २३२ ॥ ॥ आबालगोपविदिता सर्वानुल्लंघ्यशासना ॥ श्रीचक्र
राजनिलया श्रीमत्त्रिपुरसुंदरी ॥ ॥ २३३ ॥ बालान्ब्रह्मादिकान् गोपायतीति बालगोपः ॥ बा
लश्चासौ गोपश्च बालगोपः ॥ बालगोपश्च बालगोपश्च बालगोपौ ॥ तावभिव्याप्य आबाल
गोपं ॥ तादृशैर्विदितं ज्ञानं यस्याः सा ॥ अत्रैको बालगोपशब्दः सदाशिवपरः ब्रह्मावतारपरो
वा ॥ अन्यः पामरोपलक्षणं ॥ हरिहरादिपामरान्तायां जानन्तीत्यर्थः ॥ उक्तं च स्कांदे ॥ तमहमत्यन्त
पयाजाताः सर्वे जानन्ति जन्तव इति ॥ नन्वेवं सम्मतिपरिवपाखण्ड इति मायात्सर्वेषामनुसरणीयास्या
दत आह ॥ सर्वैर्ब्रह्मविष्ण्वादिभिरप्युल्लंघितुमतिवर्तितुमयोग्यमशक्यं च शासनं यस्याः ॥ तदु
क्तमाचार्यभगवत्पादैः ॥ जगत्सूते धाता हरिरवति रुद्रः क्षपयते तिरस्कुर्वन्नेतत्स्वमपि वपुरीशस्तिर
यति ॥ सदापूर्वः सर्वं तदिदमनुगृह्णाति च शिवस्तवाज्ञामालम्ब्य क्षणचलितयोर्भ्रूलतिकयोरि
ति ॥ श्रीचक्रराजं बिंदुत्रिकोणादिरूपं निलयावासस्थानं यस्याः ॥ तदुक्तं श्रीचक्रं शिवयोर्वपु
रिति ॥ शरीरे यथा जीवस्यावस्थानं तथा श्रीचक्रे शिवयोरिति तदर्थः ॥ त्रिपुरस्य परशिवस्य णम॰
सुंदरी भार्या ॥ श्रीमती च सा त्रिपुरसुंदरी चेति तन्नाम ॥ अत्र त्रीणि पुराणि ब्रह्मविष्णुशिवशरीरा १८२

णीयस्मिंस्त्रिपुरः परशिवः॥ तदुक्तं कालिकापुराणे॥ अप्यानेन्द्रशिवश्चाहं भोः शरीरमभवत्त्रिधा॥
तत्रोर्ध्वभागः संजातः पंचवक्त्रश्चतुर्भुजः॥ पद्मकेसरगौरांगः कायो ब्राह्मो महेश्वरे। तन्मध्यभागो
नीलांग एकवक्त्रश्चतुर्भुजः॥ शंखचक्रगदापद्मपाणिः कायः स वैष्णवः। अभवत्तदधोभागः पंच
वक्त्रश्चतुर्भुजः॥ स्फटिकाभ्रमवर्णः शुक्लः स कायश्चान्द्रशेखरः॥ एवं त्रिभिः पुरैर्योगात्त्रिपुरः प
रमः शिव इति॥॥ १२३॥ श्रीशिवा शिवशक्त्यैक्यरूपिणी ललितांबिका॥ ॥ॐ॥ अर्थश्रीका
रवार्यं॥ श्रीयुक्तशिवा श्रीशिवा॥ शिवशक्त्योरैक्यं सामरस्यमेव रूपमस्याः॥ उक्तं च वायवीयसं
हितायां॥ शिवेच्छया पराशक्तिः शिवतत्त्वैकतां गता॥ ततः परिस्फुरत्यादौ सर्गे तैलं तिलादिवेति॥
अत्र सामरस्यं समरसस्य भावः परमशिवपरशक्त्योरभेद एव॥ तथा चोक्तं सौरसंहितायां॥ ब्रह्मणोऽभि
न्नशक्तिस्तु ब्रह्मैव खलु नापरा॥ तथापि संतिष्ठते प्रोक्ता शक्तिरित्यविवेकिभिः॥ शक्तिशक्तिमतो
र्विद्वन्न भेदो भेदस्तु दुर्घट इति॥ शिवचक्रांगीशक्तिचक्रांगो चैक्यं रूपमस्याः वा॥ तदुक्तं ब्रह्मांडपु
राणे॥ त्रिकोणं बैंदवं श्लिष्टमष्टारेऽष्टदलांबुजमिश्रारम् शैवानां चैव शक्तीनां चक्राणां च परस्परं॥ अवि
नाभावसंबंधं यो जानाति स चक्रवित्॥ दृश्यते नेन॥ शिवशक्त्योरैक्यं यस्मिन्निति पाठः॥ सहंसमंत्रो रूप
मस्या वा॥ उक्तं च पद्मे वैभवखंडे उत्पत्ताविति शक्तिरस्योकारांतं तद्बीजमुच्यते॥ विद्याशक्तिर्भवेद्बीजं शिव
एव न चान्यथा॥ तेनायं परमो मंत्रः शिवशक्त्यात्मकः स्मृत इति॥ शाषसहेति वर्णाः क्रमेण शसांतेषु का
रसंदंतो हकार इति तदर्थः॥ अथवा शिवस्य शक्तयो वामाद्याः पंच॥ तासामैक्यं समष्टिरे

१८३ वहृत्पमस्याः ॥ नाम्नो का विरुपा रूपं पंचाशिवयोः ॥ धूमावतीति रोधो भासात्मवभासने धेनो शक्तिः क्रो
मे संदाव्याप्नो विम्बं असदात्तु पुष्टो मे ॥ धूमावती दृष्टि सां व्हादी पसुपुउ चेन्दु भावती त्र घ्यते ॥ वायो सं
दाविम्बीन मृत्सिपान्ने जगन्मामिरीति ॥ एवमियति प्रबंधे नाम्यमि केन नामत्र मेराजगत ॥ सृष्टिस्थि
तिलयकारित्वान देवानां लक्षयित्वा तिरोधानानुग्रहयोरनंतविषयमात्रिदशाकुउ संभूते न्यारम्भे
ताय सर्यपनंतयोरेव विषयं प्रपंचे हृशापंचकृत्यकर्त्री देवतामसाधारणो नाविर्भूत्त मभूते न नाम्ना
निर्दिशति ॥ ललितांबिकेति ॥ ललतेसौ ललिता ॥ ललिता च सांबिका च ललितांबिकेति विग्रहः
॥ उक्तं च पद्मपुराणे लोकानतीत्य ललते ललिता तेन सोच्यत इति ॥ लोक्यंत इति लोकाः किरणा
स्ता वरदेवतास्तानतिक्रम्य तत्स्थानोपरि स्तनबिंदुस्थाने ललिते नितरांशोभत इति तदर्थः ॥
इदं च प्रयागपीठाधिपते र्नाम ॥ प्रयागे ललितादेवीति देवीपीठगणन प्रकरणोपाख्यवचनात् ॥
अत्रोत्तेष्वाचार्यः प्रणावः ॥ सत्वपूर्वमेव काम्यातः ॥ वर्णभेदेन व्यवस्था पि पूर्वमेवोक्ता न विस्मर्तव्या
॥ अनयोश्चाद्यंतमृजयोर्यो द्वयोः प्रणवयोः सह स्वनाम वा क्यार्थानन्वितार्थकत्वेपि न दोषः तयोर्म
गलार्थमेवोच्चारणात् ॥ ॐकारश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा ॥ कंठं भित्वा विनिर्यातौ तेन मांग
लिकावुभाविति वचनात् ॥ स्वरूपेनोक्तं पूर्वं परस्ताच्च विशीर्यत इति वचनेन तदनुच्चारणे प्रत्यवा
यश्रवणान्न तदुच्चारणस्याहृष्टमात्रोपयिकत्वात् ॥ अर्थज्ञानपूर्वकस्यैवोच्चारणस्याहृष्टोपयि रामं
कत्वेनार्थवार्तानस्यावश्यकत्वात् ॥ नामसहस्रस्याप्यनेनमाद्येनाहृष्टार्थत्वेपि परस्पर विशेष्य १८३

विशेषणाभावेनाकाङ्क्षायोग्यतासद्भावे नास्तीति क्रियाप्रधानपदवर्णनेन महावाक्यात्राप्तिर्भवतीपरः
प्रथमपुरुषैः प्रयुज्यमानो प्यस्तीति ॥ भवतीपरइत्यस्य लट्परइत्यर्थः ॥ अस्तु वा प्रत्ययो
ऽपि विशेषणतया महावाक्यार्थान्वयित्वं ॥ समस्तमस्तभेदेन पौनरुक्त्यनिरासस्तं भवादिनिदिक्र ॥ इ
दानीं परिभाषामण्डलेनाम्नाशतकेषादिभागान्संगृह्य प्रदर्शयति ॥ श्रीमणिमध्ये विविधगुड
देशादेशेषु पुष्टनाराम्भा। नामसहशतकारंभाने ज्ञोभानापि शब्दपुनरुक्तिः ॥ श्रीमानाम शिशुत्वं
नरुदिता १ सद्गतिप्रदा ३ ह्रींकारी ४ बिविधाकरा ॥ गुडान्नप्रीतमानसा ६ दरांदोलितदीर्घाक्षी
॥ ७ देशकालापरिच्छिन्ना ॥ ८ पुष्टा ९ नादरूपिणी ॥ १० एवं दशनामानि प्रथमादिशतकारंभ
काणि ॥ अत्र श्रीमणिपदिशब्दानां श्रीकंठार्धशरीरिणीमणिपूरज्वलितपेपादावृत्तिप्रसक्तेत्वेपि
गणानसाधिकेनवत्रमो निरस्तव्यः ॥ गणानोन्तरं हि शतकसमाससन्नाम एव बहिसंशयो भव
तिक्वचिक्वचित्स्वच्छेदसंशयप्रयुक्तोन विप्रकृष्टनामहा ॥ अत एव बहिढ्इति सबिंडकयहणं ही
मतीतितत्सभी यववर्जिनाम तिरासायादरामितुक्तिर्दरहासोज्ज्वलनमुखीत्यस्यमावर्तनायेतिद्वि
यं ॥ निरर्थकः शब्दस्तोभः ॥ सचसहस्रेनामांतरेषु पादपूरणे कप्रयोजनको यथोपलभ्यते ना
त्रतथेत्यर्थः ॥ नापिछलेति ॥ अर्थतस्तु यथापि पुनरुक्तिं वामाताजननीदेवेशी सुरनायिके
त्यादौ दृश्यते तथापि नास्मीसहस्रनाम संख्या विद्यातिका ॥ नामशब्दस्य प्रातिपदिकमात्रेश

१८४ केसलं द्वे द्रमात्रेरात्रश्चथ्यर्के निवेशितवस्वामामायाः संख्यायात्रनुपरीधान ॥ ३३ ॥ ननुशब्दो ऽपि
पुनरुक्तिरूपलक्षणत एवेत्याशंक्यपरिहरति ॥ मतिवारदाकांता दावकारयोगेन रक्तवर्णादौ । आ
कारस्यकचनत्वपदयोर्योगे नभेदयेन्नामतु छिपुष्टिः मेतिर्हीति रितिसेनेन पौनरुक्त्यपरिहाराय
स्वाहास्वधा ऽमेतिमेधेत्यत्राकारस्ययोगेनप्रश्लेषेणामतिरिति पदच्छेदः कर्त्तव्यः ॥ सर्वेस
रुरमकुरभित्यादौ विष्णुसहस्रनाममहामूर्तम्पूर्तेति प्रकृतनामसु पितस्य मायस्य कृतत्वा
त् ॥ नहि सत्रित्वेष्टपदद्वयस्य वृत्तथ्यानियमइत्यत्र प्रमाणमस्ति ॥ पौनरुक्त्यपरिहाराकां
क्षायात्रविशेषादिति भावः ॥ एवंवरदावामनयनेत्यनेन पौनरुक्त्याभावाय विष्णुगर्भःखि
र्णगर्भो ऽचरदावागध्वीश्वरी मन्त्रावरदेति छेदः ॥ कलावतीकलावापाकांताकांदबरीत्रि
या ॥ कलनारहिता काष्ठाकांताकांतार्धविग्रहे त्वनयोरमतरस्मिन्कांतापदे ऽकारप्रश्लेषः ॥
आदिपदेन नित्यतृप्तादेः परिग्रहः ॥ नित्यतृप्ताभक्तिनिष्ठि ऽमूर्तामूर्ता ऽनित्यतृप्तेत्यत्र तदा
वश्यकत्वात् ॥ रक्तवर्णामांसनिष्ठेत्यनेन पौनरुक्त्यादि ष्विष्ठचक्रनिलयारक्तवर्णात्रिलोच
नेत्यत्राप्यनेन न्यायेनाकारप्रश्लेषप्राप्ते ऽर्थानुगुणापायदीर्घाकारः प्रश्लेषणीय इत्याह ॥ रक्त
वर्णादावाकारस्येति ॥ आदिनाहसुखीनलिनीमुख्यः शोभनाहरनायिका ॥ स्ववासिमर्चनप्री राम०
ताशोभनात्रमुभ्रमानसेत्यनयोः शोभना आशोभनेति पदयोः परिग्रहः ॥ ॥ ननु तथापि रुद्धवा १८४

184

राध्याशुभकरी शोभनाह्वलभागतिरिति त्रत्ततीयवारं अत एव शोभनपदस्य का गतिरित्याशंक्या
ह ॥ नैव नेति ॥ पदयोर्भिन्नत्वेन वर्णोपस्थितिर्द्वैधापदयोः प्रयोगेन समासमासासमता ह्वत्वेन नाम
भेदः पदस्यान्वयः शोभनाह्वलभागतिरिति पदत्रयस्यैकनाममत्वात् ॥ एवं कोलिनी केवला ॥ अज्ञा
नेत्र्यादौ समासरूपो गोऽनुष्टुब्वत् ॥ पदद्वयस्याप्येकनाममत्वात् विश्वेदेवा अहिर्बुध्न्यः निधिरव्यय
इत्यादौ दृष्टमिति भावः ॥ ३४ ॥ पौनरुक्त्यपरिहारस्योपायांतरमाह ॥ साध्वी नतत्वमपीति द्वैधा
त्रेधा बुधैर्भिधानाद्धंसवतीरत्पाद्यंतादेकनामैव ॥ शांकरी श्रीकरी साध्वीत्यनेन पौनरुक्त्यपरि
हारप्रसंगं प्रदर्श्य साध्वी सत्रसाध्वी इति द्वैधापदभेदः ॥ नताधिका नतत्वमपीत्यनेन नतत्व
रिहाराय नत्वासना नत्वमपीत्यत्र नतत्वं अपीति त्रेधा पदच्छेदः ॥ पौनरुक्त्याभावे पि पदभे
दस्त्रमनिरासायाह ॥ हंसेति ॥ आत्रर्थाता नत्रर्थसमासविपर्ययेनं ॥ हंसवती मुख्यशक्तिसमन्वि
तैत्येकं पदं ॥ अनर्थाकेवलपूरदोयिनीत्यत्रतत्क्रीकारीकेवलागुह्यकेवलपदद्वयदायिनी
त्यनेन पौनरुक्त्यपरिहारोपिफलं ॥ एतेन छलाक्षरस्वारस्यामूलकत्वमेवेति प्रबलन्याये
न कुंचितत्वक्रनियमान्यथात्वेपि न दोष इति सूचितं ॥ अत एव सामवेदिभिर्निदानसूत्रांतर्ग
तं छंदोविचितिभाष्ये मायविरोधे छला कुरपाठेनादरणीय इत्युक्तं रथंतर साम प्रकरणे ॥ य
त्र तु कांतापदे ऽकारयोगे विनिगमनाविरहो यथा वाके वलपदद्वायिनीत्यत्र पदांतरयोगे

तत्रन्मायते किंकल्पत्र सकावपिछलाक्रासत्त्रग्रामारण्यकम्पनारहिताकाष्ठेमंत्रेवा [illegible]ति
१८५ [illegible]दः।। कौलिनीकेवलेऽपत्रैवानर्द्धोपरसोगइतिस्वीकर्त्तव्यमुक्तं।। अवस्थितशास्त्राध्यायोगादि
[illegible]।। ३५ अनेकपदानिनामानिसंग्रहाति।। शक्तिर्निष्ठाधामज्योतिः परस्वर्वैकं द्विपदं।।
[illegible]मनस्तुलभागतिस्त्रिपदैकपदानिशेषाणि।। शक्त्यादिपदचतुष्टयान्पूर्वेत द्विशेषराणां
नपरपदंपठ्यते।। तेनसहद्विद्विपदानितानिनामानि।। पराशक्तिः परानिष्ठापरंज्योतिः परंधा
मेति कौलिनीकेवलेत्यादावजाजेत्रीतिवत्पमासंभवान्नतत्रपदद्वयावधूपकतेतिभावः।।
[illegible]मनाह्लभागतिरित्यत्रतुत्रिपदंनामशेषाण्येकपदानिसमानाधिकरणेनैकरे विभक्तिरहि
तानी[illegible]।। तेनाघ्राहृद[illegible]कोटिकाटिमिराहृता।। मनोवाचामगोचरेत्योदावधिक
रणविभक्तिद्वयसत्वेपितयोर्नामभेद[illegible]मात्वेन द्विपदेषुतदाधापकानामेवगणना
[illegible]।। पराशक्तिरित्यत्रशोभनाह्लभागतिरित्यत्र चैकैकंपदमित्येवह्वचमितितुस्पष्ट
मेवोक्तं।। ननुपरंज्योतिरिति वाक्ये प्रातिपदिकसंज्ञाभावेनकथंनामत्वं।। नचप्रजापतेर्हृदयंपा
[illegible]मित्येवमहाभारतमित्येदेविवेकतत्वं।। तेषुप्रथमपदांतविभक्तिसत्वेपिवर्णामात्रसत्वेनवि
भक्त्यपार्थमानात्।। नचपरंज्योतिरित्यादौतथासंभवति।। विशेष्योत्तरविभक्तेरप्यभावप्रयुक्ता राम०
न्यथा[illegible]विशेषणापठकत्वात्।। नीलमुत्पलमित्यादौतथात्वेवाक्यात्वस्येवस्वी १८५

कारात्॥ अतएव हव्यपेभ्यः स्वाहा अहेर्बुध्न्यमंत्रं मे गोपायेत्यादौ पदद्वयेपि विभक्तिश्रवणा
सइति चेन्न॥ पारिभाषिकप्रातिपदिकसंज्ञाया अभावेपि संभूयैकव्यक्तिविशेषकबो
धजनकपदत्वरूपस्य नामत्वस्यैव सहस्रनामसंख्याघटकत्वेनादोषात्॥ वस्तुतस्तु॥ ज्योति
पदस्य प्रातिपदिकत्वान्नामादायैव संख्यापूर्तिः। पुरं त इड अध्ययन इति धानोरन्विपूर्वकस्यै
व प्रयोग इति नियमवत् ज्योतिरादीनामिह स्वविशेषणाकानामेव प्रयोग इत्याम्नायात्बलान्नि
यमः कल्प्यते॥ तथा नियमे पि धातुत्वस्येव नामत्वस्य ज्योतिः पदमात्रे पर्याप्तिः
॥ अग्नेपवमानमावह आग्नये पवमानाय इत्यादिनैगमिकप्रयोगवदिहापि परंज्योति
स्वरूपयापि परस्मै ज्योतिषे स्वाहेत्यादयस्तु परं तु होमादौ प्रयोगनियमाः॥ कौलिनी केवलेति
विशेष्यविशेषणभावापन्नपदद्वयपक्षेपि केवलेत्यस्य पृथङ्नामसंकौलिन्ये केवलायै इत्या
दिरेव प्रयोगो न केवलायै कौलिन्यै इत्यादिः॥॥ आम्नायवैपरीत्ये मानाभावात्॥ एतेन वि
ष्णुसहस्रनामस्वनादिर्भूर्भुवो लक्ष्मीरित्यत्र भूर्भुव इत्यस्य भुवो भूरित्यन्वयेन भूरेजनक
मरहं॥ ३६॥ ब्रह्मसगाह्यिनमभेदेन नामानि विभज्य दर्शयति। निधिरत्नादंभोजिः शेवधिरिति
नाम पुंल्लिंगं॥ तद्वत्तधाम साधु ज्योतिः क्लीबे पत्स्वधा स्वाहा॥ गुणा निधिः आत्मारोगपदे
नदंभोजिः माहालावरापशेवधिरिति नामानि त्रिलिंगानि॥ तन गुणानि अे इत्यादिः कोके

१८६ कत्रयोगेन कार्यः ॥ एवं मंत्रार्थानुसंधानेपि फलभेदः ॥ तदिमादि पंच नामानि नपुंसकानि ॥ श्लो
काणि स्त्रीलिंगानीति शेषः ॥ त्वमिति पदमपि स्त्रीलिंगमेव ॥ अलिंगे युष्मदस्मदी इत्यस्य लिंगष्ठ
त्वे हेतू पाभावमात्रपरत्वात् ॥ युष्मदस्मत्पूर्वसंज्ञकास्त्रिषु सरूपा इति वचनांतरानुगुण्यात् ॥ स्वधा
स्वाहेत्यनयोरव्ययत्वात् विधानमहं इत्यादिरेव प्रयोगः ॥ स्वान्धर्मे इत्यादि विशेष्ये पुरुषप्राधान्येन म
इत्यादिरेव प्रयोगः स्त्रेष्वपि द्रष्टुमुक्तो ॥ ॥ २३१ ॥ ॥ इति भास्कररायेण कृते सौभाग्यभास्करे ॥ दशमे
न शतेनाम्नां धारिणी कादशी कला ॥ ॥ इति श्रीललितासहस्रनामभाष्ये सौभाग्यभास्करे दशमं ना
मशतकं नामैकादशीकला ॥ ॥ १००० ॥ ॥ श्रीगुरुपादुकायै नमः ॥ अथ फलश्रुतिश्लोकानामर्थ
संग्राहकांति परिभाषाकारः ॥ अष्टाविंशतिभिः सार्धैस्त्रिनाम्नां फलसाधनतोक्तिः षट्चत्वारिंशद्भिः श्लो
कैस्तासु क्रमाद्द्वित्रिः ॥ सार्धषडशीतिश्लोकात्मकस्योत्तरभागस्य मध्ये प्रथमतः सार्धैर्विंशति
भिः श्लोकैः सहस्रनामकीर्तनस्य बहुविधफलसाधनत्वं प्रतिपाद्यते ॥ एवं फलभेदेन कीर्तनकरण
कभावनायाभेदादिति कर्तव्यताभेद उत्तरत्र षट्चत्वारिंशद्भिः श्लोकैः प्रतिपाद्यते ॥ एवं फलभे
देन कीर्तनकरणकभावनाया भेदादिति कर्तव्यताभेद उत्तरत्र षट्चत्वारिंशद्भिः श्लोकैः प्रतिपा
द्यते ॥ सर्वरोगप्रशमनमित्यादिना रोगनिरासादीनि फलानि येनैकक्रमेणाष्टव प्रतिपादितानि ते राम०
नैव क्रमेणोत्तरत्र तत्तत्फलकाः प्रयोगा वक्ष्यंत इत्यर्थः ॥ मातृपूर्वश्रीमातुः प्रीतये तस्मादनिशं की १८६

186

नैयेदिदमपि मन्त्रप्रीतिरेव मात्रकृत्वेनोक्ता सा च विविधफलजननद्वारत्वेन ॥ पूर्वोक्तं लोके पूर्वसेवांसम्
न्ने देवताप्रीतेरेव द्वारत्वकल्पनसंभवात् ॥ अस्तु वा स्वातन्त्र्येण प्रीतेरपि फलत्वमित्याशयः ॥
२८ ॥ एवं प्रीतिफलककीर्तनोपयोगिनाम सहस्रं प्रतिपाद्य तन्न संभवात् ॥ अस्तु वा स्वातन्त्र्ये
ण प्रीतेरपि फलत्वमित्याशयः पसंहरन् फलानि विवेचयितुकामो भगवान् हयग्रीवाचा
र्यश्चतुरं ग्रन्थसंदर्भमारभते ॥ इत्येवमित्यादिना ॥ इत्येवं नामसाहस्रं कथितं ते घटोद्भवः
इति शब्दः समाप्तिवचनः सन्सहस्रसंख्यापात्र न्यूनानतिरिक्ततां ज्ञापयति ॥ एवं ठक्केन
प्रकारेण तेन सरस्वतिगगा सहस्रनामादे सहस्रसंख्यापूर्तेरभावात् [illegible] को गोणवा
सहस्रनामशब्दो नातथ्येति ध्वनितं नाम्नां सहस्रमेव साहस्रं ॥ राक्षसमानसादित्वात् स्वार्थेण
प्रित्तः ॥ घटोद्भवेत्यगस्त्यस्य सम्बुद्धिः ॥ २३४ ॥ ननु कूर्मपुराणोक्तं देवीसहस्रनामादि
कमप्यन्यूनानतिरिक्तसहस्रसंख्याकमेवेत्यत आह ॥ रहस्यानामिति ॥ रहस्यानां रहस्यं च ललि
ताप्रीतिदायकं ॥ अनेन सदृशं स्तोत्रं न भूतं न भविष्यति ॥ रहस्यानां ॥ न्यासजपादिरूपाणां म
ध्ये इति निर्धारणे षष्ठी ॥ तेन रहस्यमित्यस्य रहस्यतममित्यर्थः ॥ ननु रभूतं न भविष्यति ॥ रहस्या
नां ॥ न्यासजपादिरूपाणां मध्ये इति निर्धारणे षष्ठी ॥ तेन रहस्यमित्यस्य रहस्यतममित्यर्थः ॥
ननु रहस्यतमामपि गंगासहस्रनामादीनि कादादबुपलभ्यंत एवेत्यत आह ॥ ललितेति ॥

१८७ तेषां ललितालोपकृष्टदेवताप्रीतिकारत्वेन सर्वोत्कृष्टदेवताप्रीतिकरमिदमेवेत्यर्थः ॥ नन्वी-
दृशमपि किंचित्स्वमाहात्म्येनेत्यत आह ॥ अनेनेति ॥ सहस्रशो सहस्रनामत्वे सति ललिताप्रीतिक-
रत्वस्य साधारणधर्मवत्त्वेऽपि साहस्रवत् ॥ स्तोत्रं स्तोत्रान्तरं ॥ एकस्मिन्नुपमानोपमेयभा-
वाभावात् न भूतं इतः पूर्वं कालेन भविष्यति । इत उत्तरकाले ॥ भविष्यतीतिप्रत्येकं नास्य
संभवो वा वर्तमानकृपास्य तादृशस्तोत्रोत्पत्त्या कालत्रयासंबंधात्तादृशमसदे-
वेति भावः ॥ अस्य विशेषणाद्रूपस्यामत्रास्तत्प्रतिपादनाय विशेषणाविवरणपरउत्तरः स-
र्वोऽपि ग्रंथसंदर्भः ॥ ॥ २३५ ॥ तत्र रहस्यनाम्नां विवेचपतिद्वाभ्यां ॥ सर्वरोगप्रशमनं सर्वसंपत्प्र-
वर्धनं ॥ सर्वापमृत्युशमनं कालमृत्युनिवारणं ॥ ॥ २३६ ॥ ॥ प्रयासतारतम्यात्फलतारतम्य-
मिति न्यायेन फलभूमसाधने कष्टसाध्यत्वस्य प्रसिद्धत्वेन मत्वा बहुफलसाधनमप्यल्पायास-
साध्यं केवलं रहस्यनाम ॥ तत्र नामकीर्तने प्रयासे यत्नायासः स्पष्टत्वात्फलभूमानमेव विवृणोति
॥ सर्वरोगाः ॥ असाध्ययाप्यादिभेदभिन्नाः । दारिद्र्यस्यापि रोगतुल्यत्वेनोपस्थितत्वात्तद्भाव-
नीयतत्संपद्वृद्धेरपि फलत्वमाह ॥ सर्वसंपदिति ॥ गजतुरगसमृद्ध्यादिभेदभिन्नानां संपदा-
मित्यर्थः ॥ सर्वापमृत्यवः सर्पव्याघ्रादिनिमित्तकाः ॥ अस्याप्यपि दृष्टुचत इत्याह ॥ कालेति । रामं०
काले आयुः परिमाणापरिसमाप्तौ । तेनापमृत्युनामायुर्मध्ये एव मृत्युसक्तिः । वानितेलादिसा १८७

चिभेपिचंडवातादिकृतदीपनाशवदितिस्वचितं॥ २३६॥ सर्वज्वराणांतिशमनंदीर्घायुष्यप्रद
यकं॥ उत्रमरदम पुत्राणांपुरुषार्थप्रदायकं॥ ॥ २३७॥ सर्वज्वराणैकाहिकादिसंनिपा
तिकांताः॥ आर्तिस्तत्प्रयुक्ताशिरस्तोदादिरूपापीडा।तेषांशमनंनाशकं॥ अथवासर्वेषां
येरोगाइमादिरीन्मापद्यतुष्टयंव्याख्येयं॥ तेनज्ञातेष्वादिवितफलसाधनयोर्वैयथिकर
णमपिनिरस्यति॥ ततश्चाभिष्टफलोद्देशेनाप्यस्यापिसंबंधेनप्रवृत्तिरिहयुक्तेतिमंतव्यं॥
रोगेरेवासिद्धेज्वरादीनांपापक्षेपेनयहरोगोबलीवर्दन्यायेनायंद्वावत्समारोगाणांप्रयो
गानुसारेणापार्थक्यं॥ तत्ररोगशांत्यादिवत्स्वरूपैकैकफलकप्रयोगकथनोत्तरं ततएवप
वमात्रफलकानांप्रयोगाणांवक्ष्यमाणत्वात्॥ अतएवदीर्घायुष्यपदस्यापित्रयमर्थः सि
ध्यति। दीर्घशब्दोपयदायुषोभाव आयुष्यंदीर्घायुष्यंशतमानंतस्यप्रदापकंतद्विघातकअ
विषादिबाधानिरासकमिति। यद्वा आयुरेवायुष्यंदीर्घंशसिनादर्थिकमायुष्यंयेषांतेषांपु
टिकोप्ययोगसिन्नादीनांप्रदायकंतत्त्वाच्छिकाण्येवंसंपाठकमिति॥ तेननकालमृत्युनिवा
रेणानगतार्थता॥ अपुत्राणांपुत्रकामवंध्यानां। सपुत्राणांमिष्टेन्द्रशाविरहादपुत्रेष्टेवत्रा
यः पुत्रकामनादर्शनात्तथोक्तं॥ अतएवैकपुत्रामृतप्रजादीनांवंध्यासेवगणनास्मृति।
षु। तेनसपुत्राणामपिपुत्रांतरेच्छयामंत्राधिकारः॥ अपुत्राणामपिपुत्रकामनाभावे पुत्र

१८८ काम्यप्रयोगेनाधिकार इति सिध्यति ॥ तेन च तत्तत्कामनायास्तत्तत्फलकप्रयोगाधिकारिताव
च्छेदकत्वं सूचितं न चानेकफलविषयकसमूहालंबनात्मककामनावतः सर्वप्रयोगे
ष्वधिकारात्तेन कः प्रयोगः प्रथमतोऽनुष्ठेय इत्यत्र विनिगमनाविरह इति वाच्यं ॥ ते
न तंत्रेण सर्वफलप्रदस्यैकस्यैकस्यैव प्रयोगस्यानुष्ठातुं शक्यत्वात् ॥ न चैवं सति तत्र
सर्वे अविशेषादिति चाद्यधिकरणविरोधः ॥ तत्र हि सर्वकामप्रदस्यैकस्यैव प्रयो
गस्यानुष्ठातुं शक्यत्वात् ॥ न चैवं सति तत्र सर्वे अविशेषादिति चाद्यधिकरणाविरो
धः ॥ तत्र हि सर्वकामप्रदस्य दर्शपूर्णमासज्योतिष्टोमादेः सकृदनुष्ठानेनैकमेव फ
लं भवतीति सिद्धांतितत्वादिति वाच्यं ॥ अल्पप्रदकर्मस्वेव तदधिकरणन्यायानामव
स्थितत्वात् ॥ देवताप्रीतेस्तु लौकिकविलक्षणत्वात् ॥ अत एवोक्तं ॥ लोकातीता गुणातीता स
र्वातीता च मामिकेति ॥ कर्मस्वपीह शाम्भव्यसंपूर्णं स्वांगीकाराच्च ॥ यदुक्तं हि राघवके शी
त्रे ॥ एकप्रयोगे सर्वाननुकामानुकामयीत प्रयोगपृथक्त्वे चैकैकमिति ॥ वैषयिककामनासा
मान्याभाववतोप्यत्राधिकार इत्याह ॥ पुरुषार्थेति ॥ पुरुषैः बुद्धिमद्भिः रर्थ्यते इति पुरुषार्थो
मोक्षः ॥ निष्कामोपि मोक्षफलकप्रयोगेऽधिकृत इति भावः ॥ वस्तुतश्चतुर्वर्गप्रदायक राम॰
मिति वाच्यः ॥ एकोच मानाभावात् ॥ उक्तं च परमपुरुषानुकारखंडे आह्निकप्रकरणे ॥ अ १८८

तः परं च देव्या नामार्चनं कार्यं बुधः॥ गणेशं पूजयेद्यस्तु विघ्नैस्तस्य न बाध्यते॥ आरोग्यार्थं
चयेत्सूर्यं धर्ममोक्षाय माधवं॥ शिवं धर्मार्थमोक्षाय चतुर्वर्गाय चंडिकामिति॥१३७ ननु बहु
फलप्रदत्वे सत्यप्यस्यासाधारणत्वं सहस्रनामनवकेऽप्येव॥ ललिताप्रीतिप्रदत्वमपि गंगापुष्प
मालादिप्रीतिद्वारा तत्राप्येव। पंचमीस्तवराजादिललितैकविषयकस्तोत्रांतरेषु तुल्यमाहतं ल
लिताप्रीतिकरत्वमिमां शंकामपाकुर्वन् क्रमप्राप्तं प्रीतिप्रदत्वं विवेचयति। इदमिति॥ इदं
विशेषाच्छ्रीदेव्याः स्तोत्रं प्रीतिविधायकं॥ जपेन्नित्यं प्रयत्नेन ललितोपास्तितत्परः॥१३८
इतरस्तोत्रपठनजन्यप्रीतिमपेक्ष्यैतज्जन्या प्रीतिर्विशिष्टेत्यर्थः॥ तेन प्रीतिविशेषजनकत्वे
संतिरहस्यत्वमपि हैवेतिभावः। एतेनाग्निहोत्रदर्शपूर्णमासज्योतिष्टोमविश्वजिदादि
कर्मणामाम्नायतारतम्यमात्मनामेकजातीयस्वर्गफलकत्वायोगेन स्वर्गे तारतम्यभावः
कल्पनेतिपूर्ववृत्तं त्रासधूमायां देवतादेवताप्रीतावपि बहुभिः स्तोत्रैः प्रातिस्विकं जनितायां
तारतम्यसिद्धेर्विशेषादित्युक्तौ को विशेष इति परास्तं॥ इतोप्यधिकाया समाख्यकर्मोत्तरज
नितायां देवताप्रीतावपि तेन न्यायेनेतोपि प्रीत्याधिक्यप्राप्तौ तन्मात्रप्रशंसात्रीदृशेति स्फोशये
न विशेषपदोपादानस्य सार्थक्यमा॥ अत एव च रहस्यतमत्वमप्युपपद्यते॥ तस्मा
त्कष्टेनापि यत्नेन ललितोपासको यावज्जीवमिदं जपेदित्यर्थः॥१३९ ॥ ॥ जपे कालावि

१८९ विमोहाद्वाम्यो प्रातरित्यादिभ्यां ॥ प्रातःस्नात्वा विधानेन संध्याकर्म समाप्य च । पूजागृहं
ततो गत्वा चक्रराजं समर्चयेत् ॥ २३९ ॥ विधानेन वैदिकतान्त्रिकोभयप्रकारेण । काका
क्षिन्यायेनास्य स्नानेन संध्ययोरन्वयः ॥ पूजागृहगमनं द्वारपूजाद्युपलक्षणं । चक्रराजं
। श्रीचक्रं ॥ समर्चयेदिति स्वार्थे णिच् ॥ अशक्तौ प्रयोजककर्तृपरो वा ॥ ॥ २३९ ॥ वि
द्यां जपेत्सहस्रं वा त्रिशतं शतमेव वा ॥ रहस्यनामसाहस्रमिदं पश्चात्पठेन्नरः ॥ ॥ २४०
॥ विद्यां पञ्चदशीं षोडशीं वा ॥ न तु स्त्रीदेवतामंत्रसामान्यं ॥ सहस्रं चेत्यादिश्लोकेन
रमिति शेषः । त्रिशतं त्रयं । नत्वष्टोत्तरशतं ॥ नाप्यत्र तुल्यबलो विकल्पः ॥ किं तु पूर्वासंभवे
परोनुकल्प इति द्योतयितुमेवकारः ॥ पश्चादिति । विद्याजपपुष्पांजलिदानयोर्मध्ये । अत ए
व जप्त्वा पुष्पांजलिं दद्यादिति कथितेन तयोः पौर्वापर्येण नाव्यवहितं किं तु सहस्रनामपाठे
न व्यवहितमेव वेदस्वेदिकरणयोरिव कृताचमनेनैव वेदाध्ययनस्नानयोरिव च मीमांसा
ध्यायेनेनोति भावः ॥ अत्र प्रातःस्नात्वेत्यादिः सर्वोपि विधिप्राप्तप्राप्तानुवादः । सहस्रनाम
पाठे कालमात्राभ्यासमिष्ट्या सोमेन यजेतेत्यादाविव कालार्थस्यैव संयोगस्य निर्णयात् ॥ स्ना
नादिप्रधानपञ्चकस्य क्रम एव वा विततिरूपो विधेयः ॥ तेनामतम प्रधानाकारोप्प राम॰
नपायो हि कालस्येति मायेनावैगुण्यात्फलावाप्तिरपाला ॥ ॥ २४० ॥ प्रीतिविशेषस्य १८९

189

तख्यातत्सोक्तं माष्यत्वं विशेषाद्ज्ञानादनवगतप्रायमेवेमतो विशेषयद्वाच्यं यपरिमाणा
माह सार्धैरेकादशभिः। जन्ममध्यइत्यादिभिः॥ जन्ममध्ये सकृच्चापि यएवं वे पवने तु धीः॥
न स्पृशत्यफलं वक्ष्ये श्रृणु त्वं कुम्भसंभव॥१४१॥ उक्तप्रकारेण जन्ममध्ये सकृत्पठितनाम
सहस्रांतर्गतस्यैकैकस्य नाम्नः कीर्तनादपि वक्ष्यमाणाः॥ पुण्यफलाख्यिः। सप्तुनः सहस्रगु
णयितान्ज्ञानिकायादेवताज्ञीतेः परिमाणंबुद्धिमद्भिरूहनीयमिति समुदायार्थीन
कर्षः॥ वक्ष्यमाणार्थस्यदुरूहत्वादेवक्ष्यइतिप्रतिज्ञापूर्वकं श्रृणु त्विति शिष्यस्य सावधा
नतासंपादनं॥॥१४२॥ गंगादिसर्वतीर्थेषु यः स्नायात्कोटिजन्मसु॥ कोटिलिंगप्रतिष्ठां
नयः कुर्यादेवमुक्तकं १४३ गंगादीत्यादिपदेन पुष्करादेः परिग्रहः॥ पुष्कराद्यानिती
र्थानि मात्रीपुष्करस्यैव सर्वतीर्थाधिपत्वेन प्रसिद्धावपि ततोप्यादित्वेन गंगाया ग्रहणांत
न स्यात्त्रीलोकगामित्वेन गंगागामित्वेन गंगापदाडपस्थितौ तत्तल्लोकगततीर्थानामपि
सर्वपदेन संग्रहार्थं॥ अतएव गंगापदं भविष्योत्तरपुराणे तथैव निरुच्यते॥ यस्माद्भगीर
रथो देवि स्वर्गाद्गां नामिहानयत॥ अतस्तत्समुनिभिः सर्वगंगेति परिकीर्त्यसइति॥ तीर्थ
नस्य हरो त्रिभूलोकगतानेव सर्वतीर्थानि मासेन तु॥ अत्र प्रतिदिनं श्रद्धया परया महा
स्नापीवत्सरानित्यतमदचातुर्थपमुत्रत्रपवमानंपूर्वत्रसर्वत्रान्वेतव्यं॥ कोटि[illegible]वि

९०

१९० तिष्ठन्तरात्र सर्वत्रापि॥ एवं त्रैलोक्यांतर्गतानां निखिलतीर्थानां मध्ये एकस्मिन् ... श्रे
तिदिनं विधिना परया श्रद्धया स्नानेन सह स्वपरिवत्सरष्टोत्तरी हृष्टा मेकं जन्मनाष्ट ...
टिजन्मपर्यंतमेकतीर्थस्नानजनितं पुण्यं॥ तथैव सर्वतीर्थस्नानजनितपुण्यपनीय ...
शरीरेकः॥ एकस्मिन् स्थापिते लिंगे विश्वं संस्थापितं भवेदित्यभिर्वचनै रिजरदेव प्रतिष्ठा
मपेक्ष्य शिवप्रतिष्ठायाश्चाधिक्यं मन्वान आह॥ लिंगेति॥ काशीपातावत्काशी वाराणस्य
विमुक्तमंतर्गृहं चेति चत्वारि स्थानानि निर्दिष्टानि बालाशैवाम्नातानि॥ तेषु पूर्वपूर्वस्योत्तरोत्त
रव्याप्यं पंचक्रोशावच्छि॥ वरुणासित्योरंतरालप्रदेश। तेषु तंतर्गृहमतीवोत्तमं॥ तत्र परमशिव
स्यशरीरमेव। शरीरशारीरयोश्चाभेदान्निम्नत्वाद्या विशेषेन परमात्मा निकृष्यते द्विजसत्त्र
मतैर्मुक्तं न मयात्यक्तमविमुक्तमतस्मृतमिति लिंगपुराणोक्ते ... द्विविधस्या निर्वचन
स्यांतर्गृहस्य वस्तुत्वमत एवोपपन्नो वपितद्व्यापकस्थान विशेषवे निरूढलक्षणाया प्रयोग
बाहुल्यात्संडितपामरसाधारणे नांतर्गृहस्य मुख्यमविमुक्तत्वमितिज्ञानाभावाद्ज्ञातं
सद्विमुक्तमंतर्गृहमेवे तिरिक्तापपन्नाह॥ अविमुक्तेकेइति॥ अज्ञानार्थे कप्रत्ययः॥
अंतर्गृहइत्यर्थः॥ अंतर्गृहइत्यनुक्तिरुक्त निर्वचनस्मारणेन पुण्यातिशयवत्वद्योत राम०
नाय॥ ततश्चांतर्गृहे सह स्वपरिवत्सरपर्यंतं प्रतिदिनं परया श्रद्धया कोटिलिंगानियः १९०

प्रतिष्ठाप[illegible]तिना दैकजन्मज नितं पुरायं जन्यकोटि संख्या गुणानेन जातारा शिर्द्वितीयः ॥१४२
कुरु[illegible] उयो दद्यात्कोटिवारं राविग्रहे । कोटिं सौवर्णभाराणां श्रोत्रियेषु द्विजन्मसु ॥ २४३
कुरु[illegible]त्का ष्टे देशान्तरं तु कारं तु कर्योमर्मे भवती कुरुक्षेत्रामिमुच्यते ॥ विग्रहे सूर्योपरागे । सर्वत्र स
धर्मा सर्वं ग्रहणान्मुच्यते कहि चित ॥ उपरागे कुरुक्षेत्रे ग्रहणा निर्मोनमुच्यत इत्यादिना महाभार
ता दे[illegible]तिग्रहीतः आयश्चिम्ना भावात्मफलानं संदाने ॥ यद्यपि ह्यह स तिस्रः तो त्रीणपाक्कुर
ति[illegible]निगा[illegible] ष्ठ्यी सरस्वती तु कंतथापि तेषाम पितृवर्णा साध्यत्वात ज्ञानसेवा धिक्य मपि त्रेमा
ह[illegible]वर्णाति ॥ भारो नाम विंशति स्तुला ॥ तुलानाम पलशतं ॥ तुला द्विर्यां पलशतं भारः स्याद्वि
श[illegible]ला इति कोशात् ॥ श्रोत्रियेषु जन्मसंस्कार विद्याभिः संस्कृतेषु ॥ त्रिभिः श्रोत्रिय उच्यत इ
ति [illegible]र्व वर्तीत ॥ देशकालपात्र देयश्रद्धा ज्ञानगोपनानां क्रियापात्र तिशयाधायकत्वात्म तिध
र्म कानि चिदनुक्तान्य पि द्विजो ज्ञनीयानि ॥ ततश्च कुरुक्षेत्रे रविग्रहणे समात्रापश्च श्रद्धादिभिः सौवर्ण
भारकोटिदानं कोटिगुणितं वेदेकं पुण्यं ॥ अस्य सहस्रपरिवत्सरं हावं येद्दिन तं लभ्यपागुणाने जस्य पुन
र्जन्मकोटिभिर्गुणान्न्नजातः पुण्यराशिस्तृतीयः ॥१४३॥ अपेष्टाष्टत्नै आह ॥ यः कोटिं ह[illegible]धा
[illegible]मा हरेर्जागरे घसि ॥ आचरेत्कूपमेधः ॥ गांगरो धनि ॥ गंगासंबंधिनितीरे ॥ ततश्च गंगातीरे [illegible]
त्रि[illegible]र्विग्भिः सहसांगं कोटयश्वमेधजनितपुण्यस्य हर्षवद्दिनसंख्या पापुनः कोटिसं[illegible]

१९१ गुणानां ज्ञातो राशिश्चतुर्थः॥ कूपेत्यवापीतडागादेरुपलक्षणं॥ महारिजिदेशविशेषस्य संज्ञा येन
न निर्जलस्य पदानर्थः क्यं॥ ताहृशदेशे कूपादिकोटिखननजनितपुण्यस्य पूर्ववद्दिनसं[illegible]जन्म
कोटिसंख्यया च गुणने ज्ञातो राशिः पंचमः॥ ॥२४४ दुर्भिक्षे यः प्रतिदिनं कोटिब्राह्मणभो[illegible]॥
अन्नद्वयापरयाकुर्यात्सहस्रपरिवत्सरान्॥ ॥२४५॥ दुर्लभाभिक्षापास्मिन स कोलो देशश्च दुर्भिक्षः
॥ तत्र कोटिसंख्यानामुत्तमब्राह्मणानामुत्तमषड्रसोपेतभोजनदानेन जातस्य पुण्यस्य दिनसंख्
या पुनः कोटिसंख्यया च गुणनाज्ज्ञातो राशिः षष्ठः॥ परिवत्सरानिसंतत्संयोगे द्वितीया॥ द्वाद
शसहस्रवर्षपर्यन्तमित्यर्थः॥ संवत्सरपरिवत्सरेदावत्सरेद्वत्सरानुवत्सरशब्दानां क्रमवप्रमा
थिव्यंशशोभनराक्षसादिद्वादश द्वादशवर्षविशेषवचित्वेपि प्रकृते सामान्यमात्रोपलक्षक
त्वात्॥ २४५॥ तत्पुण्यकोटिगुणितं लभेत्पुण्यमनुत्तमं॥ रहस्य नाम साहस्रे नाम्नोप्येकस्य की
र्तनात्॥ ॥ २४६ ॥ ॥ तेषां तीर्थस्नानशिवप्रतिष्ठाब्राह्मणदानेष्टापूर्तब्रह्मभोजनोत्थानां पुण्य
णां पुण्यराशीनां यः कोट्यत्ताभिर्गुणितं पुण्यमुपस्थितत्वात्तमेव पुण्यषट्कमहाराशिं लभेते
त्यर्थः॥ अयं भावः॥ पूर्वाक्तानमपि पुण्यराशीनांमेकं महाराशिं विभाव्य तं द्विराहतं कृत्वास्थलह
येनि क्षिप्य तत्पोमर्ध्ये ऽसकरराशिं कोटिसंख्यया गुणयित्वा तज्ञ्जमपासंख्यया परराशिं गुणयेत॥ तत्र राम०
गुणपस्य राशेरेकसंख्यावच्छिन्नत्वे तस्य गुणानंत्यर्थः॥ अतः संख्यानवच्छिन्नत्वस्यावश्यकत्वे सत्युप १९१

स्थितत्वात्कोटिरूपैव संख्या गुणापाद्या ॥ तत एव द्वावपि महाराशी प्रातिस्विकं कोटिगुणितौ
हन्यमानौ संख्यापिंडौ पुनः परस्परं गुणयेदिति सिद्ध्यति ॥ तेन च तं महाराशिं कोटिं स्वमा
गुणयित्वा जातं पिंडं पुनः कोटिसंख्ययैव गुणयेदिति फलति ॥ तं महाराशिं समुद्रसंख्यया
गुणयेदिति तु निष्कर्षः ॥ समुद्रो नाम कोटिसंख्यायाः हानिसंज्ञकोऽस्मद्विद्यातः ॥ कोटि
गुणिता कोटिरिति यावत् ॥ तदुक्तं वायुपुराणे ॥ सहस्रं तु सहस्राणां कोटीनां दश याः पुनः ॥ गु
णिते ते समुद्रं तं प्राहुः संख्याविदो विदो जनाः इति ॥ इदं च पुण्यसमुदायकस्थाने गुणस्थाने वे
दितः यद्योगाल्लभ्यते ॥ पुण्यकोटयो नित्यमानुक्तिबलात्कोटिभिर्गुणितमिति वक्तुं वचनांते
न विग्रह इति च लभ्यते ॥ सर्वमिदं फलमुपक्रमानुसारात्स्तोत्रपाठस्यैवेति ध्येमो मान्त्रं संजीत
ना आह ॥ नाम्नोप्येकस्येति ॥ २४६ ॥ इदानीं पुण्यराशिजनकत्ववता पापराशिनाशकत्वमप्येके
कस्य नाम्नः फलमित्याह ॥ रहस्यनामसाहस्रनाम्नामेकमपि यः पठेत् ॥ न स पापेन लिप्येत म
हापापी न संशयः ॥ २४७ ॥ अपिशब्द उपपातकादेः कैमुतिकन्यायेन वाचकतया वा समुद्रा
पकः ॥ २४७ ॥ ॥ तानि च पापानि यद्यपि विहितस्याननुष्ठानान्निंदितस्य च सेवनात् ॥ अनिग्र
हाच्चेंद्रियाणां नरः पतनमृच्छतीति स्मृतेर्निमित्तत्रैविध्यात्त्रिविधानि प्रतिपाद्यं तेनाशास्त्री दि
यनिग्रह तदभावपेर्विहितप्रतिषिद्धत्वाभ्यां तज्जन्यपापानामुक्तविधयोरेवांतर्भावादृष्टमिदं सं

१९१ द्वैविध्येनैव गणयति ॥ नित्यकर्मानुष्ठानान्निषिद्धकरणादपि ॥ यत्पापं जायते पुंसां तत्सर्वं नश्यति
ध्रुवं ॥ ४८ ॥ ॥ तत्र हरणि श्रमभेदेन श्रुतिस्मृतितंत्रेषु विहितात्मकरणोत्पन्नवाय फल... नित्यं श्रा
वंदनो पारगत्वाना हि नित्यकर्माणि ॥ तेनैव नैमित्तिकानामपि संग्रहः ॥ कालं जन्मकृत्स्नं निषि
निषिद्धानि हतं आयश्चित्तानां तत्र पंचकं ॥ ४९ एतज्जन्मकृतपापराशेरिवैतन्नाशपापराशेरपि
त्वबुद्धिमद्भिरेवोद्धर्माशयेन शिष्यं पुनः सावधानी कुर्वन्नाह हस्तार्धेन ॥ वज्र नात्र किमुक्ते
न श्रुणुत्वं कालशीलित ॥ अत्रैकनाम्नो या शक्तिः पातकानां निवर्तने ॥ तन्निवर्त्यमघं कर्तुं नाल
लोकाश्चतुर्दश ॥ कलशीतिजातिलक्षणोऽथ पू ॥ तन्निवर्त्यं तया याप्नानाशयं अघं पापं ना
लं ॥ नसमर्थाः ॥ लोकाः ॥ जनाः ॥ चतुर्दशः चतुर्दश चतुर्दशभुवनगताः ॥ समस्तभुवनगताः स
मस्ताः प्राणिनः प्रतिक्षणमामरणं तेषु कोटिजन्मभिरप्यावत्यानि पापानि कुर्वंति चेद्या
वन्त्यापराशिः स्यात्ततोप्यनवधिकोऽधिकएकैकनाम्नो निवर्त्य समस्तसहस्रगुणनेन संपूर्णस्तो
त्रपाठफलत्वमित्यमिति भावः ॥ एवमावृत्ती विद्योपासककृतं पापं पुनः ज्ञानोपायमानाह स
स्मार्त्तानि प्रायश्चित्तानि चिकीर्षति न सेतदनादरात्मनः पापराशि... प्यनपनोद्याप्यत
तीति सदृष्टिकमयात्मलापमानस्यकुत्राशीविषमुखेवोत्मगृहनायप्रहत्तिवन्हपृहस्तनी यत्ता राम०
निदर्शनाज्ञं कारणाख्यनयात्राह ॥ यस्त्वाकानामसहस्रपापहानिमभीप्सति ॥ सहशीतनि १९१

हृत्यर्थं हिमशैलं निषेवते॥ अभीक्ष्णं तिपापहानिमुद्दिश्य प्रायश्चित्तांतरं कुरुते॥ २५०॥॥ निषे
वत इत्यस्य वासेवितमिच्छतीत्यर्थः॥ वाक्यार्थयोरेक्यारोपानुगुणमपन्न॥ अथवा॥ प्रायश्चित्तांतर
चिकीर्षायामेव हिमवत्पर्वतसेवने क्यारोपेण प्रायश्चित्तक्रियायास्तु सदृशी क्रियानामेवे
ति नत्कर्तुमर्हतीति शेषो क्षमः॥ नन्वेवं सति प्रायश्चित्तशब्दाणामानर्थक्यमित्याशंक्योपरिह
रन्नीति विशेषपरिमाणमुपसंहरति॥ ॥ भक्तो यः कीर्तयेन्नित्यमिदं नाम सहस्रकं॥ न तस्मै श्रीजि
जिताद्देवी प्रीताभीष्टं प्रयच्छति॥ भक्तः॥ उपासकः॥ नित्यं॥ यावज्जीवं॥ इदं॥ पूर्वोक्तचिंतनतिरूप
क्रमविशिष्टत्वेन बुद्धिस्थं॥ २५१॥ ॥ प्रीता प्रीतिविशेषयुक्तासती॥ अभीष्टं॥ उक्तचतुरापगाप्रा
जनेन पापनाशिनाद्यानेभयरूपं॥ अत्रेदं बोध्यं॥ इदं विशेषणाद्वीदेव्या इति प्रीतिविशेषजन
क कर्मोपक्रमावसरे पाठे चत्वारि विशेषणान्युद्दिष्टानि॥ उपासककर्तृकत्वसंघटनेतोपक
त्वपापवर्जीनक्रियमाणत्वत्राणः स्नानादिप्रधानचतुष्टयमाहिमं चेति॥ तामेवचास्मिन्नुप
संहारश्लोके पिपुनः परामृष्टानि॥ उपक्रमोपसंहारयोरैकरूप्यादिमानि विशेषणानि विव
क्षितानामेव॥ अविवक्षायां प्रमाणाभावात्॥ तत्र प्रथमेन विशेषणेन प्रायश्चित्तशब्दाणा
वैयर्थ्यं निरस्तं॥ तेषामनुपासकेषु साधकाशक्तेन तत्प्रतये व्यवस्थोपपत्तेः॥ द्वितीयेन त्वे

१९३ नाममात्रपाठेनाम्नानेकृतत्कृतस्य मस्य मानानिरस्ता॥ एकैकनामपाठस्य राजसूयं [illegible] तरीतिवि-
रिवष्टयस्त्रयोगेमानाभावात्॥ नच नामैकमपि यः पठेत्॥ नाम्नोप्येकस्य कीर्तना[illegible]दीनिवृ-
करास्तामेव वचनानि पृथक्त्रयोगेप्रमाणामितिवाच्यं॥ उपक्रमोपसंहाराभ्यामेक [illegible]
सिद्धेतत्मध्यपठितानामीदृशवचनानामवयववद्वाराः वयविन्येव तात्पर्यस्य जातेष्टिवाक्यमध्यप-
ठिताष्टकपालादिवाक्यमायिनासिद्धेः॥ यत्रैकस्यापिनाम्नएतावत्फलंकिमुवक्तव्यंतत्र संपूर्णस्तो-
त्रस्यतावत्फलंभवतीतिकैमुतिकन्यायेनस्तोत्रअर्थवादोपपत्तेः॥ अपिशब्दस्वारस्येनतथाप्र-
तीतेश्च॥ यद्वाएकस्यनाम्नएतावत्फलाभिधानुक्तिरेतत्सहस्रगुणितस्यस्तोत्रफलत्वसिद्ध्यर्था
॥नतुपार्थक्येनफलवत्वसिद्ध्यर्थाधि॥ उभयत्रतात्पर्येवाक्यभेदप्रसंगात्॥ अतएवैकंह-
णीतइत्यादेरत्थीकृणीतइत्येतद्रूपपादार्थतायाःस्वीकारात्॥ एकाक्षरादिषोडशाक्षरादिना-
म्नात्वल्पफलकत्वापोमाद्य॥ तथात्वेइतरवैयर्थ्यादिदोषाणांस्पष्टत्वात्॥ तृतीयेनत्वविशेषणे-
नानियमेनकतिपयदिवसपर्यंतपाठात्स्वतात्दृशफलसिद्धिर्निरस्ता॥ जन्मप्रभृत्येसकृद्धा-
पियएवंपठतेस्तुधीरितिवचनस्याप्येकवाक्यमध्यपठितत्वेनाविशिष्टस्यैतस्याद्यांकेरीत्याद्वे एम
यीगतिरूह्या॥ चतुर्थेनविप्रोपदेशनाग्न्यादीनांवर्णानांपरस्परसाहित्याभावेफलानुत्पत्तेरेव १९३

दिहापि तत्येति स्पृचितं ॥ इदं पांसुविशेषः ॥ आग्नेयादीनां दर्शपूर्णमासवाक्येन सहितानामेक
फलसाधनतावगमात् तत्प्रधानाभावे ऽपि फलोत्पत्तिरेव न भवति। इह तु सहस्रनामपाठाभावे ऽप्य
न्यः प्रधानेभ्यः सत्तमफलान्यनुभवन्तु महर्हसेवा ॥ न च प्रधानानां तस्मात् हिमाभावमात्रेणास्य सहस्रनाम
पाठस्यानेष्टफलं कथं स्तुवचनमिति वाच्यं ॥ इहैव प्रयोगजन्मफलविशेषस्य प्रमाणाभावात् स्तु
त्यनाव पि नामस्मरणाजन्मफलानन्तरं तांश्च वचनाततः द्धिगतानाम्भवेन्नने ष्फलायोगादि
तिदिक् ॥ ॥ इदानीमुपात्तिशरीरघटकत्वादेव्यतदेव पुष्कमिमाहार्थेन ॥ अकीर्तयन्निदं स्तो
त्रं केन धर्मो भविष्यति ॥ उपासकानामुपास्यदेवताप्रीतिजननमपेक्ष्य पुरुषार्थान्तराभावात् कीर्तन
क कर्म एव ना ऽरेकथ भक्तता ॥ अपि तु न कथं विदपीत्यर्थः ॥ अयं भावः ॥ चतुर्विधा भजन्ते
मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ॥ आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभेति स्मृतेः सोक्तानां चतुर्विधा
नां भक्तानां मध्ये आर्तानां पापनिवृत्त्यर्थं जिज्ञासुभक्तानां निष्कामानामपि चित्तशुद्ध्यर्थमर्थार्थि
भक्तानामर्थसिद्ध्यर्थं ज्ञानिभक्तानां लोकसंग्रहार्थं कीर्तनस्यावश्यकत्वाद्ङ्गत्वात् ...
शरीरघटकं नाम कीर्तनं ॥ तदिदं महापातकिनां तानो विप्राद्यधिकरसोऽस्तु भक्ति ... नामा
भाष्ये स्पष्टमिति ॥ २५१ ॥ ॥ इदानीमुक्तविशेषणावत्तु षट्पेत्तनीयविशेषणाश्रकान् प्रति
ति पद्यान्तरमनुकल्पमाह द्वाभ्यां नित्यं संकीर्तनाशक्तः कीर्तयेत्पुण्यवासरे ॥ संक्रान्तौ विष्णु ...

जन्मत्रितये ऽयने॥ नवम्यां वा चतुर्दश्यां सितायां शुक्रवासरे॥ कीर्तयेन्नाम संहस्त्रं पोष्य यःस्यांदि
श्रोपतः॥ १५४॥ पुण्यवासरे॥ कपिलषष्ठ्यर्धोदयादिदिवसे॥ वक्ष्यमाणासंक्रांतादेर॰ वासे॥
मेनकीर्तनमिदं॥ विषुवे। मेषतुलाराश्योः सूर्यप्रवेशदिने॥ स्वजन्मत्रितये। स्वस्य
याः स्वपुत्रस्य चेजन्मनक्षत्रेषु॥ स्वस्य जन्मकालीनं नक्षत्रं तत्तदस्यैपरनक्षत्रे द्वे इमे वं त्रितयेवा॥ स्व
स्य जन्मनक्षत्रमारभ्य गणनायां प्रथमदशमैकोनविंशनक्षत्रत्रयदिवसेषु वा॥ स्वजन्म दिव
स दीक्षा दिवस दीक्षा दिवसदृष्टाणि मिषकु दिवसत्रये वा॥ एवं वा स्वावेचित्रस्थलेपथ्यासंप्र
दायेनवक्ष्या॥ मंत्राणां बहुरूपत्वात्क तेन गुरुसंमतमिति वचनात्॥ अयने। कर्कमकरयोः
सूर्यप्रवेशदिने॥ संक्रांतेरेव सिद्धे विषुवायनयोर्ग्रहणं गौरवाद्यार्थमायेन॥ पुण्यतरत्वद्योतनेना
॰ मावश्यकता द्योतनाय वा॥ तत्र संक्रमणेऽभ्यः पूर्वकतिपयपौर्दिवसे तत्कदयनं ज्योतिः शास्त्रेप्र
सिद्धं। नदेववेदायनन पदेनचिवक्षिते॥॥ १५५॥ नवम्यां वेति वाकारो ष्टमीसंग्रहार्थः॥ सिता
यामिति नवम्यादितिथिद्वये नेष्टेति॥ चतुर्दश्यामेव वा॥ शुक्लपक्षीयाष्यामित्यर्थः॥ अत्र च का
राद्यावज्जीवं प्रत्यहं कीर्तनाशक्तस्यै तेषु दिवसेषु समुच्चितं कीर्तनं॥ अत्राप्यशक्तश्चेदन्यतमदि
वसे परितन्त्रेदिति द्योतनाय वाकारः॥॥ अन्यतमस्य परित्यागपक्षेपि पौर्णमासीन परित्याज्येति राम॰
द्योतयन्नाह॥ विशेषतइति॥ यदि च नवम्यादितिथिषु जन्मनक्षत्रं संक्रांतिः शुक्रवारश्च भवति

194

नदांतंत्रे रोमस्कंदे च नामसहस्रपाठस्माद्धिकं नायायं विधिरुह्नीयं ॥१५७॥ इयता प्रबंधेन रह
स्यतमत्वं ललिताप्रीतिकरत्वं चेति विशेषणद्वयं विवेचितोपि विलरेणानेन च विशेषणद्वयं विवेचयि
तुकाम स्त्रयोः प्रथमस्य ग्रारोरथचक्रे षु फलेषु गे प्रथमनाद्रेः अथमे निर्दिष्टत्वाङ्गो गशमनादि
चतुष्टयफलकं कामं प्रयोगं । प्रथममाह द्वाभ्यां ॥ पौर्णिमास्यां चंद्रबिंबे ध्यात्वा श्रीललितांबिकां
॥ पंचोपचारैः संपूज्य पठेन्नामसहस्रकं ॥ सर्वे रोगाः प्रणश्यंति दीर्घायुष्यं च विंदति ॥ अयमा
युष्करो नाम प्रयोगः कल्पनोदितः ॥१५८॥ पौर्णमासीशब्द मुख्यरूपकृतस्य चरमा त्रिपरः ॥ दर्शा
दृष्टेमनुवाकेताहं शाखात्रिनामतेन परिगणनात् ॥ तेना स्मितस्या योगेरात्रिव्यापिनीति स्थिरिति
वचनात् ॥ यां तिथिं समनुप्राप्य उदयं याति भास्करः ॥ सा तिथिः सकला ज्ञेया स्नानदानजपादि
दिष्विति वचनस्य मुहूर्तमात्रसत्त्वेपि दिने गौरीव्रतपरं इत्यादि विषयं तरशेषत्वेन प्रकृष्टे तेनुप
योगात् ॥ उभयपत्रे कृत्देशव्यापिनी परा ॥ वस्तुतस्तु ॥ तत्र तिथिनिर्णायं त्रजपाकादि नात्रिके दृश्यपक
लव्याप्तिरेवतिथिर्गृह्यते ॥ वचनमपि लिख्यते ॥ तिथिरौदयिकी ग्राह्या तिथिनिर्णये नादिवि
ति ॥ तेन यत्र दिवैव पौर्णमासी समाप्ता तस्मात् त्रिचतुर्थ्याविद्धा स्वदेव सत्व पौर्णमासीमावास्य
दर्शादृष्टेष्यनुवाकस्यापि तन्नवैव सतिथिसंवेधिरात्रिमात्रोद्देशेन नामविधानपरत्वेन तन्ना

१९५ त्रेवपौर्णमासीसंज्ञोपपत्तेर्यातिथिमितिवचनस्यगौरीव्रतकालविधिपरत्वेनशिवविषयत्वात्[illegible]तामाः स्व
वपत्वादेर्दयि केवतिथिरिहग्राह्या॥ तदयमुदयमात्रपिवेत्तदिनद्वयमपिवैकल्पिकः कालएव॥ [illegible] थिनिर्ण
नेतथैवस्वीकारात्॥ अतएवयत्रोदयेचतुर्दशीस्पर्शस्ततः पौर्णमासीप्रवृत्तासन्धुदर्पाकरादृष्वं [illegible]
ते॥ तत्रतद्दिनस्यचित्राचंद्रवदयं प्रयोगोपिकर्तव्यइतिदिक्॥ चंद्रबिंबे। चंद्रस्यपूर्णमंडले। तत्रहिसाद
स्यैकाकलासदातनीत्रिपुरसुंदरीरूपा॥ अमादिपंचदशकलावृद्धिह्रासभागिन्यः॥ ताश्चकामेश्वर्यादिचित्रांतति
थिनित्याहस्यैकाकलासदातननीत्रिपुरसुंदरीरूपा॥ अन्याः पंचदशकलावृद्धिह्रासभागिन्यः॥ ताश्चका
मेश्वर्यादिचित्रांततिथिनित्याः पंचदशकलास्वरूपाः॥ अत्रतासांपरिष्टितोषोडशनित्याभिस्तकिरणादेवताभि
रणिमादिभिश्चयोगाद्ब्रह्मंडलंपत्रमुक्रपौचकात्मकंसंपद्यते॥ अनेनैवाशयेनचंद्रमंडलमध्यगेत्यादीनि
नामानि॥ अतएवशालग्रामबाणलिंगादौहरिहरयोरिवतानवरतंनित्यप्रमुक्तावाहनाभाववदिहापित्रि
पुरसुंदर्यास्तत्याससन्निधानादावाहनंतन्मुद्राश्चनेष्यतइत्यर्थः॥ आत्वापूर्वोक्तायपंचवेशिष्टेनसावरणात्वरूप
लोकातीतत्वेनचविचिंत्य। ललितांबिकापदेनैवकर्मणो निर्देशात्तस्यचोक्तापायावचनाद्युक्तिनिर्वचनानुसा
रेणतत्रैवपर्यवसानात्॥ पंचसंख्यैरुपचारैः॥ गंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यैः॥ सप्तम्यं॥ तदेवोहंसोसोहंयोसौसो
हं।तत्त्वमेवत्वमेवतदित्यादिश्रुतिक्रिराणापरस्परप्रतियोगिकतादृशमन्नक्रेनस्वात्मदेवतयोरैक्यंविभाव्य
।ऐतदेवंबहुपचारात्मतिप्रधानं॥ अश्वमेधसहस्राणिवाजपेयपरस्परप्रतियोगिकतादृशमम्बुक्रेनस्वात्मदेवे

शातानि च ॥ ललिता पूजनं सैते लक्षांशेनापि नोपमाः ॥ सहात्ता समुनिर्यष्ठास्त तपस्वी सततीर्थगः । यः सदा पूज
येद्देवीं गंधपुष्पानुलेपनैरिति पद्मपुराणापे विधिवाक्ये पूजायाः फलसंयोगदर्शनात् ॥ उपचाराणां त
फलानि फलन्यायेन तत्तदंगत्वं ॥ अत एव गंधपुष्पानुलेपनैरिति पंचोपचारेरिति च तृतीया । पानि च पाद्य
प्रगंधानुलेपनं कृत्वा ज्योतिष्टोमफलं लभेदित्यादीनि तत्तदुपचारेषु फलश्रवणानि ज्ञानि पर्णतान्यायेन ।
यथाहः ॥ यानि त्वचंदनागुरुकर्पूरैः सूक्ष्मपिष्टैः सकुंकुमैः । आलिप्य ललिता लोके कल्पकोटीर्वसेन्न
रस्त्वादीनि वचनानि तानि गोदोहनवदंगाश्रितगुणफलसंबंधविधानार्थानि ॥ अथवा ॥ अंतर्याग
बहिर्यागौ गृहस्थः सर्वदा चरेदिति मानोहि पूजाद्वैविध्याद्वितीये दैन्य भावनमंतर्याग एव वा बाह्यपूजा तु
गंधपुष्पादीनां निवेदनात्मको मानसः संकल्प एवात्र पुष्पादेः करणत्वादंगत्वं । गंधादीनि निवेदये
दित्यादौ सक्तुन्यायेन विनियोगभंगः ॥ पंचादि पुष्पाद्यादि मंत्रे पात्रपचारपदवाच्यानि वेदनानामंगं । तेषा
वषोडशादिसंख्यानामप्रधानानंमध्यावचनेन तादृशेन फलकरणत्वमित्याद्यपर्यायपक्षम् ॥ स
वां सांच पूजानां क्रमः पूजाप्रकृतिः ॥ कामनेनाप्ति तिकादि पूजान्तरेषु तत्त एव धर्मातिदेशः ॥ इयं तत्पू
जा ॥ क्रमोपकाराणां पंचोपचारणां प्राकृतानां पुनः अवणेन गृहमेधीयन्यायेन चोदकलोपाभा
एष्टपचराणुकरणामंत्रस्तु श्रीललितांबिकायै नमः इस्येवं रूपः ॥ विधिशब्दस्य मंत्रत्वं इत्युक्तकरणतां मा
येन कल्पमाने निगमे वैध पदं नियमात् ॥ पश्चात्प्रीयकूटमेव करणामंत्रः ॥ विधातृतीयपरं केनकुर्यात्

१९६ र्वोपचारकामितितंत्रेणाजवस्थानात्॥ नचास्य प्रकृतित्वकरणोपपातक्रमपूर्वांगत्वेनचोदकविरहि[illegible]ग्रामप्र
गार्याकर्थप्राप्तिरितिवाच्यं॥ अयानमृतायाः पूजायाअपूर्ववत्वेपितदंगभूतोपचाराणां प्राकृतोप[illegible]
विकृतित्वदितिकर्तव्यताकांक्षायां नोमानिदेशप्राप्तोपचारांगत्वेनधर्मप्रापकत्वेबाधकाभावात्॥ [illegible]
नयागहमेधीये व्याख्यातागगयाज्यानुवाक्यामंत्राणांप्राप्तिः संगच्छते॥ अतएवापूर्वेपयस्येत्येतन्नाम
प्रधानार्थस्यप्राकृतहोत्वरणास्याज्यभागांगत्वेनप्राप्तिसंभवान्नहोतारंवृणीतइतिनिषेधोयुज्यतइ
त्युक्तंमिश्रैः। एतेनैवैवध्यानाचमनादिकमपिआख्यातं॥ संस्टजेत्तिसप्तस्यपेनपूजनकरणकभा
वनायाः पाठकरणकभावनांगत्वंविधीयते॥ पठेत्तिरनेनतुपाठकरणिकाप्रधानभावना॥ वारंवंती
यमग्निष्टोमसामपश्चापशुकामोह्येतेनयजेतेतिवाक्येभावनाविशिष्टभावनांतरविधिवत्पूजनकरण
कभावनारूपांगोत्तरकालिकेननामसहस्रयत्पाठेनरोगनाशादिरूपामिष्टंभावयेदित्यर्थः॥ अत्र
चव्याख्येतिपूर्वस्यपुनरन्वयात्रतस्थलाज्ञतयस्यमुखंबाह्यायस्वपितीनाहादाविवसमानकालिकत्वा
र्थकत्वयाशत्रैतेपर्यवसानात्प्राप्नमंडितिसंप्रदायः॥ २५॥ इष्टंविशिनष्टि। सर्वेरोगइति॥ नष्टप
त्तिरिहध्वंसप्रागभावादिसाधारणाभावमात्रपरः दीर्घायुष्यं॥ अपमृत्युकालमृत्युद्वयाभावोचकारा
त्तेपदांग्रहणं॥ तेनरोगसामान्याभावविशिष्टंसंपन्नचिरतरजीवितंभावयेदित्यर्थः। तेनरोगिणोइवनी राम०
रोगस्यापिरोगप्रागभावपरिपालनोद्देशेनास्मिन्प्रयोगेऽधिकारः सिद्धः॥ संकल्पव्यवहारादावुपयोगि १९६

196

तेन नामागमधेयं प्रदर्शयति॥ आयुष्कार इति कारो तीति करः पंचाद्यच॥ आयुषः कर आयुष्करः॥ कस्का
देराकृतिगणत्वाद्विसर्गस्य षत्वं॥ नामेतच्च यं संज्ञा कृता प्रसिद्ध्यर्थकं॥ कलनेनोदितः कलेः कलस्य त्रे
परस्युरामन्यतेनोदितः सूचितः॥ कलस्य त्वारोग्यस्य वै षामितस्तातो विप्रकीर्तोपरशाखापठितां गजातो
पसंहारेणां प्रयोगविधिकलनार्थत्वात्तत्र अनित्यादिकतिपयप्रयोगकथनेनेतरे प्रयोगास्तत्रानुक्ता
अपि सूचिता एवेत्यर्थः॥ यद्वा कलस्य त्रेतुलेषु तंत्रेषु नोदितः कंठरवेणोक्तः॥ अथवा कलनेन
भाष्यकरणयोः कार्यकारणाभावकलनेनेन उदितः॥ समर्थितः॥ यद्वा॥ कलेपि प्रलयकालेपि नोदि
तो विहितः॥ प्रलयाव्यवहितपूर्वकालीनैः घाधकै रुक्तत्वसंघातमरणानिश्चये पिदीर्घमायुः काम
नया कृतो यं प्रयोगः प्रलयकालेपितात्पर्यम्नोक्तेत्यर्थः॥ अथवा पत्रे मायुष्करः इमा कारको नाम्नः प्रयो
गः प्रयुज्यमानता। पृषहार इति मोपत॥ कलनया उ वपवशक्ति कलनयायोगहृदि कलनया वो
दितः उक्तः तेन नामायं तोलाहुत्ते रेपि प्रयोगा ज्वरहरादिनामका ह्यः॥ तत्फलेन संकल्पा वायुष्प्रयो
ग इति सिद्ध्यति॥ अथास्य ष्टनरः प्रयोगविधिरुच्यते॥ चंद्रतारादिबलविशिष्टे दृष्टवापि पौर्णमासी
ति थावह न्येषु यथाधिकारं वैदिकं तांत्रिकं च नेत्यकं कर्म समाप्य पोषितः सायान्हे पुनः स्नात्वा
संध्यावेदिकीं तांत्रिकीं च नित्यापारायणांतां निर्वर्त्य समग्रगुरुहिते पूर्णचंद्रे शुचौ देशे समं चकुलं
प्रसार्य पूर्वाभिमुख स्तस्मिन्नुपविश्य आचम्य मूलेन प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य मम आयुष्य वा

197

१९७ मुकशर्मणोः मुकगोत्रस्य नीतीमत्वं संपन्निः दीर्घायुः सिध्यर्थं श्रीललितासहस्रनामस्तोत्ररू
पमालामंत्रस्य सकृत्पठनेनामुकं प्रयोगमहं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य चंद्रमंडलं पश्यन् [illegible]लि
तलोचन एव तन्मध्ये क्षीरगांगासागरांतास्तत्स्थितिनिर्गतां सगुरुपंक्तिं त्रिपुरसुंदरीमवयवशोभायां तां स्वामि
नीं विभाव्य सः ॐ श्रीललितांबिकायै नमः ॥ गंधाक्षतं समर्पयामि इत्येवं रूपैर्मंत्रैः अक्षतान गंध पु
ष्प धूप दीप नैवेद्योपचारान् प्रकृतिवत्सलकरणां त्रिवेद्यानुक्रमपि ताम्बूलं संप्रदायवशात् त्रिवेद्य
चंद्रमंडले देवीं पश्यन्नेव प्राग्भ्यमिकामं चाप्रह्लोकोमपठित्वा श्रष्णाहिन्यास त्रयं विधाय आनश्लो
कं पठित्वा ततः पुनः आवामुद्वार्यं वर्णादिन्यासत्रयं कृत्वा ध्यानं ध्येवपठित्वा जपं देव्या वामहस्ते
जलक्षेपपुरः सरं गुह्येतिपद्यालिंगसमर्प्य देवीत्वात्मत्वेन परिणामप्पचेद्रबिंबात् दृष्टिमवतार्य
यन्मोत्यामसाम प्यिकान्तेन यथोपमापुष्करः प्रयोगः सांगो भवतु तेन च त्रिपुरसुंदरी प्रीयतामिति
न शाङ्खिपोगरही त्वात्वपम पिभुंजीत इति ॥ नित्यकर्माणि कुर्वतामेव नैमित्तिकेष्वधिकारः ॥ तु भया
नि कुर्वतामेवेह श्रेष्ठुकाम्येष्वधिकार इति तु तं त्रांतरसिद्धार्थान विस्मर्तव्याः ॥ अस्य कर्मणा आवृत्तिरपि
क्रियमाणा न दुष्यतीति ॥ ज्वरार्त्तो शिरसि स्थ्स्वा पठेन्नाम सहस्रकं ॥ तत्क्षणात् प्रशमं याति शिरस्तोदो
ज्वरोपि च ॥ २५७ ॥ ज्वरेणार्त्तो पीडितं स्पृष्ट्वा हस्तेन दानेदेवा तत्क्षणात् सद्यः ॥ शिरस्तोदाम राम०
या ॥ ज्वरप्रमुक्तापीडामात्रोपलक्षणमिदं ॥ प्रयोगविधिस्तु ॥ ज्वरीख्यानिमित्तेद्भवदिवसक्तानान्ह १९७

कः प्रभुर्वीरेश्वरो इत्यादि संकल्पितं कुर्यात् ॥ संकल्पोपष्ठ्या लिंगमूहः ॥ ज्वरहरं प्रयोगमिति नामोल्लेखः
॥ ततः स्वदक्षिणभागे दृढमुखं ज्वरार्तं निवेश्य भस्मनामंत्रेणावाक्य पश्चिमार्धभागं पठित्वान्त
रा तस्य शिरसि हस्तं स्थाप्य तं तथैव स्पृष्ट्वा शास्त्रेव मध्यभागं पठित्वा हस्तं निष्काश्योत्तरभागं पठित्वा ब्राह्म
ण भोजनादि कुर्यात् । स्वार्थे प्रयोगे तु स्वशिरस्येव हस्तदानं ॥ पावनस्तोत्रे यमाद्दिष्विरपिसंज्ञहाय
सि श्री ॥ श्रीहरिरसुष्टुड पदे ध्यानादिस्वधिकरणामायमिश्राच ॥ आवृत्तिपक्षे प्रथमभागं पठित्वा म
ध्यभागमेव पद्या संकल्पमात्रं तच्चरमभागं पठेदिति विशेषः ॥ एवमुक्तश्च प्रयोगविधिरूह्यः ॥ ज्वरा
दिसाधारणपनतेन मा ज्वरहरं प्रयोगानस्माह ॥ सर्वव्याधिनिसृष्टा ॥ सृष्टवानेवाड्हं । नामसहस्रां । न
स्य मंत्रितस्य भस्मनो धारणादेव । उद्धूलनामन्त्रात् ॥ २५८ ॥ अथ क्रमप्राप्ते दीर्घसुषुप्रदाय
कमित्रो त्रोक्तो ग्रहविषबाधनाशने उद्दिष्टद्वौ प्रयोगावाह द्वाभ्यां ॥ जलं संमन्त्र्य कुंभस्थं नामसा
हस्तं नो मुने ॥ अभिषिंचेद्ग्रहग्रस्तान्ग्रहान्पूर्णांतितत्क्षणात् ॥ २५९ ॥ ॥ संमन्त्र्य कुंभमुखेह
हां मां ॥ जलं संमन्त्र्य कुंभस्थं नामसाहस्रतो मुने ॥ अभिषिंचेद्ग्रहग्रस्तान्ग्रहान्पूर्णांतितत्क्षणा ॥
॥ २५९ ॥ ॥ संमन्त्र्य कुंभमुखे हस्तं क्षिप्त्वैव स्तोत्रं पठित्वा । मुने । अगस्त्य । अभिषिंचे । स्नपय
त । मंत्रितेनैव जलेनेति शेषः ॥ ग्रहाः । बालग्रहाद्याः पिशाचादुष्टच्छोनीयानवग्रहकृ ॥ तेग्र
स्तान् । पीडयामुमूर्छं हन्तान् ॥ ॥ सुधासागरमध्यस्थायां श्रीललितांबिकां ॥ पंपंठे नामसह

१९८ सुविषंतस्याविनश्यति ॥ २६० ॥ ॥ श्रीपुरं पत्रपेत्रास्तितत्रतत्रैकः सुधाहृदोस्ति । सयुतान्नृप्तो पासक आयायामामपराजिता स्वनगीर्वामरार्षीरक्षो वैसदा धाहृदोस्तः ॥ ब्रह्मांडे ऐप्यकोटिर्तिर्नाम
ध्येविदघमानत्वेनयथाधिकारं आत्वाश्यामनमनसायुज्योतिशुपः ॥ विषस्थावरजंगमोभयात्मकं
। अयंच प्रयोगः सायेराान् अधिकारतापकलकः ॥ २६० ॥ ॥ पुच प्रदमपुत्राणामिमं शक्रमप्रा
मताङ्धिवेचयति ॥ ॥ वंध्यानां पुत्रलाभाय नामसाहस्रमतितः ॥ नवनीतं प्रदद्यात्तु पुत्रलाभोभ
वेद्ध्रुवं ॥ २६१ अप्रजा मृतप्रजा स्त्रीप्रजाका कवंध्यानां संग्रहाय वंध्यानामिति बहुवचनं ॥ पुत्र
लाभायेति पुत्रशब्दो पत्समातृवृचनः ॥ पुंमांसएवमे पुत्रो जायेरत्नितमत्र पुमान् संदूतिविशेष
णास्वारस्यात् ॥ पौत्रीमातामहस्तेनेतिमनुस्मृतिप्रयोगाच्च ॥ पुत्री शब्दानाभ्रितनदीकारे पौत्र
यीतिरूपापत्तेः ॥ अथवा ॥ पुत्रश्च दुहिता चेति विग्रहे भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्यामितिकशेषे
पुत्रादृप्तेवरूपा । तेषां लाभः पुत्रलाभस्तस्मै । तेनकन्यार्थनामपा स्मिन्न्प्रयोगेऽधिकारः ॥ प्रदद्यात् ॥
नमस्मेमकूंप्रयच्छेदिस्यत्र अवधारणाकल्पनपातेनपजेते समर्थं वदिहापि वं आभकू पेहितमर्थः ॥ तेनत्व
भायागुरूपासिलाभेस्वयमपिमंत्रयित्वाप्राश्रीयादितिसिध्यति ॥ पुत्राणां दुहितॄणां च लाभो ध्रुवं रामः
निश्चयेनभवेत् ॥ २६१ ॥ इदानीं पुरुषार्थप्रदापकमिति विशेषणां क्रमप्राप्तां संचत्रिंशद्भिः १९८
श्लोकैर्विवेचयति कामहार्दंगीतेत्रिवर्गचरमस्यापिपुत्रप्रदप्रयोगेरोहप्रथमं स्त्रीद्वारा पस्थि

तत्वात्तस्याप्तिफलकं वनिताकर्षणाद्यप्रयोगमाह सार्धेन देव्याः पाशेन संबध्य मामाकृष्टामंकुशेन च ॥ ध्यात्वाभी
ष्टां स्त्रियं रात्रौ प्रजपेन्मासमसहस्रकं ॥ २६१ ॥ आयाति स्वसमीपं सार्धेन देव्याः पाशेन संबध्य मामाकृष्टामंकु
शेन च ॥ ध्यात्वाभीष्टां स्त्रियं रात्रौ प्रजपेन्मासमसहस्रकं ॥ २६१ ॥ आयाति स्वसमीपं सा यद्यप्यंतःपुरंगता ॥
अत्र राज्ञः पुरुषद्वत्सादाविव देव्याः शब्दमर्यादया गुणात्तेनान्वयेप्यर्थतः आध्यात्मोद्दभीप्सितां स्त्रियं पा
शेन सम्यग्बध्वांकुशेनाकर्षंतीं देवीं ध्यायन्मासं दिनशः ॥ मंत्रजपमात्रेतद्देवताध्यानस्यावश्यकत्वे
न प्राप्तत्वात्तदाश्रयेणागुणफलसंबंधमात्रविधानार्थत्वादस्य वाक्यस्य न च पठनाश्रयेणापाश्रा
लष्टस्त्रीध्यानरूपगुणः फलाय विधीयतामिति वाच्यं ॥ तथापि देवीध्यानस्य विध्यंतरप्राप्तस्य निर
पवादत्वेन फलाय विधीयमानस्य ध्येयरूपगुणस्य विषयित्वासंबंधेन आनाश्रित्वस्यैव सामंजस्या
त् ॥ ध्यानपाठयोरेककालीनत्वादिविप्रकृष्टसंबंधस्य प्रयोजकत्वेनाश्रमाश्रयिभावसंबंधत्वायोग
त्वात् ॥ रात्रौ रात्रिमभिव्याप्य पठेत् । आवर्तयेत् ॥ २६२ ॥ अंतःपुरस्थामंतर्गता यद्यपि तस्याः पिताह
शाद्यपि स्वकुलात्स्वसमीपमायातीत्यन्वयः ॥ न नमीष्टा स्त्री किमिह स्त्रीया परकीया वा ॥ अत्रोद्धेय
प्यंतः पुरंगतेति विरुध्यते ॥ तेन राजमहिषी प्रतीतेः ॥ न च राजकर्तृकस्य वायं प्रयोगोस्तु राजमह
याद्विवाक्यद्भवादिकारिविशेषाश्रवणात् ॥ तस्मात् अंतःपुरेतः साधनतायाश्चभावेनाकर्षणाद्रे प्य ... ॥
न चकोलकार्यप्रवृत्तिरस्तु ॥ यद्यपि निस्वारस्येनद्धः साधानताप्रतीमाकुलतार्किनोः धिका ॥ आवश्यनी

१९९ नेः॥ अन्येऽधर्मस्यापि विधिविहितत्वात्प्रयोग इति चेन्न॥ स्वस्त्रियामेव बलात्कारहरणादिना [illegible] नं वचनात्
वतायोमेतद्विधिसार्थक्यात्॥ अस्ति हि हनुमत्पिठमाहात्म्येइतिहासः॥ नारायणस्य स्वसु
नेः चंद्रवल्ल्याख्याभार्यासशाकात्मजेन सत्तुराजेनापहृता॥ मुनिना देवी माराध्यैव पुनरा [illegible]॥
अथवा परकीयाकर्षणस्य धर्मविरोधेनैव फलांतरं कल्प्यं॥ अस्तु यासंभोगार्थमेवाक
र्षणं॥ तथापि तस्य भावनायाम्भागत्वेनैवान्यथान्न विधेयत्वं॥ तदुक्तं तंत्रवार्तिके॥ फलांशे भाव
नायाः स्वप्रत्ययो न विधायकः॥ यदा तेजोऽपि निष्ठायां जन्मनि आधेय क्रियोतिः॥ विहितत्वाद्वा
च्य न परकीयाभिलाषस्य धर्मत्वं॥ तत्कारणाभ्यू तेन कृतप्रयोगे तद्रूपेन यागह्वद्धर्मत्वं॥ या
नि तु सर्वांशापेक्ष्यो यात्रोंकैलिकः॥ श्यामा पतिरिन्द्रादी निरूपमारहस्यकारैर्लिखितानि
वचनानि तदर्थं निष्कर्षणीया तु धर्मत्वं गुरुमुखादेवावगंतव्यं॥ ॥ अथ त्रिवर्गमध्ये कामस्य का
मानंतरमुपस्थितत्वात्तत्फलकेषु मंत्रेषु प्रयोगेषु राजाकर्षणमाह सार्धद्वयेन॥ राजाकर्षणका
मश्चेद्राजावश्यपदं दिङ्मुखः॥ त्रिरात्रं पंचदेवतं श्री देवीध्याननमरः॥ चेटिमेनेनाकर्षण
माह सार्धद्वयेन॥ राजाकर्षणकामश्चेद्राजावश्यपदं कामनायां स्वसंतानं दद्यान प्रयोग
करणाय च फलसिद्ध्यति॥ तत्राद्यवश्यमाणानि तत्कर्माणि तत्रोद्देशेन प्रयोगाकरणे रामं०
प्यानुपंगिकाकिसि॥ काम स्यापि मिथ्यांती तिस्र चितं॥ राज्ञ आवश्यध्येोग हेस्वासनच्छला १९९

घ्यसंदिशिवर्त तेनदक्षिमुखङ्मर्थः॥ सामान्यविधिना प्राग्युदङ्मुखत्वयोः प्राशस्त्योरयमपवा
दः॥ [illegible]॥ त्रिरात्रमित्यंत्रसंयोगे द्वितीया॥ रात्रिपदं वा होरात्रपरं॥ त्रिरात्रमाशौचमित्या
दौ तथा दर्शनात्॥ तेन नित्यकर्मादिसंकोचलौकिकमप्यावश्यकमात्रमेव कर्तव्यं नवरा
त्रमित्यं च तु विंशतिग्रहरपर्यंतं पठेदिति सिध्यति॥ अत एवाहर्निसंख्यायाम नियमः॥ श्रीदे
वीभागवते॥ राज्ञानं पाशेन बद्धांकुशेनाकर्षयत्॥ पूर्वी पक्षिकृतापादेवाध्याने॥ तत्र रत्नासनं
न चैवं पूर्वप्रयोगे [illegible]नांचित॥ तत्रैकायामवत् नतु यान्निकारात्रिरेवकालः प्राङ्मुखोदङ्मु
खत्वं [illegible] नियमश्चैवैकल्पिकः॥ अत्र नवरात्रयोहोरात्राः कालः राजगृहदिङ्मुखत्वनियमश्च
[illegible] विशेषात्॥ वस्तुतस्तु॥ कालतएवानपेक्षितःकल्पं॥ आक्रमणमारणादिङ्मुखत्वस्या
कर्षणमात्रे आवश्यकतायास्तंत्रांतरेसिद्धत्वात्॥ तथा च वामकेश्वरतंत्रे॥ नदाशाभिमुखो मन्त्रवित्रिपु
रीं कृतविग्रहः॥ बध्वा तद्धोमिराशीमुद्रां विद्यामष्टशतं जपेत्॥ दिग्भ्रमं मंत्री मानये त्रारीं योजना
[illegible]नैरपीसंज्ञं॥ निसातंत्रेपि॥ कुरुकुल्लापटले॥ विद्यांजपेद्दशोर्णं तु तदिशक्तो द्विने [illegible]
[illegible]ये दिग्मादि॥ ज्ञानार्णवेपि॥ नदाशाभिमुखो [illegible] स्वप्नपदेषी स्वरूपकमित्यादि॥ एवं [illegible]
हितादिकमुक्त्वा हार्यं॥ सराजापाशबद्धेनतुरंगवाममंतंगजैः॥ आरुह्य मातिनिकटं [illegible]
च॥ नक्रोधं च कोशं च दद्यादेवं वशं गतः॥ योनेन मनसे [illegible]॥ स एव राजेमर्थः॥ चोरके [illegible]

१०० नामातीति द्योतनाय तद्रंगं वेत्यादि ॥ २६५ तस्मै प्रमोक्षे वशंगतः तदाज्ञाप रवशास्तन ॥ २६६ ॥ अथ याक
र्षणोन वशीकरणादि षट्कर्माण्युपक्षिपन् तत्तत्प्रयोगाना हतत्रभिः रहस्य नाम समा[illegible] पंकीर्त
यति निमेश ॥ तन्मुखालोकमात्रेणामुह्येल्लोकत्रयं मुने ॥ निमेशः निस्कर्मी विरा[illegible]नद्दी
वमनवरतं । मुखालोकमात्रेणेति मा प्रपदेन मोहनो हेत्वपकत्वं प्रयोगे व्याचष्टे ॥ [illegible]
200 कल्पे लोकत्रयमोहनार्थं मिमुह्यैर्तेन कार्यः ॥ मुह्येन्न वशे वदं भवेत ॥ २६६ ॥ इत आर
भ्योत्तरोत्तरमसायायासो प्रयोगान् विवक्षुस्तत्र मारणमाह ॥ पठितं नाम सहस्रं सकृत् पठति
भक्तिमान् ॥ तस्य पेशात्रव तेषां निहंता शरभेश्वरः ॥ २६७ सकृत् पठति निमेश इमनुवर्म
यावज्जीवं प्रति दिनमेकवार पठति ॥ शरभेश्वरः शिवस्यावतारो नृसिंहावतारस्य विध्वं
रपनयत्रायेति लिंगे कालिकापुराणादौ च प्रसिद्धं ॥ नारसिंह प्रयोगपराव र्तनाप शार मभा
ल्पत्वास्य मंत्र प्रयोगास्तत्रेषु प्रसिद्ध न तराः ॥ तेन विद्धोरषि मारक इति मारके युतम तादिहस
स्य वः स्विन कर्माणि गृहीतः । तेने दं ध्वनितं भवति ॥ ईदृशोपि बलवान् देवः त्रस्वछानंतर शी
लो पि श्री विद्योपासकेन दं पर्येणानुपासितोप्यनेनाविदितोपेतदुष्ट रूपसंहारा पस्वयमेव प
तते ॥ तस्मात्तन्मात्रोणासकानपेक्ष्य ललितोपासकस्य निरवधिकं माहात्म्यमिति । अन्यधान राम.
स्य पेशत्रवः स्युरधोनश्यति खलु एवं तेइसे वच पात ॥ एवमुत्तरत्रापि प्रसंगिरादि पंचकयह १००

णेध्वनिर्विघ्नेयः॥२६७॥योवाभिचारंकुरुतेनामसाहस्रपाठके॥निवर्त्ततेक्रियांहमानंवैष्ण
ष्णेगिरांवपं॥ अभिचारं॥ अष्टदशद्वारकवैरिमारणसाधनक्रियांशेनमाणादिरूपांनिवर्त्तप
रावर्त्तपराङ्मुखीकरोतीतियावत्॥ प्रत्यंगिरा॥ आथर्वणाभद्रकालीसंज्ञादेवता॥ आथर्व
वेणावेदेमंत्रकांडेशौनकशाखायांद्वात्रिंशदृचः।पिप्पलादशाखायांनवशाचत्वारिंशदृचस्त
दीयाआम्नायंते॥ तत्प्रयोगाश्चनानाविधास्तंत्रेप्रसिद्धाः॥२६८॥येकस्त्रहस्यावीकृतेनामसाहस्र
पाठकं॥तानधःकुरुतेक्षिप्रंस्वयंमार्तंडभैरवः॥ ॥ क्रूरयाक्रोधरक्तयादृशा॥ मार्तंडभैरवो
नामशिवस्यैवावतारःकर्णाटदेशेप्रेमपुरेजातोमहाराष्ट्रदेशेऽतीवविख्यातोरुद्रयामलेयस्य
मंत्राःप्रयोगाश्चप्रसिद्धाः॥२६९॥धनंयोहरतेचोरो।नामसाहस्रजापिनः॥यत्रकुत्रस्थि
तंवापिक्षेत्रपालोनिहंतितं॥यः॥चोराणामधिपतिः।चोरैः।करणाकारकैः।क्षेत्रपाल
शब्दकाल्पवर्थःकौलिकावतारोत्तरतंत्रद्वयेपिनस्याःकोपशांतिमजानामालोक्यशिवएव
बालोभूत्वातत्स्तनपानमिषेणक्रोधाग्निंपपौ॥सोयंक्षेत्रपालावतारोलिंगेप्रसि[illegible]
म्नेत्राम्नातंत्रेषुप्रतीतः।तं।चोरराजं।तन्नाशेनचोराणामुच्चाटनमर्थसिद्धमिति॥[illegible]॥वि
द्यास्तंभंकुरुतेवादेयोविद्यान्नामजापिनः॥तस्यवाक्स्तंभनंसद्यःकरोतिनकुलीश्वरी॥विद्याः
चतुर्दशसु।वादपदंजल्पवितंडयोरुपलक्षणं॥सर्वदेवत्रारोपकेननकुलीवाक्स्तंभनंस

२०१ ध्यः करोति निकुलीश्वरी ॥ विद्यास्तु चतुर्दशास्तु वादपदं जल्पवितंडयो रूपलक्षणं ॥ ऋ
ग्वेदे आरराप केन कुलीवागीश्वर्यामंत्रः समाम्नातः ॥ भगवता परशुरामेरा... कल्पसू
त्रे ऽथमः खंडे प्रसारादावेतत्प्रयोगाः प्रसिद्धाः ॥ ७७१ यो राजा कुरुते वैरं नाममहा... ज
पिनः ॥ चतुरंगबलं तस्य दंडिनी संहरेत्स्वयं ॥ चतुरंगबलं ॥ हस्त्यश्वरथपादातरूपं तस्य
॥ दंडिनी दंडनाथा । या वाराही निजं तंत्रेषु प्रसिद्धा ॥ संहरेत ॥ सैनिकानां परस्परविद्वेषणो
न कांतिपथेषामुच्चाटनेन नाशेन नवसंभूयैककार्यकारित्वाभावो बलसंहारः ॥ ते कुर्यात ॥
एवं षट्कर्माण्युक्तानि ॥ तानि च शांतिवश्यस्तंभनं च विद्वेषोच्चाटमारणानीति शाबरचिं
तामणावुक्तानि श्रुमत्रान्यानेवोच्यंते ॥ सौभाग्यलाकरे त्वयो विशेषास्तरंगे द्रष्टव्यानि ॥ ७७२ ॥
अयार्थप्रदा चैव ह्यौत्र यो गायात हद्वाय्यं ॥ यः पठेन्नामसाहस्रं षण्मासं भक्तिसंयुतः ॥ लक्ष्मीश्चा
चल्यरहिता सदा तिष्ठति तद्गृहे ॥ सकृदित्यनुवर्तते ॥ षण्मासपर्यंतं प्रत्यहं सकृद्यः पठेत्त
स्य गृहे सदा चाचल्या लक्ष्मीस्तिष्ठति ॥ चांचल्यं हि लक्ष्म्याः स्वभावः । स्वभावो दुरतिक्रम इति
तिहि प्रसिद्धिः ॥ ताहृशमपि दोषं परित्यज्येत्यर्थः ॥ ७७३ ॥ मासमेकं प्रतिदिनं त्रिवारं यः प
ठेन्नरः ॥ भारतीतस्य जिह्वाग्रे रंगे नृत्यति नित्यशः ॥ मासमेकमिति षट्कापवादः ॥ त्रिवा रामं०
रमिति त्वसकृद्दिने त्रिवारं यः पठेन्नरः ॥ भारती तस्य जिह्वाग्रे रंगे नृत्यति नित्यशः ॥ मास २०१

201

मेकमितिषद्कापवादः ।। त्रिवारमिति त्रिसकृदितिमसापवादः ।। एकेदेवत्रिः पंचे तंथामेदेनवेत्तविशे
षः ।। भारती सरस्वतीती ।। अथवा । भारतिभा । रति मिरुचिरा । ख्यातिक्तिनं ताडीपिरनीतितल्पं ।। त्रि
हृदयमेवरंगं तन्मध्ये भिरिति सपंकन तस्मते रागानुरागया यायो षा गुणानिकाष्ठाचावलोकनपाठना
हिकमनपहैवसर्वा अपि विद्या अविस्मरनाभिष्ठंति ।। अथ यनं तपेक्षितमेव । विद्या प्राप्नोगु
रोरेवामावारगाकामवशागाम्र गाम्रगा सत्सत्स्वी कृणात ।। पक्षमिति मासापवादः ।। एक
वारमिति त्रिरात्रे तेः ।। अतंद्रितः । निद्राप्रमीलरहितः ।। इदंच सर्वं चाप्याव ब्रुपकीमप्यासि
नवप्रयोगेन वक्ष्यपकमिति ह्योनतायोक्तं ।। तेनच निशीथे यंत्रप्रयोग इत्यपि सूचितं ।। तस्मात
कर्तव्यकामकर्मकाख्या ।। अत्र मात्र प्रभावेन संकले स्त्रीणांवशीकरणार्थमित्युक्तो रवः कार्यइ
ति वात्स्यायनमते २७६ एवमर्थ कामानुबंधधर्मप्रदानप्रयोगान्वाहृमिः प्रकारैर्वकुमुपक्रममा
णः प्रथममनपत्यप्रापार्थं धर्ममाह ।। यः पंचत्रामसाहस्र जन्मम ध्येसकृत्त्रा ।। नहितिगोच
रः सर्वमुच्यते सर्वकिल्बिषैः ।। जन्मममध्य इत्यनेन यावज्जीवपराम्रामे कमासैकप
पशामामपवादः ।। एकवारमितसैवार मितसैवानुहत्मा मित्रावपिमंडकेज ोवा
रपदानुहत्तिशकामंत्र प्रसाला दितिसकृदित्यनेन प्रतिप्रसवः ।। नदेहिगोचरः ।। न
तेकचाक्षुषप्रमकृष्विषयाः ।। सर्वे प्राणिनइतिशेषः २७६ अथदानक्रियां स काः

२०१ कनिष्ठपात्रनाशरीरध्यटकत्वेन धर्मप्रवृत्तमाहत्वमाह चतुर्भिः॥ यो वेत्ति नामस[illegible]अन्नो संभ
र्यं द्विजन्मने॥ अन्नं वस्त्रं धनं धान्यं नान्येभ्यस्तु कदाचन॥ देयं यस्मिंस्तत्र लालोपास[illegible]निशेष.
॥ श्रीदेवीप्रीतिमिच्छतेत्युत्तरश्लोकानुसारात्॥ तेनान्यनुपासकेनान्येभ्योपि देयमुपा[illegible]पिदे
यं। संप्रदानत्वाविशेषादिति सिध्यति॥ तदेतेषामेवोचक्रे सर्वे वर्णा द्विजातय इति कुं[illegible]
202 वचनेन ब्राह्मणाद्धर्मातिदेशो न श्रुतिस्मृतिप्राप्तसंप्रदानत्वविषयः॥ अपितु यागसमये स्व
शक्तादिधर्ममात्रपर इत्याशयेनाह॥ द्विजन्मन इति॥ ब्राह्मणायेत्यर्थः॥ अन्नमित्यादि देयमा
त्रोपलक्षणं॥ अन्येभ्यः सहस्रनामस्तवानध्वशीलेभ्यः उपासकाभासब्राह्मणेभ्यः॥ कदाच
।श्रुतिस्मृतिविहितानित्यश्राद्धादिकालेपि न दद्यादित्यर्थः॥ तत्राप्युपासिपरा एवाव श्यपका
ङ्क्त्यापाः॥ १७१ श्रीमंत्रराजं यो वेत्ति श्रीचक्रं यः समर्चति॥ यः कीर्तयति नामानि तं स
सद्गुरुं विदुर्बुधाः॥ मंत्रराजं श्रीविद्यां॥ अत्र त्रयाणां समुच्चये सत्यात्वत्ता॥ अन्यतमाभावे
तारतम्यं॥ त्रयाणामप्यभावे तु तत्वाभाव एवेति मायत एव सिध्यति॥ तदयं निष्कर्षः॥ संप्रदा
नत्वावच्छेदकानामेषोत्र त्रयाणां विशेषणानां नाम श्रेण्येकैकविशेषणाकांतत्वे द्विद्विविशेषणाकान्त्वे
पित्रयस्त्रिविशेषणाकएकत्वियामान्वपानमन्त्रष्टविधा ब्राह्मणाः प्रसारीमाभासंते यद्यपि॥ राम०
तथापि चक्रराजार्चकत्वे स्य मंत्रराजवेत्तृत्वाप्यत्वेन तन्मात्रविशेषणाक्रान्त्वेन संभाव्यते॥ अत २०१

एवं चर्मं त्रेता विशेषणाद्व्यमात्रकोपि वेष्टुष्यमेव॥ तेन षड्विध्यमेव ब्राह्मणानां॥ तेषु त्रिगुण
कत्वम्॥ द्विगुणको मध्यमोत्तयोरपि मध्ये मंत्रवेदिन चवक्राचकत्व स्वगुणाद्वयंशालिन
मपि श्रमं त्रयेत्व नामकीर्तनत्रगुणाकः कनिष्ठतरः॥ मंत्रार्थस्वगुणाद्वयशालीश्रेष्ठः॥ एक
गुणकोकनिष्ठो॥ तयोरपि मध्ये मंत्रवेदनमात्रगुणकोवरीयान्॥ नामकीर्तनमात्रगुणकः
कनिष्ठतरः॥ मंत्रणाहिनिम्नाम्नकीर्तनेऽधिकाराभावे नानधिकारिनिष्टस्यगुणस्यापि शूद्रा
धीतवेदकाक्रमायेनाप्रयोजकत्वात॥ अभावत्रपवास्तुनैवपाद्यामितिविवेक॥ २१८
तस्मै देयं अपलेन श्रीदेवीप्रीतिमिच्छता॥ तस्मै सत्यगात्रायपा॥ त्रपलेनापितस्मात्सर्वदेयं॥ गत्र
मालामेमध्यमापापिदेयमिमादिरर्थोमायत्नोपि विधिरेव॥ तदुक्तं कुलतत्त्वेसंस्तो॥ त्र
हणार्थो विधिः प्रोक्तोदृष्टार्थस्तुद्वितीयकः॥ उभयार्थस्तृतीयस्तु मायम्लस्च्चवर्थक
इति॥ इममेवार्थं वेदं त्रामेस्पष्टतु कदा च नेतेषां विशेषयति॥ न कीर्तयति ना [illegible] मिमंत्र
राजन्नवेन्नियः॥ यस्तु तत्त्वः स विज्ञेयस्तस्मै दत्तं निरर्थकं॥ अत्र च त्रिगुणका [illegible] क्रान्तं
चापि मद्युसनेनोद्दिष्टपस्तुतत्वस्तं विधिसितं॥ तेषां च त्रिगुणतावच्छिन्न [illegible] गितता का
भावव त्वेनानुगमः॥ एकगुणकद्विगुणकेष्वपि आसत्वन्निधर्मावच्छिन्नप्रतियोगितता कास
नस्यतुलमतान॥ सचाभाव उद्देश्यतावच्छेदकः सर्वार्थेनिरूपितः॥ तत्रपद्य विद्वयोर

२०३ वगुणाभोरभावश्च्छंकितः प्रतीयते। तथापि पात्रलक्षणे त्रयाणां विशेषणानामुपादानात्तु
सारेणाप स्थूलक्षणेपितयाणामभावस्यैव विवक्षितमभावस्यैवविवक्षितः॥ परंतुव्यापकाभावव्या
प्याभावोर्थ्यायात इत्याशायेन चक्रराजेनार्चितीमंशः कंठरवेणापि त्रयाणामभा [illegible] विवक्षितं
॥ परं तु व्यापकाभावेन व्याप्याभावोर्थ्यायातइत्याशायेन चक्रराजेनार्चितीमंशः कंठर [illegible]
च कार्चकत्वव्यापकाभावेन व्याप्याभावोर्थ्यायात इत्याशायेन चक्रराजेनार्चितीमंशः कंठर
वेणानोक्तः॥ मंत्रवेष्टनस्य च कर्चकत्वव्यापकत्वात॥ ३७९॥ पशुतुल्य इति॥ पशुस्त्र
पशुस्त्रपशुश्चेति विग्रहे शेषकशेषेनाम्नांतुल्य इति समासः॥ तत्रैकः पशुशब्दश्च्छत्रुष्या
मरः॥ अमरस्य निरूढलक्षणाया विद्याविहीनः पशुरिति प्रसिद्धः पशुपरः॥ विद्यातु श्रु
विद्येव॥ तदुक्तं ब्रह्मांडपुराणे एव॥ नशिल्पादिज्ञानयुक्ते विद्वछब्दः प्रयुज्यते॥ मोक्षैक
हेतुविद्या या तु यः स विद्वानितीर्यते॥ मोक्षैकहेतुविद्या च श्रीविद्या नात्र संशय इति॥ त
न श्रीविद्याविहीनापंचानामप्ये त्रयाणां विद्यावित्वेपि चक्रार्चनमाकीर्तनेन मोरधिकारस्तेन प्रकर
णाद्विद्यमानाप्यविद्यमान प्रायैव विद्येति तेषां द्वेशात् पशुतुल्यता॥ नाममात्रपाठिनो
भोवत्रुपवनस्य च तत्रुष्यात् पशुतुल्यतेति विवेकः॥ तस्मै ददते॥ तस्मै प्रदानकं दानं॥ भावेक्तः॥ एम०
निरर्थकं॥ अर्थरहितं॥ अर्थशब्दस्य रजममावापन्नः फलवञ्जी एवचष्टे तेन विवेकः॥ त २०३

203

तस्मै दत्तं ॥ तत्संप्रदानकं दानं ॥ भावे क्तः ॥ निरर्थकं ॥ अर्थरहितं । अर्थशब्दस्यात्र प्रभावाप
न्नः फलमजीराचष्टे । तेन विशिष्टफलाभावः फलसामान्याभावश्चेति पात्रतारतम्येनान्व
यितव्यं ॥ एवमुक्तार्थद्वये परीक्ष्येदं निषेधोपक्रान्तं निगमयत्यर्धेन ॥ परीक्षितविद्याविद्भुष
णेभ्यो दद्याद्विचक्षणः ॥ तस्मादिति शेषः ॥ विद्याविषयो विद्वत्त्वं नाम पाठार्थानुष्ठानोपासनाशा
लित्वं ॥ न शृङ्खलितार्चनं नामकीर्तनं माहिमेस सतेव संपद्यते इति श्रुतात्रयशीलतां परीक्ष्यैते
भ्यो दद्यादित्यर्थः ॥ तेभ्य इति पञ्चमी वा ॥ तेषामेव सत्पात्रत्वात्तदन्येषां तदभावात्ताभ्य एव दा
नविधानादन्यत्र तन्निषेधादिति हेतुभ्य इत्यर्थः ॥ अस्मिन्नर्द्धे न शेषः ॥ छरामीयः ॥ विद्या
विदामेव संप्रदानत्वमिति नियमस्तु परीक्षापाठदृष्टार्थत्वबलादेवमेतव्यमिति ॥ १८० ॥ त्रया
णां च गुणानां परस्परमुपमानोपमेयभावेनोपमानान्तरविरहात्तमुत्तमत्वं श्लाघयन्नेतेषामसम
त्रतावच्छेदकतायां कथंताशंकामपाकरोति सार्धेन ॥ श्रीमन्त्रराजसदृशो यथा मन्त्रो न
विद्यते ॥ देवता ललितातुल्या यथा नास्ति घटोद्भव ॥ १८१ ॥ रहस्यनामसाहस्रतुल्या ना
स्ति शिवस्तुतिः ॥ अत्र यथा तथेत्यनयोर्विपरीतेनाप्यन्वयो दृष्टव्यः ॥ इदानीमनुपासकस्या
प्येतत्स्तोत्रं धर्मं प्रशंसिमाह ॥ लिखित्वा पुस्तके यस्तु नामसाहस्रमुत्तमं ॥ समर्चयेत्सदा भक्त्या
तस्य तुष्यति सुन्दरी ॥ यस्तु यः कश्चिदपि । उपासको नुपासको वेत्यर्थः ॥ अनुपासक

 स्यनामकीर्तनेऽधिकाराभावेपि तत्पुस्तकार्चनेऽधिकारस्यनिराबाधत्वात ॥ १ ॥ ॥ स
दा। यावज्जीवं। तस्य अनुपासकस्यापि॥ किमुतोपासकस्येति भावः ॥ यद्य... नेनैवन्या
येन पुस्तकार्चनेनत्र पितुष्यति किमुत कीर्तनेनेति केमुतिकन्यायेन कीर्तन एव... तदर्थमेत
एवतत्स्यात्कीर्तये दिग्भुक्तरत्नोपसंहारो मुख्य अनन्त इति स्वचर्चं। तथा पि स्वाध्यायोऽध्येता...
चनेध्ययनपदस्य गुरुमुखोच्चारणानुच्चारणोशकत्वेपि तत्करणकार्थज्ञानभावकभावना
विधानपरत्ववदिहापिनाम्रा निकीर्तयेदिति विधेरर्थज्ञानपर्यन्ततानिर्विवा ॥ वेनाप्ये
केनामप्योर्वेन्निधात्यर्थनिगमादिभिः ॥ सोपि श्रीललितालोकेकलस्य कोटीर्वसेन्नरः ॥ इति देवी
पुराणे ॥ अनधीतमविज्ञातं निगदेनैव शब्द्यते ॥ अनग्नाविव शुष्कैधो न तज्ज्वलति कर्हिचि
दिति स्मृतेरेपु चववचनात्र विलम्बहति। आम्नातामर्थबुवतांशक्तिः सहकारिणीतिमाप्याह
॥ अतएव योर्थज्ञइत्सकलं भद्रमश्नुते नाकमेति ज्ञानविधूतपाप्मेति श्रुतावर्थज्ञानप्राप्य
फलेसकलत्वविशेषणान शब्दज्ञानमात्रेणाकिंचिद्धिकलेफलमस्तीति ज्ञापितं। ततश्च
तुल्यन्यायेन शब्दपाठिप्यसमर्थस्य पुस्तकसंग्रहमात्रमपि मायफलप्रदं ॥ उच्चारणास जन्मा
न्तरेऽर्थज्ञानप्रदत्ववत्पुस्तकसंग्रहस्यापुच्चारणाप्रदत्वं जन्मान्तरे संभवं तीति हेतुंचं ॥ अत राम०
एवतन्त्रराजादिषु संप्रदायेनोगृहीनापि कृतोपासनाजन्मान्तरेसांगसंप्रदायमुछेकल्पत

इत्युक्तं॥ तेन पुस्तकार्पणमात्रमपि धर्म एव। सचानुपासकस्याप्यनिषिद्धतात्तन्मां तेन पापता
प्राप्ता॥ एकस्य पुस्तकानि गोपयेदिति कल्पसूत्रोक्तविधिविरोधादनुपासकस्य कथं पुस्तका
र्पणेऽधिकार इति वाच्यं॥ तस्यार्थज्ञानवद्द्वेषकद्वैतेन परत्वेन भाविकोपासकत्वेऽहं तेन परत्वाभा
वात्॥ तथा सम्यग्दृष्ट्यार्थताप्यत्रोक्ताऽस्मदेतन्न॥ उपासकानां तु नापदाछशक्तानां पुस्तकार्पणं न
मात्रं आवश्यकमिति तत्त्वं निराबाधमेव॥ अर्पणं च मायया एतद्दर्शज्ञानोपायभूतभाष्याद्यर्पणेपि
त्वल्पक्रमाशयेन ग्रंथांतेऽस्माभिर्वक्ष्यते॥ अथैवं तस्य दयोः समर्पितमिदं भाष्यं तथा कारि
तं तत्त्वार्थिकाः सकं तत्त्वमुदे मूर्खा दृष्ट्वातां भजत॥ योनेनमरिशीले यत्र च पठेद्यः पु
स्तकस्यापि वा संग्रहं न करोति तत्सललितोपाक्षिद्यथाजापतामिति॥ एवमनुपासकानामपि
रक्तकमनुपासकान्नं हेदिति। किमुवक्तव्यमिमाशयेन मध्यस्थ निगमयति मार्धेन॥ वक्तुना
त्रं किमुक्तेन मूढ एतत्त्वं कुमंसंभव॥ २८३॥ नानेन सहस्रशास्त्रोत्रे सर्वतंत्रे पुविधेने॥ तस्मा
दुपासको नित्यं कीर्तयेदिदमादरात्॥ २८४॥ अथामुक्तस्य धर्मप्रदेशपूर्वोक्तं करा… क्रो…द
कमेराबुध्याप्यपरिछेफलकथ्यफलकप्रयोगमाह चतुर्भिः॥ एभिर्नामसहस्रैः… च…कं
योर्चयेत्सेकत॥ पद्मैर्वा तुलसीपुष्पैः कल्हारैर्वा कदंबकैः॥ नामसहस्रैरात… च नं न
मोत्रसे कं करणात्व द्योतनाय॥ अर्चयेदिति हार्थैर्णि च॥ अत्र पद्मकल्हारो सलावो परस्य

२०५ रवेलक्षणप्रभवांतरजातिभेदेनो ह्यो ॥ त्वलस्याः पुष्पैः कुन्दमंजरीभिः । नवतुलस्याः सुंदरी
विषयेतुलसीनिषेधस्येतद्धलादेवपत्रपरत्वतो चितमातत्र तस्यवस्यष्टमुक्तं तांतेऽन
नोपहारवतिभिर्नानापुष्पैर्मनोरमैः ॥ अपामार्गदलैर्भृंगैस्तुलसीदलवर्जितैः ॥ पुत्रीपा
सदाभक्त्यानरोत्तोशीघ्रफलाप्रयेइतिपद्यादिषु तत्सहश्रात्वा तत्स्मरणायकल्हार [illegible]
205 हरांयुक्ते ॥ विष्णुना नेत्रकमलस्य तत्स्मरणार्थमुपादानस्य लिंगपुराणोक्तकथना ल्लिंगात
करवीके ॥ अविशेषाद्विविधैरपि ॥ २५८ चंपकैर्जातिकुसुमैर्मल्लिकाकवीरकैः ॥ उत्प
लैर्बिल्वपत्रैर्वा कुंदकेसरपाटलैः ॥ जातिकुसुमैरित्यत्रङ.पापोः संज्ञायां छंदसोर्वकुलमि
तिहस्वः ॥ जाती मालती ॥ मल्लिकापत्रोत्तरपरत्वकरवीरं हयमारः । कुंदं । माघ्यं । केसरं ।
काश्मीरं । पाटला । सुतरक्ता । तिलपुष्पसदृशी । २८६ ॥ अन्यैः सुगंधिकुसुमैः केतकीमाधवीमुखैः ॥ त
स्य पुण्यफलं वक्तुं न शक्नोति महेश्वरः ॥ सुगंधिपदमहिफेनादिदुर्गंधकुसुमानामेव निरासाय
॥ निर्गंधानामप्यजपादीनां रक्तानां देव्यां विनियोगात् ॥ गंधस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्य इति समासांतः । मा
धवी वासंती । मुख्यपदेन पुंनागबकुलादीनां ग्रहणं । एतेषामप्यवांतरतारतम्यमादित्यपुराणोक्त
पुराणमोर्द्रष्टव्यं ॥ अथ अहिकंद्दुवचनप्रवादकैकशेषोपि साहित्यार्थकः ॥ एकादशजाया जा राम०
ज्ञातीम वसहितेष्वेकादशत्वस्य निवेशो नमातिसीकमितिप्रभोनात् । तत्रसुगंधिकुसु २०५

मेरितिसंक्लेशोबवशान्मल्लिकाक्कदीरयोः केतकीमाधवादीनां चंदंद्ववशाज्ञसमुद्भवेनकारणत्वंमात्र
सोलीदितिमरुपवाद्यायसर्वश्लोकयोर्वीकारः॥ सोपिचप्रकृतिपुष्पमनवयित्वाप्रइतिवचनयित्वंहि
हि: अपुनः। तथाचनिरपेक्षकस्यान्यबोधकतत्तीयाविभक्तयोपिद्वीहिपवमायेनानुग्र
हीताभवतिः॥ महेस्थूः पंचभूतेषुवर्तयः॥ तस्याप्यसर्वज्ञत्वाद्दकुमसोमर्थ्येपूर्वोक्तप्र
पक्षादिगुणानोपायेनमनुष्याणांज्ञानंवक्तुंचसामर्थ्याभावः केमुनिकमायेनासिद्धइतिफल
स्यानवधिकत्वध्वनिः॥ २८७॥ अतएवसर्वज्ञैकपरिच्छेद्यमिमाह॥ मावेत्तिललितादेवी
चक्रीचकौलेनत्तंफलं॥ अमेकथंविज्ञानीमुर्ब्रह्माद्याः स्वसमेधसः॥ ब्रह्मादीनामज्ञातत्वे
परिकरासंकारेणाहेतुगर्भविशेषणं॥ स्वस्वमेधस इति॥ स्वमामेधाधारणात्मिकाबुद्धिर्ये
षांते। निममसिचप्रज्ञामेधयोरितिसमासांतः। मनुराशिपक्षेवेद्यफलकंकाठिन्यत्वंप्रयोगमपे
क्षाम्पुष्पार्पणप्रयोगस्यसत्त्वमत्वेनतेनोपनवधिफलकत्वेकाठिन्यत्वंप्रयोगेकस्मात्पु
दृष्टप्रयोगादननुष्ठानलक्षणप्रमाणसामग्रीप्रसक्तेनेतिचेत्सत्यंनेष्यि॥ काठिन्यत्वप्रयोगस्यानिश्च
वितादिपदघटितविधिबोध्यत्वेनाकरणेप्रत्यवायबोधनेननिसत्वात॥ निक्षाकारणेनाप्र
करादिपुष्पार्पणादिकाम्यप्रयोगेषविकाराभावस्योक्तत्वात॥ नित्यस्यापिचवनबलाकाम्य
त्वंतस्मिहोत्रादिन्यायेनाविरुद्धमितिनाप्रवृत्तिप्रत्यहनत्वं॥ अथप्रयोगविधौविशेषः॥ ७

२०६ न्नार्चनां समस्थापरि मितपुराणत्रामसर्थममुककुसुमैर्देवीं पूजयिष्यामीति संकल्प्य प्रसन्न
पूज्योत्तरं पूर्वभागं पठित्वा मासत्रयं पंक्तत्वा प्रणवमुच्चार्य ह्रींतारहैं नमो [illegible] थेनना
ममत्रैः ह्रीं श्रीं श्रीमात्रेन मङ्गलाहिरूपैरेकैकं पुष्पमेकैकमंत्रं जपथो मन्त्रेन [illegible]दिं वोनि
क्षिप्य विजातीयपुष्पाणि प्रणेन सजातीयैरेव संख्यां पूरयित्वा नंदं तेन प्रणवमुच्चार्य पंन्नः
सत्रयं पंक्तत्वा फलस्तुतिं पठित्वा पूजाशेषं समापयेदिति ॥ १८८ ॥ इत्थमियता प्रबंधेन
त्रिवर्गप्रदत्वमुक्त्वा क्रमप्राप्तं चतुर्थपुरुषार्थप्रदायकत्वमनेकधा दिदर्शयिषुः प्रथमं
केवलाख्यपंचमुमुक्षिप्रदं प्रयोगमाह द्वाभ्यां ॥ प्रतिमासं पौर्णमास्यामेभिर्नामसहस्र
रैः ॥ रात्रौ मध्ये कृत्वा जलच्छामर्चयेत् परदेवतां ॥ प्रतिपौर्णमासीति विहाय प्रतिमासमित्य
क्तिर्मयोवल्लीव भिसर्पबोधनाथा न तस्यापि प्रयोजनमुत्तरत्र याचल्लीवार्थक प्रतिमासपदानु
वृत्तिः ॥ एभिः ॥ एवोक्तामतमैः कुत्वमैः ॥ २८९ ॥ सहस्रार्चनसंलिलितेकवैद्यफलकत्वे
पुनः पुनराह ताचनस्यल लितैक रूपत्वं मामलक्ष्यमेवाह ॥ सर्वललितारूपस्तद्रूपालभि
तास्वयं ॥ ननयोर्विद्यते भेदो भेदकृत्पापकृद्भवेत् ॥ परस्परप्रतियोगिकतादात्म्यबोधनाय नाम०
द्वैधविधेय भाववैपरीत्येनाप्याह ॥ तद्रूपेति ॥ वास्तविकभेदे सत्यप्युपमेयोपमालंकारेणा २०६

ऽपेषोक्तिः स्वसमर्थेति भ्रमं निरस्यति ॥ नन्वयोरिति ॥ देवीभक्त्योरित्यर्थः ॥ भेदः ॥ वास्तविक
इति शेषः ॥ नात्र तत्तीयसहृशाब्दवच्छेदोपि तज्ज्ञादाम्यमेवेति भावः ॥ वास्तवस्वभेदो ह्यनया
यहि शांद्दं इयतीति ॥ भेदृक्तादिति देवीभक्तो परस्पर प्रतिपोक्तेमर्थः ॥ अहेतन्नेतिपावकशा
स्त्रविरोधेन प्राणंपगत्वे हेतुकस्य शुद्धिमानुमानप्रायो क्तुं वकुपह संनीयतामाह ॥ पापहृदि
ति ॥ हेत्वाभासप्रयोग कृत्वा शास्त्रविरुद्धेत्वाद्यपापिष्टइत्यर्थः ॥ मरणाभ्रमोपि नतस्य प्राणा
त्क्रामं मन्त्रेच समयलीपंतदृति श्रुत्मैवनिरस्तइतिभावः ॥ १९० ॥ अथैतोतिदुर्लभं चतुर्वि
धमुक्तिफलं प्रयोगमाह ॥ महानवम्यां पोमक्तः श्रीदेवीचक्रमध्यगां ॥ अचेयेन्नामसाहस्रै
स्तस्यमुक्तिः करेस्थिताः ॥ यावज्जीवार्थकं प्रतिमासपर्वरात्रिपर्वचानुवर्तनीयं ॥ नवरात्रस्यच
रमदिवसरूपं महानवमीमुच्यते ॥ तच्चशिवशक्तिसामरस्यरूपत्तत्र सर्वजातीयानां देवीस
ज्ञनेः धिकारः ॥ तथाहि ॥ नवरात्रं द्विविधं ॥ शारदं वासंतं चेति ॥ शारत्कालात्र ॥ चकारादुभयोः स
मुच्चायः प्रपसरसनोऽवगमात् ॥ चातुर्मास्यात्मवर्षत्रैविध्येति बाध्योयाः शरदो [illegible]
कोर्वाः क्लिष्टत्वात् ॥ प्रतिवर्षं क्रियमाणेति याद्योपायभिविशेषणवेष्यर्थात् ॥ चानंदेन
वरात्रेपि प्टजपेदक्तंदेतिकापि तिरुद्रयामलेस्पष्टं नवरात्रे द्वैविध्यकथनात् ॥ देवीभग

२०७ चेतेपित्नीयस्कंधेकामबीजोपासकंस्वदर्शनंप्रतिदिवीपाकंप। प्रारत्कालेमह[illegible]जाकर्तव्या
ममसर्वदा॥ नवरात्रोत्सवंराजन्विधिकत्तरिकल्पप॥ चैत्रेचाश्वयुजेमासि[illegible]पोमहो
त्सवः॥ नवरात्रेमहाष्टम्यां॥ तदुक्तंकालिकापुराणे॥ आश्विनस्यतुशुक्लस्यपा[illegible]
तिथिः॥ महाष्टमीतिसाप्रोक्तादेव्याः प्रीतिकरीपरा॥ ततोनुनवमीयास्यात्सामहानवमीस्मृ
ता॥ सातिथिः सर्वलोकानांपूजनीयाशिवप्रियेति॥ धौम्योपि॥ आश्विनेमासिशुक्लेतुया
स्यान्मूलेनचाष्टमी॥ सामहस्यष्टमीस्मृता॥ सातिथिः सर्वलोकानांपूजनीयाशिवप्रियेति
॥ धौम्योपि॥ आश्विनेमासिशुक्लेतुयास्यान्मूलेनचाष्टमी॥ सामहस्यष्टमीज्ञेयातत्रदेवीकृतालं
या॥ ब्रह्मांडपुराणेपि। कन्यासमधिष्ठितेभानौयास्यान्मूलेनचाष्टमी। सामहस्यष्टमीज्ञेयानमुख्या
नवमीयुता॥ मूलयोगोक्तिस्तुसमवाभिमाया॥ तेनपूर्वापाढोयुतापिमहाष्टम्येव॥ मूल
सहस्रमायुक्ताष्टजनीयाप्रपलतः॥ मूलाभावेपिकर्तव्यायदिस्यान्नोमसंयुतेतिवेचनांत
रात्॥ नोयपूर्वाषाढा। अस्याएवनक्तव्हयान्तरयोगेमहानवमीमपिसंज्ञांतरं॥ तदुक्तं
नृसिंहप्रसादे॥ आश्वयुक्शुक्लपक्षेतुयाष्टमीमूलसंयुता॥ सर्वपापहरायासार्धमूह
दययुतापिवा॥ सामहानवमीनामत्रैलोक्येपिसुदुर्लभेति॥ भविष्योत्तरेपि॥ कन्यागं राम० २०७

गतेसवितरि शुक्लपक्षेऽष्टमी तु या ॥ मूलनक्षत्रसंयुक्ता सा महानवमी स्मृतेति ॥ विश्वरूपाचार्यै
रपि ॥ आश्विने शुक्लपक्षे तु याष्टमी मूलसंयुता ॥ यदि स्यात्तद्दिने विप्रा सा महानवमी स्मृते
ति ॥ अत्राष्टमीमूलाभ्यां संयुता या तिथिः सा महानवमीति व्याख्यायां नवम्येव महानवमी स
र्वेति केचित् ॥ तदक्षमविष्णोक्तादिवचनविरोधादनादेयं ॥ अनयोश्च परस्परविरुद्धत्वमिति
व्याख्याया नवम्येव महानवमीपर्यायेति केचित् ॥ तदक्षम विष्णोक्तादिवचनविरोधादनादे
यं ॥ अनयोश्च परस्परविरुद्धत्वमिति मदाशयः ॥ नदृष्टैव विरुद्धधर्मोत्तरे ॥ अष्टम्या नवमी युक्ता नव
म्या वाष्टमी युता ॥ अर्धनारीश्वरप्राया उमामाहेश्वरी तिथिरिति ॥ भोजराजीयेपि ॥ अष्टम्यां
रुद्रतेरुद्रो नवम्यां शक्तिरिष्यते ॥ उमा या नवमी प्रोक्ता हरस्य तिथिरष्टमी ॥ द्वयोर्योगे मह
त्पुण्यमुमामाहेश्वरी तिथिः ॥ तत्रैवमष्टमीवेधाभावे नवमी विद्धाष्टमी ग्रहणीयेत्युक्तः ॥
न दिवा न निशायां च विद्धि हन्ता न वसममिशास्त्रलवोपहता ॥ यदि वाष्टमिशेषमवानवमी
विबुधैरपि पूजनमाऽनवमीति ॥ विष्णासप्तमी शल्यलवेन चोपहता लकाफे ॥ अष्टमीशेषे
नवमी चेत्तत्रारामपि पूजा ॥ अवमी च न भवती सर्वः ॥ अयमेव प्रकारो वा संजनयत्राष्ट
मीनवम्योर्निर्णयेपि ॥ नवरात्रप्रदीपे तथाऽभिधानात ॥ विश्वरूपाचार्यैरपि ॥ नवोऽनन्तरं गक

२०८ म्या॥ अष्टमीनवमीयुग्मे शिवर्क्षे चेमहोत्सवः॥ शिवशक्त्योः सामरस्यात्तस्मयोरु... ...दोषपोषु
कैः॥ शारदे वार्षिकं नष्टे तिनवरात्रसंज्ञे पक्षे तत्पोरुभयोरपीतितस्यां॥ ... वीरा
ज्ञैका देवी पुरारिणा॥ आश्विने शुक्लनवमी त्वष्टमी मूलसंयुता॥ सा महानवमी त...
र्चयेदिति॥ नवम्यां चैव ताम भविष्योत्तरपुराणे॥ नवम्यां श्री समायुक्ता देवैः सर्वैः सुपूजिता॥ ज
घान महिषं दुष्टं मदवृंदेवतादिभिः॥ लब्ध्वाभिषेकं वरदा युक्ते चाश्वयुजस्य तु॥ तस्मात्सा त
त्र तस्यां नवम्यां चंडिका बुधैः॥ महत्ते हि यतः आम्नात्र देवी सरस्वती॥ अतो धर्ममये हा विभव
मी मसदा बुधैरिति॥ इयं च पूजा निशीथ एव॥ आश्विने मासि मेघान्ते महिषासुरमर्दिनी देवी च पू
जयित्वा यथा धरा त्रेष्टमी शुचेति देवीपुराणात्॥ शाकिरहस्येपि॥ कन्यासंस्थे रवावीशे शुक्लाष्ट
म्यां प्रपूजनम्॥ सोपवासो निशार्धे तु महाविभवविस्तरैरिति॥ विष्णुरूपाचार्यैरपि॥ अष्टमीरात्रि
मासाद्य पूजां जागरान्निपार्वती॥ निशार्धे पूजिता देवी वैष्णवी पापनाशिनी॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
अष्टम्यां निशि पूजयेदिति॥ यत्तु विष्णुयामले तत्राष्टम्यां भद्रकाली दक्षयज्ञविनाशिनी॥ प्रा
दुर्भूता महाघोरा योगिनीकोटिभिः सह॥ अतोऽर्चनीया सा तस्मिन्नहनि मानवैरिति वच
नं॥ ...ह्नाहः परमहोरात्रपरं॥ एतद्द्वालादष्टम्याम हन्यते ... जनमिति ... प्रलापः॥ नव
म्यां तु देवदेवेशे संप्राप्तः॥ इदं च पूजाद्वयं ... परस्परसापेक्षमेव फलजनकं। राम॰ २०८

। अष्टम्यां च नवम्यां च जगन्मातरमंबिकां ॥ पूजयित्वाश्विने मासि विशोको जायते नर इति भविष्यो
त्तरवचने नैकप्रयोगतासूचनात् ॥ अष्टमीनवमीयुग्मे इति पृथ्वीचंद्रवचनाच्च ॥ अत एव नवरात्रा
त्कर्मांतरमिदमिति सिद्धांतः ॥ अस्यां च पूजायां सर्वजातीयानामधिकारः ॥ तदुक्तमेतत्कर्मोपक्र
म एव भविष्योत्तरे । पूजनीया जनैर्देवी स्थाने स्थाने पुरे पुरे ॥ गृहे गृहे शक्तिपरैर्ग्रामे ग्रामे व
ने वने ॥ स्नातैः प्रमुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्विशैः शूद्रैर्भक्तियुतैर्म्लेच्छैरन्यैश्च भुवि मा
नवैः । स्त्रीभिश्च कुरुशार्दूल तद्विधानमिदं शृ शिवमादि ॥ शाक्तिपरैः । चंडीपरायणैः ॥ म्ले
च्छैः ॥ शाबरकिरातपुलिंदादिभिः ॥ अन्यैरनुलोमप्रतिलोमजैः । परंतु स्वकुलाचारमनुसृत्ये
व पूजयेत् ॥ तदुक्तं भतखंडे ॥ यस्य यस्य हि या देवी कुलमार्गेण संस्थिता ॥ तेन तेन च सा पूज्या
बलिगंधानुलेपनैः ॥ नैवेद्यैर्विविधैश्चैव पूजयेत्कुलमातरमिति ॥ नन्वेवं निर्णीतायामपि महान
वम्यांतस्य शब्दस्य कालपरत्वेन प्रकृतविधौ कस्य कालस्य महानवमीपदेनोपादानं । उक्तरीत्या
ष्टमीनवम्योर्महानवमीनात् ॥ यदापि पूर्वदृष्टौ शुक्लमासनवरात्रादिपदवाक्यमेपरोयं ...
क्तस्तदाष्टमीनवमीपूजाद्वयस्य क्रमतोपितस्य वासंतशारदभेदेन द्वैविध्य ... कर्म
रा उत्साहाने ॥ न चोभयोरप्युपादानं ॥ एकवाधिकारोविध्यपदस्यानियतानेकार्थपरता पाविर
त्स्यादिति चेन्न । अत्र ब्रूमः ॥ महानवमीशब्दस्य कर्मपरत्वे एकस्यैवाश्विहोत्रस्य सांप्र

नर्भेदेनाष्टत्रिवद्दसंततपुरश्चरणेदेनाम्नि मात्रांगीकारेणानेकार्थकत्वाभावात्॥ [illegible]
पत्तारोपि कालादूहविधौ गृह्यंते॥ एकधाधिकसंख्यामियतैकार्थकत्वस्यैव विवक्षितत्वा[illegible]
पत्तानेकार्थकत्वस्य सद्भावात्॥ कथममर्थैकसमंत्रस्यानेकार्थे वृत्तिविनियोगः॥ नचविधिग
तस्यैवपदस्यानेकार्थतानयुक्तेति परिभाषास्ति॥ नकलंनंभक्तरूपेदिति विधिवाक्येपि कलंजप
दस्यबहुधाव्याख्यानदर्शनात्॥ अत्रपरत्वेन भंगापरत्वेन कंठशोधकौषधपरत्वेन चोक्तं॥ त
स्माद्यावज्जीवमेतेषु चतुर्ष्वपि दिवसेषु पक्रमध्ये विद्वत्संघोनेगच्छतीति तात्पर्यं॥ श्रीदेवीत्रिपुर
सुंदरीयः ककारसहितनमस्कः स्वस्वकुलानुसारेणार्धरात्रे सहस्रनामभिः पूजयति तस्य चतुर्विधापि
मुक्तिः करस्थैवसिद्धा तात्रातिस्वर्गलभेत्यर्थः॥ तत्रैकदिनेऽचैकस्मात्सालोक्यमात्रे दिनद्वये चेत्सा
रूप्यमपि॥ दिनत्रये चेत्सामीप्यमपि॥ चतुर्ष्वपि दिवसेषु सायुज्यमिति तात्पर्यं तु सायत
एवलभ्यत इतिविविच्यनोक्तमितिदिक्॥ २७१॥ एवं पार्थिवपुनभोगमात्रफलकान्नमो ऋमात्र
फलकोत्स्व प्रयोगानुक्त्वा भोगकैवल्योभयफलकं प्रयोगमाह॥ यस्तुनामेति त्रिभिः॥ यस्तुना
मसहस्रेण शुक्रवारे समर्चयेत॥ चक्रराजे महादेवीं तस्य पुण्यफलं शृणु॥ नाम्नांसहस्रेणे
तेकंपदं॥ नामेति प्रसिद्धार्थकमव्ययमेवा॥ सहस्रपदमेव प्रकरणान्नामसहस्रपरमितिमपिहि रा०भा०
वचं॥ शुक्रवारे। प्रतिशुक्रवारं॥ यावज्जीवार्थकपदानुवृत्तमातत्थैव पर्यवसानात्॥ २७२ १०९

सर्वाऽनंदकामानवाप्येह सर्वसौभाग्यसंयुतः॥ पुत्रपौत्रादिभिः संयुक्तो भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान्॥ अंते श्रीललितादेव्याः सायुज्यमतिदुर्लभं॥ प्रार्थनीयं शिवाद्यैश्च प्राप्नोत्येव न संशयः॥ इह मलोकं व्रजेत्। तेनैतदुत्तमपुण्यस्यात्युत्कटत्वं सूचितं॥ अत्युत्कटैः पुण्यपापैरिहैव फलमश्नुत इति वचनात्॥ सर्वैः संततिसंपदारोग्यविद्याबलादिरूपैः सौभाग्यैः सम्यग्युतः पुत्रपौत्रादीनामिति पदेन पादिबंधुभृत्यात्मपरिग्रहः॥ सर्वसौभाग्यपदेनैव सिद्धे पुनरेतेषां ग्रहणं भोगादिकं प्रति साहित्येन केवलं द्योतनार्थं। पुत्रादिभिः सह भोगान्भुक्त्वेत्यर्थः॥ ९३ अंते देहपातोत्तरं देवयानमार्गेणागत्वेति शेषः। सायुज्यमतिदुर्लभत्वविशेषणं केवलमतद्योतकं॥ शिवाद्यैः प्रार्थनीयमिति तु ब्रह्मणा सह मुक्तिरिति ध्वनयितुं॥ तथा च कौर्म्मे॥ ब्रह्मणा सह ते सर्वे संप्राप्ते प्रतिसंचरे परस्यांते कृतात्मानः प्रविशंति परं पदमिति॥ अत्र परस्येति शब्दो ब्रह्मणः पूर्णमायुर्यद्वर्षाणां शतकं मतं॥ तत्परं नाम तस्यार्धं परार्धमभिधीयते इति वचनात्॥ एतदनुसारेण प्रकृते ऽप्यंतपदस्य परस्यांत इति व्याख्यापि युज्यते॥ तावत्पर्यंतं मोक्षे विलंबस्यादोषत्वात्॥ भोगमोक्षोभयफलके प्रयोगे हि कभोगोत्तरमामुष्मिक हशाद्विविधभोगयोरेव पुत्रादिमाहिमं न पुनर्मोक्षेपि स्वस्वरूपमात्रावस्थानरूपे तस्मिन्स्त

२१० दसंभवादितिमंतव्यम्॥ १८५॥ इदानीमीहवशात्फलापेक्षयाऽधिकस्याभावादन्यत्रे
व फले पूर्वस्मादप्यलाभिनस्याश्रेय योगांतरमाह॥ यः सहस्रमिति द्वाभ्यां॥ यः सहस्रं ब्राह्म
णानामेभिर्नामसहस्रकैः॥ समर्च्य भोजयेद्यस्तु पापापमाप्नुयाद्बहुसः॥ तस्मै प्रीणाति ललि
ताम्बा समाज्ञा जेय पछति॥ न तस्य दुर्लभं वस्तु त्रिषु लोकेषु विद्यते॥ इह यावज्जीवपदादेरन
नुवृत्तिः॥ एवं यः कुरुते भक्त्या जन्ममध्ये सकृन्नरः इमादिभिश्चोक्तः प्रात्रैविधिभिरेव
निराकांक्षीकृतत्वात्॥ ब्राह्मणानां विद्याविदुषामेवं नाम्ने पां॥ तदधीतेतद्वेदेति ब्रह्म पद
रागात्वेधेवफि ध्रैः पायसं पयोवक्कलमसल तंडुलकं परमान्नं॥ अपूपाः पिष्टविकाराः क्षीर
२१८ मोबहुविधाः॥ षट्संख्यारसापेक्षुतैः सितानिर्वाणादिमिस्तान्निष्ठितेर मे स्वपदार्थैः॥ ति
कस्यापिकारवेल्लफलादेर्भक्षणीयत्वात्सद्भिरेरिस्युक्तैः॥ १८६॥ स्वस्य साम्राज्यमतोनामे
दः केवलमित्यर्थः॥ इदं च जंगम्यापारवर्जप्रकरणादस्मविहितत्वाद्येमोपनिषदानाम
परस्पावेममात्रागहिलोपापत्तेरितितद्धिकरणेनोदोषः ग्रसज्जतइति मेत्तव्यं॥ सज्जमा
नप्राणिकर्मानुसारेण भगवतः प्रवृत्तिरिति नैरर्व्यांगीकारात॥ अनयावैषम्यनैर्घृण्या राम०
पनेरपि परिहार्यत्वात्॥ तथा च ब्रह्मसूत्रं॥ वैषम्यनैर्घृण्ये न सापेक्षत्वात्तथाहिदर्शयनी २१०

ति॥ ततश्च कर्मानुसारेणाज्ञायमानोऽत्र हन्तिर्बहूनां समनस्कानामप्येकस्यैव संभवेदिति नवैमत्यं
॥ नच परस्परेच्छानुसारेण व्याप्रियमाणानां व्याहतेरभंगः ॥ स्वेच्छानुसारि प्रवृत्तिमत्स्वरूपस्वा
तंत्र्यस्य सर्वेषु विघातात्॥ स्वसमानप्राणिकर्मानुसारेणापि ततश्चार्थिकस्य असंवादस्यन
द्विघातकत्वात्॥ नचेश्वरस्य स्वाभाविकं जगत्स्रष्टृत्वं नशक्यादिपरवत्कर्मजस्मभिजिक
थमनस्य स्वभावो भंगच्छेदिति वाच्यं॥ ईश्वरस्य स्वाभाविकमप्यन्यस्य कर्मजन्मभिमंगीकारे
बाधकाभावात्॥ सालोक्यादिफलेषु तथादृष्टत्वाच्च॥ एतेन नित्यसिद्धमीश्वरं प्रकृतमेवज
गत्सृष्ट्यादेः प्रधानात्तत्रोपासकानामसन्निहितत्वान्नजगद्व्यापारकर्तृत्वं संभवतीति प्रणस्तं
॥ उपासकानामधिकारस्यागंतुकत्वे न नित्यसिद्धाधिकारकथनप्रकरणे प्रकृतत्वसन्निहि
तत्वयोरयुक्तत्वात्॥ अपि तेषामुपासकानां साम्राज्यं॥ आप्नोति स्वाराज्यं॥ सर्वेऽस्मै देवा बलि
मावहंति॥ तेषां सर्वेषु लोकेषु कामचारो भवतीत्यादिश्रुतिषु॥ नचैतन्मात्रं ग्रहसाम्राज्यपरं॥ सं
कोचे मानाभावात्॥ नचाप्नोति मनसस्पतिमित्युत्तरश्रुतेः स्वरसप्राप्तत्वेन परिशेषएव प्रमा
णमिति वाच्यं॥ स्वाराज्यरूपेश्वरासाधारणधर्मप्राप्तेः सामभेदेन धर्मिप्राप्तिरेव भवतीत्या
शये नतस्याऽपिश्रुतेरस्मदनुकूलत्वात्॥ एवं वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः श्रोत्रपतिर्विज्ञानपति
र्भवतीत्यादयः श्रुतयः सर्वा अप्यत्रैवानुकूला नोपनिषदां॥ स्पष्टमेवचाथर्वणेशौनक

२१९ शारदीयाउपासकस्यापि स्वेष्टदेवतादिविषयकत्वमामनंति। सर्वेषां सर्वस्य जगतोपि धीनाम
तो ऽर्तानां विश्वरूपत्वमेवेति॥ अथ नाद्वैतज्ञानं पासकधौरे पर ईश्वरो ऽस्मि इत्येतेन वा। मतं त्वन्मतेपि
सामुज्याख्यां चतुर्थीं मुक्तिं गतः केवलाख्यां पंचमीं मुक्तिं अश्नुते इत्येतेन वा। नचास्मन्मतेन
स्य जगद्व्यापाराभावेन तन्मते तासन्ताम्भा भेदइति वाच्यं॥ अस्मन्मतेपि जगद्व्यापारवत्वेपि स
मनस्कत्वामनस्कत्वाभ्यां भेदसंभवात्। न चोक्ताथर्वशिरोमंत्र प्रथमाधर्ववपरिसुताहविषा
पात्रित्तेन प्रसंकोचेन जित्तैवमनस्क इत्यत्रावमनस्को मुक्तिरुपासकस्योक्त इति वाच्यं
॥ संकोचे प्रगविजेस्सतीसु न्याय्यशाशंकामपंक्त्ये मा दिकुलार्णवोक्त शाक्तकस्य चित्त
हं ति विशेषरूपस्यानुदयप्रयुक्तत्वेनतद्धने गौणत्वात॥ पञ्चभोगमात्रसाम्यलिंगाच्छे
तिसूत्रेण: श्रुतिरुपमस्य तो यथैतां देवतां देवतां सर्वाणि भूतान्यवंत्येवं हैवं विदं सर्वा
णि भूतान्यवंतीति तेनो एतस्यै देवतायै सायुज्यं सलोकतां जयतीति। सापि भेदव्यपदेशपरा
ऽनुक्तिपर्यमेव साधयति॥ किंच। अधिकारः स्वत्वसाधनं नवा॥ आद्ये सर्वलोकानां स्व
र्गाद्यधिकारसाधनीभूतेषु कर्मसु प्रवृत्त्यनापत्तेः॥ आद्ये जगद्व्यापारस्याप्यधिकारत्वावि
शेषे गाढत्वासाक्षात्काररूपभोगमात्रसाम्यादेव लिंगात्त्रयसंग्रहमेवैश्वर्यमुपासकस्यापि राम०
स्यतीति कथं तेन हेतुनात दभावः साध्यत इति विचारपतितंरी॥ नवेकोऽधिकारः कथ २२०

युगपकारापसादिति वाच्यं। सत्रयागे एकस्यैव प्रत्येकं पञ्चबहुयजमानोपकारकत्वस्यैकस्यैव
ब्रह्मलोकस्य युगपदनेकोपासकोपकारकत्वायाश्च दर्शनात्॥ न चेयं षष्ठी मुक्तिरापद्येतेति
वाच्यं॥ इष्टत्वात्॥ युक्तं चैतत्। सालोक्यादिसायुज्यान्तमुक्तिषट्कमुत्तरोत्तरोत्कर्षवत्तदुत्तरभूमि
कारूपत्वे न केवलमानन्तरपूर्वत्वेन चास्याम्नायप्रसिद्धत्वात्॥ ननु पंचविधा मुक्तिरिति तान्त्रि
कव्यवहारस्य का गतिरिति चेन्न॥ सत्संहितादिषु मुक्तिस्तत्तद्विधाङ्गेपेमादिव्यवहारा
रागां भवन्मते या गतिः सैवाकेवलमसायुज्यपे। स्वान्तरभेदविवक्षयेति चेन्न॥ सत्तसंहितादिषु
मुक्तिश्चतुर्विधाङ्गेये सावग्रहनिरवग्रहयोरपि न दविवक्षयेति तुल्यं॥ तस्मात्सिद्धमुपास
कानास्तच्छिद्रिमिलयकर्तृत्वं॥ अत एव वशीवर्तन्ते चित्तस्थितिव शरीरकरणबाह्येषु तिस्य
त्रेषातें ककारैरुक्तं॥ एवं स्वानंदरूपस्य शक्तिः स्वातंत्र्यलक्षणा पश्चैव भावनिर्माण
का रिणी भवति स्फुटमिति। स्थितिलयोद्भूतिसृष्टेत्रेधैवं॥ स्वशक्तिप्रचयो विश्वमितिसू
त्रेपि शाक्तयोऽस्य जगतस्तवं शक्तिमांस्तु महेश्वरः॥ इत्यागमदिशा विश्वं स्वशक्तिप्रचयो
पृथा॥ शिवस्यानन्तसमस्यापि तथास्य परयोगिन इति सर्वं तदभिप्रेत्य प्राह॥ नतस्यैति॥उ
पनिषद्भक्तसर्वोत्तमोपासनाशीलस्यापि संकल्पादेवास्य पितरः समुत्तिष्ठन्ती [illegible] वच
फलः गिनोप्येकैडलंमेवस्तु जगत्साम्राज्यं वेदांतिनामव शिष्यत एवास्य तत्र पिह

लमेवेत्यर्थः ॥ अत एवातिरहस्यत्वादेतदितिकर्तव्यतानेतत्प्रकरणे निर्दिष्टा ॥ अपि च
त्रिंशत्तमोजनप्रकरणएव धर्मान्कथयित्वा तेषामिह वाचनिकोऽतिदेशः [illegible]
ङ्कं तत्प्रकरणएव ब्रह्माण्डपुराणे ॥ रहस्यनामसाहस्रभोजनेप्येवमेव हि ॥ आदौ
निसावलिं कुर्यात्पश्चाद्ब्राह्मणभोजनमिति ॥ अस्यार्थः ॥ पूर्वं निसाबलित्रिंशत्तमोजना
त्मकमर्णोर्यथापौर्वापर्यमुक्तं ॥ एवमेव निसाबलिसहस्रभोजनयोरपीति ॥ अत्रेदं वि
चार्यते ॥ एवं हि ब्रह्माण्डपुराणे स्मर्यते ॥ महाषोडशिकारूपाविद्यानादौ तु भोजयेद
ति षोडशब्राह्मणभोजनमिति ॥ अस्यार्थः ॥ पूर्वं निसाबलित्रिंशतभोरोस्मर्यते ॥
महाषोडशिकारूपाविद्यानादौ तु भोजयेदिति षोडशब्राह्मणभोजनात्मकं कर्म विद्या
याभक्तानां धनैर्लेनस्नातानुष्ठानवारिणोत्यादिनावचनदेतिकर्तव्यतां प्रतिपाद्यैवं नि
सावलिं कुर्यादादौ ब्राह्मणभोजनमिति वचनेनात्मकर्मणो निसावलिरिति संज्ञां प्र
दर्श्य त्रिंशतैर्नामभिः पश्चाद्ब्राह्मणान्कन्मशोर्वयेदिति त्रिशतभोजनाख्यं कर्मान्तरं वि
वांपुः ॥ तत्पश्चात्तैलाभ्यंगादिकं दद्याद्विभवे सति भुक्तितस्माति नोज्ञावचानंगानि वि राम०
धीयो। वयः कुरुते भक्त्या जन्ममध्ये सकृन्नरः ॥ तस्यैव जन्मसफलं मुक्तिस्तत्करे स्थिते

तिफलविधिस्त्वेकमुपसंहृतं॥ तत्र संशयः॥ किं निमावलिस्त्रिशतभोजने समप्रधाने उत त्रिश
तभोजनस्य निमावलेरंगमिति। यदि समप्रधानं तदा प्रकृतौ कालार्थसंयोगमात्रात्त्रिशत
भोजनविकारे सहस्रभोजने निमावलेरग्नीषोमीयविकारे वाग्नेययागस्येव नातिदेशः आगा
गिभावे तु भवता निर्देश इति॥ तत्र पूर्वः पक्षः॥ श्रुतिलिंगादेरंगत्वबोधकस्यादर्शनात्समप्र
धानमेव द्वयोर्वक्तव्यं॥ नचैवं निमावलिकुर्यादौ ब्राह्मणभोजने॥ त्रिशतैर्नीमभिः पश्चा
दिति पौर्वापर्यविधानाद्वाजपेयेनेष्ट्वा बृहस्पतिसवेन यजेतेत्यत्रेवांगांगीभावसिद्धिरिति
वाच्यं॥ वाजपेयस्य फलवत्वेन प्राधान्यात्तत्प्रकरणे पठितस्य बृहस्पतिसवस्य तदंगत्व
संभवेपि प्रकृते द्वयोरपि फलसंयोगाभावेन प्रकरणतो निश्चयाभावेनांगांगिभावे वि
निगमनाविरहात्॥ विश्वजिन्न्यायेन फलकल्पनस्योभयोरप्याकांक्षाऽविशेषेण तुल्यत
याद्दर्शपूर्णमासाभ्यामिष्ट्वा सोमेन यजेतेतिवत्कालार्थस्यैव संयोगस्यासिद्धेः॥ न चैवं यः
कुरुते भक्ष्ये तिवाक्येन त्रिशतभोजनविधेरानर्थक्यात्फलवत्त्वे बाधिते निमावलेः फलवदफल
न्यायेनामनहोमानामिवांगत्वसिद्धिरिति वाच्यं॥ तत्र हि वैश्वदेवीं सांग्रहिणीं निर्वपेद्ग्रामका
म इत्युत्पत्तिविधावेव फलश्रवणान्न सांग्रहण्या आमनहोमांगित्वसिद्धावपि प्रकृते [illegible]सो

२१३ पात्रस्य फलस्याकांक्षाव शाद्वाक्यैकावाक्यतया नूपस्यवक्तव्यतयोभयोरप्याकांक्षा [illegible]
लसंबंधप्रसिद्धेः ॥ एवंच यः कुरुतइत्यत्रैवं पदेनोभयोरनुवादसंभवात् ॥ आनंतर्ये [illegible]
कांक्षातोदुर्बलत्वात् ॥ वाचः क्रमवर्तित्वेनावर्जनीयत्वाच्च । अतएवोक्तं ॥ आनंतर्यमचो
दने ति । किंच नित्याबलिप्रकरणे विहितानां गंधतैलाभ्यंगादि पायसफलादिनिवेदनांता
सापेक्षइ इतितात निर्वाहायान्नमोः प्रकृतिविकृतिभावकल्पनयानित्याबलिधर्माणां त्रिशत
213
भोजनेऽतिदेशोवक्तव्यः ॥ तेनप्राकृतानां कामैश्वर्यादिनाम्नां वैकृतैः ककाररूपादिनामभिः
शरमापेनबाधोपिसंगच्छते ॥ अंगस्य हि प्रधानेप्रतिप्रकृतितमसंभवि ॥ भावना यां हि भाव्या
यत्नतः कथंभावाकांक्षया धर्माणामन्वयइति भाव्यान्वया सा चांगत्वनिरू
यस्ततोपि पश्चादतिदेशः ॥ अंगसंदंशनिर्दिष्टत्व इतिन्याया हि तिस्थितिः ॥ ततश्च त्रिशतभोजन
करणकभावनायां भाव्यकरणयोरन्वयोत्तरं तृतीयक्षणे कथंभावाकांक्षाकालएवनित्याबले
रंगत्वव दतामाव्याकांक्षावक्तव्या ॥ तद्ग्रहणेोपरस्पराकांक्षाकालग्रहणेन प्रकरणेनोभयोरंगा राम०
भावसिद्धेः त्रिशतभोजनभावनाया निराकांक्षत्वात्ततोपि पश्चात्तनानां नित्याबलेरंगानांक २१३

कथं प्रधानेतिदेशसिद्धिः ॥ नहि प्रत्येकं सर्ववाक्यैः शास्त्रयपरिहरणीयोऽ पौर्णमासीवैमृध
योरिव वाक्यांतरेणांगांगिभावबोधः ॥ तादृशवाक्यादर्शनात् ॥ प्रकरणादंगांगिभावस्य
रुक्तरीत्याऽ संभवात् ॥ नच त्रिशतभोजनविकृतौ सहस्रभोजनेऽतिदेशाल्लिंगादेवांगत्वसिद्धि
रिति वाच्यं ॥ लिंगदर्शनमात्रस्याऽनिर्णायकत्वात् ॥ सहस्रभोजन इति सत्रप्रस्यात्र जपानु
क्तयादिनिवदंगित्वबोधकतयाऽन्यत्र प्रधानस्यापि निमाबलेस्तावन्मात्रं प्रत्येवांगत्वमिति
बोधनेनाप्यतिदेशवाक्योपपत्तेश्च ॥ सहस्रनिसवे तथादर्शनात् ॥ इयांस्तु विशेषः ॥ तत्र
प्रकरणांतराद्भेदः । अत्र तु त्रिशती प्रकरणस्यैव होमस्य कौतुवादेन द्वादशोपसत्त्ववन्निताब
लेरंगत्वविधानात् सन्निधौ तु विभागादिति न्यायेन न भेद इति ॥ तस्मान्निमाबलित्रिशतभोजनयो
ःसमप्राधान्यमेवेति ॥ सिद्धांतस्तु ॥ फलविधिवाक्यस्य निमाबलिवाक्येन सहानन्वयस्य भया
को ऽक्षामात्राहकत्वः ॥ त्रिशतभोजनवाक्येन तु सहान्वं तयैर्णोमयोकाङ्क्षायाचेति स्पष्टितितो
नैव सहान्वये निमाबलेः फलवदफलन्यायेन प्रधानोपकारकत्वेनैवमाकांक्षानिस्सो
न फलवाक्येनान्वय इति प्रकरणिनि त्र्यपो निराबाधः ॥ एवं च नामत्रिशती प्रक[illegible]नेह
यो दिनामांतराणां प्रयोगकथनस्यासमंजसतापि निरस्ता भवति ॥ नच निमाबलेः क्रिया

२१४ मोदनं प्रति प्रकृतित्वमप्यावश्यकं ॥ तैलाभ्यंगादिकं दद्यादिति भवेत्तत्र भक्तिरिति वाक्ये तैलाभ्यं
गादेरेवातिदेशतः भोजनांगत्वेन विधेयत्वात् ॥ अभ्यक्तानां धर्मैस्तैर्नेमादिवाक्यानां तत्रांतर
रणान्नित्वा चत्वंगत्वेनैव तद्विधायकतयातदनुवादेन विभवपरत्वे नत्वावस्थामात्रविधायकतां
गीकारेऽपि श्राद्धब्राह्मणानां तैलाभ्यंगादेरनापत्तेः ॥ व्यापकाभावात् ॥ अवस्थायाः पुरोडाशानुसा
रेणा निमावस्य विवक्षितत्वेः ॥ न च वोत्कर्षः शांतिः ॥ प्रकृतिविकृतिभावस्याधुनाप्यसिद्धेः ॥ तत्
द्वलादेव साधर्म्यत्वमोमाश्रयः ॥ न चैवं विभववाक्येऽभ्यंगविधिस्तदनुवादेन अवस्थाविधिरि
ति वाक्यभेदः ॥ आख्यातानामर्थं ब्रुवतां शक्तिः सहकारिणीति न्यायेन विभवे समेव तत्सामर्थ्यं
स्यात्मत्वप्रमानदंशेनुवादात् ॥ प्रकृतिविकृतिभावस्वीकारेऽपि नान आकारान्तिकमंगत्वं क्रमः ॥
येनोत्करीमाविरोधश्चापद्येत ॥ अपित्वादिपश्चाद्वाक्येनेतांगत्वं वैम [illegible] सामस्यपीव विधी
यत इत्यर्थः ॥ तस्मान्निमावलिखितश्राद्धभोजनं प्रसंगमेवेति ॥ न चैवमतिदेशवाक्ये एवमेवे
म नेनैव सर्वांगातिदेशे सिद्धे पुनरादौ निमावलिंकु पीविहितवाक्याने प्यर्थ्यं ॥ एवं पदस्य सन्नि
हितत्वे लाभ्यंगादि सन्निपत्योपकारकांगमात्रपरत्वं ममनिराशायतद्विवरणार्थत्वादिति दिक् ॥ राम०
अत्रायं प्रयोगविधिः स च भगवता बोधायनेनाख्यातः सहस्रभोजने विधिं व्याख्यास्याम इमा २१४

दिगाकथितस्तद्दीकायामस्मा मिर्विज्ञेरोगोपघादितः सएवतुसुस्थः नरशाक्तानां तपयात्रा
णानामस्मद्देशकालौ संकीर्त्य श्रीमहात्रिपुरसुंदरीप्रीत्यर्थमनुकल्परत्याकैर्हिवसेगृह
स्थलहस्तनामभिःसहसब्राह्मणान्पूजयन्भोजयिष्ये॥ तत्पूर्वांगत्वेन निमावलिंच
करिष्ये इतिसंकल्प्य पुरापाह्नवाचयित्वा षोडशब्राह्मणान्निमंत्रयेत्॥ तेष्वागतेषु पादान्प्र
क्षाल्य गंधैर्नलेनाभ्यंज्योष्णोदकैः स्नापयित्वा तान्ने पुष्पवेश्यतिलकेषु दृष्टेषु हित्वा नारादिभिर्न
मोत्रैः कामेश्वर्यादित्रिपुरसुंदर्यंते ध्यात्वा तेनैनाभिजीतेषु षोडशमंत्रेष्वेकैकेन मंत्रेणै
कैकस्मिन्ब्राह्मणे एकैकां तिथिनित्यामावाह्य षोडशोपचारैः पदार्थानुसमयरीत्या पूज
येत्॥ यथा प्रथमब्राह्मणे ह्रीं श्रीं कामेश्वर्यै नमः॥ कामेश्वरीप्रतिपत्तिथिनित्यामावाहया
मि स्थापयामि पूजयामि तर्पयामि पूजयामि नमस्तर्पयामि नमः इत्यक्रमेणा न्हिकेपन्तनीयादि
षु षोडशं तेष्वेव मेवनित्याक्लिन्नां भेरुंडां वह्निवासिनीं वज्रेश्वरीं शिवदूतीं त्वरितां कुलसुंदरीं
नित्यां नीलपताकां विजयां सर्वमंगलां ज्वालामालिनीं चित्रां त्रिपुरसुंदरीं च माक्रमेण मुस
र्वस्त्वेवावाह्य पुनरन्नैवमष्टत्रिक्रमेणा संतर्पणाद्यार्थौ चमनस्नानानि कल्पयित्वा वस्त्रा
भरणोपस्तदत्वा संस्कृतैः सहेवकैः संतर्प्य गंधपुष्पधूपदीपानदपानदत्वा सहस्रनाम पशा

२२५ कराज्यपायसफलादिभिर्विशेषान्नैर्भोजयित्वा तांबूलदक्षिणानमस्कारप्रार्थनाविस
र्जनानि कुर्वीत ॥ आसनादिसर्वोपचारेष्वपि शेषे द्वितीयं तत्तन्नाम्ना आसनं तेतन्नामानि बुद्धु
ध्वीनामानि नीत आसनं समर्पयामि नमः इत्याकारकाः करणमंत्रा ऊहनीयाः ॥ अत्र तैला
भ्यंगादिकमावश्यकं ॥ इति निशाबलिः ॥ अथ द्वितीयेतृतीयादौ वा दिवसे एवमेव सहस्रं
ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ ह्रीं श्रीं श्रीं मात्रे नमः ॥ ह्रीं श्रीं श्रीं महाराज्ञै नमः इत्यादयो मंत्राः श्री
मातरमावाहयामी मातृणां वाहने मंत्रशेषः ॥ आसनं समर्पयामि नमः इत्यादय आसनादिषु
यथालिंगं मंत्रशेषाः ॥ तैलाभ्यंगादिकं विभवशीलानामावश्यकं ॥ अन्येषां तु यथाशक्ती
ति विशेषः ॥ ध्वजारंभे सर्वभागसमाप्तौ उत्तरभागस्य च पाठादिकं पूर्ववदेव परं तु पदार्थानु
समयोपि प्रतिशतं प्रतिपंचाशद्वा प्रकारांतरेणापि सौकार्यायत्तर्पणानामुष्णानान्नोपचारान्
प्रवृत्तिक्रमेणाहत्वाष्टपादीन सन्तोषादयादि अपि युज्यते ॥ अस्य प्रतिग्रहनिमित्तकवाहणाच्चतु
कपालपुरोडाशबाहुल्येन तथादर्शनात् ॥ सहस्रसंख्योकानां ब्राह्मणानां युगपदलाभे तु लब्ध
मात्रानेव तावद्भिर्दिने भोजयन् संख्यां पूरयेत् ॥ तावत्पर्यंतं स्वयं नियमवान् भवेत् ॥ यत्र सप्तम०
प्रकृतौ समर्पते ॥ शुक्लप्रतिपदारभ्य पौर्णमास्यवधिक्रमात् ॥ दिवसे दिवसे विप्रा भाज्याविं २२५

215

शातिसंख्यया ॥ दशभिः पंचभिर्वा त्रिभिरेकेन वा दिनैः ॥ त्रिंशत्षष्टिः शतं विप्रा, तंभोज्या हि
शतं क्रमादिति ॥ तत्र ब्राह्मणानां त्रिंशमायुगपद्यामे पित्रत्सहं विंशतीनामेव भोजनं मुख्यः
कल्पः ॥ पंचदशपामे कैकाहः स्वैकैकतिथिनिसा स्वपत्वेनैकोद्दिष्टदितानां विंशतीनां ब्रा
मपितत्तद्देवताकत्वेन तत्तत्तिथ्यावेवं तत्तद्देवतापूजनस्य युक्तत्वात् ॥ पंचदन्तदिनपर्यंते स्वस्वा
वकाशाभावे समस्तमेतु कल्पः ॥ एवं च महस्तनामस्वल्पक्रमाभावेन कतिपयेषां तत्तत्तिथिनिसा
देवताकत्वमानाभावेन प्राकृतमुख्यकल्पे प्रयोजकस्येति थ्यकृ दैवतेस्यस्य विकृतावभावात्तत्तस्यु
क्तस्य पंचदशभिरेव दिने कर्म्मिमात्रिरूपस्य नियमस्यातिदेशो न भवति ॥ अत एव सोमे पंचशौकपाल
त्रयोजकपुरोडाशस्याभावान्न कपालानामतिदेशः तस्मादिह सतिसंभवे अपोगवि वीर्विलंवा
सहिस्तु त्येकस्मिन्नेवाहनि सहस्रभोजनं मुख्यः कल्पः ॥ अनुकल्पे पुनरुक्तो दशभिः पंचभि रि
त्यनेन नैवति शेषस्मिशेषे त्रिंशत्षष्टिरिति पुनर्वचनस्य न्यूनाधिकसंख्या परिसंख्यार्थकत्वात्तत्र नहंस
मसंख्यायैव ब्राह्मणानां भोजयितव्या इत्यं शास्त्रविधिसितत्वावगमेन नाधिक्याभावादतिदेशो
पि शेषे त्रिदिनपक्षस्य सा घस्रकुम्भारवनमत्रयोरपि च यनस्येवासंभवाद्धेधः सहस्रब्राह्मणाना
मप्यलाभेत्वयथासंभवं विंशतिः ठिनादिपक्षः सहस्रतावत्तु क्तौ अपिन्या यत एवोक्तो [illegible]

२१६ यस्याविरोधेन लभ्यं तदिति यथायथं पूर्वोक्तरीत्यात्र परस्परमिह स्वनीयं ॥ २९६ ॥ एवं पंचविंशत्या श्लो
कैः पुरुषार्थप्रापकनामप्रदर्शनेन रहस्यनामतात्विवेचने समाप्ते क्रमप्राप्तमिदं विशेषण द्वे
ष्याः स्तोत्रं प्रीतिविधायकमित्युक्तमर्थं विवेचयति ॥ निष्कामः कीर्तयेद्यस्तु नामसाहस्रमुत्तमं
॥ ब्रह्मज्ञानमवाप्नोति येन मुच्येत बंधनात् ॥ निष्कामः ॥ विषयकामनारहितः । ब्रह्मज्ञानं । जी
वब्रह्मणोरभेदस्य भ्रमनिवर्तकं महावाक्यजन्यमात्ममात्रविषयकं निर्विकल्पात्मं चरमवृत्ति
रूपमनुभवात्मकं ज्ञानं । येन । प्राप्तेन ज्ञानेन । बंधनात् ॥ अनादिसिद्धाहंताममतादिरूप
पाशजालात् ॥ अयं भावः ॥ नामकीर्तनस्य नित्यप्रयोगारंभे तत्पापहारितकृत्यार्थमि
त्युल्लेखसंकल्पाने यदि श्रीत्रिपुरसुंदरीप्रीत्यर्थमित्युल्लिखते ॥ तावतैव ब्रह्मज्ञानलाभ इति
॥ न च कामनोल्लेखे कथं निष्कामप्रयोग इति वाच्यं ॥ विषयकामनोल्लेखस्यैव सकामत्वव्यवहा
रात् ॥ अत एव शिष्टानां परमेश्वरप्रीत्यर्थमित्युल्लिखितेकर्मणि निष्कामत्वव्यवहार इति हरप्रयो
गस्यत्वेनेन प्रसंगात् सिद्धिः ॥ श्रीमातुः प्रीतये नामसाहस्रं यस्तु कीर्तयेदित्यनुक्त्वा निष्कामइ
त्युक्तिरीदृशप्रयोगशीलः कदापि विषयकामप्रयोगान् कुर्यादिति ज्ञापनाय ॥ तदुक्तं ॥ निस् राम०
मित्येकैरेव कुर्वीत सोऽहरित्येकरूपमिति ॥ २९७ ॥ ननु निष्कामप्रयोगशीलस्यापि प्रमादादिभिः २१६

१५ सकामप्रयोगेप्रवृत्तौ किं स्यादित्यत आह॥ धनार्थी धनमाप्नोति यशोर्थी चाप्नुयाद्यशः॥ विद्यार्थी
चाप्नुयाद्विद्यां नाममाहात्म्यकीर्तनात्॥ विद्यार्थी वेदशास्त्राद्यपरविद्याकामः॥ नतु श्रीविद्या
कामः॥ तन्नाम्नः श्रवणमात्राधिकाराभावेनानधिकारिणां कृतस्यापि प्रयोगस्याकृतत्वेन निष्कल
त्वान्॥ विषयकामनासामान्याभावो हि निष्कामत्वं॥ मध्ये विषयकामनायाः सत्कर्मपुरस्थितत्वेन नि
ष्कामत्वमेवाह मन्ते॥ बुद्धिचांचल्येनाभयद्यपि प्रयोगकरणेन तु निष्कामप्रयोगोपि कामनाया
: सत्कर्मपुरस्थितत्वेन निष्कामत्वमेवाह मन्ते॥ बुद्धिचांचल्येनाभयद्यपि प्रयोगोपि कामनायामेवो
प्रत्याख्यानात्मकत्वमप्यनिष्टमर्थः॥ धनयशसोर्थहरणं तद्दृष्टांतार्थं॥ यथा धनार्थी धन माप्नो
तीत्यादिरर्थः॥ एतेनोत्तरोत्तरोत्कृष्टफलकप्रयोगमनोवेसवेन मध्ये प्रयोगानंतरं धनकामादि
प्रयोगकथनमसंमंजसमिति निरस्तं॥ २९८॥ इष्टप्राप्तिरंग्लोत्त्वयं निष्कामप्रयोगमारभमानस्तत्स्तु
नोपि न प्रस्रवेति॥ प्रस्तुतपद्यद्वितिहातितत्त्वहानोत्तेन। अतः कथमेतेन सह दृशमस्मन्स्तोत्रं स्यादि
त्याह॥ नानेन सदृशं स्तोत्रं भोगमोक्षप्रदं स्तुते॥ कीर्तनीयमिदं तस्माद्भोगमोक्षार्थिभिर्नरैः
॥ भोगप्रयोगाच्युतस्तमोक्षमोक्षप्रमोगाच्युतस्वभोगमुभयापेक्षाणामप्यंतत्रापारोहो भोगप
श्रीमोक्षप्रदत्वात्तिनर्थः॥ पूर्वं श्रीकल्पसूत्रे ज्ञानप्रदत्वमाख्याय ब्रह्माण्डपुराणे प्रोक्तं तन्मात्र
शेषलोकानां त्रिपुराराधनं विना न स्तो भोगापवर्गौ हि योगपद्येन कुत्रचित्। तन्मनोऽसङ्गमा

२७ मात्मद्याजीतन्नतेह कः। तदात्मैक्ये न कर्माणि कुर्वन्मुक्तिमवाप्स्यति। एतद्रहस्यमाख्यातं सर्वे
षांहितकाम्ययेति पूर्वश्लोकस्य ब्रह्मज्ञानप्रदत्वमात्मोपदेशेन तत्साधनवैराग्यप्रदत्वं मननं तच्छ्लो
केनोच्यते।। भोगेभ्यो विषयाभिलाषेभ्यो मोक्षो मोचनं तद्वासनात्यागस्तत्प्रदत्वानीमादिरर्थः
।।उक्तं चाष्टावक्रगीतायां।। मुक्तिमिच्छसि चेत्तात विषयान्विषवत्त्यजेति।। २९ ।। किंबहुनोक्तं
त्रैलोक्यकर्मसंभवाभावेन चेच्छ्रौतस्मार्तकर्मस्वेव वर्णाश्रमाचरणादरणशीलास्तेषामप्येतद्रूपका
रकमित्याह।। चतुराश्रमनिष्ठास्तैः स्वस्वधर्माणां सम्यग्यथाशास्त्रमनुष्ठाने क्रियमाणे रोपद
वशंभाविविवेकजन्यवैराग्यं तस्य परिपूर्णये समाधानायेतितात्पर्यं च तत्रथी।। चतुराश्रमिणांया
नियानिकर्माणि श्रुतिस्मृतिविहितानि तानि सर्वाणि तासां सर्वेषामुपसंहारसमर्थं स्वेव फलप्रदानि
।।सर्वाणोपसंहारमस्यैव प्रायेणाधुनिकानामशक्यत्वमतः।। नहीदमस्माभिः प्रदर्शितं शिवस्तोत्रे।।
स्वाभिन्नेगेषु सत्सु वै प्रविष्टविरचितेष्वेव कर्माणि किं विनष्टं पञ्चभिनो चेन्निरपेक्षस्वदेः संध्या
यंत्रास्यंति।। मंत्रैर्मंत्रार्थबोधान्गुरुकुलनियमान्देशकालार्थशोधानुष्ठानं स्ट तत्वा
क्थमतिकठिनोपेयुषीशेमुषानइति।। ननु श्रवणमननगाहोगलोपस्यावश्यकतया तज्ज्ञानि
तपायनिरासद्वारा तावद्गुणसंपादनायेदं सर्वेषामावश्यकमितिभावः।। उक्तं च देवीभागव रम
तेतृतीयस्कंधे देवीवाक्यमिति भगवत्या।। मन्त्रामोच्चारणान्महेवस्मरणेषु सकलेषु च। सदाहृष्टाद्य सं २७

217

तुष्टाभविघ्नध्वंसतरः किंलेति ॥ इत्थंच संयोगरूपकलापेन। स्पष्टश्चायं पुरुषार्थोमयस्तुपता
१० सिद्धिः ॥ ३०० ॥ अथ परिभाषायां विंशतिश्लोकानाचष्टे ॥ ॥ नामस्मरणावश्यकतोक्तिः सा
र्धत्रयोदशश्लोकैः ॥ उपसंहारः सार्धैः पंचभिः केनसत्तोक्तिः ॥ अत्र चरमश्लोकस्ये कस्मस्त
नोक्तिरूपत्वाकथनेनततः पूर्वं प्राह हयग्रीवोक्तिरूपत्वं वेतिद्योतितं ॥ दशभूः सार्धत्रपालाइ
तिवक्तृनिर्णायकश्लोके चरमस्थाने हयग्रीवस्यैव कथनात् ॥ तत्त्वरतत्पत्तदवधिपर्यंतम मस्य
कस्यापिवक्तृत्वेन परिगणनाभावाच्च। तत्रैवाध्युष्टमित्युक्तिः स्तुत्यर्थभागापि प्रायेणोपाविरोधः
३९ ॥ ननु गलोपपत्तिसमाधानाय प्रायश्चित्तान्यपि तत्र तत्रैव विहितानीति तैरेव सा हुराप
सि श्रोक्रिमनेनसहस्रनामस्तोत्रेणेत्यत आह ॥ कलौ पापैकबहुले धर्मानुष्ठानवर्जिते ॥ नामा
नुकीर्तनं मुक्त्वा नृणां नान्यत्परायणं ॥ पापैकबहुले। चतुष्पाद्धर्मस्य पादत्रयेन लुप्तो मुखे
तिविनाशैकमयपानरमखंडानलेनाशमयाने ॥ मोचनकर्तृकर्तृकक्रियान्तराभावेन तत्प्रा
त्योगात् ॥ स्छितानामितिशेषः सर्वोनेवासमाधेयं ॥ नामामनाद्रत्यस्छितानांसर्वसांग
कर्मानुष्ठानतः पततामित्यर्थः ॥ अन्यत् ॥ श्रुतिस्मृतिभिश्चोदितं प्रायश्चित्तं ॥ न परायणं ॥ नाश्र
यः ॥ न वैकल्पपरिहारकमितिभावः ॥ नामानुकीर्तनं तु भवतीत्यर्थः ॥ प्रायश्चित्तानि शिवनवनाम्ना
हरहयोद्धारितं ॥ किमन्येन मुनिश्रेष्ठाः प्रायश्चित्तेनकर्मणा। प्रायश्चित्तमशेषस्य देवीनाम।

२१८ नुकीर्तनमित्यादिवचनात्॥ किंचाऽत्र तृतीयवचने प्रायश्चित्तस्य कर्मणोऽतिविशेषणेनैतत्सू
चितं॥ प्रायश्चित्तानामपि कर्मविशेषरूपत्वात्तेषामपि सांगानामेव फलजनकत्वं वाच्यं॥ सांग
तान्तरं कृती माकुरुः शोकेन च॥ तत्रापि प्रायश्चित्तान्तरगवेषणेऽनवस्था॥ न च नामस्मरणस्या
पि प्रायश्चित्तरूपकर्मत्वाविशेषात्सांगतायै प्रायश्चित्तान्तरगवेषणात्तत्क्रममिति वाच्यं॥ इष्व
गाहांगांतरनिरपेक्षस्यैव नामस्मरणमात्रस्य पापापनोदकत्वात्॥ तदुक्तं विष्णुभागव
ते॥ सांकेत्यं पारिहास्यं वा स्तोभं हेलनमेव वा॥ वैकुंठनामग्रहणमशेषाघहरं विदुरिति
॥ सांकेत्यपुत्रादिनामा स्तोभः शब्दहीनः शिवरहस्येऽपि अवशेनापि यन्नाम्नः कीर्तनान्मुच्यते
नरः॥ स कथं न महादेवः सेव्यते बुद्धिशालिभिरिति॥ देवीभागवते तृतीयस्कंधे॥ अस्यैव
पित्रन्नामप्रसंगेनाभिभाषितं॥ इत्यतिवांछितानर्थानहं लेभानपि सर्वथेति॥ शक्तिरहस्ये
पि॥ मदात्प्रमादादुन्मादाद्दुःस्वप्नात्स्खलनादपि॥ कथितं नाम ते गौरि नृणां पापापनुत्त
ये इति॥ मदः सुरापानादिजन्यः॥ प्रमादो नवधानता॥ उन्मादो भूताद्यावेशः॥ दुःस्वप्नो
निद्रावस्थायामभिलापः॥ स्खलनं किंचित्कर्तुं प्रवृत्तस्य मुखादन्यदीयत्क्रियाशब्दनिःसरण
॥ किंचात्राऽस्ति हि महाभाष्यप्रसिद्धः कूपखानकन्यायः॥ तथा निवृत्तिपंकलेपनिरासफ राम०
लकस्य कूपस्य खनने पि जायते एव तत्पापं कर्मलेपोऽनावपि सिद्धे कूपेतज्जन्मजलेन नश्यत २१८

218

स्वेति॥ रामनंदः सत्पुरुषस्तु इत्याकारकापशब्दप्रयोगजन्यं पातकं तन्नामराजस्तु रुषेतिपरि
११ निष्कृतरूपयोगेनानपपतीतिस्त्रीकारांत॥ तेन न्यायेन प्रकृतेपि नामस्मरणानाश्यतावछेदक
पापत्वादिशेषान्नामस्मरणांगलोपजन्यपातकस्यापि तेनैव नामस्मरणेन नाश इति नानवस्था
॥ अनेनैवाशयेन ग्रंथांतेऽस्माभिर्वक्ष्यते॥ तथाप्यंततः सतः सदृयहृदयानामहिमाप्यपूर्वस्तस्मा
न्मेन खलु खलपापोमयपक्षयमिति॥ अपूर्वः स्वांगलोपजन्यपातकनिवर्तकत्वरूपः पूर्वजाप्य
श्चित्तादिकर्मस्त्वकाप्यक्रमइति तदर्थः॥ न च श्रौतस्मार्तादिप्रायश्चित्तसांगतायै नामकीर्तन
स्योपयोगोस्तीति वाच्यं॥ तद्धेतोरेवास्तु तद्धेतुत्वं किं तेनेति न्यायविरोधात्॥ तदिदं सर्वमुक्तमा
स्माकीनाशिवलवे॥ वेधावेधापुराणानपि शिवकृत्यानान्नमाधान्नमाधान्मायश्चित्तानिवित्ता
विपत्रनत्वविद्येयानिवेचनांजिकचेः पचेदमाप्रेपुनरपिपजनंपूर्णपद्मांतरापेत्वकाला
ज्येनहरांकृतिरिति वकृशालत्वमेतन्नजोने॥ कृतस्याकरणेप्यकृतस्यकरणेप्युक्तं पुराणादि
पुप्रायश्चित्तेनगतोपरांशचूशिवेस्तु द्वारणांभक्तितः॥ कृत्वाकर्ममहेशानस्मृतिस्समाधानाय चेत्तत्स्मृ
तिः सादावेवकृतोननारयति किं तस्मात्प्रजामिक्रियाइति। कर्मणाः समाधानायप्रायश्चित्तेनस्यापि
समाधानाय चेत्तत्स्मृतिः सादावेवकृतोननारयति किं तस्मात्प्रजामिक्रियाइति॥ कर्मणाः समाधा
नायप्रायश्चित्तेन तस्यापि समाधानाय चेत्तत्स्मृतिः सादावेवकृतोननारयति किं तस्मात्प्रजामिक्रिया

॥१९ [illegible]कर्मेरा[illegible]ः समाधानाय त्रोयकश्चिनंतस्यापि समाधानांतरं प्रतिसमाधानमित्यर्थः ॥ न
२०१ [illegible] निमेव परायणम् इति [illegible]॥ ३०१ [illegible] नुनाम कीर्तनमात्रमास्य पापक्षयजनक
[illegible] मात्र [illegible] निमेव [illegible] पि [illegible] पंत मोह
ने [illegible] मे किं [illegible] निमाशं [illegible] सर्वेषां पुराणवचनात् [illegible] विष्णोः [illegible] पापनाशकत्वेपित मोह
[illegible] धोतास्त्रिंचंड [illegible] तिजस [illegible] नारत [illegible] तत्रैतदेव सर्वातिशायीतिकथ
[illegible] ॥ लौकिकादिमधुष्टे ॥ लौकिकाद्वचनान्नु
[illegible] मेदानवर्णीयति ॥ लौकिकादिमधुष्टेः ॥ लौकिकाद्वचनान्नु
[illegible] नामानुकीर्तनं ॥ विष्णुनामसहस्रात् शिवनामैकमुत्तमं ॥ द्यवपदादिशब्दप्रयोगे
[illegible] ॥ एकः शब्दः सम्यग्ज्ञातः सुष्ठु प्रयुक्तः स्वर्गे लोके कामधुग्भवतीतिवचनात् ॥
[illegible] शब्दः [illegible] राम पे [illegible] विक्रमा [illegible] पुराण [illegible] कमनुजेवाव कस्येकस शब्दस्यो
[illegible] फलदं लदं ॥ उक्तं च विष्णुभागवते ॥ [illegible] पुराणश्लोकांश्च मान
[illegible] ॥ स्मरं [illegible] मुच्यते तेन हेमो स्विला
[illegible] या पराज्ञां तेप्रयत्नाः सुसमाहिताः ॥ स्मरं [illegible] मुच्यते तेन हेसो स्विला
[illegible] नामसहस्रकीर्तनमपेक्षेति लौकिकाद्वचनादि [illegible] र्थः ॥ विष्णुनामेति ॥ वि
[illegible] ॥ अनंतसंख्यानां विष्णूनां [illegible] चिरमृतमस्यापि नामैकवच
नादेकनामार्थः ॥ अनुकीर्तनमित्यस्यानुकीर्तमानमित्यर्थः ॥ अनुकृतकीर्तनं [illegible] विग्रहो रामन २१९
न ॥ इदं च परं शिवनामादि [illegible] नुवर्तते ॥ शिवानां नामानि [illegible] स्वरशिवमहेश्वरसदाशि [illegible]

219

॥नाम॥ अयं भावः॥ विष्णुनाम्नामानंत्येप्येकैव भूमिका॥ रुद्रादीनां तूत्तरोत्तरं भूमिका भिद्यंते॥ ता
स्वप्येकैकस्या रुद्रोद्देशानंतरमेवेति द्योतनाय विष्णुपदसमानयोगक्षेमे रुद्रपदमनुक्रास
वान्तुसरणे शिवपदं प्रयुक्तं॥ तेन विष्णुनामतः परं रुद्रनाम ततः भमीश्वरनामेत्याद्यो भू
मिकाउन्नेपा॥ इयांस्तु विशेषः॥ विष्णूनां तरतमभावापत्त्वे नानंतताभावाद्यथाकथं विद
पिनत्वामोच्चारणांसमानफकमेव शिवानां तु तरतमभावे नायानंततो मूरस्मरनाम सांकर्योच्च
ताहृशानाम्भूमिका पदार्थानुसंधानपुरःसरकीर्तनेनानाम तथात्वे तन्ममिति॥ अथ
पा॥ विष्णुरप्यादित्यादिगणांतर्गतत्वादिशाप्यनंतविधएवेति तत्रापि नामसंकरे यथानुसं
धानं तत्र वविशेषो वेषो वेदितव्यः॥ तत्त्वाधाराशाश्वतमस्तु यथाकथं विकीर्णमानात्रपुत्र
तमाख्य॥ अत एव परशिवे शिवादिशब्दामुख्याइमुक्तेस्संहितायां॥ नामानि सर्वाणि मुक
ल्पिनानि स्वमायया निमस्तु स्वात्मरूपे॥ तथापि मुख्यास्तु शिवादिशब्दा भवंति संकल्पनया शि
व स्येति॥ विष्णुनामभ्योरुद्रादिनाम्नामुत्कृष्टत्वमपि तत्रैव यमंत्रापि शतानंदमुनेर्वाक्यं॥ शिव
रुद्रादिशब्दाभ्यो विशिष्टाश्चेन्द्रमानवः॥ नारायणादिशब्देभ्यस्तत्त्वं परिहरप्रभुमिति परा शरतु
रारोपि॥ देवनाम्नः समस्ताभ्यः स्वशब्दः परमात्मनः। ब्रह्मणाश्च महाविष्णुर्वरिष्ठः सर्वपातकाः॥
विष्णोरपि परः साक्षाद्रुद्रः संहारकारक इति॥ सूतगीतायामपि॥ त्रिपुरुद्रोवरिष्ठस्तदेरोक्ता

२२० यीपरः शिवः॥ मायाविशिष्टात्सर्वज्ञात्मनोऽवः समादिलक्षणः॥ विरिंचो मनयः सत्त्वाच्छि
वोनात्र विचारणा॥ शिवाद्विरिंचो नैवास्ति मयास्तत्समुदीरितमिति॥ अत्र मायीनेदेनेश्वरः शि
वमहेश्वरसदाशिवात्मभेदेन गृहीताः॥ ब्रह्माविष्णुश्च रुद्रश्च ईश्वरश्च सदाशिवः॥ एते पंच
महाप्रेताः पादमूले मया स्थिता इती श्वराद्भेदेन मध्ये सदाशिवस्य कीर्तनात्॥ शिवात्मके महामं
चे महेशानोपबर्हितो॥ अतिरम्यतमे तत्र कशिपुश्च सदाशिवः॥ मन्त्रकाश्च चतुष्पादाः संहेश
श्च पतेऽग्रहः॥ तत्रास्ते परमेशानी महात्रिपुरसुंदरी॥ मिमेरवया मलेकामेश्वरातिरिक्तानां षराणां की
र्तनात्॥ मंजकाः भ्रमाः॥ द्रुहिणहरिरुद्रेश्वराइतिजदर्थात्॥ बहुरूपाष्टकप्रस्तारादिश्च पिवमे
व॥ सा बहुत्तमस्त्रिपुरसुंदर्यभिन्नः कामेश्वरशिवोऽर्थः॥ समादिलक्षणाइति॥ नानिचकोर्मः॥ स
र्वसर्वगतं सूक्ष्मं कूटस्थमचलं ध्रुवं॥ योगिनस्तत्प्रपश्यंति महादेवाः परात्परं॥ आनंदरूपं परं
ब्रह्म केवलं निष्कलं परं॥ परात्परतरं तत्त्वं शाश्वतं शिवमव्ययं॥ अनंतप्रकृतौ लीनं देव्यास्त
त्परमं पदं॥ शुभ्रं निरंजनं शुद्धं निर्गुणं द्वैतवर्जितं॥ आत्मोपलब्धिविषयं देव्यास्तत्परमं प
दमिति॥ एवं स्थिते पंचानां मतो रूपतश्चावांतरभेदेन तत्तच्छास्त्राणामपि सांकर्याद्दृश्यमानत्वाति
पादकपुराणानां पार्थक्याभावाच्च शिवनामैकमिति वाच्यं॥ अनेनैवाशयेन शक्तिरहस्ये चतु राम०
र्युगसहस्राणि ब्रह्मणो दिनमुच्यते॥ पितामहसहस्राणि विष्णोरेका घटी मता॥ विष्णोरेषु क २२०

१२० ५ प्रतिपादकानि वचनानि विष्णुभागवतब्रह्मनारदीयादिषु भूयांसो वद्दृश्यंत इति चेत्॥
सत्यं दृश्यंते परं तु तानि परतत्वे न सहते ते विवेकेनाभिप्रायेणोक्तविरोधात्॥ तदप्युक्तं मत्स्ये हि
तावत्॥ विष्णुप्रजापतीन्द्राणां मुख्यं पूजाकराद्यपि प्रवर्द्धते वदान्यानि श्रोतानि भांत्यपि तानि
नितत्वात्मनां तेषामुत्कर्षं प्रवर्द्धति हि॥ विष्णुप्राजापत्यैन्द्रे भागे हसोत्कर्षमालिकाः॥ वर्द्ध नियया
निवाक्यानि तानि सर्वाणि हे द्विजाः॥ प्रवर्द्धतिस्वरूपात्तथात्त्वात्मना विच॥ नैवं विष्ण्वादिदे
नानां मिथ्या दिपदेन विष्णुदेवानामेव अपातित्वः सर्वेपि शिवाउच्यंते॥ तेषां च पत्नीमिरहस्यैवा
दुरुमुखैककवेद्या॥ न चैवं सति विष्ण्वादेरविनाशित्वबोधकवचनजातविरोधः॥ तस्मापि
नत्वहं श्रेष्ठो वाहं मनुरभवं सूर्यश्च [illegible] तानि रहस्यतादुरुमुखैकवेद्या। नचैकवेद्या॥ नचै
वं सति विष्ण्वादेरविनाशित्वबोधकवचनजातविरोधः॥ तस्मापि नत्वहं श्रेष्ठो वाहं मनुरभवं
सूर्यश्चेमादित्यामदेववच नयडुपपत्तेः॥ अस्मदाद्यपेक्षया चिरतरजीवित्वेन सत्यत्वेनोपपु
पपत्तेश्च॥ तदुक्तं मत्स्यपुराणे॥ शाश्वताः पुरुषायत्तमाना नेतः स्वजन्मनः॥ जीवंतो यो मृत्युहा
तस्मात्सोमाउच्यते॥ अह्मप्रजन्म निधनेनैव विद्याद्यमताइतिः ३०२ एवं कामे पुर
स्या [illegible] सिप्रेतरमे [illegible] देवतठकेदेयाः पूर्वेप्पउतेमतत्वमित्रेमेव॥ ब्रह्मप्रजन्म निधनेषु

२२ परस्परमपि शक्त्या विना शिवेन नामधाम न विद्यते। इत्यादितंत्रवचनेषु शिवः शक्त्या
युक्तो यदि भवति शक्तः प्रभवितुमित्यादिना सौंदर्यलहर्यां च कथितमुक्तेप्येवं सर्वानुमतं
सिद्धमपि शिवोत्कर्षस्य शक्तिमूलकत्वे सिद्धे तदुत्कर्षे ते रेवाभिहितिमायेनां वा मा एवं सर्वोत्त
मत्वमिष्टं तत्राशयेनाह॥ शिवनाम सहस्राच्च देव्या नामैकमुत्तमं॥ देवीनामसहस्राणि
कोटिशः संति कुंभज॥ देव्या नामसहस्रस्तोत्रे देवीनां सहस्रम निरासाय देव्याश्च सर्वो
त्तमत्वे च पुरस्तात् निषत्त्वं देवेषु निवेदयन्देवताये महमेइमेवा सहस्रं महोत्तमं वा हारात्रि वा युमा
देकत्वश्च वाक्याच्चेत्साष्टमेव॥ कर्मकांडेपि प्रसंगाद्देवतांतरानुवादप्रसक्तौ सप्तमामेव पांदेव्या
नीतं तत्र दस्माधारस्यासंज्ञयेवानुवादप्रायपाठमहमेवाएतद्देवतायेहव्यं॥ महतीमेव तद्देवता
प्रीणाति माहिष्ववहाराच्च॥ एवं सम तिष्वपि ब्रह्मणोहरस्य विष्णुर्विष्णोरपि शिवः स्मृतः॥ शि
वस्य हृदयं संध्याने नोपास्या द्विजातिभिरिति कश्यपादिवचनैः॥ कौर्मपाद्मस्कांदादिनिखिलपु
राणेषु च तंत्र तत्र देवीकालिकाब्रह्मांडमार्कंडेयादिपुराणेषु बहुशः॥ शक्तिरहस्ये देवीभागव
ततृतीयस्कंधादेषु चैवं पर्यालोच्य। ज्ञानार्णवकुलार्णवादितंत्रेषु तत्परिभाषितस्तपावर्णितमि
तितद्वेदितव्याणां स्पष्टमितिनेह प्रतन्यते॥३०३॥ तेषु मुख्यं दशविधं नामसाहस्रमुच्यते॥ रहस्यनामसा०
हस्रमपि दशसंख्यकमपि॥ तेषु कोटिषु दशविधं। इति ठ्युभास्तवागंगापुपालकावालरामभा २२

इत्यभियुक्तैः संगृहीतप्रकारदृशाकवत्वं च गंगाद्यक्षरदशकं सहस्रनामस्य शाकस्याद्यक्षः
रत्वं ॥ मध्यमध्यं चैवं ब्रह्मपंचतत्वयं ॥ श्रीनाथ लिंगकू स्कंच पुराणानि इत्यष्टावपि ति
देवीभागवतषष्ठश्लोकएवनामेकदेशेनामग्रहणमिति न्यायसिद्धं ॥ चरमो भकारो हृस्वएव ॥ दी
र्घपाठस्तु बहुक्त्वेनमप्रयुक्तः ॥ तत्र गंगा भवानी गायत्री काली लक्ष्मीः सरस्वती ॥ राजराजेश्व
री बाला श्यामला ललितादशेति तद्दर्थः ॥ शासं प्रशास्ते ॥ ३०५ ॥ उपसंहरति ॥ तस्मात्संकीर्तये नित्य
मकलिदोषनिवृत्तये ॥ कलिप्रयुक्तो दोषः स्वस्वकर्मसमनुष्ठानवैकल्यं तस्य निवृत्तये गादि पारि
ष्टत्वेन ये । वैकल्यं च नांगलोप एव ॥ अपितु प्रधानलोपोपि विकल्पतावि शेषात् ॥ कलिप्रयुक्त दो
षत्वाविशेषाच्च ॥ सोपि च प्रायेणाधुनिकानां सर्वेषां कर्मठंमन्यानामपरिहरणीयएव यदेवत्रोद्दे
शेन क्रियते त्यागरूपस्य यागस्य संकल्पविशेषात्मकत्वेनाग्रयद्देवंन ममेत्याद्यिस्पष्टतरश
ब्दाभिलापमात्रेणानसात्राजायमानत्वात् ॥ एवं मंत्रार्थावेदनपरत्वाच्च प्रधानमस्या वादिमो ब्रह्मेति
मंत्रार्थानुसंधानमाहिमावच्छिन्नचैतन्यस्य स्वात्मचैतन्येनग्रहाभेदभावनारूपं । नद्युशिष्टानां
रहस्याभिज्ञानामपि कादाचित्कमेवनसार्वत्रिकमिति प्रधानलोपस्तैषामपरिहार्यः ॥ नतु
तेषामंगवैगुण्यनिमित्तकप्रायश्चित्तानुष्ठानेन समाधानं ॥ अंगमात्रलोपएवतेषां विधानात् ॥
प्रधानलोपे तु पुनःकरणमेवेति सिद्धान्तात् ॥ इदं तु नामकीर्तनमुभयस्मिन्नपि निमित्ते समा

१ २२२ धायकमिति।ततोप्यस्योत्कर्षः सिद्धः॥ ननु एवं सति प्रायश्चित्तशास्त्राणां कर्मकांडस्य च वै
यर्थ्यमित्याशंक्याह॥ मुखं श्रीमातर्नामेति न जानंति विमोहिताः॥ मायामोहितचित्ताः
हृत्वा नेमा घ्नस्यैव पुंसो यत्रैव हरिचिंतनं दृढेऽशेनैव तानि शास्त्राणि प्रवृत्तानि। हरेस्मृते चलो
केपि कस्यचिन्न लेगु रुमूत एवोपायेरुचिः कस्यचिद्वृत्तयुत्स्मृत एवेति॥ ततश्च तान् हसन् तत्र
गनानुजिघृक्षयातानि तानि शास्त्राणि भगवतैव कृतानीति नानर्थक्यं॥ सह स्वनामपा
ठेन रागादिकं यारुत्तुमादकत्वादपि सार्थक्यमिति तु स्फुटो भिसंधिः॥ लघुपायेसत्यपि
222
गुरूपायेजनानां प्रवृत्तिस्तु तत्तत्कर्मानुसारि आमोहादेवेति भावः॥ ३०५ श्रोतस्मार्त
कर्माद्येवरतानां बहुजन्मभिरत्वा दृशकर्मजन्म उत्पपरिपाकेन विष्णुनामस्व प्रीतिर्बहु
नो संभवतीत्याशयेनाह॥ विष्णुनामपराः केचिच्छिवनामपराः परे॥ न कश्चिद्दपि लोकेवु
ललितानामतत्परः॥ तावृशाविष्णुनामकीर्तने न कतिपयैर्जन्मभिः शिवनामस्वपिक
तिपयैकां प्रीतिः संभवतीत्याशयेनाह॥ शिवनामपराइति॥ शिवस्य ब्रह्मविष्णुत्रिचत्वादि
रूपसिकाभेदेनबहुविधत्वात्तत्र सत्तोपि परस्परतारतम्यस्य दुरवगाहत्वाद्बहुभिरपिजन्मभि
लि सायंलत्तद्भारांकनामधिरूढा अपि मध्ये गावतिष्टमाना भासंते शिवकल्पेपन्नानिर्गुणस्वर एम०
नाहर त्वेगा यलिष्ठत्वातां अतो बहुतरजन्मभिर्वहुपुरणसंभारैर्भ्वलभत्वाद्धहेस्यत्तरेषु देवीनाम २२२

ऽदुर्लभमनतरापर्यवसानि। अनन्तरोक्तंश्लोकं ब्रह्माण्डपुराणे। यस्य नोपस्थितं जन्म यदि वा शंकरः
स्वयं॥ तेनैव लभ्यते विद्या श्रीमत्षोडशाक्षरीति। अत्र शंकराणां क्रमभेदानुसंधानरूपोपास
५ नया चरमशंकरतादात्म्यापन्नोऽपि दिवा शंकर इत्यनेन कथ्यते॥ तादृशी षोडशा दुर्लभमनुरेव॥
या च दुर्लभमनुतरासाध्याये तावियमान आयेवेत्याशये नाह॥ नाकस्थितिरपीति॥ लोकेषु मनुष्येषु देवे
षु दानवादिषु च॥ ३०६॥ इदानीं सूचितमभिप्रायं स्फोटयति॥ येनास्मदेवतानाम कीर्तितं जन्मको
टिषु॥ तस्यैव भवति श्रद्धा श्रीदेवीनामकीर्तने॥ अस्मासां विष्णुरुद्रेश्वरादीनां देवतानां नाम
ध्यानि स्वकं जन्मकोटिषु येन कीर्तितं तस्यैव कस्मांक्रमेणोत्तरोत्तरदेवतानामात्मा ध्यानं मम शिव
तादात्म्यापन्नस्यैव विरलतमस्य कस्यचिन्मुमुक्षुधौरेयस्य श्रीदेवीनामकीर्तनाविषयकश्रद्धांकुरोद
यो नामैषामितिभावः। ३०७ तन्नीदृशदेवीनामकीर्तनविशिष्टजन्मबाहुल्ये किं प्राप्नोमि माशंक्य
जन्मांतरमेवासंभवित्वेन तद्दृष्टांते निरस्यति चरमे जन्मनि पाप्य श्रीविद्योपासको भवेत्॥ नामसा
हस्रपाठस्यापि तथा च चरमजन्मनि॥ अस्मिन्नपि उपमानोत्तराभावाद्देवीनाम्नो देवीमंत्र एवोपमान
मित्याशयेन यथा श्रीविद्योपासक इत्युक्तं॥ उपासकशब्दस्तु ज्ञास्तिपरः॥ श्रीविद्येति मंत्रपदं॥ गु
रुदेवतात्मनामैक्यभावनासिद्धिमदभिप्रायेणोपासकपदेन तस्या विशेषणं॥ तादृशपाठस्य च
रमे जन्मनि लाभात्॥ यस्य नोपस्थितं जन्मेत्यादि ब्रह्माण्डपुराणवचनात्। अथवा नामसाहस्रस्य
पाठो मस्मिन्निति मधिकरणबहुव्रीहिणोत्तरपदस्यैव वा पाठकपरं। उपासकपाठकयोः

२२३ मानोपमे पताव छेत्सकपोर्मंत्रनाम्नोरप्युपमानेमपयभावः फलति ३०८ श्रीविद्यामंत्रमात्रला
भो नोपास्तिः॥ तस्य रहस्य भोपायेन पुस्तकादिना पसंभवात॥ अपितु तद्विषयकबाह्यांतर भि
भिन्नयावदाचारपरिज्ञानपूर्वकमनुष्ठानं॥ तच्च विरलतरं॥ अत एवोक्तं शक्तिरहस्ये॥ कौलिके गु
रवोनंताइति॥ श्रोतस्मार्ताचारविषयकग्रंथानां बहूनामुपलंभेन तद्विषयकयावज्ज्ञानवत्ताम
पि पुरुषाणां बहूनां लाभो देके नैव गुरुत्वादित्रैवी शिष्यमनोरथपूर्तिः॥ एतदाचारास्तु सोमतस्वे
न नष्का पिग्रंथे स्वपनिबध्यंते॥ उपनिषधे अस्तु तयोगिनी शापाम्नानात॥ अत एवोत्तरचतुःश
त्यां कर्णात्कर्णोपदेशेनां संप्राप्तमवनीतलं इत्युक्तं॥ नतु पुस्तकास्तु स्तकांतरमिति॥ तस्माद्बहुगु
रुमुखेभ्य एव समस्ताचारज्ञानलाभ इति तदाशयः॥ एतदाशये नैव मेरुतुल्योयथा मंगः पुस्त
कं ज्ञात्वा रेज्ञेनेत्॥ ज्ञानं लुब्ध्वस्तथा शिष्यो गुरोर्गुर्वंतरं श्रये दिति प्रमतुज्ञाचूर्णाभिषेककर्तायोगुरु
स्तस्यैव पादुके तिष्ठपरस्याच संगच्छते॥ ततश्च मंत्रमात्रस्य विरले पिसनात्रोपमानमपितु पा
वदाचारवेदनमेव तथा॥ विरलत्वमनादिना पिनोक्तमेवा र्थोह ठ येति॥ यद्येव विरलालोके श्री
विद्याचारवेदिनः॥ तथैव विरला गुह्यनामसाहस्रपाठकाः॥ विरलाविरलतमा इत्यर्थः॥ ३०९॥ ए
वं प्रत्येकं विरलानां त्रयाणामेकत्र मेलनमतीव दुर्लभमिति तिमाय स्थि त्रमेवार्थमाह॥ ॥मंत्रराज
श्चैव चक्रराजार्चनं तथा॥ रहस्यनामपाठश्च नाल्पस्य तपसः फलं॥ अपितु क्विवधिकस्ये रा०
ति[illegible]लकारे रोवाः यं समाहो नाल्पस्येति तत्तु न त्रः॥ ३१० एवं देवता प्रीतिकरं तत्सर्वका २२३
[illegible]लाह

॥स्यान्वयमुखेनोक्त्वा व्यतिरेकमुखेन निर्दिशति लिनोकाराभ्यां द्वयपतिद्वाभ्यां॥

२२३ मा पठन्नामसाहस्रं प्रीता ये योमहेश्वरी॥ सच दृष्ट्वा चाविना रूपं पश्येद्देवविमूढधीः॥ ३११॥
दे हस्रनामसाहस्रं संत्यक्त्वा यः सिद्धिकामुकः॥ स भोजनं विना नूनं दुत्रिष्ट त्रिमभीमति
स्य हो र्थः॥ ३१२॥ भक्तस्तावदिह कमप्येतद्देवे नव प्रकाति रेकाभ्याम् माह॥ योम क्तो ललि
ताहेत्या; स नित्यं कीर्तयेदिदं॥ नान्यथा प्रीयते देवी कल्पकोटिशतैरपि॥ यो नित्यं संकीर्त
येत्स एव भक्तो नान्यथेत्यर्थः॥ ये पलमानास्तस्मात्विजइस्ते यपत्नदोर्वैफरीतेनान्वयः॥
२२३॥ नामसाहस्त्र पाठविधिं निगमयंस्तत्फलकथनमुपसंहरति॥ तस्मादृहस्यनामानि
श्रीमातुः प्रयतः पठेत॥ इतितेकथितं स्तोत्रं रहस्यं कुंभसंभव॥ प्रयतः शुचिः॥ ३१४
भ्यो गोप्यं श्रीविद्यानत्था गोप्यमिदं मुने॥ भक्त्या यापि विद्यावेदनरहितायापत्तस्रहिताया प्रम
कोपन ब्रूयात॥ तथागोप्यं। श्रीविद्याप्रयात दभावचनेन प्रदर्शितं तथेदं तदृतेपिन स्त
स्तोत्रमुत्तमं॥ पशवश्चाहि विद्याः पूर्वमुक्ताः॥ निषेधोल्लंघने दंडमाह॥ योदशाति विमूढात्मा
श्रीविद्यारहितापच॥ तस्मैकुप्यंति योगिन्यः सोनर्थः सुमहान्स्मृतः॥ पश्चाग्रहाणीतिपका
रलभ्योर्थः॥ तस्मै हत्रे विद्यारहितापशदीत्येव॥ कुपथदुहे प्यास्मार्याणां पंप्रतिको पशमि स्मर

नुमेक्षा॥ गोपनीयतामुपसंहरन्नर्धेन॥ रहस्यनामसाहस्रमतस्मात्संगोपयेदिदं॥ रहस्येत्यादि
रहस्यं हेतुगर्भं। तेन परिकरांकुरोऽलंकारः॥ तस्मात्। अनधिकारिणो दीक्षारहितान्प्रत्यर्थ अ
रहस्यत्वात्। रहस्यत्वाच्च गोपयेदित्यर्थः ३२७ ननु यदि द्यावत्तेऽपि गोपनीयं तर्हि मया कथं स
म[illegible]र्पितमिति [illegible]कामानमगलं समाधत्ते हयग्रीवः॥ स्वतंत्रेण मयानोक्तं तेनापि कलशी
सुत॥ ललिताप्रेरणादेव मयोक्तं स्तोत्रमुत्तमं॥ स्वतंत्रेण॥ पराप्रेरितेन। कलशीति जातिल
क्षणो ङीष्॥ तत्प्रयोगश्च [illegible] देवीपुत्रावबोधनाय॥ तदप्युपासिबलेन देवीपुत्रभावपर्य
न्तोपदवीमुपारूढेन [illegible] ललिताप्रेरणावशंभावेदनाय कलशसुते कलशी रोकलो
नार्द्र [illegible] कलशेसुते नादेयाशेतद्दति कलशी देवी॥ सर्वोत्तमत्वाच्च॥ स
र्वोत्तमे चोत्तमांगे कुंभे च कलशध्वनिरिति निरभसः॥ ललिताप्रेरणादेवेत्यत्रैव तेनापा अनु
लंघनीयत्वात्॥ अधिकारिविषये एवत्प्रेरणा सज्जायमानत्वाच्च॥ तेनोपासकाभासाय
वन प्रदर्श्यमिति भावः॥ ३२८॥ त्वं तु नोपासकाभासः अपितु सुदूरोऽधिकारीति [illegible]नाय
ज्ञव नयेति॥ कीर्तनीयमिदं भक्त्या कुंभयोने निरंतरं॥ तेन तुष्टा महादेवी तवाभीष्टं प्रदास्य
ति॥ त्वयेति शेषः॥ निरंतरं अभेदानुसंधानपूर्वकं॥ न चावनामकीर्तनविधिरसत्कृ[illegible] प
[illegible]हात्म्या[illegible]काम्यमाणाभिप्रेतदेवेष्टकसेवे तावंतिफलानीति वर्णानमयुक्तमिति [illegible] भाव रामः
[illegible]प्यापित्तदुपपत्तेः॥ फलसानुपादेयत्वेन तद्विशेषोद्देशेन कर्मणः स्वपुनः पुन २२८

भासस्वरूपत्वाभावात्॥ अपः प्रत्यक्षीति विधेरर्थवादत्वे ऽपि आर्थं षड्द्वारम्
९ ...कर्मभेदानंगीकारात्॥ अनुपादेयगुणसाचिव्ये प्युहंनिर्धारमावेन प्रकरणांतरस्था
पि शंकितमयोगात्वेति दिक्॥ ३९॥ ॥ अह श्लोदवचनं प्राह स्वाहिनोपक्रांतमेकेनश्लो
केनोपसंहरतिभगवान्सूतः॥ सूत उवाच॥ इत्युक्त्वा श्रीहयग्रीवो ध्यात्वा श्रीललितांबि
कां॥ आनंदमग्नहृदयः सद्यः पुलकितो ऽभवत् आनंदे स्वात्मानंदे मग्नं विषयांतरसंचा
राहित्येनतदेकप्रवणं हृदयं चितं यस्य सः॥ पुलका आनंदजन्यरोमांचास्तस्य संजाता
इतिपुलकितः॥ तारकादित्वादितच्॥ ३२० अथ परिभाषायां तत्स्वग्रंथमुपसंहरति॥ इति
परिभाषामंडलमुदितं नरसिंहयज्वना विदुषा॥ सत्सप्रदायगमकं शिवभक्तानंदनाय पश्चि
वम्॥ मंडलं छंदत्वारि शत्संख्यात्मकसमूहपरः। विदुषा विद्याशारदशकविदा श्रीविद्योपा
सकेन च॥ शिवधर्मभक्तानां सत्संप्रदायं कुलेभत तन्मन्वेषम्॥ शानानामानंदनाय। शिवं मंगल
रूपमितिसर्वं शिवम्॥ ४०॥ ॥ इतिभास्कररायरचितेसौभाग्यभास्करे॥ नानाफलश्र
तिश्लोकैः क्रमात्साह्णादशी कला॥ ॥ श्रीविश्वामित्रवंशप्रः शिवभसनपरो भारतीतो मपा
थीका शंभोगंभीरराज्ञो गुधम सार भवद्भास्करस्तस्य सूनुः॥ मोदच्छायामिताया शरदिशा

२४ हृनाकाश्चिने [illegible] मे मेन [illegible] नानामसाहस्रभाष्या [illegible] ॥

॥ श्रुति [illegible] माना [illegible] श्री गुरु [illegible] ॥ निक्षिप्तानि मध्य

[illegible] शो [illegible] द्वारसद्धि [illegible] प्रमाद [illegible] मति माया दलसन

[illegible] लिनामा [illegible] नाममहिमा

[illegible] ॥ ३ ॥ [illegible] समर्पयामि दक्षा

[illegible] ॥ यानैनतरि श्रीललिते

[illegible] सां [illegible] मतिः ॥ ४ ॥ नाम

[illegible] भव [illegible] रणा

[illegible] प्रमाण [illegible] श्री [illegible]

[illegible] दीक्षानामश्री [illegible]

[illegible] भास्करा [illegible] श्रीललितासहस्रनामसाहस्र [illegible]

[illegible] ॥ ॥ ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ श्रीगुरु [illegible] ॥ ॥ ॥

[illegible]

२४